

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse.

Af

Dr. O. Nielsen,
Arkivar ved Kjøbenhavns Raadstuearkiv.

Sjette Del.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

Trykt hos J. Jørgensen & Co. (M. A. Hannover)

1892.

K j ø b e n h a v n

under

Kong Frederik den Fjerde
(1699—1730).

Af

Dr. O. Nielsen,
Arkivar ved Københavns Raadstuearkiv.

Kjøbenhavn.

Forlagt af Universitetsboghandler G. E. C. Gad.

Trykt hos J. Jørgensen & Co., (M. A. Hannover).

1892

Nærværende sjette Del har i visse Henseender Lighed med det af mig 1884 udgivne Skrift „Kjøbenhavn paa Holbergs Tid“, der dog kun var et Lejlighedsskrift, til hvilket jeg ingen Forarbejder havde, da dets Udarbejdelse blev mig overdraget i Februar samme Aar, som det skulde foreligge færdigtrykt i November. De Undersøgelser, hvorpaa Fremstillingen hvilede, vare derfor ikke meget grundige, hvorimod det til nærværende Skrift har været min Opgave at gennemgaa et meget betydeligt Stof, hvilket har været henved tre Aars møjsommelige Arbejde. Fremstillingen har imidlertid maattet lide under, at jeg ikke kunde genoptage de Partier, der vare fremstillede i mit ældre Skrift, og har maattet lade meget fremtræde alene som Tillæg og Rettelser til dette.

Hermed afsluttes dette Skrift, som jeg vel til sine Tider havde tænkt at føre ned til 1807, men af forskellige Grunde nu finder det rettest at afbryde. Det er jo nu ogsaa blevet overflødig ved det grundige Arbejde af Hr. C. Bruun, der foreligger i hans „Kjøbenhavn“, medens meget ogsaa er fremkommet set i mere almindelig Belysning i Professor Dr. C. Holms interessante Danmark-Norges indre Historie under Frederik den Fjerde. Jeg har imidlertid ikke taget i Betænkning at udarbejde nærværende Del, fordi jeg dog har ment at kunne fremdrage et og andet nyt og i alle Fald her kunde give Supplement til det paa Kommunens Bekostning udgivne Kjøbenhavns Diplomatarium, der ender ved 1728.

Siden 1869 har det vigtigste af den Tid, jeg havde tilovers til videnskabelige Arbejder, været anvendt paa Kjøbenhavns Historie, men naar der ses hen til det videnskabelige Udbytte, kan dette næppe siges at staa i Forhold til den anvendte Tid, ligesom det er bekendt nok, hvor lidet det er lykkedes mig at give en populær Fremstilling; naar der paa den anden Side ses hen til, hvilke Kilder der gik til Grunde 1728, maa heri ligge en Undskyldning for Forfatteren, medens der efter den Tid foreligger et Stof, der næsten bliver altfor fyldigt. Det mest tiltrækkende for min Granskning har det altid været at faa noget ud af mangelfulde Kilder. For ikke at gøre Bogen altfor vidtløftig — den kunde med største Lethed være bleven dobbelt saa stor — har jeg dels holdt de fleste personalhistoriske Oplysninger tilbage, dels saa vidt muligt udeladt alt, hvad der vedkom Landets almindelige Historie, Regeringen og dens Embedsmænd og begrænset mit Arbejde indenfor Borgerskabets Omraade, hvilket vel kan have sin Berettigelse ved en Residensstads Historie. Jeg tror dog ogsaa nok under saa mange Aars vedholdende Arbejde med samme Emne i flere Henseender at have frembragt et Grundlag for Fremtidens Granskere, der for en stor Del ville blive fritagne for andre Arkivstudier end de militære.

Uagtet disse væsentlige Mangler har jeg dog været saa lykkelig at opnaa forskellige Understøttelser, uden hvilke dette Skrift ikke kunde have set Lyset. Kommunalbestyrelsen og Direktionen for den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse bringer jeg herved min ærbødige Tak for deres Hjælp ogsaa til Udgivelsen af nærværende Del, hvis Indhold i mange Retninger er blevet beriget ved de interessante Uddrag af Samtidens Aviser, som Hr. Kontorchef Stolpe har meddelt mig.

Maj 1892.

O. Nielsen.

Indhold.

Første Bog. Sociale Tilstande.

	Side
I. Forfængelighed. Drikfældighed. Kivagtighed. Dueller. Slagsmaal mellem Husfæller. Ufordragelige Ægtefæller. En Skilsmissesag. Slaa Vand paa Folk. Knepe paa Næsen. Niels Worm og Johan Ytrecht. Falsk Rygte. Skældsord. Uforsigtig Omtale af Kongen. Majestætsfornærmelse. Mag. Hans Trojel. Fornærmelser mod fornemme Folk. Raa Tone. Hvervning. Officerers Overgreb. Deserterede Soldater. Straffede Militære. Forskrivelser til Djævelen. Lakajers Uvorenhed.	1
II. Tiggere. Bedragere. Den forvandlede Brudgom. Baron Cuphstein. Baronesse Kielmansegge. En Bortførelse. Usædelige Huse. Uægte Fødsel. Overtro. Gadespektakler. Værtshuse. Kokke. Vinhuse. Thehuse. Herbergerere. Paradis. Værtshuse. Kortspil. Billard. Kegler. Hazardspil. Forevisninger. Komediantspillere. Linedansere. Den stærke Mand. Marionetspillere.	47
III. Holger Pauli. Jøderne. Jens Gedeløche.	96
IV. Pietister. Erdtman Jensen. Adolf Dyrkop. Romersk Katholske. Balzar Martini de Garnisi.	129

Anden Bog. Næringsveje.

- I. Borgerskab. Handelsflaade. Fremmede Søfolk. Skibsfart paa Nordsøen. Handelskompagnier. De

fire Species. Børsen. Detailhandlere. Galanteri- kræmmere. Omløbere. Soldater- og Matroskoner. Militære Haandværkere. Hørkræmmere og Høkere. Hønsekræmmere. Fiskehandlere. Brændehandel. Torvehandel. Hosekræmmere. Glashandlere. Frem- mede Købmænd. Delikatessehandlere. Assisten- hus. Forsøg paa Handelens Ophjælpling. Guld- huset. Manufakturere. Tapet-, Guldlæder- og Plys- fabrik. Sukkerraffinaderier. Forskellige industrielle Foretagender. Farveplantage. Guldtrækkere. Papir- fabrik. Lakfabrik. Skatter. Tvangslaan. Ejen- domsprisers Fald.	155
II. Lavene. Svende. Zunft. Mesterstykke. Snedkere. Slagtere. Skrædere. Skomagere. Handskemagere. Hattemagere. Kandestøbere. Færgemænd. Bryggere. Vognmænd. Hyrekuske. Parykmagere. Blytækkere. Brændevinsbrændere. Urmagere. Pottemagere. . .	208
III. Læger. Salomon von Qvoten. Fremmede Læger. Badere. Kirurger. Barberere. Lægemedler. Jorde- mødre. Stadsmusikanten. Danselærere. Koncerter. Instrumentmagere. Fægtemestere.	231
Tredie Bog. Kommunale Forhold.	
I. Befæstningen. Vaghuse. Den ny Farimagvej. Søbefæstning. Søernes Regulering. Voldgaden. Trompetergangen. Toldbodgade. Tømmerpladser. Amalienborg Plads. Ny Bygninger. Skilte. Raad- huset. Springvandet. Paatænkte Kaserner. St. Anne Kirkegaard. Udenfor Vesterport. Udenfor Nørreport. Udenfor Østerport. Qvarantænehus. Peblingebroen. Vejene udenfor Staden. Hyltebroen. Lejrsamlinger. Fællederne. Vangene.	248
II. Politi- og Kommercekollegiet. Politimesteren. Klavs Rasch. Ole Rømer. J. B. Ernst. J. F. Ratechen. Hans Himmerich. Politibetjente. C. C. Nagel. Daniel Nielsen. Vægterne. Byfogden. Arrest- huset. Straffe.	282
III. Renovation. Urenlige Pladser. Svinehold. . . .	325
IV. Brolægning. Daarligt Nivellement. Rendestene. Brandvæsen. Vandvæsen. Havnevæsen. Broerne.	357

	Side
V. Fattigvæsen. Sjæleboder. Børnhuset. Pesthuset. Vartov. Budolphi Stiftelse. Enkekassen. Vajsenhuset. Hittebørn. Kathekisation. Skoleholdere. Fornemme Lærere. Privatskoler. Kirkeskoler. Navigationsskole. Ligvogne. Ligbæring. Selvmordere.	387
VI. Magistraten. Borgmestere. Raadmænd. De 32 Mænd. Kommunens økonomiske Forhold. Overformyndere. Fattigforstanderes Oldermænd. Tingmænd. Pengesedlernes Underskrift. Lotterikommission. Borgervæbning.	418
Fjerde Bog. Historiske Begivenheder.	
Belejringen 1700. Krigen 1709—20. Pesten 1711. Czar Peters Besøg 1716. Ildebranden 1728. En paatænkt Kjøbenhavns Historie.	456

Første Bog.

Sociale Tilstande.

I.

Kivagtighed. Ufordragelige Husfæller. Skilsmisser. Falske Anklager. Skældsord. Uforsigtighed mod Højerestaaende. Hustugt. Militæres Overgreb og Gudsbespottelser.

Frederik den Fjerdes Tid var i mange Maader ikke meget forskellig fra Kristian den Femtes, i hvilken der vél kom gode Love, men uden stor Virkning paa Grund af den økonomiske Elendighed. I det første Tiaar af det 18. Aarhundrede vare Forholdene nemlig ikke stort bedre, det næste Tiaar optoges af den store nordiske Krig, og først efter 1720 fremkom større synlige Tegn paa forbedret Velstand, om det end er utvivlsomt, at selve Krigen ydede Borger-skabet i det hele store Indtægter og frembragte bedre Kaar, uagtet den tunge Skattebyrde.

De franske Moder trængte sig nu frem allevegne. Man ombyggede Husene, saaledes at naar det tidligere var almindeligt, at disse vare paa to, bleve ny Huse nu indrettede med tre Etager, og man begyndte med at udleje Etager for sig, medens der tidligere til en Stueejlighed hørte alt, hvad der laa over denne lige til Tagskægget, og

man fik Trapper inde i Husene, medens man før maatte komme til de øvre Etager gennem Udbygninger i Gaardene. Disse svandt ligesom de gamle Karnapper til Gaden. Væggene beklædtes med Tapeter af vævet Tøj, Voksdug eller forgyldt Læder. Ny Udtryk kom ind i Sproget. Af en Retssag fra 1726 fremgaar det, at simple Folk ikke forstod Ordet Garderobe, men kaldte det Kammers. Man fik Smag for franske Retter, The, Kaffe og Chokolade fortrængte de gamle stærke Drikke hos Kvinderne, hvilket derimod ikke var Tilfældet med Mændene, thi næppe har Drikfældigheden hos Borgere af Middelstanden været større end i denne Periode. En hidtil ukendt Luxus i Klædedragt trængte sig frem. Der var næppe den Skrædersvend, der ikke gik med Paryk paa Hovedet, Kaarde ved Siden og som ikke trak denne, naar han følte sig fornærmet. De fornemme Borgere ødelagde sig med kostbar Løvemaade, og mange efterlod intet til deres Familier, da standsmæssige Begravelser, der kostede flere Tusender, ansaas for uundgaalige, idet den ene ikke vilde staa tilbage for den anden i noget. Forfængelighed og den deraf følgende Rangsyge skæmmede Borgeren af Handelstanden, og det gik ikke bedre med Haandværkerne og de „gemene“ Borgere. Politimester Ernst indberettede saaledes 10. Sept. 1718 til Kongen, „at iblandt gemene Folk Overdaadigheden er for stor og mange maa gøre Depenser, fordi andre deres Lige gøre saadant“. Han havde derfor ved Politibetjente ladet gøre Undersøgelse hos saadanne Folk om Guld- og Sølv-Brokade, Galoner og Kniplinger. Haandværkeres og Matrosers Hustruer brugte sligt meget i deres Huer; en saadan af Guld-Brokade eller fonds d'or kostede 8 Rdl., og desuden fandtes ofte Guldgalon eller Knipling oven over. Dette havde han faaet Vedkommende til at love at afskaffe inden Nyaar, men om det virkelig skede, er et andet Spørgsmaal¹⁾.

¹⁾ Om disse Forhold henviser jeg til „Kjøbenhavn paa Holbergs Tid“. Med Hensyn til Kaardernes Historie kan det tilføjes,

En Tjenestepige hos Præsident Nansen, der døde 1705, efterlod sig saaledes bl. andet: En Ilders Muffe, en rød Kallemanke Kjol med grønne Blommer, et stukket Sæt af Kniplinger med røde og blaa Baand, et dito med Takker og violbrune Baand, et Guld-Livbaand med Filegran-Sølvspænde, hvide Handsker, Atlaskes Smække, Vifte o. s. v.

En samtidig dansk Forfatter¹⁾ siger om sine Landsmænd, at man bekylder dem for Ilsindethed og Kivagtighed, saa at i Holsten et egensindigt Menneske kaldes ein dänischer Kopf. Saa meget er sandt, at Stridigheder ere hel almindelige, hvilket ses af den store Mængde Retssager om Ubetydeligheder, thi da Processer her føres med mindre Møje, Umage og Tidsspilde end andensteds, saa fremkaldes Injurieprocesser ved den ringeste Anledning. Man holder videre for, at de Danske af Naturen ere meget opblæste og tilbøjelige til Stolthed, hvilket blandt andet fremlyser af den store Forfængelighed i Klædning, Ekvipage, Titler og deslige, thi der er vel intet Land i Verden, hvor den ene saa meget efterligner den anden som her. Den ringeste vil opføre sig som den største, om han saa, som Frøerne i Fablen, skal briste derved, hvorfor der i Byerne er en saadan Konfusion, at man umulig kan skælne, om Folk ere af den højeste, mellemste eller laveste Stand. Den tredje daarlige Egenskab, man har tillagt de Danske, er Umaadelighed. Øl- og Brændevinsdrik er en desværre kun altfor almindelig indgroet Vane hos den simple Mand, dog overgaas han næsten af Tydkere, Polakker og Englændere. Men i Æden blive disse overvundne af de Danske.

Disse mindre heldige Egenskaber vise sig paa mange Maader i Frederik IV's Tid, og vi ville derfor i det følgende

---

at J. K. Høst, der blev Student 1788, meddeler i sine „Erindringer“, S. 63, at i hans første Studenterdage var det endnu Skik, endog for de yngste Studenter, ved Brylluper og andre Højtider at bære Kaarde. ¹⁾ E. Pontoppidan, Theatrum Daniæ 1730. II. 89 flg.

fremdrage enkelte karakteristiske Scener af Retsprotokoller, i hvilke der findes Beviser nok paa Rigtigheden af anførte Karakteristik.

Hvis man imidlertid skulde bedømme Folkets Karakter i en vis Periode efter Retsprotokoller, vilde man til enhver Tid faa Vidnesbyrd nok om Raahed og Ufordragelighed, da Menneskenaturen altid er den samme. Derimod er dens Ytringer forskellige til de forskellige Tider, hvorfor Rets-sager ofte kunne afgive talende Vidnesbyrd om Sæder, Skikke og Tænkemaade, der ikke kunne træde saa levende frem i andre Kilder. Ved Fremdragelsen af efterfølgende Scener maa man have for Øje Umaadeligheden i Drik.

I Barber von Cøllns Hus kom Svenden til at tilføje en Slagter en lille Skramme i Huden med Ragekniven, hvorfor von Cølln blev vred og sagde: „Hvad har I vel nu fortjent for det, I har fortjent et Par Ørefigen derfor, I jager Folkene af Huset og tager Brødet bort for mig.“ „Saa greb Slagteren til at slaa Barbersvenden først under Øret og stødte ham siden omkuld paa Jorden og bankede hans Hoved imod Gulvet, saa Blodet løb af hans Næse, samt slæbte ham ved Haaret omkring i Stuen, saa at, da Svenden kom op igen, saa han ilde tilredt ud, havde blaa Øjne, Knuder i Panden og var blodig baade i Ansigtet og paa Klæderne, og alt dette saa von Cølln selv paa, uden at byde sig til enten at hjælpe Svenden eller afværge, at Slagteren skulde slaa ham“¹⁾.

En Aften i Skræderkroen gik Værten Erland Nielsen og Skræder Kristen Spech og „harcellerede og brugte adskillig Skæmt og Lystighed ad hverandre, endog iblandt med grove Ord og Talemaader, saa Spech kaldte Værten Kujon og Værten sagde til ham igen: du sladrer saa meget, jeg kerer mig ikke efter, hvad du sladrer, hvorpaa Spech sagde: Om du end havde stjaalet Heste og Vogn, er du dog min Broder,

¹⁾ Bytingsprotokol 18. Jan. 1723.

og forefaldt der foruden adskillige andre Ord imellem dem, som Vidnet ikke syntes at være andet end Skæmt og Lystighed paa begge Sider, saasom de vare beskænkede og havde været hele Dagen i Kompagni med hverandre som gode Venner.“ Omsider sagde Spech til Værten: du har sagt noget i en Vinkælder, at naar du blev Krofader, skulde de Tydske stoppe deres Pibe i Sæk fremfor før. Værten svarede dertil: det har en Hundsfot sagt og ikke jeg. Spech: du kan ikke sige andet, end du selv er.

Derpaa kom de „i Ord sammen“ og de begyndte begge at trække Kaarderne, men de Tilstedeværende hindrede dette, da tog Spech en Stol og ramte Værten i Maven, saa denne klagede sig: mit Ben, mit Ben, og Konen raabte: Aa, min Mands Ben, min Mands Ben. Han blev nu hjulpen i Seng og der døde han¹⁾.

Fastelavnsmandag Aften 1730 gik en Musketer Jens Andersen med sin Mester Skomager Johan Vilhelm Noach til Oldemandens Hus forat drikke et Krus Øl. Svenden fik sig en Plads ved Kakkelovnen, men Mesteren satte sig ved Bordet, hvor der i Forvejen sad 7 Mestere, der tidligere havde klaget over, at Noach benyttede en Soldat som Svend. I Bøgyndelsen sade de 7 Mestere og railleerede imellem sig selv, og den ene spurgte den anden, hvad Landsmand han var. Noach forlangte Tobak for en Skilling af Oldemanden og derpaa sagde nogle: „Der er en tydsk Mand,“ og Jokum Ibsen tilføjede, at han hellere vilde være en Skælm end en Tydsk. Noach sagde derpaa: Jeg er tydsk baaren, men dansk svoren og er ej nogen Tydsk, men en Dansk. Da rejste Jokum Ibsen sig op og slog med sin Tobakspibe efter Noach, saa den gik itu og Stumperne fløj ham om Ørene. Imidlertid bleve disse to dog forligte, thi de fulgtes ad ud, men da de kom ind igen, sagde en anden Mester: „Der kommer to Fuskere,“ hvortil Noach

---

¹⁾ Bytingsprot. 22. Marts 1723.

svarede: „Jeg er ingen Fusker, jeg er en Borger og Mester ligesaa vel som I andre.“ Nogle af Mestrene forlangte nu, at Svenden skulde gaa, han havde intet i deres Forsamling at gøre, andre vilde støde ham ud, men kunde ikke, han vilde ikke forlade sin Mester. Derpaa rejste Noach sig op og vilde følges med Svenden, men de 7 Mestere lukkede Døren for dem, kastede Noach paa Gulvet, sparkede ham i Ansigtet, saa han blødte, ligesom han fik blaa og blodige Slag paa Læberne¹⁾.

En Aften ved Kl. 6 mødte Perlestikker Lavrids Westman Prokurator Jokum Gløde i Store Strandstræde. Gløde bad ham gaa tilbage igen ind i det Hus, hvor Støvlen staar over Døren, og drikke et Krus Øl, det denne ogsaa efterkom. Saasnart han var kommen derind, kom Sjeur Gløde straks bag efter ham, gik ham forbi op i en anden Stue, hvor Løjtnant Thams Hustru Sofie Amalie med nogle andre Fruentimmer sad og drak The, og da hørte Westman, at Sr. Gløde slog med sin Stok i Bordet og brugte saadanne Ord: „Hvad er det for canailliske Skrifter, I har skrevet“, hvorpaa Thams Hustru svarede, at det skulde ingen brav Mand sige. Derpaa kom hun tilligemed Sr. Gløde ned i Stuen, hvor Vidnet var, og da saa denne, at Gløde stødte Thams Kone for hendes Mave med Enden af sin Stok, saa hun faldt paa Gulvet. I det samme kom hendes Moder derind og vilde styre til rette, men Gløde stødte hende til Side med sin Haand, sigende: „Gaa bort, du gamle Canaille og Rufferske,“ og da Gløde vilde give Datteren et Slag i Ansigtet, faldt han over hende. Da de vare komne op af Gulvet, spurgte Gløde hende: „Hvor er din Mand, han skal faa en Ulykke, naar jeg faar fat paa ham.“ Siden kom der adskillige Folk ovenfra, som bo der i Huset, og i det samme gik Gløde bort²⁾.

1) Raadstueprotokol 13. Marts 1730.
Juli 1729.

2) Bytingsprotokol 25.

Themand Jakob Bløcher vidnede, at en Lørdag Eftermiddag Klokken 3—4 kom han og Truels Falckenberg gaaende sammen udaf Rundelen paa Kongens Torv, og Gustav Adolf Rüdiger Blytækker mødte dem, og de kom i Diskurs med hverandre og gik og spadserede sammen henad Gotersgade, hvor Rüdiger nogle Gange bad dem, at de vilde følge ind paa Vinkælderen med ham at drikke et Glas Vin, men de undskyldte sig og vilde ikke; saa vilde Rüdiger endelig formaa dem hjem med sig paa en Flæskeskinke og røget Kød, men de lode sig ikke overtale dertil. Derpaa fulgte han da fremdeles med dem til Vidnets iboende Hus ved Stranden, og da han kom derind, begærede han en Bouteille Øl, sad saa en liden Stund hen ved Bordet og drak deraf. Imidlertid var en anden Blytækker, navnlig Jokum Guterding, oppe i Kammeret næstved og sad og taledede med en god Ven, det Vidnet dog ikke vidste af; saa gik den Ven bort, som Guterding taledede med, og kaldte bemeldte Guterding derpaa Vidnet ind til sig og spurgte ham: „Hvor har I faaet den Canaille ind med Eder?“ Vidnet lo da ikkun derad og sagde: „Han er kommen herind med os ved den Lejlighed, at han mødte os paa Gaden.“ Derpaa sagde Guterding: „Dersom I ikke skaffer ham ud af Huset, skal jeg gøre en Ulykke paa ham. Jeg gad ikke set ham for mine Øjne.“ Vidnet sagde da til ham: „Broder, du er fuld og véd ikke, hvad du gør, det gaar dig ikke an, han er ligesaa vel min gode Ven som du, og hans Penge ere ligesaa gode som dine.“ Saa vilde han endelig været ned i Stuen, men Vidnet og hans Kone bad, at han ej skulde gaa derned, men gaa hjem ud igennem en anden Dør og lægge sig, saasom han var beskænket, det han da og sagde at ville gøre. Vidnet gik da fra ham ned, og han gik ud igennem Gaarden med Løfte til Vidnets Hustru at ville gaa bort, men kom dog ind i Stuen ligesom fra Gaden og satte sig ved Kakkelloven, begærendes en Bouteille Øl, og da var Stadshopmandens Søn, Sr. Bertel Stuve ogsaa kommen derind. Da

Guterding havde siddet der lidet, kom han hen til Bordet, hvor Vidnet og de andre sade, begyndte saa nogle Gange at drikke alle brav Folkes Skaal i Kompagniet, undtagen Ens, som er en Hundsfot og Canaille, som han sagde, og da de vilde vide, hvilken han mente, pegede han paa Rüdiger og sagde: „Det er „han“, han er en Hundsfot og Canaille.“ Derpaa sagde Rüdiger: „Gud bevare mig, min Ven, hvorledes kan I komme til at kalde mig en Hundsfot og Canaille, jeg kender Eder ikke, har aldrig set Eder og ikke nogen Tid været i Kompagni med Eder.“ Derpaa sagde Guterding til ham: „Du er en Hundsfot og Canaille, der er Streg over dig“¹⁾, hvorpaa Rüdiger bad drages til Minde, sigende til Guterding: „Er der gjort Streg over mig, det skal du have løjet som en Skælm og Canaille,“ tog saa Bouteillen i Haanden og vilde slaget Guterding i Hovedet dermed, men Falckenberg tog ham fat om Armen og afværkede det. Saa slog Guterding med sin Stok over Hovedet paa Rüdiger, dog saa Vidnet ikke, at han ramte Rüdiger, men vel at nogle Slag tørnede imod Væggen, saa udi Hast tog Rüdiger sin blotte Kaarde ud imod Guterding, men Vidnet tog fat paa ham, kastede ham over Bænken og fik Kaarden fra ham, saa ingen Ulykke skede dermed. Saa spurgte Rüdiger om sin Stok, gik hen og tog den i Vinduet og vilde været i Færd med Guterding, som derimod tog til sin Kaarde, men blev hindret, at han ikke fik den udtrukken, og tillige afværget, at de ikke kom sammen. Saa var der ikke saa mange Skælmer og Tyve til, som de skældte hverandre for paa begge Sider. Rüdiger skældte Guterding for en Skælm, Tyv og Canaille, Guterding derimod sagde til ham igen: „Det er du, der ligger baade Bytingsdom og Raadstuedom for, at du er en Skælm, Tyv og Rakkerknægt“. Siden vilde Guterding haft Vidnets Pige ud i Byen til en anden Blytækker i Meerviben²⁾, at bede ham komme derhen,

¹⁾ Om Rüdigers Forhold til de andre Blytækkere se senere.

²⁾ Værtshus ved Stranden.

men Vidnet rettede hende af, at hun ej skulde gøre det, men lade, som hun havde været der, og komme ind og sige, at han ej var hjemme, som hun da og gjorde. Og gik saa Guterding selv ud, hvorhen véd Vidnet ikke, og kom igen og talte da nogle Ord med Sr. Stuve, som Vidnet ikke hørte, hvad var, men kunde vel mærke, at de ikke vare ret synderlige. Omsider gik Rüdiger bort, og Sr. Stuve og Falckenberg gik begge med ham for at se ham vel at komme hjem til sit Hus, saasom Vidnet raadede ham ej at gaa alene¹⁾.

Om Dueller er talt andensteds²⁾. De holdtes sædvanlig ved Fuglestangen ved Tagens Hus, paa Grønland ved Østerport og ved Ravensborg paa Nørrebro. Om det sidste Sted hedder det i en Rapport fra Politimester Ernst af 23. Juni 1720: „For Nørreport og Gamle Ravensborg paa Fælleden er en Lergrøft, som skjuler de derudi værende Personer for de Passerende og hvorudi for nogen Tid er fornømt, at de, som have Tvistighed indbyrdes og ville overse E. K. M.'s Lov og Forordning imod Dueller, sammesteds samle sig for at afgøre deres Trætte med Kaarden i Haanden.“

Man duellerede ogsaa paa den gamle Kirkegaard paa Kristianshavn, hvilken laa i Nærheden af Volden; der blev en Mand ihjelstukken 1723. Fæstningens Yderværker bleve ligeledes benyttede hertil. 1714 skrev Magistraten til Rentekamret, om den „vilde behage at fornemme, hvorledes tvende Vantmagersvende skal med hinanden have duelleret i Contraskarpen imellem Øster- og Nørreport, og som samme Personer ere af Børnehusets Betjente, har man ikke kunnet gøre andet derved end ordinere, at de for slig Forseelse blive efter Lands Lov og Ret aktionerede og tiltalte.“

Som Exempler paa elskværdige Husfæller tjene følgende Retssager:

---

¹⁾ Bytingsprot. 7. Okt. 1726.
S. 117 fig.

²⁾ Kbhvn. paa Holbergs Tid,

I Somren 1729 klagede en Værtshusholder over, at Madame Thorstraten, der havde Urtebod i Kælderen under hans Lejlighed, en Aften var kommen ind, ledsaget af en Løjtnant af Vagten og en Tambour, tog Lyset bort fra Bordet og pegede paa ham, der sad for Bordenden, med de Ord: „Træk den Canaille og Ragallie ud paa Døren, prygl ham og sæt ham i Vagten, han er ej bedre værd,“ greb ham i Skjortærmet, saa det gik itu, og trak ham ned i sin Bod, hvor hun viste ham, hvorledes hendes Varer vare blevne ødelagte ved den Støj, de havde holdt oven over. Det viste sig da, at Gæsterne oven over havde spillet, sprunget, danset og stampet, saa Loftet var gaaet itu. Madam Thorstraten havde engang tidligere været oppe og bedt dem holde op, idet hun gjorde dem ansvarlige, hvis noget gik i Stykker, og siden havde hun banket tre Gange paa Loftet. Dette var ikke første Gang, sligt var sket¹⁾.

Barber Karl Leonhard Wendel boede i Hus med en Familie Schrøder, hvis 11aarige Søn ofte brugte grove Ord imod Wendel og hans Hustru. En Dag gik Drengen og vrinskede i Gaarden, og Wendels Pige bad ham lade være, da hendes Husbonde ikke kunde sove for ham. Da kom Wendel ud i Slaabrok og slog Drengen med Stok, men i det samme kom dennes Moder til, samtidig med at Wendels Kone viste sig i Køkkendøren. Madam Schrøder spurgte, hvorfor han slog hendes Barn, men dertil svarede Madam Wendel: „Hvad siger din franske Canaille?“ hvortil Madam Schrøder raabte: „du skal være den samme, som du skælder mig for, indtil du beviser, at jeg er det.“ Saa slog Madam Wendel efter hende med en Tøffel, men Madam Schrøder sendte den tilbage, styrtede imod hende og rendte hende baglænds om, tog en Messingstige og slog efter hende, kastede Wendel om og tog Stokken fra ham. Familien Wendel trak sig nu tilbage i Køkkenet, men Madam Schrøder

---

¹⁾ Bytingsprot. 3. Okt. 1729.

raabte ind til ham: „Kom herud, jeg skal prygle dig med din egen Stok, saa du skal sige at være pryglet af en Kone. Din vissen Hnnd, havde jeg dig her ude paa Gaarden“¹⁾!

Samme Wendel havde 1727 stævnet Nabokonen Marie Brovers, der havde skældt ham for Skælm, svensk Skælm og Æretyv; hun vilde give ham den faldende Syge og ikke Penge, hun vilde give ham, saa at hans Hoved skulde trille paa Nytorv som en Bossel og at hans tre Fingre skulde afhugges og sættes som Kaget²⁾.

Sidstnævnte elskværdige Dame ejede et Hus i Skindergade og havde der følgende Fejde med sine Lejere: „Den 27. Okt. Kl. 9 om Formiddagen kom Madame Thilous gaaende fra Svalen halvvejs ned ad Trappen og slog noget Vand ned i Gaarden, som hun havde toet Kød udi, og slog det hen ad Rendestenen, saa kom Marie Brovers ud i Gaarden og sagde: Bente Thilou eller Bente Pop, hvad du hedder, Djævelen regere dig, kommer du med dine Potter og skiden Vandkastning, hvorpaa Bente Thilou svarede: Hola vast, det er ingen Potter, men en Taar Vand, naar I skaffer os en Rende, skal jeg ikke slaa Vandet ned i Eders Gaard. Saa gik Madame Thilous op og kom atter halvvejs ned ad Trappen og ligeledes slog Vand ned i Gaarden. Derpaa raabte Madame Brovers: Djævelen regere dig, gaa ud paa Kristianshavn og hør dit Rygte, I Canaille — Tyvepak³⁾. Hvorpaa Madam Thilou svarede: I skal passere for en gammel fordrukken Canaille, til I beviser, hvad I siger. Saa kom Monsr. Thilou (han var Bogtrykker) ud med bare Fødder og lænede sig paa Armene ud over Svalen og sagde, dog paa Tydsk: Hold Fred, hold Fred, Børn, det er under Prædiken, det er baade Synd og Skam, hvi skælder I min Kone saa ilde, hun er en ærlig Kone. Hvorpaa Marie Brovers sagde: din Skælm, din Hundsfot, din Kujon, I Canaille — Tyvepak, og det gentog

---

¹⁾ Bytingsprotokol. ²⁾ Bytingsprot. 27. Okt. 1727. ³⁾ Madam Brovers Udtryk vare i Virkeligheden meget værre.

hun mangfoldige Gange, gaaende imidlertid baade ud og ind. Derpaa kastede Madame Thilou en gammel Kost ned ad Trappen til hende¹⁾, sigende: Jeg vil ikke skændes med eder, skændes med den. Derpaa raabte Marie Brovers til en Grenader, som er aftakket og arbejder hos hende for Kuffertmagersvend: Kristen, Kristen, tag den Kost og gaa op og slaa de Canaille — Tyvepak, at de kan ligge paa Stedet. Saa gik han nogle Trin op ad Trappen med Kosten i den venstre Haand og slængte den op paa Svalen, at den tørnede imod et af Thilous Børn, som græd derover. Stødte Thilous Kone Kosten med sin Fod ned igen ad Trappen, og blev Marie Brovers ved sine forrige Ord, sigende kontinuerlig til ham: Slaa de Canaille — Pak og Tyvepak, at de kan ligge paa Stedet. Saa Kristen op ad Trappen dermed igen, og slog den lige i Ansigtet paa Thilou, da Thilou derimod tog for sig med Hænderne, lagde dem paa Karlens Skuldre at holde ham fra sig, bedende, at han vilde holde Fred sigende: Jeg har intet med Eder at bestille. Derpaa tog Kristen Thilou fat for Brystet og stødte ham henad Svalen. Saa raabte Madame Høpfners Bogtrykkers Kone fra den anden Gaard: I Gud bevare os, er der ingen Mandspersoner, som kan hjælpe Manden, han er ret nu paa Timen død. Saa raabte Thilous Kone: Gevalt, Gevalt, her er Kniv, kommer og hjælper min Mand. Saa tog Marie Brovers, som var gaaet op bagefter Karlen paa Svalen og slog Mad. Thilous med den venstre Haand under det højre Øre, sigende: Jeg skal gevalte dig, din Canaille — Taske, det Djævelen skal regere dig. Saa begyndte Marie Brovers selv at raabe Gevalt og det kontinuerlig“. Vidnerne saa da, at Kristen stod over Thilou og havde ham baglænds bukket op imod den ene Dørstolpe og Thilous Kone stod rygvendt imod den anden Dørstolpe og Marie

---

¹⁾ Der var noget vanærende ved en Kost; saaledes paatales den Fornærmelse at hænge Kost for en andens Dør i Bytingsprotokollen 26. Juni og 24. Aug. 1724.

Brovers imod og over hende. Saa tog Laurs Vederking (gift med Sofie Høpfner, Nabofolk) fat i Marie Brovers Trøje under Nakken og satte hende ned paa Svalen forat skille dem ad, og hans Kone tog sin Haand om Kristens Hals at ville drage ham fra Thilou; saa kom hendes Mand til Hjælp, at de fik Kristen skilt fra Thilou og de vare da alle 4 blodige og skaarne, Thilou stod Fraaden af Munden og Øjnene ligesom stive i Hovedet, havde 3 Snit eller Skaar over den venstre Haand og Knuden af hans Halsklud under Halsen var overskaaren, Thilou var og desforuden blaa i Ansigtet, gispede og drog efter sin Aande som den, der var mesten død eller havde et Slag, Thilous Kone var og skaaren inde i den højre Haand under Tommelfingeren, Anna Brovers havde blodig Skade paa den venstre Haand eller Arm, og Kristen var skaaren over den venstre Haand.

Marie Brovers sendte Bud efter Soldatervagten (paa Graabrødretory), men da en af Nabokonerne raabte, at de ikke skulde tage Thilou, uden de fik Kristen med, gik Vagten bort igen. Thilou og hans Kone gik da hjemme fra, men da de kom hjem, raabte Marie Brovers: „det første, I Canaille — Tyve myrdiske Pak kommer ned, skal jeg myrde eder paa Stedet, om det end skal koste mig 1000 Rdl., jeg har Guld og Penge nok at sætte derpaa,“ og Vidnerne hørte et stort „Knald“ ved at Marie Brovers slog efter Thilou med en stor Prygl eller Kortgevær, men den tørnede imod Trappen. Siden turde Thilou ikke gaa ud uden ledsaget af 2 Mænd. Dette kom dog Marie Brovers dyrt til at staa, thi hun dømtes i Voldsbøder 3 Gange 40 Lod Sølv, for Nævehug 3 Gange 6 Lod Sølv og for Helligbrøde 2 Lod Sølv.¹⁾

Der opkom ikke saa faa Skilsmissesager i denne Tid, hvorfor Magistraten ogsaa kunde erklære 1. Dec. 1721: „Den store Ukærlighed og det ukristelige og forargelige

¹⁾ Bytingsprot. 9. Dec. 1726.

Levned, som nu om Stunder føres og gaar i Svang imellem Ægtefolk her udi Staden, har, Gud bedre det, fast taget Overhaand, i hvor megen Flid og Møje end derpaa bliver anvendt saavel ved det gode som ved Straf efter Lovens Medfør“.

Undertiden anbefalede Magistraten Formuens Deling imellem et uenigt Ægtepar, men en Mand kunde ogsaa faa Lov til at indsætte sin arrige Kone i Pesthuset, imod at betale 24 β ugentlig for hende.¹⁾

Vagtmesteren Knud Tuesen paa Raadhuset mishandlede en Aften 1723 sin Kone saaledes, at hun med bart Hoved styrtede ud paa Gaden imod Patrouillen, der kom fra Vesterport, og bad den arrestere hendes Mand, der forfulgte hende med blottet Kaarde. Uagtet det gjordes gældende, at „Patrouillen egentlig er for at forekomme Ulykke og Disorder paa Gaderne og ikke er tilladt, imidlertid den patrouillerer, at indgaa udi Husene,“ saa fik den dog Medhold i at have handlet rigtig i dette Tilfælde og arresteret Knud Tuesen, der satte sig til Modværge. For sit Forhold blev han suspenderet i nogen Tid og maatte give Bøde til de Fattige.²⁾

Følgende Skilsmissesag har en særlig Interesse, baade ved sin udførlige Fremstilling og ved de mange Bidrag, den indeholder, til Samtidens Tænkemaade og dens Paralleler til Udtryk i Holbergs Komedier, hvor den kan have givet Anledning til Intrigen i „Henrik og Pernille“. ³⁾

Aar 1713 kom til Kjøbenhavn en fattigklædt Kvinde, der kaldte sig Gundel Nielsdatter. Lene Tempelmans i Lille Brøndstræde, der var gift med en Sergent, vidnede siden derom: „Saasom Gundel Nielsdatter udi Aar 1713 i Maj Maaned indkom til mig udi mit Hus og forlangte at

1) Mag. Skr. 30. Juni 1721 og 16. Dec. 1722. 2) Coll. Breve 27. Feb. og 1. Maj 1723. 3) Jeg har tidligere meddelt den i Literatur og Kritik, udg. af C. Riis-Knudsen III, 249—62 efter Procesakter i Raadstuearkivet.

maatte logere hos mig, imidlertid hun her ved Stedet opholdt sig, berettede derhos, at hun var en Broderdatter af Hr. Etatsraad Ole Hansen¹⁾ og skulde have i Arv efter ham 12,000 Rdl., belovende derhos, at hun for saadan hendes forlangende Logeren oprigtig vilde betale mig, hvilket hun og med mange forskrækkelige Eder bekræftede. Da jeg nu saadant Logement hos mig bevilgede og hun nød hos mig Kost, Seng og rene Klæders Holdelse, talte jeg nogle Gange hende til, imidlertid at ville se mig fornøjet for hvad hun nydt havde, hvorimod hun med hendes mange Eder og Bander, som før meldt, atter belovede at ville betale mig.“ I 22 Uger var hun i Lene Tempelmans Hus uden at yde Vederlag, men som Sikkerhed fremviste hun Breve fra Etatsraadinde Ole Hansens; i det ene kalder denne hende sin „hjørtekære Broderdatter“ og lover hende til hendes forestaaende Bryllup endel Bohave; det andet Brev er stilet til „Dyldige Madam Linemand“, der bedes om at udbetale Gundel Nielsdatter 24 Sletdaler.

Lene skrev endelig til Etatsraadinden og bad denne om at betale for Gundel, men det fremgik nu, at al dennes Tale havde været Opspind. Etatsraadinden truede med at sætte Gundel i Tugthuset og vilde intet betale, hun havde paa Grund af Gundels „falske Beretninger til Godtfolk“ haft „megen Overløb og Inkommodation“.

Lene Tempelmans fortæller videre: „Hvad andet mere hendes Bedrifter udi mit Hus at ville lokke Mandfolk til Ægteskab med hende, som jeg advarede derom, vil jeg herved spare for Vidtløftigheds Skyld“.

Det synes ogsaa, at hendes Historier have skaffet hende Adgang til finere Familier og at hun har været i den Tro, at hun alene behøvede at optræde som Arving for at formaa fornemme Folk til Ægteskab. Et karakteristisk Afslag paa et imødekommende Brev fra hendes Side til Kaptejnlgjtnant Bjørn

---

¹⁾ Denne sprang i Luften 1710 med Iver Hvitfeldts Skib Danebrog.

fremlagde Lene Tempelmans flere Aar efter i Retten. Det ser ud, som den gode Kaptejn-løjtnant dog har været nærved at bide paa Krogen. Gundels ydre Fremtræden har sikkert, uagtet hendes Tilbøjelighed til at sværge, haft noget vindende. Det ses ogsaa ellers, hvor let hun kunde vinde Tiltro.

Mademoiselle!

Deres artige og meget honnête Skrivelse uden Dato er mig idag bleven leveret hos Hr. Kaptain Rochs. Fornemmer og ser, et I er udi Tanker, at I vil være min Kæreste, kunde være godt nok, men Holla! omskønt I gaar hen med Løgn og gør honnête Folk vis, at I haver en Kapital paa 6000 Rdl. og tænker derved at trække Folk op, lader sig her udi Kjøbenhavn ikke gøre, dertilmed om sund Fornuft kan begribe det, skal jeg lade Tiden lære. Jeg vilde ønske, at man var vel udi Hovedet, saa skulde man bruge bedre Forstand. Jeg skal bevise, at jeg aldrig er forlovet med Eder, mens om jeg har haft den Respekt for Eder og engang med Madame Rochs kørt uden Porten, det er sandt, og at jeg lod Eder se mine Ringe, det skal jeg ikke fragaa, og betroede Eder dem, ej tænkende, at I derved fattede Tanker, I vilde være min Kæreste; det skal intet ærligt Menneske sige mig, at jeg haver gjort det publique, for jeg haver fra den samme Dag vaaren bange for at komme i Kompagni med Eder, saasom jeg skal bevise Eder over, hvor løgnagtig I haver anstillet Eder, thi hvor et honnête Fruentimmer vil være respekteret, da maa Løgn og store Ord være borte. I haver og skrevet mig til udi et Brev, at jeg vidste lidet at finde mig udi Amors Sager, er det ikke dejligt for et Fruentimmer, naar Folk af Forstand faa det at se. Jeg skal inden kort lade mig finde. Forresten saa skal jeg som en *honnête homme* drage det Renomie, at jeg ikke lader mig optrække.

Kjøbenhavn, den 15de Junii 1713.

Jeg er Mademoiselles
tjenstfærdige
A. Bjørn.

Til Mademoiselle Gundel Nielsdatter
à Kjøbenhavn.

Dette Afslag har ikke ladet hende tabe Modet, ti det ovennævnte opdigtede Brev fra Etatsraadinden, hvori der loves hende Udstyr, „om det er hans rette Ernst at fuldbyrde Ægteskab med dig“, er dateret 1. Juli, saa hun har altsaa da haft en anden i Tanker.

Lene Tempelmans har derpaa jaget hende ud af Huset i Oktober og da forsvinder hun.

Aar 1717 kommer hun igen til Kjøbenhavn og har da tiltaget sig Stavnnavnet Solgaard. Hos Johan Ytrecht i Gotersgade, der havde været Raadmand i Kristiania, træffer hun sammen med Monsieur Niels Worm, der var Søn af „gudfrygtige fornemme Forældre“ i Kristiania. For denne udviklede hun, hvorledes hun var af fornem Familie og „ved hendes Ed bekræftede“, at hun havde nogle Tusende Daler Arvemidler, baude her og i Norge, og nu var rejst hid forat udvirke en kongelig Befaling til deres Udbetaling, men idet hun forklarede, at den Omstændighed, at hun var ugift, var en Hindring for hende, fik hun Worm i sit Garn; „blandt anden Mons. Worms og hendes Samtale hun bevægede ham til Giftermaalsløfte med hende, paa det hun derefter kunde anholde om Kongens Befaling til Vedkommende om fornævnte hendes Arvemidler til deres fælles Bedste at nyde. Udi saadan Henseende sagde Mons. Worm, at fordi han havde ingen Velfærds Condition, vilde han paa hendes højeste Eds Bekræftelse tro, at hun efter Guds og Kristi Ords Befaling til alle Mennesker har talet og svoret Sandhed til fælles Bedste og ikke til noget Bedrageri, men tilraadede, at hun ligesom han skulde bede Gud om deres fælles lykkelige Fremgang.“

Da de saaledes i Ytrechts Nærværelse vare blevne enige, bade de ham om at skaffe 50 Rdl. til at holde Bryllup for, idet Gundel „ved sin højeste Ed“ lovede Penge strax efter Brylluppet fra Etatsraadinde Hansen. Ytrecht gik da i Kavtion hos Raadmand Kløcher, og Pengene fik de. Men Gundel skulde have smukke Klæder, hvorfor de formaaede

Peder Smit, der var paa Mons. Succows Kontor, til at skaffe Kredit for Brudeklæder, og han gik i Kavtion hos Kræmmer David Jensen paa Børsen for et Beløb af 83 Rdl. 3 M. 6 Sk.

De Klæder, hun fik paa denne Maade, vare følgende: En blaa Chagrins-Klædning med Guld paa Ærmerne og foret med pappegøjejrøn Taft, en Kassiak af ostindisk Taft, 6 Alen Damask skaaret til en Trøje, en Guldring med 9 Stene, en slet (glat) Guldring, en baldyret Smække, en Fjeder-Muffe, et Par sorte Sko med Sølv paa, et Par røde Tøfler med Snorer paa, to Par strikkede Strømper, en hvid og en rød Gyldenstykkens Hue, en brun Taftes Kaabe med Graaværk under, 6 Straahatte, 4 runde Hatte, et Korset af blaa Trille med tilhørende Smække, to Par Handsker, Manchetter, Halskraver, Tørklæder og et Slør.

I disse Klæder stod hun Brud 17. Marts 1717. Det unge Ægtepar boede først i Merviben ved Stranden, og her fik Gundel en Dag Besøg af sin gamle Værtinde Lene Tempelmans, der krævede sit Tilgodehavende, men Gundel svor, at hun ønskede, at hun aldrig maatte arve Guds Rige, dersom hun ikke oprigtig vilde betale, og bad hende om ikke at tale til hendes Mand, hvilket den skikkelige Kone holdt og først efter Rygtet om Katastrofen aabenbarede hun Worm Gundels tidligere Bedrifter.

Da Johan Ytrecht syntes, at det trak for længe ud med Betalingen, gik han lige til Etatsraadinde Hansen, men denne svarede ham, „at om Gundel Nielsdatters sig berømte Slægt saa og om hendes paaberaabte tilstaaende Arvemidler var idel løgnagtig Opdigt, og hvorledes Gundel med saadan Falskhed havde paa nogle Aars Tid som en Landstrygerske omfaret og ved hendes Løgn paa Fruen samt ved falske Breve bedraget adskillige Godtfolk til saadannes Skade og Fortræd, hvorved hun for lang Tid siden kunde have fortjent at straffes baade til Kaget og til Spindehuset.“ Det samme forklarede Fruen for den ulykkelige Ægteemand. Denne skrev derpaa til en foregiven Slægtning Erik Nielsen i

Kristianssand, der skulde opbevare Penge, som Gundel havde arvet efter sine Forældre og sin Morbroder Jens Eriksen i Arendal. Dette Brev ses at være skrevet allerede 27. Marts, saa Hvedebrødsdagene næppe have været mange. Erik Nielsen svarer sin „højtærede ubekendte Ven“, at vel var Jens Eriksen i Arendal hans Farbroder, men Skiftet efter ham var sluttet for længe siden; han var ikke Formynder for Gundel Solgaard, havde ej heller nogensinde haft en Skillings Arv i sine Hænder efter hendes Forældre, langt mindre havde han nogensinde hørt eller vidst, at Worms Kæreste var det mindste i Slægt med ham; han formoder, at det er den Gunild Solgaard, der var opfostret hos Fru Adelaers i Kragerø¹⁾, og i saa Fald var hun for nogle Aar siden i Kristianssand og var da nogle Gange i hans Hus, men hun efterlod sig der intet og lod sig ej heller mærke med noget Slægtskab dengang. Han ender Brevet med disse Ord: „gjør mig ondt, at De i denne Casu er bleven optrukken, i den Henseende jeg efterdag beder mig for unyttige Portopenge af skaane. Næst al Velstands Ønske forbliver Monsieur Worms tjenstvilligste Erik Nielsen.“

Brevets Udskrift er saaledes:

A Monsieur Monsr. Niels Worm la presentement Copenhague a Franco Christiania, aflægges til Monsr. Peder Smidt à Seigneur Succows Comptoir paa Bremerholm, som dette til Ejermanen vilde behage at befordre.

Dette Brev er dateret 30. April, saa det vel ikke er kommet Worm i Hænde førend først i Juni; han siger selv i sin Klage, at skønt Gundel var bleven overbevist om sin Løgnagtighed med Hensyn til Etatsraadinden, saa paastod hun dog, „fremturende med Eder“, at hendes Angivelse om

---

¹⁾ Vistnok Kort Adellers Broderdatter Anna, der døde i Kragerø 1729 som Enke efter Overraadmand Peder Povlsen. Det er ikke saa rimeligt, at der her menes hendes Broder Lagmand Søren Adellers Hustru, der døde c. 1695. Se Lassens Norske Stamtavler S. 66, 67, 76.

Arven i Norge var sand. Da dette Svar kom, var det forbi med Worms Godtroenhed. Formodenlig er det allerede i Mellemtiden, at han har erfaret, at „udi nogle Aar har hun med Landstrygeri igennem Norge og Jylland omflakket og sig angivet at være af fornemme Familie samt og at have en anselig Kapital til Arv, hvormed hun mange Godtfolk ilde bedraget har og udi Ruin bragt, og saadant hendes Bedrag at bestærke har hun ladet sig falske Breve skrive at indbilde Folk til Troende om hende, som mig siden mit ulykkelige Giftermaal med hende af adskillige fra Norge og Jylland, som hende kendte, berettet blev til min største Bestyrtelse og Hjertens Bedrøvelse.“

„Da som Mons. Worm derefter saa billig som nødtrængt maatte laste hendes Løgne og beklage sig for hende og for andre flere, hvorledes han ikke aleneste var bleven udi Gæld og Ruin forvoldet, men endog formedelst al indbemeldte hendes ugudelige Løgn og ukristelige Bedrageri var geraadet udi saadan Sjæls Urolighed, at han ikke med en god Samvittighed eller til Saligheds Veje kunde leve med hende“, saa pantsatte han hendes nye Klæder for at kunne betale Kløcher. I Ytrechts Paahør truede hun derpaa sin Mand med Proces og sagde, at Etatsraadinden havde givet hende tolv Rdl. til Hjælp; derpaa forlod hun „af fortrædeligt Hjerte“ Huset og medtog „hendes forhen gamle Klæder“.

Der er i Akterne fremlagt en Klage fra hende til Politimesteren af 14. Juni, hvor hun beretter, at hendes Mand havde trakteret hende med Hug og Slag og mange usømmelige Skældsord og tilsidst stødt hende ud af Døren, hvorfor hun bad om, at han maatte blive arresteret, indtil han forpligtede sig til at leve som en skikkelig Mand. Derfra blev Sagen henvist til Magiateren, men da Worm erklærede, at han hverken vilde forliges med hende eller fly hende hendes Klæder eller give hende Underholdning, blev han paa hendes Begæring arresteret. Han klagede siden over, at Præsidenten „udi Gundels Nærværelse paa Raad-

stuen uforskyldt har ladet ham henføre til spottelig Arrest udi Raadhusfængslet.“ „Efter saadan Gundels Behag ved befunden Bifald hun af jo mere Overmod og Dristighed har praktiseret adskillige falske Beskyldninger og ærerørige Sigtelser over Mons. Worm iblandt Godtfolk efter derom en Del skriftlige Attester og i saa Maader til spottelige Udraab og ukristeligt Rygte over ham.“

Worm kunde imidlertid fremlægge Vidnesbyrd om sit Forhold, der efterhaanden aabnede Folks Øjne; saaledes kunde hans Vært paa Kristianshavn, Kaptejnøjtnant Isaak Thomesen og dennes Hustru vidne, at han aldrig havde trakteret hende med Hug og Slag, „hvilket vi lettelig kunde have hørt og set, eftersom deres Kammer var næst vores Dagligstue og Døren til samme Kammer mest daglig aaben stod,“ men de havde hørt, at Worm „nogle Gange formanede hende for adskillige løgnagtige og med falske Eder bekræftede Udsagn“. „Og som vi hørte, at hun trodsede med slemme Ord imod samme hans Formaning at aflade videre Løgn og Banden, bade vi hende velment ikke at være opsætsig imod ham til Guds Fortørnelse, hvorimod hun mig og min Kæreste og en Mademoiselle fra Norge, navnlig Randi Temple, som i mit Hus logerer, med adskillige forhaaneske Titler og Ord beskæmmede.“ Siden forlod hun Huset den 5. Juni og blev borte om Natten, og da hun kom igen næste Aften og de hørte, at Worm „var utilfreds og tog Mistanke om hendes Nattegang, hvorimod hun med studsede Ord ham beegnede, hvilket mig ikke anstaaeligt er udi mit Hus fremture maatte,“ vare de nødte til at opsigte Worms, der ogsaa flyttede Dagen efter. Det fremgik ogsaa, at de Vidnesbyrd, som Gundel havde leveret Politimesteren om hendes Mands Forhold imod hende, vare falske.

Videre haaned hun sin Mand ved at tilskrive ham følgende Brev:

Højt ærede Hjerte Mand Niels Worm!

Det er beklageligt, at den Misforstaaelse, som er kommen imellem os, ikke paa bedre Maade kan afgøres end ved Øvrigheden, da ihvorvel jeg finder ingen Skaar i min Samvittighed mig noget imod eder at have forset, der i ringeste Maade kan gravere os paa nogen af Siderne, og om jeg imod min Villie mig noget skulde have forset, beder jeg, at mig vorder af min højtærede Mand tilgivet og forladt, saa at det ikke skal komme os til Hinder i det timelige, dog mest i det evige, altsaa vil jeg med en kristelig Formaning forestille min kære Mand nogle faa Linier af Guds Ord, som jeg vil ønske at maa frugte hos eder til Bedring imod mig eders Hustru.

Var dig ikkun selv, naar du far hen i Blinde,
 Gør ej Pagt med Belial, din Guds afsagte Fiende,
 Den uforskammet Aand du billig efter Pligt
 I Daaben har forsagt, det er jo græsseligt.
 Et ufornuftigt Dyr sig ikke selv ombringer
 Og af Modvillighed i Farevandet springer,
 Men du, som har Fornuft, undviger Livsens Plads
 Og styrter dig ved Synd i Helvedes Morads,
 Fortryd da hjertelig, du lever overdaadig,
 Og siig med Tolderen, Gud vær mig Synder naadig,
 Søg den med Taarene hos ham, dig har forløst,
 Hans Naade først og sidst er de Beklemtes Trøst,
 Hvad Kristus hvervede, skal Ingen fra dig røve,
 Hans Værdskyld er dig nok, trods Satan, Helved-Løve,
 Der lurar paa din Sjæl at gøre den Fortræd.
 Gundel, ser du vel, advarer dig, hun græd,
 Kom da, saa vil vi gaa i rette med hinanden,
 Der har du Meningen, fremført af Frelsermanden.
 Er dine Synder end blodrøde til at se,
 Saa hvide blive de som nattefalden Sne.

Det ønskes altid af mig, som lever stedse Eders Ægte-hustru til min Død.

Kjøbenhavn, den 25de Junii 1717.

Gundel Worms.

P. S. Jeg beder ydmygst, at min kære Mand vilde komme til mig i Logement hos en Møller ved Sprøjte-

huset lige udfor Fiolstræde og at jeg maatte bekomme Svar herpaa. Vale.

Sin Højt ærede Hjerter Mand Niels Worm dette tjenst-
ærbedigt ad Kjøbenhavn.

Worm stævnedes hende for Tamperretten, der 9. Marts 1718 afsagde den Dom, at da Worm intet i Retten havde fremlagt, hvorefter dette Ægteskab efter Loven kunde ophæves, da burde han herefter leve med sin Hustru, som en kristelig Ægtemand efter Loven bør og anstaar. Han efterkom dog ikke Dommens Paabud.

Medens Sagen stod paa, maatte hun bjerge sig, som hun bedst kunde. Engang var hun i Politiretten som beskyldt for Tyveri. I August 1718 klagede hun igen til Magistraten, men denne kendte nu bedre til hendes Færd, thi den forlangte Beviser for hendes Beskyldninger. Det lader til, at hun særlig søgte Forbindelser med Officerer. Der er opbevaret et Vidnesbyrd fra Kaptejn-løjtnant i Søetaten Mathias Løve, at hun i August 1718 var i Helsingør „og med Løgn og underfundig Tale angav sig hos mig, hvorved hun bevægede mig at tro hende, og jeg derfor af Medynk lod hende forblive i mit Hus et Par Nætter, men som mig af Godtfolk sagt blev, at hendes Bedrifter ikkun slette og ganske usømmelige ere, saavel som at hun med Løgn og usandfærdig Tale omgaas, blandt andet udi Helsingør udraabte, at hendes Ærende der var at søge hendes Mand, som hun sagde hedder Solgaard, med mere hendes usandfærdige Opdigtelser“. Desuden stjal hun Linned i hans Hus, hvilket hun solgte. Nogle Gange traf Ægteparret sammen; engang i en Barbers Hus, hvor hun kom ind, medens hans Haar blev klippet, da foer han op og udbrød: „Der kommer det Scandalum, den Canaille og Landstryger, den Bedragerske;“ en anden Gang i Prokurator Windelevs Hus, hvor Worm sagde til hende: „Er der dog ikke Børnehus eller Kag for saadan en Canaille,“ hvorpaa hun svarede: „Er der og ikke Bremerholm til?“ „Derpaa løb han hen og stødte til

hende med sin Haand paa Kæften, at Hovedet stødte mod Vinduesposten, og lidet derefter gik hun ud i Forstuen og Worm kom bagefter og da sagde hun til ham: I er en Kvindebøddel imod mig; derpaa løb han atter til, kneppede hende paa Næsen med sine to Fingre og slog til hende med sin Haand paa Kæften, at hun fløj op imod Væggen.“ En af de tilstedeværende nægter imidlertid at have set Worm lægge Haand paa hende.

Gundel fødte et Barn i Januar 1718 og stævnedes, efter at Tamperrettens Dom var afsagt, Worm til Betaling af 30 Rdl., som hun sagde at skyldte for sit Underhold, og til at tage Barnet til sig. Det sidste gjorde han „for at beholde en god Samvittighed og ikke at se dette uskyldige Barns Undergang og Fordærvelse, saasom hun af hendes pure liderlige Levned har forskærtset det, hvorved hun samme hendes Barn med opdié skulde, og dertil det ganske fra sig skaffet og forladt har“. Han havde derfor forsynet Barnet „til god Medfart hos skikkelige Folk til bedste Opagt“.

I Anledning af de 30 Rdl. udspandt sig en Retssag for Bytinget, af hvis Akter ovenstaaende er udtaget. 17. Oktober 1718 afsagdes den Dom, at Worm blev fri-funden for hendes Tiltale, men hun skulde for sit forargelige Liv og Levned udstaa Kirkens Disciplin. Gundel stævnedes Dommen for Magistraten, hvis Kændelse faldt den 12. Juli 1719 og stadfæstede Byfogdens Dom.

Under Sagen for Byretten leverede Gundel adskillige falske Attester, af hvilke vi her fremføre tre, da de oplyse de Scener i Holbergs Komedier, hvor der slaas Vand paa Folk. I „Den Vægelsindede“ 3. Akt 16. Sc. og i „Jakob v. Thybo“ 4. Akt 10. Sc. gaar det ud over de Musikanter, der bringe Serenader, og i „Gert Westphaler“ 4. Akt 8. Sc. lønnes Mester Gert saaledes for sin Snak. I „Abracadabra“ (1, 1) er det Arv, der bliver overhældt, og i „Don Ranudo“ (5, 1) vil Leonora antyde, at man behandler Bejlere paa samme

Maade. Man kunde nu tro, at dette var Løjer, som Holberg har fundet paa for at more Galleriet, men ved Gundels Hjælp oplyses vi om, at det var en samtidig Skik, hvorved man forstærkede sin Ringeagt, naar man udviste en berygtet Person af sit Hus.

En Løjtnant J. F. Hartmand vidnede saaledes, at Gundel var jaget ud af Huset af Manden, men at han og hans Kone toge hende til sig i tre Døgn, og da han sendte sin Tjener over til Worm og bad ham om at leve kristelig med hende, svarede Worm, „at man skulde tage og køre den Canaille paa Døren og slaa Vand paa hende, og andre ubeskednelige Ord“.

I et andet Indlæg vidner Hartmand, at Worm havde sagt til ham, at hvis Gundel kom i hans Hus, „skulde han traktere hende som en Canaille, skyde hende paa Døren og slaa Vand paa hende“.

To Personer vidnede, at de havde været „hos Fru Etatsraadinde Ole Hansens og forhørte hende, om hun vilde tilstaa de Ord, som Monsr. Niels Worm skulde have sagt paa Bytinget sidstafvigte Mandag den 9. Maj (1718), at bemeldte Frue havde sagt om hans Kæreste Gundel Nielsdatter, at hun var et Skarn og at hun vilde lade hende sætte i Børnehuset, ja gar skulde have truet hende med Kaget“. Da den ene af disse Personer blev forhørt, om han vidste, hvad der stod i dette Dokument, svarede han nej, men tilstod, at han tilligemed en anden Mand havde været hos Etatsraadinden „forat fornemme hos hende paa Gundel Solgaards Vegne, om hun havde sagt at ville lade slaa Vand paa Gundel Solgaard, om hun kom i hendes Gaard, og om hun havde sagt at ville lade hende piske til Kaget, men Fruen svarede dertil hverken nej eller ja.“

I følgende Sag omtales samme Fornærmelse: Der var en Monsieur Frøichen, der laante paa Pant. Engang da der var mange Folk i Boden, bad han en Kone komme igen, hvorover Konen blev vred, talte noget om bedragerisk Pak

og spyttede ind i Boden. Hun blev da kaldt ind og fik sit Tøj med de Ord af Frøichen: „Nu skulde jeg slaa Vand paa dig og vise smaa Drenges efter dig“.1)

Man skulde tro, at det var skident Vand, der saaledes blev hældt over Folk, men tvært imod skulde det være rent Vand. Henrik Wergeland fortæller i sine „Hasselnødder“2) fra sine Drengaar i Tyverne som noget ubegribeligt, men som noget han altid havde hørt, at det var en større Forhaanelse at kaste rent end skident Vand paa Folk.

Et andet Udtryk for Ringeagt oplyses ogsaa af denne Sag, nemlig den Handling at kneppe en anden paa Næsen, hvilken bestod i, at man med den ene Finger virkelig tilføjede et Slag paa Næsen, nu kaldes det at knipse. Knep betyder en kort Lyd, saaledes forekommer „Sejerknep“ i Betydning af Stueurets (Sejerværkets) Dik. Dette nævnes ofte i Holbergs Komedier, saaledes i „Barselstuen“ (4, 4), hvor Officeren knepper Jens Olsen paa Næsen, i „Don Ranudo“ (5, 4) „knepser“ Narren Gusman paa Næsen, i „Det lykkelige Skibbrud“ (2, 1) fortæller Henrik om en Advokat, der paa Gaden kneppede ham paa Næsen. Da saadan Behandling sædvanlig paafølges af Slagsmaal, ses det, at Handlingen paafører Smerte. Naar derimod i „Ulysses von Ithacia“ (1, 2) Penelope og Rosimunda „knepser med Fingeren“ og i „Barselstuen“ Ingeborg Blytækkers og Anne Kandestøbers „slaa Knep“ til hinanden, er dette kun Trusler, der ikke komme til Udførelse.

Niels Worm levede siden i Kjøbenhavn som Prokurator. 1727 havde han Sag med sin Søsterdatter Karen Elisabeth Krabbe, der beskyldte ham for at have frataget hende en Diamantring, en Sølv-Snustobaksdaase, et Axelskærf, Klæder med mere, men han vandt Sagen ved Højesteret, dog fik

---

1) Bytingsprot. 18. Sept. 1724. 2) Saml. Skrifter V 338.

hans Modpart udvirket, at han ikke fik Dommen udleveret, førend Sagen blev optaget paany.

15. Dec. 1727 sendte Worm en Ansøgning til Oversekretær Møinichen, at han for to Aar siden af Søfiskal Søren Deyel var bleven arresteret en Søndag Morgen og ført til Arresthuset, uagtet det ikke kunde bevises, at han var skyldig med Vexler, Obligationer, Reverser elier Dom. Han havde vel faaet Beneficium paupertatis og Bevilling til at lade sin Sag foretage ved Højesteret og her faldt ogsaa en Dom til Worms Fordel, men Deyel fik kgl. Bevilling til, at Dommen for det første ikke skulde exekveres, hvorved Worm hverken fik de Penge, der vare ham tilkendte, eller sine Ejendele, som nu i to Aar havde været hos Dayel. Hans nævnte Søsterdatter havde allerede i Avgust søgt om Dommens Udlevering, idet hun af Deyel var ført ind paa den langvarige Proces, hvorved hendes Gods var blevet pantsat. Hvis Worm kunde faa sin Dom udleveret, vilde han hjælpe hende til at faa Tøjet udløst, at hun kunde rejse hjem til Norge¹).

Med sin Velynder Johan Ytrecht havde han en Trætte 1720, der blev forligt ved, at han paa Raadstuen paa Kongens Befaling maatte bede Gud, Magistraten og Ytrecht om Forladelse og tilstaa i Ivrighed at have forløbet sig. 1722 førte han en Sag for Ytrecht. Samme Ytrecht var iøvrigt en gammel Stakkel, der 1722 var 85 Aar og if. Worms Lexikon havde opholdt sig i mange Aar i Kjøbenhavn ved Folks Gavmildhed, indtil Inspektøren i Silkehuset tog ham i sit Hus. 1722 befalede Oversekretæren Politimesteren at tiltale ham for en af ham udgiven trykt „Plakat“, „da Hans Majestæt ej andet end unaadigt kan optage, at deslige formastelige Skrifter og Plakater ved Trykken vorde publicerede²).

---

¹) Indk. Breve til Oversekretæren. ²) Oversekretærens Brevbog.

Hvor let en Enke kunde tilsætte sit gode Navn og Rygte ved at føre et selskabeligt Liv, ses af en Sag, som Præsten i Aversi Hr. Jens Faber 1722 førte mod sin Formand Peder Hindsholms Enke forat blive fri for at yde hende Pension. Hun hed Susanne Abigael Hammer og var bleven Enke 1712. Præsten fik Birkefogden paa Amager Søren Deyel¹⁾, en daarlig, forgældet Person, til at optræde som Vidne imod hende. Han forklarede, at hun for et Aar siden logerede i Gaasegade og boede der sammen med en Slægting, en Præst med Tilnavn Holm. Det var dengang bragt i Forslag, at han (Deyel) skulde begive sig i Ægteskab med hende, men da han forhørte sig om hendes Tilstand, Person og Væsen, kunde og vilde han ikke resolve sig dertil, thi „hun førte et libre Levned, var efter Verden og førte sig op med Juveler og Damaskes Klæder mere, end han syntes efter sin Formue at kunne holde hende vedlige med, og det stod ham ikke an som den, der ikkun vilde have en douce, ærbar og skikkelig Kone efter hans Sind,“ men forresten havde han ikke fornummet noget usømmeligt og uskikkeligt. Juvelerne bestod i Smykker, hun havde paa Fingre, Hals og Arme. Første Gang, han talte med hende, havde hun en sort, anden Gang en leverbrun Damaskes Kjortel nedhængende med Sølv paa Ærmerne; den sorte Damaskes Kjortel var opstukken og en hel Klædning, baade Kjortel og Skørt.

Hendes Vært og hans Kone vidnede, at hun i nogle Nætter havde været ude af deres Hus og i Oranienbaum²⁾, hvor de stævnedes hende for et halvt Aars Husleje. Hun

---

1) S. Deyel blev 15. Nov. 1720 Birkefoged paa Amager. I sin Ansøgning skriver han: „Nu er min Nød saa stor, at den ikke længer kan dølges, thi ved Avktion til Kreditorer er mit fattige Bo bortvendt, saa jeg aldeles intet ejer uden 3 smaa brødløse Børn“. Han havde 1728 den Frækhed at søge Kongen om at blive Borgmester i Kjøbenhavn, naar der blev en Plads ledig. 2) I Lille Kongensgade.

klædte sig i affarvede Silkekklæder, og der kom ofte Fremmede til hende, hvem hun gav The og andet Traktement. De Spil og Lystigheder, som vare hos hende, vare med hendes Vilje, og der havde ofte været Spil hos hende paa Fløjte og andre Instrumenter, men eugang var der offentlig Assemblée, hvor de tillige havde Violer og andre Instrumenter.

En Bryggerknægt vidnede, at han for nogle Aar siden havde paa et Tørvelæs haft en Kvinde, der hed Susanne, og en Mandsperson oppe at køre, og i Førselev gik Kvinden ind i Præstegaarden, men Manden til Degnen, og hun havde fortalt Karlen, at hun havde en Sag med Præsten, fordi hun ikke vilde give ham sin Haand.

Hr. Jens Faber fik imidlertid ikke sin Vilje frem, thi der kom mange Vidner frem til Fordel for Susanne. Saaledes vidnede Højesteretsprokurator Andreas Weghorst, at hun i Klædedragt havde opført sig som en skikkelig Kone, Skoleholder Henrik Godsens i Vingaardstræde kalder hende modest, skikkelig og anstændig, og ingen Vidner havde nogensinde set hende i de prægtige Klæder, men nok med en Guldkæde om Halsen. Hr. Nikolaj Holm, Kapellan i Hammer i Vendsyssel, gav hende det skriftlige Vidnesbyrd, at han havde kendt hende fra Ungdommen af og vidste, at dengang Søren Deyel friede, ejede hun ingen Klæder af Damask og havde heller aldrig siden ejet saadanne. Hun havde aldrig opført sig anderledes end som en Præsteenke, der lever af Pension. Et kvindeligt Vidne var hos hende i Anledning af Deyels Frieri og fandt hende ærbar og skikkelig klædt i en sort Chagrins Klædning, og hun fulgte hende til Søren Deyels Hus, men Susanne vilde ikke forlove eller gifte sig med ham, da hun hørte, at han var i Gæld. Vidnet kendte hende som et honnet og ærbart Fruentimmer, hvem hun aldrig havde set udpyntet¹⁾.

---

¹⁾ Bytingsprot. 26. Okt. 1722.

Med Hensyn til Skældsord var der forskellige Grader. Da Politibetjent Anders Christian Bededagsaften gjorde Under-søgelse i Skænkehusene om siddende Gæster, lod han et Sted falde Ordet Halunke¹⁾, hvilket en Soldat tog ham ilde op. I en Politiretsdom af 20. Feb. 1728 udsagdes, at dette Ord ikke forstaas og langt mindre er kendt som et Ukvemsord, men da Soldaten havde taget det for et Skældsord, burde det ikke komme ham til nogen Forklejning eller Præjudice i nogen Maade.

En Smedesvend havde en Fastelavns Mandag skældt en anden ud for Hundsfot²⁾ og blev stævnet for Oldermænden, der idømte ham en Bøde paa 3 Rdl. Da Smedesvenden ikke kunde betale, havde Oldermænden sat ham i Arrest, men Mesteren, der arbejdede ved Kongens og Dronningens Vogne, forlangte ham tilbage igennem Kancelliet, der derved fik Lejlighed til at skrive, at 3 Rdl. var for meget for saa lidet et Skældsord³⁾.

Skælm⁴⁾ var derimod ærerørende. I en Lavssamling vilde Sadelmagernes Oldermann ikke erkende Hans Jakob Als for Mester, men kaldte ham Svend og skældte ham ud for Skælm. I den derefter opstaaede Proces blev det gjort gældende, at „Skælden efter Amtsbrug har Betydning for ærligt Navns og Rygtes Tab“ og at „Sadelmagere ej mindre end andre Folk lade sig skælde for Skælm uden vedbørlig Satisfaktion“⁵⁾.

Blytækker Gustav Adolf Rüdiger traf i Vinkældereren paa Hjørnet af Løvstræde sammen med Msr. Jens Juel, hvor de drak et Glas sammen, og imedens sagde Rüdiger til Juel, at han var bleven en polsk Ædelmand, hvilket Juel tog meget ilde op, sagde, at det gjorde ham ondt,

---

1) Halunk er et bømsk Ord, der betyder en pjaltet Karl. 2) Hundsfot er et obskønt tydsk Udtryk. 3) Kancelliskrivelse 4. Marts 1723. 4) Skælm betydede dengang Bedrager. 5) Bytingsprot. 4. og 18. Avg. 1727.

fordi der var adskillige Godtfolk tilstede, som hørte derpaa, og det endte med, at han „bød Rüdiger ud for Porten“ (udfordrede ham)¹). En polsk Adelsmand var altsaa formodenlig det samme som en Landstryger, og vi mindes herved om, at Holberg i sin Ansøgning om Professorat fortalte, at han 1705 havde rejst med en moskovitisk Edelmand, hvilket vistnok var et skæmtsomt Udtryk for at have fægtet sig igennem, saa L. Daae endog antyder, at han har sunget for Godtfolks Døre²). 1722 arresterede Politiet en „nobilis Polonus“ Alexander Ignatius Mrockowski, der vistnok var en tvivlsom Existens³).

Et ejendommeligt Skældsord blandt Skorstensfejere var Mads Hund. Politimester Ernst indberettede nemlig 1719 om en Skorstensfejerkarl, der ved en Ildebrand krøb ind i en Skorsten forat slukke og der blev kvalt. Da han blev advaret af sine Kammerater, sagde han: Jeg vil ikke være mere „Matzhund“ end I andre, jeg vil gøre noget med.

Om end Folk havde en løs Tunge og en let Haand overfor Ligemænd, saa vare de i Almindelighed meget varsomme overfor den fornemme Embedsstand, ikke at tale om, at Kongen offentlig omtaltes med den største Ærefrygt. Der forekommer dog adskillige Tilfælde af uforsigtig Kritik af Kongen; de skyldige vare imidlertid ikke Kjøbenhavnere men Normænd.

Da Kongen 1709 var i Italien, faldt der sikkert i Fortrolighed mangen Tale om de store Udgifter, men det var farligt at udtale sin Mening til ubekendte. Det fik den stakkels Filip Fleischer at føle. Paa et Værtshus, hvor han logerede, havde han været uforsigtig lige overfor en Person, der hed Peder Christian Unger, der meldte til Kongen, „hvorledes jeg meget ugærne næstleden 25. Marts af en Person, navnlig Filip Fleischer, forhenværende Krigsfiskal i Norge, har maattet

1) Bytingsprot. 9. Juli 1725. 2) Norsk hist. Tidsskr., II, 277.

3) Kbnh. paa Holbergs Tid S. 382—84.

høre ræsonnere om de Recompencer, hvilke de da næst forhen indløbende Aviser ommeldte, at Deres kgl. Majestæt havde til Venedig regaleret en Del høje Personer med, med disse usømmelige og ublu Expressioner og skumlende Ord, at i den Sted Deres kgl. Majestæt der til Fremmede anvendte saa store unødvendige Depencer, saa maatte hans egne Undersaatter forsvelte, dem til deres Ulykke, item at det var Brødet at tage fra Børnene og kaste for Hunde, med videre af ham utilbørlig udprydende Tale om Deres Majestæts Rejse“. Fleischer blev sat i Arresthuset, hvor han døjede meget ondt, hvorfor han bad om at komme paa Hovedvagten, hvor der var mere luftigt og sundt, eller paa fri Fod imod Kavtion af sin Svoger Mag. Niels Hansen i Brønshøj. Hans Dom faldt dog allerede 25. Maj 1709, at uagtet han havde fortjent vedbørligen at blive afstraffet baade for sine ublu Ord og for sin tidligere „irregulaire Conduite“, saa skulde han dog slippe med at forvises fra Kongens Riger og Lande inden 8 Dage¹⁾.

1727 logerede i Værtshuset „Admiral Span“ Normanden Jens Kjøge fra Øen Arrø, en Mil fra Frederiksstad. Han havde været Søkaptejnløjtnant (Maanedsløjtnant) i Krigen og mente at have Prisepenge tilgode, men havde forgæves forsøgt at faa dem udbetalt. I Skænkestuen sad han og drak med en Skipper, og under adskillig uhøvisk Tale om Anvendelsen af Prisepengene fortalte Skipperen ham, at hvis han kom til Sverig, vilde han blive hængt, hvorover de kom i Skænderi. En tilstedeværende raadede ham til at tale med „Herren“, som havde mere at sige end de smaa Betjente, som han havde talt med, men under „Banden, Hujen og Raaben“ gentog han nogle Gange: „Jeg skal betale Kongen derfor inden Aar og Dag,“ slog i Bordet og udbrød: „Nu skal jeg gaa til Lybæk og derfra til

---

¹⁾ K. D. VIII, 93 med Indlæg. I Rigsarkivet findes en særlig Pakke Akter om denne Sag.

Moskoviten, saa skal jeg vide, hvad jeg skal gøre, jeg skal da betale det Kongen inden Aar og Dag. Lad Kongen tage de Penge til sin“ og nævnede da Dronningen med et uhøvisk Udtryk. Derefter sagde han: „De kan gøre med mig, som de gjorde med Fuel¹⁾, saa var det ej videre angelegen“ og fjøede til, at han vel vidste, at han ikke kom vel ud af Verden. Da han var bleven noget beroliget, sagde han: „jeg er en Svenske og min Moder sagde og lærte mig, da jeg endnu var liden, at naar der voxte Haar paa Tungen saa langt (her viste han paa sit Bryst), da maatte man først tro Jyten og ej før“, hvilket han gentog 2 Gange. Han blev sat i Fængsel og da man der mindede ham om den Straf, der 1709 overgik Fleischer, udbrød han, at om saadan Straf blev ham paalagt, da vilde han ikke æstimere det for en Plaffert (en Smaamønt), han skulde inden kort Tid, om der blev Krig med Danmark, revangere sig saa paa Danmark og dets Undersaatter, at Indbyggerne og Smaabørn i Vuggen liggende skulde græde derved, han var kendt overalt og vidste at give Fjenden gode og tjenlige Anslag og Forslag. Uagtet han havde gjort sig fortjent til højere Straf, benaadedes han 8. Nov. 1727 med at sendes til Kristiansø forat arbejde i Jærn sin Livstid²⁾).

1714 blev Søren Ruhman, Hører i Bergen, dømt, fordi han havde fremkommet med den Beskyldning imod Etatsraad Helt, at denne havde skrevet en falsk kgl. Resolution om, at han skulde afstaa noget af sin Løn, og imod Gehejmerraad Vibe, at denne skulde have tilsneget sig Kongens Underskrift; desuden havde han sagt om en kgl. Ordre til Stiftamtmanden i Bergen, at hvad der stod i denne var usandfærdigt. Derfor dømtes han af en Kommission til at bøde sine 3 Mark og 3 Gange 40 Lod Sølv samt til Arbejde i Jærn paa Bremerholm paa Livstid, hvilken Straf Højesteret 27. Okt. 1714 for-

---

1) Hvad der skede med denne, er Forf. ukendt. 2) Indlæg til Sæl. Tegn. 8. Nov. 1727.

øgede med, at han skulde slaas til Kagen. I Kjøbenhavns Arresthus skrev han flere Klagevers til Kongen¹⁾.

Man var i det hele meget varsom med Udtalelser om Kongen. Da 2 Koner kom i Skænderi ved Stranden, medens de vilde købe Fisk af en Bonde, sagde den ene, der var Fiskerkone, til den anden, en Smedekone: Jeg kender eder nok, al eders Afkom er i Helvede, hvortil Bonden bemærkede: „Smedekonen raader for Riget“. Da udbrød en Mand: „Bonde, du skulde faa en Ulykke, vil du sige, at hun raader for Riget. Gud velsigne den, der raader for Riget.“²⁾

Da der i Begyndelsen af 1725 var nedsat en hemmelig Kommission forat undersøge, hvorvidt højtstaaende Personer havde modtaget Skænk og Gave for Besættelse af Embeder, hvilket fremkaldte mange uhyggelige Rygter, og da Oversekretæren i Kancelliet Frederik Rostgaard var bleven afskediget og forvist fra Kjøbenhavn³⁾, opstod der den Formodning, at han maatte være mere skyldig, end Dommen lød, og kloge Hoveder udfandt, at han maatte staa i Spidsen for en S sammensværgelse. Dronning Anna Sofie, med hvis uægte Søster Rostgaard var gift, skulde da i Forening med Dronningens Svoger U. A. Holstein og Overhofmarskalk C. F. Holstein og flere andre have besluttet at indskrænke Enevælden efter Kongens Død. Assessor Ryssel, der paa Grund af Processer opholdt sig i Kjøbenhavn, havde allerede i Efteraaret 1724 sendt Kongen falske Meddelelser om farlige Planer, som Deltagere i hvilke han angav flere af sine Modstandere, og han holdt Omgang med Præsten Hans Trojel paa Kristianshavn, der synes at have taget Ryssels Tale for gode Varer, men ogsaa selv var Mand for at udsmykke sine Iagttagelser med allehaande Fantasier.

I April 1726 sendte Trojel et Brev til Kongen, hvori

---

1) Indlæg til Sæl Tegn. 12. Okt. 1714. 2) Bytingsprot. 3. Marts 1727. 3) Se om denne Kommission C. Bruun, F. Rostgaard I, 320—81.

han, foruden at nævne Rygter i Staden om den hemmelige Kommission, skrev følgende ¹⁾):

„Nu skælver jeg ved at skrive dette: Folk i Staden mumle hemmelig, hvor ikkun to gode Venner ere tilsammen, at et vist Parti skulde ville have i Sinde den kgl. hellige Souverainitet at ophæve, naar E. K. M., det Gud endnu i mangfoldige Aar hensætte, engang sin Krone til sin elskelige Søn ved Dødelighed skulde overlade, og at de skulle søge saa listelig ved adskillige Chefer at trække den militæriske Magt fra Prinsen til dem, men videre om denne Materie tør jeg ikke fortro Pennen uden dette alene, at Folk, som med mig stride med Liv og Blod for det kgl. Huses Souverainitet at forplante fremdeles, de lade sig forstaa at være fornøjede med Kommandant i Kastellet v. Støchen og Confessionarius Lintrup, men ikke med Præsident Etatsraad Schrader og Biskop Deichmann.“

Mod denne sidste fremkom han med flere Udfald og forsikrer, at om Deichmann og al Verden vilde stege, syde og partere ham, Mag. Trojel, saa dør han for Souverainitetens Forfremmelse, hvilket han i December havde bevist i en Prædiken i Kronprinsens Hus og som han vilde ønske, at Kongen og alle hans store Mænd havde hørt.

Det er aabenbart, at Trojel, der var i daarlige Omstændigheder, havde ventet Belønning og ikke Tiltale, thi han ender sit Brev med at meddele, at han led daglig Nød for Klæder og Føde, men der blev nedsat en Kommission, der skulde forhøre ham og Ryssel. Trojel kunde imidlertid ikke gøre Rede for, hvorfra han havde sine Beskyldninger, men det ses af Kommissionens Akter, at han havde megen Omgang med Ryssel, fra hvem der ogsaa fandtes et udateret Brev, hvori det bl. a. hedder: „Jeg har mig forbeholden særdeles betydelige Sager, som jeg ikke kan betro nogen uden Kongen selv. Gud se til Majestæten, at de ikke skulle

---

¹⁾ C. Bruun, F. Rostgaard II, 318.

faa ham af Vejen fra sin Regering og at han maa ret vide, hvem han kan tro“. Hvad Rygterne i Byen angik, nævnte Trojel sin Søstersøn Studiosus C. Nold, der i Januar havde fortalt ham, at han havde hørt af Studiosus Morten Munch, at efter Kongens Død skulde der oprettes en Regering, i hvilken Dronningen skulde have 3 Stemmer, Kronprinsen 2, Storkansleren 2 og de andre Stormænd hver 1 Stemme. Nold forklarede, at Trojel dertil havde sagt, at dette var noget, man hverken kunde eller burde med en god Samvittighed fortie. Munch angav at have hørt dette af Studiosus Kristoffer Schøller og denne af Schoutbynacht Poulsen og han igen af Dr. Bing, som skulde have hørt tale derom i Grev Laurvigs Hus, men Greven selv havde ikke villet indlade sig paa at drøfte denne Sag. Da Schøller stævnedes, henviste han imidlertid til Studiosus Hans Rosenkilde som sin Hjemmelsmand; Poulsen og Bing nægtede aldeles at have hørt om en saadan Sag andet end „Ryssels galne Snak løbe omkring som en Vind“ og Bing havde i Grev Ahlefeldts Hus kun hørt, at „Ryssel havde skrevet til Kongen meget dumdristigt og uforskammet om Rebellion“.

Trojel havde videre paaberaabt sig Stadskaptejn paa Kristianshavn Hans Hansen Haagen, der vel tilstod, at han havde talt med Trojel om Angreb paa Soverainiteten, men det var lige efterat han med andre Medborgere i Johan Sohls Hus havde drukket et Glas Vin, hvor Ryssel var tilstede og havde talt om Forræderi, især i Norge, og at Jylland og Holsten skulde være til Erstatning for, hvad Norge ikke kunde tilstrække, og blandt Forrædere nævnte han især Biskop Deichmann. Haagen fortalte ogsaa, at han paa Kristianshavns Bro havde mødt Løjtnant Tranemose ved Artilleriet, der mente, „at Køngen ikke havde nødig at holde noget Borgerskab (Borgervæbning), men at de alle burde være Soldater og have borgerlig Næring, og da Borgerkaptejnen vilde disputere ham imod og mente, at Soverainiteten ikke paa den Maade kunde konserveres, skede

imellem dem nogen Ordvexling ang. samme Sag“. Foruden dette havde Haagen ikke talt om Souverainitet med nogen, og i Samtalen med Trojel var det denne, der begyndte.

Endnu foregav Trojel, at en ubekendt Mand i brun Kjol og med en hvid Kæp i Haanden udenfor Amagerport havde udtalt sin Misfornøjelse med Deichmann og Schrader, fordi de vare af Dronningens Parti, men kunde ellers ikke angive nogen, der havde nævnt Dronningen, og hvad han skrev om sin Strid med Liv og Blod, kunde han kun forklare som Strid i Aanden. Den Omstændighed, at Dronningen i det mundtlige Forhør blev angivet at staa i Spidsen for et Parti, blev ham et kostbart Udsagn. 11. Maj blev han suspenderet, og de Præster, der forkyndte ham dette, fandt ham i Sengen og berettede, at han sagde, at han ikke havde Kræfter til at paategne Meddelelsen. Han sættes i Fængsel og blev belagt med Jærn. 20 Dage efter dømte Kommissionen ham til at have forbrudt den præstelige Habit og sættes i evigt Fængsel. Kongen vilde dog have ham haardere dømt for siden at kunne benaade ham og 3. Juli 1726 dømtes han til at have forbrudt Ære, Liv og Gods, den højre Haand skulde afbugges, Kroppen skulde parteres og lægges paa Stejle og Hjul og Hovedet sættes paa en Stage. Ryssel dømtes til at kagstryges og skulde derpaa bære Sten af By, men Kongen benaadede dem paa Dronningens Forbøn med livsvarigt Fængsel paa Munkholm. 10. Okt. afhentedes de i Arresthuset af en Underofficer med 6 Musketerere, der førte dem til en Chalup, der laa ved Toldboden¹⁾.

Simple Folk, der viste Trods ligeoverfor fornemme, blev straffede med den spanske Kappe. Saaledes holdt en Vognmandskarl i Vejen for Abraham Kløchers Karet og vilde ikke

---

¹⁾ Rigsarkivet. Aflev. fra Just. Min. C. Bruun, F. Rostgaard I, 375—77. E. Holm, Danmark-Norges Historie 1720—30, S. 340—42.

køre tilside, og da man skældte ham ud, slog han med sin Svøbe Monsieur Krock (Maleren), der sad i Karetten. Derfor skulde han i tre Dage fra Kl. 10—11 gaa i den spanske Kappe med paaklæbet Seddel om Forseelsens Beskaffenhed, en Dag udenfor Krocks Hus, den næste udenfor Kløchers Hus og den tredie udenfor Raadhuset.

En anden Vognmandskarl, som havde angrebet Løjtnant Kaas, der havde Vagt ved Vesterport, skulde bede Løjtnanten om Forladelse og bære den spanske Kappe Kl. 8—9 i 3 Dage udenfor Vesterports Vagt¹⁾.

Under en Ildebrand paa Amagertorv, da Huset den blaa Haand brændte, havde Politimester Ernstes Kusk ramt Ritmester Kalckreuter med sin Pidsk og skulde derfor i 3 Dage Kl. 11—12 bære den spanske Kappe paa Amagertorv og derpaa arbejde i Skubkarren i Kastellet. Karlen var dog sikkert undskyldt, idet Ernst forklarer Sagen anderledes²⁾.

9. Nov. 1705 fik Byfogden kgl. Befaling om, at Portpengenes Forpagter Lavrids Birk for sit usømmelige Forhold imod Kongens Staldmester Frederik v. Haxthausen i Vesterport skulde med Vagt føres i Slutteriet at forblive i 4 Uger, hvorpaa han med Vagt skulde bringes til Haxthausens Hus og i andre Hofkavallerers Nærværelse gøre ham offentlig Afbedelse. Birks Tjener, der ved samme Lejlighed havde opført sig „meget ubeskeden“, skulde føres til Børnehuset og der piskes og forblive til videre.

En kgl. Lakaj, der havde dræbt en Vognmandskusk og blev dømt til Døden, benaadedes af Kongen 1713, idet han forklarede, at han alene havde slaaet Kusken over Skulderen med den flade Kaarde for hans slemme Munds Skyld og „for de grove og unyttige Ord, som han lod falde imod Eders kgl. Majestæts egen høje Person,“ og da Karlen derpaa løb blindt ind paa ham med den tykke Ende af sit Svøbeskaft i

---

¹⁾ Politiretsdom 8. Nov. 1716 og 2. Avg. 1718. ²⁾ Se senere hen under Brandvæsenet.

den ene Haand og med den anden vilde gribe ham i Haaret, løb han sig Kaarden ind i Livet¹⁾.

Torvemester Daniel Nielsen var nær kommen galt afsted 1722. Paa Torvet strædes 2 Personer om et Læs Trækul, og den ene havde grebet fat i Tømmerne paa Vognen, da Torvemesteren kom ridende og forlangte, at han skulde slippe; da han nu ikke vilde, slog Daniel Nielsen ham med sin Pisk og han kom ind under Hesten. Saadanne Scener forefaldt jevnlige, men her var den Slagne Grev Danneskjolds Portner Ernst Plegel, hvis Herre lod Torvemesteren arrestere og forlangte stor Straf over ham. Politiretten kunde dog ikke gaa ind derpaa, men mente, at da Daniel havde siddet fast i 2 Maanedøer og havde handlet i Embeds Medfør, skulde han slippe med at bøde 8 Rdl. til Grevens Portner og skulde desuden „forfølge sig til Grevens Hof og ved dennes Hovmester tilbyde sin underdanige Afbigt“, idet han i sin Iver havde „misbrugt Grevens Navn“²⁾.

I den Tid var enhver Husbonde i sin gode Ret, naar han revsede sit Tyende. Dertil brugtes ofte en Krabask, der bestod af en Tyemie. Naturligvis slog Herren ogsaa med Stok, og ve den Tjener, der ikke tog sine Prygl uden Modstand. Da Hofjunker d'Agars Tjener under en saadan Afstraffelse havde grebet om Stokken og Herren derved var kommen til at støde den mod sit Øje, dømtes Tjeneren til at gaa i 3 Timer i den spanske Kappe udenfor sin Herres Hus og betale Udgifterne ved sin Anholdelse; dog kunde Tiden forkortes, hvis d'Agar bad for ham³⁾.

Nikolaj Stolpes Kusk, der havde vist Opsætsighed imod sin Husbonde, dømtes ikke alene til at bære den spanske Kappe i 3 Dage, 2 Timer hver Dag, men derpaa skulde han leveres til Løjtnant Heinman at være Soldat, „skønt han med haardere Straf burde anses“⁴⁾.

1) K. D. VIII, 296 med Indlæg. 2) Politiretsdom 9. Okt. 1722.

3) Politiretsdom 16. Feb. 1714. 4) Samme 27. Avg. 1717.

Som Exempler paa den raa Tone, som herskede blandt simple Folk, hidsættes følgende Scene. En Skræder og en Parykmager gaa en Aften paa Gaden, og i Nærheden af Skræderens Hus staar en Kældermands Kone i sin Dør, til hvem Skræderen siger: God Aften, Mor. Hun: Djævelen komme i dig med din Godaften, din sulten Lus. Skræderen: Hvi falder I mig saaledes over, hvad har jeg med eder at bestille, jeg har jo aldrig gjort eder noget imod? Hun: Jeg giver eder Djævelen, I Kæltringpak, I Sultenpak og Kanaille, jeg har en ærlig Karl paa mit Loft, om I har nogle Kanaille og Kæltringer, ved jeg ikke. Skræderen: Kone, I er fuld eller gal, hvad gaar ad (!) eder, at I falder mig saa over, da jeg beder Godaften? Hun: Djævelen skal føre dig fra min Dør, havde jeg et Koteskaft, jeg skulde prygle din Hund fra min Dør¹⁾).

Den Maade, man brugte til at bevæge Folk til at blive Militære, var ikke altid hæderlig. I Forordngn. af 7. Avg. 1705 hedder det, at en Del Officerer paa utilbørlig Maade bemægtige sig gifte Mænd og unge Karle for at lade dem som Soldater indrullere, ja endog med mange uforsvarlige Plager, saasom langvarig Arrest, Prygl og ond Medfart, tiltvinge dem at tage Hververpenge i Haanden og ved Præsentationen tilstaa, at de godvillig have taget Tjeneste.

1726 klagede en Skomager over, at to Underofficerer af Kaptejn Numsens Kompagni have „stoppet en af hans Svende ved Navn Kønig Penge i Lommen forat faa ham endog mod hans Villie til en Musketer ved Regimentet.“ Kønig havde givet dem Pengene igen, men da han ikke med det gode vilde tage Tjeneste, satte de ham i Hovedvagten under saa stærk Forvaring, at ingen kunde faa ham i Tale²⁾).

Vi mindes herved om Holbergs Erasmus Montanus, der anses for hvervet, fordi han alene har taget imod Penge af

---

¹⁾ Bytingsprotokol 10. Juli 1724. ²⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 77.

en Militær, og et lignende Tilfælde nævnes nedenfor som forefaldet i Værtshuset „Nørre Paradis“, saa der aldeles intet urimeligt er i denne Scene hos Holberg.

1730 tillod Regeringen en Borger Chr. Speck at løslades, idet han erklærede at have ladet sig hverve i Vanvid, imod at han gav Haandpengene tilbage og betalte, hvad der blev fortæret ved hans Hvervning. En saadan Tilbagelevering af Borgere skede oftere.

Officerer optraadte ofte raat imod Borgere, hvorover Magistraten besværede sig for Kommandanten. Saaledes skrev den 24. Feb. 1705:

„Højædle og velb. Hr. General-Lieutenant!

Saa som en Borger heraf Staten, navnlig Etienne Capion, meget ilde skal være bleven slagen og overfalden udi sit eget Hus af en Kaptejn af Navn Viereg, som videre af hans til os indkomne og herhos følgende Kopi af hans Klage er at fornemme, altsaa ville vi tjenstligen have fornævnte Borger til E. Excellence recommenderet, at hannem maatte ske den Ret, som H. K. M.'s allernaadigste Lov og givne Krigsartikler med sig føre, og at E. Exc. vilde forordne en upartisk Krigsret, hvorudi Sagen kunde examineres og paa kendes.“

3. Feb. 1707 klager Magistraten over, at en Borger Johan Meyer „meget ilde med adskillige ærerørige Skældsord og Trusler tvende Gange skal være overfalden udi sit eget Hus af tvende Kaptejner, navnlig Viereg og Holger Vind“.

27. Juli 1707 skriver Magistraten, at en Borger Lars Hansen „med Hr. Kaptejn Brochmand er bleven betinget om en Karos for ham at male og paa nogle enkelte Lister forgylde og ved sligt sit Arbejde af forbemeldte Hr. Kaptejn Brochmand meget ilde er bleven overfaldet baade med Hug og Slag samt Skældsord og Trusel“.

1712 klagede Magistraten over, at en Borger var bleven mishandlet af Løjtnant Viborg og sat i Stokhuset, hvilken Arrest ikke var for Borgerfolk, men for Soldater og andre Delinkventer. Samme Aar havde Gen. Krigskommissair von Platen tilføjet Portneren i Nørreport Overlast under dennes lovlige Forretning.

Der forekommer ogsaa mange Klager over Overlast, som menige Soldater udøvede mod Borgere, hvorved vi dog ikke ville opholde os. Særlig farligt var det for Rodemestrene, der skulde indkræve Skatter eller pante hos Militære. En underlig Person maa den aftakkede Soldat have været, der hed Mikkell Polak og var en af de ved Tønningen tagne svenske Fanger; om ham indberetter Politimesteren 1720 til Kongen, at han en Dag var styrtet død om i S. Clemensstræde, med den Tilføjelse, at han „brugtes i Staden af Forældrene til at skræmme Børn med“.

De militære Familier vare en sand Svøbe for Byen, og det var mest dem, som udgjorde det daværende Proletariat. Under Krigen maatte Staden undertiden underholde Familierne, naar Mændene bleve udkommanderede. Nogle af Kvinderne ernærede sig ved Handel, men de fleste ved usædeligt Levned. Da der 1728 var Tale om Oprettelse af Skoler for Soldaterbørn, oplystes det, at af saadanne Børn i Alderen fra 6 til 10—12 Aar var der 1083, 590 Dreng og 493 Piger. Der har saaledes været en 2—3000 Tiggerbørn tilhørende Soldaterstanden.

Udenfor Portene opførte de Militære sig, som de vare i Fjendens Land. 1712 besatte Ritmester Waltersdorph Tueborg, der da var et Værtshus, saa Gæsterne maatte tage bort, og hans Folk fodrede deres Heste uden videre med Ejerens Hø og Havre¹⁾).

Ogsaa inde i Byen kunde man faa Indtryk af, at den var indtaget af Fjenden. Af en Ansøgning fra 1718 ses

---

¹⁾ Mag. Skr. 14. Jan 1712.

det, at et Hus paa Hjørnet af Gotersgade og Grønnegade, der hørte til Admiralinde Spans store Gaard paa Kongens Nytorv, „Anno 1716 om Vinteren, da den stærke Indkvartering var her, blev ikke aleneste spoleret, men endog ganske nedbrudt og Materialerne meste Delen bortstjaalne, saa at velbemeldte Admiralinde derefter maatte i den Sted lade opsætte et Plankeværk“.

De militære Interesser gik altid forud. Da en Vognmand 1729 havde lejet Hus i Studiestræde, formentes det ham at flytte ind, da Huset var et af dem, der af en Kommission vare udsete til Indkvartering af Hestgarden, uagtet der paavistes ledig Plads baade i Gæstgivergaarden Gyldenlund ved Vestervold og i Knapsteds Have¹).

Det hændte ofte, at Soldater deserterede; en af Grundene til, at Vesterport under Ildebranden 1728 ikke blev aabnet, var, at Kommandanten frygtede for, at Soldaterne vilde benytte Lejligheden til at undfly. De søgte ved saadanne Lejligheder ofte til usædelige Huse, hvor de kunde have Haab om at faa Kvindeklæder til Forklædning. 1705 toge nogle Sadelmagersvende Pas til sig selv og overlod dem derpaa til Soldater. 1717 blev en Person ved Navn Jonas Horn, der havde været i Tjeneste hos Raadstueskriver Lindberg, arresteret og dømt til Arbejde i Kastellet, fordi han havde villet anbefale nogle Soldater, der vilde desertere, til sin Fader i Sverig²). 1726 blev en Kvinde, der havde udlaant sine Klæder til en Soldat, dømt til at miste sine Ører og arbejde sin Livstid i Spindehuset, men hun benaadedes for at miste Ørerne imod at staa i Gabestokken nogle Timer. En Mand Karl Rose, der havde været behjælpelig, kom paa Bremerholm³).

Mange af de Spektakler, der forefaldt, skyldtes ogsaa Militære, men det var kun undtagelsesvis, de kunde blive

---

1) R. Ark. Coll. Breve 1. Maj 1729. 2) K. D. VII., 759. Mag. Skr. 27. Maj 1717. 3) K. D. VIII., 683. Bytingsprot. 1726.

arresterede af den borgerlige Vagt. En Aften i Somren 1722 hørte Vægterne, at der i Vinhandler Herman Fabriciuses Hus raabtes om Hjælp, og de gik derind og arresterede Løjtnant Narding, hvem de førte paa Raadstuen under megen Besvær, da han vilde stikke dem med sin Kaarde og raabte og „tornerede“ ilde. I Raadstuevagten var der kun 2 Korporaler og da sagde Narding: Er der ingen Løjtnanter eller Kaptejner, er det en Hundsfots Vagt, og han brød sin Skede itu. Han blev først sat i Borgerofficerernes Corps de Garde eller Vagtstuen, men sattes siden ind til de andre arresterede, hvor han var saa beskænket og uregerlig, at Officererne ikke kunde komme til rette med ham. Efterat have sovet Rusen ud, kom han i Officersstuen igen og om Eftermiddagen fik han Kammer hos Vagtmesteren¹⁾.

1710 klagede Magistraten til Admiralen over Søløjtnant Jørgen Bruns Forhold imod Strandvagten udenfor Østerport, idet han „med Gevalt med de hos sig havende Baadsfolk er gaaet i Land ved Fiskerhuset, og ihvorvel Vagten ham det efter den givne Ordre vilde formene, er han desuagtet dog gaaet i Land, Vagten haardelig truet og udskældt“.

Da Militære, der havde forset sig, skulde overgives til deres egne Foresatte, blev Overtrædelse heraf haardt straffet. En Aften mellem 10 og 11 blev en Livgarde udvist af en Beværtning, men paa Gaden blev han af de Vægtere, der ledsagede Politibetjentene, overfalden med Hug og Slag. Derfor dømtes 3 Politibetjente til at have forbrudt deres Tjeneste og Vægteren maatte betale Soldaten 6 Rdl. for Svie og Smerte foruden Bartskerløn²⁾.

Soldater bleve iøvrigt haardt straffede. En Musketer, der efter Tappenstreg havde opholdt sig i et Værtshus, hvor han havde drukket sig fuld og begaaet al Slags Overlast, dømtes til i 2 Dage efter hinanden hver Dag 12 Gange at

---

1) Bytingsprot. 6. Juli 1722. 2) Politiretsdom 27. Juni 1729.

løbe Spidsrod gennem 300 Mand, og til Betaling af Omkostningerne skulde han sidde paa Vand og Brød, indtil disse vare godtgjorte; desuden maatte han ikke forsømme Kongens Tjeneste¹).

29. Dec. 1713 blev det forbudt, at ej heller nogen Matros maatte findes paa Gaden efter Tappenstreg²).

5. Feb. 1714 udstædtes en kgl. Befaling, at naar nogen Militær blev arresteret under Klammeri og Slagsmaal, hvoraf man kunde befrygte Drab, Mord eller anden Ulykke, skulde der strax sendes Bud til Regimentet, forat faa hans egne Kammerater til at føre ham til hans Chef. 1726 bestemte Kongen, at alle Klager, som indgaves af Regimenterne over Borgerne, alene undtaget Drabs- og Voldssager, skulde foretages i Politikollegiet, medens Borgernes Klager over Militære skulde afgøres af den militære Ret³).

Soldaternes Uvidenhed og Raahed giver sig tilkende i følgende Sager.

Ved en Krigsretsdom af 1. Juli 1718 blev Grenader Joh. Pistorius dømt til at føres til Nytorv, hvor hans Forskrivelse til Djævelen skulde brændes af Bøddelen og hvor derefter Præsten skulde holde en kristelig Formaningstale til de Omstaaende. Søndagen forud skulde der gøres Forbøn i alle Kirker for hans sande Omvendelse og holdes en Tale til hele Menigheden over dette Emne, men Søndagen derefter skulde Pistorius i Garnisons Kirke offentlig gøre Kirkebød, absolveres og kommunikere og derpaa om Mandagen paa Nytorv henrettes med Sværdet og hans Lig i Stilhed begraves paa Garnisons Kirkegaard⁴). Dette foregik i April 1719.

Det samme gentog sig i 1722 med Soldaten Abraham Bølge, der ogsaa havde forskrevet sig til Djævelen, men denne Gang fik Præsten Mag. Knud Tommerup Befaling om

---

1) Coll. Breve i R. Ark. 5. Dec. 1709. 2) K. D. VIII. 305. 3) K. D. VIII, 308, 684. 4) K. D. VIII, 469 med Indlæg.

at opbrænde Forskrivelsen udenfor Garnisons Kirkedør. Mag. Tommerup var meget ilde tilmode over dette Paalæg og bad om „at Embedet for slig actu maatte være forskaanet, hvilket aldrig nogen Præst før mig har forrettet“. Kongen fritog ham ogsaa, og det bestemtes da, „at naar det ringer sammen, føres Bølge til Kirkedøren, der tager Præsten imod ham med en Tale, at han har forkastet Gud og hans Naadesord, men som han har omvendt sig, overleverer Præsten Pagten, som er skreven med hans eget Blod, til Profossen, som kaster den paa Ilden, dertil optændt paa Gaden for Kirkedøren; naar den er opbrændt, sluttes med en Formaning til Afsked. Saa tager Præsten Synderen ved Haanden og fører ham i Kirken at høre Prædiken; naar den er endt, absolveres Synderen og med andre gaar til Guds Bord“¹⁾.

1708 dømtes en Musketer for Gudsbespottelse til, at Tungen skulde rives ud af Munden paa ham og dernæst skulde hans Hoved afhugges og sættes paa en Stage²⁾

En udisciplineret Race vare Lakajerne, der selv paa Kongens Slot ikke kunde forholde sig rolige. Saaledes hedder det 1705 i en Indstilling³⁾:

Gotfried Vieregge andrager allerunderdanigst, at ihvorvel Drabant-Garden til det yderste lader sig være angelegen Ministrenes og Hofbétjentenes Lakajer og Tjenere at fraholde Insolentier paa Drabant-Salen at begaa og i Særdeleshed at holde Passagen sammesteds fri for Herskabet og Ministrene imellem Dørene til Gemakkerne, saa har saadant til dato intet villet hjælpe eller de der foregaaende Excesser kunnet bleven afværgede, men fornævnte Lakajer og Tjenere indtage Drabant Salen efter deres egen Vilje og trænge Drabanterne saa nær ind paa Livet, at de paa deres Poster ikke ere mægtige at betiene sig af deres Gævær, ja de endog

¹⁾ K. D. VIII, 529—30 med Indlæg. ²⁾ K. D. VIII, 27—28.

³⁾ Supplik-Prot. 1705. 3. Kvartal Nr. 355. Meddelt af Hr. Kontorchef Stolpe.

rotte sig sammen og med Skældsord angribe Drabantgarden, naar Officererne ere løste af deres Vagt, og dem med Truselsord tiltale. Som da de forbemeldte Lakajer og Tienere intet ere at styre, men danse og springe paa Riddersalen, hvor Drabantgarden staar ved Højesteret, og drive megen Modvillighed, ja trænge sig ind i Gemakket, hvor Højesteret holdes, og gaa Folkene imod, som udgaa, naar Dom er afsagt, for at tage deres Herrers Kapper, og nedtræde i Døren en og anden, saa forestilles Hans Majestæt allerunderdanigst, om det allernaadigst maatte behage Hans Majestæt at lade udfærdige herom en skriftlig Ordonnance, som paa Drabantsalen kunde anslaa, hvorefter enhver, særdeles Lakajerne og Tienere sig skulle rette, paa det al Desordre, Fortræd og Modvillighed kunde forekommes.

En lignende Klasse var „Rentekammerdrene“, over hvilke der 1728 klagedes, „at de spolerede og fordærvede Vinduer og Vægge i den ny Kollegiebygning og stode næsten hele Dagen i Vinduerne, hvilket Kongen selv havde iagttaget med Misfornøjelse“. Det blev derfor paalagt Portneren om Dagen at holde Vinduerne til Slotspladsen tillukkede og have Tilsyn med, at slige Uordener ikke længer foregik¹⁾.

II.

Tiggere. Bedragere. Usædelighed. Overtro. Gadespektakler.
Værtshuse. Kortspil. Forlystelser.

Mod Tiggere førte Politiet en stadig Kamp.

1701 udkom Befaling til at hensætte i Pesthuset de Tiggere, „som i deres Ansigter saa meget ilde ere læderede, at man fast maa have Afsky for at se dertil“. Aaret efter

---

¹⁾ Werlauffs Antegnelser S. 63—64.

nedsattes en Kommission til at overveje, „hvorledes de gamle og de i Ansigterne ilde skamferede samt de lemlæstede Tiggere kunde blive forsørgede, de stærke Løsgængere sættes til Arbejde og de fremmede føres ud af Landet, eftersom Staden befindes meget med Betlere at være opfyldt, hvor iblandt vel er en Del gamle Krøblinge og Lemlæstede, som ikke selv Brødet skal kunne forhverve, men derimod er der mange stærke Løsgængere, saavel af fremmede som af vore egne Undersaatter, Mands og Kvindes Personer, som have hengivet sig til Betleri og intet gide arbejde.“

2. Juni 1702 udkom kgl. Befaling om at udlevere arbejdsføre Tiggere til Kommandanten og udvise de fremmede af Landet, hvorfor der blev gjort Jagt paa dem omkring i Byen, ligesom Rodemestrene fik Befaling om at levere Lister over dem.¹⁾

Med Hensyn til sidstnævnte skriver Magistraten til Politimesteren 9. Avg. 1702, at Rodemestrene ere fattige Haandværksmænd, saa de næppe have megen Tid tilovers til sig selv at passe deres Haandværk og de selv vilde blive Betlere, hvis man optog mere af deres Tid. I deres Skattemandtal vare Tiggere ikke opførte ligesaa lidt som fattige Husarme; Tiggerne havde ej heller altid Tilhold paa de samme Steder, men vare den ene Nat paa det ene, den næste paa det andet Sted.

Da O. Rømer 1705 var bleven Politimester, henvendte han strax sin Opmærksomhed paa Afskaffelsen af Tiggeriet, men det var ikke nok at forbyde Folk at tigge, man maatte ogsaa kunne føre dem et Sted hen, thi til Fattighusene kunde de ikke bringes, da disse vare fuldt besatte med Husarme. Han ønskede et Hus midt i Byen, hvor 3—4 Gange om Aaret 50—60 Tiggere kunde optages og underholdes en 8 Dages Tid. Medens de opholdt sig der, skulde deres Forhold undersøges, de stærke føres til Børnehuset

¹⁾ K. D. VII, 636—37, 660—61, 673, 690, 707.

og der ej have mere at æde end de kunne fortjene, de fremmede og Udlændinge føres ud af Byen og af Landet, Baadsmænd og nogenledes nærige Borgere skulde leveres til deres Familier og Resten skulde fordeles til Sognenes Fattigvæsen. Et saadant Hus kom dog ikke i Stand.

Der kom Skarer af Tiggere hertil fra Udlandet, der baade trængte sig ind i Husene og overløb Folk ved Kirkedørene og paa Gaderne. Saadanne fik Rømer i Avgust 1705 Befaling om at fængsle¹⁾.

1706 skriver Fattigdirektionen:

„Den største Inkommoditet er vel af Fremmede, som kunne lyve sig fordrevne, og af Betlere kommende fra Skaane, Halland og Bleking, og er ingen ellers fra Landet at regne, saa længe Gud giver god Afgrøde. Udi Dyrtid, naar Bonden ej formaar at holde sine sædvanlige Folk, lide særdeles Husmændene Nød med deres Kvinder og Børn, saa at det med dem kommer ud paa Betleri og Stjælen, og udi samme Aaringer skulde mange Børnehuse, om de vare der, ej kunne tage imod dem“.

Om Sommeren begyndte Rømer paa Jagt efter Tiggere, saaledes fik han fat paa en stor Del ved Vartov Kilde, af hvilke mange vare fra Skaane, og nogle sattes i Børne- og Pesthuset, men de færreste af dem, man fik i den følgende Tid, vare tjenlige til Børnehuset, og i Pesthuset var der ringe Plads; det var dog saa vidt, at der nu kun plejede at indfinde sig faa af dem, som visse Dage om Ugen plejede at modtage Almisse for adskillige Godtfolks Døre. I Oktober skriver Rømer: Betlere lades ingen Ro eller Sikkerhed, saa man ser nu ingen paa Gaderne eller ved Kirkerne. Det vil blive kostbart at huse og føde alle dem, der optages, hvorfor man bruger adskillige Middel forat skille sig ved dem, det meste muligt er. Først udlader jeg alle dem, som kunne skaffe Forlover, at de ej skulle mere findes i

¹⁾ K. D. VII. 755—56.

Tiggeri, under Straf at tages fast paany og betale 2, 4 til 10 Rdl.; saadanne skriftlige Kavtioner har jeg adskillige af Borgere, Præster, Officerer, item en af to Bønder paa gammel Amager. Dernæst har jeg ladet forkynde i Pesthuset, at hver, som vil strax til Vands gaa til Lybæk, Skaane og Jylland, skal blive befordret.

I November skriver han: Man kontinuerer at lade forfølge Tiggere, men de overblevne, som ere altfor mange, bruge alle Inventioner at undgaa og passe paa Tider og Steder at øve Professionen, hvor de ej kunne straffes. En Del gør skikkelig Mine paa Gaderne, og saa snart de se deres Hold, at ingen observerer dem, smutte de sig udi i en Hast ind i de store Gaarde, en Del ere usynlige hele Dagen uden under Maaltids Tid imellem et og tre og om Aftenen. Han skriver, at Borgerskabet og Lavene vare vilige nok til at underholde alle rette Almisselemmer, naar man havde et Hus dertil, og han mente, at det ridderlige Akademi kunde bruges foruden til et nyt Arresthus ogsaa til Bolig for fattige og vanføre Tiggere og til at indsætte ulydig Ungdom til Revselse med Raspen og deslige tvunget Arbejde.

Uagtet alle Forholdsregler og imod Rømers Forventning maatte han dog indberette: Juleaften maatte jeg uformodenlig fornemme en Sværm af mange Hundrede at opfylde alle Gader, under Prætext af den Sædvane, som Betlere altid have haft, at bede om Almisse de store højtidelige Aftener. Jeg lod i en Hast paa Kjøbmagergade, som var ganske fuld, gribe 6, ved hvilken Exekution de fleste forsvandt. Den hele Skare var mesten unge Mennesker fra 10 til 16 Aar, Dreng og Piger, eller midaldrende stærke Kvindfolk. Tilkommende Nyaarsaften haaber jeg at faa stillet den Ordre (Orden), at de skulle herefter i det ringeste ej blive saa dristige at gaa i Trupper som denne Gang.

De fleste Tiggere bestod efter Rømers Udsigende af Soldaters og Baadsmænds Kvinder og Børn, men han mener

at disse ved det daglige Eftersyn og den idelige Forfølgning vilde foretrække at blive inde og arbejde for Føden frem for at lade sig optage og iudelukke paa Vand og Brød, hvilket burde blive deres faste Traktement¹).

17. Marts 1706 tilskrev Rømer Silke- og Klædekræmmerlavet, at da det vilde være bekendt, hvilken Flid han i 7 Maaneders Tid havde anvendt paa at holde Gaderne fri for Tiggere, og da han ikke kunde vedblive hermed uden betydelige Midler, fordi Fattigvæsenets, Børne- og Pesthusets Indkomst næppe forslog til de mange hundrede Husarme og 400—450 Lemmers Underholdning, saa bad han om, at Lavets Medlemmer vilde tegne sig for en viss Sum aarlig, hvorved man vilde opnaa: 1) at alle fremmede Tiggere blive bortskikkede; 2) stærke og vanartige Tiggere sættes i Børnehuset eller andensteds at arbejde; 3) de som have Ægtefælle, Forældre eller Paarørende, som kunne og bør forsørge dem, tvinges til at holde sig inden Døre hos deres egne; 4) Krøblinge, Vanføre, hæslig fordærvede, alle gamle sanseløse og galne forsørgeres; 5) spæde og smaa hjælpeløse Børn opføres. Herpaa tegnede Lavskassen sig for 200 Rdl. og 51 Kræmmere for 248 Rdl. aarlig²).

Paa samme Maade henvendte han sig til de andre Lav, efterat han allerede nogle Maaneder forinden havde faaet Bryggerne til at paategne hans Kollektbog. Han ventede sig i alt ca. 2000 Rdl., hvoraf han mente at kunne underholde ca. 150 Personer.

Ved Forordningen om Fattigvæsenet af 24. Sept. 1708 blev der fastsat visse Fattigfogeder, der skulde optage Tiggere. Ved denne Forordning blev al Slags Tiggeri forbudt under Trusel af Straf med Arbejde i Rasphuset, Tugthuset eller Spindehuset, og det blev ligeledes forbudt at give Almisse enten paa Gaderne eller ved Dørene, men al Almisse-

¹) K. D. V. 794, 798, 801, 802, 803. ²) Meddel. om Silke-Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 61—62.

skulde lægges i de fattiges Bøsse, der blev ombaaren i Husene, og den, der husede nogen Tigger, blev straffet.

23. Maj 1709 skriver Fattigdirektionen: „At al Betleri skal ophøre, have vi alt saa fast sluttet, at ingen Ting skal hindre, at det jo skal ske Mandagen næst efter første Trefoldigheds Søndag, hvortil vi og nu førstkommende Søndag lade gøre Aflysning af alle Prædikestole. Thi vi skulde holde det ufor nøden, at de, som optages og efter Forordningens Tilhold først udi Børnehuset skulle indbringes, faa nogen Seddel, thi de blive holdte udi Tvang inden fire Mure og udi en indelukket Gaard, hvad heller de forblive udi Børnehuset eller og de derfra udsendes til Pesthuset“.

Ved Optagelse af Tiggere paa Gaderne forefaldt mange Opløb og Slagsmaal. Saaledes fremkom Fattigdirektionen 17. Jan. 1714 med følgende Klage:

„De Fattiges Fogder, naar de efter deres Pligt ville opbringe omløbende Betlere af Gaden, meget voldsom af Matroser, Soldater, gemen sammenløbende Folk, ja endog undertiden af Borgerne blive overfaldne, hvilket ej alene mange Gange tilforn, men endog især i Søndags sidstleden, som var d. 14. hujus, skede, idet de Fattiges Fogder, da de havde angrebet 4 Betlere, som de til Brøndstrædes Hospital vilde henføre, meget grummelig bleve af Matroserne anfaldne med Knive, Stenkastelse og blotte Kaarder, som Matroserne fratog tvende norske Soldater, i hvilket Opløb en af de Fattiges Fogder blev hugget fem store Huller i Hovedet og Pegefingern paa den højre Haand næsten afhugget, desuden ere tvende andre med Sten slagne her og der i Hovedet blaa og blodige, Stokkene dem fratagne og nogle af dem sønderslagne. Vagten blev endelig samme Tid fordret til Secours af Hovedvagten, men da de saa, at de skulde assistere de Fattiges Fogder, vægrede de sig og gik derfra, hvilket næppe var sket, førend de forfulgte merbemeldte Fattiges Fogder fra Grønnegade lige til Konventhuset, hvor de vare færdige at storme Huset. Borgerne,

som bode der omkring, vare vel ude med deres Kortgevær, men da de saa, at det gjaldt de Fattiges Fogder, gik hver igen i sit Behold.“

Denne Klage gav Anledning til et Reskript af 16. Febr. 1714, at Vægterne i saadanne Tilfælde skulde komme Fattigfogderne til Hjælp og de nærmest omkring boende Borgere skulde forpligtes til at hjælpe ligesom ved andre Overfald.¹⁾

19. Sept. 1715 skrev ligeledes Fattigdirektionen: „Det er at befrygte ved forehavende Betleres Optagelse af Garderne, at ikke mindre end tilforn saavel Modstand og Opsætsighed af Betlerne selv vil ske som og af en Del ilde-sindede vrangvillige Skarnsfolk, som under Skin af Medlidenhed ville holde med dem og dette forehavende Værk forhindre.“ Kongen befalede derfor 28. Sept., at Præsterne fra Prædikestolene skulde begære af Menighederne, at man istedenfor at beskytte de omstrippende Betlere heller stræbte efter at hindre den Modstand, som Betjentene maatte lide.²⁾

I Jan. 1718 bleve Fattigfogderne angrebne af en Hob sammenløbende Matroser og Soldater, der hjalp en Tigger til at undløbe, hvorfor Kongen 4. Marts 1718 gav Fattigfogderne det samme Privilegium som Vægterne, at de Personer, der vilde hindre dem i deres lovlige Forretninger og derved kom til Skade, skulde ligge paa deres Gærninger og Fattigfogderne være fri for Tiltale³⁾. Det var dog ikke altid sikkert at tilføje en Soldat Skade ved saadanne Lejligheder, thi 1721 gave de militære Myndigheder Anledning til nærmere Undersøgelse, da en Livgarde ved et saadant Slagsmaal var gjort udygtig til al Krigstjeneste⁴⁾.

Fattigdirektionen skriver 6. Febr. 1725, „at saa mange fremmede Betlere her til Staden ankomme, uagtet de derimod gjorde allern. Forbud og Anstalter; og at deslige Bet-

---

1) K. D. VIII., 308—09 med Indlæg. 2) K. D. VIII., 300—01 med Indlæg. 3) K. D. VIII., 449—50. 4) K. D. VIII., 526.

lere uden mindste Frygt for Straf ideligen overløbe saa vel høje og lave Standspersoner som andre Stadens Indvaanere med deres Betlen“.

Derfor lod Kongen Oversekretæren 9. Avg. 1726 tilkendegive Direktionen for Fattigvæsenet, at det var Kongens Vilje, at Forordningen af 24. Sept. 1708 nøjagtig blev efterlevet og om muligt forbedret.

O. Rømers Forslag om en Tvangsarbejdsanstalt blev optaget senere. 1727 foreslog Konferensraad Slange de 32 Mænd at oprette et Sejldugsmanufaktur, der skulde være en Arbejdsanstalt for de stærke Tiggere, men de 32 Mænd svarede afvisende, nogle vare med Stadens Forretninger saa okkuperede, at de sig ej videre kunde foretage, andre havde deres ringe Midler i anden Handel og Brug. Aaret efter foreslog Fattigvæsenet at omdanne det gamle Arresthus til et Rasphus, „hvilket er en højfornøden Post, paa det de mange lade, ørkeløse og liderlige Personer kunne indsættes til Arbejde og afholdes fra deres forærgelige og syndige Levned“. Magistraten foreslog ogsaa Sagen for Borgerskabet og de 32 Mænd, men ingen vilde befatte sig med den Sag; thi det var Meningen, at Rasphuset skulde oprettes ved frivillige Bidrag¹⁾.

Forordningen om Fattigvæsenet var vel af stor Betydning for den offentlige Orden, men der var ogsaa dem, der fandt den stridende mod Skriftens Lære om Gavnildhed mod de Fattige. Stiftsprovst Lodberg holdt 1716 i Vor Frue Kirke en Prædiken i samme Retning, hvorover han havde Ubehageligheder.

Man kender af Reisera Ildebrandshistorie Stadskirurg Hess, om hvem det der fortælles, at naar han kørte i Kirke, uddelte han Almisse til fattige Børn og kastede Penge i Haandfuldevis i Fattiges Huer. Hvorledes Fattige og Krøb-

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7., S. 413—14. Mag. Skr. 31. Marts og 14. April 1728.

linge fremstillede sig for Kongehuset, beskrives i N. Jægers poetiske Relation om Dronning Anna Sofias Indtog 16. Juli 1721. Det hedder der om Toget udenfor Vesterport:

Se, kom hun vidre fort, der laa en fattig Stodder,
 som saa saa langlig op til Landsens store Moder,
 en rakte frem sit Ben og havde ingen Fod,
 en var en Knæling og paa tvende Krykker stod.
 En stod, ret som han græd med salte — sure Øjen,
 en saar og spraglet var, naar han opknapped Trøjen,
 en talte sygelig, og en var ganske hæs,
 en havde Mage ej paa denne Jordens Kreds.
 En saare kroget gik og gjordes meget gammel,
 en rysted som et Løv og var paa Haanden fammel,
 en stirred ganske stift og kunde intet se,
 en havde Svindesot, og alle have Ve.
 De raabte jammerlig af slunken Vom og Tarme,
 at Hendes Majestæt dog vilde se den Arme,
 hun viste dennem og, at hun var mild og rund,
 man kasted Penge ud at laase deres Mund.

Bedrageri finder Sted til alle Tider. Der er derfor ikke noget særlig mærkeligt ved følgende.

I Galanterikræmmersken Madame Charlottes Hus logerede en Tid Løjtnant Busky. Han indsmigrede sig hos sin Værtindes 11-aarige Datter Elisabeth Volkman, sagde, at hun skulde være hans Kone, og satte en glat Guldring med sit Navn i paa hendes Finger. Derpaa indbildte han hende, at han trængte til Penge for snart at kunne blive Kaptejn, hvorfor hun stjal fra Moderen: The de Bohe, grøn The, Kaffebønner, Tobak og Thekopper, 40 Rdl., Foderalet til Moderens Guldur og gav ham desuden sine egne Sager, af hvilke han især havde Lyst til hendes Diamantsmykke. Da han var flyttet og naar Tjenestepigen fulgte hende og hendes yngre Søster i fransk Skole, gik de ind paa hans Værelse paa Amagertorv, ligesom hun besøgte ham, naar hun skulde i Kirke. Alt dette forklarede hun selv siden for Retten,

men „kunde ikke yderligere explicere sig for Hjertens Chagrin og Vemodighed“¹⁾.

Ligesaa hjerteløs var en Husbondes Forsøg paa at faa sin uskyldige Dreng til at tilstaa, at han havde stjaalet. Herom oplystes følgende: Jokannes Koch var 1722 kommen i Lære hos Alexander Brügman. Drengen leverede engang 4 ß tilbage, hvilke Brügman lagde paa Dragkisten og noget efter paastod, at Drengen havde taget, hvorpaa denne efter mange Trusler langt om længe for at have Fred tilstod at have stjaalet. Umiddelbart efter fik han Drengen til at tilstaa, at have stjaalet et Par Silkestrømper. Saa paastod Brügman at han havde set, at Drengen af hans Skrivepult havde taget 120 Rdl. i Pengesedler „og da han som de andre Gange indbildte Drengen, at Vægterne vare tilstede, som skulde føre ham til Raadhuset“ og med Løfte om Tilgivelse, tilstod Drengen ogsaa denne Gang, og han maatte efter Brügmans Diktat give en skriftlig Tilstaaelse for Strømperne og de 120 Rdl. Siden blev Drengen pryglet til at tilstaa at have taget en Tintallerken og en Anvisning paa 20 Rdl., hvilket han ogsaa maatte vedgaa skriftlig og maatte endda tilføje, at han havde stjaalet 30 Rdl. i rede Penge. En Dag mishandlede Kræmmeren ham paany og paastod, han havde taget et Urværk, og lod ham tilsidst arrestere²⁾.

1717 arresteredes en Kone „formedelst hun nogle Gange skal have ranet adskillige Godtfolks Børn og ikke aleneste med Smigren og lokkende Ord og Løfter ført dem fra deres Forældres Huse „men endog, naar hun har faaet dem paa det Sted, hun agtede, afført dem deres Klæder, taget Klæderne fra dem og ladet Børnene gaa for Vind og Vove til største Fare for dem samt til Sorg og Bekymring for Forældrene“³⁾.

1) Bytings Extraretsprot. 8. Jan. 1726. Moderen var formodentlig Enke efter Kokken Johan Folkman i Lille Kongensgade.

2) Bytings Extraretsprot. 6. Nov. 1725. 3) Mag. Domprot. 1717, S. 281.

En mærkelig Sag var den om et Kvindfolk, der gav sig ud for en Mand og lod sig ægtevi til en anden Kvindesperson¹⁾).

Et skaansk Fruentimmer, Sidsel, der i sine yngre Dage selv havde faaet et Par Børn, tjente først i Kjøbenhavn, men siden „sad hun paa sin egen Haand“ og gik omkring og vaskede. Her sluttede hun Bekendtskab med en Pige, der redede til Barsel, og fulgte hende til Herstedvester, hvor Barnet blev født og døbt som ægte født. Derpaa iførte Sidsel sig Mandsdragt og antog Navnet Andres Simonsen Aschenberg, og de to Kvinder bode en Tid sammen hos en Hønseplukker ved Nikolaj Kirkeport, hvem de siden formaade til at være deres Forlover, da de 1715 lode sig ægtevi i Nikolaj Kirke. Andres Simonsen tog derpaa Tjeneste som Kahytskok og var som saadan ude i 4 Somre paa Orlogsskibe, medens han tilbragte Vintrene hjemme hos Konen, der hed Bodil Marie. Det første Aar var han med i Slaget for Rygen og det fjerde Aar i Slaget for Elfsborg og Marstrand og krydsede derpaa i Nordsøen indtil Stilstanden. Ved Admiral Judichers Hjælp blev han derefter ansat som Kok paa „Tre Kroner“. Men denne Plads havde han kun et Aars Tid, idet han blev misfornøjet med Bodil Marie, der ikke holdt ordentlig Hus med hans fortjente Løn, som han trolig bragte hende; hun solgte oven i Købet hans Tresur og Hirsfænger med Sølvfæste og gjorde desuden Gæld. Han tog derpaa Tjeneste paa Herregaarden Arendal i Skaane, men da han efter et halvt Aars Forløb kom igen til Kjøbenhavn, var Bodil Marie forsvunden for ham. Hun giftede sig siden med en Mand ved Navn Mathias Sommer, efterat hun først havde faaet en Tamperrettsdom til Skilsmisse fra den foregivne Andres Simonsen, der blev udgivet for at være forsvunden, medens han i to Aar havde været

---

1) Literatur og Kritik udg. af C. Riis-Knudsen III. 481—82. Sagen omtales ogsaa i Fortalen til Wivets Højesteretssager.

Tjenestekarl hos Stutmester Svend Brodersen paa Jægerspris. Da han fik sin Kones Utroskab at vide og ikke kunde faa sine Ejendele igen, gav han sig til at arbejde som Daglønner, var ogsaa en Tid Staldkarl paa Vallø, men var tilsidst i to Aar Skrædersvend i Kjøbenhavn, i hvilken Stilling hans rette Køn blev opdaget.

Om Bedrageren Baron von Cuphstein giver følgende Skrivelse fra Magistraten af 14. Avg. 1702 Oplysning:

Herren Staterne i Holland, Zeeland og Frisland havde søgt Underretning om en arresteret Person, der havde udgivet sig for en Baron fra Frankenland ved Navn Johannes Ferdinand von Cuphstein, men siden havde opgivet at være opdraget hos Mag. Bremer. Magistraten erklærede da „at den nu salig Mand Mag. Bremer, fordum Pastor til den tyske Kirke S. Petri her i Staden, har haft en Søn, som den 18. Sept. Anno 1663 er døbt i fornævnte Kirke med det Navn Johan Frederik Bremer. Samme Person skal have været, som os er berettet, og hvorom der formodentlig udi E. M. tyske Kancelli findes Bevislighed, Assessor og Sekretær udi Landretten til Dart i det Oldenborgske, hvor han skal have betjent sig de Penge, som der i Retten have været deponerede, dem forspildt og distribueret, saa hans Fader en Del deraf igen for ham skal have kontenteret, og Resten af E. K. M.'s Hr. Fader sal. og højl. Ihukommelse allern. efterladt, og han desaarsag fra den Charge bleven afsat; derefter er han som Krigskommissarius ved de kgl. danske Tropper, som til Ungarn bleve hendsendte, vorden antaget, og da skal han paa Henmarchen have tilegnet sig Regimentspengene og dem liderligen forsæt og depenseret, saa han derfor og paa en slet Maade derfra er dimitteret. Over saadan hans onde Comportement har Faderen omsider efter den Forklaring, som hans egen Broder ved Navn Thomas Bremer, der er Bogholder ved E. K. M. Kommissariat her i Staden, derom for os har gjort, deklareret ham

arveløs og ikke siden vilde agte eller erkende ham længer for sin Søn“.

En Æventyrske var „den saakaldte Baronesse Kielmansegge“, til hvem Jomfru Kristiane Sofie Ernst 1728 havde laant et Par Braseletter med Diamanter i, hvilke Baronessen havde pantsat til Jøden Israel Levin for 16 Rdl.¹⁾

Ved en Politiretsdom af 18. Maj 1722 blev Gæstgiver Henrik Grøper i Bremerschlossel dømt til at gøre sin Ed paa, at han ikke vidste de Personers Navne, der havde logeret i hans Hus og siden vare med til at bortføre Grev Gyldensteens Datter, og at han ikke vidste, at iblandt dem var en katholsk Præst.

Politimester Ernst beretter om denne Sag til Kongen, at Værten „undskyldte sig som Klokkerens Kone i Pfalz, da hun blev kareseret af en spansk Soldat: Kan jeg Spansk? Jeg svarede: Saa skulde I have givet mig det tilkende, som lærte i Rostok 4 Sprog i et Aar, deriblandt var det Spanske“. Den, der bortførte Komtessen, hed Monte Leone, der ligesom Præsten havde udgivet sig for Købmand fra Hamborg og faaet Pas hos Præsidenten. De rejste nogle Dage før „Frøkenet“ og begge Parter tog ud af Vesterport, men drejede saa om ad Vejen til Helsingør. Frøkenet kørte i øsende Regn paa en aaben Postvogn, hvor hun sad paa et Knippe Hø med Tjenerens blaa Kappe over sig.

1727 beskyldtes en Vinhandler for at komme Vand i Vin og Brændevin ved Hjælp af en Maskine af Blik, der lignede en stor Blære.

Med falske Almissebrevne dreves mange Bedragerier. 1703 dømtes en Tydsker Johan Georg Ziegler til Kagstrygning og Landsforvisning, fordi han havde skaffet sig et kongeligt Segl og sat det under et falsk Brev, som han havde ladet en

---

1) Politiets Domprot. 30. Avg. 1728.

tydsk Student Kristian Schaffenberg skrive¹⁾. 1722 var der megen Støj i Anledning af en falsk Kollektbog²⁾.

Hvorledes Handlende brugte falsk Vægt og Slagterne toge for høje Priser, fremgaar af Politimester Ernstes Rapporter. Han meddeler 1718, at han havde ladet opslaa Plakater i alle Slagterboder, hvori han tilbyder 2 Mark til hver, som kunde angive, at Slagterne ikke holdt sig til Taxten, men uden Resultat, thi Pigerne tog Nyaar af Slagterne, vilde fortjene sig en Torveskilling og berettede anderledes. end Sandhed var.

I de mange Sager, der i Frederik IV's Tid findes anlagte mod dem, der holdt utugtige Huse, finder man, at Polititilsynet var meget lempeligt og at saadanne Huse kunde bestaa i mange Aar, uden at Politiet skred ind, naar ikke særlige Omstændigheder fremkaldte en Undersøgelse. Det er altfor modbydeligt at komme nærmere ind paa disse Sager, over hvilke der findes vidtløftige Forhør, men de vakte altid stor Opsigt. Derfor bevilgedes det Magistraten 1714, at Forhørene i en Sag mod Jørgen Selman foretoges for lukkede Døre af en Kommission og ikke paa Bytinget, „da det vilde forvolde Forargelse for Mængde af tilløbende Folk“³⁾. Paa Forbøn af sin Fader Gregorius Zellemann, der var en gammel Soldat, benaadedes han med at gaa et Aar i Skubkarren i Kastellet og siden rømme Kongens Riger og Lande; hans kvindelige Medskyldige slap med Spindehuset i 3 Aar.

Uagtet saadanne Huse fandtes rundt omkring, tog Pøbelen sig undertiden selv tilrette. Det er bekendt fra Struensees Tid, at man efter hans Fængsling ødelagde den Slags Huse, hvilket ikke var noget enestaaende. Politimester Ernst indberetter saaledes 28. Jan. 1714⁴⁾:

---

1) Mag. Skr. 21. Marts 1708. 2) Kbhvn. paa Holbergs Tid, S. 390. 3) K. D. VIII., 380. 4) Indlæg til Reskr. 5. Feb. 1714 (K. D. VIII., 308).

„I denue Nat har jeg fra 10 til 12 været okkuperet med at afværge Spoliering og Nedbrydelse af et Hus i Landemærket, som angives at være et H. . . hus; der var en Forsamling paa Sikasten ved 100 Karle, Soldater, Studenter af Regensen, Matroser og slige, Haandværksvende og Drengene, som parforce vilde nedbryde Huset. Naar Politibetjentene, som efterhaanden af mig bleve henskikkede, advarede enhver at gaa hjem og imorgen andrage det for Politimesteren med Bevislighed, saa skulde der rammes Bod, yppede en Del Klammeri mod dem, stillede sig endelig, men naar de vilde gaa bort og vendte Ryggen, hørte de stort Anskrig og dermed Stene kastede til Vinduerne; strax vare 16 Ruder i 5 Vinduer udslagne, derpaa sendte jeg min Fuldmægtig med Vagten fra Nørreport, da de alle fløj fra hinanden. I dette Hus har jeg for 3 Uger siden ladet paa Rygte inkvirere, udtog der 2 Kvindfolk, den ene sendte jeg til Børnehuset, den anden kunde jeg intet faa overbevist, maatte saa lade hende med Advarsel gaa. Husværtinden var ej at finde. Naboen, som af Frygt for Spoliering klagede mest for mig, bad jeg at skaffe mig Naboernes Bevis og Attest, men han klagede mig igaar Aftes, at Ingen af Frygt turde eller vilde attestere, at der endnu holdtes H. . . hus. Jeg svarede ham igaar Aftes Kl. 10: lad mig faa eders skriftlige Angivende, saa vil jeg examinere Vægteren og Naboer og ramme Bod. Denne Mand var da beskænket, gaar saa fra mig og raaber overlydt paa Gaden: Jeg kommer fra Politimesteren, dette er hans Befaling, at dette er et H. . . hus og skal nedbrydes, slaa nu, hvo der vil.“

For denne Opførsel blev Naboen ved Politiretsdom af 20. Febr. dømt til at sidde i 3 Døgn paa Vand og Brød i Raadhuskælderen, hver af disse Dage i en Time bære den spanske Kappe udenfor Raadhuset, bøde 4 Rdl. til Politimesteren og reparere Skaden paa Karen Busses Hus.

1725 klagede en Mand til Kommandanten over, at han havde udlejet til en Øltapper sit Hus i Store Kongensgade,

det yderste ved Toldbodvejen, i hvilket der blev holdt et saa ukristeligt, ugudeligt og liderligt et Hus, at Folk sidste Lørdag fjerde Gang faldt paa og vilde ruineret det. Kommandanten bad Politiet tage sig af Sagen, da han befrygtede, „at der ved Matrosernes Sammenrottelse let kan ske Ulykke og Mord, om Vagten herefter, som sket er, skulde soutenere Huset¹⁾.“

Det mest berygtede Hus var Anne Hattemagers, der i over 20 Aar havde holdt det, og først bragtes til at ophøre, da hun 1726 blev pisket paa Nytorv og ført ud af Byen²⁾.

Politimester Hans Himmerich beretter, at der fra Sept. 1726 til Marts 1728, altsaa i 1¹/₂ Aar, var fundet 79 Kvindfolk i berygtede og mistænkelige Huse rundt omkring i Byen; de fleste vare Piger fra Provinserne, der vare komne hertil forat søge Tjeneste. Af de 79 vare de 28 satte i Spindehuset, men Kassereren der klagede over, at de fleste vare syge og ikke kunde arbejde, og at Husets Kasse ikke kunde bære Udgifterne til deres Indlægning paa Sygehuset. Mod flere af de 79 havde man ikke fuldstændige Beviser, saa de vare blevne løsladte. Politimesteren foreslaar, at saadanne Personer skulde 2 Timer 3 Dage i Rad sættes i en Maskine, som kaldes Drille.

Kancelliet tilkendegav Magistraten Kongens Mishag med saadanne Forhold og den fik Befaling om at beskikke tre Fæstemænd, hos hvem fremmede Kvinder kunde henvende sig om Arbejde. Det blev ogsaa forbudt Soldater og Matroser at have Tjenestepiger eller ledige Kvindfolk i Logi, ligesom der skulde holdes Tilsyn med Værtshusenes Piger og Logerende³⁾. Om den nævnte „Drille“ og andre Straffe havde Himmerich givet nærmere Oplysning i en Skrivelse af 7. Febr. 1728:

---

1) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. 17. Sept. 1725. 2) Se Kbhvn. paa Holbergs Tid, S. 224. 3) Kbhvn. paa Holbergs Tid, S. 225.

„Den Mængde af liderlige, løse og ryggesløse Folk, der her udi denne E. K. Majestæts Residensstad sig opholder, forarsager Indvaanerne stor Skræk og Fare, ej alene formedelst Overfald paa Gaderne ved Aftenstider, men og Indbrud i deres Huse om Natten forat frastjæle og berøve dem, saadant man nu langt mere hører om end fast nogen Tid tilforn. Det mangler ikke, at ligesaa excessiv jeg har befundet slig forommeldte Liderlighed og Bubberi at i Svang gaa, jeg jo og ligesaa skarpt ved Dag saavel som fornemlig om Natten har ladet ved adskillige udskikkede Politiinkquisitioner søge omkring i Staden og i Særdeleshed udi alle vidende mistænkte og ryggesløse Huse, hvorfor en stor Del og paa nogen Tid er bleven i Arrest indbragt. Men som jeg holder for, og ganske vist allerydmygst kan forsikre, at de fleste Mishandlinger af Tyveri, Røveri, Vold og deslige, der begaaes, rejse sig mest fra H...- og deslige liderlige Huse, da saa mange unyttige og skarnagtige Mennesker sig der fast over Natten opholde, hvilke ved slig Lejlighed og at deslige merbemeldte Huse for dem aabne staa, naar de under at forfølges af Vægterne eller Andre didhen tage deres Tilflugt, saa har jeg og i Særdeleshed ved ovenrørte Politi-Inkquisitioner ladet skarpeste muligt besøge og forske deslige Huse forat faa samme, saa meget ske kunde, afskaffede og ruinerede. Deslige løse Kvindemennesker ere vel efter E. M.'s allern. Lov og Forordninger brødige til Straf med Spindehuset, men som de befindes meget lidet saadan Straf at agte, da jeg, siden E. M. allern. har anfortroet mig dette mit Politimesterembede, jeg kan forsikre at have fundet mange løse Kvindemennesker, som den samme Dag, de af Spindehuset ere udkomne, have atter i slige Huse sig indforføjjet, ja end de, som tvende Gange forhen have været tildømte Spindehuset. Hvorfor til at skrække saadanne løse Mennesker saa meget desto mere, saa har jeg ladet forfærdige hosfølgende Maskiner, nemlig en Drille, hvorudi de i Utugt befundne Kvinder kunne omdrejes paa

offentlig Plads, nemlig Nytorv, og at en anden med hosføjede Kappe paa Hovedet kunde omdreje samme Drille og saa derefter i Børnehuset paa en Kærre paa hosføjede Maade indsættes. Jeg har taget Inventionen af mangfoldige deslige Maader, jeg ved mine udenlandske Rejser en og anden Sted har set, og som de ingen Skade lide derved paa Kroppen, men alene en stor Spot og Skam, som jeg virkelig tror, mere vil skrække dem end Spindehuset, saa vilde jeg allerunderdanigst bede om E. M.'s allern. Approbation“.

Med Ansøgningen følger 3 Afbildninger. Drillen var i Form som et Papegøjebur, hvori staar en kvindelig Figur med høje Fjer paa Huen og Ris i Hænderne. Kærren, hvori der sidder en Mand med en Pisk og Tømme i Hænderne, trækkes af to Kvinder med høje Fjer i Huerne og Ris i Hænderne. Der er næppe kommen Stadfæstelse herpaa og Ildebranden i den paafølgende Oktober har fortæret de mærkværdige Redskaber, der ligesom Optoget med Jøderne vidne om Himmerichs Tilbøjelighed til at more Pøbelen med skandaløse Oprin¹).

De Kvindfolk, som havde faaet uægte Børn, skulde efter Loven betale Bøder, men det siges 1702, at de fleste vare saa elendige og fattige, at de intet havde at betale med; de, fra hvem Børnene vare bortdøde, vare paa nogen Tid satte i Stadens Arresthus, men der kunde man ikke sætte de andre, da Børnene vilde omkomme, de kunde ej heller modtages i Kvæsthuset eller Pesthuset, da man ej heller der kunde modtage Børnene. 1724 var der 29 saadanne Personer, der ikke kunde betale Lejermaalsbøde²).

I nogle Lav tog man det nøje med uægte Fødsel. Saaledes udelukkedes en Tømmersvend 1723 af Samfundet med de andre Svende, fordi hans Hustru før Giftermaalet havde faaet et uægte Barn, hvilken Vedtægt var sket i en Lavssamling, og herfor fik Svendene en streng Irettesættelse,

¹) Suppliker til Kongen 1702—30. Personalialia: Himmerich.

²) Antegnelser til Byfogedregnskabet 1702. Bytingsprot. 1724.

men 1732 billigede Magistraten, at Svendene af en lignende Grund have afsat deres Formand¹⁾).

Naar Politiet brød ind i berygtede Huse, forefaldt der let Slagsmaal. Da nogle Betjente saaledes en Aften vilde arrestere 3 Kvindfolk og kom ud paa Gaden med dem, de angrebes „med dragne Kaarder, som for mere Skræks Skyld holdtes i Vejret af 10 á 12 Militære, som raabte: Wolt ihr Teufels Kerls uns unsere Frauen wegnehmen, hau zu, hau zu! Overpolitibetjenten kommanderede igen: Vächter hervor! fället eure Morgensternen! die Spitze hervor! avanciret! De 3 Kvindfolk vare anholdte udi Arriergarden. Vægterne slog en paa Armen, saa han lod sin Kaarde falde, som blev medtaget. En Politibetjent var til Hest, red gesvindt omkring disse Militære, gjorde der Allarm, raabendes: Hej, Hej! her er Kongens Vagt, hvoraf strax de Militaire adspredte sig. Dog bleve de paa deres Vej endnu 2 Gange attaqverede, men de beholdt dog deres 3 Kvindfolk og bragte dem i Arrest“.

Manden i dette Hus, der var Soldat, dømtes til at løbe Spidsrod og Konen til i 3 Dage Formiddag og Eftermiddag foran Hovedvagten at gaa „udi Fiddelen eller Pillori omkring Halsen og Hænderne“²⁾).

Af Overtro kommer der meget lidet frem i Datidens Retsprotokoller. Der er dog et Exempel paa en Kælling, om hvem man troede, at hun kunde forgøre Folk. En Dom af Magistraten af 25. Juli 1714 udsiger saaledes:

Eftersom den af Stadens Underfoged for mistænkte Kunstners Øvelse aktionerede Kvinde Marie Hans Villumsens hverken med de førte Vidner eller ved egen Tilstaaelse er i nogen Maade overbevist eller convinceret at have tilføjjet Ernst Jakobsen Artilleribetjent den ham tilfaldne Svaghed,

---

¹⁾ Politi og Kom. Koll. Res. Prot. 1. Okt. 1723. C. Nyrop, Kbhvns. Tømmerlav S. 294. ²⁾ Ernstes Rapport 4. Dec. 1716 og 23. Jan. 1717.

saa skønne vi ikke, at den af K. M. Byfoged allegerte Lovens 10 Art. Pag. 863 kan appliceres eller passe sig paa forbemeldte Delinkvent som den, der skulde have brugt galne Konster med Forsæt at forgøre og skade sin Næste, thi foruden dette, at det er fast utroligt, at den udi Anne Kathrine Sonnesdatters Trøje indsyede Klump, som skal have været Skovox og surt Brød, skulde have kunnet virket eller haft nogen Effekt hos den fraværende Mand og ham sin Svaghed forårsaget, saa er der ingen af Vidnerne, som sligt positive har kunnet forklare, og naar de ellers i sig selv examineres, saa er det første Vidne Anne Kathrine Sonnesdatter interesseret og i Sagen indbegreben, det andet Vidne Kirstine Jensdatter har været i Klammeri med Marie Hans Villumsens og desaarsag som hendes Avindskvinde burde anses og de øvrige Vidner vide lidet eller intet om Sagens Beskaffenhed at forklare. Ikke desto mindre efterdi Marie Hans Villumsens selv har bekendt og tilstaaet, det hun udi Anne Kathrine Sonnesdatters Trøje har indsyet det for Politiretten foreviste Gøglerværk og derfor bekommet en Mark, det ogsaa er hende overbevist ved Martha Olufsdatter og Kirsten Jensdatters edelige Udsigende, at hun har sagt sig at være en Hex, saa kende vi for Ret, at Marie Hans Villumsens som den, der til sin Nytte og for en skiden Gevinsts Skyld har bedaaret og fixeret sin Næste, ja været saa uforskammet at ville indbilde andre, det hun var en Hex, bør for slig Forargelse og begangne Daarskab sig selv til Straf og andre ligesindede til Exempel at arbejde udi Spindehuset 2 Aar.

Da der 1714 var opkommet Rygte om smitsom Syge, indberettede Politimester Ernst, at dette var aldeles ugrundet; „jeg fornemmer til intet andet end til Fabler af Syner, Gammelmands Spaadom med sligt. Gud give, Folket havde været saa frygtsomt Anno 1711, da det var Tid“. Da der 1717 længe havde siddet en Hob Tater i Arresthuset, klager Magistraten til Kongen, „at de gaa endog udaf

Vinduerne ved Lejlighed og bedrage gemene Folk med deres ugudelige Spaadomme, hvorfor de burde piskes af Bøddelen, deres Haar afskæres, siden sendes til den tyske Bund og deres Børn sættes i Spindehuset“.

Af store Gadetumulter forefaldt ikke faa; 1705 var der et stort Opløb i Nyboder, og da Officerer skulde optage Forhør, men de, der skulde vidne, vare gemene Matroser og deres Kvinder og Børn, der ikke vare andet end det danske Sprog mægtige, beskikkedes Assessor Jakob Sidenborg til at føre Protokollen¹).

1709 var der Spektakler udenfor den russiske Gesandts Bolig, i hvilken Anledning Sidenborg ogsaa beskikkedes til at føre Protokollen ved Forhøret²).

I Anledning af Uroligheder efter Pesten lagdes der 2 Eskadroner Ryttere ind i Staden i April 1712, af hvilke 100 Mand altid skulde være ved Haanden til Hest³).

Af Slagsmaal paa Gaderne var der daglig Urolighed, i hvilken Anledning Politimesteren fremdrog en ældre Forordning, der paabød Naboerne selv at tage sig til rette. Han indberettede saaledes i Nov. 1713, hvorledes navnlig Matroserne toge Anledning til Tumult, fordi de ikke fik deres Lønning, hvilket han haabede vilde afhjælpes nu, da Kongen vilde betale dem med Pengesedler. Ellers skriver han: „Jeg fornemmer daglig en god Effekt af den over hele Staden uddelte Extrakt af Forordningen 6. Feb. 1694, at Indvaanerne ere villige og i Mængde, ja endog Kvindfolk selv udkomme med Kortgevær⁴), Jærnskuffer og hvad de kan faa i Haanden og dermed lystig afbanke dem, som yppe Klammeri og blotte deres Værges med vred Hu paa Gaden, saa at iblandt andet igaar Aftes udi Mikkalbryggersgade fire Karle, som sloges med hinanden med dragne Kaarder,

1) K. D. VII, 758 med Indlæg. 2) K. D. VIII. 98. 3) K. D. VIII, 244. 4) Kortgevær synes dengang at betyde Krabask, en Tyremie, hvilket var et kraftigt Vaaben at slaa med.

bleve udi en „Hviv“ adskilte, saa at de lode falde paa Gaden tre dragne Kaarder og tvende opbragtes paa Raadhuset.“

Dette gav Anledning til et Forbud af 29. Dec. 1713 mod, at nogen Matros, Rytter eller Musketer maatte lade sig finde paa Gaden efter Tappenstreg. 8. Dec. samme Aar befalede Kongen, at det ved Trommeslag skulde bekendtgøres, at om nogen understod sig at overfalde ærlige Folk enten med usømmelig Stenkastelse, og det allermest bagfra, skulde den skyldige straffes med Bremerholm, og var det en Dreng, da piskes i Børnehuset¹).

29. Decbr. 1713 skriver Politimester Ernst²):

„Juleaften Kl. 5 skærmydslede to Matroser med Knive paa hinanden i Pustervig, men Indvaanerne kom strax ud med Kortgevær, bankede paa dem, ligesom det havde været Bergfisk, skilte dem saa ad, og da Matroserne kom til sig selv igjen, takkede de Indvaanerne, at de havde forekommet Ulykke“.

„Onsdag Morgen Kl. 7, da Folk kom fra Froprædiken, gik en fuld Skibsskriver med en Skibskok paa Rosengaarden, drog Kaarden ud og ind af Balgen, saa at Folk raabte Gevalt, angreb saa Skibsskriveren med dragen Kaarde en Vægter Jakob Movridsen, der kom fra sin Post. Indvaanerne kom med Kortgeværet ud, Kokken værgede sig betimelig med Hælene, men Skibsskriveren gjorde stor Modstand, uagtet han fik mange Hug, til han ved Politibetjentes Hjælp blev overmesteret“.

„Samme Nat Kl. 2 overfaldt 2 Matroser kommende bagtil paa Slotholmens Vægter, da han gik med sin Stige til at beskikke Løgterne, kastede ham uden foregaaende Ord over Ende, skar ham med Kniv i Ansigtet under Øjet og over den venstre Haand og kastede Morgenstjernen i Stranden.“

---

¹) K. D. VIII, 304—05. ²) Indlæg til Reskr. 12. Jan. 1714 (K. D. VIII, 306).

„Vel har jeg befalet. at Vægterne skulle alletider om Natten gaa 2 og 2 tilsammen, men de klage for deres Posters Vidtløftigheds Skyld, det ej at kunne gøre, saasom hver Vægter har sine egne Løgter, og at de, naar de om Natten gaa paa Gaderne, skulle fra og til se sig bag omkring forat tage sig Vare.“

Han maatte derfor have flere Vægtere, da det var nødvendigt, at de gik 2 og 2, „thi ellers ere Vægterne i allerstørste Fare og maa hver Nat vente sig at hengive og opofre deres Blod for Stadens Sikkerhed, thi onde Mennesker hade og eftertragte dem grummelig, fordi de afværge og hindre deres onde Forsæt, have derfor maattet afbanke mangen og bragt ham til Arrest og Straf, hvilket onde Mennesker tænke dem efter og søge at hævne sig.“

1717 var det blevet rent galt; Politimesteren foreslog i Februar, at det ligesom i England og Italien maatte forbydes Matroser at have spidse Knive, thi da kunde de vel skære hinanden, men ikke til Døde. 15 Decbr. skrev han: „Udi disse mørke Aftener ere paa Gader adskillige Excesser nyligen begangne, idet nogle udædiske Karle med draget Gevær sat paa Brystet have udæsket Penge af de passerende med videre, hvorpaa jeg vel strax har beordret Vægterne, som ellers efter Laternernes Antændelse pleje at paradere paa Raadhuset, og imidlertid de fleste Insolencer forøves, at de fra Kl. 4 Eftermiddag udi disse korte Dage skulle forblive paa deres Poster og møde forhen ved lys Dag paa Raadhuset, saa har jeg og skriftlig anmodet H. Exc. Hr. Gen. Lieutenant og Kommandant Schönfeld at lade betimeligen og før Kl. 4 Eftermiddag patrouillere til Vægternes Assistens, dog som udi disse tilstundende Helligdage slige Excesser af Rov, Indbrydelse, Tyveri, Slagsmaal, Drab og Mord kunde hænde sig, hvilke ikke bedre end ved hastig og uafsladelig Inkvisition og Forhør kunne opdages, da den suspekete eller beskyldte ikke gives Tid eller hans Med-

holdere at betænke sig paa Echapader og til at bortpraktisere det, hvorved Misgerningen kunde overbevises“ o. s. v.

Under 5. Okt. 1720 beretter Ernst: Jeg er okkuperet til at opdage et aabenbare Stratenrøveri i Staden, da 8 Karle med Stokke og dragne Kaarder, i røde Klæder mest, overfaldt to skikkelige Mænd, rane en fin Kappe, Hat og Sølv-Tobaksdaase for et Hus, som vidnes om at være letfærdigt.“

Herpaa fulgte et kgl. Reskript af 11. Febr. 1718, at Politimesteren i Sager, der vedkom Politiet, maatte lade optage edelige Forhør, naar han selv var tilstede ved disse, men i kriminelle Sager som Indbrud, Tyveri, voldsom Overlast og Mord, hvor Loven foreskriver Livs og Æres Straf, skulde han henvise til enhvers rette Værning¹).

Lige overfor store Opløb forholdt Politiet sig ofte passivt. Det hindrede saaledes ikke Kadetternes Angreb paa Regensen 10. Febr. 1719²), ligesaa lidt som andre Spektakler. Biskop Worm klager saaledes 26. Marts 1718: „En Del Skomagerdrengene have i Aftes overfaldet nogle af Disciplene i vor Frue Latinskole, hugget en af dem med et Kortgevær i Ryggen igennem alle hans Klæder ind til den bare Krop, slaaet Skolens Vinduer ind samt truet, at de imorgen paa samme Maade ville komme igen³)“.

Hertil svarer Magistraten 30. Marts: Magistraten har ladet opkalde alle Skomagermestrene og alvorlig foreholdt dem hver for sig „at tilholde deres Læredrengene her efterdags at entholde sig fra saadant uanstaaligt og højst strafværdigt Forhold, der saaledes af deres Drengene imod Skoledisciplerne er blevet forøvet“. „Men ellers have samme Lavsmestre tillige foredraget og tilkendegivet for os, at den Tvistighed, som saaledes har rejst sig imellem deres Drengene og Skoledisciplerne, kommer deraf, at Disciplerne ubesindig og ved

1) K. D. VIII, 434—39. 2) Se Kbhvn. paa Holbergs Tid, S. 322—26.

3) Collegiebreve i Raadstue-Ark.

Lejlighed ej alene overfalde fornævnte Dreng paa Gaden med Hug og Slag, naar de enten hente Mad til Svendene eller gaa deres Mesters andre Ærender i Byen, og undertiden spille Maden for dem, men endog ligeledes Mesternes Hustruer med Snebolde paa Vor Frue Kirkegaard, som mange af Mestrene særdeles beklagede sig over“. Magistraten bad derfor Biskoppen om at virke til, at Insolencerne ogsaa fra den anden Side maatte forebygges.

Foran er omtalt de Opløb, som Optagelse af Tiggere fremkaldte.

„Kortgevæerne“ vare ej heller farefri Vaaben, og Befalingen om at møde med disse fremkaldte vistnok ofte Misbrug og en med Glæde greben Anledning til Spektakler.

En Mandag Aften var en Soldat i Kastan Meyers Hus i Tornebuskegade, „da der sad nogle Gæster derinde og drak. Samme Tid tog Soldaten en Stok fra en anden Person derinde og tillige gav ham et Par Ørefigen og gik bort med Stokken. Dagen efter forlangte Ejeren af Stokken, at Meyer skulde skaffe ham Stokken igen, hvorpaa denne gik hen i Soldatens Kvarter og fik den, efterat Soldatens Vært og Værtinde havde slaaet Soldaten under Øret med de Ord: Skal vi have en Tyv her i Kvarter“? Om Eftermiddagen kom Soldaten igen ind i Meyers Hus og gjorde Klammeri, saa Meyer maatte vise ham „ud paa Døren“, men Soldaten blev ved at klamres udenfor og huggede Vinduerne itu med sin Kaarde. Kastan Meyer greb da sit Kortgevær og løb ud, og han og Soldaten sloges hver med sit Vaaben. Naboerne kom til, 2 Vævere med Kortgevær, to Snedkersvende med lange Stykker Træ, hvorpaa Soldaten flygtede tværs over Rosenborggade opad Reformert Kirke, hvorpaa han faldt, og Meyer med de nævnte Personer slog ham med hvad de havde i Hænderne; en lang Garverkarl kom ud af et Hus i Aabenraa med en Stok, hvormed han slog løs paa Soldaten, hvorpaa de lod ham ligge paa Gaden og Kastan Meyer hjembragte hans Kaarde som Krigsbytte.

Siden kom 2 af Soldatens Kammerater til og førte ham hjem, idet han hverken kunde gaa eller staa. Men kort efter døde Soldaten¹).

Den 24. Jan. 1713 „bad Povl Perset Duque og hans Søster Madame l'Espagne²) til Bords om Aftenen, som var en Søndag, og da de Klokken imod 10 vilde gaa hjem, fulgte Perset dem med sin Pige Bodil Kathrine. Da de gik fredelig i Kristen Bernekovstræde, kommer der tvende Personer efter dem, hvilke talte et fremmed og uforstaaeligt Maal, skældte for Kanaille og med blottet Kaarde hugge i Stenene, hvoraf den ene, der havde en rød Kjol paa, løb til med den blotte Kaarde og hug Duque over Armen. Den anden, som var l'Arpent, havde en Slaabrok paa og en dragen Kaarde og bød ham Spidsen deraf“.

Det hedder videre i Indlægget, „at Frands Franskmand eller Pierre Odesant tilligemed l'Arpent udi Værtshuset Børsen den 24. Jan. Kl. 8 slet har talt adskilligt om Klammeri, som de vilde gøre med, og at Odesant udtrykkelig og med klare Ord har med Pavie og l'Arpent lagt over at ville overfalde den Dreng l'Espagne, som han kaldte Duque, sigende, at man burde slaa ham ihjel, gaa bemeldte Dreng paa Siden og køre ham sin Kaarde ind i Lænderne. Han vilde laane Lafonds Kaarde, saasom den var længere end hans for at gøre det dermed, som de andre kunde have Plaisir af“.

Stephan l'Arpent vidnede, at Pierre l'Arpent samme Aften havde været hos ham forat laane et sort Spanskrør og 1/2 Time efter kom i en Kvindekjol, som han bad om maatte gæmmes der, og fortalte da, at de nu havde udført

---

1) Bytingsprotokol 22. Decbr. 1727. 2) Det er vist hende, der ogsaa kaldes Madame Lespang og bode paa Østergade, hvor hun var Galanterikræmmereske. Paa samme Maade kaldes i „Jean de France“ Folie d'Espagne „Fiol de Spang“. I samme Skuespil bliver det ogsaa komisk, naar Jean kalder Espen Mrs. d'Espang.

deres Forsæt med l'Espagne, og at en anden havde „basteret“ ham, nemlig Frands i det norske Posthus, som ellers kaldes Pierre Odesant, og at han havde haft en Kaarde under Kvindekjortlen.

Dagen efter begyndte Gerningsmændene at blive bange og vilde overtale Monsieur Henrik Christian Møller¹⁾ til at give dem Attest for at have været hos ham fra Kl. 8 til 11, ligesom han vilde have Attest for, at de Kl. 11^{1/2} havde været hos Quiteau og drukket mere.

Den 16. Jan. havde Duque og Odesant været sammen i „Børsen“, og den første sagde til Odesant, om han turde lade sig se i et ærligt Kompagni som en Bourre²⁾ og Meuchelmorder. Odesant sagde, at alle de, som sagde saadant, var Bourres og Carnailles, Duque gav ham en Ørefigen, Odesant tog med Haanden i Lommen og Duque trak Kaarden, stødte Tobakspiben ud af hans Mund og undsagde ham med de Ord, at han ikke skulde dø for nogen Andens Haand end hans³⁾.

Nævnte Personer synes os at henhøre til Aristokratiet, men det er kun Navnene, der lyde saa fint. Odesant og Duque saavel som Pierre l'Arpent vare Parykmagere, og Odesant, hvem man skulde tro, havde været et ungt Menneſke, var en gift Mand. I et Tingsvidne af 21. Avg. 1715 udsiges, at Vidnerne vare tilstede i Zebaots Kirke, da Pierre Hodeçant blev viet til Katrine Kristoffersdatter Brun, i hvilket Ægteskab han havde 2 Børn, det mindste var 4 Maaneder og født efter Faderens Afrejse til Frankrig.

I Nov. 1717 kom Studiosus P. C. Lyngby, en Præstesøn fra Jylland, i Mørkningen tilhest ind ad Nørreport og holdt paa Nørregade udenfor en Vintapper, hos hvem han i en halv Times Tid drak $\frac{1}{2}$ Potteglas Vin og red derpaa ind i Skidenstræde, hvor han stødte imod 2 Konstabler, af

---

1) Se om ham i Kbhvn. paa Holbergs Tid S. 252. 2) Det er vel samme Skældsord, som Jean de France's bougre, en lumpen Knægt. 3) Magistratens Domprot. 1713 S. 613 flg.

hvilke den ene blev vred og spurgte, om Gaden ikke var bred nok. Lyngby gav ham derpaa nogle Slag af Ridepiskan, og da han saa greb Hesten i Tøjlen, skød Lyngby en Pistol af, der ramte ham, saa han døde paa Stedet. Lyngby red derpaa i rask Galop ad Købmagergade til Amagertorv med Pistolen i Haanden og flygtede ud af Byen¹⁾. Han havde om Dagen været i Tueborg og der fortalt, at han var bleven overfalden af to Soldater, og hvis hans Pistoler havde været ladte, havde han skudt deres Ben i Stykker.

Af mere uskyldig Art var Afbrænding af Fyrværker i paa Gaden. Saaledes tiltaltes 1717 Guldsmed Treffort, fordi han ikke havde hindret Løjtnant Lapotteri i at udkaste Sværmere og Raketter fra Højbro. Han maatte derfor bøde 8 Lod Sølv, og hans Dreng, der løb med Lunte og Ild paa Gaden, 4 Lod Sølv, hvis han ikke vilde straffes med at miste Huden i Tugthuset. Aaret efter fik 4 Drengene samme Straf, fordi de havde kastet Urenlighed ind i en Urtekræmmerens Bod og samme Tid en Sværmer²⁾.

1718 var der Spektakler imellem en Borger Knud Ronborg og nogle Studenter, og 1720 vare andre Studenter blevne bankede af nogle Bagersvende.

Det bliver senere omtalt, hvor stort i Forhold til anden Næring Tallet var paa Værtshuse. I Politiforordningen af 1701 var der vel bestemt Straf for Drik om Søn- og Helligdage og om Hverdage efter Kl. 10 om Aftenen, men „den store Misbrug, som med Drik og Dobbelt Natten igennem sker i Kro- og Værtshuse samt Kældere“, fremkaldte en kgl. Befaling af 16. Jan. 1713, at om nogen opholdt sig paa saadanne Steder længer end til Tappenstreg, skulde han føres til Arresthuset og Værten tilligemed enhver Gæst bøde

---

1) Ernstes Rapport 24. Nov. 1717. 2) Politiretsdom 8. Juni 1717 og 8. Nov. 1718.

første Gang 4 Rdl., anden Gang dobbelt og tredje Gang som Kongens Mandaters modvillige Overtrædere.

En Del Øltappere og Værtshusholdere klagede imidlertid til Kongen over, at Politimesteren havde ladet omdele Sedler mod Nattesæde, at ingen, hvo det være kan, maa lade sig finde udi Kro- og Værtshuse længer end til Kl. 8 under Straf og Anholdelse i Arresthuset, hvilket var mere til deres Ruin end til Uordens Afværgelse, „thi naar fattige Haandværksfolk og Borgere have arbejdet den ganske Dag til Kl. 7 om Aftenen, behøve de en Mundfuld Mad for sig og sit Folk, saa er den 8de Time borte, da de skulle gaa hen til Folk enten i deres egne Huse eller i Værtshuse og søge enten at faa Arbejde betinget eller bestilt til sin nødige Tarv og Ophold, hvorigennem vi fattige Folk ogsaa havde en liden Næring“. De lovede derfor „at Soldater og Matroser ikke skulde faa noget efter Kl. 8, naar kun Borgerskabet og Haandværksfolk udi Skikkelighed og Sømmelighed maatte nyde Frihed til at sidde saa længe som tilforn.

I Henhold dertil tillod Kongen 25. Febr., at i skikkelige Huse maatte Folk blive til Kl. 10, men hvis der skede Klammeri, skulde Værten bøde 20 Rdl.¹⁾ I nogen Tid gjorde dette vel sin Virkning, men i Aarene 1716—20 forekomme en utrolig Mængde Retssager om Helligbrøde, Nattesæde, Gadespektakler og Usædelighed; især tog Tiltale for Nattesæde saaledes til, at Politiretten næsten hver eneste Retsdag afsagde Domme i saadanne Sager.

Det var dog ikke altid, Politiet fik Ret. 1715 gik nogle Betjente en Nat efter Kl. 12 ind til en Øltapper, hvor de fandt 5 Studenter, Melhuus, Angel, to Gelmuydere og Schilderup. Disse paastod, at de logerede i Huset og ikke havde drukket Øl i de sidste 2 Timer, den ene sad ogsaa i Vesten og en anden med Nathue, og de havde en Bog hos sig. Værten kom op af sin Seng i sine „Brudgoms Klæder“ og

---

1) K. D. VIII, 273, med Indlæg.

vilde give Kavtion, men Politibetjentene svarede, at de ikke vare Paltekoner, og toge de to Studenter med i Arrest uden at tillade dem at tage flere Klæder paa. For denne Adfærd fik Betjentene en Irettesættelse, og en af dem maatte bede en Kvinde om Forladelse for de af ham brugte Ukvemsord¹⁾.

1729 arresterede Politiet en Skolediscipel Peder Jensen Mørch, der tilligemed en Tømmersvend logerede i en Kælder, hvor begge sad i Skænkestuen ved Varmen. En Politiretsdom af 9. Maj 1719 henviste til en Politiplakat af 15. Feb. samme Aar, at Skoledisciple, der opholdt sig i Drikkestuer og vilde ikke forføje sig bort, ikke skulde føres til Arresthuset men til Rektoren, og udtalte desuden, at man ikke kunde hindre Logerende med Værtens Tilladelse efter Kl. 10 at varme sig i hans Stue. Mørch fik i Godtgørelse 10 Rdl.

Paa Grund af den store Konkurrence indsneg sig den Misbrug at drikke paa Kredit, hvilket ses i Holbergs Komedier at være noget, der fulgte af sig selv, ja det gik saa vidt, at man bankede Værten og hans Folk, naar de kvævede Betaling²⁾. 4 Nov. 1726 skriver Politimesteren, at „moxen enhver Kroerske³⁾ nu om Stunder bruger den Frihed at antøge paa Kredit og haandfaaet Pant af de her i Garnisonen beliggende Soldatesqve, hvad de kunne faa, ja tildels deres Munderingsklæder, hvilke og Soldaterne til Øl og Brændevin at faa godvillig give Kroersken i Hænde under Navn, at de have faaet ny Mundering“; han ønskede derfor et Forbud mod at nogen Soldat kunde faa højere Kredit end for 6 ß⁴⁾.

1729 anklagedes Kældermændene ved Stranden, fordi deres Døre stode aabne om Søndagen, men de slap for Til-

---

1) Politiretsdom 19. Feb. 1715. 2) Se Kbhvn. paa Holbergs Tid S. 227. 3) Kroerske, der egentlig betyder en Kvinde der holdt Kro, betydede paa den Tid en Ølskænker, hvilket er en utvivlsom Kendsgerning, om hvis Virkelighed Kalkar tvivler i sin Ordbog II. 4) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 316.

tale, fordi „den meste Lysning, de have, er af Døren til Gaden, dog have de stedse en Dug over deres Mad“. I de simple Værtshuse var det Skik, at man fik Øl, Brændevin og Tobak samtidig, Tobak for en Skilling.

At der forekommer mange Sager i Anledning af Uorder i Væsthuse, er næsten en Selvfølge. 1720 forekommer en Sag, anlagt af en Kaptejn Ditlev Weisman mod en Vært Altman Bohlman, paa hvis Bord der var skrevet nogle Nidvers om en Soldat Ohm Hergens. Værten benegtede at have forfærdiget Versene, da han ikke kunde skrive, og at han havde gentaget dem, kunde ikke paaføre ham Straf, eftersom det var sket i Krohus, og de skulde ikke være Hergens til Præjudice eller Forklejnelse i nogen Maade¹⁾. En lignende Sag om Nidvers mod en Gæst omtales i det følgende.

I Rasmus Falchs Hus i Slippen sad to Malere, drak et Krus og raillerede med hinanden. Den ene, Niels Jonsen, sagde bl. a. til den anden, at det var en Hundsfots Barber, han havde, og tog ham i Skægget, derpaa tog han i hans Paryk og sagde, at det var en Hundsfots Parykmager han havde. Kammeraten stødte Niels Jonsen med sin tændte Tobakspibe paa Kinden, tog en Mundfuld Øl og oversprøjtede ham; derpaa tog Niels Jonsen den Andens Hat og Paryk og tørrede sig dermed og satte Parykken galt paa hans Hoved. Nu blev denne vred, udfordrede Niels Jonsen og slog ham i Hovedet med Stokken, saa han døde nogen Tid efter²⁾.

1702 sade nogle Skomagersvende hos en Brændevinsmand og „legte Kort“, men om det var til Øl eller om Penge, vidste Vidnerne ikke. De spillede Styrvolt til Kl. 10, og da saa en Vægter kom ind, sagde denne, at før Kl. 12 havde det ingen Nød, hvorpaa de spillede til Kl. 5—6 om Morgenen. Derefter kom to af dem i Diskurs „af

---

¹⁾ Politiretsdom 15. Marts 1720. ²⁾ Politiretsdom 6. Oktbr. 1727.

Skriften om Prædiken“, hvorover de bleve saa uenige, at de sloges med Stole og med Ildpanden i Kakkelovnen, og tilsidst rendte den ene sin Kaarde igennem den anden.

De forskellige Slags Benævnelser paa Beværtning gik i Virkeligheden sammen. Hos en Kok, Vintapper, Øltapper, Themand og Gæstgiver kunde man ofte faa samme Traktement. Imidlertid var Næringen som Kok eller, som det ofte hed, Stadskok vistnok den mest ansete. Johan Vogt tog Borgerskab 1700, Didrik Nikolajsen 1704, Nikolaj Racho 1717, Ulrik Adolph, der var en døbt Jøde, 1723, Frederik Luvin 1727. En Stadskok havde Privilegium paa at koge for Folk ved Brylluper og Værtskaber¹⁾.

Det fornemste var at være fransk Kok. Den mærkeligste af de franske Kokke var Etienne Capion. Om ham berettes ellers, at han er indkommen med en fransk Skuespillertrup, men dette er alene løs Gætning. 1703 klagede Vinhandlerlavet over 8 Personer, der uden Rettighed udtappede Vin i smaa Maal; en af disse hed Monsieur Capion. Denne søgte nu om at faa Borgerskab som Vinhandler, men da han ikke havde Lærebrev, nægtedes det ham. I sin Ansøgning siger han, at han har opholdt sig nogle Aar her i Staden og næret sig af Vintapperi under Poul Choppies og Pierre Poumeaus²⁾ Protektion som en deres Tjener.

Poul Choppie besværede sig derpaa over, at Oldermændene for Vinhandlerne havde støvnet hans Tjener Capion, der i hans Gård i Silkegade forhandlede hans Vin. Capion fik 27. Nov. 1703 kgl. Privilegium paa at ernære sig med at skænke, sælge og forhandle Vin i smaa og store Partier, naar han havde taget Borgerskab. Dette tog han 7. Nov.,

---

¹⁾ K. D. VIII, 408. ²⁾ Disse udnævntes 14. April 1703 til at have Inspektion med Konsumtionen af Vin, Brændevin og Salt i hele Danmark undtagen Kjøbenhavn og Øresund, og tidligere havde de faaet Tilsyn med Tobakstolden.

dog ikke som Vinhandler, men som fransk Kok. I Ansøgningen til Kongen skriver han, at han nu med Hustru og Børn paa tredie Aar havde opholdt sig hos Choppie, solgt hans Vine og rejst med ham og Pierre Poumeau i deres Forretning med Forpagtningen af Tobakken¹). Siden var han i kgl. Tjeneste, thi Pierre Cabot nævner i sin Ansøgning 1714 om at blive Vinhandler, at han nogen Tid havde fulgt Eders kgl. Majestæts Armée i Societet med Monsieur Capion som Hof- og Stabs-Marketender.

Capions Virksomhed som Theaterentrepeneur ville vi ikke omtale her; den førte ham ind i pekuniære Vanskeligheder, der vistnok ødelagde ham²). Allerede 20. Juni 1722 gjorde Tømmerhandler Hans Lindenhof Indførsel i hans Komediehus imellem Lille Grønnegade og Gotersgade og 22. Dec. 1722 udstedte han en Panteforskrivning paa 3340 Rdl. i samme Hus næst efter Kaptejn Taaes Prioritet, hvorved han tilskrev sin Kreditor alle Indtægterne ved Theatret³).

En anden fransk Kok Anders Jori, der tog Borger-skabet 1700 og 1717 bode paa Købmagergade ved Siden af Grev Reventlaus Gaard og 1718 i Naboløs, rejste paa Grund af Gæld bort fra sine tre Børn. 1723 nævnes to Kokke i Pilestræde, den ene var Etienne Peche, thi allerede 1705 klage Vinhandlerne over en Franskmand Etienne Peche i Pilestræde, der udtapper Vin. Det er ham, der nævnes i Jean de France; han havde rigtignok taget Borgerskab som Florvæver, men i nogle Skattelister kaldes han Florvæver og Vintapper.

Den anden var Matthieu Toyon, der er flyttet fra Højbrostræde, thi 1722 averterer han i Aviserne, at han bor i Pilestræde lige overfor Silkehuset og har etableret sig

---

1) Vinhandlernes Lavsprotokoller. 2) Se Kbhvn. paa Holbergs Tid S. 286 og de der anførte Kilder. 3) Bytingsprot. 30. Juni og 22. Dec. 1722.

paa den Fod, at fornemme Standspersoner hos ham med den deres Stand tilhørende Spise eller Logement enhver efter sin Bøgøring kan vorde akkomoderet. Hen bode i nuv. Nr. 8 i Pilestræde, den gamle Bygning, der for Tiden bliver nødreven.

1704 beklagede Vinhandlerne sig over, at der for nogen Tid siden var ankommen adskillige „fremmede Nationer og Franskmand“, som brugte den største Handel, især Arnold Tillon, Paul Bion og Pierre Bouè, de sidste havde Pakkælder under Hans Excellence Scheels Gaard paa Kongenstov, i Store Færgestræde under Kronborg og paa Kristianshavn. Desuden solgte flere Grosserere i smaa Partier; blandt de ulovlige Handlende vare ogsaa Hutstofferer Jørgen Eilersen og Barber Johan Frederik Cicorius.

1710 berette de, at der var 64 Vinhandlere i Lavet og 27 udenfor dette, disse sidste havde endog Skilte med Vindruer. Blandt disse nævnes: Ole Nielsen Lund, Theskænker i Læderstræde, Mikkell Persen i Merviven, Peder Olsen i Stadt Bergen ud for Holmens Kirke, Johan Wedel i de tre Fasaner i Ulkegade, Mogens paa Hjørnet af Mønten, hvor Stadt Riga udhænger, Bertel Høvisch i Silkegade, hvor Slottet af Berlin udhænger, med Bakkus ovenover, Johan Hein, Theskænker paa Hjørnet af Østergade og Pilestræde, Enken i den forgyldte Krans ved Skolen i Skindergade, Værten i det forgyldte Vildmands Skilt i Skindergade, de tre Herbergerere paa Vestergade i de tre Druer, Skibet og Prinsen.

Mange Theskænkere solgte Vin. Saaledes klagede Vinhandlerne over Theskænker Johan Henrik Kühn, der 1713 havde faaet kgl. Bevilling paa at udtappe i sit Hus til sine Gæster, som spiste hos ham, at han holdt aaben Kælder og solgte ud af Huset. The- og Kaffeskænker Bertold Høvisch søgte 1708 om Tilladelse til at skænke Vin og siger i sin

1) K. D. VIII, 285.

Ansøgning, at „mestendels i alle Øl-Værtshuse Vin for Penge kan bekommes“.

Af Theskænkere toge følgende Borgerskab: Jean Baptiste la Croye 1699, Jørgen Plocbaum, Chokolade- og Theskænker 1705, Povl Prederik Frenschén, Kaffe- og Theskænker 1706, Johan Henrik Kühn 1708, Aron Phelii, fransk Reformert, 1713, Mads Esmark, født i Æbeltoft, 1715, Ernst Fromholtz 1716, Jakob Sayaux, fransk Reformert, 1718, Nikolaj Nissen 1718, Mikael Karmark 1726, Hans Enevoldsen Brokman 1713. 1710 nævnes David Cortou, Klavs Biil, Søren Jensen, Ole Lund, Niels Sindelsen og Adolf Gregersen foruden Sloebaum som Themænd. Flere af disse vare vistnok tillige Kokke, saaledes averterer I. H. Kühn 1719 paa Tydsk, at de, der vilde holde Bryllup eller Gæstebud og ikke havde Plads i deres Hus, kunde anmelde sig hos ham i den danske Krone paa Hjørnet af Færgestræde, hvor de vilde forefinde galante Logementer, Servicer, Traktementer og efter Behag ogsaa skøn Musik. Denne Næring skjultes ogsaa under Titelen Herbergerer; Theodor Hillebrand tog Borgerskab som saadan 1703, Jørgen Olderland 1703, Klavs Richersen 1703, Søren Nielsen 1704, Peder Svendsen 1704, Pierre Cabot 1715,¹⁾ Peter Voss, engelsk Gæstgiver, Johan Volchman, Traktør. Den danske Kok Mester Jakob er, som alt formodet²⁾, Jakob Godske, der 1722 kalder sig „forhen Kok hos Hans høje Excellence højbaarne nu sal. Hr. Generaladmiral Gyldenløve“; da han faldt i Aviserne sit Hus i Dybengsgade lige for Vandpumpen paa den højre Haand fra Ulkegade.

Der var mange Gæstgivergaarde, især paa Vestergade, ved hvilke vi her ikke ville dvæle³⁾. Vi ville dog nævne Avlsgaarden, af hvilke der var to; den i Springgade nævnes 1724, det var der, hvor Stadens Stalde i sin Tid laa. Den

1) Se om ham Kbhv. paa Holbergs Tid S. 212—13. 2) Samme Sted S. 212. 3) Se Kbhvn. paa Holbergs Tid, S. 221—22.

maa have gaaet ud til Landemærket, thi i Aviserne 1724 averteres Avlsgaarden i Landemærket med 12 Værelser til at herberge Fremmede og Staldrum til 50 Heste. Avlsgaarden paa Vestergade nævnes 1749, da den tilhørte Lars Tideman, hvilket nu er Gadenummer 22 og 24 paa Vestergade (Farvergaarden).

Paa Vestergade laa ogsaa Vestre Paradis, nu Jærnbanehotellet¹).

Vestre Paradis har sin særlige Interesse ved at det er Scenen for Holbergs „Den ellefte Juni“. Hvis Kulisserne under de første Opførelser havde fremstillet de virkelige Forhold, hvad de næppe gjorde, vilde det have været let at vise det virkelige „Paradis“, men da det brændte 1728, gik dets Udseende og Beliggenhed i Forglemmelse. Af et Skifte efter Skalmøjblæser Henrik Henriksen Delling, der døde 1715, ses det, at han boede og døde paa Vestergade, hvor Skiltet Paradis udhænger, og det fremgaar af Skattemandtæl, hvor Huset laa i Gaden; af disse ses det ogsaa, at Kælderen var udlejet til Smaafolk, der drev Værts-hushold for sig, medens andre Lejere benyttede de øvre Etager. Af en Vurderingsforretning 1717 ses det nu, hvorledes de stedlige Forhold vare.

Paradis er den vestlige Hjørneejendom imellem Vestergade og Volden, en Del af det nuværende Jærnbanehotel. Hvis Dekorationen ved Opførelsen skal være rigtig, fremstilles altsaa i Baggrunden Volden og Voldgaden, til højre for Tilskuerne nogle mindre Huse, hvor de Studenter bo, der raabe Rus efter Studenstrup, og til venstre de to Huse, hvoraf Paradis bestod. Studenstrup kommer ind fra venstre Side, nemlig fra Vesterport, og han har staaet af Vognen paa Hjørnet (2. Akt 2. Sc.), hvor Paradis havde en Indkørsel fra Voldgaden, hvilket forklarer, at man ikke ser

---

¹) Smstedes S. 224 og Literatur og Kritik udg. af Riis Knudsen III. 1889. S. 10—14.

Tøjet blive baaret op „for Trappen“, idet der var Opgang til det øverste Stokværk fra Gaarden; man hører kun Studenstrups Beklagelse (2. Akt. 5 Sc.) over, at denne Opbæring kostede 2 Skilling.

Idet Studenstrup kommer ind paa Scenen og til højre drejer ind i Vestergade forat søge efter sit Logement i „Tre Hjorter“, møder han sin foregivne Fætter og gaar med ham over paa den anden Side af Gaden, hvor de banke paa Paradises Dør.

Paradis havde en Brandmur til Volden, hvori var en Port med en Altan over. Til Vestergade var to Huse, hvert paa to Etager med grundmurede Kældere og Kviste over de fire Fag. Huset nærmest Volden havde 6 Fag til Vestergade og det andet Hus 8 Fag. Det førstnævnte Hus havde Indgang fra Voldgaden baade til Kælderen og til Stuen, saa det er ikke i dette, at Værten Jakob bor. Det andet Hus derimod, det der er nærmest ved Tilskuerne, havde Nedgang til den beboede Kælder fra Vestergade og ligeledes Opgang til Stuen ad en Trætrappe med Jærn-Rækværk. Til Salen var der derimod Opgang fra Gaarden ad en Vindeltrappe til en Svale ligesom til Loftet ad en Stigetrappe.

Indvendig saa Huset saaledes ud: I Kælderen var der en Forstue og en Kælderstue med Spaanmaatter paa Væggene, Vindovn paa to Skruer, Køkken og et afdelt Kammers, og fra Køkkenet ad en Stigetrappe Opgang til et Kammers i Stueetagen. I Stueetagen var der en Forstue med Flisegulv, ved hvis nordre Side der var en Stue med gammeldags Panel (Træbeklædning) paa Væggene, Bilæggerovn paa to Skruer, Brædegulv; paa den søndre Side af Forstuen var en liden Stue, hvori der var en Vindovn paa to Skruer med muret Fod, medens de andre Ovne i Huset havde Jærnfødder. Anden Etage var en eneste stor Sal, og det er da her, de Bryllupper bleve holdte, der lejlighedsvis omtales.

Kvisten bestod af tre Kammerser med en aaben Gang udenfor; det er altsaa her, Studenstrup havde sit Værelse, thi i 4. Akt 2. og 7. Sc. taler han om at gaa op paa sit Kammer, men i 5. Akt er det rigtignok i Stuen, idet Jakob lytter ved Døren og Henrik i 3. Sc. siger til ham: Spring ud i dit Kammer.

Medens de første tre Akter foregaa ude paa Gaden, foregaa fjerde og en Del af femte inde i Huset, og det i den nævnte Forstue med Flisegulv, hvor Beskikkelsesmændene og andre træde ind umiddelbart fra Trappen. At Scenen foregaa inde i Huset, ses ogsaa af, at der tales om, at Jakob har slaaet Gadedøren i Laas og sat Matroser paa Vagt udenfor denne forat passe Studenstrup op. Midt i 9. Sc. i 5. Akt maa foregaa en Kulisseforandring, thi Slutningen af denne Scene og alle de følgende Scener foregaa igen paa Gaden; det er her, Studenstrup raaber Vægttersene, men det maa ogsaa være her, de indskudte Løjer med Tønden og Sækken foregaa, hvilke Løjer uden Skade kunde udelades. I Slutningen af 9. Scene maa Studenstrup gaa ud til højre og komme ind igen fra samme Side, ti ellers vilde der ingen Mening være i, at han ikke strax kunde finde Vesterport og nu spørger om den rette Vej dertil.

Ligesaa berygtet som dette var formodentlig Nørre Paradis (nu Frederiksborggade Nr. 9 og 11), hvor 1721 en Bryggersvend af en Underofficer ved Livgarden „efter adskillige foregaaende brugte Møen“ blev „antastet og med Arrest behæftet i Corps de Gardien paa Slotsholmen, „i den Tanke, Karlen skulde lade sig forføre eller overtale til at tage Militærtjeneste“. Værten i Nørre Paradis hed Abraham Leth, han var selv Militær, og da Karlen havde laant 2 Rdl. af ham, vilde man indbilde ham, at han havde taget mod Hververpenge, dernæst havde man „med Tvang og Hug“ iført ham Leths Mundering¹⁾.

¹⁾ Mag. Skr. 22. Oktbr. 1721.

Et billigt Ølhus hed Dusehuset. Af en Retssag 1713 oplyses det, at en Matros Anders Rasmussen bryggede noget billigt Øl, der kaldtes Dus, „fordi det ruser saa brav“, og af dette havde Huset Navn. Der søgte Matroser og Soldater, „der gik ædru ind og kom drukne ud“.

I Landemærket laa i det mindste efter 1728 en Beværtning, der hed Syvstjernen, et Navn der blev givet af Professor Horrebow og hvor han samledes med sine Kollegaer, blandt hvilke Professor Ramus og Holberg. Saaledes beretter G. L. Baden¹). Af Jonges Manuskript til Fortsættelsen af hans Kjøbenhavns Beskrivelse ses det, at Syvstjernen blev købt til Trinitatis Kirkeskole 1780, det er nu Gadenumer 7. Baden kunde vide god Besked, da han var af Professorslægt og gift med Prof. Ramus'es Slægtning, og de to Professorers Levetid gik nær ned mod hans; han er født 1764, Ramus døde 1769, Horrebow 1764. Før 1728 ejedes Stedet af Jesper Koks Arvinger.

Det ses, at der var et The- og Kaffeus paa Hjørnet af Nytorv og Brolæggerstræde.

Nogle Værtshusholdere holdt Billard. Saaledes opgives 1730, at i Kræmmerkompagniets Gaard ved Gammelstrand havde Karl Bihl sin Vinkælder og i samme Hus holdt Ølskænker og Herbergerer Kristian Manniche Billard.

Den endnu bekendte Gæstgivergaard Knapstedsgaard paa Halmtorvet var til paa denne Tid og havde Navn efter Ejeren Jokum Knapsted, Søn af Oberstløjtnant og Kommandant paa Korsør Peder Knapsted. Hans Hustru Helle Kirstine Mogensdatter døde 1711 og efterlod et eneste Barn Peder, 13 Aar gl.²).

Der dreves meget Kortspil i denne Tid, især blandt Officerer. Det fremgaar saaledes af en Retssag fra 1717, at en Student Chr. Bunneman fra Oldenburg 1710 i Prokurator

---

¹) Skæmt og Alvor 1816, S. 37. Denne Henvisning skyldes Hr. kgl. Fuldmægtig G. L. Wad. ²) Skifter 1712 Nr. 503.

Anders Lyckes Hus af en Løjtnant J. B. Lemmerman var bleven tvungen til a la Bassesse Spil, hvor han tabte alle sine Penge, og siden spillede han paa Kredit, saa han tilsidst maatte give en Forskrivning paa 10 Rdl.¹⁾ Undertiden tabtes store Summer. Paa Baron og Kaptejn Gyldenkrones Kammer tabte Assessor Bøfke saaledes 1722 saa meget, at han udstedte en Vexel til Kaptejn Lohman paa 2700 Rdl. og en anden til Gyldenkrone paa 400 Rdl. Nogen Tid efter tabte Bøfke 3200 Rdl., som Gyldenkrone afspillede for ham. I Ravnsborg tabte Bøfke til Løjtnant Toll 2000 Rdl.; han spillede der ogsaa med Kammerjunker Descorbiac Lavalese og Krakovitz. Engang tabte Bøfke endog 16000 Rdl., mest i Terningspil, men han spillede ogsaa med Kort „au faron“, ofte hjemme i sit eget Hus, undertiden tidlig om Morgen. Uagtet han var Assessor ved den tyske Hofret, var han mindreaarig, hvorfor der blev Spørgsmaal om hans Forpligtelse til at betale²⁾).

25. April 1723 klager Politimester Rateken over, at Løjtnanterne Niemand og Müller en Aften ved Kl. 11 „udi Themand Jakob Hansens Hus med 5 andre Officerer ved Bankospil ere blevne antræffede, hvilke ej heller have villet give deres Navne tilkende, men i det Sted baade imod Politiens Betjente og imod mig selv erteet sig meget uanstændig, og endskønt jeg strax saadant anmeldte til Greve og Kommandant v. Sponeck, er dog hidindtil intet andet paafulgt end adskillige unyttige og fast overalt usandfærdige Forklaringer“³⁾).

En ubehagelig Irettesættelse fik 1725 Baron og Oberstløjtnant Niels Juel, fordi han for nogle Aar siden havde spillet med Prins Frederik af Glyksborg, der dengang var mindreaarig, og modtaget en Vexel for Gælden. Oversekretæren havde allerede 1723 søgt at faa denne Sag forliget i

1) Coll. Breve 6. Juli 1717. 2) Indlæg til Reskr. 2. Sept. 1724.

3) Indlæg til Reskr. 7. Maj 1723.

Mindelighed, thi han bad Juel om at give Vexlen tilbage, da Prinsens Fader havde beklaget sig og mente, at man ikke behøvede at betale Spillegæld, især da Sønnen havde været mindreaarig; „det er bekendt, hvor stor Mishag H. Majestæt finder i saadant utilladeligt stort Spil, som han ej engang vil lide i Hamborg at gaa i Svang“. Juel nægtede imidlertid, at Prinsens Gæld til ham var Spillepenge, men dette blev fundet anderledes, og i et kgl. Reskript af 13. Juli 1725 blev Baronens gjort opmærksom paa, at han saavel i Prinsens Logemente som paa et offentligt og i Henseende til Slottets Nærhed privilegeret Sted ikke havde undset sig ved at tabe den Respekt og Ærbødighed, han altid burde have for en Person af hans (Prinsens) Naissance, som og for Stedet, og derfor havde fortjent Generalfiskalens Tiltale. Kongen tilgav dog Baronens af særdeles medfødt Clemence, imod at han indleverede i Kancelliet Prinsens Vexel¹⁾.

1717 blev en Øltapper dømt, fordi 5 Personer havde spillet Forkering under Aftensang. En anden Værtshusholder dømdes 1719, fordi der under Aftensang var spillet dels Kort, dels Brætspil.

Et almindeligt Spil var Lanter, naar der spilledes om Øl, kaldes det Bierlanter²⁾. Hjulmandsvend Hans Jørgen Fichers havde Aar 1717 stævnet Værtshusholder Henrik Kristian Müller, en entreprenant Person, der samme Aar fik kgl. Bevilling paa at holde Tyrekamp med Hunde, forat han derved kunde lokke Gæster til sit Hus³⁾. Müller havde nemlig overtalt en Løjtnant Bornich til at forfatte et Vers om Fichers, der havde nægtet at betale en formentlig Gæld, hvilket Vers blev opslaaet i Skænkestuen. „Stilen er, at han som en Vært giver sine Gæster saadant tilkende, og dets ganske Indhold viser, at det er Müller, der taler. I

1) K. D. VIII, 645. Oversekretærens Brevbog 4. Sept. 1723.

2) Om Lanter se Kbnh. paa Holbergs Tid, S. 207—08. 3) Kbnh. paa Holbergs Tid, S. 252.

dette Skrift bruger Müller disse meget nærgaaende Expressioner og Beskyldninger mod Fichers, nemlig lesterlig bebrageth, udfundet et Ord tyckisk, som efter Notarii Translation bemærker: rænkefuld, listig, underfundig“. Fichers maatte herover høre megen Spot af sine „Haandværkskammerater“, „saa han ej kunde nyse op iblandt dem“; der var ogsaa en og anden, der havde taget Kopi af Verset, der i Skænkestuen stadig blev udtydet af Müller og hans Hustru „med dette meget nærgaaende Tillæg, at det skulde staa der, ham til Vanære, Skam og Spot“. Efter Fichers Klage lod Mågistraten to Raadstuetjenere tage Verset ned, og Müller blev dømt til at gøre Fichers Afbigt og betale Processens Omkostninger.

Anledningen til Müllers Adfærd var følgende, hvilket vi ville fremsætte med et Vidnes Ord:

„Den 2. Feb. 1717 om Aftenen var Hans Jørgen Fichers udi Henrik Kristian Müllers Hus og Skænkestue og der med nogle Andre spillede en Bierlanter, til Klokken var omtrent 10. Som nu Fichers var bleven lystig i dette Lag og beskænket, saa forlangte han at spille Brætspil. Det kom og dertil, at de spillede i et Brætspil med Terningkast, først Hybken og siden Passedix, nemlig Fichers, Müller og Løjtnant Bornich, og holdt det den Nat til imod Dag, og Müller spillede af og til med. I dette Spil har Fichers paa adskillige Gange faaet af Müller 15 Rdl., som han da igen tabte.

„Som nu Fichers, da han havde udsovet, fornam at have tabt og bleven saa mange Penge i Spil skyldig foruden dem, han havde selv hos sig, saa siger han (til Müller): Nej, jeg var drukken, I burde taget Brætspillet bort og ej ladet mig saa spille hele Natten, da I saa min Tilstand, I har selv spillet med og vundet Eders Del deraf, det er ikke Ret, jeg betaler ikke saadanne i Drukkenskab og Spil tabte Penge“, hvortil han ifølge Loven ej heller var forpligtet¹⁾.

¹⁾ Literatur og Kritik udg. af C. Riis-Knudsen III. 479—80.

Ifølge Kalkars Ordbog opgiver Moth Hypken som et Kortspil, i Molbechs Danske Ordbog nævnes et Kortspil Hyp, ligesom i Rietzes svenske Dial. Lex. Af en Indberetning fra Politimester Ernst af 15. Dec. 1720 ses det ogsaa, at „Hybgen“ spilledes med Kort.

Af anførte Retssag fremgaar det, at det ogsaa var et Terningspil.

Om ovennævnte Spil Hypken findes en anden Retssag.

Mikkelsaften 1728 sad 4 Nagelsmedsvende i deres Mesters Hus og drak med hinanden indtil henimod Kl. 4; da spurgte Adam Hansen Niels Mogensen, om han ikke vilde spille Lanter med for Plaisir, hvortil denne svarede, at han ikke vilde spille med en Skælm og en Tyv. De andre vilde stille tilfreds, men Niels Mogensen vilde ikke lade sig styre, hvorfor Adam sprang tvers overfor i Gaden, hvor han boede, og hentede sin Kaarde, men Niels Mogensen kom løbende ud af Mesterens Port og slog ham ned paa Gaden og derved kom Kaarden uforvarende ind i Livet paa ham, saa han døde deraf.

Mesterens Kone vidnede, at Mikkelsaften spillede deres Svende til langt ud paa Natten „Hyfken“ om Nødder, og da de havde holdt op, spurgte Adam Niels Mogensen, om han ikke vilde spille Hyfken, hvortil denne svarede, at det var en Skælm, som spillede det Spil, han ikke forstod. Derpaa rejste Adam sig, gik frem og tilbage paa Gulvet, snakkede med sig selv og gentog disse Ord. Konen sagde derpaa: Adam, hvad er det, du gaar og mumler om, vil du yppe Klammeri, du hørte jo vel, at han ej sagde, det er en Skælm som spiller, men han sagde, det er en Skælm, som spiller det Spil, han ej forstaar. Da sagde Niels til Adam: Hvad er det, Du gaar og mumler om, vedst du vel, hvad du est? Adam svarede: Hvad er jeg? Niels sagde: du est en Tyv og efter din egen Kones Ord skal du være det, indtil du gør dig klar derfor. En af de andre Svende sagde til Adam: Ja est du en Tyv, saa sig, om nogen er Medvider

med dig deri. Adam svarede: Nej, der er ingen Medvidere deri videre end jeg selv. Derpaa sagde alle de andre Svende: Ja, est du en Tyv, saa skal du hverken drikke af Kande eller Krus med nogen af os, før du gør dig klar derfra. Adam sagde: Ja, saa er jeg en Tyv og vil gaa paa Porten for en Tyv, og derpaa gik han ud. Da hørte de, at Adam hug i Stenene med sin Kaarde og sagde: Kom herud, hvilken der først kommer ud, han skal ligge for mine Fødder. Konen bad dem alle blive inde, dog gik Jakob Weimer først ud, og til ham sagde Adam: Gaa fra mig, Broder, jeg vil dig intet ondt. Men da Niels Mogensen kom ud, hørte de, hvorledes de tumlede om og at Adam sagde: saa skal du have. Niels blev baaren ind i Mesterens Hus og 8 Dage efter døde han efterat have erklæret, at Adam var hans Banemand¹⁾).

I Mikkel Karmarks Hus havde Seigneur Frederik Boye 1718 spillet Billard og drukket paa Kredit.

Af Exempler paa Keglespil kan nævnes, at der engang 1711 spilledes Kegler i Jørgen Andersens Have paa Vandkunsten, hvorfra der var en Udgang til Volden; her dræbte Frederik Lemcke en anden i Mørket med en Kaarde.

Af Hazardspil ville vi her omtale følgende: „Peder Nielsen Krag er kommen udi Nyboder udi Rævegade og der gaaet ind til en Matros ved Navn Magnus Olsen for at tage en ren Klud om sin Hals, i hvilket Hus han foruden nogle andre Matroser logerede, og finder Matros Mogens Mathisen Bornholm, med hvilken han giver sig i Kompagni og anfangede et Spil med et Baand, som de trillede tilsammen og stak udi med en Pind, hvem der kunde træffe Løkken, den skulde have vundet det, som var opsat; det første Spil vandt Mogens, og da Krag nu stak i Løkken det andet Spil, siger han, at Spillet skulde koste 8 Ø , og som han træffede Løkken, tog han og af 8 Ø ,

¹⁾ Bytingsprot. 8. Dec. 1728.

som stod paa Bordet, de 6 ß, men Mogens vilde det ikke tillade“. I det derover opstaaede Slagsmaal gennemborede Krag den anden med sin Kaarde¹).

Politimester Ernst beretter 1720 følgende: „For et Aar siden kom her fra Holsten en gl. Mand, beklagede sig med Attester ved den ulykkelige Vandflod at være ruineret, bedende at maatte nære sig her lidet med et Skæppespil, hvorudi kastes med en rund Kugle, som da falder paa grønne eller røde Afdelinger, til Vinding eller Tab. Magistraten undte ham visse Timer at staa dermed paa Gammeltorv, men han misbrugte det, overlod Spillet til Soldater, istedenfor 1 holdt 3 saadanne Spil, og efter Advarsler lod jeg ham igaar bringe paa Raadhuset, hvormed de interesserede Militære ere ilde tilfreds og true meget, herover af mig til Hr. Gen. Major Arnold klages til Sikkerhed for Politiets Betjente. Men for at prækavere Eder, Forargelse, unge Folks Forføring, Slagsmaal og Ulykke er saadan Exekution fornøden; de Gemene spille der og deres Lønningspenge op og da begaa Ondskab“.

Under 23. Juni 1720 skriver Ernst: „Som mange Ulykker have deres Oprindelse fra Spil, haandhæver jeg endnu med Alvor, at de i en Hast her i Staden opkomne tre saakaldte Skæppespil ere ophævede og afskaffede, men de Militære spille endnu stærkt med Terninger ved Stranden, som jeg ej kan forbyde“.

I Ernstes Rapporter til Kongen findes fra 1720 mange Klager over, at Bønder bleve lokkede ind i Spillehuse og der „filonterede“ for deres Penge. 1718 beretter han følgende om andre Maader at optrække Bønder, hvilket ogsaa stemmer overens med Holbergs Komedier:

„Der opdages iblandt, adskillige Tours af nogle Militære begaas paa Torvene imod Bønderne, hvilke af i brune eller graa Kjortler forklædte Soldater under Prætext at medtage

¹) Mag. Domprot. 30. Jan. 1708.

en Person eller Brev henføres til en Kælder, animeres til at laane Penge paa Spil eller Væddemaal, i det Soldaten praler med Kroner og Dukater og saaledes persvaderer Bonden at fremlægge sine Torvepenge, og dermed gaar den vindendes med Bondens Penge paa Døren saavel som den laanendes. Stringerer Bonden paa sine Penge, faar han Hug til af andre Militære, imens Gerningsmændene echappere. Saaledes blev i disse Dage en Bonde af med 9 Mk. 6 β , som han skulde laane paa 4 Rdl.s Væddemaal, om der var Salt i et Papir, som Bonden havde set at kvantvis (imens den ene forklædte Soldat, som Saltet tilhørte, var udgangen) blev omvexlet imod Sand, og Bonden blev lovet halv Profit udi Parering, at ingen Salt var derudi“.

Man spillede ogsaa i Værtshuse om bestemte Genstande, formodentlig en Art Lotteri, det der tidligere hed Lykkepotte. Politimester Ernst indberetter saaledes 10. Sept. 1719 om et saadant Spil, der gav Anledning til stort Slagsmaal en Søndag Aften i Frederiksborggade:

„En Rytterkone uden mit Videnskab eller Tilladelse satte en Guldring i et Værtshus paa Spil, hvorover 15 á 16 Militære skal have der forhalet Tiden indtil Kl. 12 $\frac{1}{2}$ med Dansning og Musik, da bleve 2 der posthavende Vægttere indbudne og trakterede med Brændevin for 2 β . En Soldat af Patrouillen indkom med sin Flint, drak et Krus Øl og sagde, han kunde nu have fortjent sig Penge med at arrestere 2 Borgere, som ginge saa silde paa Gaden. En af de 2 Vægttere svarede, han maatte ikke derfor arrestere Borgere, men vel Militære, udi hvilken Diskurs en Officer af Artilleriet sig melerede, borttog den ene Vægters Morgenstjerne, han havde nedsat i Stuen ved Døren, gik dermed i Gaarden og kastede den paa Taget. Da Vægterne vilde gaa bort og ikke fandt denne Morgenstjerne, æskede de den, som Værten med 2 Piger og Løgte ledte efter, men kunde ej findes. Vægteren gaar ud og fløjter. Da nogle vare samlede, gaa 3 Vægttere ind og begære Værget i Mindelighed,

de Militære uddroge Kaarder paa Vægterne, som retirerede sig ud paa Gaden, de Militære stødte og huggede efter Vægterne udaf Døren og Vinduerne, Vægterne derimod stødte og slog til dem med Morgenstjernerne, begærede Nørre Vagts Assistens, som stak Bajonetterne i Flinterne og efter Vægternes Klagemaal vilde forjage dem, paa det de indeværende Militære kunde komme deres Vej, som Vægterne formente, de burde først skaffe dem deres Morgenstjerne igen, (efterdi Vægter, som lader sig tage sin Morgenstjerne, vorder straffet), eller gaa i Arrest. Derpaa styrtede de Militære af Huset paa Gaden og da gik Slagsmaalet paa ny an. Vægterne førte en i Arrest paa Raadhuset og opbragte en Kaarde og en Pallask“.

Om Forlystelser henvises til Kjøbenhavn paa Holbergs Tid. Hertil kan føjes følgende: 1717 findes følgende Bekendtgørelse, trykt paa et Kwartblad: „Gives hermed tilkende, at her er en Person ankommen, som har bragt den Stad Jerusalem, Cavari Bjerg, den hellige Grav samt Bethlehem, som er endnu denne Dag at se. I lige Maader alle de hellige Steder, som der er at finde, som den Kejserinde Helene 300 Aar efter Kristi Himmelfart har ladet opbygge, i lige Maade i Prospekt Salomons Tempel, som den i gammel Tid har staaet, saa og det gamle Jerusalem, meget kostelig gjort af Cidern-Træ og er indlagt med Perlemutter. Disse Forundrings Kunststykker er at se paa Amagertorv i Den blaa Haand, i den bedste Plads giver Personen 12. Sk., i de andre 8 Sk.“

1722 fik Jakob Mejer fra Fredericia kgl. Bevilling til for alle og enhver for billig Betaling offentlig at fremvise „de Kunster og Exercitier, som en ham tilhørende og dertil afrettet Hest skal kunne forestille“.

1717 ses det, at der klagedes over, at „Komediantspilleren“ havde spillet i Fasten, han havde dog Tilladelse dertil den første Uge, men længere var ham forbudt. Da han imidlertid havde betalt en høj Afgift til Fattigvæsenet,

saa bad Magistraten Politikollegiet om, at han maatte slippe for Straf denne Gang.

I Magistratens Journal for 24. Marts samme Aar omtales det, at en Linedanser Ahoni Valentin Scharpeta begærede at bygge et Theater, og Magistraten havde gennem Politimesteren faaet Underretning om, at Marskallen i Kongens Navn havde sagt, at man skulde udvise ham en Plads, hvilken Magistraten derfor lod ham udvise paa Nytorv, men førend han agerede, skulde han melde sig paa Konventhuset forat give Afgift til Fattigvæsenet.

Paa Nytorv viste ogsaa den stærke Mand sine Kunster¹⁾ en Tid i en Fjælebod. Herom indberetter Politimester Ernst 15. Dec. 1720:

„Præsident Meller og jeg havde akkorderet med en Borger Løiberg om det Fjælehus paa Nytorv, som den stærke Mand brugte, til et Qvarantainehus for 250 Rdl., men udi Løibergs Kontrakt havde denne Eckenberg reserveret sig at bruge Huset til 26. Jan. Imidlertid havde jeg paa Etienne Capions Klage, at Eckenberg imod hans Privilegium agerede med levende Personer, formidlet denne Akkord, at Eckenberg skulde træde med sin Bande udi Capions Kompagni og Theatro, som og blev fuldbyrdet, og saaledes blev Fjælehuset ledigt. Men nu klager Eckenberg ej at kunne subsistere med Capion, beviser hans Consens og Akkord, idet Eckenberg, som har ladet komme en Luftspringer, der ej skal kunne gøre sine Exersitser paa Capions Theatro, maa bruge sit Fjælehus igen til denne Springer. Politikollegium er og af Mening, at før den 26. Jan. kan man ej imod Eckenbergs Villie bruge Fjælehuset, dog tilbyder E. sig at forbygge derudi endnu over 50 Rdl. og lade disse ny Materialier forblive ved Hytten til Forbedring og overalt, naar D. K. M. befaler det, at lade Fjælehuset nedrive“.

---

¹⁾ Kbhvn. paa Holbergs Tid, S. 248.

I dette Aar havde Kjøbenhavn mange theatralske Nydelser, thi der var desuden to Marionetspillere. Politimesteren beretter nemlig 5. Marts: „Igaar har den allernaadigst privilegerede Marionetspiller-Agent i Gotersgade, som jeg paa Angivelse, saasom det nu alt er saa vidt i Faste-tid, vel lod forbyde indtil Paaske, men da var Komedien dengang alt halv ude. Saa lod jeg og forbyde det til Qvotum paa Kongens Torv, hvilke begge mig uvidendes havde saaledes kontinueret fra og til med deres Sag, men nu have lovet at cessere indtil Paaske“. Qvotum er von Qvoten, om hvem siden.

1722 var der andre Marionetspillere, thi 23. Marts 1722 skriver Ernst: „Komedier har jeg ladet her i Staden forbyde 14 Dage efter Fastelavn ej at maatte spilles, som og er efterkommet undtagen af en Soldat i Borgergade, som sneg sig til nogle Dage efter at gaa om Aftenen en Harlequin paa Gaden og invitere Folk til at Marionetspil, hvilket jeg og strax dissiperede“¹⁾.

I Extraordinære Relationer for 10. Feb. 1724 berettes, at Politimesteren ved Plakater har bekendtgjort, at det er Kongens Befaling, at ingen publiqve Maskerader maa holdes, undtagen naar høje Ministre og Folk af Distinktion ville have private Maskerader for sig selv. Ved samme Plakat forbydes Bank med a la Basette i The- og Skænkehuse i Overensstemmelse med Frdn. 1. Okt. 1698. Det er ogsaa forbudt Tjenestefolk at sætte noget paa Spil, og hvis nogen tillader, at der bliver spillet med blinde Terningers Kast, skal baade han og den, der kastede, værde straffede.

---

¹⁾ Hvis Fattigvæsenets Direktionsprotokoller ikke vare forsvundne paa en gaadefuld Maade for mange Aar siden fra Alm. Hospitals Arkiv, vilde man af disse have kunnet faa fuldstændigere Oplysninger om Theaterforestillinger.

III.

Jøderne.

I Frederik IV.'s Tid spillede Jøderne en større Rolle, end man skulde tro efter deres ringe Tal. Der indvandrede imidlertid saa mange, at Folks Tankegang ofte maatte henvendes paa dem og deres Tro, og der var ogsaa Mænd, som fik saa stor Sympathi for dem, at de vare nærved selv at gaa over til Jødedommen, hvad der af den almindelige Mening vilde stemples som en af de afskyeligste Forbrydelser.

Holger Paulli, Søn af den bekendte Læge Simon Paulli, blev greben af en særlig Sympathi for Jøderne, hvilken vakte stør Opsigt, som blev ham og hans Familie til megen Fortræd. Han var en oprigtig Kristen og digtede Psalmer, der indførtes i en af hans Broder, Boghandler Daniel Paulli, udgiven Psalmebog¹); ogsaa deltog han med sin Broder i Forberedelsen af en kostbar Billedbibel, der dog ikke udkom paa Grund af Broderens Død 1686²). Holger Paulli var Student, men gik til Handelen og var en Tid Bogholder ved Vestindisk-guineisk Kompagni handlede ogsaa selv og synes en Tid at have været velstaaende. 1684 fik han Bevilling til at sende Skibe til Guinea³). Han boede i sin Faders Gaard i Læderstræde og var gift med Elisabeth von Gendern, der døde 1727, og med hvem han havde flere Børn, blandt Andre den Joakim Richard Paulli, der vilde konkurrere med Holberg i Komadieskrivning og gennem hvem Holger er Stamfader for den nulevende bekendte Familie Paulli⁴). Holger Paulli var allerede ældre, da han paa Handelens Vegne forlod Kone og Børn og drog først til Frankrig, hvor han boede 1694, og siden til Amsterdam,

---

1) Brandt og Helveg, den danske Psalmedigtning I 52. 2) Stolpe, Dagspressen II 113—14. 3) Han handlede paa Vestindien og drev Slavehandel (Krarup i Pers. Tdskr. 2. R. IV. 313). 4) Stolpe, anf. Sted S. 98—99.

hvor han fra 1697 af begyndte at udgive en Række Skrifter, der gik ud paa en Forening af Jøder og Kristne, hvortil han særlig følte sig kaldet, idet hans Oldefader, der var Borgmester i Rostock, var en døbt Jøde af Davids Æt. I et af Bayles Breve fra 1701 karakteriseres hans Meninger saaledes¹⁾. „Han fordømmer i Almindelighed alle kristne Samfund, og endelig har han vovet at sammenligne Treenigheden med de hedenske Digteres Cerberus. Han troer, at Gud har udseet ham til at omvende Jøderne og har til den Ende ikke behøvet at meddele ham Gaver til at gøre Mirakler, men alene Kundskab om de Mysterier, som ere skjulte under Bibelens Skal, og som Ingen hidtil har kendt. Han troer, at Jerusalems Tempel vil blive fuldkommen genopbygget 1720, og Jesus Kristus strax derpaa stige ned der i Egenskab af Ypperstepræst. Han har stilet en Formaning til Kongen af Frankrig om at frasige sig Tronen og en til Dauphin om at træde i Forbindelse med Kong Vilhelm af Nederlandene, for at de under hans Ledelse kunne begynde at tvinge dem, der ikke ville omvende sig“²⁾.

Det gik ham imidlertid galt i Amsterdam. I Anledning af en Retssag 1708 udstedte denne Bys Øvrighed (Schout og Schepens) følgende Vidnesbyrd: „at Oliger Paulli, født i Danmark, sidst i Avgust Maaned 1701 er sat udi Bøjen her i Staden, derefter dømt og for en vis Tid sat i det sekrete Tugthus eller Rasphus formedelst en Sag med at skrive, lade trykke og uddele nogle utilladelige og forargelige Bøger, hvoraf samme Oliger Paulli, efter at han nogle Uger havde siddet der, paa hans Venners Ansøgning er relaxeret og til deres Opsigt og Forsørgelse overleveret, og ikke at han der er vorden indsat formedelst noget Tyveri eller Gærninger af deslige Natur, hvorudover han og aleneste er bleven sat i det sekrete Tugthus og har logeret hos de

¹⁾ O. Wolffs Journal 1823 III. 145—47. ²⁾ Hans Skrifter Bibliotheca Danica I. 246—48. Om hans Meninger se Helwegs Kirkehist. I 558.

saakaldte hvide Brødres Børn, uden at han har haft Gemen- skab med andre kriminelle Fanger eller gjort noget Arbejde af Rasp eller paa anden Maade haft nødig at gøre Noget“.

Hans Svoger, den store Handelsmand Joakim Würger i Kjøbenhavn, der var gift med hans Hustrus Søster Johanne von Gendern, fik Underretning herom fra en Handelsven i Amsterdam. Denne meddelte, at Paulli af de velædle Herrer Schepens var dømt til Fængsel paa et af de Steder, hvor man plejer at sætte de Borgerbørn, som føre forarge- ligt, løst og utilbørligt Løvned, det være sig efter Forældres Ansøgning eller Magistratens Ordre. Det var Magistraten bekendt, at han var af skikkelig Familie, og han forekom den anderledes, end en forstandig Mand bør være, ellers var det gaaet ham værre, thi han havde skrevet og talt meget ugudeligt. Brevskriveren mente, at en Begæring fra Kjøbenhavns Magistrat kunde skaffe ham udleveret ombord paa et Skib imod Forsikring om, at den vilde drage Omsorg for, at han ej mere kom iblandt Folk og ikke mere skrev til Guds og hans hellige Evangeliums Skade.

Kjøbenhavns Magistrat betakkede sig sikkert for at virke med til at faa en Borger af den Natur hjem. Men Paulli havde andre Venner. Henrik de Quers Enke skrev 6. Sept. til samme Joakim Würger: „Det er at beklage, at en Mand som Seigneur Paulli er kommen at falde i saa- danne forvildede Griller, hvilket gør mig ondt for gammelt Kendskabs og hans Venners Skyld, hvorudover jeg ogsaa, saa snart jeg fornam hans Fængsling, talte med min Søn derom og saa meget mig gørligt betydede ham, at han var forrykt i Hovedet og ikke ved sin Fornuft, ligesom han og paa den Fod er dømt for nogle Aar“. Han blev derefter sat ind i en Stiftelse, som hun bestyrede, „og der han for 100 Dukater aarlig at betale har al Magelighed med god Kost og Drik, værende fra alle Menneskers Øjesyn og Ingen til Spot, hvor jeg og, saa snart jeg fik Tidende, at han var der, anordnede vel at forsyne ham med Alting, ligesom han

allerede havde betalt 100 Dukater, saa at jeg forsikrer Eder, at han nu saa vel er placeret, som man her skulde kunne placere ham, thi der har ogsaa siddet, imidlertid jeg har været Bestyrerinde, en Herre, hvis Bedstefader har været Borgmester, og som samme Tid, han sad der, havde tvende kødelige Neveuer, som vare Borgmestere“.

Holger Paullis Broder, Diplomaten Jakob Henrik, der 1697 var optagen i Adelsstanden med Navnet Rosenschild, kom Aaret efter til Amsterdam og skriver 24. Maj 1702 til Würger, at han samme Aften skal hente Broderen i Fængslet og har i Sinde at tage ham med til Hamborg, men han skulde ikke opholde sig der ret længe, da denne Stads Styrelse var meget forbitret paa ham. Han bad Würger om at sende sig Efterretning, om Broderen uden Forfølgelse kunde komme hjem til sit Hus, da man ellers maatte opsøge et Sted i Nabolavet, hvor han kunde forblive, indtil han kunde faa Kongens Tilladelse til i det mindste at være hjemme, medens hans Affærer bleve ordnede, uden at man offentlig gjorde ham Spot og førte hans Navn paa Prædikestolen¹).

Han kom ej heller til Kjøbenhavn lige strax, thi 1704 begyndte han igen i Udlandet med Udgivelsen af Skrifter om Oprettelsen af det femte Monarki og Fortolkning af Bibelsteder, og han var neppe den Mand, der kunde holde sig i Ro. Det er derfor sandsynligt nok, at følgende Klage fra Biskop Bornemann af 14. December 1706 til Kongen er skreven snart efter hans Hjemkomst.

„E. K. M. vilde med sædvanlige høje Naade lade sig af Deres allerunderdanigste Tjener i dybeste Ydmyghed be-

---

¹) Disse Breve findes i Magistratens Domprotokol for 1708 i Anledning af et Gælds-brev, som han havde underskrevet 1702 under sin Fængsling, hvoraf det ses, at han dengang ejede et Koffardiskib. Hans Prokurator vilde gøre gældende, at han dengang var afsindig og umyndig, men Magistraten vilde ikke anerkende dette og dømte ham til at betale.

rette, at der er kommen en Mand ind fra Holland her til Byen ved Navn Holger Paulli, som er den gamle berømmelige, fordm kgl. Liv- og Hofmedici, Dr. Simonis Paulli Søn, som for noget over 24 Aar siden, da han var Bogholder her i Staden ved det vestindiske Kompagni, giftede sig her i Staden udi en smuk og skikkelig Familie og boer her udi Læderstræde i sin salige Fader, Dr. Simon Paullis Gaard og har baade sin Ægtehustru saa og sine voxne Børn i levende Live foruden andre skikkelige og fornemme Folk, som han paarører, men som han for nogle Aar siden udi sine Negotiers og Trafellers Ærende rejste herfra til Holland og andre Steder, er han der formedelst nogle slemme Jøders og andre onde Menneskers Forførelse geraaden udi saadan fanatisk Vildelse og Raseri, at han endelig vil være Jødernes Defensør og Forfægter, siger sig at have Samtale og Samling med Gud, og endskønt han er en ganske grov og ulærd Mand, der aldrig har studeret, saa understaar han sig dog at sammenskrive og lade i Trykken udgaa adskillige slemme fantastiske og enthusiastiske, ja, imod Skriften selv ganske stridige Skrifter, fulde af megen Gudsbespottelse og al god Ordens og Skiks Splid og Forstyrrelse. Derfor han og nogen Tid i Holland og paa andre Steder har været sat fast og arresteret som et forargeligt Menneske, indtil han ved Venners Hjælp er kommen derfra endelig og forhjulpen hid til sit Hjem her i Staden. Men som han fornemmes nu her i Staden saadan sin Vanart at kontinuere og lader sig endog jævnlig besøge i sit Hus af nogle forføreriske Jøder, ja, fordrister sig endnu her iblandt os at sammenskrive slige forargelige Skrifter, saa han hverken kan eller vil lade sig af Nogen fra slig Narreri og Ugudelighed bekeres eller omvendes. Derudover ej kan vides, hvad Blasfemi eller Forhaanelse imod Vor Frelser Kristum Jesum formedelst hans og slige forhærdede Jøders eller Kristi Benægteres Consociation kan foraarsages, eller hvorledes hans fattige, enfoldige Hustru, Børn eller Tyende fra

Kristi rette Kundskab og Bekendelse omsider kan forledes“.

Som Følge heraf fik Politimesteren 18. December 1706 Befaling til at kalde Jøderne for sig og alvorlig tilholde dem at afholde sig fra al Omgang med Paulli og henleve stille for sig selv, hvis de ikke vilde anses med exemplarisk Straf. Biskoppen fik samtidig Paalæg om at lade hans Skriftefader, Sognepræsten ved Petri Kirke, og en af Kapellanerne der, formane Paulli til at afholde sig fra Udgivelsen af sine forargelige Skrifter og fra Omgang med Jøder samt fra bespottelig Tale og Udfald imod den hellige Skrift, men leve i sit Hus i stille Ro og Rygte uden videre Forargelse¹).

Han havde samme Aar udgivet et Skrift paa to Folioblade, dateret 28. Avgust, hvori han beder Kongen om at opfordre Biskop Bornemann, den kgl. Konfessionarius, det theologiske Fakultet, Brunsman og dennes Discipel Winsløw til hver for sig at levere en Betænkning over, hvorledes Kristi Ord paa Korset: Eli, Eli osv. skulde oversættes, et Emne, som han oftere kom tilbage til i sine Skrifter.

I Marts 1707 udkom igen et Skrift af ham, i hvilken Anledning Biskoppen kaldte ham til sig og i tre Præsters Nærværelse spurgte ham om, „hvor og hos hvem han dette sit sidste fantastiske og forargelige Skrift havde ladet trykke“, men han vilde ikke svare herpaa. Da nu Biskoppen paaviste, at vel kunde de første Ark være trykte førend det kgl. Reskr. af 18. Dec. 1706, men den i Slutningen aftrykte Ansøgning til Kongen viste sig at være trykt efter denne Advarsel, tilstod han endelig at have sendt Manuskriptet til en Købmand i Hamborg ved Navn van der Sloot, der havde ladet det trykke for ham. Han sagde ogsaa rent ud, at en stor Herre havde set noget af dette hans Skrift og havde med sær Behag billiget det, men da han blev spurgt om dennes Navn, blev han rasende, overstregede hvad der var

---

¹) Kirkehist. Saml. 4 R. I. 168—72.

optegnet om hans Tilstaaelser, løb ud af Stuen, idet han sagde, at han vilde til Kongen, men blev dog tilsidst talt til rette. Biskoppen mente, at det paa det strengeste skulde forbydes ham at holde Omgang med mistænkte Jøder og at udgive Skrifter¹⁾.

Fra nu af sørgede Familien vel for at holde ham i Ro.

Tanken om Jødernes Omvendelse sysselsatte paa den Tid mange, og man udregnede Aaret for denne. Holger Paulli profeterede om Aar 1712 og Præsten Hans Guldager i Ramme mente, at Jødernes Omvendelse, Pavens Fald og Tyrkens Undergang vilde ske Aar 1733. Den lærde Præst Tychonius skrev paa Gehejmeraad Plessens Opfordring 1715 en Betænkning om Muligheden af Jødernes Omvendelse, hvilken dog først blev trykt 1770. Der blev dog, som senere skal vises, først gjort alvorlige Skridt dertil 1728.

Paulli døde i Avgust 1714, 70 Aar gammel²⁾. Præsterne ved Petri Kirke fik nu Betænkeligheder med Hensyn til hans Jordefærd, men Kongen tilkendegav, at da Paulli i levende Live ikke var bleven dømt for Kætteri eller udelukket fra Kirken, kunde man ikke hindre, at hans Lig blev begravet med samme Ceremonier som andre Kristne. Den stridbare Præst, Dr. Dürkop kunde dog ikke lade være med den tolvte Søndag efter Trinitatis paa Prædikestolen i Petri Kirke at ivre imod Paullis Begravelse, hvorfor dennes Enke klagede til Kongen over den Tort, som Familien havde lidt derved, og det endte med, at Biskoppen og Stiftsprovsten gave Dr. Dürkop en Irettesættelse³⁾.

Da en Del Jøder under Pesten 1711 havde taget Ophold i Brønshøj, hvor de holdt Løvsalshøjtid, fik de Befaling om øjeblikkelig at flytte hjem, da de vare til største Forargelse for den enfoldige Almue.

Jødernes gudelige Forsamlinger holdtes i Mejr Goldschmidts Hus, den saakaldte tyske Synagoge. Han var

1) Suppliker til Kongen 1702—30. Personalialia. 2) Pers. Tidskr. 2. R. IV. 22. 3) K. D. VII, 340, 341—42.

Hofjuveler og var ved kgl. Bevilling af 9. Sept. 1699 tilligemed Moses Mejr Goldschmidt, Henrik Fürst og Just Goldschmidt fritaget for alle Skatter og Paalæg imod en aarlig Afgift til Kongens eget Kammer af 200 Rdl. Disse saakaldte „Schutzpenge“ betalte de endnu 1728, da Kongen ønskede Oplysning om, hvor store Afgifter de andre Jøder ydede¹⁾. Mejr Goldschmidt og hans Slægt synes at have tiltaget sig et Slags Overhøjhed over de andre tyske Jøder, hvori ikke Alle vilde finde sig. Josef Mejr Levin og hans Slægt nægtede saaledes 1721 at deltage i de fælles Udgifter til Guds-tjeneste, Begravelsesplads og Fattige, hvorfor de Ældste og Rabbi'en satte dem i Band, og efter Levins Udsigende „forbindede og sammensvor de andre Jøder sig selv indbyrdes udi et ordentlig forfattet Konjurationsskrift til at begegne os og vores som det arrigste Skarns- og Skælms-Pak, der kunde være til, og hyad enten vi kom i Forsamlingen, eller og de mødte os paa andre Steder, saa skulde vi passere som fordømte og forbandede Kreaturer og slet ingen Æresbevisning af dem nyde“. Kongen tillod 6. Marts 1722²⁾ Jøderne i saadanne Tilfælde at bruge den lette Band, der paa Hebraisk kaldes Chesem issus, men ikke de to skarpe Band. De maatte dog ikke bruge den lette Band til Andet end til at overholde Orden i Menigheden og ikke i verdslige, civile eller kriminelle Sager, og hvis Nogen følte sig forurettet ved Bøder eller ved Bandsættelse, kunde han klage til Politi- og Kommercekollegiet. Til Gengæld for denne Naade skulde de Ældste være forpligtede til at anmelde for Politimesteren de fremmede Jøder, der indsneg sig i deres Forsamlinger og vilde drive Handel her uden særlige Privilegier.

Familien Levin søgte nu en Tid de portugisiske Jødernes Synagoge og betalte ikke de skyldige Penge. I 1723 døde

---

1) 1710 maatte disse fire dog deltage i det Tvangsloan paa 2090 Rdl., der paalagdes Jøderne. 2) K. D. VIII, 535—36.

Henrik Levins Hustru, og da hun var bragt paa Begravelsespladsen, lod Goldschmidt'erne ved Politibetjente nedlægge Forbud mod Ligets Begravelse, indtil Pengene vare udredede. Derover fremkom stort Spektakel; Levin'erne vilde ikke godkende Polititegnet, som blev fremvist, og foretog Jordfæstelsen alligevel; en af Levin'erne blev siden sagsøgt for de Skældsord, han havde brugt mod Aaron Goldschmidt og Levin Jsaak Wallach, der i Retten igen kaldte Josef Mejr Levin en Skælm, Tyv og Bedrager og gav „Guffer og Gloser“ fra sig til ham, naar de mødtes.

Josef Mejr Levin fik nu 30. April 1723 kgl. Bevilling til i sit Hus i al Stilhed alene med sin Familie og jødiske Domestiker at holde sin Gudstjeneste og være fri for at søge Goldschmidts Forsamling. Da han havde betalt den Del, som hans Familie havde i Begravelsespladsen, maatte der ikke gøres denne nogen Hindring deri, men han og den skulde fremdeles deltage i de aarlige Udgifter til Stadens Fattigvæsen og til Begravelsespladsens Vedligeholdelse, og hvad der ellers kunde udkræves¹⁾. Ordene ere i denne Bevilling holdte noget svævende, hvorfor der snart fremkom ny Misforstaaelser.

Josef Levin skriver om den følgende Tid saaledes: „Fra denne Tid af levede vi en Stund rolig og uplagede, men da de (Goldschmidt'erne) vel vidste, at jeg ikke efter vore jødiske Ceremonier kunde kalde nogen Forsamling til Gudstjeneste i mit Hus under det Tal af 10 Mandspersoner over 13 Aar gamle, saa vidste de og, at jeg og min blotte Familie ikke kunde udgøre det Tal af Mandspersoner, som skulde kunne gøre min Forsamling tilladelig, og at jeg desaarsag maatte bruge andre af min Faders og Svogers

---

¹⁾ K. D. VIII, 571. Ifølge Fordn. om Fattigvæsenet af 24. Sept. 1708 skulde hver Jøde over 14 Aar betale noget vist til Fattigvæsenet, og de Ældste skulde komme overens med de andre Jøder om, hvad der skulde ydes hvert Fjerdingaar.

Domestiker og Paarørende til at komplettere Tallet.“ Levin vilde ogsaa gøre gældende, at Goldschmidts Forsamling ikke led ved, at nogle Faa søgte til ham, thi Goldschmidts var saa stor, at der altid fattedes Rum, hvilket var Grunden til, at Nogle heller søgte til ham. Et halvt Aars Tid efter klagede ogsaa Goldschmidt'erne over, at Levin drog alle Slags Jøder til sin „Skole“ under Paaskud af, at en Del var hans Paarørende og de andre Fremmede, hvem han ikke kunde vise fra sig, saa hans „Skole“ undertiden bestod af fyrretyve Personer, af hvilke de fleste ikke en Gang havde kgl. Frihedsbrev paa at opholde sig her. Heraf udspandt sig en bitter Proces, men da Politi- og Kommercekollegiet ikke mente at kunne holde den fornødne Kontrol med Jøderne, naar der var to Forsamlinger, faldt dets Dom af 10. November 1724 ud til Fordel for Goldschmidt'erne, og Levin idømtes klækkelige Bøder. Desuden dømte det, at Levin ikke kunde holde Samkvem uden med sin Familie og sine Domestiker og kunde ikke medtage andre end sin Fader og sine Brødre med deres ugifte Børn og, om det gik vidt, sine Søstres Mænd og sin Hustrus Brødre med disses ugifte Børn, derimod ikke andre Tjenestefolk end sine egne. Han kunde ikke heller lade sig betjene af sine Børns eller Familiens, langt mindre nogen fremmed Skolemester som Rabbi, da det saas, at denne under Navn af Skolemester skjulte en Rabbi af Gavn; denne Person skulde han med den første agende Post skaffe ud af Riget under 1000 Rigsdalers Straf. For at man i Fremtiden kunde have nøje Tilsyn med Levin, skulde han hver Maaned indgive til Politimesteren og Kollegiet en Fortegnelse over alle jødiske Mandspersoner i sin Familie, ligeledes over sine Tjenestefolk, og hvad han skulde yde til Fattigvæsenet, skulde han betale til Goldschmidt, ligesom denne skulde modtage Bidrag til Kirkegaardens Vedligeholdelse, Betjentenes Lønning og Underhold. Levin appellerede Sagen til Højesteret, men Kongen

bestemte 31. Maj 1726¹⁾, at Levin maatte indtage i sin „Skole“ ikke alene sin Fader, Brødre og Svogre, men ogsaa disses Tjenestefolk, og at han maatte holde en „Skolemester“, men derimod skulde han rigtig udrede de bestemte Afgifter²⁾.

To Aar efter opkom en ny Strid. Josef Mejr Levin skulde have Bryllup i sin Familie, og Goldschmidts Rabbi Israel Berndts forespurgte, om det var ham eller Levins Skolemester, der skulde kopulere. Man vidste ingen bedre Autoriteter til at besvare dette vanskelige Spørgsmaal end det theologiske Fakultet, der betragtede Rabbien som Præst og „Skolemesteren“ som Degn og mente, at da Rabbien af Kongen havde faaet Magt til at ekercere Jødernes Bandsakt og Eds Afhørelse og gjorde alt det, der var en Rabbi tilladt i Altona, kunde der ikke betages ham den Rettighed, som han havde nydt i 20 Aar, da hans bedste Indtægt var af Brylluper, hvilket Kongen billigede ved Reskript af 1. Marts 1728³⁾. Man tog nemlig ikke Hensyn til, at flere Jøder vidnede, at det ikke absolut tilkommer en Rabbi at kopulere Folk, hvilket ligesaa godt kunde udføres af en anden Lærer og Skolemester.

De portugisiske Jøder holdt sig for sig selv som de fornemmere og havde ogsaa forskellige Ceremonier. Af denne Nation var Aron og Isaak Franco, der havde ladet forfærdige en Ligsten til at lægge paa deres Fader Jakob Francos Gravsted, som var afkøbt de tyske Jøder for 70 Rdl.; men disse vilde ikke tillade dem at lægge Stenen fladt ned, idet de vilde have den sat for Enden af Graven.

---

¹⁾ K. D. VIII, 676. ²⁾ Kilderne til ovenstaaende ere Indlæg til de nævnte Reskripter, Politi og Kommerce Kollegiets Domprotokol, og Memorialbg. 1720 fig., S. 225—34, 1723 fig., S. 25, 168, 430—32, Resolutions Prot. 1723, S. 290, 408—09. ³⁾ Sæl. Tegn. med Indlæg. Det fremgaar af K. D. VIII, 6, at alle Jøder i den danske Konges Lande, undtagen de i Glückstadt vare underordnede de Ældste og Rabbineren i Altona.

Ved et kgl. Reskript af 23. December 1718 tillodes det at lægge Stenen over Graven, hvis der paa nogen portugisisk Jødes Grav fandtes nogen nedliggende Ligsten. Disse Jøder havde dog allerede 1715 af Magistraten for 100 Rdl. købt en særlig Begravelsesplads op til de tyske Jøders, men det var formodenlig førend den Tid, at den gamle Franco havde købt sin. I 1704 fik Jøderne Tilladelse til at indplanke deres Begravelsesplads og opsætte et lille Hus derved, fordi de havde klaget over, at deres Ligbegængelser næsten aldrig kunde foregaa uden stor Hindring og Trængsel af allehaande Folk, saa endog nylic en af Jøderne ved en saadan Lejlighed var kommen slemt til Skade¹⁾.

Som det ses, var det nødvendigt for Politiet at begunstige et Sammenhold mellem Jøderne, at man kunde holde sig til de Ældste og Rabbien. Da en Jøde var bortrømt efter at have stjaalet nogle Juveler, fik Jøderne i 1719 Befaling om at sætte ham i Band i Synagogen.²⁾ Det var ogsaa nødvendigt, at de aflagde Ed lige overfor deres Rabbi, da man vidste, at de vilde tage Forbehold lige overfor en kristen Øvrighed. I saadanne Tilfælde spurgte man Jøden først om hans Alder, dernæst om han var Jøde og alene holdt sig til Thora og Jødedommen, om han troede, at den Gud, der har skabt Himmel og Jord, og paa hvilken han troer, skal straffe den her i Livet ligesom efter Døden, som sværger falsk og udsiger noget i Retten, som han ikke vist véd at være sandfærdigt; om han troer, at deres Rabbiner og Ældste af Synagogen kunne løsgøre og frikende ham, om han har gjort en falsk Ed eller udi Retten vidnet noget usandfærdigt imod en Kristen. Naar han paa det sidste Spørgsmaal har svaret nej, stedes han til Ed³⁾. En Gang forlangte en Prokurator, at Eden skulde foregaa saaledes:

---

¹⁾ K. D. VII, 726 med Indlæg. ²⁾ K. D. VIII, 477. Om Jødernes Skifteret, se Magistratens Skrivelse 17. Febr. 1723.

³⁾ Raadstueprot. 18. Maj 1707.

at der bliver udmeldt af den jødiske Nations her i Staden tilstedeværende Stammer en af hver, saaledes at Tallet bliver i det mindste 10, som kunne være til Stede i Synagogen, imidlertid Nathan David aflægger sin Ed, og det udi følgende Habit, nemlig hans Brude- eller Ligskjorte iført, Ligkisten og Ligbaaren til Stede staaende, item antændte sorte Voxlys, dernæst naar Eden formelig er aflagt, de udmeldte 10 Mænd da dertil kunne sige samtligen Amen¹⁾. Ved et kgl. Reskript af 11. Marts 1729 udtaltes det, at Eden bedst udstedtes i Synagogen, naar man vilde faa Sandheden frem²⁾.

Som vi have set, vare Jøderne indbyrdes ikke meget fordragelige. Den omtalte Josef Mejr Levin hørte dog maaske til de mest kivagtige. I 1730 var der Retssag, fordi han havde overfaldet Daniel Simon paa Gaden, slaet ham med Stokken i Hovedet, saa Øjet var blaat og Munden blodig; videre havde Levin og hans Hustru undsaagt Simons Moder Resgen og ladet Simon arrestere i 6 Uger, for hvilke Bedrifter Levin dømtes til at give Simon 50 Rdl. og en skriftlig Undskyldning og desuden stille Kavtion for fredeligt Forhold i Fremtiden³⁾.

Da Politiet 1719 gjorde Undersøgelse i hans Hus, om han handlede med Snustobak, vilde han ikke lade Betjentene komme til uden særlig kongelig Ordre, slog Knep for Næsen af dem, løb op og ned ad Gulvet, kaldte dem Røvere og truede med at tilkalde Naboerne.

I 1724 blev der taget Thingsvidne om, at man havde set Jakob Moses Fürst paa Gaden slaas med en høj, ung og smal Karl, der sparkede Fürst og slog ham i Ansigtet; begges Hatte og Parykker laa paa Gaden; den høje Karls Navn var Moses Jakob Fürst⁴⁾. Af denne Sag ses det, at ogsaa nogle Jøder fulgte Tidens Krav og bar Paryk.

---

1) Bytingsprot. 9. Juli 1725. 2) Sæl. Tegn. 3) Pol. og Komm. Kolleg. Domprot. 3. Nov. 1730. 4) Bytingsprot. 6. Nov. 1724.

Der forekommer ikke saa faa andre Sager om Slagsmaal mellem Jøder. I 1705 klager Simon Hartvig: „En af vores Nations Dreng, hvis Fader er Abensur Jøde, overfaldt mig gamle Mand paa Gaden med Skældsord, hvilket synes mig ydmygst at være Uret, at en løsagtig Dreng skulde overfalde nogen ærlig Mand, hvorover jeg i Hastighed stødte til denne Dreng, saa han faldt paa Gulvet og aldrig skadede nogen Ting, langt mindre var blodig eller blaa, men hans Fader af Had og Vrede har paabyrdet mig med Proces“, uagtet han havde Attest „af mange smukke Folk som og af vores Nation, at denne Dreng er en løsagtig Dreng“¹⁾.

I Byfogedregnskabet for 1708 findes følgende:

„Josef Mejr Levin Jøde ved Dom tilkendt at bøde 3 Lod Sølv, for han paa Børsen har kneppet Ruben Fürst Jøde paa Næsen. Josef Mejr Levin Jøde i lige Maade ved Dom tilkendt at bøde 3 Sex Lod Sølv, for han i Aron Fürst Jødes Faders Hus er indkommen og der kneppet bemældte Aron Fürst paa Næsen.“

I 1716 findes i samme Regnskab: „Josef Isak Jøde for Overlast mod Magnus Gabriel at bøde for Nævehug og for Haargreb, Levin Abraham for Stavshug paa Josef Isak, Aaron Ruben og Isak Fürst for Haargreb“.

1723 skrev Berendt Jakob til Notarius Publicus Rasmus Æreboe: „Eftersom jeg ikke kan have Fred for en Person ved Navn Jakob, som er kommen hid fra Hamborg og med sit Anhang beteer sig meget urolig, ja importun imod mig med Bagtalelse og Skældsord allevegne, ja endog i vores Synagoge, hvor han den 19. Juni sidstleden i den offentlige Forsamling udfør imod mig med mange ukvemme og affronterlige Ord, sigende iblandt andet, at han havde gjort det, at jeg til Hr. Grev Laurvigen maatte udpunge 22000 Rdl., og flere saadanne Anfægtninger skulde han nok endnu gøre mig, med adskillige andre injuriøse Expressioner, hvormed

---

¹⁾ Byfogedregnskabet.

han samme Tid uden den ringeste Aarsag mig angreb og dermed gjorde en stor Larm og Tumult i vores Kirke til Forstyrrelse af Gudstjenesten og Forargelse for den hele Menighed, hvilken Insolentie ikke denne Gang alene, men endog nogle Gange tilforn er passeret baade i mit Hus og paa Gaden, imod mine Børn, saa vel som imod mig selv, saa vi ingen hverken Kirkefred eller Husfred kunne have for bemeldte Jakob og hans Anhang, som ikke aflader mig og mine med deres bagvaskende Tunger at forfølge.“ Han bad derfor Notarius om at gaa til følgende Personer af den ebræiske Nation og afeske deres Forklaring om Jakobs samt Isak Spejers og dennes Svigersøn Levin Goldschmidts Opførsel mod ham, nemlig: Mejr Goldschmidt og hans Tjener Siskind Alexander, Moses Magnus Heiman, som alle tre ere i Mejr Goldschmidts Hus paa Slotsholmen ved Kanalen; Abraham Levin paa Vestergade, Nathan Goldschmidt og Jost Goldschmidt i Snaregade i samme Gaard, den ene til Gaden og den anden til Stranden; Josef Filip Unna hos Kobbersmeden paa Amagertorv, Moses Cantor i Kompagnistræde tvært over for Admiral Raben; Salomon Abraham i Brolæggerstræde; Joseph Wagner i Badstuestræde, Filip Nathan i samme Gade; Lazarus von Danzig omkring Hjørnet som Moses Cantor bor; Salomon Ulf paa Gammeltorv; Salomon Salomons i Kompagnistræde; Moses Jsaak Fürst logerende hos Isaaq Lazarus paa Slotspladsen og Israel Levin i Vimmelskaft.

Notarius fik ogsaa Forklaring af en Del af disse Personer, andre fortalte, at de havde forladt Synagogen, da Tumulten begyndte. Samtidig gav Berendt Jakob Underretning om Sagen hos Grev Dauneskjold Laurvig, der paa-tegnede hans Klage, at Berendt Jakob var en stille og fredelskende Mand og den fremmede Jakob var ham aldeles ube-kendt. Han opfordrede Præsidenten til at skaffe Satisfaktion baade for Misbrug af hans Navn og for den fornærmede Klager.

I Bythingsprotokollen for 1723 findes et Forhør, hvoraf det fremgaar, at Jsaak Lazarus og Magnus Moses Goldschmidt spadserede hverandre forbi paa Børsen, og da spurgte den Første, om Goldschmidt til Paaske havde forestillet sin Fader noget Spørgsmaal, hvilket Vidnet forklarede som en Skik blandt Jøderne¹⁾, men Lazarus vedblev: „Har du stjaalet Paaskebrød fra din Fader, du er dog en liden Tyv og din Fader en stor Tyv.“ Dertil sagde Jakob Meyer fra Altona, der fulgtes med Goldschmidt, til Lazarus: „Du liderlige Kanaille, hvorfor lader du ikke Manden gaa uattaqveret paa Børsen?“, og Lazarus svarede: „Du Potzenmacher, hvi gør du dig saa stor ved Udgangen af Børsen?“ Dertil sagde Meyer: „Du kan gaa til Hamborg og hente dit ærlige Navn i det lidet Bøddeli.“

I Begyndelsen af Aarhundredet var det meget sparsomt med Jøders Indvandring. Af portugisiske, der havde Frihed til at nedsette sig uden særlig Bevilling, tog 4 Borgerskab, nemlig Isaak Granada 1702, han var gift med Samuel de Limmas Datter og fik Privilegium paa at høre under Borgretten; Raphael Jesurum 1703, Jakob Cohen og Jakob Franco 1704, og næppe flere i Frederik IV's Regeringstid; de to sidste vare Tobakshandlere; maaske var Bernt Daniel, født i Amsterdam, der 1726 fik Borgerskab som Skoleholder, ogsaa portugisisk Jøde.

1726 søgte Aaron Moses Henriques, der var portugisisk Jøde, om Privilegium paa at handle med Urtekram. Han fremførte i Ansøgningen, at hans Forfædre siden 1623 havde boet i Glückstad, hvor de havde bygget over 20 Huse, og havde kgl. Privilegium at bo i Glückstad og uhindret rejse i Kongens Riger og Lande. Hans Fader Moses Josva Henriques var Faktor ved det vestindiske og guineiske Kompagni i nogle og tyve Aar, og havde 1682 og 1700 faaet Stadfæstelse for sig og sine Efterkommere paa de Privilegier, hans

---

¹⁾ Jfr. A. D. Cohen, Jødiske Noveller 1861, S. 174.

Bedstefader Cornelis Jansen havde faaet 1623 og 1648 paa at bo uhindret i Glückstad. Ansøgeren selv havde boet i Laaland i 3 og i Kjøbenhavn i 7 Aar¹⁾.

For andre Jøder skulde erhverves kgl. Bevillinger, og af dem udfærdigedes 64 i Aarene 1700—30, og af disse kun 23 førend 1721. Førend dette Aar tog de tyske og polske Jøder ikke Borgerskab, men efter den Tid havde de baade kgl. Bevilling og Borgerskab, og mange af de ældre Privilegerede tog ogsaa Borgerskab. De fleste tog Borgerskab uden særlig Benævnelse, idet der ved Borgerskab som Jøde underforstodes Pengeomsætninger, Handel med Juveler, Marskandiserforretning og deslige, men Flere lode sig dog indskrive som Handelsmænd, Købmænd eller Galanterihandlere, Enkelte som Grosserer, En som Udøver af „Scheidekunsten“, En paa at forfærdige Plyds og Guldtraad. Midt i 1726 var der 65 bosiddende Familier²⁾.

Indvandringen fremkaldte Betæneligheder hos Mange. Allerede 1707 paalagde Kongen Kommercekollegiet at indgive Betænkning, „enten det kan være Publico til Gavn eller ej, at Jøderne af den tyske Nation i Kjøbenhavn og andre Steder i vort Rige Danmark fremdeles formeres og etableres“³⁾. Denne Betænkning er næppe bevaret, men da da der i Aarene 1708—11 ikke udstedtes noget Jødeprivilegium, har den næppe været anbefalende. I 1712 blev der anlagt Sag imod en Del Jøder, som vare indkomne uden Lejdebrev; det samme var Tilfældet 1717.

En Politiretsdom af 4. Juni 1717 dømte nemlig følgende Jøder: Israel Levin Abraham, Forsanger, Levin Abraham Fridericia, Isak Hirsch, Isak Moses og Hertz Meyer til at arbejde en Maaned i Skubkarren i Kastellet og derpaa til strax at forføje sig ud af Landet og ikke mere lade sig finde der, saafremt de ikke vilde straffes efter Loven som

---

¹⁾ Pol. og Komm. Koll. Mem. Prot. 1723—27, S. 809—16. ²⁾ K. D. VIII, 686. ³⁾ K. D. VIII, 9.

fredløse. De vare nemlig ikke alene blevne fængslede i en Jødinde Gundele Lories Hus, hvor de holdt ligesom en Synagoge eller Sabbat paa jødisk Maneer, men havde erklæret for Retten, at de ikke kunde betale 1000 Rdlr. i Bøde. Andre bleve dømtte til at stikkes ind i Regimenterne, men Kongen benaadede dem alle, imod at de strax forlod Landet; 5 Aar efter fik en af de Dømte, Israel Levin, kgl. Privilegium. Ved denne Lejlighed blev hele den jødiske Nation gjort ansvarlig for, at de i Løbet af nogle Uger kom ud af Landet.

I denne Sag indblandedes en stor Mængde andre Jøder, men nogle fremviste Attest for, at de vare portugisiske Jøder, andre vare Paarørende af eller i Tjeneste hos Gundele Lorie, der var Enke efter kgl. Proviantør Salomon Abraham. Det gjordes gældende, at det udtrykkelig var forbudt Lorie, hendes Børn og Svigersønner at holde nogen offentlig Religionsøvelse i deres Logemente, men de skulde øve denne paa den Sted, som var tilladt.

Undertiden var det ogsaa de bosiddende Jøder selv, der angav de Fremmede, saaledes da Mejr Goldschmidt i 1711 angav 7 Personer, der opholdt sig her i Staden og tilføjede ham tilligemed Guldsmedene stor Skade i adskilligt Købmandskab; han gjorde tillige opmærksom paa, hvorledes der skulde tages Forsikring af dem, hvis de søgte om Lejdebrev. Den ene af disse hed Mejr Levin og er formodenlig den Josef Mejr Levin, hvis Uvilje mod Goldschmidt'erne ovenfor er udviklet, hvilken med Grund kan antages at hidrøre fra denne Tid ¹⁾).

I de fleste Tilfælde havde de Fremmede dog Tilhold hos deres Trosbrødre, der ofte tog sig af dem med stor Udholdenhed. Da saaledes i 1725 en Jøde var bleven opkaldt til Politimesteren, fordi han havde huset Josefus Judas og Lazarus Isaak, der havde opholdt sig her uden Lejde

---

¹⁾ K. D. VIII, 153.

„beteede han sig meget importun imod Politimesteren og svor ham det i hans Øjne, at naar Politimesteren lod Lazarus Jsaak trække ud af Stadens ene Port, skulde han nok faa ham ind igen ad en anden.“ To Politibetjente havde vist Lazarus Isaak ud til Jødernes Kirkegaard, men efter et Par Dages Forløb kom en anden Jøde til Politimesteren og foregav, at hin tjente ham som Præceptor, men da han alligevel ikke kunde faa Opholdstilladelse, erhvervedes en Bestalling hos den russiske Ambassadør Bestujef, der lød paa, at han havde taget ham i Tjeneste i 2 Aar, for at han kunde indkøbe, hvad der behøvedes i Ambassadørens Husholdning, og hvori han tog ham i sin Protektion som sine andre Domestiker ¹⁾).

Sligt kunde gaa under den skikkelige Politimester Ratecken, der ligesom sin Forgænger Ernst var af humant Sindelag. Ernst udsagde saaledes i en Rapport af 27. Avg. 1718: „En og anden af E. K. M. privilegerede og formuende Jøder klagede mig for 8 Uger, at de uforskyldt bleve paa Gaden med Skældsord og Hug angrebne af nogle letsindige Folk. Jeg gjorde strax den Anstalt, at fornødne Politibetjente og Vægtere til de Tider og Steder, hvor Insolentier forventedes, nogle Dage udi to Partier, dog udi Huse fordækte, oppassede, saaledes at disse modvillige skulle komme imellem dem og paa ringeste Formastelse, som de klagende Jøder med den af mig laante Vægterfløjte skulle give tilkende, vorde arresterede til billig Strafidelse for offentlig Freds Brydelse og kgl. Mandaters Overtrædelse, men efter denne Anstalt fik Jøderne Fred og Ro. Nu i disse Dage har man begyndt med en Træpil, som hos mig er, at skyde efter dem paa Gaden, men jeg befalede Jøderne at observere deres Mand“.

I et Votum af 21. Avg. 1722 udtalte han følgende: „Gaderne ere Hans kgl. Majestæt tilhørende, og derfor er

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. 4. Maj 1725.

Politiet befalet at holde dem i Sikkerhed. Jøderne ere ligesaa vel under Hans kgl. Majestæts Beskærmelse som andre Undersaatter.“ Der var nemlig en Murerdreng, som havde kastet en anden Murerdreng ned paa Jøden Bernt Jakob, der gik paa Gaden, og siden forfulgt ham med onde Ord og Miner. Bernt Jakob faldt paa Jorden og var nær bleven slaaet ihjel. Drengen dømtes ogsaa til Fængsel paa Vand og Brød i 3 Uger og til en Bøde paa 10 Rdl.; kunde han ikke betale denne, skulde han arbejde i 3 Maaneder i Skubkarren i Kastellet. Jøderne vare i det Hele her beskyttede af Loven. I 1718 forefaldt to Tilfælde af Hustyveri udøvet af kristne Tjenestepiger, der tjente hos Jøder. De dømtes begge til at piskes i Spindehuset og til med Blok om Benet at arbejde der, den ene i 3, den anden i 5 Aar.

Da Hans Himmerich i 1726 var bleven Politimester, kom det en Tid til at se noget mørkt ud, thi han gjorde, hvad han kunde, for at fortrædige dem, hvorved han opnaaede at gøre sig populær hos Pøbelen, der hadede Jøderne i den Grad, at det vilde have været let at fremkalde deres Udryddelse.

Grundene til dette Had vare dels religiøse, dels materielle. Den 6. Januar 1725 blev det aldeles forbudt Jøderne at holde kristne Tjenestefolk, og Enhver, der overtraadte dette Forbud, blev truet med strax at blive jaget ud af Landet. Allerede den 23. Marts blev dette Forbud dog taget tilbage, men saaledes, at det kvindelige Tyende skulde være over 50 og det mandlige over 30 Aar. Jøderne maatte ikke forlede Nogen til deres Tro eller hindre dem i deres Kirkegang og Gudsfrygt, ikke tvinge dem til andet Arbejde paa deres Festdage end sædvanligt og paa deres store Festdage give dem Kostpenge, at de ikke skulde faste eller „holdes fra surt Brød og Øl“. Det hændte sig ogsaa, at man forførte Barnepiger hos Jøder til at forlade BARNET og gaa sin Vej ¹⁾.

¹⁾ K. D. VIII, 618, 628. Kbnh. paa Holbergs Tid S. 288.

Man ranede ligefrem Jødebørn. Oversekretæren bad 17. Febr. 1725 den kgl. Konfessionarius S. Lintrup om at tiltræde en Kommission sammen med det theologiske Fakultet i Anledning, af at Abraham Bendix og hans Hustru havde beklaget sig over, at deres Barn Salomon befandtes i Huset hos Søren Sevel og Walther, der foregav at ville opdrage det i den kristelige Religion, medens Forældrene mente, at Barnet ikke havde den Alder, at det kunde gøre Forskæl mellem begge Religioner.

Et Exempel paa, hvorledes Jøder bleve tiltalte i disse Aar, findes i Bytingsprotokollen for 15. Maj og 12. Juni 1724: Jødepigen Dorothea, Madam Gøtzels Datter, stod ved Stranden og vilde købe Brasen af en Kone, men Kokken Henrik Holtzhausen i Lille Færgestræde forlangte den, hun bød paa, hvortil Pigen svarede: „Gud bevare os, maa vi Andre ikke ogsaa faa Noget?“ Fiskerkonen sagde da: „Giv eder tilfreds, mit Barn, der er flere, I kan faa,“ men Mester Henrik løftede sin Stok med de Ord: „Din Skidtfos, vil Du gaa Folk i Forkøb?“ Hertil sagde Pigen: „I slaar vel ikke?“ Han: „I forbandede Jøder, hvad vil I her?“ Hun: „Hvem taler I til; der er Ingen, der gjør eder nogen Fortræd“. Hvorpaa han stødte hende paa Halsen med Stokken.

Magistraten yndede ikke Jøderne. Den 30. Januar 1726 erklærede den saaledes: „Tallet af Jøder, som her til Staden ankomme og opholde sig, har udi nogle Aaringer særdeles tiltaget, og skulde det fremdeles herefter i lige Tid ske, maatte befrygtes større Tab derved, end der kunde ventes Fordel, ej alene for Deres Majestæt i Særdeleshed, men endog Publikum i Almindelighed, saa denne Nation fremfor nogen anden skulde kunne drage største Delen til sig af al Handel og Fortjeneste, og Deres Majestæts indfødte Undersaatter desmere savne det, de til Nødtørft kunde leve af“.

I November s. Aar skriver Magistraten, hvorledes Jøderne vare ilde sete af Stadens Indbyggere, dels paa Grund af deres

forargelige Gudstjeneste, dels paa Grund af deres Handel og Vandel og deres ubillige Aager¹). Kommercekollegiet erklærer sig 1727 paa samme Maade og tilføjer, at en Del ikke undseer sig ved at holde til med Tyve og Skarnsfolk. Politimester Ratecken havde ogsaa 1723 givet dem Advarsel mod at laane imod Pant, hvilket havde taget til i den senere Tid, og hvorved de kom i Forbindelse med Tyve²). Der forekommer ogsaa ikke faa Sager imod Jøder, der selv vare Tyve og Bedragere.

I 1726 arresteredes 5 fremmede Jøder, der fandtes uden Lejdebrev og bleve tiltalte ved Bythinget til at bøde 1000 Rdlr. ifølge Loven, men da de vare aldeles fattige, førtes de ved Skibslejlighed ud af Landet til Tydskland. Kongen befalede derpaa den 2. September 1726, at det i Fremtiden ikke maatte tillades nogen Jøde at bosætte sig her, med mindre han ejede 1000 Rdlr. eller forpligtede sig til inden en bestemt Tid at bygge et Hus, Byen til Pryd, af egne Midler eller indrette et Manufaktur af Uldvarer. Desuden befaledes det alle Jøder at aflægge Troskabsed til Magistraten og tage Borgerskab. Naar i Fremtiden Jøder skulde findes uden Lejdebrev og ikke kunde betale Bøden, skulde de sættes paa Bremerholm eller idømmes anden haard Straf³).

Allerede 18. November erklærede Magistraten, „at Jøderne tvært imod deraf tage mere Anledning at komme ind, end de finde det besværligt eller hinderligt“, idet de havde Frihed til at vælge, hvilken af de tre Betingelser, de ønskede, og det var dem let at skaffe Kavtion, selv om de ikke ejede 10 Rdl. Kommercekollegiet ønskede, at de alene maatte tilholdes inden Aarets Udgang at bygge et Hus paa 6 Fag og 2 Etager af Grundmur. Reskript af 31. Januar 1727 indskærpede derpaa, at vedkommende Jøde ikke alene selv

---

1) Kbhvn. paa Holbergs Tid S. 286. 2) Pol. og Kom. Koll. Memor. Bog 1723—27, S. 315—16, 933. 3) K. D. VIII, 686.

skulde eje de 1000 Rdl., men hans Kavtionist skulde være ansvarlig for disse¹⁾.

I Aaret 1727 var Stemningen imod Jøderne stegen i den Grad, at Forstanderne beklagede sig til Politiet over, at enhver Jøde, der viste sig paa Gaden ved højlys Dag, blev overfalden „ej alene ved Ordskaelden, men og med Hug og Slag samt Sten- og Dyndkassen“, hvorfor der 5. Maj blev udstedt en Politiplakat til deres Beskyttelse²⁾. Samme Aar indgav tre Tyskere, Chr. Freudenreich, Johan Adrian Franck og Nicolaus Grot, der næste Aar bleve udviste, fordi den offentlige Mening maatte have en Syndebuk for Kjøbenhavns Ildebrand³⁾, et Forslag om Oprettelsen af en Bank, der skulde grundlægges med en stor Kapital. For at tilvejebringe en stor Del af denne foreslog de, at man skulde lade Jøderne vide, at de inden en vis Tid skulde rømme Kongens Riger og Lande og aldrig mere vise sig der, og at de, der vare bosiddende, skulde overføres til Ostinden eller Grønland for der at stifte ny Kolonier, men efterlade her det halve af deres Boslod. Vilde de derimod hjælpe med 10 Millioner til Bankens Grundlæggelse, skulde deres Vilkaar her forbedres. Forslagsstillerne henviste til andre Lande, hvor man forstod at pine Penge ud af Jøderne, og mente, at der ikke skede dem nogen Uret, da de ikke skulde miste de 10 Millioner, men nyde deres Renter ved Banken. Kommercekollegiet afviste selvfølgelig Forslaget, der vilde være et Brud paa Kongens Privilegier, og tilmed vilde det være umuligt for Jøderne at udrede Pengene, idet der i hele Kongeriget ikke var over 10 Jøder, hvis Velfærd tilsammen beløb sig til 100,000 Rdl⁴⁾.

---

1) Pol. og Kom. Koll. Memor. Bog 1723—27, S. 933—37. K. D. VIII, 700. 2) Kbhvn. paa Holbergs Tid, S. 287. 3) Min Ud-gave af Reisens Ildebrandshistorie S.188—89. 4) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 532—50.

Den 20. Maj 1728 bleve Jødernes Ældste kaldte op i Vaisenhusets Kirke, hvor Gehejmeraad Holsten i Kongens Navn paalagde dem at lade Jøderne efter Tur møde i samme Kirke efter Missionskollegiets Tilsigelse, hvor Præsterne ved St. Petri Kirke, Dr. Henrik Dürkop og Hr. Mathias Schreiber, skulde forsøge at omvende dem, idet de ved Spørgsmaal og Svar og fornuftige Forestillinger i Sagtmodighed skulde søge at modbevise deres Meninger. Mejr Goldschmidt, Mejr Levin og Bernt Jakob søgte imidlertid 7. Sept. paa „den ganske jødiske Nations Vegne“ om Fritagelse. Selv de portugisiske Jøder vare ikke undtagne; Isak Granada, der i det mindste nogle Aar i Forvejen havde været sælandsk Herremand, søgte 18. Sept. om Befrielse for sig og sin Nation. Disse Ansøgninger sendtes til Vajsenhusdirektionens Betænkning, der dog næppe blev afgiven før Ildebranden i Oktober, der gjorde en Ende herpaa¹). Dog var denne nær bleven skjæbnsvanger for mange Jøder, da Nogle kastede Skylden for Brandstiftelsen over paa dem paa Grund af deres Uvillie imod de forhadte Vaisenhusmøder, og Flerø blev fængslede, men da man ingen Beviser kunde finde og Jøderne selv havde mistet Hus og Hjem, bleve de løsladte igen.

Det vardog ikke Kongens Villie, at Jøderne skulde forulempes, hvilket fremguar af følgende Skrivelse fra Oversekretæren til Politimesteren af 5. Juli 1728:

„Saasom jeg er tilhændekommen en her i Staden trykt Vise, hvoraf sendes et Exemplar, hvis 11te Vers indeholder en Dom over den herværende jødiske Nation, saa maa jeg saa meget mere forundre mig over, at den iblandt andre skandaløse Ting publiquement paa Gaderne tilfals udraabes, som jeg ikke skulde tvivle paa, at det jo er Hr. Politimester vidende, at Hs. Majestæt, ved det at han saa højpriselig har anordnet, at Jøder skulle høre Guds Ord, alene allernaadigst intenderer med Lemfældighed at ville lade disse forblindede

---

¹) Kirkehist. Saml. I. 122—24.

Mennesker, om det var muligt, vejlede til Salighed, da tvært imod af alle fornuftige maa tilstaa, at paa saadan Maade, som den Vises Autor ellers gør sig til en Dommer, hvortil han saa meget mindre og rettere at sige formastelig opkaster sig, som H. K. Majestæt ej endnu har behaget allern. at udlade sig med et Ord i den Affaire, thi skulde jeg med dette erindre min Hr. Politimester, at han vilde se derhen, at deslige Ting, som stride imod al god Politi, vorde hæmmede og at ikke nogen skal finde sig beføjet derover at molestere Hs. Majestæt med Klagemaal, som Vedkommende ex officio kunde og burde strax raade Bod paa“.

I November samme Aar gav en Jøde 50 Sletdaler til Fattigvæsenet, for at faa sit Navn udslettet af den sorte Tavle, og i December blev Hartvig Lazarus, der intet Lejdebrev havde, sendt bort uden at lide den haarde Straf, som var paabudt.

I Aar 1729 fik Politimesteren Lejlighed til at pine Jøderne paa en Maade, der stemmede med hans eget brutale Sind og med Pøbelens daarlige Instinkter. Det var underligt, at han turde efter nys nævnte Irettesættelse.

Jens Pedersen Gedeløche var omtrent tresindstyve Aar, da han døde 1729. Hans Fader havde været Brygger i Helsingør, og han selv var i Aarene omkring 1702 Fuldmægtig hos Amtsforvalter Rhode. Den 12. December 1712 tog han Borgerskab som Kommissionær og blev siden af Magistraten beskikket til Kurator i Dødsboer, hvilket var en betroet Stilling. Han ansaas for at være velhavende, især da han levede meget sparsommeligt, men ved sin Død befandtes han at have flere Mangler i sine Regnskaber, saa han er vel som saa mange bleven forarmet ved Ildebranden 1728, da hans Gaard i Springgade brændte. I 1720 var han af Tamperretten bleven tvungen til at ægte sin Husholderske Mette Nielsdatter, med hvem han havde en Datter.

Strax efter hans Død kom et Rygte ud i Byen, at Gedeløche havde bekendt sig til den jødiske Tro, og at han i al Hemmelighed var bleven begravet af Jøderne, hvorfor Politimesteren den 22. April sendte tre Betjente til Nr. 8 ved Holmens Kirke, hvor han boede til Leje, og efter et kort Forhør arresteredes hans Enkes Broder Studiosus Kristen Blichfeldt, ligesom Enken og Tjenestepigen nogle Dage efter stævnedes for Politiretten. Af Enkens Udsagn fremgik følgende:

I de fire og et halvt Aar, da Konen havde tjent hos ham før deres Giftermaal, havde han ikke været til Alters, men da de vare blevne gifte, fandt hendes Broder, at dette ikke burde taales, hvorfor han angav dette for Sognepræsten, hvilket havde til Følge, at Gedeløche siden en Gang om Aaret nød Sakramentet, men han var saa vred derover, at Msr. Blichfeldt ikke maatte betræde hans Hus. Enken oplyste, at adskillige Jøder søgte til ham. Nogle laante Penge af ham, Andre tog Bibelen og disputerede med ham, men saa blev hun vist ud, og naar hun kom ind, lagde de Bibelen fra sig. Naar der blev holdt Husandagt, bad han altid i Stilhed „med adskillige Gebærder og Nikkelser med Hovedet og stod altid oprejst med Ansigtet mod Vinduet, vendt fra de andre Folk i Huset, saa havde han og en Strimmel hvidt Klæde, som gik ham over Skuldrene under Armene“. Kød blev altid hentet hos de jødiske Slagtere, først hos Salomon Abraham og siden hos Elias Gabriel, og han vilde have det tilberedt paa en særegen Maade, hvilket hun dog ikke efterkom, men lod ham blive i den Tro, at det var tillavet, som han ønskede det, da han ellers ikka vilde spise. Han spiste aldrig Flæsk, ej heller Fisk uden Skæl. Høns skulde slagtes paa en anden Maade end ellers og med en Kniv, som han havde faaet af Jøderne. Om Lørdagen holdt han sig altid stille uden Forretninger, naar disse ikke vare særlig paatrængende, men om Søndagen arbejdede han; naar han gik ud paa denne Dag, sagde han, at han vilde i

Slotskirken, men hun vidste ikke, hvor han gik hen. I Begyndelsen vilde han ogsaa afholde hende fra Kirkegang. Datteren gik først i dansk Skole, men i den sidste Tid hos den tyske Skolemester Meyer i Dybensgade, men han kunde ikke fordrage, at hun sang Passionssalmer eller andre, hvori Jesu Navn forekom, derimod gav han hende Davids Psalmer at læse i; han havde ogsaa overgivet sin Skriverkarl Anders Bay et Manuskript, som denne skulde give hende efter hans Død. Paa sit Dødsleje vilde han ikke have nogen Præst til sig; til en gammel Ven ytrede han sin Tvivl om Kristendommens Sandhed, men var iøvrigt opfyldt af Bekymring for sine Efterlevende, thi han vilde laane 40 Rdlr. af Vennen til sin Begravelse og bad ham om at formaa Magistraten til at skaffe hans Enke Plads i Abel Kathrines Boder. Et Par Timer før hans Død bad Datteren ham paa sine Knæ om at lade Præsten komme til sig og tænke paa den Korsfæstede. Under hans Sygdom havde Professor Anchersen, Sognepræst ved Trinitatis Kirke, og den yngste Kapellan ved Holmens Kirke besøgt ham, men Alt var forgæves; han nægtede altid at bruge Sakramentet, uagtet baade Konen og Datteren under mange Taarer bønfuldt ham derom, og Anchersen overgav ham til Djævelen, saaledes fortæller i det mindste Pontoppidan¹⁾. Anchersen, der med Rette skrev, at „det mindste, der kan tales om denne bedrøvelige Passage i Kristendommen, er det bedste“, aftalte da med Blichfeldt, at denne skulde faa Liget begravet i Stilhed, hvorfor han bestilte en Vogn hos en Vognmand under Foregivende, at en Katholik skulde begraves udenfor Byen, og fik hos en Gravers Kone en falsk Begravelsesseddel paa Underofficer Jens Pedersen fra Norge; Liget blev derpaa ført ud paa Garnisons Kirkegaard Kl. fire om Morgenen og begravet uden Ceremonier i en simpel Kiste i de Klæder, hvori han døde.

---

¹⁾ Menoza III 45f

De Jøder, med hvem Gedeløche havde haft mest Forbindelse, bleve nu stævnedede for Politiretten, men de erklærede alle, at de kun havde haft med ham at gøre i Forretninger; kun den gamle Henrik Israel, der i 31 Aar havde været i Kjøbenhavn og betjent Synagogen som Forsanger, udsagde, at han i en 4—5 Aar havde besøgt Gedeløche i Anledning af Pengeforretninger, men at de undertiden havde diskuteret om andre Ting, og at Gedeløche mulig havde været en 2—4 Gange i Synagogen. Trods al Benægten var man dog tilbøjelig til at lægge Skylden over paa Jøderne, skønt disse paa det mest bestemte fralagde sig religiøst Samkvem med Gedeløche, der aldrig var gaaet over til deres Tro. Mejr Goldschmidt kaldte ham „Mameluk“, Henrik Israel benævnte ham „Epikureer“, men Ingen vilde godkende ham som Jøde.

Kongen udstedte derfor 23. Maj det Reskript til Politimesteren, at han skulde kalde for sig Jødernes Ældste og saa mange andre Jøder, som vare nødvendige, og paalægge dem i hans Nærværelse at opgrave Gedeløches Lig og igen begrave det paa deres egen Kirkegaard, men hvis de ikke vilde selv, maatte ingen Anden gøre det end Natmanden og hans Folk; Kristen Blichfeldt skulde følge med for at paavise Graven. Desuden skulde Politimesteren paa det skarpeste forhøre Henrik Israel og anvende sin Flid paa at opdage, hvem der havde forledt Gedeløche til de jødiske Vildfarelser.

Dette var i og for sig haardt nok for Jøderne, som ifølge deres Opfattelse bleve urene ved at opgrave et forraadnet Lig, men paa den anden Side hellere maatte gøre dette end vanhellige deres Begravelsesplads ved at lade denne komme i Berøring med Natmanden. Politimester Hans Himmerich opfattede imidlertid Reskriptet paa sin Maade; han skaffede Kjøbenhavnerne en Forlystelse, hvis Mage de sjelden havde haft, og indgød de stakkels Jøder en Skræk, som de længe skulde mindes. Sent om Aftenen den 25. Maj bleve de Ældste tilsagte til næste Morgen, nogle Kl. sex, andre Kl. syv, at indfinde sig i Politimesterens

Gaard paa Østergade, hvor de, efterhaanden som de kom, indespærredes i Baggaarden. Samtidig sendtes Politibetjentene rundt omkring i Byen, og hvor de paa Gaderne traf nogen Jøde, tog de ham med Magt og spærrede ham inde med de andre. Dette kunde ikke andet end vække Opsigt, der endnu mere forøgedes ved, at de 67 Vægtere med deres Officerer foran i Parade opmarcherede foran Gaarden. Østergade, Amagertorv, ja næsten hele Kongens Nytorv fyldtes med Mennesker. Først Kl. 9 bleve Jøderne indladte for Politimesteren, der lod dem vide, at de skulde bringes udenfor Østerport, hvor de skulde blive bekendte med en hemmelig kongelig Ordre, som indeholdt, hvad der yderligere skulde vederfares dem.

De sexten af Jøderne sattes ind i otte Karosser og kørtes udenfor Østerport, medens fire unge Jøder, ledsagede af en Underofficer og sex Menige med Bajonetter paa Geværerne, maatte gaa, fulgte af Vægterkompagniet og Tusender af Mennesker under Spot og Forhaanelse. De Kørende maatte udenfor Østerport i deres Dødsangst blive siddende, til de Andre kom til Stedet, og der samledes ogsaa omkring dem en stor Skare, som gjorde dem opmærksomme paa Natmanden, der holdt der med sin Vogn; det skulde alt have Udseende af, at der skulde foregaa en storartet Exekution. For at gøre dette endnu mere indlysende havde Politimesteren faaet Kommandanten til at lade et Kompagni af Prins Kristians Regiment under Løjtnant Ørtz komme til Stede. Da nu det gaende Optog var kommet til Stedet, befalede Politimesteren Jøderne at staa ud af Karosserne, hvorpaa de Alle i Optog gik ind paa Garnisons Kirkegaard. Han lod derpaa de Militære og Vægterne slutte en dobbelt Kreds om Jøderne. Derefter gik Politimesteren ind i Kredsen og oplæste det kgl. Reskript, som dog viste de modfaldne Jøder, at deres Sager kunde have staaet værre. De Fleste bleve alligevel en Stund staaende raadville, indtil en af de Ældste, Isaak Lazarus, gjorde Begyndelsen og opfordrede de Andre

til at vise sig lydige imod den kgl. allernaadigste Befaling. Nogle søgte at undslippe, idet Folk havde trængt sig ind imellem Vægterne og Soldaterne, men bleve indhentede af Politibetjentene. Da de ikke Alle kunde komme til at grave, var det især de Ældste, Politimesteren paalagde dette Arbejde, navnlig den gamle Rabbi, der var over 70 Aar, Josef Filip Unna, Nathan Goldschmidt og Henrik Fürst, der omtrent vare af samme Alder; de bleve slaæede med Stokke og Geværer, og den indtrængende Pøbel stødte dem oven paa hinanden ned i Graven. Det gik saaledes langsomt, og Politimesteren raabte, at hvis de ikke arbejdede rask, skulde de have Natmanden til Hjælp. Løjtnant Ørtz, der skulde være til Stede for at væрге Jøderne for Overlast, anfaldt dem med egenhændige Prygl og de skammeligste Skældsord og var selv med til at støde dem i Graven; Politimesteren lo deraf, og da de besværede sig derover, sagde han, at Hr. Officeren havde ogsaa Kommandoen ved denne Procession; hvad han gjorde, var vel gjort.

„Efter meget Arbejde og Møje, Skælden og skammelige Ord under Ledsagelse af mange Prygl og Ribbenstød“ blev endelig Kisten med den begravne „Mameluk“ taget op af Graven, hvorpaa Politimesteren befalede Rabbien selv at aabne Kisten for at se, om det var den rette Mameluk, skønt han havde ligget sex Uger i Graven og Rabbien efter sit Udsagn næsten slet ikke havde kendt ham. Graven blev nu kastet til, og Jøderne maatte bære Kisten et Stykke, indtil deres Ligvogn kom, hvilken de Parvis maatte følge til deres Begravelsesplads paa Nørrebro (i Møllegade), efterfulgte af Politi, Vægtere og Militære. Her havde allerede nogle Jøder gravet en Grav inden for Plankeværket, men da Politimesteren fandt, at dette Sted ikke var „honorabelt for Mamelukken“, befalede han at grave en anden Grav imellem de jødiske Lig. Jøderne forestillede ham vel, at det ikke var brugeligt hos dem at lægge en Grav oven paa en anden, og at de „allerede vare fatigærede til Døde af Skræk, Angst,

Skam, Slag og Arbejde“, men ingen Bønner hjalp. De gravede da to Alen ned i Jorden, men kunde ikke komme længer, da der laa en stor Sten neden under, som de ikke mægtede at løfte, „om vi saa arbejdede tre Dage og satte Livet til derved“, men det var først, da en af Tilskuerne fattede Medynk med dem, viste Politimesteren, at dette var umuligt, og sagde, ut det var Synd at strabasere Menneskene til Døde, at han nøjedes hermed, og efter at Liget var nedsat, lod dem gaa med Undtagelse af Henrik Israel, der blev ført til Arresthuset.

Jøderne fandt sig dog ikke rolig i denne Behandling. Henrik Fürst, Salomon Mejr Levin, Salomon Unna, Isaaq Magnus Gabriel og Josef Filip Unna indgav 31. Maj en Klage til Kongen med Fremstilling af Politimesterens umenneskelige Behandling. Hans Himmerich vilde rigtignok siden antyde det mærkelige i, at de kort efter havde ladet sig forlyde med, at det kun vilde vare faa Dage, inden Liget vilde blive ført bort fra deres Begravelsesplads og det ved kristne Folk, hvem de gjerne vilde give 20—30 Rdl. hver, og han paastod, at derover „fornemmes sær Murren og Diskurs i Staden blandt Almuen“. Det er ogsaa sandsynligt nok, at det er ved „Diskretion“ til Oversekretær Møinichen, at Jøderne have fremkaldt et nyt kgl. Reskript af 27. Juni, som Følge af en Forestilling fra de tre Ældste, Mejr Goldschmidt, Jakob Cantor og Mejr Levi Jakob, og fra Forsangeren Henrik Israel. Politimesteren fik rigtignok Forsikring om, at Kongen var overbevist om, at han udøvede sit Embede, som han agtede at forsvare det, men saafremt der intet fremkom mod Henrik Israel, som kunde lovlig overtyde ham om at have forført Gedeløche, skulde han ophæve Forhøret og give ham den Kavtion tilbage, som han havde maattet give for at komme ud af Arresten, imod en Bøde paa 100 Species Dukater til Fattigvæsenet og Omkostningerne ved Begravelsen med Hyrevogne og deslige. Jøderne maatte lade Gedeløche optage paany og nedsætte Liget udenfor deres Kirke-

gaard i al Stilhed, dog ikke i kristen Jord. — Saaledes blev Gedeløche begravet tredie Gang¹⁾).

8. Okt. 1729 skriver Himmerich til de Kommitterede ved Fattigvæsenet, at han havde ladet Jødernes Ældste kalde for sig og tilholdt dem uden længere Forhaling at udrede til Konventhuset de 100 Species Dukater, med Trusel om Eksekution. De havde alene bedet om Opsættelse, til Løvsalernes Fest var forbi.

Ikke faa Jøder lode sig omvende, men de fleste omvendte vare forløbne Subjekter. 1. Marts 1704 befalede Kongen det theologiske Fakultet at gennemse en Oversættelse af det ny Testamente paa Hebraisk af „Carl Christian, forrige jødiske Rabbi“, og 3 Dage efter fik Fakultetet Befaling om at afgive Betænkning i Anledning af „Ernst Christian Pinto, som fra den jødiske Religion til den kristne Tro er omvendt“ og havde andraget, at han i nogen Tid havde været Professor i de orientalske Sprog paa et af de tyske Akademier, men nu levede i Armod og havde faaet Tilbud af sin Fader i Hamborg om en anselig Sum Penge, hvis han igen vilde antage den jødiske Religion²⁾). Den mærkeligste af slige fremmede Jøder var dog Aron Margalitha, der først var gaaet over til den reformerte, siden til den lutherske Tro og nu 1722 foregav at blive overtalt af Jøderne her til at gaa tilbage til Jødedommen³⁾). Den ovennævnte Hartvig Lazarus blev løsladt, fordi han angav, at han var rejst hid for at lade sig omvende.

Disse døbte Jøder vare ikke vel lidte, fordi de med Lethed fik kgl. Privilegium paa en eller anden Næringsvej og derved gik i Vejen for andre.

---

¹⁾ De kgl. Reskripter om denne Sag ere trykte i Kirkehist. Saml. I 117—22. De andre Oplysninger findes i Indlæggen til disse. ²⁾ Sæl. Tegn. LIV. 307—08. ³⁾ Kbhvn. paa Holbergs Tid S. 288 fig. Danske Saml. 2 R. IV. 147. Indlæg til Reskript af 21. Avg. 1722.

Naar en Jøde fandt paa at søge Optagelse i et Lav, vakte dette den største Indignation. Da Levin Isak Wallich 1725 ønskede at komme ind i Silke- og Klædekræmmerlavet, erklærede Oldermændene: „Man har endnu intet Exempel i den ganske Kristenhed paa, at man har forundt en Jøde en aaben Bod, uden alene Monsieur Speier her i Kjøbenhavn, som har faaet Privilegium paa at holde en Galanteribod i sit Hus, hvilket altsaa strækker sig saa vidt, at han nu ikke alene handler med allehaande Varer, men endog med Brokader og rige Veste og sandelig derved har tilføjjet de Kristne ikke ringe Skade“. Istedensfor at Jøderne i andre Byer maatte bo paa bestemte Steder, erhvervede de sig her Huse i de bedste Dele af Staden, paa Amagertorv, i Højbrostræde, Kirkestræde, Læderstræde, ved Stranden, paa Købmagergade. De gamle Jøder, der havde nedsat sig med kgl. Tilladelse, havde vel ernæret sig med Redelighed, men man skulde forebygge, at der nedsatte sig for mange og at disse ikke skulde drive alle Kristne ud af Staden og fra Hus og Gaard¹⁾.

Isaak Mendel Speier havde faaet sit Privilegium 7. Maj 1717.

Under Jødernes Privilegier hørte Handel med brugte Klæder, men 1725 klagede Silke- og Klædekræmmerne over, at de indførte ny og tildels kostbare Klædninger, og da de foregave, at det var brugte Klæder, gave de ikke Told deraf. De kunde derfor sælge billigere end de andre, saa Skræderne og Knapmagerne lede stort Afbræk, saaledes at i dette Aar over 60 Skrædersvende havde været nødte til at forlade Staden. Det blev derfor forbudt at indføre brugte Klæder²⁾.

---

¹⁾ Meddel. om Silke- og Klædekræmmerlavet S. 81. ²⁾ Smds. S. 82. K. D. VIII, 664—65.

IV.

Pietister. „Kvækere“. Papister.

Den pietistiske Bevægelse fra Halle gjorde nogle svage Tilløb i Begyndelsen af Frederik IV's Regering. 1702 blev Politimester Rasch foruroliget af „en Kvæker“ Jonas Jonassen og efterat have konfereret med Biskop Bornemann foreslog han Kongen at forvise Jonas Jonassen af Kongens Riger og Lande med Trusel om, at hvis han igen blev truffen, skulde han arbejde paa Bremerholm i Jærn sin Livstid, i hvilket Kongen samtykkede ved Reskript af 8. Sept. 1702¹⁾. Af en nedenfor anført Politiretsdom ses det, at man ved en Kvæker eller Kvækker ikke dengang forstod en Tilhænger af den bekendte engelske Religionssekt, men enhver, der foregav at være i Besiddelse af Hellighed fremfor andre²⁾.

To Borgere Peder Svane³⁾ og Movrids Jørgensen Samsøe havde gjort Bekendtskab med den afsatte Præst Otto Strandiger fra Nordstrand, der havde sluttet sig til Pietisterne og i Flensborg holdt gudelige Forsamlinger, der bleve forbudte; senere sluttede han sig til Gendøberne, de i Samtidens Skrifter oftere omtalte Mennonister — Manister, som de kaldtes her⁴⁾. Kort efter traf de sammen med den theologiske Student Kristoffer Eberhard. I Forening med dem og nogle faa andre holdt de gudelige Forsamlinger, der begyndte i Marts 1704. Hvorledes disse, som det synes meget uskyldige, Møder foregik, ses af følgende Fremstilling af Peder Svane, dateret 23. August 1706:

¹⁾ Sæl. Tegn. ²⁾ Allerede 1705 udkom dog allerede et Skrift paa Dansk om Kvækernes Lærdomme. ³⁾ Peder Pedersen Svan, Svane, Schwan eller Schwane (vistnok egentlig Schwanow) nedsatte sig som Kræmmer 1668 og boede paa Kongens Nytorv. Hans Fader var vistnok Bartskeer. Efter ham selv og hans Hustru Alhed Engel Caminat holdtes Skifte 1717. Der var en lille Datter paa 8 Aar. ⁴⁾ Se om ham Helvegs Kirkehist. efter Ref. I. 564—66.

„Som den naadige og barmhjærtige Gud efter megen Angst, Beden, Leden og Banken af sin store usigelige og forekommende Naade havde bønhørt, ladet sig finde og saa vidt opladt sin Naades Dør for mig, at jeg af hans Ord var overbevist, at Jesu Kristi Guds Søns Blod ikke rensede mig for min Synd, uden jeg vandrede i Lyset (1 Joh. 17), lagde den naadige Gud denne store Naade dertil, at nogle Maanedere derefter ankom her til Staden Hr. Ludolph Otto Strandiger og strax derefter Christopher Eberhard, hvilke, der de fandt mig (da jeg søgte ved Movrids Jørgensen Samsøe at blive dem bekendt) i saadan en Tilstand som den tørstige Jord, der længe har ventet efter Regn, og al min Kirkeløben, Dag- og Nattelæsen havde ikke hjulpet mig mere end til større Hinder i at komme did, hvorhen jeg attraaede, lode sig bruge af Gud til mine Vejledere, og ved adskillige Diskurser fandt jeg ved Guds Naade saadan Anvisning, at jeg næst min Frelseres Jesu Kristi Kraft, formedelst hvilken jeg formaar alle Ting (Phil. 4,13), aldrig vil aflade at love og prise hannem derfor baade i Tiden og i Evigheden. Som nu enhver for sig havde de andre Dage i Ugen med sine Forretninger at skaffe, paadet enhver i sit Ansigts Sved, sin Næste utrænget, kunde æde sit Brød, kom vi sammen og talte med hinanden hver Søndag efter Aftensang en Times Tid, hvor da, dog ikkun discursive, blev af enhver andraget adskillige bibelske Sprog, som man vidste enten selv eller andre til Trøst, Undervisning og Opmuntring. Dette velsignede Gud, efterat det havde varet fra Marts Maaned 1704 til hen i September, at vi, som da vare voxede til i Tallet til 9 Personer, i den Herres Jesu Navn i Enfoldighed os til Opbyggelse og andre til et godt Exempel, besluttede at sætte den Time om Søndag Eftermiddag fra Kl. 5 til 6 fast til vores Sammenkomst, begyndte derpaa den 21. Sept. i Movrids Jørgensen Samsøes Hus og efterat der var sunget „Herre Krist, Gud Faders enbaarne Søn“ og gjort en Bøn, blev læst de tre Kapitler hos Mathæum, derefter en Bøn

for den kristne Kirke, Kongen, Øvrigheden og alt Landet, sluttet med Fader Vor.

„Anno 1705 d. 12. April endtes Mathæi og blev derefter Johannis Evangelium begyndt, som endtes d. 27. Dec. Den 1. Jan. begyndtes Epistelen til de Hebræere og endtes 1706 d. 24 Maj. Fra den Tid ere de 3 Kapitler i Johannis Aabenbaring igennemgaaede og undertiden foretaget et af Bibelens Sprog, som er agtet fornødent i Tilfælde til Trøst og Formaning at erindre, eftersom Satan ikke forsømmer sig at omløbe som en brøgende Løve at søge hver den, han kan opsluge. Denne vores Forsamling er holdt i kgl. Majestæts Bygmester Marcellis Hus, i Mag. Lamberti Allardi Logement, medens han var her, før han blev Præst, i M. Jørgensen Samsøes Hus og i mit Hus omvexlingsvis, og er Gud i Himlen vort bedste Vidne dertil, at vi hverken have sigtet hen til at stifte nogen Uro, men Aarvaagenhed imod Satan og hans listige Anløb, ikke heller noget Sektereri, men heller Guds Exempler at give og befittet os paa at bære Gud behagelige Frugter, om ikke 100 eller 60, saa dog 30 Fold. Dette har vi saa i al Stilhed kontinueret, men den første Larm gik an paa Prædikestolene efter onde Menneskers onde, usandfærdige og ugudelige Spørgementer, og det førend nogen Tid de gode Mænd Præsterne vidste nogen vis Underretning derom.

„Personerne, som altid, til en Tid og meget sjelden have besøgt vores Forsamling, ere efterfølgende:

„Altid: Kgl. M.'s Bygmester Christoffer Marcellis; Movrids Jørgensen Samsø; Christopher Eberhard, Stud. theol.; Christopher von Bracht; Hans Sneedorph, dansk Student; Peter Fos, Bundtmager; Peter Uldenvæver; Jakob Hatze, Sold- og Bogbinder; Svend N., Garde til Hest; Peder Schuan“.

„Til en Tid: Hr. Otto Strandiger; Mag. Lambertus Allardus; Johan Otto Glysing, tydsk Student; Johan Philip

Ratkens, Student; Peter Clausen, Student; Georg Vilhelm Schrøder, Student; Hübner, Student.

„Sjelden: Raadmand Jens Kuur, en eller 2 Gange; Mons. Henrik Light, K. M.'s Kammertjener, kun engang; Kgl. M.'s Laqverer Christian v. Bracht, 2 Gange; Mag. Holger Nielsen Olivarius, før han blev Præst; Mag. Lemmel; Salomon Skildrer; Wineke, Møntmester; Johan Melchior Liebe; Herman Waleur; Ziegenbalch og Plitzkov, begge kgl. Missionærer til Indien; Mr. Schrøder, Student, hos Dr. Lütkens; Hr. Dr. Lütkens Børns Præceptor Niemand, dansk Student; Ignatius, Garde til Hest“.

Raadmand Jens Kuur gjorde Rede for sin Deltagelse paa følgende Maade:

„Som jeg med Sr. Magnus Berg¹⁾ næstforrige Sommer 1705 en Søndag Eftermiddag er gaaet ud at besøge en Borger ved Navn Peder Svane, fandt vi der nogle Personer, saa vidt jeg erindrer 6 a 7 forsamlede, da dog hverken M. Berg eller jeg vidste, at de den Dag og Tid vilde holde Forsamling der, men vel forhen havde hørt Tale om Forsamlingen, blev vi der, medens de sang en Salme og Eberhard læste et Kapitel af S. Joh. 6 og derhos mundtlig forklarede fornemlig de Ord: Arbejder ikke paa den Mad, som er forgængelig, men paa den, som fører til det evige Liv. Slutningen var med en Bøn for Kongen og det gemene bedste. Imidlertid kom eller var kommen en anden tysk Student ved Navn Johan Otto Glyssing udi mit Hus at logere, og som han søgte forbemeldte Forsamling, saa spurgte han mig, om de maatte undertiden komme tilsammen hos ham, hvilket jeg tillod, al den Stund jeg ej fandt saadanne Samkvem, som ikke stride imod den lutherske Religion, nogen Steds forbuden, og da der først holdtes Forsamling hos ham i mit Hus en Søndag Eftermiddag og var, som mig synes, 15 á 16 til 17 Personer, gik jeg til

¹⁾ Bekendt Maler, Jens Kuurs Svigersøn.

dem at høre hvad forhandlet blev, som var af Joh. 7. Kap. de Ord: Hvo som troer paa mig, som Skriften siger, af hans Liv skulle flyde levende Vandstrømme. Begge Gange hørte jeg saadanne kristelige og den lutherske Religion konforme Forklaringer, saa jeg forstod ej, de udi Meningen kunde forbedres. Og flere Gange har jeg ej været i Forsamlingen“.

„Men som der om denne sidste Gang gik adskillig Tale iblandt den gemene Mand, nemlig at derudi skulde været over 60 Personer og at Sakramenterne skulle der blevne uddelte, med mere usandfærdigt, saa talte jeg med Biskop Borneman den 5. Oktober om dette Væsen og sagde ham alle Omstændigheder, og da jeg fornå, at Forsamlingen var ham imod, sagde jeg strax derpaa til Glyssing, han ej maatte lade dem samles i mit Hus, skede og ej siden fornævnte 5. Oktober“¹⁾.

Efterat, som det ses, Jens Kuur strax efter sidstnævnte Forsamling havde været hos Biskoppen, indgav denne allerede 7. Okt. 1705 følgende Indstilling til Kongen:

„Efter Anledning af Lovens Pag. 204 Art. 1 og det mig allern. meddelte Bestallingsbrev foraarsages jeg paa det allerunderdanigste for E. K. M. at andrage, hvorledes der fornemmes iblandt os adskillige særsindede Personer, som, ved en falsk indbildet Oplysning om et Menneskes egne Kræfter til at opnaa nogen fuldkommen Hellighed her i Verden, føre en sær Lærdom, der aldeles ikke stemmer overens med den hellige bibelske Skrift og vores uforandrede Augsburgske Bekendelse, hvortil de ogsaa fordriste sig at holde deres egne Forsamlinger og Samkvemme, nu i et nu i et andet Hus, hvilken Forførelse, som den snart efter Apostelens Ord 2. Timot. 2 v. 17 kan æde omkring sig som dødt Kød og forlede de vankundige iblandt os fra Troens Enfoldighed udi Kristo Jesu, saa beder jeg hermed paa mit Embedes Vegne allerunderdanigst, at E. K. M. af sær kgl. og kristelig

¹⁾ Indlæg til Reskript af 28. Sept. 1706.

Zele og Nidkærhed for Guds Ære og vor rene Religions Fred og Sikkerhed i disse Lande vilde ved en offentlig, streng og alvorlig kgl. Plakat allern. lade forbyde alle slige fortænkelige og utilladelige Konventer og Samlinger og tillige allern. befale saavel Politimesteren selv efter Politiforordningen de Dato 22. Okt. 1701 som det ganske Ministerio og samtlige Præsteskabet her i Kbhvn. efter en i lige Tilfælde fast, af den sal. højlovlige Konge derom tilforne ergangne Befaling de Dato 19. Feb. Anno 1698 herom med yderste Flid at inkvirere og saadanne Personer, saavidt muligt kan være, hver i sit Sogn at efterforske og angive. Saaledes turde ved Guds Naade endnu saadanne skadelige Societister i Tide afskaffes og slige Sværmere og Forførere en Frygt indjages, at de ikke med deres Surdej for vidt udbrede sig“.

I den Anledning befalede Kongens Biskoppen 23. Okt. 1705, at han strax skulde kalde alle Præsterne for sig og faa at vide af dem, om de havde nogen Kundskab om de Personer, der holdt saadanne Samlinger, eller havde Besværinger at fremføre over dem, hvorom han da skulde give Indberetning, forat Kongen kunde betænke, paa hvilken Maade saadan forargelig Misbrug kunde blive ophævet og afskaffet¹⁾.

Der blev imidlertid ikke gjort noget Skridt imod Forsamlingerne²⁾, førend disse bleve satte i Forbindelse med Udgivelsen af en Bog med Titel „Lutherus ante Lutheranismum“ der baade angreb Luther og Menigheden for Frafald fra Luthers oprindelige rene Lærdom. Politimesteren, Dr. H. Bartholin og Dr. B. Botsach fik 17. Avg. 1706 kgl. Befaling om at forhøre Boghandler Pauli, der havde udbredt Bogen,

1) K. D. VIII, 761—62 med Indlæg. 2) Af Zwergius, Det sæl. Kleresi S. 350 ses det, af Peder Svane og Samsøe i en Skr. af 3. Nov. 1705 vare blevne nødsagede til at indgive en Forklaring over deres Forhold, efter at deres Skriftefædre vare blevne beordrede til at afhøre dem.

om Forfatteren og Køberne, men tillige henvendtes Opmærksomheden paa Peder Svane og Movrids Jørgensen samt en fremmed Studiosus ved Navn Eberhard som dem, der kunde ventes at have særligt Kendskab til Bogens Oprindelse, hvorhos de skulde forhøres om deres gudelige Forsamlinger. Endelig skulde Kommissionen foreslaa Midler til at udrydde „denne Kvækkeri“ og særindede fanatiske Lærdom.

Ved disse Forhør fremkom foranførte Beretning af Peder Svane. Det viste sig, at det var Peder Svane og Movrids Jørgensen, der havde formaaet Paulli til at lade Bogen optrykke i Hamborg efter et Exemplar, som de havde faaet af Kristen Laqverer. Paulli havde faaet 206 Exemplarer, af hvilke de nævnte Mænd ved Kristoffer Eberhard havde hentet og betalt 100, men af de andre havde Paulli kun solgt 17. Paulli forklarede, „at han ikke havde nogen Kundskab om Bogens Autor, og at hans Adfærd og Handling i dette har været uden al Intrigue som en Boghandler og Købmand, som ved sin Profession vil fortsætte sin Næring“. Idet der gjordes Rede for Bogens Købere, saas det, at Deltagerne i Forsamlingerne ogsaa vare Købere og at Raadmand Kuur f. E. havde købt 12 Exemplarer, Hofpræst Lütken 3, Mag. Holger Olivarius 2.

Denne Undersøgelse fremkaldte et kgl. Reskript af 28. Sept. 1706, ifølge hvilket alle Exemplarer af nævnte Bog bleve kasserede; Peder Svane og Movrids Jørgensen skulde i Overværelse af Politimesteren, Dr. Hans Wandal, Dr. Hans Bartholin og Dr. Barthold Botsach høre paa en Tale af Biskoppen, der „dem deres grove Vildfarelse og Vanvittighed af den hellige Skrift til Omvendelse grundelig skal remonstrere og alvorligen forbeholde“, og naar de under edelig Revers havde givet en Fortegnelse over dem, der opholdt sig i Kongens Riger og Lande og vare paavirkede af denne fanatiske Lærdom, skulde de for denne Gang slippe med en alvorlig Advarsel af Politimesteren i de andre Herrens Nærværelse om under Kongens højeste Unaade at afholde

sig fra slige Forsamlinger. Kristoffer Eberhard blev derimod forvist Kongens Riger og Lande. Under 2. Okt. udkom et almindeligt Forbud mod gudelige Forsamlinger¹⁾.

Biskop Borneman havde derefter Eberhard for sig, men kunde aabenbart intet strafværdigt finde hos ham. Han skriver bittert derom²⁾: „Hverken han eller de (som slige Sektens Maner er) have villet vide af nogen Vildfarelse, be- raabende sig alt paa deres Lærdoms og Forholds Retsindig- hed og Ustraffelighed, der deres Mening dog nu med den be- synderlige Aandens Oplysning, de forvente sig, endogsaa udenfor Guds Ord, nu med den Helliggørelsens Fuldkommen- hed og det syndeløse Levned og den rene Kirke, de vilde have her paa Jorden, nu med den Foragt, som de, formedelst maaske nogle desværre ej saa skikkeligen alle Vegne befundne Prædikanters Skyld kaste paa det hele Ministerium, ja endog paa Sakramenterne selv, og mange andre slige skadelige Grillen, strider aabenbarligen imod den hellige Skrift og vor rene uforandrede Augsburgske Confession“. „Deres selv- udvalgte Konventer og Forsamlinger, som de saa højt, forfægte, ere intet andet end en Forklejnelse paa vores al- mindelige offentlige Kirkeforsamlinger og en bekvem Skjul og Lejlighed til at drive deres ivrige Meninger saa meget des friere og at forføre baade sig selv og andre, som de kunde til sig lokke, saa meget des dristigere“.

Eberhard, der var Huslærer hos Gehejmerraad Plessen, førte siden et æventyrligt Liv og endte i Altona. En anden Hovedmand var den tyske Student Johan Otto Glyssing, der dog ikke var her hele Tiden. 1706 var han Huslærer hos Generalmajor Huusman i Kristiania; den derværende Stifts- provst Lodberg beklager sig i et Brev af 24. Juli over, at det er ham selv, der havde skaffet Glyssing denne Plads til

---

¹⁾ Kirkehist. Saml. 4. R. I, 231—37. K. D. VII, 784. ²⁾ Bornemans Skrivelse af 18. Nov. i Indlæg til Reskriptet af 2. Okt. 1706.

sin største Fortræd; han er „en hæreticus in superlativo, sacramentorum contemtor (en yderliggaaende Kætter, der ringeagter Sakramenterne), Socinianer i Grunden og in dogmatibus Enthusiast. Han er Autor af den Bog om den hellige Homiletico, som Monsieur i et af sine Breve til-dømte en Informator hos Pless. Her er nok (endnu) en anden Pietist aabenbaret, som er hos Toldinspektøren Chr. Tobiasen, denne skal være en af Dr. Franckes Discipler til Halle og bedrager Folk dermed, at han giver sig ud for en god Lutheraner. Imidlertid konverserer han flittig med Glyssing og smælder paa Ministerio (Præsteskabet). Umuligt kan han være af vor Kirke, siden han omgaaes med Glyssing, thi hvo som in fide nostra (i vor Tro) fuldkommelig er oplyst, maa endelig have Afsky til Glyssings Væsen“¹⁾. Glyssings Dage som Informator vare snart talte efter dette og han endte ogsaa i Altona, hvor han døde omtrent 1730²⁾).

Det var følgerig slemt for de Personer, der havde mødt i disse Forsamlinger, især for Studenterne, og ubehagelig var den hele Sag for Raadmand Kuur.

En Studiosus Jørgen Hammer, der var bleven forvist tilligemed J. O. Glyssing, fik ved Reskript af 5. April 1710 Tilladelse til at vende tilbage imod at afsværge sin forrige vrangre Tro for det theologiske Fakultet. Hans Vildfarelser have angaaet Nadverlæren, thi han skriver i sin Ansøgning fra Messelwarden i Bremen Stift, at han hjertelig har fortrudt og endnu daglig fortryder den vildfarende Tanke, han havde om Alterens Sakramente. Jørgen Hammer var Halvbroder til Hans Sneedorf og var bleven forført i sine unge Studenteraar i Kristiania, hvor han havde været Informator paa Grund af Armod³⁾).

1706 arresterede Politimesteren to Theologer, Alumner paa Elers Kollegium, der hemmelig vilde tage med et Skib

¹⁾ Indlæg til Reskr. af 28. Sept. 1706. ²⁾ Suhms Ny Saml. III, 293—94. ³⁾ Sæl. Reg. med Indlæg. Kgl. Res. paa Suppliker 10. Feb. 1710.

til Lybæk forat rejse til papistiske Universiteter, men da de gjorde Afbedelse, bleve de løsladte, den ene, Ramus, gik dog siden over til Katholismen, men den anden, H. Nordrup, blev tilsidst Sognepræst i Sælland; dog gjorde han Forargelse ved efter sin Løsladelse at prædike til Aftensang i Trinitatis Kirke og holde en skandaløs Tale, der var fuld af Hentydninger til hans Arrestation. Han sagde saaledes, at Moses var Guds egen beskikkede Politimester, og udviklede nærmere om en ung Theolog Timotheus, der havde et godt Testimonium og en berømmelig Attestats og var med Paulus paa en Rejse, hvor de ved en Flod udenfor Staden bleve angrebne af Høvedsmændene, førte paa Raadstuen, hvor Magistraten befalede, at de skulde hudstryges, men Sluttermanden, der saa, at de intet havde gjort, tog dem ind i sit Hus og beværtede dem. Siden havde Høvedsmændene sendt deres Politibetjente til Sluttermanden, at han skulde slippe dem løs o. s. v. Man synes dog ikke at have fundet Anledning til at straffe Nordrup for disse Udtryk, der dog sikkert have givet Anledning til megen Fornøjelse¹).

Under Pesten 1711 opstod en anden „Kvæker“, hvis Opførsel fremgaar af følgende Politiretsdom af 22. Maj 1711.

„Saasom Erdtman Jensen selv godvilligen her for Retten har vedstaaet og bekendt, at han næst forleden Palmesøndag først paa Holmens Kirkes Prædikestol har opgaaet, da Præsten var nedgaaet og imidlertid Sakramentet for Alteret blev uddelt, og der læst Fadervor med adskillige Tillæg og Guds Ord til Foragt og Menigheden til største Forargelse, og siden samme Dag og Tid, da han derfra blev nedtaget, er gaaet paa Helliggejstes Prædikestol, førend Menigheden var af Kirken udgaaet, og gjorde det samme, hvorfor han blev strax straffet nogle Uger med Tugthuset og siden udladt, og han siden nu næst forleden 6. Søndag efter Paaske uden

---

1) Werlauff i Nyt hist. Tidskr. VI, 376—92.

at lade se nogen Forbedring efter den foregaaende maadelige Straf atter er gaaet paa Prædikestolen i Vor Frue Kirke, imidlertid Præsten for Alteret konsakrerede Sakramentet, og ikke alene forventt Herrens Bøn, men endogsaa, som han selv vedstaar, taledes af Prædikestolen med mere Forargelse, hvortil ej ses, at han kan være bragt af nogen Sindssvaghed, men af en sær prætenderet Hellighed, som kaldes Qvækken, saa bør han for saadan sin Guds Ords og Kirkes Foragt andre ligesindede til Afsky og Skræk og sig selv til fortjent Straf at staa de tvende første forestaaende hellige Pindsedage udi Gabestokken, nemlig første Dag for Vor Frue Kirkes Port, naar Præsten til Højmesse gaar af Prædikestolen, indtil Klokken er 11, og ligesaa anden Pindsedag for Helligøjstes Kirkeport og endelig den tredie Pindsedag for Holmens Kirke, og derefter bør han at straffes med Arbejde at skrubbe og karde Uld udi Tugthuset udi tre Aar.“

Om Erdtman Jensen imidlertid var Pietist, er dog tvivlsomt, han var snarere forstyrret i Hovedet paa Grund af den tiltagende Sygdom. Han paastod, at det ikke var ham, der havde været paa Prædikestolen, men Guds Aand i ham. Han fremsagde den tredie Bøn i Fadervor saaledes: „Ske din Villie her paa Jorden, som den sker i Himlen med din Søn og den Helligaand og ikke Kongens og ikke min og min Næstes egen Villie, tvi være dem. Amen“.

I Vor Frue Kirke læste han af Prædikestolen, imedens Præsten konsakrerede Sakramenterne for Alteret, saaledes: Lader os Alle bede: O Herre Gud, himmelske Fader, tænk du dog paa Kongen og paa mig og paa min Næste med os allesammen til vor Saligheds Bedste. Amen; siden Fader Vor paa den forrige Maade.

Da han var saa svagelig, at man frygtede for, at han skulde dø i Gabestokken, blev han 19. Juni fritaget for denne Del af Straffen¹⁾.

¹⁾ K. D. VIII, 156.

1713 fandt man i nogle Kirker en Mængde Sedler, der indeholdt underlige vrang Lærdomme. Gærningsmanden var Knapmagersvend Adolf Dyrkop, der 11. Avg. indstevnedes for Politi- og Kommercekollegiet, hvor der blev fremlagt en Pakke af hans Sedler, hvilke han selv tilstod at have beskrevet, men paastod, at Indholdet ikke indeholdt noget strafværdigt. Kollegiet vedtog at sætte ham i et Kammer for sig selv i det ny Arresthus, hvor ingen uden Præsterne maatte komme til ham, og forat hans Underholdning ikke skulde være til Byrde for Politikassen, beordredes Knapmagerens Oldermand til at skaffe ham Arbejde.

23. Sept. 1713 indgav Politi- og Kommercekollegiet følgende Indstilling til Kongen¹⁾: „Her har tildraget sig næst forleden 8. Søndag efter Trinitatis en sær Hændelse med en Person fra Lybæk ved Navn Adolf Dyrkop, som af Profession er en Knapmagersvend og nu en aftakket Soldat, idet han udi Vor Frue og den tyske Kirke har udstrøet adskillige forargelige Sedler fulde af Gudsbespottelser, som ere saa store, som man med Føje burde afskrækkes fra at nævne, men som hans Forseelse bør derefter taxeres, nødes vi til allerunderdanigst at referere, hvorudi det bestaar. nemligen at han forbander dem, som prædike og lære, at den Kristus, som var uskyldig, har lidt for Verdens Synder, ja forbander saadan Kristum selv derfor, og Johannem den Døbere, som har givet ham det Vidnesbyrd, forbander Gud, om han har villet ladet uskyldigt Blod udøses for skyldige, saasom det skulde være imod den usigelige Retfærdighed, som Gud tilkommer, og endeligen forbander Kongen, om han ikke forsvarer Guds Ære. Hertil bruger han, saasom han er meget vel belært udi Bibelen, adskillige Sprog af Profeterne og Aabenbaringens Bog med videre, som vi baade for sin Forskrækkelighed og Vidtløftighed undse os for at skrive.

---

1) Pol. og Kom. Kollg. Kopibog.

„Denne Person begærede Biskoppen af Politimesteren at maatte paagribes og arresteres og til strengt Arbejde at forsendes, men da det for Politiretten blev forebragt og Delinkventen af os meget nøje blev examineret, fandt vi det ikke aleneste uraadeligt at forsende saadan en Person til strengt Arbejde iblandt andre Delinkventer at gaa, saasom de andre snart af ham kunde forarges og forføres, men vi endogsaa derimod fandt for godt paa nogen Tid at lade ham indslutte inden fire Vægge i Slutteriet og imidlertid ved Præsterne her udi Staden forsøge, om han ikke ved bedre Undervisning kunde bringes til bedre Tanker og omvendes; desligestø ombade vi og Stadsphysicum, at han vilde tilligemed en anden erfaren Mand fornemme hos ham, om han var ret forvaret udi Hovedet, eller og om der ikke kunde være nogen Legems Svaghed og Tungsindighed, som kunde foraarsage saadanne skrækkelige Griller hos ham, hvilket desværre undertiden hændes mange fromme Guds Børn, som Fristelser ere underkastede, og have vi saaledes villet forsøge, om han ikke saavel paa Sjælens som paa Legemets Vegne kunde kureres. Men fra Stadsphysico og en anden Medico have vi faaet den Underretning, at der er ikke ringeste Tegn hos ham til nogen Legems eller Sindets Svaghed, hvilket vi og selv hos ham have fornummet, thi udi alle Ting taler, svarer og skikker han sig som et fuldkommen frisk, sundt og fornuftigt Menneske uden at lade se mindste Tegn af nogen Melankoli eller Sinds Besværing, langt mindre Galenskab i nogen Maade, saa at vi ikke have ringeste Aarsag at kan dømme ham at være afsindig, med mindre han skal regnes blandt de afsindige, der ere fornuftige udi alle Ting uden en eneste Ting, som de have først engang fattet en gal Grille om, som ingen er kapabel for at prædike dem af Hovedet og Hjærnen, men følger dem til deres Dødsdag, hvorpaa man har mangfoldige Exempler.

„Fra Præsteskabet her i Staden, som efter Biskoppens Befaling og vores Formanende har besøgt ham dagligen en

efter anden, have vi faaet den Underretning, at han er udi disse sine Griller saa opiniatre, at han hverken paa den ene eller anden Maade er at overtale til at frafalde eller forandre sine Tanker, og om nogen af dem har den ene Dag haft ham paa gode Veje, er han den anden Dag strax igen henfalden til forrige Daarlighed, saa at vi snart ikke vide, hvorledes vi skulle anse ham, enten vi skulle antage ham for et Menneske, hvis Sans og Fornuft er bleven betaget og berøvet udi en Post alene og som ellers i alt andet er fornuftigt, eller og vi skulle anse ham for et Menneske, som fra Begyndelsen ikke har været vel funderet udi sin Religion og Kristendom og ved den kontinuerlige Læsen udi Bibelen, som han ej ret maa forstaa, er bragt udi denne store Vildfarelse af Djævelen, eller og vi skulle holde ham for en stor Kætter, som udi sin Vildfarelse er haardnakket, eller og han skal konsideres som en offentlig Gudsbespottere, som efter E. Kgl. M.'s Lov skal straffes, at hans Tunge skal levendes af hans Mund afskæres, hans Hoved afslaaes og det tillige med hans Tunge paa en Stage fæstes, og dersom han er ej vel forvaret udi Hovedet, saavidt denne Post alene angaar, eller og han er fristet af Djævelen, saa er denne Straf altfor haard og snart Synd. Er han en Kætter og han saaledes skal straffes, vil han tilregne sig Straffen som en Martyrdom, og at vi skulde positive sige, at han er en frivillig Gudsbespottere, understaa vi os ikke, saasom han lever meget gudfrygtig og skikkelig og ellers udi alle andre Poster taler baade om Gud og Kristo med største Respekt og flittigen har søgt Kirken og Guds Hus. Men dette er det eneste, han ikke kan begribe, at Gud skulde ville, at den Uskyldiges Blod skulde udøses for de skyldige, hvilket at sige eller bekende han holder for en forbandet Ting. Provsten udi sin Forklaring henfører hans Tanker til den Socinianske Lærdom, men vi skulde tvivle paa, at han nogen Tid ved, hvad de Socinianer lære eller mene.

„Efter alle disse Omstændigheder indstille vi allerunderdanigst til E. K. M., hvorledes E. K. M. allernaadigst vil finde for godt, at med ham skal handles, hvad heller E. K. M. skulde synes allern. herom at ville indhente E. M.'s Confessionarii eller Facultatis Theologicæ Betænkende, førend han bliver overleveret udi Justitiens Hænder, saasom Sagen er af den Natur, at den af Politiretten efter deres Instrux ikke kan paakendes, eller og om E. K. M. skulde ville behage at forvise ham Landet og sig derudi ikke mere at lade finde under højeste Livsstraf; eller og at han skulde paa et afsondret Sted hans Livstid indsættes og indelukkes, ville vi udi allerunderd. Lydighed forvente allernaadigste Resolution“.

Med Indstillingen fulgte bl. a. en Erklæring fra Stiftsprovst J. Lodberg af 13. Sept. foruden en Skrivelse fra Biskop C. Worm, der meddeler, at han paa sin Visitatsrejse havde faaet et vidtløftigt Skrift fra Dyrkop, som denne havde forfattet i sin Arrest:

1 „Forbemeldte Dyrkop er i hans Trosbekendelse sær vildfarende, saasom han i den højst vigtige Artikel om Kristi Fortjeneste ganske synes at være ens med de allergroveste Sekter i Kristendommen, som er de Socinianer.

2. At han i hans Humeur og Sindelag er saa vanskelig og tillige i hans Vildfarelse saa indtagen, at ingen Remonstration kan hjælpe ham, ej heller vil vide af nogen Imodsigelse, men troer sig højere oplyst, end han af os kunde undervises.

3. Saa er Ministerium ikke i den Taxt hos ham, at han skulde ville lære noget af dem, men langt mere byder sig til at undervise dem.

4. Saa ivrig er han udi sin Vildfarelse, at han og ikke skammer sig ved at forbande det allerhelligste, nemlig paa de Vilkaar, om det gjorde anderledes end hans Tanker kan fatte, Gud, om han havde ladet sin Søn lide for os, Kristum, om han havde paataget sig sligt, Kongen, om han ikke

forandrer saadan Tro etc., saa og at tale ilde om vor højeste Saligheds Lærer, at sige, Johannes forstod ikke selv, hvad han skrev, da han skrev saadant etc., hvilket og andet mere, dog det maatte være conditional, saa dog i Henseende, hvor stor en Sandhed det strider imod, ser jeg ikke, at det kan antages for andet end Gudsbespottelser.

5. Saa ubestandig er han og i hans Tale og Skrift, at han siger tidt om igen og for Exempel, efterat han havde talt engang saaledes om Johannes, en anden Gang siger, at han troer helligt alt hvad som staar i Skriften. Efterat han har forbandet Kongen selv, en anden Gang skriver, at han var uretfærdig, om han gjorde sligt, foruden mange andre Exempler. Om dette er en Frygt og Træskhed heller og en Svindels og Ubestandigheds Aand, stiller jeg til de gode Herrers egen Skønsomhed.

6. Gal eller forstyrret er han ikke, dog han undertiden giver tilkende adskillige fantastiske Indfald, ej heller i hans udvortes Levned uden skikkelig. Devot prætenderer han at være, om ellers sligt er at kalde en Devotion.

7. Pen og Blæk permitteres ham i Slutteriet; om det er tjenligt, ved jeg ikke, men indstiller det til de høje Herrer selv at overveje.

8. Ministerium, som finder ham saa ganske halsstarrig og ubekvem til al Formaning, ønsker ikkun, at Facultas theologica vilde som en vildfarende antage sig ham og give deres Betænkende om ham og at den verdslige Øvrighed vilde sørge for, at det store Skandal, han daglig giver det gemene Folk, maatte forebygges.

Efterat Kongen havde afæsket det theologiske Fakultets Erklæring, befalede han 6. Nov., at Dyrkop skulde indsættes i Børnehuset i et Kammer for sig selv, hvor han kunde holdes til strengt Arbejde, „saa at han kunde vænnes fra sine galne Griller om Dagen og tilmed forhjælpes til bedre Rolighed om Natten“. Han maatte ikke faa Papir, men Bibelen maatte ikke nægtes ham til Læsning om Dagen, og han

skulde af og til have Besøg af Præster, der kunde bringe ham fra hans Vildfarelser¹⁾).

Da han havde siddet i Børnehuset i over 2 Aar, søgte Direktionen for Fattigvæsenet om hans Løsladelse. Den skrev, at „han hverken med Hug eller Slag ikke heller ved Sult har været at bringe til Arbejde. Ikke des mindre har dog dette ham paalagte Fængsel frugtet saa meget, at han har ganske begivet sig hans forrige Griller, fortrudt hans forhen begangne Gudsbespottelser og reverserer sig herefter saaledes at leve, at Ingen sig over ham skal kunne beklage“. Direktionen vedlægger to af ham underskrevne Afbedelser af 12. Juni 1715 og 11. Marts 1716. Som en Følge heraf tillod Kongen 20. Juli hans Frigivelse, imod at han skulde have en Advarsel af Biskoppen med Trusel om Daarekisten, hvis han skulde falde tilbage til sine Vildfarelser²⁾).

Det varede dog ikke mange Uger, inden man igen fandt Sedler udsprede baade i Kirkerne og i Husene, og Politi- og Kommercekollegiet indstillede allerede 30. August til Biskoppen om Tilladelse til at lade oplæse fra alle Prædikestolene en Opfordring til imod en Belønning af 4 Rdl. at meddele Politimesteren eller Byfogden, hvor Dyrkop fandtes, forat han kunde blive grebet. Kollegiet stod nemlig i den For- mening, at han var brudt ud af Børnehuset³⁾). Han blev ogsaa snart arresteret og Kongen befalede Stadsfysicus Eichel og Dr. Wagner at undersøge ham⁴⁾).

Disse afgave den Erklæring, at han sandsynligvis led af arvelig Sindssyge efter sin Moder, og selv havde han et kolerisk-melankolsk Temperament, „som er meget disponeret til adskillige stridige Gemytsaffekter og Bevægelser formedelst Sjælens store Aktivitet i at tænke og at presse Blodet igennem Legemets snevrere Aarer og Gange og ellers til Raseri i paakommende Sygdomme. I 7 à 8 Aar tillige har han

¹⁾ K. D. VIII, 296, 302. ²⁾ K. D. VIII, 395—96 med Indlæg.

³⁾ Kbhvn. paa Holbergs Tid S. 330—31. ⁴⁾ K. D. VIII, 398.

desforuden intet andet gjort end læst Bibelen og fatigeret Sind og Forstand med Troens Sager, som dog med Fornuftene ere ubegribelige“. De skildre ham som meget mager, hans Blik som meget skarpt og vildt. Han syntes „temmelig fræk og et Ord kunde bevæge ham til Iver, i gejstlige Ting havde han umaadelig hoffærdige og urimelige Tanker og Indbildninger om sig selv“. Han troede, at han havde modtaget overordentlige Gaver og særlig Oplysning og var ved Ordet kaldet til at udføre Fordømmelsens og Forstødelsens Værk. Lægerne mente ubetinget, at han var afsindig og at han med Tiden kunde blive helt rasende.

Ikke desto mindre blev han paany kaldet for det theologiske Fakultet og Præsteskabet og disse afgave følgende Erklæring af 12. Okt.

„Efter E. K. M.'s allern. Befaling af 14. Sept. sidst afvige have vi den arresterede Adolf Dyrkop for os indkaldt og baade med Lemfældighed og Alvorlighed foreholdt ham hans galne Griller imod vor evangelisk kristelige Tro, særdeles de saavel imod den højlovede Gud i Himlen som imod E. K. M.'s høje Person udøste og ved mange forargelige Sedler overalt udstrøede græsselige og uforsvarlige Bespottelser, men vi have dog med alt, hvis vi ham af Guds hellige Ord forelagde, ej kunnet bevæge ham til ringeste Bekendelse, at han besynderlig i det, som angaar den treenige Gud og vor Frelser Jesum selv, havde enten skrevet Uret eller gjort Uret med at udstrø de af ham skrevne bespottelige Sedler, saa vi, om denne Dyrkop var ved sin fulde Fornuft, ikke med en god Samvittighed kunde frikende ham for den haardeste Dødsstraf, som Guds og E. K. M. retfærdige Love have fældet over den guddommelige og kgl. Majestæts Bespottere. Men, som de tvende Medici udi deres Memorial formene sig at have fundet hos ham adskillige Aarsager og Kendetegn til nogen Forstands Vildelse og Forrykkelse, som vi ogsaa deraf nogenledes kunne slutte, at han udi en Del af de udstrøede Sedler tilegner sig selv ganske urimelige

Titler og i sin forvirrede Hjerne har samlet de Vildfarelser tilhobe mod den hellige Trefoldighed, som ingen Kætter nogen Tid har troet tillige, saasom de ere saadanne Extremiteter, der ligesaa meget stride imod sig selv indbyrdes, som imod den Guds Sandhed, de paa begge Sider fravige, saa falde vore uforgribelige allerund. Tanker derhen, at bemeldte Dyrkop kunde sættes i Daarekisten saa ganske alene, at han ej maatte finde ringeste Anledning til at forføre eller forarge andre, uden Kniv, uden Pen, Blæk, Papir, skadelige Bøger, ingen maatte komme til ham, uden den, der skal give ham Mad, og en Guds Ords Tjener, ej heller maatte nogen tilstedes ved utidige Gaver og Almisser, som hidtil skal være sket, mere at styrke hans Ondskab“.

Kongen befalede den 29. Dec.¹⁾, at han skulde sættes i Daarekisten, saaledes som Fakultetet foreslog, men forinden skulde han i Børnehuset piskes, da Menigheden vilde forarges, hvis den fornåm, at en saadan Bespotter kun blev straffet med Fængsel som et andet afsindigt Menneske.

28. Juni 1717 bestemte i Henhold dertil Politi- og Kommercekollegiet, at han skulde overgives til Fattigdirektionen, at han kunde komme i Pesthuset, og hvis han der bedrede sig, kunde han endnu supplicere til Kongen. Aaret efter brød han ud af Daarekisten i Pesthuset. Han blev nu efterlyst fra alle Prædikestole og Trommen gik i alle Gader, idet der udlovedes en Belønning af 10 Rdl. for den, der kunde finde ham. To Politibetjente traf ham derefter i hans forrige Bopæl i Dybengsgade, hvor han arbejdede i sin Knapmagerprofession. Han blev derpaa sat i Arrest og paany indsat i Daarekisten, atter i Avgust 1718 brød han ud derfra, men blev funden igen, og den Mand, der havde hælet ham, blev tiltalt, ligesom han selv kom i Arresthuset, men da han ikke længe kunde falde det offentlige til Byrde, førtes han

---

1) K. D. VIII, 405—06.

tilbage til Daarekisten, hvorfra han skal være undvegen til Tydskland¹⁾).

Der var ikke mange Sager imod Katholiker, da de politiske Forhold paabød Varsomhed, men enkelte kunde dog give Bryderier nok.

20. Feb. 1704 tog Balzar Martini de Garnisi Borger-
skab som Bendrejer. Han var Katholik og giftede sig med
en lutheransk Kone Elisabeth, der søgte S. Nikolaj Kirke, hvor
hun 1718 kom i uanstændigt Skænderi med Brændevins-
brænder Rasmus Hansens Kone i Anledning af, at Garnisis
Kone „imod al Skik og Maner havde sat og, hver Gang de
kom i Kirken, vilde sætte en hendes yngre Datter ovenfor
den anden Kones ældre Datter“. Garnisi fremstillede Sagen
paa en anden Maade. Han havde strax efter Pesten lejet
en Plads til sin Kone, „at hun dagligen sig udi Gud og hans
sande Ord kunde fornøje“. Men for omtrent 3 Aar siden
faldt i Kirken nogle Skældsord mellem hende og Rasmus
Hansens Kone, hvilket blev bilagt af Mag. Brinck, men
Paaskedag 1718 „da min Kone med liden Datter kom
udi Kirken Guds Ord at høre, fandt hun ej flere udi Stolen
end Rasmus Hansens Kone og Datter, altsaa hilste min
Kone venligen og satte sig ned, satte og vores liden Datter
hos sin venstre Haand, hvorpaa Rasmus Hansens Kone sagde
til sin Datter: du skal faa en Ulykke, for du lader den
Ravneunge sidde over dig. Da svarede min Kone: mit Barn
er ingen Ravneunge, hun er et Guds Barn. Derpaa fulgte
og nogle flere Skældsord“.

Derpaa havde Kirkeværgen efter Klage fra 2 andre
Koner udelukket „Drejerkonen“ af Stolen og vist hende til
en anden Plads, som hun kunde have for sig selv, men det
vilde hun ikke tage imod, og hun klagede til Kongen over,
at hun var bleven berøvet sit Stolestade og derved hindredes
i sin Saligheds Sag. Kongen billigede imidlertid, hvad

---

¹⁾ Jfr. Kbhvn. paa Holbergs Tid S. 329—81.

Værgen havde gjort med Magistratens Billigelse, og paalagde desuden Sognepræsten Mag. Iver Brinck i Kirkeværgernes Nærværelse at give begge Konerne en Irettesættelse med Trusel om, at de i Gentagelsestilfælde vilde blive ansete med skarpere Straf¹). Siden den Tid gik Madam Garnisi ikke i Kirke og foregav derfor 1720 under den nedenfor nævnte Sag, at hun vilde til Danzig forat søge Guds Hus. Til Mag. Iver Brinck fattede hun et Had, der kom hende dyrt at staa, thi 1721 dømtes hun til at bøde sine 3 Mk. og 3 Gange 40 Lod Sølv og hvis hun intet havde at betale med, skulde hun slaas til Kagen og bære Stene af By, fordi hun „har angrebet og skældet Hr. Mag. Iver Brinck i hans Fraværelse med de skammelige og ærerørige Ord, nemlig en Sakraments Fraviser, en Sjæletyv, en Ære- og Religions Tyv, som eragtes at være saa meget mere strafværdigt, som hun ikke har fremlagt noget bevisligt til sin Befrielse eller Undskyldning, men i det Sted udfundet adskillige opdigtede og vrang Forklaringer over Ordene, som mere vise hendes Halsstarrighed i sin ubesindige Omgang og Handling end Undskyldning og Fortrydelse“. Sagen blev appelleret til Højesteret, der idømte hende samme Straf, men Kongen benaadede hende 25. Okt. 1723.

Samtidig med, at hun 1720 blev dømt for sin Opførsel mod Mag. Iver Brinck, tabte hun en Sag mod Studiosus Kasper Ejby, hvem hun havde beskyldt for at have bedraget hendes Søn for en Sølvdase, og hun dømtes til at være en Løgner, bøde sine 3 Mk og til Ejby 50 Rdl. for uforsvarlig Tort og Skade, idet hun havde ladet ham arrestere og føre fra en Vagt til en anden²).

Daasen havde Ejby paa lovlig Maade købt af hendes Søn Johan Martin, hvilken haabefulde Yngling gjorde sine Forældre Bryderier nok. Den 24. April 1720 indgav Biskop Worm følgende Beretning til Kongen:

1) K. D. VIII, 471—72 med Indlæg 2) Raadstueprotokollen 7. Juli 1721 og 25. Okt. 1723.

„En ung Person, navnlig Johan Martin, hvis Fader er en Bendrejer og kaldes Balthazar Martin, har først angivet sig hos Sognepræsten til S. Nikolaj Menighed Mag. Iver Brinck, men siden hos mig og for os begge klageligen berettet, hvorledes han af sin Fader skal være tvungen at søge den papistiske Kirke i H. kejserlige M.'s Residents Hus, i hvilket han og første Juledag sidst afviget har taget imod det Brød, som ham efter den papistiske Overtro blev givet. Om samme unge Person har hidindtil ført saa skikkeligt et Levned, som han burde, samt om det er alt sandt, hvad han siger, sligt er bedre Gud end mig bekendt; ikke desto mindre har jeg tvende Gange haft ham for mig, først i Enrum, siden i Mag. Brincks Overværelse, da han begge Gange med grædende Taare har igentaget sit forrige Klagemaal og bedet, at jeg for Guds og Kristi Skyld vilde se hans Sjæl frelst og ham reddet fra de papistiske Vildfarelser, hvilke han sagde sig at kende, som han og i nogle Stykker dem efter den liden Oplysning, han endnu havde, forklarede. Han berettede og derhos, at hans Fader vilde tvinge hans eneste Søster Marie Elisabeth til at antage den papistiske Religion, endskønt hun saa vel som han ere fødte af en Moder, som bekender sig til vor evangeliske Kirke. Jeg har i Mag. Brincks Paahør tilspurgt ham, om han ikke gjorde dette i nogen verdslig Henseende, men han har idelig svaret, at hans eneste Øjemærke var at forekomme sin Saligheds Spilde. Derpaa har jeg maattet indtinge ham hos Konventhusskriveren, hvor jeg betaler hans Forplejning, indtil det behager E. K. M. allern. at resolvare, hvorledes dermed skal forholdes. Desforuden har jeg og igaar haft Faderen Balthazar Martin for mig, som benægtede, at han vilde lade sin Datter oplære i den papistiske Religion, men tilstod, at hans Søn havde søgt Kirken med ham og der trende Gange af en papistisk Præst taget imod Brødet. Da jeg og foreholdt ham, at hans Søn nøje af mig var examineret og stedse blev ved det

Mundheld, at han af sin Fader dertil var nødt og tvungen, lod han sig endelig efter lang Samtale forstaa, at naar han hørte sligt af sin Søns egen Mund, vilde han herefter ikke tage ham med sig til den papistiske Kirke“.

Ved Reskript af 13. Maj paalagde Kongen Politimesteren at tiltale Faderen og at have Tilsyn med, at Datteren ikke som Sønnen skulde blive forført, ligesom Faderen skulde tilholdes at betale for Sønnens Underholdning¹⁾. Politimester Ernst stevnede altsaa Garnisi og en aftakket Soldat Frands Mellinger, der havde holdt offentlig Skole for papistiske Børn og hos hvem Garnisis Søn havde faaet Undervisning, men Ingen mødte, og han fik da at vide, at Garnisi havde solgt sit Værktøj og Bohave, betalt sin Husleje og havde erhvervet sig Pas hos Præsidenten til en Rejse til Danzig. Mellinger var og blev borte, men Martini med Kone og Datter kom kun til Helsingør, hvorfra de vendte tilbage hertil, og han blev ført i Arrest i Raadhusets Corps de Garde, om hvilken Ernst oplyste, at det ikke var en saa foragtelig og beskæmmende Arrest som Stadens Arresthus, og at her anholdtes „mange honette Borgere og Personer, som for Nattesæde, Nattealarm og andet ere blevne hæftede“.

Garnisi lovede at udlevere Datteren, men gik først langt om længe ind paa at betale 1 Sletdaler om Ugen for Sønnen, idet man først vilde have, at han skulde stille Kavtion for 6 Aars Underhold. Datteren kom i Konventhuset at opdrages blandt forældreløse Børn og Sønnen i en Kirkestole, hvor han havde fri Undervisning og Klæder. Politikollegiet mente ellers ikke at burde straffe Garnisi, da de Katholske vilde udtyde dette til en Martyrdom og forat dette ikke paa fremmede Steder skulde foraarsage ny Forfølgelser mod dem af den evangeliske Religion, hvor denne ikke havde fri

---

¹⁾ K. D. VIII, 491—92 med Indlæg.

Religionsøvelse og aabne Kirker¹⁾. Johan Martin skikkede sig dog ikke godt. Det lader til, at Biskoppen satte ham i Huset hos en Lærer, men han var ude om Natten, og en Morgen, da han kom beskænket hjem, truede, bandede og udskældte han sin Informator, der endog paastod at han havde talt gudsbespottelige Ord og foragteligt om den Lutherske Lærdom, hvorfor Informatoren førte ham til Arresthuset, hvor han sad nogle Dage i Okt. 1720, og hans Fader maatte betale for hans Ophold der, meget imod sin Villie²⁾. Han havde ogsaa tidligere været sat fast, thi i Avg. 1720 klager hans Moder over, at hendes Søn ilde trakteredes i Arresthuset af en Fiskebløder. Datteren Marie Elisabeth var 1754—57 gift med Bogbinder Georg Julius Liebe³⁾.

Denne Historie fik et Efterspil, thi samtidig med at Biskop Worm gav ovennævnte Beretning om Garnisi, klagede han over, at der var ogsaa andre Børn af blandede Ægteskaber, hvis Børn oplærtes i den vildfarende Lærdom. Første Juledag sidst afvigt, var der saaledes en Løjtnant Moth af Kongens Grenaderkorps med 2 af sine Sønner i den papistiske Kirke, af hvilke den ene tog imod Brødet. „Det geraader og til mange Sjæles Fordærv og de enfoldiges største Forargelse, at de papistiske Præster tage saadanne Børn, naar de næppe ere over 12 Aar, til Kommunion med dem og saaledes, medens de endnu ere ganske unge og uforstandige, forføre dem. Dette var saa meget mere ubilligt, som de Reformerede i saadanne Ægteskaber vare forpligtede til at opdrage deres Børn i den evangelisk lutherske Lære.

Som en Følge heraf fik Politimesteren 13. Maj 1720 Befaling om at gøre sig bekendt med, hvor mange blandede Ægteskaber der var, og at have Tilsyn med, at Børnene

---

¹⁾ Politi- og Kommercekollegiets Memorialbog 11. Juni 1720.

²⁾ Smsteds 5. Okt. 1720. ³⁾ Pers. Tidskr. 2. R. III. 297.

af saadanne bleve opdragne i vor sande evangeliske Religion. Samme Dag fik Biskoppen Befaling om at paalægge Præsterne, at de ikke maatte vi nogen Lutheraner til nogen Papist, førend de skriftlig reverserede sig til, at Børnene maatte oplæres i den evangeliske Religion. Over saadanne Ægteskaber skulde der holdes Fortegnelse¹⁾.

Politimesteren opgav da Tallet paa Papister saaledes: 49 fuldkommen papistiske Familier, 5 Svende og Tjenestepiger, 31 papistiske Mænd gifte med evangeliske Hustruer og 3 papistiske Hustruer gifte med evangeliske Mænd.

Aar 1700 blev en Datter af en Soldat, Helene Maria Franci, der var opdraget i den lutherske Lære men gaaet over til den katholske, „benaadet“ med Arbejde i Børnehuset, indtil hun omvendte sig, men derfra undslap hun kort efter. Samme Aar sattes 2 andre kvindelige Apostater ogsaa i Børnehuset, den ene „til Arbejde og Undervisning“, den anden til „Revselse med Arbejde“²⁾. Om Helene Maria Franci afgaves den Beretning, at „da hun blev noget voxen og kom til Forstand, har hun begyndt for et Par Aar siden efter hendes Faders Forlangende imod hendes Moders Villie at gaa med ham i den katholske Forsamling her i Staden og siden bleven undervist paa Tydsk af en polsk Præst i den katholske Religion, som logerede i Mester Philips Hus i Løvstræde, hvor hun derefter daglig gik til ham og læste i katholsk tydsk Kathekismus, og da han siden rejste bort, sagde han at ville komme snart hid igen med flere katholske tydske Bøger, hvorefter hun nu gik til Alters til den franske Ambassadeurs og saa forblev ved den Tro“.

Da en katholsk Soldat 1714 var dømt til at skydes paa Grund af Mord, resolverede Kongen, at hans Straf skulde udsættes en Maaned, forat Præsten ved S. Petri Kirke

---

1) K. D. VIII, 492, 495. 2) K. D. VII. 580, 586, 594.

Dr. Dürkop kunde forsøge at omvende ham til den evangeliske Tro, men hvis han holdt ved sin Tro, kunde den katholske Præst hos den kejserlige Resident `faa Tilladelse til at følge ham til Retterstedet, „dog ikke udi hans sædvanlige Habit, langt mindre Crucifixet eller nogle usædvanlige Ceremonier at bruge“.

Anden Bog.

Næringsveje.

I.

Borgerskab. Skibsfart. Handel. Industri. Skatter.

Den bekendte Statistiker Kontorchef M. Rubin har for nogle Aar siden paavist,¹⁾ at Kjøbenhavns Indbyggertal 1699 var 62000, steg til 66000 ved Aar 1710, formindskedes ved Pesten 1711, saa der 1713 var 44000, men var atter steget til 76000 Indbyggere i 1728. Man skulde derefter tro, at de næringsdrivendes Tal under Frederik IV's Regering maatte være tiltaget betydeligt, men dette er ingenlunde Tilfældet; det egentlige Borgerskabs aarlige Tilvæxt var ikke større end under Kristian V's Regering. Fra denne haves Oplysninger om, hvor mange der tog Borgerskab i følgende 8 Aar:

1684:	209
1689:	115
1690:	190
1691:	361
1692:	180
1693:	210
1694:	150
1695:	183

1598,

---

¹⁾ Hist. Tdskr. 5. R. III, S. 531—34.

hvilket i samme Forhold i 10 Aar vil give et Tal af omtrent 2000.

Af nedenstaaende Tabel ses det, at medens Tallet gik op i Aarene 1701—10, gik det ned i de følgende 20 Aar og steg først efter Frederik IV's Død.

Borgerskab 1701—1760.

1701	165	1711	208	1721	141	1731	171	1741	329	1751	216
1702	173	1712	332	1722	148	1732	351	1742	193	1752	191
1703	243	1713	284	1723	129	1733	278	1743	227	1753	246
1704	441	1714	169	1724	134	1734	259	1744	236	1754	285
1705	195	1715	253	1725	254	1735	217	1745	225	1755	281
1706	199	1716	143	1726	171	1736	173	1746	145	1756	283
1707	199	1717	167	1727	312	1737	269	1747	205	1757	243
1708	159	1718	141	1728	244	1738	239	1748	214	1758	189
1709	220	1719	90	1729	106	1739	261	1749	208	1759	256
1710	200	1720	110	1730	198	1740	321	1750	238	1760	240
2194		1892		1836		2539		2220		2400	

Naar man nærmere undersøger Borgerskabsprotokollerne, viser det sig snart, at en forholdsvis talrig Klasse levede af at udskænke og tilberede Drikkevarer. Saaledes tilkom af

	1701—10	1711—20	1721—30
Øltappere	361	350	260
Vintappere	23	20	20
Brændevinsbrændere . .	63	62	97
Herbergerere	11	12	5
Kokke	3	4	3
Theskænkere	5	5	2
	466	453	387
eller af hele Tilvæksten	20 pCt.	24 pCt.	21 pCt.,

men da der desuden 1711—20 tilkommer 20 og 1721—30 62 Kældermænd, der temmelig sikkert ogsaa vare Øltappere¹⁾, bliver Tallet de 2 sidste Tiaar 25 og 24 pCt.

¹⁾ Jfr. Borgerskabsprot. 17. Jan. 1718 og 28. Avg. 1719.

I de 8 Aar i Kristian V's Tid, fra hvilke man har fuldstændige Lister, var der kun 186 Personer af nævnte Borgerskab, hvilket for 10 Aar vil give 232 Personer eller kun 12 pCt. af den hele Sum af Borgerskab.

Af Folketællingen for 1880 fremgaar det, at der da var af

Ølhandlere	138
Vinhandlere	85
Brændevinsbrændere	65
Traktører, Gæstgivere, Værtshusholdere	1535
	<hr/>
	1823.

1709 opgives til Fattigdirektionen:

Vin- og Theskænkere og Herbergerere	106
Øltappere	539
Brændevinsbrændere	327
	<hr/>
	972.

hvilket er over Halvdelen af lignende Næring i 1880, da Befolkningen var 4 Gange saa stor. Dette Forhold stemmer overens med ovenstaaende, thi de nævnte 1823 Personer i 1880 udgjorde 10 pCt. af det Tal, der da havde Borgerskab (18369), medens det i Frederik IV's Tid var 20—25 pCt., der levede af Folkets Tilbøjelighed til Drik, hvilken Klasse altsaa forholdsvis var dobbelt saa talrig som nu. 1891 var Tallet paa Beværtere og Brændevinshandlere dog steget til 2475, men samtidig steg Folketallet i samme Forhold. Det ses dog, at efter 1720 tog ikke nær saa Mange Borgerskab som Øltapper som 1700—20, hvilket svarer til Henriks Ytring i „Det lykkelige Skibbrud“ (3, 1), der er skrevet 1724: „Der er ikke saa meget nu ved Øltapperi som i gamle Dage“.

I de 8 bekendte Aar i Kristian V's Tid toge 391 Personer Borgerskab som Sømænd, hvilket udgjorde 25 pCt. af samtlige Borgerskab, og 195 Personer som Handlende, hvilket udgjorde 12 pCt.

Under Frederik IV toge Følgende Borgerskab:

	1701—10	1711—20	1721—30
Søfolk . .	256 = 12 pCt.	125 = 7 pCt.	171 = 9 pCt.
Handlende	219 = 10 —	115 = 7 —	175 = 10 —

Her er altsaa en stor Tilbagegang, og se vi paa de Handlende, vare af disse:

	1701—10	1711—20	1721—30
Kræmmere ¹⁾ . .	52	59	87
Købmænd ²⁾ . .	122	43	49
Smaa Handlende	22	7	25
Hosekræmmere .	23	6	14,

hvoraf det ses, at det ved Krigen gik tilbage med Gros-handelen. Blandt de Handlende er her ikke regnet de Jøder, der havde Borgerskab paa at handle som Jøde, om hvilke foran.

Af Bryggere, der hørte til de fornemste Borgere, tilkom: 1701—10: 43, 1711—20: 49, 1721—30: 30.

Saa mange flere var der af Arbejdskarle, Haandlangere, Favnsættere:

1701—10	1711—20	1721—30
207 = 9 pCt.	110 = 6 pCt.	96 = 5 pCt.

Grunden til disses Aftagen var sikkert den, at det ophørte at være Skik, at Arbejdskarle, hvilket er hvad vi kalde Sjøvere, i det hele tog Borgerskab.

---

¹⁾ Silke-, Ulden- og Lærredskræmmere, Isenkræmmere og Hørkræmmere. ²⁾ Købmænd betyder Grosserere. Der er i de 30 Aar kun 5, der udtrykkelig angives at ville være Gros-handlere, og 2, der kaldes Negotianter (1715 og 1730). Tømmerhandlere har jeg opført under Købmænd.

Borgernes Fødeegn.

	1701—10	1711—20	1721—30	1731—40	1741—50	1751—60	Sum	pCt.
Jylland	453	433	410	544	491	493	2824	22
Kjøbenhavn	444	385	307	426	480	586	2628	20
Søland og Møn	259	223	248	419	329	344	1822	14
Fyn, Laal.-Falster og Smaaøerne	67	67	99	165	120	115	633	5
Bornholm	12	10	18	42	37	40	159	1
Hertugdømmerne	90	131	138	176	160	176	871	7
Skaane	177	110	88	112	106	71	664	5
Halland	194	88	38	44	24	8	386	3
Bleking	3	1					4	
Norge	85	75	103	104	98	90	555	4
Island og Færøerne	4	1		3	3	6	17	
Sverig	35	25	13	28	20	34	155	1
Tydskland og Schweiz	242	241	250	389	305	397	1824	14
Holland og Frisland	42	4	14	9	8	7	84	1/2
Frankrig og Savoien	33	16	9	6	8	6	79	1/2
England og Skotland	11			2	5	6	24	} 3
Rusl., Polen, Ungarn	12	9	10	8	5	14	58	
Italien			1	4	1		6	
Ostindien				1			1	
Brasilien	1						1	
Unævnt	30	74	90	57	20	37	308	
Sum	2194	1892	1836	2539	2220	2400	13031	100

Det har altid stor Interesse at se, af hvilke Bestanddele en Hovedstads Indbyggere bestaa i Henseende til Nationaliteten. Som det fremgaar af den foran meddelte Tabel, udgjorde de indfødte Kjøbenhavnere i Aarene 1701—60 kun en Femtedel af ny tilkomne Borgere:

1701—20: 20 pCt.

1721—40: 17 —

1741—60: 22 — stigende til 24 pCt.

Det største Procenttal gave Jyderne:

1701—10:	20	pCt.
1711—20:	23	—
1721—30:	22	—
1731—40:	21	—
1741—50:	22	—
1751—60:	20,5	—

I Aarhundredets første Tiaar ydede de gamle danske Provinser østen før Øresund det tredje største Kontingent:

1701—10:	17	pCt.,
----------	----	-------

men dette taber sig paa Grund af Krigen og dens Følger; da de fleste vel allerede før denne havde været knyttede til Kjøbenhavn, mærkes Afgangen ikke lige strax, derfor gave de endnu

1711—20:	10	pCt., men nu aftog det.
1721—30:	6	—
1731—40:	6	—
1741—50:	6	—
1751—60:	3	—

Fra Sælland og Møn var Tilvæksten tiltagende, ventelig paa Grund af Vornedskabets Ophævelse:

1701—20:	12	pCt.
1721—30:	13	—
1731—40:	17	—
1741—50:	15	—
1751—60:	14,5	—

Hertugdømmerne, og det for den langt overvejende Del Sønderjylland ¹⁾, ydede

1701—10:	4	pCt. men
1711—60:	7	—

---

¹⁾ I Aarene 1714—98 vare 25 pCt. af Drengene i Silke- og Klædekræmmerløse fra Sønderjylland.

Fra Fyn, Laaland og Smaaøerne kom

1701—10: 3 pCt.

1711—20: 4 —

1721—30: 5 —

1731—40: 7 —

1741—60: 5 —

Norge ydede gennemgaaende 4 pCt., men 1721—30: 5 pCt., Sverig i Gennemsnit 1 pCt., Bornholm i Gennemsnit 1 pCt.

Saaledes ses det, at 80 pCt. af ny tilkomne Borgere i 60 Aar tilhørte dansk og nordisk Nationalitet og at den Fortydskning, om hvilken der ofte er talt, ikke i høj Grad har hidrørt fra de næringsdrivende Borgere. Indvandringen fra Tydskland var vel stigende, men hvad kan det sige, om endog en Sjettedel af Borgerne var født i Tydskland; dette Mindretal maa dog under almindelige Forhold snart lære at bøje sig for Flertallet og optage dets Sprog og Særkende. Sagen var imidlertid den, at Hans kongelige Majestæts Residensstad vrimlede af tyske civile og militære Embedsmænd tilligemed tyske Soldater og at en stor Mængde af de tyske Borgere netop hørte til de fornemme, der kunde give Tonen an lige overfor deres Jevnlige. Desuden levede her en stor Mængde tyske Haandværkssvende, og enhver dansk Svend maatte have rejst paa Professionen. Borgerskabslisterne ere saaledes upaalidelige Kilder til at paavise Tydskhedens større eller mindre Betydning; thi de indfødte Tydskeres Borgerskab udgjorde kun:

1701—10: 11 pCt.

1711—20: 13 —

1721—30: 13 —

1731—40: 15 —

1741—50: 14 —

1751—60: 16,5 —

Procenttallet tager mærkværdig nok til, uagtet det 1728 blev forbudt at optage andre Læredrenge i Lavene end dem, der vare fødte i Kongens Riger og Lande. Fra Holland og Frisland kom 1701—10 42 Personer eller 2 pCt., men i de følgende 50 Aar tilsammen kom ikke flere end 42, saa Forbindelsen med Holland gik betydeligt tilbage. Fra Frankrig kom 1701—10 30 Personer eller 1,5 pCt., men 1711—60 ikke mere end 46 tilsammen.

Interessant er Forholdet til de gamle Provinser østen for Øresund. Af de 194 Hallændinger, der toge Borgerskab 1701—10, vare

- 42 Øltappere
- 34 Søfolk
- 32 Arbejdsfolk
- 10 Bødkere
- 9 Brændevinsbrændere
- 6 Smede
- 6 Tømmermænd
- 4 Høkere
- 4 Skoflikkere
- 3 Slagtere
- 10 Bryggere,

men i de Professioner, hvori de toge Borgerskab, var det som Svende, og at de vare Søfolk, vil sige, dels at de førte smaa Skuder, dels vare Baadsmænd og Pramførere. Da der i disse Aar toges Borgerskab af

- 261 Øltappere
- 207 Arbejdskarle
- 256 Søfolk,

ses det, at henholdsvis 16, 16 og 13 pCt. af disse vare Hallændinger. I det hele udgjorde disse saaledes en stor Del af den simplere Befolkning, der sandsynligvis fra først af kom hertil forat tage Tjeneste. De Navne, som disse Folk bare,

vare lidet afvexlende: Svend, Bent, Børge, Helle og Arved; det sidste Navn forekommer kun hos Hallændinger, saa Holberg begaar en Fejl i at betegne sin Arv som Jyde, thi Jyder brugte ikke dette Navn. De 10 Bryggere ere sandsynligvis oprindelige Bryggerknægte, der have overtaget deres Husbonds Gaard.

Skaaningerne udgjorde 1701--10: 177; af disse vare:

- 28 Øltappere
- 17 Søfolk
- 18 Arbejdskarle
- 13 Skomagere
- 11 Brænde vinsbrændere
- 9 Skrædere
- 5 Fiskere
- 5 Vægttere
- 5 Smede
- 5 Vognmænd
- 4 Bødkere
- 2 Bryggere
- 6 fornemme Handlende
- 5 Smaahandlende.

De Øvrige vare fordelt i forskellige Professioner. Ogsaa Skaaningerne ses at tilhøre de fattigere Klasser¹⁾, men dog at komme noget højere til Vejrs end Hallændingerne. Det er mærkeligt at se, hvor stærk Forbindelsen endnu i Frederik IV's første Tid var med de gamle Landskaber, og dette tyder paa, at Kjøbenhavn i tidligere Tid har udøvet endnu langt større Tiltrækning. Sandsynligt er det, at en stor Del af de lavere Folkelag førend 1660 og da navnlig Tyendeklassen har været Skaaninger og Hallændinger, og

---

¹⁾ I Magistratens Skrivelse af 26. Jan. 1705 siger det, at de fleste Færgemænd ere fra Skaane og Halland.

at de Spor, som vor dygtige Sproggransker Cand. mag. P. K. Thorsen vil have fundet af skaansk Dialekt i det nu snart forsvindende særlig kjøbenhavnske Talesprog, saaledes som man for en 30 Aar siden jævnlig hørte hos Nybodersfolk, Arbejdsmænd og i adskillige gamle kjøbenhavnske Familier, ere Levninger fra Tiden før 1660, men det kan ikke bevises, da vi før Frederik IV's Regeringstid ikke have Oplysninger om Borgernes Fødested.

Foruden den store nordiske Krig var der en Grund mere til, at Skaaningerne ikke saa stærkt søgte hertil, nemlig Arveforholdene. Den svenske Regering gjorde nemlig endog efter 1720 Vanskeligheder ved at lade danske Borgere arve afdøde Slægtninge i Skaane; saaledes kunde Gert Meyers Enke ikke faa 2000 Rdl., som tilfaldt hende i Arv efter hendes Moder i Malmø, hvorfor Kongen havde erklæret Præsident Meller, at der skulde fares frem mod svenske Undersaatter paa samme Maade. Derfor nægtede Magistraten 1725—26 Hører i Landskrona Peder Cronius at oppebære en ham tilfalden Arv. Disse Forhold bleve dog formentlig udjævnede i samme Aar¹⁾.

De fleste indvandrede vare fra Landet. I Købstæderne ere fødte:

	Jylland	Hertugdømmerne	Det øvrige Kongerige
1701—10	60	53	156
1711—20	102	88	136
1721—30	54	69	97
	<u>216</u>	<u>210</u>	<u>389,</u>

hvilket vil sige, at i det første Tiaar var der af indvandrede fra

Jylland	13 pCt.	fra Købstæderne
Hertugdømmerne	59	— — —
Det øvrige Kongerige	46	— — —

¹⁾ Mag. Skr. 18. Juni 1725, 17. Juli 1729.

i det andet Tiaar

Jylland	23 pCt. fra Købstæderne			
Hertugdømmerne	67	—	—	—
Det øvrige Kongerige	45	—	—	—

i det tredje Tiaar

Jylland	13	—	—	—
Hertugdømmerne	50	—	—	—
Det øvrige Kongerige	30	—	—	—

Omtrent $\frac{1}{3}$ af alle danske indvandrede i Aarene 1701—30 vare altsaa for Købstæderne, men i Forhold til de fra hver Landsdel indvandrede kun $\frac{1}{6}$ fra Jylland, $\frac{2}{5}$ fra det øvrige Kongerige, $\frac{2}{3}$ fra Hertugdømmerne; det var navnlig Flensborg, hvorfra der kom mange, især Handlende.

Det havde hidtil i Almindelighed ikke været Skik at løse Borgerbrev; det var nok at blive indskreven i Raadstueprotokollen. Ved Stempelpapirsforordningen af 10. Okt. 1699 var det bestemt, at Borgerbreve skulde have Stempel til 1 Rdl., men det var ikke befalet at tage Borgerbrev, hvilket kun blev Tilfældet med Skippere og Negotierende, der rejste i fremmede Lande. Enkelte Øltappere, Arbejdskarle og lignende Folk fik vel Bevis for, at de vare Borgere, men kun Udskrift af Borgerskabsprotokollen og ikke noget Borgerbrev. Ved Forordningen af 23. Jan. 1719 og 7. Dec. 1722 bestemtes, at enhver skulde løse Borgerbrev, men Magistraten kunde ikke bevæge Borgerne dertil, og det tillodes derfor 16. Jan. 1728 ældre Borgere at være fritagne for at løse saadanne, naar de havde taget Borgerskab før 1719, men derimod skulde alle andre være tvungne dertil. Udgiften ved at tage Borgerskab skulde være for Handlende og Bryggere 1 Rdl. for Stempelpapir og til Magistraten for Stadens Segl og til Raadstueskriveren hver 3 $\frac{1}{2}$ istedenfor tidligere 1 Rdl., Haandværkere, Brændevinsbrændere og Øltappere henholdsvis 3 Mark og 2 Mark, Kældermænd og

Spækhøkere 1 $\frac{1}{2}$ 8 $\frac{1}{2}$ for Stempelpapir og ligesaa meget i Skriveløn. Dette er første Gang, der gives forskellig Taxt paa Borgerbreve, medens der hidtil havde været samme Kendelse for Alle¹⁾.

Naar en Borger vilde løses fra sin Borgered paa Grund af Bortrejse, fik han en Attest fra Magistraten, at han havde været en hørig og lydlig Borger, forrettet, hvad der var ham befalet, og gjort Rede og Rigtighed for hvad, der havde været ham betroet, hvorfor man tillod ham at søge sin Næring og Bjering, hvor han kunde og lystede, uden nogen Hinder for den af ham aflagte Borgered, saasom denne efter denne Dag skulde være ophævet og ikke komme ham til Hinder eller Præjudice i hans lovlige Foretagende²⁾.

Handelsflaaden var tiltaget mellem 1678, da der var 116 Fartøjer³⁾, og 1704, da der var 208, hvilket var en betydelig Fremgang⁴⁾. og flere af disse vare store Skibe, saaledes havde det ostindiske Kompagni 5 og det guineisk-vestindiske 3 med Bemanding af i alt 722 Mand, medens de andre 200 havde en Bemanding af 1113 Mand; af disse 200 benævnedes kun 51 „Skibe“, hvilket var Fartøjer med over 40 Læsters Drægtighed. En stor Mængde af disse Fartøjer har dog været Baade⁵⁾.

Den indenlandske Fart, der bestod i Sejlads paa Kongeriget, Norge, Island, Færøerne og Grønland, blev ifølge Acciseregnskaberne i Aarene 1717 og 1718 besørget af følgende Fartøjer, hjemmehørende i Kjøbenhavn, hvortil dog bemærkes, at 1717 er det indkommende, men 1717 ud-gaaende Skibe; det mindre Tal i sidstnævnte Aar beror vel

1) Mag. Skr. 29. Dec. 1727. 2) Mag. Skr. 23. Maj 1720. 3) Femte Del S. 135. 4) Garde, den danske og norske Sømagt II. 75—76. 5) 1709 befalede Kongen Magistraten at indsende Fortegnelse over alle Fartøjers Drægtighed og 1710 over alle de Søfolk, der fandtes i Staden (K. D. VIII, 103, 125), men disse Fortegnelser ere næppe til, lige saa lidt som en Fortegnelse over Skibenes Drægtighed, som Magistraten indsendte 5. Marts 1711.

paa større Usikkerhed for Sejladsen paa Grund af Krigsforholdene.

1717			1718		
Skibe	27	Læster 1263	Skibe	27	Læster 1109
Krejterter	37	— 751	Krejterter	18	— 379
Gallioter	64	— 1064½	Gallioter	29	— 555½
Skuder	17	— 192½	Skuder	7	— 88
Jagter	29	— 195½	Jagter	14	— 88½
Smakker	2	— 43	Smakker	2	— 30
Færger	4	— 7½	Færger	1	— 2
Fartøjer 180 m. Læster 3517			Fartøjer 98 m. Læster 2252		
1717			1718		

hvortil kommer 54 Baade i 1717 og 10 i 1718 med henholdsvis 112½ og 31 Læster.

Naar vi undersøge Acciseregnskaberne i nogle Aar efter 1720, finde vi følgende Tal af udgaaende Fartøjer i indenlandsk Fart:

1727			1728		
Skibe	25	Læster 1472	Skibe	39	Læster 2178
Krejterter	15	— 309	Krejterter	14	— 299½
Gallioter	34	— 609	Gallioter	46	— 894½
Skuder	1	— 14	Skuder	4	— 82½
Jagter	29	— 160½	Jagter	31	— 181
Smakker	1	— 19	Smakker	1	— 19
Færger	3	— 10½	Færger	5	— 17
Hukkerter	2	— 42	Hukkerter	3	— 92
Tjalk	1	— 14	Tjalk	2	— 25½
			Pramskib	1	— 27
			Bojert	1	— 32
Fartøjer 111 m. Læster 2650			Fartøjer 147 m. Læster 3848		
1727			1728		

Af Fartøjer i udenlandsk Fart var der følgende udgaaende

1727				1728			
Skibe	20	Læster	1154	Skibe	19	Læster	1229
Krejterter	7	—	169½	Krejterter	9	—	179
Gallioter	29	—	575½	Gallioter	35	—	754½
Jagter	11	—	60	Jagter	9	—	49
Smakker	1	—	18	Færger	2	—	7
Færger	2	—	7	Hukkert	4	—	120
Hukkert	4	—	137	Tjalk	1	—	11½
Tjalk	1	—	14	Pink	1	—	40
Brigantin	1	—	27	Bysse	1	—	23
<hr/>				<hr/>			
Fartøjer	76 m.	Læster	2162	Fartøjer	81 m.	Læster	2413
1727				1728			

hvilket giver

1727: 187 Fartøjer med 4812 Læster

1728: 227 — — 6261 —

Desuden var der Baade saavel til indenlandsk som udenlandsk Fart og de store Skibe, der tilhørte det vestindisk-guineiske Kompagni og det ostindiske Kompagni. Fra det første udgik i Oktober 1727 Salvator Mundi til St. Thomas og i Juli 1728 Fregatten Haabet til Guinea og St. Thomas samt Jagten Prins Frederik til Guinea; det andet udsendte i Nov. 1727 Grev Laurvig og den gyldne Løve; 1726 var dets Skib Dronning Anna Sophie strandet ved Læsø.

1727 fore 20 Fartøjer til Island, 1 til Færøerne, 1728 gik 27, af hvilke det ene kaldes Fregat (85 L.), til Island, 1 til Færøerne, 3 til Grønland. Den udenlandske Fart gik mest paa Østersøen, de smaa Skibe mest til Skaane, hvortil der ogsaa dreves megen Baadfart. 1727 gik 1 Skib til England, 7 til Frankrig, 4 til Holland, 3 til Spanien og Portugal, Brigantinen til Nordsøen paa Doggerfangst. 1728 gik 4 til Portugal, 3 til Frankrig, 1 til Holland. Kongen

havde ogsaa flere Koffardi- og Proviantskibe, med hvilke Private kunde faa Tilførsel ligesom fra Krigsskibene. I Krigstiden bleve ofte private Skibe fragtede af Kongen.

Det største Skib var .	1717	paa	95	Læster,	det	mindste	paa	8
— — — — .	1728	—	144	—	—	—	—	23
Den største Krejert var	1717	—	37	—	—	—	—	8
— — — —	1728	—	36	—	—	—	—	11
Den største Galliot var	1717	—	49	—	—	—	—	5
— — — —	1728	—	45	—	—	—	—	5½
Den største Skude var	1717	—	23	—	—	—	—	6
— — — —	1728	—	34	—	—	—	—	11½
Den største Jagt var	1717	—	12	—	—	—	—	4
— — — —	1728	—	10	—	—	—	—	2

En Pink var paa 40 L., en Bysse paa 23 L., en Tjalk 11½ —14, en Hukkert 27—36 L., en Bojert 32 L. Benævnelsen paa de smaa Skibe er dog undertiden vaklende.

1724 var iøvrigt et endnu bedre Aar for den udenlandske Fart, thi da indkom

Skibe	19	Læster	974
Krejterter	15	—	330½
Gallioter	60	—	1154
Jagter	16	—	82½
Smakker	4	—	65
Færger	4	—	8
Hukkerter	6	—	163
Skuder	2	—	33
Pink	1	—	26
Bysse	1	—	28
Stenpram	2	—	7

1724: 130 Fartøjer m. 2871 Læsters Drægtighed

i udenlandsk Fart; desuden indkom for Ostindisk Kompagni i Juni Dronning Anna Sophie og i August Grev Laurvigen,

begge fra Trankebar, og for det vestindisk-guineiske Kompagni Salvator Mundi i September fra St. Thomas.

Til Sammenligning maa dog anføres, at for nogle følgende Aar opgives udtrykkelig af Skibe hjemmehørende i Kjøbenhavn¹⁾:

1747:	115	Skibe
1749:	139	—
1760:	223	— ,

af hvilken ingen vare byggede i Kjøbenhavn uden nogle enkelte efter 1740 paa Bjørns Værft. Der maa i de mellem-liggende Aar vare sket en Nedgang i Skibsfarten.

I Juni 1699 klagede Søfolkene til Kongen over, at Fremmede tog Brødet fra dem, idet disse lettere end de indfødte fik Hyre hos Skippere, dels paa Grund af Slægtskab, dels for Landsmandsskabs Skyld, og rejste bort igen om Efteraaret. Som en Følge deraf fik Vaterskovten Tilkendegivelse om, at de Søfarende, der vare bosatte her, vare berettigede til Hyre fremfor Udenlandske og at alle Skippere vare forpligtede til at antage deres Folk i hans Nær-værelse²⁾.

Ved Skippernes Lavsartikler af 25. Jan. 1707 blev det bestemt, at alle Skippere og Styrmand, som bleve indtagne i Lavet og vilde fare herfra, skulde examineres af Lorens Lous og have Attest fra Skipperlavet. Derved opnaaedes en Garanti for danske Søfolks Dygtighed, der maatte virke fremmede paa Skibsfarten. 1704 var det blevet bestemt, at Skipperlavet skulde tage Ordre fra Kommercekollegiet ang. Kendelser mellem Redere og Skippere³⁾.

1721 beklagede Skipperne sig over, at Købmændene betjente sig for en Del af fremmede Skippere, hvorfor Magistraten lod opslaa en Plakat paa Børsen for at fremme Skippernes Tarv.

1) Rigsarkivet Reg. 30. 2) K. D. VII, 595—96 med Indlæg.

3) K. D. VII, 735.

Et stort Gode blev det i Aaret 1726 oprettede Sø-assurancekompagni.

Den udenrigske Skibsfart, der havde tiltaget saa betydeligt i Kristian den Femtes sidste Aar, led store Tab ved de store Krige mellem Sømagterne i Slutningen af det 17. og Beg. af det 18. Aarhundrede. Usikkerheden i Handelen fremgaar af en Indstilling af 26. Feb. 1703 fra L. Kreyer, V. Edinger, M. Abestee, J. Würger, Henrik Høyer, Steffen Lindeman, A. Lehn, And. Kellinghusen og Lüder Stiefken om de vanskelige Forhold, idet alle krigende Partier opbragte alle Skibe, saa de Handlende vare langt elendigere i deres Handel, end om vi virkelig vare begrebne med udi Krigen. „En stor Del Skibe ligge opbragte i Zeeland under store Bekostninger, saa hvis dette skal blive ved, er det Købmændenes endelige Ruin. Matroser og Haandværksfolk, som hidtil have levet af det ved Handelen faldende Arbejde, saasom Rebslagere, Smede, Tømmermænd og mangfoldige andre Vedhæng ved Skibsfarten forgaa og bortvige, da der intet er for dem at gøre. Landet sættes i en beklagelig Tilstand, thi Handel og Vandel ere Sjælen i et Land, ligesom Kongens Indkomster i Konsumtion og Told ville formindskes.“ Kongen lovede at ville lade sig være „angelegen“ at haandhæve fri Commercium¹).

I en Ansøgning 1697 fra Nikolaj Jansen (Arf), Jørgen Thormøhlen, Vilhelm Edinger og Niels Müller hedder det, at de til Dato med Kapital og Renter have mistet over 500000 Rdl. for Skibe, som vare opbragte i Krigen, saa de nu maatte lade deres andre Skibe henligge ved Volden og forraadne.

Som et af de mange Exempler paa Købmænd, hvem Krigsforholdene ødelagde, fremsættes her følgende Erklæring

---

¹) Rigsarkivet. Kgl. Resolutioner paa Suppliker. Aar 1700 vare H. Nansen, Joh. Møller, Abraham Lehn, Mads Christensen og V. Edinger Medlemmer af en Kommission i Raadstuen foran Slottet i Anledning af et Forslag til Handelens Forbedring af Thormøhlen og Mathias Leers.

fra Magistraten af 24. April 1704 om en gammel ærlig Borger:

„Allert Tønsberg er en gammel Borger her i Kbnh. og en med de ældste af de 32 Mænd, har i fordum Tid indtil for nogle Aar siden været en suffisant og velhavende Mand, svaret enhver til hvis han burde, betjent adskillige Byens Bestillinger, særdeles nogle Aar været Stadens Kæmner og udi de Forretninger saavel som sit Købmandsskab været hel flittig og vinskibelig, er altid befunden oprigtig, retsindig og redelig at have handlet og ført et sømmeligt og meget sparsommeligt Levned. Det er ogsaa de fleste af os saavel som hans Medborgere vel vidende og bekendt, at han ej selv har forvoldet sin nu havende slette Tilstand, men at Aarsagen dertil har været tilbagestaaende Betaling hos andre fallerende Debitorer, Søskader, Skibes og Godsens Opbringelse for ham saavel som flere udi forrige i Krig mellem Frankrig, England og Holland og Tidernes Vanskelighed for de Negotierende, hvorved han er bleven sat tilbage udi sine Midler henved 23000 og nogle Hundrede Rigsdaler efter hans derom for os speciel gjorte Forklaring udi det Aar 1701, da han den 9. Juni selv forat se samtlige sine Kreditorer nogenledes betalte overgav alt sit Bo og Midler udi Rettens Hænder.“ Magistraten beretter videre om hans Ærlighed, at hans Kreditorer lod ham sætte i Arresthuset, men da de fik Kundskab om hans store Tab og erfarede, at der i Boet fandtes alt det Sølv, som han tilforn i sin Velmagt havde ejet, ja endog hans afdøde Hustrus Ringe og Fæstegave og andre Effekter af kurante Købmandsvarer, som han lettelig kunde have bragt til Side, lode de 24 Kreditorer ham ikke alene komme paa fri Fod, men indgik Akkord med ham og lode sig nøje med $33\frac{1}{3}$ pCt.

Nogen Godtgørelse fik Købmændene i de saakaldte Satisfaktionspenge.

De 80000 Rdl. hollandske Satisfaktionspenge fra 1702 var Godtgørelse for 38 Fartøjer, for hvilke Rederne angav Tabet til

497046 Rdl., hvilket Tal reduceredes til 208908 Rdl., og derefter fik hver i visse Forhold tildelt sin Del. Nogle led store Tab. Brødrene Frederik og Niels Müller havde alene mistet 8 Fartøjer, hvorfor de fik ca. 30000 Rdl.

De engelske Satisfaktionspenge beløb sig til 114152 Rdl., der udbetaltes 1707. For 68 kjøbenhavnske Skibe fordeltes 62853 Rdl., desuden var der fra Helsingør 3, Aarhus 3, Aalborg 1, Flensborg 3 og fra „Fyrstendømmet Slesvig“ 3, fra Norge 50: af de nævnte kjøbenhavnske Skibe vare ovennævnte Brødre Müller Redere af mindst 14, hvorfor de fik 9647 Rdl.

Mest indbringende vare de store Handelskompagnier, og især den islandske og grønlandske Handel; islandsk Købmand var et søgt Borgerskab. Kommerceraad P. Klaumann udrustede 1702 3 Skibe til Grønland¹⁾. En stor Handlende var Vilhelm Edinger, der havde købt sin Svigerfader Vigant Michelbechers Gaard ved Frederiksholms Kanal. Da han søgte om Forlængelse af Gaardens Skattefrihed, erklærede Magistraten 29. Feb. 1708, at han havde lidt adskilligt ved Søskade og Skibes Opbringelse og at det var vitterligt, at han kontinuerede med de største Negotier paa de fleste Riger og Lande i Vestersøen, saa og paa Arkangel og Narva.

Under den store nordiske Krig stansede for en stor Del den udenlandske Skibsfart, nogle Skibe fik vel Anvendelse som Transport- og Føringskibe, men mange laa sikkert stille. Det vestindisk-guineiske Kompagni synes at have haft Held med sig indtil Krigens Udbrud 1709; fra Guinea førte det Slaver til Vestindien og hjembragte Sukker; det fik ogsaa 1721 Privilegium paa at oprette et stort Sukker-raffinaderi i Kjøbenhavn²⁾.

---

¹⁾ Sæl. Registre 25. Feb. 1710. ²⁾ Nogle Oplysninger om dette fra 1716 og 1720 findes i Politi- og Kommercekollegiets Mem. Bog 1716—20 S. 44—52 og 1720—24 S. 31—35.

Det ostindiske Handelskompagni gik saa meget tilbage, at Kongen 1725 nedsatte en Kommission forat undersøge dets Tilstand, og ved Hjælp af en Hollænder, Josias von Aspern, havde man i Sinde at oprette et nyt Kompagni i Altona, hvilket dog mislykkedes. Kompagniets Tilstand var saa slet, at da Raadmand Wroes Enke havde opsagt 7000 Rdl., lod Kongen Oversekretæren 1727 anmode Direktionen om at formaa Enken til at lade Pengene blive staaende, „at Kompagniet ikke aldeles og paa engang skulde kastes overende“. 1729 stansede det aldeles, men Bremeren Peder Baker fik iværksat en Forbindelse med Kina, der lykkedes. 1730 oprettedes det Asiatiske Kompagni, der forenede den ostindiske og kinesiske Handel¹⁾.

Efter 1720 kom der i det hele Liv i Handelen. 1730 nævnes som Deltagere i den finmarkske Handel Jakob Severin, Oluf Black og Rasmus Sternberg. 1728 fremkom Vilhelm Edinger, Abraham Kløcher og Hans Jørgen Solberg med et Forlag til Fremme af Handelen i Middelhavet²⁾. Paa Forslag af samme tre Købmænd bevilgede Kongen paa Kronprinsens Fødselsdag 1726 de saakaldte 4 Species eller Oplagsretten til Salt, Vin, Brændevin og Tobak, hvilke vare belagte med saa høj Told, at der blev drevet stort Smugleri dermed i Provinserne, hvoraf Følgen blev, at disse Varer kunde købes billigere udenfor end i Kjøbenhavn, hvor det var mere vanskeligt at smugle. Kjøbenhavn fik nu Eneret til Indførsel af disse Varer, og derfra skulde altsaa det øvrige Land forsyne sig, men det var paa den Betingelse, at Varerne hentedes med indenlandske Skibe og fra første Haand. Man ventede heraf en stor Tilvæxt i Toldindtægter, men den nære Forbindelse mellem Vestjylland og Holland bevirkede, at Varerne alligevel indsmugledes, og Kjøbenhavns

---

¹⁾ Hojer II, 139—50, 228—29. F. Thaarup, det danske asiat. Kompagni S. 36—39. ²⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 553—58.

Indbyggere havde ikke Skibe nok, hvorfor Kongen endnu nogle Aar maatte tillade Fragtfart ved fremmede Skibe; Fordelen tilfaldt ogsaa alene nogle enkelte formuende Borgere, der kunde give Kredit i Provinserne. Da Viborg brændte 1726, fik den Toldfrihed, saa den forsynede det halve Jylland med ufortoldede Varer, og Smugleriet tog snarere til end af. Derfor sluttede Købmændene en Forening, der afkrævede Ed paa den ringeste Mistanke, Naboer, Tyende og Arbejdsfolk bleve lokkede til at angive deres Venner og Herrer, og de, der forsømte dette, bleve truede med haarde Straffe, hvilket efter A. Hojers Udsagn ikke havde anden Virkning end en Hob falske Eder, hvorfor Kristian VI tilsidst ophævede Monopolet¹⁾.

2. Jan. 1728 indgave ogsaa Abraham Kløcher og H. J. Solberg en Indstilling til Kongen, at Bevillingen med de 4 Species havde fremkaldt Misundelse, og Krediten i Udlandet blev ødelagt af andre Landsmænd, saa de kjøbenhavnske Købmænd fik Breve derfra, som om de vare færdige til at løbe af Byen. Saaledes nævne de følgende: „Fire fremmede engelske Købmænd, som ellers ere hjemmehørende i Stokholm, Gøteborg og Frederikshald, vare udi Kompagni komne til Helsingør forat fortsætte deres Rejse her til Kjøbenhavn og videre herfra til Udlandet. I Helsingør kom de ind til en Købmand Hans Petersen, og denne har ex abrupte og uden at have faaet nogen Anledning begyndt at diskutere om de kjøbenhavnske Købmænd og de for Kjøbenhavn allernaadigst privilegerede 4 Species, og det i saadan Tone, at nu var Tiden kommen, at enhver kunde se Effekten af de 4 Species og at de derudi interesserede Personer ej vare kapable længer at holde sig og at 5 eller 6 af de bedste havde været obligerede til at forskaffe sig E. kgl. Majestæts Moratorium eller Protektorium paa 5 Aar. Nærmere tilspurgt nævnte han os 2 underskrevne.“ I den Anledning vilde de

¹⁾ A. Hojer II, 184—87.

anlægge Sag imod Købmanden og fik ogsaa bevilget to Kommissarier til at dømme i Sagen¹⁾.

Indtægten af Børsen var henlagt til Kvæsthuset. Boderne udlejedes til Detailhandlere; der nævnes saaledes oftere Udsalg af Snedkerarbejde. 1722 omtales Paullis Boglade, der havde taget Skade ved at Taget var utæt, uagtet Huset forrige Sommer var repareret. 1702 blev Børsens Reparation udbudt til Licitation og 1706 blev Trappen ved den østre Ende repareret, ved hvilken Lejlighed det oplyses, at der under Trappen var et Vognhus og et Pakkus med fordærvet Fisk, hvilket sidste blev gjort ryddeligt²⁾. Medlemmer af Handelslavene, der ej selv ejede Hus, maatte yde en aarlig Afgift til Børsens Reparation.

Detailhandlernes Kaar vare trange. Uagtet Lavenes Privilegier fik mangfoldige Personer kgl. Bevilling, Byen oversvømmedes af fremmede Handlende, og den ostindiske Handel, der var fri, gav Anledning til et Utal af omløbende Kvinder, der solgte Kramvarer. Saaledes skriver Silke- og Klædekræmmernes Oldermænd 1703, at man nu snart ikke mere kunde holde Tjenestepiger, thi de stolede paa, at hvis de ikke kunde have deres onde fri Villie i deres Tjeneste, kunde de gifte sig med en Soldat eller Baadsmand og derpaa have Ret til at løbe om med Varer. Samme Klage kom fra dem, der drev Manufakturere, og dem, som behøvede Folk til Vask, thi Kvinderne vilde heller løbe gadelangs end gøre stadig Gærning i Husene.

1723 klagede samme Kræmmere over forskellige navngivne ulovlige Handlende og nævnte desuden „adskillige, som dagligen omløbe paa Gaderne og ved Stranden med Spejle, Spanskrør, Smækker, Tørklæder, Nathuer og andet Kram mere. Endnu adskillige Sælgekoner og andre, som købe Kramvarer paa Avktioner, dem ikke alene paa Torvene

---

¹⁾ Sæl. Tegn. 9. Jan. 1728 med Indlæg. ²⁾ K. D. VII, 777.

tilkøbs udhænge og sælge, men endog udi Husene dem tilbyde“¹⁾.

De ny Handlende, der kaldtes Galanterikræmmere og som fik kgl. Privilegier, vare en Torn i Øjet paa Handelslavene. Da Jean Baptiste, der 1701 havde taget Borgerskab som Madrassemager, Aaret efter søgte om Privilegium paa at handle med Galanterier, forklarede han, at disse Varer bl. a. bestod af: Franske Flor, alle Slags Baand, franske Fontanger, Masker, Handsker, Knive, Spænder og Traad, hvilket Magistraten fandt var stridigt imod Kræmmernes Lavsprivilegier, derimod mente den, at han kunde handle med: Essenser af Jasmin, Pudder, Pudderdaaser, Sæbebolle, Snustobak, Snustobaksdaaser, Lak, ungarsk Vand, Øregehæng, Glasperler, trykte Kobberstykker eller Billeder og ej videre; paa dette sidste fik han Privilegium²⁾.

1702 skrev Urtekræmmernes og Isenkræmmernes Oldemand til Politimesteren, „hvorledes Fuskeriet med adskillige Slags Varer tager Overhaand, ja langt mere end nogen Tid tilforn, baade med Omløben i Husene og andet, saa at fast Ingen af os noget udi vore Boder har at bestille og hos mangen En Næringen er saa ringe, at han ej Brødet til Hustru og Børn fortjene kan“. 1705 indgav man en lignende Klage, „hvorledes det ganske tager Overhaand med Omløbere med adskillige Kramvarer, hvilket begaas af adskillige løse Folk; somme af dem kunde vist tjene Godtfolk for deres Brød og de Gifte spinde paa deres Rok og derved fortjene deres Underholdning, ja det er nu kommet saa vidt, at de ikke engang frygte for nogen, men sætte sig offentlig paa Gaderne, Torvene og Broerne“: 1706 hedder det: „Rendekællinger, ja Tjenestepiger og Drengene omløbe og fordærve os fattige Folk, de gaa omkring Hus fra Hus, saa vi vide snart ikke at sælge et Pund Gods, men de bedste Huse

¹⁾ Silke- og Klædekræmmerlavets Jubilæumsskrift S. 56, 80.

²⁾ Mag. Skr. 23. Feb. 1702. K. D. VII, 676. Jfr. om Galanterikræmmere Kbnh. paa Holbergs Tid S. 282—84.

bespises af dem, medens de Fabrikerende ikke kunne faa saa mange Spindere, som de behøve, thi saa længe en Rende-kælling eller Tjenestepige maa løbe med Kram, gider hun ikke spinde, thi dette er lettere“.

Det viste sig imidlertid, at flere Lavsbrødre ikke alene solgte Varer til Omløbere, men selv holdt Omløbere.

Politimester O. Rømer var nemlig meget lemfældig imod Omløberne, hvorimod hans Efterfølgere efterhaanden stansede Ondet.

Magistraten havde i Henhold til Frdn. af 26. Jan. 1683 og 28. Juli 1684 „i Henseende til dem, som her i Staden fabrikere Strømper og andet, ladet udgive Sedler til nogle faa fattige Folk og derved tilladt dem at sælge ost-indiske Varer samt hvis her i Staden fabrikeres, forat de derved kunde fortjene Brødet; deslige Tilladelse have vi ogsaa givet en Del Glaskræmmere og Nürnbergere, som handle med Landkort og andet Smaatøj, saasom de have givet flux bedre Køb, end man ellers kunde have det,“ men da Politimesteren gjorde opmærksom paa, at Forordningen af 22. Okt. 1701 om Politiets Administration forbød al Omløben, lovede Magistraten 29. Maj 1715 saa vidt muligt at tilbagekalde sine Sedler.

Denne Omløben tog snart igen til ved de Militære. 1722 klagede Magistraten til Grev Sponnech „over det store Tyveri, der fast daglig gaar i Svang, og som ingen Haab kan have, det nogen Tid kan blive hæmmet, saa længe de mange Omløbere ere til, der lade sig bruge som Tyvs Hælere og igen sælge de stjaalne Varer“ og da Frdn. af 13. April 1686 forbød enhver at gaa om og sælge, der ikke havde Magistratens Tilladelse, men der nu fandtes en stor Mængde militære Personer, som gik om paa Torve og Gader, saa bad man Greven om at forbyde dem dette, da man ellers saa sig nødt til at klage til Kongen¹⁾.

¹⁾ Mag. Skr. 25. Feb. 1722.

Under Krigen havde Regeringen en vis Pligt til at sørge for Soldaternes og Matrosernes Koner, især da deres Mænd ikke fik deres Løn udbetalt¹⁾. Disse Koner paatog sig al Slags Handel, og da Krigen var forbi, blev der givet en Mængde Soldater Tilladelse til at arbejde som Haandværkere, foruden at de paa mange andre Maader gjorde Indpas i Borgernes Næring.

24. Maj 1718 klagede Magistraten til Politimesteren, at Kældermændene ved Stranden besværede sig over det Indpas, der skede i deres Næring og Brug af adskillige Soldater, Baadsmænd og disses Koner, der vilde sidde langs med Kanalen imellem Højbro og Holmens Bro og udhøkre Varer, som andre ellers handlede med. Politimesteren anmodedes derfor om at forbyde dette, hvorved tillige Godtfolks Fortov og Bolværker kunde blive fri som tilforn, idet Pladsen var inkommoderet ved Mængden af disse Kvinder og Folk.

Ved en Politiretsdom af 5. Avg. 1718 fik 3 Soldaterkoner Advarsel om at afholde sig fra al Handel, der var til Skade for Købmænd og Spækhøkere; de maatte kun sælge vintørrede Sild, Æg, holstensk Sild, røget Helt, tørrede eller lagede Flyndre, tørre Rokker, Kuller, Aal eller Hvilinger. Ved kgl. Reskript af 24. Okt. 1718 bevilgedes det to Grenaderkoner at sælge fede og salte Varer ved Stranden, hvorfor Magistraten anmodede Politimesteren om at udvise dem et belejligt Sted, hvor de ikke sad i Vejen for andre.

Ved Reskript af 3. Feb. 1719 tillodes det Matros- og Soldaterkoner at ernære sig med at sælge fede og salte Varer. Dette Reskript fremkaldtes af en Ansøgning til

---

1) Mange Klager forekomme fra Værter, der havde logeret Orlogsmatros og havde faaet Anvisning paa disses Lønning, der endnu en rum Tid efter Freden ikke blev udbetalt. 25. Juli 1718 klagede Magistraten over, at de subalterne Officerer kun vilde give 1 Rdl. om Maaneden for Logi og ikke lade sig opsigte, men forblev saa længe, dem lystede, og handlede med Sengeklæder og Møbler, som dem behagede.

Admiral Judicher fra en Del Matroser: „Vi ringe Matroser nødtvinges paa det underdanigste at andrage, hvorledes vi have været forarsagede at lade vore Koner sidde med en Del salte Varer her ved Stranden at forhandle, i Mening, som Deres Højædelhed selv bevidst, at vi ikkun sjelden nyde noget ved Holmen, at de da en Skillings Penge med Gud og Æren til sig og deres fattige Børns Underholdning kunde fortjene“. Nu havde Kældermænd og Flæskekøbere beklaget sig over dem, og Politimesteren havde frataget dem en Del af deres Varer, hvilke Købmændene havde betroet dem at udsælge. De paaberaabte sig desuden Forordningen af 8. Juni 1705, ved hvilken det tillodes de indrullerede Matroser at ernære sig paa hvilken Maade, de bedst kunde, men om denne oplyses det rigtignok, at den kun tillader de norske Matroser at ernære sig ved Lodseri og anden lovlig Haandtering¹⁾.

Kældermændene mellem Højbro og Vragerbro beklagede sig imidlertid over den Skade, de led ved, at disse Sælgekoner sad udenfor deres Huse og solgte de samme Varer, som de handlede med. Magistraten mente ogsaa, at da der i det kgl. Reskript ikke nævnedes nogen bestemt Plads, saa kunde der udvises dem saadan paa den anden Side af Vejerhuset. Uagtet Magistraten i en Skrivelse af 19. Jan. 1722 mente, at der dog helst skulde søges kgl. Tilladelse dertil, troede Politimesteren dog at kunne handle paa egen Haand, men det varede ikke længe, inden der indløb den ene Klage efter den anden til Kongen. To Koner havde selv tiltaget sig Plads mellem Højbro og Holmens Bro, men ogsaa herfra bleve de fordrevne paa Kældermændenes Klager. Det hjalp imidlertid ikke; ved Reskript af 13. Marts 1722 blev det bestemt, at de skulde sidde „imellem Vejerhuset og Blaataarn“, det vil sige, paa den Side af Vejerhuset, der vendte mod Blaataarn²⁾.

---

1) K. D. VIII, 465 med Indlæg. 2) K. D. VIII, 536.

1723 søgte 2 Mænd Kongen om, at deres Koner maatte til Forhandling af fede og salte Varer nyde en Plads, de engang havde haft, men som var frataget dem, hvorfor Kongen mindede Politimesteren om ikke at gøre dem, der havde kgl. Fribreve, nogen Forhindring¹⁾).

I mange Haandteringer gjorde de Militære store Indpas. Aar 1700 klagede Skræderne over deres Tilstand. Der var 200 Mestere og kom altid flere til, hvilket voldte stor Armod; naar en Dreng 4 Aar efter sin Læretid havde været noget iblandt fremmede, begærede han strax at indskrives som Mester. Til Lavets Ophjælpning vilde det være, om alt Militiens Arbejde maatte forfærdiges af Lavets Mestre, istedenfor at det nu i mange Aar var udført af de mange Skrædersvende, der vare under Militien og desværre paa denne og anden Maade betog Mestrenes Næring, saasom de ikke alene arbejdede for deres Officerer, deres Fruer og Børn, men endog under samme Skin arbejdede for Borgere og andre. Foruden disse fandtes ogsaa mange Lakajer og Herreskrædere, som paa lige Maade, dog uden deres Herrers Vidende, arbejdede for Borger og Uborger²⁾).

Fra 1720 er en lignende Klage: Mange af Kongens „Ministre“ havde foruden en Skrædersvend, der bar deres Liberi, 2—3 Svende, som sad og arbejdede i deres Gaarde. Mange Officerer brugte militære Personer til at sy baade Munderinger og andre Klæder skrammererede med Guld og Sølv. Militære Personer arbejdede paa egen Haand baade for Borgerskabet og for andre, hvilket var blevet fundet, men ikke afhjulpet ved mange Inkquisitioner. Desuden led de Tab ved 27 Frimestere, der lidet eller intet svarede til Kongen og Staden³⁾).

Barbererne klagede 1729: „De Militaire holde Barberstuer allevegne her i Staden i Kældere, i Brændevinshuse og

---

1) K. D. VIII, 570. 2) K. D. VII, 586 med Indlæg. 3) Politi- og Kom. Koll. Mem. Bog 1716—20 S. 606, 680—82.

flere Steder, de paatage sig Kure hos Borgerskabet, hvor de lyste, endskønt de gøre dermed ej andet end skille Folk først ved Penge, saa ved Helbred og mauge ved Livet; tilsidst maa vi ofte tage imod Patienter, som de have gjort inkurable, og faa tidt Eftertale, naar vi ej kunne holde Liv i dem, som de have fordærvet, saa at vi have baade Tort og Skade af dem, og skal det vare længer, saa bliver vort Amt øde, thi det er nu snart gjort, da Ildebranden har ruineret de fleste af os¹⁾.

I Anledning af, at Oberst Reventlow ønskede Pladser anviste, hvor de Militære kunde falholde nyt Skotøj, skriver Magistraten, at dette stred imod de kgl. Forordninger og at en Militær ikke kunde tiltage sig større Frihed end en Mester i Lavet, hvem det ligefrem var forbudt at falholde ny Sko andensteds end i hans Hus²⁾. Alligevel fik de Til ladelse til saadan Handel.

Aaret efter skriver saaledes Skomagernes Oldemand: „Den uhørlige Indpas, deres Lav sker i sin Næring af de Militære, som efter gjorde Inkquisition tilvisse allerede 500 i Tallet totaliter ruinere det, saafremt H. kgl. Majestæt ej allernaadigst vil soutenere det, saasom de tvært imod H. k. Majestæts allernaadigste Forordning af 10. Marts 1725 sidde paa samlede og fælles Værksteder og holde 5 à 6 Svende, staa paa publike Torve med deres ny Arbejde at sælge, have oprejst Boder paa Kongens Nytorv, hvor de holde det fal hver Dag, løbe omkring i Værtshusene og paa Gaderne og sælge det, ja rende ud til Frederiksberg og sælge et Par Støvler for 2 Rdl., saa at Amtsmestrene derover have intet at fortjene og kunne ingen Folk holde. Ifjor rejste der 50 Svende herfra og her ligge mangfoldige igen uden Arbejde.“

---

1) Indlæg til Sæl. Tegn. 18. Marts 1729. 2) Mag. Skr. 19. Sept. 1725.

Naar Oldermænden i Embeds Medfør gik paa Torvene og søgte efter ulovlig Handlende, kunde det let gaa ham ilde. Samme Aar var han en Dag paa Gammeltorv og fratog en saadan et Par Sko, som han vilde lade bringe paa Politikamret, men de bleve ham berøvede igen, „og han selv paa morderisk Maade af en Grenader, hvem Skoen tilhørte, og af nogle andre Soldater med Hug og Slag overfalden, saa at han længe laa sanseløs paa Jorden“. Dette gav Anledning til, at det blev tilsagt Magistraten, at herefter skulde hvert Lav efter Begæring blive assisteret af Politibetjente, naar det vilde inkvirere¹⁾.

De Militæres Overgreb fremkaldte ogsaa Klager fra Politimester Ratechen 1723: „De militære og gemene Soldater med uforsvarlig og højst skadelig Fuskeri og Forprang omgaas, Eders kgl. Majestæts tro Borgerskab og skatskyldige Undersaatter til allerstørste Skade og i Længden til total Ruin“. Han ved vel, at Officererne tage deres Mandskab i Forsvar og styrke dem i at fremture i deres Modstand, men „Borgerskabets Kræfter blive aldeles svækkede og ganske underlagte, hvilket jeg dagligen med stor Lamentation maa anhøre“. Derpaa nedsatte Kongen 7. Maj en Kommission til at overveje, hvorledes Borgerskabets Skade kunde forekommes, samtidig med at det var tilladt de militære og deres Hustruer at bruge nogen Næring, med Hensyn til hvilke Kongen dog vilde, at der skulde gøres Forskel paa dem, der vare aftakkede, og dem, der vare i Tjeneste og nød deres Sold²⁾.

Derpaa udkom Forordningen af 10. Marts 1725, der forbød Militære at holde Udsalg i deres Huse, men deres Koner maatte ombære i Husene Fisk, Østers, Citroner, Kastanier, Grønsager og deslige, og de skulde være forpligtede til at udraabe Varerne og maatte ikke fordriste sig

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 56, 86. R. A. Coll. Breve 3. April 1726. ²⁾ K. D. VIII, 572 med Indlæg.

til ukaldet at gaa ind i Folks Hnse. Paa Kongens Nytorv og et Par Steder i Nyboder maatte de sælge gamle Klæder og Lærred og Garn, som de selv havde forfærdiget, og saadanne Varer, hvormed de ikke gik Borgerne i Næringen. I alle Haandværk maatte Militære arbejde som Frimestre. Tilladelse til al Handel skulde gives af Regimentcheferne og approberes af Magistraten. Attesterne skulde dernæst forevises for Politimesteren, at denne kunde vide, hvem der havde Ret til Omløben. Som en Følge af denne Forordning blev der ved Gæthuset af Stadsmajoren, dennes Adjutant og nogle Medlemmer af Magistraten udvist en Plads til de Militæres Handel og denne afmærket ved Pæle, men disse bleve oprykkede i Oktober og Kommandanten Grev Spønnech vægrede sig ved forhøre Vagten ved Gæthuset i den Anledning, hvorfor Magistraten klagede til Kongen. 1729 klager Politimesteren over, at man i disse Boder handlede med stjaalne Sager, og anmodede Magistraten om at faa disse lukkede Boder forandrede til aabne og faa anbragt tilhugne firkantede Sten som, paa de andre Torve istedenfor Pælene¹).

1726 lod Magistraten Rodemestrene optage Fortegnelse over de militære Haandværkere, og i Sept. sendte Politio og Kommercekollegiet en Skrivelse til alle højere Officerer i Staden, der gik ud paa, „hvor utaaeligt det er for Borger skabet, at de Militære, Matroser og Kongens Haandværksfolk ved Holmen tvært imod Frdn. 10. Marts 1725 ved utiladelig borgerlig Næring at bruge tage Brødet ud af Munden paa Borgerne og hvor uforsvarligt det er for Kollegiet længer at tie dertil, saasom Magistraten har sendt det en Fortegnelse over dem, der handle imod bemeldte Forordning“²).

I en Skrivelse af 6. Marts 1726 udtaler Magistraten sig om disse Forhold: „Borgerne af Handelsstanden maa for

¹) Mag. Skr. 7. og 19. Nov. 1725. Coll. Breve 23. Marts 1729.

²) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 226.

Mangel af Vilkaar i disse Tider, da fast al Kredit er ligesom uddød og ingen Penge ere at faa, sidde stille uden Fortjeneste, og Haandværkerne kunne formedelst den excessive store Indpas dels ved dem, som ere bevilgede og fritagne for at pleje Lavsrettighed og svare Skatter, og dels af de Militære, dog ikke saa meget ved det, som hver af disse med egne Hænder arbejder, som i Synderlighed i det, at de med hinanden slaa sig sammen i Tal af 6 til 10 Personer, antage og paatage sig ligesaa stort Arbejde af nyt at forfærdige som den bedste og mest formuende Mand og Mester i Lavet“.

Da de Købmænd, der handlede med grove Varer i aabne Boder, 1722 søgte om at faa et Lav med Navnet Hørkræmmerlav, forlangte Høkerne Ret til at sælge Hør, Hamp, Humle og Sild. Hørkræmmerne beklagede sig derimod over, at Kældermænd og Høkere ikke vilde tillade Bønder at holde udenfor deres Døre, uden de handlede med dem, hvorfor de maatte stjæle sig til at købe af Købmændene; de paastode endog, at nogle Kældermænd og Høkere afsatte flere Varer end 4—5 Købmænd, og naar de havde siddet nogle Aar, ombyttede de deres Stand til Brændevinsbrænderi og Øltapperi, saa at de Penge, de havde tjent, ikke kom i Negotien, da de ikke forstod at anvende dem, hvilket voldte, at Kommerciens og den grove Handel ikke kunde komme i Stand, thi Købmændene bleve totalt ruinerede og Fremmede trak store Penge udaf Landet, idet de laa her og udhøkrede deres Varer til Folk, der ikke vare Købmænd, medens de herværende Købmænd ikke maatte handle i Lybæk eller andre Steder uden med Købmænd, ja det var ikke tilladt at udskibe noget fra Lybæk, som var købt i Brunsvig eller Brandenburg, uden ved en Købmand i Lybæk¹⁾. Da Hørkræmmerne kort efter fik Lavsrettighed, bleve Høkerne holdte inden visse Grænser.

---

1) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1720—23 S. 424—25.

1723 fremkom Høkerne med et nyt Andragende baade til Kongen og Magistraten. I Ansøgningen til denne sidste hedder det bl. a.:

„Højædle Herrer Magistraten! Vi blive ved i Bønnen og slippe ikke, før den begærede Naade os vederfares, thi vi stille os den kananæiske Kvinde for Øjne, hun bad og raabte længe, førend hun nød Svar, og da hun nød det, var det et haardt Svar, men hun holder ved i Bønnen og nød omsider ej alene en naadefuld Bønning, men endog et berømmeligt Eftermæle. Hun bad om Liv og Frelse, vi sukke om Brød, at vi kunne frelses fra Fordærv og Ruin med vore mange Snaa. Hun holdt ved og fandt Naade, vi ville følge hendes Exempel og ikke slippe, førend vi finde naadig Hjælp og Bønning af vor høje og fromme Øvrighed, i hvis Hænder staar baade Frelse og Bedærvelse for os fattige Borgere. Beder derfor inderlig og underdanig om en mild og naadefuld Hjælp og Bønning, da vi ellers maa geraade i Armod og Fattigdom med Vore.

„Hjælp, fromme Herrer, hjælp! det stander nu til eder, I er jo Øvrighed, vi Borgere, som beder, Hvem har en Borger vel at søge til i Nød? uden sin Øvrighed, helst naar det er om Brød, som andre tage vil og vi skuld' Mangel lide, nej, fromme Herrer, nej, Djer Rygte staar for vide med Lov, Berømmelse, at saadant skulde ske, vi aldrig vente vil, men vel Bønning o. s. v.“

Herom erklærer Kommercekollegiet, at dersom det skulde være disse tilladt at sælge salt Sild i Fjerdinger, fik fremmede Liggere Næringen fra Købmændene, „thi af det Slags Folk opholde sig her i Staden mangfoldige fra Norge, Aalborg, Nibe og andre Steder, hvilke med saadanne Varer drive den største Næring;“ ved at sælge Salt i Skæppetal, vilde Høkerne faa bedre Handel end Købmændene, idet de skulle kunne sælge mere end 30 Skp., naar Købmændene sælge en Td. Høkere sælge skotsk Salt, som de købe af de skotske Matroser, hvilket er deres Føring, istedenfor Lyneborger Salt, hvorpaa

er stor Fordel, som Bonden ikke forstaar. Angaaende at sælge Humle i Pundevis, have Lybækkerne i mange Aar brugt adskillige Inventioner for at udhøkre deres Humle, som de hidføre, hvoraf navnlig Ulrik Gerchen er mulkteret fra 100 til 500, ja til 1000 Rdl. Lybækkerne vilde slaa sig i Maskepi med ham og Høkerne vilde tvinge deres Bryggere til at tage Humle hos dem¹⁾.

23. Okt. 1723 nedsatte Kongen en Kommission forat forlige Parterne, men dette har vist været forgæves, thi Striden vedblev.

1725 skriver Politi- og Kommercekollegiet, at for 2 Aar siden var der „en Bande“ af Kroholdere og Høkere, der importunerede Kongen med Supplikationer for at faa Hørkræmmerlavet ophævet, og nu søgte 4 saadanne om at komme ind i dette Lav, hvilket fraraadedes; de havde kun været Kuske og Arbejdskarle og kunde næppe skrive deres Navne, langt mindre havde de lært Købmandsskab, og nærrede sig endnu ved Øltapperi, Brændevinsbrænderi, Maltgøreri og anden Næring²⁾.

I Anledning af Høkerne var der 1715 udstedt et Reskript til Politimesteren, at da Prisen paa en Del Fedevarer og især paa Smør i kort Tid var stegen temmelig højt, hvilket tildels kom af, at Høkere saavel paa Reden som udenfor Portene opkøbte Varerne, saa skulde han efter sin Embeds- pligt alvorlig afværge saadant³⁾.

Det 1696 oprettede Høusekræmmerlav blev for en stor Del ødelagt ved det Privilegium, som „Bomændene“ og Fæstehusmændene i Valby, i alt 63 Familier, fik paa at sælge de Varer, de selv tillagde eller kunde afhente i Omegnen med deres egne Vogne⁴⁾. Derimod kunde Inderster ikke anses for at have en saadan Ret, da Valby i saa Fald vilde blive opfyldt med løse Folk.

1) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. 13. Sept. 1723. 2) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog. 1723 fig. S. 304—11. 3) K. D. VIII, 362. 4) K. D. VIII, 519.

25. Avg. 1710 fornyede Magistraten en ældre Bevilling for Kasper Slytter til at handle med kalkunske Høns, Kapuner, smaa Høns, Kyllinger, Ænder, Duer, Fugle af alle Slags, store og smaa Dyr, Harer og deslige¹).

Det ogsaa 1696 oprettede Fiskehandlerlav blev ophævet 1702, idet dets Medlemmer havde betragtet Handelen som et Monopol og skruede Prisen op til henimod det dobbelte. Nu blev Handelen igen fri for dem, der fik Magistratens Bevilling. Fiskehandlerne havde Stade paa samme Plads som nu ved Højbro, hvilken Plads 1702 forsynedes med et Rækværk, at de Sælgende kunde sidde ubesværede af Vogne. Da Kanalerne bleve rensede 1725 og forsynede med ny Bolværk, fik Prammændene Lov til at lægge deres Pramme og Baade til Bolværket og tage Stadepenge af Fiskehandlerne, der sad paa Fortovet, imod at Prammændene skulde reparere Bolværket og holde det vedlige. Som en Følge deraf maatte Fiskehandlerne hver betale 3 β daglig i Stadepenge, hvorefter Politimesteren 1728 udstedte Plakater, hvorover de højlig besværede sig, da de hidtil havde siddet frit, de sad 8—9 Alen fra Bolværket og fik deres Fisk ikke fra Søen men ved Vogne²).

Aar 1700 afstod Fru Margrete Moth til Anders Olsen sit Privilegium paa at fange Østers ved Skagen, Læsø og i Isefjorden, hvorpaa han fik kgl. Stadfæstelse med det Forbehold, at han altid skulde være pligtig at føre sin Fangst til Kjøbenhavn og ikke til fremmede Steder³). I Strandstræde kunde man 1721 købe friske Østers for 6 Mark pr. Hundrede og af det dobbelte Slags for 8 Mark. 1722 averterede „den bekendte hollandske Kabliaufanger“ engelske Østers og levende Kabliau samt Rokker. Samme Tid kunde man i Nyhavn ovenfor Toldboden faa friske store holstenske Østers for 7 Mark pr. Hundrede. 1733 averteres: „En

---

1) K. D. VIII, 672. 2) Mag. Skr. 14. Juni 1728. Sæl. Tegn. 9. Avg. 1728. 3) K. D. VII, 614.

engelsk Fiskerjagt er arriveret og agter en Del af hans fra Burnham bragte Østers her at afsætte for 2 Sletdaler de største, og Skipperen er altid paa Toldboden at finde i Vin-kælderen.“

Brændehandelen var 1703 gjort til fri Næring, men i den haarde Vinter 1709 var der stor Mangel paa Brænde, saa Kongen overlod 800—1000 Favne, der stod paa Bremerholm, til fattige Folk for 4 Rdl. Favnen, men forbød at købe i større Partier til Udprængning; han lod desuden Magistraten sætte Taxt paa det Brænde, der ventedes, naar Søen blev aaben, ligesom han forbød Beboerne ved Nyhavn og andre Brændehandlere at opkøbe mere end 2—3 Favne, Bryggere og Bagere 3—6 Favne, men ellers skulde Skipperne tilholdes i de første 14 Dage kun at sælge i mindre Partier.

I Vinteren 1711—12 var der igen Brændemangel paa Grund af Pesten, hvorfor der paany maatte sættes Taxt og der blev givet Brændeskippere Lindring i Qvarantainen. Ved en Raadstueplakat af 27. Maj 1716 blev det atter forbudt at indkøbe og opsætte Brænde til Forpræng, idet en Del Personer opkøbte det paa Skibene udenfor Bommen, førend Magistraten havde sat Taxt derpaa.

Over Favnsætternes Uredelighed og i det Hele det Tyveri, der jevnlig blev begaaet ved Stranden, findes mange Klager. 1726 beskikkede Magistraten edsvorne Favnsættere og forbød ved Raadstueplakat andre end disse at lade sig bruge som Haandlangere i Nyhavn ved Brændes Udlosning, idet der var foregaaet mange Uordener, ved at der hidtil var stjaalet nogle Stykker af hver Favn. Magistraten lod ogsaa Rodemestrene gaa omkring i Kældrene i Nyhavn og advare Folk mod at købe Brænde af nogen, da saa meget var stjaalet Gods. Paa Charlottenborgs Side af Nyhavn, der tilhørte Prins Karl, var derimod intet rigtigt Tilsyn, da Prinsen tillod Militære at arbejde der og ikke vilde benytte de beskikkede Haandlangere, og der vare Favne-

maalene urigtige, men det var forbudt Politibetjente at skride ind der¹⁾).

19. Maj 1727²⁾ bevilgede Kongen paa Politimesterens og Magistratens Indstilling en Ordning af Handelen paa Torvene. Amagernes Vogne med Grønsager skulde flyttes fra Nytorv til Vandkunsten og Løngangsstræde, hvor ligeledes Vogne med Tørv, Kul og Brænde skulde holde. Paa Nytorv skulde der handles med gamle Klæder, Reb, gammelt Jærn og andre Varer, som baade Bonden og Indbyggerne havde fornøden. Gammeltorv skulde alene være Axeltorv. Amagertorv skulde bruges til at forhandle Frugter og Havevæxter samt Smør, Flæsk, Ost, Ærter, Gryn og deslige, men der maatte ikke sælges fra Vogn, hvilket kunde ske paa Nytorv. Amagerkonerne maatte ikke sidde i Højbrostræde, men der skulde udvises dem Stader paa Amagertorv. Hosekræmmerne maatte som hidtil have Boder paa Amagertorv, naar de vedbleve at holde sig paa Husejernes Fortov. Paa Graabrødretorv skulde falholdes salt og blødet Fisk³⁾).

Til stor Ærgrelse for Ulden- og Lærredskræmmerne nedsatte mange Hosekræmmere sig, der ikke alene handlede med jyske Uldvarer men ogsaa med andre Varer. 1712 fik 4 Hosekræmmere Bevilling til at sælge Randers Handsker, hvilket Handskemagerne vilde formene dem, men disse Handsker vare af „et Slags Læder, som har hos sig en angennemme Lugt og her ikke kan have“, og de solgtes desuden i alle Hatstoffererboder.

Handel med The, Kaffe og Chokolade synes at være fri; det hedder i en Betænkning af 1720, at disse Varer solgtes af de fleste Jøder, Pottokræmmere, Theskænkere og andre udenfor Lavet⁴⁾).

Om Glashandelen siges i et Andragende fra 1726, at den er paa slet Fod, idet den næsten kun drives ved fremmede

¹⁾ K. D. VII, 705, VIII, 82, 84, 90, 233. Mag. Skr. 13. Maj og 4. Juli 1726. ²⁾ K. D. VIII, 711—14. ³⁾ Jfr. Kbnh. paa Holbergs Tid S. 80—81. ⁴⁾ Pol. og Kom. Mem. Bog 1716—20 S. 554—55.

Skibe af fremmede Rejsende, Papister og Bøhmere, som trække store Penge ud af Landet og founere os dog kun grove og ordinære Drikkeglas, men de 4 Sorter, som til Hoffet og mekanisk Brug behøves, skulle vi forskrive fra England¹⁾. Glashandlerne skulde oplægge deres Varer i Kræmmerkompagniet.

Der kom af og til ogsaa andre fremmede Købmænd, saaledes var her 1703 nogle Armenianere, der medførte raa Silke.

1722 averteres i Aviserne tyrkisk Røgtobak, der var at faa for 3 Mark Pundet i Avlsgaarden i Landemærket hos den der logerende persianske Købmand Mr. Constantin; da denne hastede med sin Hjemrejse, solgte han større Partier billigere.

1723 averterede nogle tyske Købmænd, der boede hos Madam Koba i Højbrostræde, Guld- og Sølv-Repeterure, Tobaksdaaser, The- og Kaffeserviser, Etuier og allehaande Galanterier af Guld og Sølv.

1728 havde en Nyrnberger paa Børsen falbudt Almanakker, Prognostica og Skrivkalendere, hvorfor han blev idømt en Bøde af 200 Rdl. til det runde astronomiske Taarn og 1 Rdl. for hver af hans 25 Kalendere, der konfiskeredes.

Hos Kathrine sal. Gelskirchen paa Købmagergade i Sukkerbagerens Bod købtes 1727 gode friske Surbrønde eller Spaa-Vand i Krukker, ligesom flamske Sild.

I den ny Citronbod paa Købmagergade ellers kaldet „det kronede Pommeranstræ“ kunde man 1724 faa skønne og friske Citroner og Kastanier, Likører og desl. og næste Aar averterer Jean Jean paa Hjørnet af Købmagergade og Silkestræde franske Frugter, Konfekturer, nylig ankomne Boncretien-Pærer og Renet-Æbler, Konfekturer i Krukker, Bruneller og Kastanier. 1726 falbød Peter Retz i Dybensgade Boncretiens eller store franske Pærer, som nylig vare

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 171—72.

komne fra Rouen. I Citronhandlerkælderen lige overfor Sukkerbager Sr. Kellinghusens Bod i Store Færgestræde fik man 1730 gode franske Æbler og Boncretiennere.

Assistenshuset blev meget benyttet. Da Assistenshusforvalter Didrik Klevenow var død 1. Juni 1711¹⁾ og man vidste, at hans Omstændigheder vare daarlige, blev der stort Opløb. Det hedder i Skiftet efter ham: „Givet tvende Vægttere, som i 4 Dage holdt det store Tilløb af Folk fra Pakhusdøren i Assistenshuset, som indtrængende med Magt vilde have deres Panter, førend man det kunde afstedkomme, hver Vægter daglig 1 Rd . Betalt Peter Holst Foged tjener, som tilligemed Stadens Tambure ved offentlige Trommeslag advarede Vedkommende at indløse sine Panter fra Assistenshuset, førend det til Avktion blev anslaget, 4 Rdl. 2 S “.

I Aarhundredets Begyndelse gjorde Kongen flere Forsøg paa at ophjælpe Handelen. 24. Jan. 1705 udstedtes Privilegier for fremmede Handelsfolk og Manufakturister, der vilde nedsætte sig i Kjøbenhavn; der lovedes dem saaledes Frihed for Told af deres Redskaber og Fritagelse i 20 Aar for Skatter, Paalæg og Indkvartering. Samme Aar kom hertil 7 Silkevævere, hvem Kongen fritog for at betale for deres Borgerskab, „helst da de ere hel fattige og saa nødtørftige, at de ikke engang have noget til deres eget Ophold.“ 16. Dec. 1707 lovede Kongen den, der nedsatte sig som Borger i nogen Købsted og forpligtede sig til ikke at opsiges sit Borgerskab i 12 Aar, Fritagelse i 6 Aar for Formynderskab og borgerlige og Byens Bestillinger. Krigen stansede imidlertid Handelen og ødelagde mange. De 32 Mænd skrev endnu 23. Okt. 1724: „Ligesom Handel og Vandel her i Staden har aftaget, saa har og Fattigdom hos den gemene Mand des beklageligst igen tiltagen, saa Deres kgl. Majestæt maa holde tilforladeligt, at her er nu ikke de Mænd mere iblandt os som i forrige Tider, der kunde have Forraad og

---

¹⁾ Skifte 1713.

store Oplag af en og andre Sorter Kornvarer“. De søgte nemlig paa Grund af Misvæxt om Forbud mod Udførsel af Korn og om Nedsættelse i Konsumtion og Accise¹⁾.

1705 sendte Kongen Kommercekollegiet et Forslag om Oprettelse af en Bank, men denne Plan kom ikke til Udførelse²⁾.

1706 vilde Kongen oprette et Lotteri til Fremme af Handel og Manufaktur og overdrog Magistraten og Kommercekollegiet Bestyrelsen deraf. Magistraten skulde strax gøre dette bekendt paa en saadan Maade, at den kunde bevæge „formuende og anselige Liebhave“ til at lade sig indskrive for mange Lodder³⁾. Dette blev dog uden Frugt.

Manufakturerne vare i en maadelig Forfatning. Kongen oprettede 1705 et Vandtmagerlav og en „Halle“, hvor Klæde- og Uldenvarer kunde undersøges, om de vare tjenlige til Hærens Forsyning. Der blev derfor forskrevet dygtige Haandværkere fra Holland⁴⁾.

Den siden Kristian V's Tid bestaaende Klædefabrik paa Guldhuset, der tilhørte Anton Werner, kom i Forfald, saa denne 1702 fik Udsættelse til næste Aar med Betalingen af de 6000 Rdl., hvormed Kristian V havde forstrakt ham 1684—85. 1713 maatte han have Forskud af Regimentskasserne, som han kunde afbetale med Levering af Klæde. Aaret efter nedsatte Kongen en Kommission forat overveje, hvorledes Manufakturet kunde bringes paa Fode, da det navnlig i Pestens Tid var blevet ødelagt. 1715 nedsatte Kongen en ny Kommission, da Werner var gaaet fallit, og overdrog 1716 Kommercekollegiet at udfiude Midler til at ophjælpe Klæde-manufakturet og Hallen.

Kongen overtog nu selv Guldhuset, hvis ny Indretning tilskrives Kammerraad Lautrup. Han blev ogsaa 7. Marts

---

1) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1723—25, S. 197. 2) Sammes Res. Prot. 24. Marts 1705. 3) K. D. VII, 778. 4) K. D. VII, 731, 747—52.

1719 ansat som Kasserer med Løn af 500 Rdl., og et Reskript til Magistraten af 17. April 1719 befaler denne at være Lautrup behjælpelig med, at al Uld og Lammeskind med Uld paa, der var i Byen, blev udleveret strax til ham imod Betaling.

Da nogle Officerer fandt noget leveret Klæde af ringere Beskaffenhed end Prøven, blev der i Jan. 1720 taget et Syn af to Kræmmere, at Klædet vel ikke stemte overens med Prøverne, men dog var brugeligt.

1726 maatte Lautrup, der som Kasserer var bleven efterfulgt af Krigsraad Gregorius Wulf, gøre Rede for Varer, som Wulf mente ikke at have modtaget, og det er formodentlig ved denne Lejlighed, at hans Uegennyttighed og Ærlighed har vist sig¹⁾. 1727 fik Magistraten Befaling om, at da Kongens Manufakturværker nu kunde forsyne baade Hæren og Søetaten, skulde det grove Klæde, der behøvedes til den islandske Handel, Vægterne og Skolerne, købes der. Magistraten skulde ogsaa udnævne 2 Købmænd, af hvilke en gik af hvert Aar, til at syne Klædet i Forening med 2 Militære og billige dets Forsvarlighed ved at forsyne det med Haltegn²⁾.

En lignende Virksomhed i Børnehuset bliver omtalt et andet Sted. Af andre fik Ludvig Wittrog 1727 Privilegium i 20 Aar paa „et Manufaktur af adskillige uldne Stoffer samt alle Slags uldne Strømper og andet mere“³⁾. Aaret efter underholdt han over 250 Mennesker derved og 6. Feb. 1728 fik Interessenterne i den islandske Handel kgl. Bevilling til at købe deres Varer hos Wittrog, naar de ikke kunde faas i de kgl. Manufakturer. 1729 fik Silke-, Ulden- og Lærreds-

1) Se herom min Malt Herred S. 14. Der var ogsaa 1716 Klage over, at han i Lorens Riegelsens Fallitbo havde sørget for sine egne Interesser fremfor Kongens, men herfor rensede han sig ogsaa (kgl. Resol. paategnede Suppliker 6. Nov. 1716).

2) K. D. VII, 286—87, 322, 343, 388, 469, 677, 710—11. 3) K. D. VIII, 706.

kræmmerlavet et lignende Privilegium, der lød paa Forfærdigelse af Chalonger, Rasker, uldne Stoffer, Multum og andet deslige, som kan forarbejdes af Uld. Lavet købte derfor en Gaard imellem Overgaden neden Vandet og Vildersgade¹⁾).

Samme Lav havde allerede 1727 faaet Eneret for Kjøbenhavn og Sælland for 20 Aar paa en Lærredsfabrik, hvor der forarbejdedes Dvelg, Blanklærred samt det saakaldte Katuns og Lybsk Lærred, med hvilke Sorter Hamborg hidtil havde forsynet hele Riget²⁾. 1707 havde Jakob Stubbe faaet Privilegium paa en anden Lærredsfabrik, hvor der vævedes Hør- og Blaarlærred, Kanifas og andre Lærredsvarer, der kunde bruges til Skjørter, Underfoder, Underklæder, Halsklude og Skjorter³⁾.

1708 havde Didrik von Bergen faaet Bevilling paa en Grund indenfor St. Jørgens Sø til Blegedam for det Katuntrykkeri, han vilde oprette i Forening med Manufakturur af Rask, Strømper og Traad samt Farveri, men Pladsen blev indtagen til den ny Farimagsvej og der blev vist ej heller noget af hans Forehavende⁴⁾.

Af stor Betydning blev det Katuntrykkeri, som Frederik Holmsted, da Bogholder ved Ostindisk Kompagni, fik Privilegium paa 1716. Han indrettede først et Trykkeri paa Blegdamsvejen, der var færdigt 1719, hvorfor Tolden paa Katun blev forhøjet⁵⁾. Denne Ejendom solgtes 1724, efterat Mesteren Daniel Petri var gaet fallit. Siden købte Holmsted den Harboeske Have ved Enden af Sortedamssø, hvortil der fra gammel Tid var Tilløb af Vand fra Søen, hvilket ogsaa bevilgedes ham 1726⁶⁾.

1) Meddelelser om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 96.

2) Sammesteds S. 95. 3) K. D. VIII, 12. 4) K. D. VIII, 79.

5) Om Kræmmernes Misfornøjelse se Meddel. om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 72—73. 6) K. D. VIII, 373—75, 685. Om Holmsted se C. Bruun, F. Rostgaard S. 306.

1724 fik Zakarias Nieman, hans Hustru og Arvinger Privilegium paa at forfærdige *Kønrøg* og trykkede Tapeter, med Eneret for Kjøbenhavn paa 10 Aar for *Kønrøg*. Han indrettede sin Fabrik udenfor Østerport, men solgte den snart til Svend Svendsen, Ekvipagemester ved ostindisk Kompagni, og Jokum Severin Bonsach, Overassistent ved samme Kompagni, der 1727 fik 10 Aars Eneret i Danmark og Norge paa at fabrikere lakerede og skildrede samt trykte Tapeter. Dog maatte de ældre Tapetmagere vedblive med deres Næring. Saaledes havde Jøden Josef Philip Unna 1712 faaet Privilegium paa Tapetmageri og Katuntrykkeri, „saa og andre hans Videnskaber“¹⁾.

1726 fik Arnold Didrik Zöllner 20 Aars Eneret paa at indrette en Guldlæder-Fabrik, men denne har vel ikke holdt sig, siden Justitsraad Johan Volkmær Hofman 1730 kunde faa Privilegium paa en Guld- og Søvlæder-Fabrik²⁾.

15. Okt. 1728 fik Mejr Moses Bevilling paa en Plysfabrik.

Sukkerraffinaderiet bag Børsen³⁾ (nuv. Phoenix) ejedes i Forening 1697—1704 af Peter Friborg og Sukkermesteren Hans Peter Pelt, der sidstnævnte Aar bleve uenige⁴⁾, hvorfor Pelt fik Privilegium paa at oprette et andet. Senere blev Kommerceraad Daniel Weyse Ejer af Friborgs Sukkerhus.

1721 fik Bestyrerne for det Vestindisk-guineiske Kompagni og 1727 Johan Bernd Elers Privilegier paa Sukkerraffinaderier, den sidste i Anledning af, at Handelen med Hamborg var forbudt og der altsaa behøvedes en større Mængde Sukker. Det vestind.-guin. Sukkerraffinaderi kom dog først i Gang 1729 i en Ejendom paa Slotsholmen⁵⁾.

Om Sæbesyderierne og Oliemøllerne er fortalt i femte Del.

---

¹⁾ K. D. VIII, 267, 606, 645, 720. ²⁾ K. D. VIII, 697. ³⁾ Se 4. Del S. 319—27. ⁴⁾ Om dette Kompagniskab findes Oplysninger i Indlæg til Sæl. Reg. 22. Nov. 1704. ⁵⁾ K. D. VII, 726, 732, VIII, 513, 704. C. Bruun, F. Rostgaard S. 161.

1721 fik Johan Pierre Vollandt og Peter Junge og 1722 Niels Pedersen Krog Privilegium paa at forarbejde Stivelse, P. Junge tillige paa at forfærdige Pudder¹⁾.

Paa et Skriftstøberi fik Johan Gotfred Wegner Privilegium 1723, i hvilken Anledning Politi- og Kommercekollegiet fik Befaling om at formaa Bogtrykkerne til at give ham et Forskud²⁾.

1727 fik Johan Gotfred Næder Eneret for Sælland paa at forfærdige Kradsere og Skrubber til Klædefabrikkerne³⁾.

En Porcellænsfabrik anlagdes 1726 i Store Kongensgade⁴⁾.

Johannes Vilhelm Smit fik 1726 Eneret paa 20 Aar paa et Limkogereri, dog maatte det ikke være forment at forskrive Lim fra Udlandet, hvis nogen kunde staa sig bedre derved⁵⁾.

Ildebranden 1728 gav Anledning til, at der 14. Feb. 1729 blev givet Felix du Sart Bevilling paa et Teglblænderi med Eneret i 8 Aar for Sten efter den hollandske Maade imod at levere Sten til bestemte Priser.

15. Marts 1729 fik Felix du Sart og Antoine Bonfils Privilegium paa et Kalkbrænderi og fik 2 Kalkovne ved Blaataarn, som tilhørte Kongen. De fik Eneret i 8 Aar paa at brænde Kalk efter en her i Landet hidtil ikke brugt Methode.

Der var da saa stor Knaphed paa Mursvende, at de ikke kunde faa en eneste til at sætte Kalkovnene i Stand, saa Murernes Oldermænd maatte have kgl. Befaling 23. Juli til at levere 4—6 Svende. 1732 fik de Skøde paa Baadsmændsskansen, hvor de anlagde det senere saakaldte gamle Kalkbrænderi.

Aar 1700 fik Regimentskvartermester Georg Julius Wodroff Bevilling til at male Perlegryn paa sin Valkemølle

¹⁾ K. D. VIII, 513, 544. ²⁾ K. D. VIII, 569. ³⁾ K. D. VIII, 725.

⁴⁾ Se C. Nyrops Skrift derom. ⁵⁾ K. D. VIII, 664.

udenfor Staden. 1703 fik han det Privilegium, at det i 12 Aar ikke skulde være nogen tilladt at indrette i 3 Miles Afstand fra Kjøbenhavn nogen Slibe- og Poleremølle, og i Sælland nogen anden Perlegryns- og Snustobaksmølle, eftersom han havde indrettet saadant paa sin Ejendom. Det var dog ikke forment at gøre Perlegryn og Snustobak til egen Brug eller indføre slige Varer fra fremmede Steder. I Pesten 1711 blev Gaarden brugt til Hospital, og siden gik det saaledes tilbage for Wodroff, at han 1714 fik Tilladelse til at udsætte Bækken for Kirkedørene i Danmark og Norge, uden at han dog selv behøvede at rejse omkring og personlig modtage Pengene¹).

Et Værk, hvortil der knyttedes store Forventninger, var den Farveplantage, der blev anlagt paa den nuværende Banegaards Grund og hvorpaa Krigsraad Gregorius Wulf og Kristoffer Berntsen 1728 fik Arvefæste, hvilken Grund bestod af den Jord, der var opgravet af Søen²).

Guldtrækker Isaak Mendel Speier forbrød sit Privilegium 1725, fordi han havde smeltet Sølv og sendt det bort med Posten, og hans Smelteovn blev nedbrudt. 1717 fik Thomas Saur Tilladelse til at indføre saadanne Varer fra Udlandet.

I Aarene 1700—20 var der kommet til Staden 34 Familier fra Udlandet, der arbejdede som Guldtrækkere, men 14 vare rejste og der var 1720 kun 6, der drev Professionen. I samme Tidsrum var der kommet 6 Pletterere, af hvilke 2 levede, 8 Guldspindere, af hvilke 7 levede, 7 Guld- og Sølv-Kniplere, af hvilke 4 levede, 7 Guld- og Sølv-Vævere, af hvilke 4 levede. Disse Folk havde arbejdet for Octavius Holman, der havde faaet Privilegium som Guldtrækker i Kristian V's Tid³).

19. April 1728 anbefalede Magistraten varmt en Ansøgning fra Guldtrækkerne om Forbud mod Indførsel fra Ud-

---

¹) K. D. VII, 616, 697, VIII, 319. ²) K. D. I, 796. ³) K. D. VIII, 722. Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1716—20 S. 620—23.

landet. Ved Beskyttelse af slige Manufakturer vilde mange nødlidende blive husvaledede og finde Vej til at fortjene Brødet paa en ærlig Maade istedenfor at søge det ved Bettelstaven, hvorover nu i disse Tider fremfor nogen Tid tilforn meget maa sukkes, formedelst det store Tal af Betlere, som daglig maa ses her for Øjne, hvilket Ørkesløshed for Mangel af Arbejde for en stor Del foraarsager. Magistraten ansaa det vel bedst, om man i det hele slet ikke bar forarbejdet Guld og Sølv paa Klæderne baade paa Grund af de mange Penge dette kostede og fordi adskillige Personer, som hverken havde nødig eller hvem det tilkom at bære saadanne Varer, af utidig Hoffærdighed forat ligne de Fornemme førte sig selv i Omkostninger og Pengespild.

Til Forsyning af Papirfabrikken opkom en Tuskhandel, hvilken oplyses af Politimester Ernstes Rapport 28. Marts 1717. Efter E. K. M.'s Ordre „vorder over hele Staden Hus for Hus advaret at tilholde Tjenestefolkene at opsamle Pjalter mest af Linned til Papirmanufaktur og at derfor skal gives adskillige Varer af Naale, Synaale, Spejle, Knive, Saxe, Traad, Bændler etc., hvormed Papirfabrikanten kan lade omgaa den Mand, som maatte udraabe, som andensteds sker: „Pjalter, Lumper for skønne Vare!“ Da vore Folk nok efterhaanden ved denne daglige Erindring vænne sig til denne Opsamling.“

Det i Femte Del omtalte Sæbesyderi i Strandgade ophørte, thi 1712 foreslog Magistraten at indlogere svenske Fanger i afg. Peder Hansens Sæbesyderi, der stod ganske ledigt.

1728 søgte en Mand Privilegium paa at forfærdige Lak¹⁾.

---

1) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 570. Om den ny Opfindelse med Lak se C. Bruun, Frederik Rostgaard II, 24.

Under Frederik IV's Krige paalagdes mange tyngende Skatter. 1699 blev der udskrevet en Kop-, Heste-, Stude-, Rentepenge- og Husleje-Skat, ved hvilken Købmænd i Kjøbenhavn og de Borgere, der havde „nogen synderlig Næring“, sattes til 6 Rdl., deres Hustruer til ligesaa meget, hvert Barn til 3 og hvert Tjenestetyende til 1 Rdl., af hver Køre- eller Ridehest skulde gives 4, af hver Arbejdshest 2 Rdl. o. s. v.

I Anledning af denne Skat gav Magistraten i Jan. 1700 den Indstilling, „at i Kopskatsforordningen gøres ingen Forskel imellem den ene Købmand og den anden, den ene Vintapper og den anden, da dog den største Del af dem, som kaldes og passere for Købmænd, Kræmmere, Vintappere, ikkun ere de andres Høkere og ere af saa slet Næring og Tilstand, at de ikke kunne overkomme at betale den halve Del imod de forrige; andre af samme Slags Folk ere saa forarmede, at det endogsaa med deres allernødvendigste Boskabs Afhændelse vilde falde dem besværligt at opbringe den 4. Del af deres ansatte Summa, og ligeledes er det beskaffet med en stor Del af det øvrige Borgerskab, særdeles med Haandværksfolk og Øltappere, som hensidde i yderste Armod og i lige Tilstand med Daglønnere, saa at, omendskønt de efter Forordningen alle skulle overhovedet sættes for lige stor Skat og den fulde Summa paa Papir antegnes, saa vilde der dog blive en ganske stor Restans, som aldrig kunde inddrives og bekommes, om man end deres fattige Husgeraad skulde angribe og betage dem den Dyne, de ligge paa, og den Gryde, de koge deres ringe Føde udi.“

Ang. Huslejeskatten udsiger Magistraten, at det er at befrygte, „at Husene, hvis Pris nu allerede er ringe, vil endda herefter komme i en langt slettere Pris, saa at ingen derpaa skulde ville udlaane Penge, med mindre Pantet kan være dobbelt saa meget værd“; „den største Del af denne Stads Borgere, i Synderlighed Haandværkerne, ere nu i saa slet Tilstand, som de neppelig have været nogen Tid tilforn“.

Følgen af denne Indstilling blev, at Huslejeskatten ophævedes og at Kopskatten skulde rette sig efter hver enkelt Borgers Tilstand og Evne¹⁾.

Værre blev det under den store nordiske Krig. 1710 paalagdes først en Skat paa 3 pCt. af alle Grunde og dernæst 20 Rdl. af hver Karos, Chaise eller lignende Vogn, 3 Rdl. af hver Købmand og formuende Borger, som bar Paryk, af andre 2 Rdl., men af Folk med Rang 4 Rdl., samme Beløb af disses Koner, der bar Fontanger, Sætte eller Toppe, og Tjenestefolkene skulde give $\frac{1}{6}$ af deres Løn. 1711 paalagdes en Krigsstyr, der bl. a. udkrævede $\frac{1}{4}$ af Renten af alle Rentepenge; senere paa Aaret en Kop- og Hesteskat, der gentoges 4 Gange 1713—16, i hvilken en Købmand skulde give 16 Rdl. for sig, ligesaa meget for sin Hustru, 8 Rdl. for hvert Barn, 3 Rdl. for hver Krambodsvend, Haandværkere $\frac{1}{8}$ heraf; for hver Karossehest 4 Rdl. og for andre Heste 2 Rdl. 1717, 1718, 1719 og 1720 blev der paalagt en Krigsstyr af Formuen, foruden Kop-, Heste- og Karosseskat, Konsumtionen og Accisen forhøjedes m. m. Endnu 1721 paalagdes tre Fjerdedele af Formue- og Nærings-skatten.

1719 fritog Kongen Civile og Militære, der virkelig stode i kgl. Tjeneste og boede i Kjøbenhavn, for Kop-, Karosse- og Hesteskat, dog ikke for Krigsstyr af Middel og Formue, ligeledes fritoges kgl. Oppebørselsbetjente, der ikke havde over 400 Rdl. i Gage, for de 20 pCt.'s Afkortning, som ellers alle Embedsmænd maatte lide.

Som Exempel paa Skatternes Størrelse tjener, at Kræmmeren Hans Albrecht Hæsekier aarlig fra 1714 gav 800 Rdl. og desuden 1717 og 1718 77 og 73 Rdl. i Kopskat. Jøden Mejr Goldschmidt gav 1717—18 640 Rdl. aarlig, deri beregnet Kopskatten. Doktor Bötticher ansattes 1717 til

---

¹⁾ K. D. VII, 581 med Indlæg.

104 Rdl. og belagdes 1718 med militær Exekution, hvorfor han solgte sin Karos forat slippe for 28 Rdl.

Disse Skatter vare som omtalt meget byrdefulde. Magistraten skriver saaledes 1. Dec. 1710 om det Besvær, det havde været at samle og undersøge Borgernes Selvangivelser, især da det Rygte havde udbredt sig, at Skattepaabudet vilde blive tilbagekaldt. Folk havde søgt at omgaa Bestemmelserne og Rodemestrene havde ofte maattet gaa omkring for at faa Angivelserne berigtigede.

10. Maj 1712 søgte Magistraten om, at Skatterne maatte lignedes paa Grunden, da Borgerne i nogle Aar ikke havde haft nogen synderlig Næring og i Pestens Tid haft stor Bekostning, saa de ikke nu kunde udrede saa store Udgifter.

29. Maj 1715 klager Magistraten over, at der i Anledning af Skatten af 1714 var indkommet mangfoldige Klagemaal, idet den faldt for tung, nogle stode tilbage endnu med Skatten for 1713. Magistraten forestillede, at det var fornødent, at der blev givet nogen Moderation, da det var umuligt for en Del Borgere at udrede, hvad de vare ansatte for.

Det blev dog værre og værre, efterhaanden som Krigsaarene skrede frem.

23. Sept. 1718 skriver Magistraten, at ved Extras-katten ere mange „betagne Lejlighed til at erhverve det, de baade skulle leve af og betale Skatter med, og er fast bedrøveligt, at nogle Borgere, som have ført skikkeligt og tarvelig Husholdning og været ansete af Kapital til at give Krigsstyr og samme paa nogle Aar betalt, ere nu i den Tilstand, at de have absenteret sig fra Staden og paa mange Tusende ej kunne betale deres Gæld. Adskillige foregive, at have tilgode hos D. kgl. Majestæt enten for Leveringer eller i andre Maader, hvilke ikke ere at formaa til at afdrage deres Skatter i Mindelighed, men beraabe sig paa Likvidation, andre Borgere beklage sig ej at have andet til Betaling af deres Skatter end deres Fordring for de russiske Herrers

Logemente, Ild, Lys og anden Bekostning.“ Magistraten ser, at der nu ikke er andre Midler end militær Exekution.

Allerede 1717 havde Magistraten af Kommandanten faaet Militære til at foretage Exekution; Rodemestrene anviste dem derpaa Kvarter, indtil Skatten var betalt, „en Mand hos hver af de Skyldige,“ hvorved man mindes Ordspillet i Holbergs „Hexeri eller blind Allarm“, der netop drejer sig om dette Ords dobbelte Betydning. Man fik oftest 1, undertiden 2 Soldater, der hver skulde have 12 Skilling daglig af „den Skyldige“. Jeg har optalt følgende Begæringer om Exekution:

1717:	1	Underofficer	og	20	Menige
	1	—	-	10	—
1718:	4	—	-	24	—
	4	—	-	60	—
1719:				4	—
	4	—	-	44	—
1720:	2	—	-	50	—
	2	—	-	16	—
1721:	1	—	-	6	—

Af en Magistratsskrivelse af 13. Feb. 1722 ses det, at den ogsaa da havde begyndt at gøre Exekution.

Hvor ødelæggende saadan Exekution var, fremgaar af flere Skrivelser fra Magistraten. Denne Maade at inddrive Skatter paa havde aldrig tilforn været brugelig, men ved den bleve mange ødelagte, da de resterende yderligere bleve svækkede ved Udredelsen af de 12 Skilling om Dagen, som de ofte havde betalt saa længe, at Summen overskred Skatten, som de dog ikke fik udredet.

Der fremkom følgelig en Mængde Protester mod Ansættelser og Enden blev, at de, der besværede sig, bleve tagne i Ed.

I de pengeknappe Tider var det en stor Byrde, at Skatterne skulde betaales i Sølv og at Kongens egne Sedler

ikke blev modtagne. 1720 fik Borgerne dog den Lettelse, at de indtil en vis Tid maatte betale den halve Krigsstyr og Kopskat i de avtoriserede Sedler, og Magistraten skriver 19. Avg., at dette havde frugtet saaledes, at de mest formuende havde betalt, hvorfor den bad om, at Tiden maatte udsættes, saa de uformuende ogsaa kunde komme til at betale.

For Rodemestrene var Skatternes Indkrævning meget besværlig, som man kan tænke. 1710 klagede de over, at Folk vare vanskelige at træffe, men ellers vare de oftere udsatte for ilde Medfart. Fra Maj 1711 findes en Klage fra Magistraten til Oberst Schack von Witenau over et Overfald paa Underfogden og 2 Rodemestere, der vilde pante for Skatter, saa der vilde være sket en Ulykke, hvis Vagten ikke var kommen til. Fra Juni findes to Klager til Samme over grov Overlast, som var tilføjet fire Rodemestere af Soldater. 1716 klager Magistraten til Admiral Judicher, „hvorledes Stadens Underfoged og medhaftede Rodemestere udi deres lovlige Forretning ere blevne beegnede af en Matros,“ hvorfor Admiralen anmodedes om at straffe denne, da ingen af Stadens Indbyggere blev forskaanede for deslige Skatter. 1719 klagede Rodemestrene over Generallieutenant Schönfeldt, og Magistraten skrev, at denne Omgang „ikke kan anses for forsvarlig og efter vore uforgribelige Tanker af lige saa stor Betydelighed, som om nogen understaar sig at angribe en Skildvagt paa hans Post“. „Ved denne Lejlighed maa vi ellers tilkendegive den onde Medfart og Begegnelse, som møder de fattige Rodemestere ved adskillige og især af dem, som sortere under Hofetaten og andre Jurisdirektioner end Byens, hos hvilke eragtes fornødent for Mangel af Betaling at indlægge Exekution.“

De extraordinære Skatter vare

1719: 157080 Rdl.

1720: 143726 —

1721: 85029 —

Ogsaa andre Skatter paalagdes; saaledes havde alle Købstæder i Begyndelsen af Krigen hver faaet Paalæg om at stille et vist Tal Baadsmænd, Bartskere og Trompetere, men da der siden skede almindelig Indrullering, saa maatte der betales for en Baadsmænd 24 Rdl., for en Bartsker 40 Rdl. og en Trompeter 32 Rdl. Bartskerne maatte dog siden holde for til liden Glæde for dem, hvorom senere.

1719 maatte Staden svare 19200 Rdl. klingende Mønt til en Transport af Hæren istedenfor Skibe af 800 Læsters Drægtighed¹⁾).

De Reformerede havde Privilegium paa Skattefrihed og slap derfor ogsaa for Krigsskatterne, uagtet Magistraten af og til vilde gøre gældende om en og anden, f. Ex. Jean Jean junior, at han ikke var kommen hertil som fordreven, men var Søn af en ældre privilegeret Franskmand²⁾).

Foruden at Indbyggerne skulde udrede de store Skatter, maatte de ogsaa yde frivillige Forstrækninger, for hvilke de fik kgl. Obligationer til 6 pCt.

Ved Krigen Begyndelse blev der i April 1700 udstedt Opfordringer til forskellige om at laane Kongen 37500 Rdl., og hver enkelt fik Brev om, hvor stor en Sum han skulde yde. Mange undskyldte sig, nogle slap med det halve, men andres Forklaringer bleve ikke tagne for gyldige. I Maj skulde Kongen have 32500 Rdl.; da kom man bl. a. til Jøderne; Samuel Texera sattes til 6000, Mejr Goldschmidt til 2000, Magnus Gabriel til 1000 og Abraham Cantor til 2000; den sidste tilbød 3—400 Rdl. og vilde gjerne give 2000, naar der var afsagt Dom mellem ham og Texera, hvorfor han slap med 1000. Der blev ogsaa udskrevet Laan af Vartovs og Børnehusets Kapitaler. I Juni udstedtes paany Breve om et Laan paa 26000 Rdl. Disse Obligationer bleve dog indfrieede i Juni 1703.

---

¹⁾ Mag. Skr. 7. Marts 1719. ²⁾ Se herom Mag. Skr. 6. Maj og 1. Juli 1716.

20. Okt. 1710 opfordredes alle Lavene til at yde Bidrag til Krigens Fortsættelse, hvilket ogsaa blev efterkommet. Saaledes ydedes af

Silke- og Klædekræmmerne . . .	3500 Rdl.
Urte- og Isenkræmmerne . . .	1225 —
Jøderne ¹⁾	2090 ¹⁾ —
Brændevinsbrænderne	1600 —
Tobakspinderne	555 —
Tømmerlavet	550 —
Tømmerhandlerne	500 —
Skræderlavet	500 —
Manufakturerne ²⁾	550 —
Possementmagerlavet	300 —
Silkevæverlavet	300 —
Vognmandslavet	300 —
Rebslagerlavet	100 —
Parykmagerne	200 —
Themændene	145 —
	12415 Rdl.

De fleste Bidrag vare dog Smaasummer, og det var ikke mange, der gav 100 Rdl. og derover.

Ved andre Lejligheder bleve de offentlige Kasser ilde medtagne. Saaledes skrev Conseillet 3. Maj 1713: Saasom H. kgl. Majestæts Kasse højlig behøver udi en Hast en Summa Penge, imellem 20 til 30000 Rdl., saa begæres af Magistraten

---

¹⁾ Disse fordeltes saaledes: De portugisiske Jøder Isaak Granada og Madame de Lima hver 100. De af den tydske Synagoge Mejr Goldschmidt, Henrik Fürst, Moses Mejr Goldschmidt, Jost Goldschmidt og Isaak Mendel Speyer 585, Mejr Levin og Josef Mejr 180, Abraham Cantor med sin Familie, Nathan Goldschmidt og Abraham Levin 1125 og Nathan David 50.
²⁾ Werner & Lampe, Henrik Heus, Christoffer Vogt og Clas Bruen, Jules la Font, Henrik Colon og Anthoni de Pau.

og de 32 Mænd, at enhver vilde gøre sin yderste Flid Pengene i en Hast at tilvejebringe 1) af Stervboernes Midler, som ved Avktion kan være indkommet, 2) af hvad paa Raadstuen kan være deponeret, 3) hos dem, som kunne have nogle rede Penge at forstrække, og hvad andre Raad, Magistraten selv kan paafinde. Pengene maa igen indeholdes af de allerførste Krigsstyrens Midler, som indsamles af Rode-mestrene¹).

Paa den Maade tilvejebragtes 10000 Rdl. strax og siden andre Penge ved forskellige Midler, hvilket satte alle dem, der raadede over offentlige Midler, i den største Forlegenhed og fremkaldte en Uvillie mod Overtagelsen af slige Hverv, hvorover man ikke kan undre sig. Det ses nedenfor, i hvilken elendig Tilstand Fattigvæsenet paa den Maade blev bragt.

Den stadige Indkvarteringskat var ogsaa en Byrde, og Borgerskabet søgte oftere Befrielse for de 2000 Portioner, der paahvilede det for Næring. Skatten blev yderligere forhøjet, thi før Krigen var den 6—8000 Portioner, men nu 12000, hvilket var over 45000 Rdl. aarlig. Magistraten besværede sig herover 4. Feb. 1726 og gjorde opmærksom paa, at Priserne paa Ejendomme aftog, saa de fleste næppe betaltes med det halve mod tilforn, mange stode ledige og kunde hverken sælges eller udlejes, men maatte dog udrede Indkvarteringskat, medens flere Ejendomme for nogle Aar siden vare købte af Folk, der ved kgl. Privilegier vare forskaanede derfor.

Dette Særsyn under en voxende Folkemængde havde man ogsaa set før²). I Magistratens Forestilling til Kongen 20. Marts 1711 fremstilles, „hvorledes Huse og Ejendomme samt Løsøre ved disse slette Tidens Konjunkturer ere udi en slet Pris, hvorudover adskillige, som have Prioriteter, søge nu Lejligh-

---

1) Pakke i R.-A. Pengelaan til Kongens Kasse. 2) Jfr. lignende Klage i Kristian V's Tid, Femte Del, S. 185.

hed og angribe fattige Folk og faa Ejendommene fra dem for ringere Pris, end deres Prioritet er, maaske mere forat berige sig ved andres Midler end af nogen Fornødenhed“.

II.

Lavene.

Paa en Tid, da Haandværkssvende ansaas for lige med Tyende, gjorde man kort Proces i Tilfælde af Opsætsighed. 3. Juli 1709 bad Magistraten Kommandanten i Kastellet om med militærisk Vagt paa Raadhuset at afhente to Mursvende til at arbejde i den ny Skubkarre paa Vand og Brød. Dette virkede saa godt, at de lovede Bod og Bedring, hvorfor Magistraten 25. Juli udvirkede deres Løsladelse. De havde „næstforleden 28. Juni udi et usædvanligt Opløb af deres Medgeseller her paa Raadhuset betet sig saa opsætsige og formastelige, at man til videre Oprør og Urolighed at forekomme har maattet lade tage deres Personer i Haft og Forvaring“.

Fire Skrædersvende havde en Nat 1717 nedrevet en Skræders Skilt, kastet Sten imod Huset og slaet Naboens Vinduer ind, hvorfor de enten maatte give Skadeserstatning og Duceur til de Vægttere, der greb dem, eller arbejde $\frac{1}{2}$ Aar i Skubkarren i Kastellet¹⁾. I Juli 1720 gjorde Skrædersvendene stor Tumult og Opløb, paa Værkstederne nedlagdes Arbejdet og Svendene samledes paa Kroen, hvorpaa de gik til Oldemandens Hus og forulempede denne og hans Hustru med usømmelige Ord og Trusler og gjorde sig skyldige i flere Insolentier. Ophavsmanden hertil blev fængslet og Dommen faldt først efter et Aars Forløb, men den udtalte,

---

¹⁾ Politiretsdom 27. Marts 1717.

at han vel havde fortjent haard Straf, men skulde paa Grund af sin lange Arrest forskaanes for videre Straf paa Kroppen; derimod blev hans Navn opslaaet paa det sorte Bræt¹⁾.

Der klagedes over Bagersvendene, at de „undertiden hele Nætter igennem paa den saakaldte Bagerkro udsidde og Tiden med overmaade og usømmelig Drik og Fylderi ilde anvende, hvormed ej alene Guds høje og hellige Navn bespottes, men endog deres Mesteres Arbejde forsømmes, de selv og fordærves til Liderlighed“. Magistraten forbød dem derfor 30. Juli 1725 at sidde paa Kroen længer end til Kl. 7, og det blev forbudt Krofaderen at tappe nogen Slags Drik for Svende, der stode i Tjeneste, men han skulde formane dem til at gaa hjem.

1727 var der stor Strid mellem Mestere og Svende i Snedkerlavet i Anledning af Fattigbøssen²⁾.

1712 gjorde alle Svendene Skrue hos en Skomagerenke, fordi Brætsnideren eller Tilskæreren ikke kunde faa hende til at gifte sig med ham³⁾.

En Smedesvend Jakob havde fundet paa en særegen Maade at presse Penge og Drikkevarer ud af sine Kammerater. Han havde faaet adskillige til at indgaa Væddemaal paa en Tønde Øl til 4 Rdl. om, hvem der „udi een Hede“ kunde smede en Hestesko, hvilket mislykkedes for de fleste, saa de drak for over 12 Rdl. Øl. Derved „blev hans Appetit saa umættelig, at naar nogle ej have villet indgaa hans Fornøjelse derudi, har han udbrudt med Skældsord imod dem“. Hvortil sligt førte, ses af en Klage fra 1. Marts 1723: „Naar Grovsmedesvende med hinanden komme tilsammen paa deres Forsamling og en Dispute imellem dem kan indløbe, kan samme ej paa anden Maade debatteres, end at den ene udfordrer den anden om en Tønde Øl at

¹⁾ Politiretsdom 22. Juli 1721. ²⁾ Mag. Skr. 18. Avg. 1727.

³⁾ Politiretsdom 1. April 1712.

betale af den, som ej en Hestesko allerbedst udi een Hede kan udsmede, hvilken den som taber da maa betale, og alle de, som ere i samme Komplot, skulle hjælpe at uddrikke. Autor til denne Misbrug skal fornemlig være en Grovsmedsvend navnlig Jakob Meyer, hvilken for kort siden paa samme Maade har udfordret en Svend navnlig Brede Johansen, og som samme Svend ej har villet tilstaa ham dette, eftersom han kort tilforn 3 Gange maatte smede med andre Svende hver Gang om en Tønde Øl, har denne Jakob Meyer ham med overflødige Skælds- og ærerørige Ord angrebet og derhos brugt den Myndighed i Forsamlingen at paabyde, at hvo, som drak med denne Karl eller søgte Kompagni eller Arbejde med ham i Værksted, skulde være en Hundsfot, hvorover denne fattige Karl ej tør arbejde hos sin Mester eller søge Omgængelse med de andre.“

Da Meyer derfor kaldtes for Oldermænden, sagde han, „at dersom han havde vidst, at det ikke var andet, han skulde møde for, havde han ej villet komme og høre paa slig Kæltringesnak, og at vores Samling og Ræt var ikke andet end Kæltringtøj, udi hvilken Forhærdelse denne Rebeller endnu saaledes kontinuerer og ikke alene har kastet Foragt paa hele Amtet, men endogsaa ligesom holder Brede Johansen i Tvang, at han ikke vil igenkalde det Paalæg med Skældsord, som før er meldt, førend han har fyldestgjort hans Villie at smede med ham om fornævnte Tønde Øl“. Derpaa blev han arresteret, men hans Mester gik i Borgen for ham og han blev sat paa fri Fod¹⁾.

Det Sammenhold mellem et Lavs Medlemmer, der kaldes „Zunft“ og som syntes at maatte være blevet opløst ved Kristian V's og Politimester Rasches Forfølgelser²⁾, kunde dog i Længden ikke hindres. Da Snedkerlavene i Odense, Aalborg og Kristiania 1704 søgte Kongen om Tilladelse til Behøvling, indhentedes Magistratens Betænkning af 24. Feb.

1) Mag. Skr. 4. Marts 1723. 2) Se 5. Del, S. 282.

1705, der lød saaledes: Uagtet Forbudene i Kristian V's Tid mod Snedkersvendenes Behøvling „disputerede dog de udenrigs Snedkerlav Lavet her udi Kbnh., at de ingen Rettighed havde til at gøre deres Drengene til Svende, fordi de ej vare behøvlede. En Del fremmede Svende, som vare her, rejste herfra igen og ingen af dem vilde staa i Arbejde hos nogen Mester med den, som her var gjort til Svend, og de, som vare blevne til Mestere efter Artiklernes Tilhold, vare ikke gode for at faa en af de fremmede Svende udi sit Arbejde, saa at mange Mestere desaarsag for Manqvement af Svende fast end kreperede, og de Svende, som rejste udenlands paa Haandværket, bleve der altid foragtede og forhaanede, indtil de vilde lade sig der paany gøre til Svende, og som det da erfaredes, at de Svende, som havde lært her i Staden, rejste til Malmø, Hamborg, Rostok, Ilybæk samt andre Steder og der med stor Bekostning lode sig behøvle, saa langt omsider, nemlig Anno 1698, tillod nu afdøde Hr. Etatsraad og Politimester Rasch Snedkerlavet her i Byen at bruge Behøvlingen, berettende dertil at have H. K. Majestæts allernaadigste mundtlige Tilladelse, og var selv nogle Gange derved nærværende, hvilket ikke saa snart paa de fremmede Steder var blevet rygtbart, førend de jo lod deres galne Griller og utidige Indbildninger fare, lod da først de udkomne danske Svende for dygtige passere, og de fremmede Svende begave sig efterhaanden her ind igen, og efterdi Behøvlingen ej fører nogen Forargelse med Døben og Prædiken, som tilforn har været brugeligt, ej heller nogen Bekostning, saa synes os, at det nok kunde tillades Snedkerne overalt i Danmark og Norge, hvor de have Lav, at bruge Behøvlingen paa den Maade, som nu hos Snedkerne her er brugeligt“.

Ceremonierne ved Optagelse i Bogtrykkerlavet fremkaldte en Retssag 1725. Der blev forespurgt i den Anledning, „om ikke de tyske Bogtrykkere holdt den tyske Brug hemmelig af Frygt for Øvrigheden og om de ikke i Præsident Resenii og Politimester Rasches Tider bleve

afskaffede“. Hertil svarede Bogtrykker Ove Lunov, at i hans Tid holdt de deres tyske Brug noget hemmelig, fordi de vare før den Tid blevne afskaffede af Øvrigheden. Dernæst spurgtes, om de danske Svende i de Tider bleve saa foragtede og blamerede i de daværende tyske Bogtrykkerier, som nu udi Høpfners, hvortil han svarede, at i hans Tid forefaldt ingen saadan Klage som nu. Det oplystes, at „naar en Dreng har udlært, bør han i det ringeste 14 Dage have og bære det Navn Cornut eller Cornelius, og bør han imidlertid give Svendene 24 ℓ ugentlig, indtil han formaar at postulere eller og han skikker sig saaledes, at hans Mester forstrækker ham Penge til Postuleringen. Der spurgtes, „om en Cornut ikke paa visse Tider om Dagen maa bære en saakaldet Cornuthat, udstafferet med Bjelder og Horn og visse Timer om Dagen sætte den paa og paa andre visse Timer igen tage den af, saa og foruden de omtalte Ugepenge traktere de postulerede Svende med Øl, Brændevin og Tobak, skænke i for dem og opvarte dem“. Vidnet kendte det ikke. Der spurgtes videre, om ikke en Svend, der her postulerer, blev tillagt et vist Navn. Svaret var: ja, han selv fik Navnet: Hurtig, Kristelig, Flittig¹).

Hattemagerne i Harburg havde følt sig fornærmede over nogle Ord, som Oldermændene for de kjøbenhavnske Hattemagere skulde have udtalt, og havde dikteret denne en Bøde paa 30 Rdl., skønt han havde erklæret, at han ikke vidste andet om Hattemagerne i Harburg end det, ærlige Mestere egner og anstaar. De nedsatte derpaa Bøden til 10 Rdl. til de Fattige, men han klagede til Kjøbenhavns Magistrat, der 27. April 1720 tilskrev Magistraten i Harburg og bad denne om at kalde Oldermændene for Harburgs Hattemagere for sig og tilholde ham at genkalde de ærerørige og skælmske Titler, han og derværende Lav saa ubillig har bebyrdet den herværende Oldermænd med. Magi-

¹) Bytingsprot. 27. Avg. og 17. Sept. 1725.

straten i Harburg vilde ogsaa bevæge denne Bys Oldermann til at tilstaa, at han ikke vidste andet om Oldermannen i Kjøbenhavn, end hvad der egner og anstaaer en ærlig Mester, men han erklærede ikke at kunne dette, da hans Børn saa ikke kunde komme frem, og alle Mestrene gav ham Bifald, ligesom de skaffede en Svend tilstede, der havde arbejdet hos Oldermannen i Kjøbenhavn og hørt ham sige, at Harburg var en Bondeby og Mestrene der Bønder, hvormed Sagen ophævedes til videre¹).

Hattemagerne overgav derpaa Sagen til de Hamborgske Amtsmestere, men klagede 1723 over, at nu havde Amtsmestrene i Lybæk uden Aarsag blandet sig i Sagen ikke alene ved at tilsende dem „skæmpflige“ (o: schimpfliche) Breve, men forbudt Hattemagerne i Kjøbstæderne i Danmark at antage de kjøbenhavnske Svende, som dog havde udstaaet deres 4 Læreaar; de forespurgte hos Magistraten, hvad de skulde gøre med Lybækkerne, der understod sig at foreskrive ny Love i en souverain Konges Rige.

Hattemagerlavet i Lybæk havde nemlig tilskrevet Lavet her, at det havde vedtaget, at de Drengene, der havde lært i Kjøbenhavn, ikke maatte anses for Svende, skønt det havde været en sældgammel Skik, at naar en Dreng har tjent ærlig i 4 Aar, skal han gøres til Svend og saa rejse og agtes for Svend. Magistraten tilskrev derfor 16. Jan. 1723 sine Kollegaer i Lybæk og bad dem om at bevæge Lavet til at tilbagekalde dets Skrivelse og erklære, at det fortryder sin Adfærd, „ellers faar Udfaldet at vise, hvad Kongen derom maatte finde for godt at foranstalte“.

1706 klagede Kandestøbernes Oldermann over, „at en Del Mestere af Kandestøberne udi Norge, som de, der bo udi Glykstad, Crempe, Itzehoe og andre smaa Steder udi Holsten — Rendsborg og Flensborg undtagne — under E. kgl. Majestæts Gebet have givet sig udi Forbund med

---

¹) Koll. Breve 6. Juni 1720.

Kandestøberne udi Hamborg og det paa den Maade, at de ikke ville give de Svende, som hos vores Lav og hos vore Amtsbrødre have lært, hverken Arbejde eller Natteteje¹⁾. Endnu i en Magistratsskrivelse af 23. Nov. 1729 klagedes over, at Kandestøbersvendene behandles daarligt i Lybæk, ja endog i Hertugdømmerne.

I Nov. 1726 klagede Hjulmændenes Oldermænd over, at de tyske Svende ikke vilde begive sig i Arbejde hos nogen Mester, der ikke havde lært Haandværket paa den tyske Bond (o: Boden) eller og paa de tyske Steder ladet sig indskrive som Mester. De andre Svende „holdes af dem saa foragtelige og stinkende, at de ikke ville arbejde sammen med dem og ikke ville følge de afdøde til Jorden, mindre indfinde sig paa Herberget at betale Tidepenge; det værste er, at de finde Medhold hos de Mestere, der ere af tydsk Extraktion og Herkomst. Mester Hans Jørgen Ficher har ladet indskrive 3 tyske Svende, som han paa egen Bekostning forskaffede Ophold, indtil han fik sine danske Svende paa Dør og ligesom udjagede af sit Værksted“. Naar danske Svende kom til Tydskland, bleve de trakterede som Dreng og maatte give sig i Lære i 2 Aar, hvor dygtige de end vare²⁾.

Magistraten skriver herom³⁾: „Naar en Hjulmandssvend her har udstaaet sine Læreaar og som Svend vil forsøge sig udenrigs, maa han som Dreng træde i Forbund paany, ihvor dygtig en Arbejder han end maatte være, hvilket skal være en gammel Rettighed, de Tydske tilholde sig, fordi hos dem er blevet indrettet Lav, førend det her er kommet dertil. De tyske Svende derimod have hidindtil passeret her, naar de have godtgjort for Lavet at have andensteds udstaaet deres Læreaar, dog ville de nødig til at arbejde i Værksteder med danske Svende, som ikke have rejst paa

1) K. D. VII, 791—92 med Indlæg. 2) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog. 1723—26, S. 862—64. 3) Mag. Skr. 18. Sept. 1726.

Haandværket, af Aarsag at naar de Tydske igen komme paa den tydske Bund og, som gjerne sker, af andre forud er blevet relateret (underrettet), hos hvilke Mestere og Svende, de have staaet i Arbejde, maa de give Straf, fordi de have arbejdet hos danske Svende, der ej have rejst og staaet i Tydskland i Forbund, ja vel og, om de ikkun have arbejdet hos en dansk Mester, der ej heller har rejst.“ Uagtet det Væsen var forbudt, var det dog blevet ved den gamle Skik i dette Lav for deres Skyld, som vilde forsøge sig i fremmede Lande. Det var vel at ønske, at den Foragt, som de Tydske lagde paa de Danske, kunde forebygges, men dette kunde ikke ske uden ved en Ordning af Lavsvæsenet, hvorom Politi- og Kommercekollegiet havde givet Forslag ifølge kgl. Befaling af 18. Maj 1714.

Kongen kunde ej heller lide dette Uvæsen. Da hele Lavet med Undtagelse af den foran nævnte H. J. Ficher og Kaspar Jæger havde andraget for Kongen, at der var Mestere, som strax antog enhver fremmed Svend, som kom hid, og udstødte de indfødte, idet de tydske Svende ikke vilde træde i Arbejde med nogen dansk, saa befalede Kongen 14. Marts 1727, at saa længe der ingen Mangel var paa Svende, der vare fødte i Kongens Riger og Lande, maatte ingen Hjulmager forskrive nogen fremmed Svend, med mindre der var høj Fornødenhed dertil, og da maatte kun Oldermanden forskrive en saadan¹⁾.

Ficher havde 1724 en Sag med en anden Hjulmager, der i Oldermandens Hus havde sagt om ham, „at det var en Skælm og en Hundsfot, der holdt med de tydske,“ hvorpaa han udfordrede Ficher, og da denne ikke vilde indlade sig derpaa, stødte han Ficher i Brystet, trak dennes Sølvskaarde ud og huggede ham, saa Klæderne gik itu, en anden slog Fischer under Øret, slog Benene fra ham, saa han faldt omkuld, og brugte mange Skældsord²⁾.

---

¹⁾ K. D. VIII, 702—3. ²⁾ Bytingsprot. 21. Avg. 1724.

Om en Felbereder hedder det i Mag. Skr. af 30. Nov. 1729, at han er af det Vandringsskab, som kaldes de Beutlere, af hvilke det hidtil ikke har været nogen tilladt at komme i Lavet med de Mestere, som bo her i Staden, der ere af det bedre Slags, nemlig det Rheiniske Vandringskab.

Om Bødkerne tilskrev Magistraten i Helsingør sine Kollegaer i Kjøbenhavn, at Mestrene i Kjøbenhavn ikke vilde kende for gyldige de i Helsingør udlærte Svende, uden de først i 2 Aar stode i Forbund hos en kjøbenhavnsk Mester. Bødkerne her erklærede imidlertid, at Bødkerne i Helsingør ikke havde lært deres Haandværk forsvarlig, og derfor kunde deres udlærte Drengene ikke strax antages for Svende for den Konsekvens deraf udenrigs til Præjudice for de Svende og Drengene, som have lært her og rejse paa Haandværket, thi i saa Fald bleve de iblandt Fremmede ikke ansete for gode eller anderledes, end de havde lært hos Fuskere¹).

Det blev i Begyndelsen af 1728 forbudt at tage fremmede Drengene i Tjeneste, hvorfor Oldermændene for en Del Lav 23. Jan. opkaldtes for Politi- og Kommercekollegiet, hvor det blev tilkendegivet dem, at de i Fremtiden ikke maatte antage andre end danske Drengene, paa det de danske indfødte Drengébørn ikke herefter skulde blive til Betlere. Ifølge Frdn. af 24. Sept. 1707 var Fattigvæsenet forpligtet til at sætte fattige Drengene i Haandværkslære. Mestrene svarede imidlertid, at største Delen af de tyske Drengene var fra Flensborg og andre Steder i H. Maje-stæts Fyrstendømmer²).

Lavstvangen gav Anledning til mange Ulemper, hvorfor Kongen 1703 befalede en Kommission og 1707 Politi- og Kommercekollegiet at overveje, om det ikke var tjenligst at

---

¹) Mag. Skr. 15. Sept. 1727. Coll. Breve 18. Avg. 1727. ²) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, 520—23.

ophæve Lavene med Undtagelse af Barberernes og Guldsmedenes, saaledes at enhver, der havde gjort Mesterstykke og vundet Borgerskab paa sin Profession, havde Tilladelse til at arbejde, uden at han behøvede at rejse udenlands. Da der efter Pesten var Tale om at indkalde Reformerte, udtaltes der i en Betænkning af 18. Juni 1712, at Kjøbenhavn led af „en stor og fast utrolig Trang for Haandværksfolk“, men der tvivledes meget om, at reformerte Haandværkere vilde begive sig herind, saa længe de skulde efterleve Lavsartiklerne. 1713 maatte Politi- og Kommercekollegiet og Magistraten paany overveje Spørgsmaalet om Lavenes Ophævelse, forat Staden igen kunde blive befolket, efterat Pesten havde formindsket særlig Tallet paa Haandværkere, men denne Kommission kom ligesaa lidt som de foregaaende til noget Resultat. Omkostningerne ved Mesterstykker vare ogsaa saa store, at mange søgte Kongen om at blive Frimestere, hvilket ogsaa bevilgedes i stor Maalestok, men var lige imod de af de souveraine Konger givne Privilegier¹).

Der var nemlig Mestrene om at gøre, at der ikke kom for mange Medlemmer i Lavet, hvorved Næringen kunde blive forringet for de ældre. Hertil virkede ikke alene selve Udgifterne ved Erhvervelsen af Mesterskabet, men ogsaa Mesterstykkets Kostbarhed. Sværdfejerne havde saaledes faaet indført, at en Mester skulde gøre en kostbar Kaarde, hvis Fæste var indlagt med Guld og Sølv, hvilket hindrede unge Mestere i at komme i Lavet, men Magistraten bestemte 6. Maj 1720, at herefter skulde Mesterstykket være „en god og dygtig Kaarde af den Façon, som nu brugelig er eller herefter brugelig vorder“.

1. April 1729 lattede Kongen Udgiften ved Mesterstykker for flere Lav, da det var vigtigt, at der kom flere Murmestere, Tømmermænd, Snedkere og Klejnsmede ind i

---

¹) K. D. VIII, 9—10, 299—300. Indlæg til Reskr. 17. Okt. 1712.

Lavet, hvorfor der istedenfor 100—200 Rdl., der hidtil var givet, nu ikke maatte ydes over 50 Sletdaler, og de forrige brugte Omkostninger ved kostbare Mesterstykker, Drik og Sværmeribekostninger skulde aldeles være afskaffede, da de kun tjente til at afskrække Folk.

Mesterstykker forandredes efter Tidens Mode. Siden 1685 havde Stolemagernes bestaaet i en flammet omløbende Barnestol med et Kryds og 6 Ben, en Mands-Lænestol og en flammet Bordstol, men 1706 ændredes de to sidste Genstande til en flammet Mands-Lænestol, saaledes som den da brugtes, beslaaet med Læder ligesom Barnestolen, og en „Calepsche“ (Lænestol), 10 Kvarter lang, 3 Kvarter bred, med 8 Ben og 3 krumme Kryds samt Rygstykke og Arm-læner paa begge Ender, betrukken med Læder og stoppet ud med kogt Haar. Dog førend nogen kunde optages i Lavet, skulde han bevise, at han i et Par Aar havde rejst paa Haandværket i fremmede Lande¹⁾.

Uagtet det meste kostbart Snedkerarbejde indførtes fra Udlandet, var der dog nogle her, som gjorde fint Arbejde, men det var ikke let at faa ordentlig Pris derfor. Saaledes søgte en Snedker 1720 paa egne og en Del Lavsbrødres Vegne, „der arbejde fint og indlagt Snedkerarbejde“, om at faa et Par ledige Boder paa Børsen til Leje, hvor de selv kunde forhandle deres Varer, thi „der findes en urimelig og usømmelig Misbrug, at naar en Del af dem trænge til Penge, saa forhandle de deres Arbejde til Kræmmerne paa Børsen, der tage Profitten, og Snedkerne i Længden falde i Armod“²⁾. 1727 var der en Snedker Corbianus, der ogsaa gjorde indlagt Arbejde.

En langvarig Strid mellem Snedkerne og Tømrerne endte med et af Kongen stadfæstet Reglement af 27. Feb. 1723³⁾.

1) K. D. VII, 779. 2) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1720, S. 5—6.

3) K. D. VIII, 561. C. Nyrop, Kbnhvns Tømmerlav S. 107.

I Henseende til Priserne befalede Kongen 28. Jan. 1713 Magistraten og Politi- og Kommercekollegiet at overlægge, hvor meget enhver Haandværker med Billighed kunde fordrø for sit Arbejde, da Kongen med største Mishag havde maattet fornemme den store Ubillighed, som paa nogen Tid havde ladet sig finde¹).

For Slagtere og Bagere blev der af og til fastsat Taxter af Politikollegiet og Magistraten, men naar Kvæget eller Kornet uventet steg i Prisen, blev det vanskeligt for Udøverne af disse Haandværk. I Aaret 1717 og de nærmest følgende Aar var der mangfoldige Sager imod Slagterne for deres høje Priser, og 28. Feb. 1718 tillod Kongen Magistraten at beskikke 12 Personer som Frislagtere udenfor Lavet, hvilke skulde advares om at sælge godt, sundt og fersk Kød billigere end de andre Slagtere. Af disse fik to udvist Plads ved Gæthuset paa Kongens Nytorv²), to ved Raadhuset, to paa Amagertorv, en paa Vandkunsten, en paa Kristianshavn. At de vare udsatte for megen Fortræd af Lavet, er en Selvfølge³).

Lavet beklagede sig ogsaa i en Ansøgning af 9. Maj 1718 over Frislagterne; de løb omkring fra Hus til Hus med deres Kød istedenfor at forblive paa deres Stader og de efterkom ikke deres Løfte at give bedre Køb paa friske og gode Varer. Hvis dette skulde vedvare, vare Lavets Medlemmer nødte til at frasige sig Indkøb paa Landet af alt Slagtekvæg og lukke deres Boder, hvilket en Del af de yngste allerede havde maattet gøre, eftersom de købte gode Varer, som vare i høj Pris, men Fuskerne købte ringe Kvæg.

Da der var saa mange Sager imod de Slagtere, der solgte over Taxten, bleve deres Bøder bortforpagtede til en Mand ved Navn Sprøiter, over hvem de indgav Klage, der

---

1) K. D. VIII, 270. 2) Paa Kongens Nytorv var der 4 Slagterboder i et Hus ved Siden af Hovedvagten. 3) K. D. VIII, 443. Mag. Skr. 12. April. 1718.

1721 fremkaldte en Straf for utilbørlig Skrivemaade imod Øvrigheden ¹⁾).

Ved Leverancer i Krigstiden ere Slagterlavets Medlemmer formodentlig blevne ret velstaaende, saa de kunde give udstrakt Kredit. En Slagter, der døde 1713, havde saaledes tilgode for 6 Maaneders Levering til den franske Ambassadeur 620 Rdl., hos Grev Gyldensteen 200 og hos andre fornemme Folk 310 Rdl.

I Modsætning hertil skriver Magistraten 15. Marts 1703: „De fleste Slagtere og Bagere ere Stakler, og naar nogen af dem ved Døden afgaar, findes der mere Gæld end Gods efter dem, saa Kone og Børn sidde i Armod efter; der har nu paa et Aars Tid en Del Bagere kvitteret (forladt) deres Bageri og givet sig til anden Næring, eftersom de ej have kunnet ernære sig af Bageriet“.

1708 beklagede Slagterne sig over, at adskillige uberettigede i Landet staldede og solgte Øxne, og at der daglig indførtes fersk Kød, som Fuskere solgte stykkevis og i Fjerdinger, ligesom paa Landet enhver uden Forskel imod kgl. Befaling opkøbte og solgte Stude, Lam, Beder, Svin og Faar. 1724 klagede de over Amagere, der daglig indførte fersk Oxekød i Sække, en Amager havde saaledes i kort Tid slagtet og solgt 70 Høveder. Da Slagternes Oldermand og en anden Slagter 1709 vilde gøre Indsigelse imod, at en Baadsmand uberettiget solgte Kød, anfaldt denne dem med en Kniv paa morderisk Vis, saa de forat salvere Livet havde maattet undløbe ham og hans Kammerater.

Bagerlavet søgte 1728 om, at der ikke maatte være mere end 50 Mestere.

Skræderlavet var i en gældbunden Tilstand, om hvis Afhjælpning der førtes Forhandlinger baade 1700 og 1730. Det var dog talrigt, thi da de opkaldtes 17. Marts 1717

---

¹⁾ Kbnh. paa Holbergs Tid S. 297. ²⁾ K. D. VIII, 31. Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog fig., S. 620—21.

paa Raadhuset forat gøre Ed, var der 147 Mestere. De havde et stort Lavshus, der 1712 dels var bortlejet til Værsthus, dels brugtes til Svendenes „Krankekammer“ og Lavets Forsamlinger. 27. Juli 1716 fik Lavet den Advarsel af Magistraten, at en Del Mestere holdt Svende for Dagløn, hvilket var imod Lavsartiklerne, og Svendene advaredes om, at de under Straf logerede paa Skræderkroen og ej andensteds, naar de ikke arbejdede hos nogen Mester.

Skræderne gjorde ligesom de andre Lav altid Vanskeligheder ved Optagelse af ny Mestere. Af en Skrivelse fra Magistraten af 26. Maj 1727 ses det, at i nogle Aar havde det været Skik, og især siden der var bygget et nyt Lavshus, hvorved Lavet havde paadraget sig Gæld, at optage Svende i Lavet, naar de inden- og udenlands havde tjent som Svend over 10 Aar, og eftergive dem deres Mestersvendsaar imod en taalelig Kendelse. Men nu havde for 3 Maaneder siden 4—6 af de sletteste og mindst formaaende Mestere modsat sig dette, og vel maatte Magistraten give dem Ret i, at Eftergivelsen af Mestersvendsaaaret var imod Lavsartiklerne, men bad dem betænke, at der var Forskel paa Tiden nu og den Tid, da Artiklerne bleve skrevne, og man maatte søge at bevare Lavet for Undergang, hvorfor man foreslog den Ordning, at den Svend, der havde den Erfarenhed og Videnskab om Haandværket, som han burde, maatte antages som Mester, hvorpaa Lavet efter enhvers Vilkaar kunde bestemme, hvad han skulde give til Lavskassen.

Skomagerlavet gik Fallit 1723 og fik Tilladelse til at oprette et Lotteri til Afbetaling af Gælden. Intet Lav blev som dette besværet af Militære, der gik Mestrene i Næringen. Det oplyses lejlighedsvis, at en Senkelmager beredede Lammeskind, lavede Remme deraf og „slaar Nep paa dem“, han beredede ogsaa farvede og trykte Skind, som Skomagere brugte til Kvindesko.

En Skomager beklagede sig 1723 over, at da han var stævnet for Oldermænden Peder Christensen Gied, havde

denne i Raadmand Wroes og alle Mestrenes Paahør angrebet ham „med en og anden spottisk Tale“ og blandt andet sagt: „Kommet hier Ihr alter Pursch,“ hvorfor han søgte om Æresoprejsning, „eftersom jeg saavel som han og andre mit Mesterstykke har gjort, Borgerskabet som en Borger og ikke som en Pursche svoret og som en retskaffen og ærlig Borgermand mine mig paalagte Skatter saavel som en anden afdrager og betaler“.

Handskemagerne beklagede sig 17. Marts 1716 over, at der gjordes dem Indpas i Næringen: „Vi fattige og mestendels udarmede Peltsnere og Handskemagere vemodeligen beklagende os over den store Skade og Afbræk, som os fattige Mennesker til vores Lavs Ruin samt vores med Hustruer og Børn dagligen tilvoxende Armod vederfares af Hosekræmmerne her i Staden, idet de baade paa Torvet om Torvedagene saa og i deres Huse iblandt deres mangfoldige anden Kram offentligen falholde og sælge Pelsværk- og andre Slags Handsker, hvilket strider imod Privilegierne af 29. April 1684. Flere Hosekræmmere fremvise kgl. Bevilling af 7. Okt. 1712 paa tilligemed os andre at falholde Læderhandsker, som i Randers, Viborg og Aarhus blive forarbejdede. Hosekræmmere alle sammen ikke aleneste foruden deres uldne Hoser og Handsker have adskillig anden Kram, nemlig Vadmel, Hør- og Blaarlærred, Traadstrømper og Sokker, men de endog alle have anden stor Husnæring, den 2 á 3 Lejekareter, en anden 6 á 7 Mælkekør, en anden sit skønne Brændevinsbrænderi og Ølsalg og saa fremdeles, hvormed de indhente mange skønne Midler, og naar de komme ikkun nogle Bønderkarle herover, der hverken have lært Handskemager- eller andre Haandværker, saa sidde de saaledes og inden faa Aars Forløb blive til rige Mænd.“¹⁾

Hattemagerne havde i Øjne faldende Skilte²⁾). I Lavet forefaldt 1726 den Ulykke, at en Person, der skulde gøres

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Memorialbog 1716, S. 25—26. ²⁾ Kbnh. paa Holbergs Tid, S 57.

til Svend og i den Anledning tømme Sølvpokalen, der holdt ca. 1½ Pot, blev saa drukken, at han døde om Natten derefter. Det oplyses lejlighedsvis, at en Torichter er en, der i Hattemagerlavet udfører det, som ellers store Læredrenge forrette.

Kandestøberne havde megen Næring ved at udleje Fade og Tallerkener, men dertil udkrævedes et stort Lager, hvorfor der 1726 kun var 4 Mestere, der deltog deri. Udlejningen skede paa Omgang, saa hver havde sin Uge, i hvilken de andre ikke maatte udleje. Da Hof-Tinstøber Jørgen Vilhelm Plenge nævnte Aar søgte om Eneret til at udleje til Stands- og Rangspersoner, erklærede han altid at maatte have et anseligt Kvantum Tintøj af Fade og Tallerkener i Beredskab til Hoffets Fornødenhed, som undertiden behøves til store Traktementer, „efterdi der ikke haves saa store Forraad af Sølv og Tin ved Hoffet, som erfordres ved deslige Festins“¹⁾. Samme Plenge var iøvrigt en noget urolig Person, der havde adskillige Sammenstød med Politiet.

I Dec. 1722 klagede Kandestøber Peter Schønfeldt over, at hans Lavsbroder Povl Hansen havde udlejet i hans „Hyr-Tins-Uge“ henved 100 Fade og 20 Dusin Tallerkener til et Bryllup. Hertil svarede Povl Hansen i et Indlæg af 25. Jan. 1723, der er skrevet af en Prokurator, efterat have fremført Beviserne paa sin formentlige Uskyldighed:

„Mens nu Sagen er af en anden Medfær, som bemeldt, saa kan jeg ikke andet slutte, end Peter Schønfeldt, der ej har undset sig imod al Ærbarhed, ja for honette Folk meget ilde anstaaligt, paa en saa politiske Maade at angribe mig med saa haarde og grove Tillæg, han jo virkelig i sine Tanker snarere har været henrykt paa sit Land-Cardé at begrunde Landskabers Situation end agte paa det utidige Forebringende, han fra sin Haand har ladet udgaa til min Præjudice“.

1) Om Vanskeligheder ved Kandestøbernes Levering af Tin til Slottet, se især Mag. Skr. 15. Dec. 1712.

Holbergs politiske Kandestøber, der blev opført 1722, har saaledes allerede kastet et saa komisk Skær over Kandestøberne, at den uheldige Peter Schönfeldt for Retten er udpeget som en anden Herman von Bremen.

1708 blev der gjort Lavet Indpas af 5 hollandske Kræmmere, hvem det blev forbudt at sælge andre Tin- og Blikvarer end The- og Kaffepotter og Daaser, malede Torve- og Salatspande, Sukkerbøsser og Saltkar¹).

I Smedelavet var der 1699 Strid, idet Grovsmedene solgte Bygningssøm til Skade for Nagelsmedene²).

En kgl. Resolution af 28. Febr. 1705 bestemte, at Kaarder og andet Gevær saavel som Munderingssorter, som i Kjøbenhavn og andre Købstæder kunde arbejdes af lige Dygtighed med de fremviste Prøver, skulde forfærdiges i Kongens egne Lande.

Færgelavet klagede 1708 over, at der ved Toldboden skede det stort Indpas af en Del Matroses og Færgemænds fra Skaane og Helsingør, der udenfor Bommen oprettede Færgesteder ved Kastellet og hvor de indtog Gods og Passagerer, og 1720 bad Magistraten Schoutbynacht Giedde at paase, naar uberettigede Personer vilde passere Bommen og føre Gods til Skaane og andre Steder, forat Færgelavet, der paa nogle Aar kun havde haft ringe Fortjeneste, ikke slet skulde udgaa og de fattige Folk blive brødløse og ruinerede³).

Bryggerne klagede 1726 over Tab i Næring ved de Fribryggere, der nedsatte sig og solgte Øl saavel i Foustager som i Potte- og Kandetal. 1724 klagede de over, at de maatte til Forhandlerne give Foræringer og Villigheder i

---

¹) K. D. VIII, 24—25. Om Kandestøbere, se Kbnh. paa Holbergs Tid, S. 226. 1716 klagede Kandestøberne i Bergen over, at deres Svende ikke kunde faa Arbejde i Kjøbenhavn, fordi de ikke vare i Forbund med Lavet i Lybæk. ²) K. D. VII. 578.

³) Mag. Skr. 3. Maj 1708 og 13. Marts 1720.

Slagtetiden, til Nyaar og ved andre Højtider og maatte give stor Kredit, især til Folk af Militærstanden, der havde den største Næring af Ølsalg. Det ses, at der i Accisen blev givet Bryggerne Godtgørelse for „Stænkeskæppe“¹⁾. Ved Forordningen af 12. Marts 1723 blev Omgangsbrygningen genindført, saaledes at Alle bryggede lige tidt, paa samme Tid og lige meget. Der fremkom dog saa mange Klager over, at der nu blev lavet for lidt Øl, hvorfor Kongen 28. Juli samme Aar genindførte den fri Brygning.

1729 fik Gustavus Smit og Peder Gol hver et Privilegium paa at brygge Øl af Kakkelovns malt for Rejsende, Syge og andre Godtfolk, som vilde lade det hente i deres Huse i Pottetal, men de maatte ikke holde Kro eller udsælge i Foustager eller til Kroersker. I Privilegiet kaldes Øllet Kakkelovns maltøl, men Ansøgerne kalde det hvidt Øl. P Resen anbefalede som Middel mod Sten Maltøl med Birkesaft²⁾.

Bryggenes Lavshus brugtes ikke alene til Lavets Forsamlinger, men ogsaa af andre Lav, der ej havde Lavshuse, hvilke Lav tilforn samledes paa Raadhuset i de 32 Mænds Sal. Under Pesten brugtes det som Sygehus³⁾.

Vognmændene følte sig meget besværede af dem, der holdt Hyrevogne, idet de mente, at de havde Eneret dertil. Kongen befalede Aar 1700 Magistraten at afgive Betænkning over, hvorledes det bedst kunde indrettes med Hyrevogne, saaledes at Vognmændene fremdeles kunde blive ved Magt⁴⁾. Men 1705 søgte Hyrekuskene om at faa et eget Lav: „en Del af os har for ungefær 18 Aar siden givet Anfang med at indrette Hyrekareter og derudi anlagt, hvad vi forhen ved Sved og Arbejde have fortjent“. Politikommissionen anbefalede deres Andragende:

---

¹⁾ Mag. Skr. 20. Sept. 1724, 29. Marts 1726. Koll. Breve 26. Nov. 1728. ²⁾ O. Wolffs Journal 1825, 3. Kr., S. 7. ³⁾ Mag. Skr. 27. Jan. 1712. ⁴⁾ K. D. VII, 591.

„Hyrekarosser synes vel altid at blive fornødne for den store Nytte og Kommoditet, baade Fremmede og Indbyggere kunne have af dem, besynderlig Hoffolk og andre Fornemme, som paa høje Steder kunne have at forrette og ej alle have Lejlighed selv at holde egen Vogn. Og omendskønt gemene Folk tidt uden Nødvendighed til Barsedaab, Vielser, Begravelser og Kirkegang bruge Lejekarosser, som baade fylde, skidne og slide Gaderne, saa og give Anledning til adskillig Overdaadighed, saa er det dog i Almindelighed en Sparsomhed for fattige Folk, at 3 eller 4 sammen i saadanne hæderlige Adfærde kunne med en ringe Udgift for en Karosse spare deres Tøj og Klæder udi forefaldende Slud og Uvejr, endelig er at formode, at om Lejekarosser nogenledes bleve bragte i Skik og haandhævede, at Indbyggerne derved skulle profitere og Karossers Tal i Almindelighed blive formindsket, saasom hæderlige Borgere og Betjente skulle langt heller bruge en skikkelig Lejevogn paa faa ordinaire Tider, de den kunde behøve, end ruinere sig med at holde egen Vogn Aar ind og ud.“

16. Okt. 1705 tillod Kongen dem at have et Lav paa 30 Personer, der hver skulde holde to lukkede Vogne og 4 Heste, med hvilke de maatte køre Landet igennem, men de maatte kun have to Heste til hver Vogn. 1727 var der i Staden 39 Personer, der hver sædvanlig holdt 2 Kareter og flere dertil 1 Chaise, men desuden var der 21 Personer, der holdt Lejevogne uden at have taget Borgerskab derpaa. I alt var der 104 Kareter og 20 Chaiser at faa til Leje. 14. Juni 1727 tilkendegav Oversekretæren Magistraten Kongens Villie, at Ingen maatte holde Hyrekareter uden Borgerskab. 1711 var der i Staden 77 Karosser til eget Brug og 81, som udlejedes. 1726 var der paa Kristianshavn kun 18, der havde Heste og Vogn. 1729 klagede Vognmændene over, at Hyrekuskene, der alene burde holde Kareter til Leje, desuden havde tillagt sig hele og halve Chaiser, hvormed de for Betaling kørte saa langt ud i Landet, som dem

lystede¹⁾). Denne Klage kom mærkelig kort efter, at Magistraten havde troet at have gjort Ende paa Stridighederne ved Fastsættelsen af en Taxt 2. Avg. 1728²⁾).

Vognmændene havde Stade ved Stranden ved Enden af Færgestræde³⁾), men der var en bestemt Kælder, hvor man desuden kunde henvende sig om Kørsel. En Politiretsdom af 3. Sept. 1717 idømte Oldermændene en Bøde, fordi han uden at samle Lavet og indhente Øvrighedens Billigelse havde flyttet det Sted, hvor de Rejsende i 50 Aar havde plejet at søge forat bestille Heste og Vogn, ja endog ladet det bekendtgøre ved trykte Plakater. Disse bleve nedrevne og ny trykkede, hvori det meddeltes, at Kørsel fremdeles skulde bestilles i samme Kælder som hidtil.

1714 klagede Vognmændene over, at Bryggere, Bagere, Blegmænd, Havemænd og andre gjorde dem Indpas og at udygtige Personer fik Adgang til Lavet. Kongen befalede derfor Magistraten at sørge for, at ingen kom i Lavet, som ikke vare forsynede med dygtige Heste og Vogne, saa de kunde gøre de tilbørlige Rejser og sørge for Renovationen og at de ikke vare saa forgældede, at de maatte overlade Vogne og Heste til deres Kreditorer⁴⁾).

1715 var der 8 Vognmænd, der søgte om Eneret til at holde Rejsechaiser, men herimod protesterede de andre⁵⁾).

1729 bevilgede Kongen Hjulmand Niels Svendsen at holde en Chaise og en Karet til at køre Folk en kort Vej udenfor Porten, mod at han holdt en Renovationsvogn.

Uagtet det allerede havde været forbudt for flere hundrede Aar siden, at Vognmandskarle fik visse Procent af Indtægten, saa bestod endnu 1720 den Skik, at de fik to Skilling af hver Mark og kunde gaa af Tjeneste, naar de vilde, hvilket

---

1) K. D. VII, 761. R. A. Koll. Breve 14. Juni 1727. Mag. Skr. 5. April 1729. 2) Kollegiebreve 1728 Nr. 45. 3) K. D. VIII, 542. 4) K. D. VIII, 325. 5) K. D. VIII, 349.

nu blev forbudt, idet de skulde tjene paa hele og halve Aar¹).

Nogle Haandværkere udgjorde vel en Korporation, men ikke noget Lav. 1702 søgte Parykmagerne om Lavsartikler, men Magistraten fraraadede det²): „Findes der her i Byen mange fattige Kvinder og Børn, hvis Mænd og Fædre ej have andet lært eller gjort Profession af, saavel som Mænd, der ej selv af Begyndelsen have tjent derpaa, men nære sig af at gøre Parykker for den gemene Mand, Haarhuer og deslige, hvilke om de bleve forment at nære sig af saadan deres Hænders Arbejde, derover kom til at betle Føden. Kunde ikke en Lakaj eller anden Tjener komme til at blive informeret eller lære at accomodere sin Herres og Husbondes Parykker, og den Tjener eller anden ærlig Person, som ej vidste og allerede enten har eller andensteds havde lært at omgaas dermed og gøre en Paryk, kunde siden paa sin Alderdom, naar Lykken ham ikke i andre Maader vilde favorisere, da ej komme til at nære sig deraf“.

---

¹) K. D. VIII, 499. Om Portechaiser, se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 173. 1726 averterede S. G. Meyer, at han var flyttet til Stranden til Madam Lipharts Gaard, lige overfor Sprøjtehuset, „hvor enhver, der enten behøver Portechaiser eller forlanger Billetter, kan blive betjent“. I extraordinære Relationer skrives: Den 29. Sept. 1726 er den for nogle Aar siden her i Byen begyndte magelige Voiture med de bekendte Bære-Chaiser bleven sat fuldkommen i Værk, da en sikker Entrepreneur deraf med tilstrækkelig Antal lader Byen forsyne for en meget billig Betaling, saa at man kan erholde saadan en Bære-Chaise fra om Morgenen Kl. 8 til om Aftenen Kl. 9 for 4 Mark; beholdes den længer ud paa Aftenen, koster det 1 Rdl.; for en Time betales 1 Mark; for at lade sig bære et eller andensteds i Byen, enten det er langt eller stakket, betales 12 β , men ud til Toldboden, Citadellet og Kristianshavn, naar Broen er i Stand, 1 Mark, og ere samme Chaiser alle Tider parate paa Kongens Nytorv, Ulfeldts Plads, Vandkunsten og ved St. Nikolaj Kirke i „Kongen af Sverig“ at bekomme. ²) Mag. Skr. 2. Nov. 1702.

1710 var der 60 Parykmagere, der i alt ydede Forstrækning til Kongen af 200 Rdl. De gave da følgende Fremstilling af deres Trængsler: „Derforuden findes mange baade Mænd og Kvinder, Svende og Drengene, som gøre og lade gøre Parykker, bære og lade dem bære omkring og byde dem ud baade udi Værtshuse og andre Huse til at sælge, hvorved vi, som ere Borgere, blive meget forminderet og derover en og anden ruineret“. 1725 var der 52 Parykmagere.

Blytækkerne havde ej heller Lav, men havde dog indbyrdes Skraaer og Vedtægter og modsatte sig, at den foran S. 7—9 nævnte Gustav Rydiger fik Borgerskab, fordi han ikke var „zünftig“. Rydiger fik dog 27. Nov. 1715 kgl. Bevilling paa at tage Borgerskab, uden at nogen af Blytækkerne var tilstede, og det betydedes Magistraten, at den ikke maatte hindre nogen i at nedsætte sig paa de Haandværk, som ingen Lav havde. Rydiger vilde imidlertid først ikke tage Borgerskab, uden de andre Mestere vare tilstede, men han tog det dog i Januar næste Aar. Nogle Maaneder efter klagede han over, at Blytækkerne ikke vilde omgaas ham og at en af dem var idømt en Bøde, alene fordi han havde talt med ham, og hans udlærte Svende kunde ikke faa Arbejde andensteds.

Brændevinsbrænderne søgte om at faa Lavsrettighed allerede Aar 1700, men det nægtedes. De trykkedes 1723 af en forhøjet Afgift, hvorfor de i Maj 1723 ønskede at forebringe Kongen deres Ønske om Nedsættelse ved at gaa ham i Møde, naar han kom fra Frederiksborg. Politimesteren fik dette at vide og forbød dem dette, men af de 300 gik dog henved 200 til Vibenshus, hvor de ventede paa Kongen og overgav ham et Bønskrift. Kongen blev meget fortørnet herover og paalagde Politimesteren at paaminde dem om den Straf, de havde fortjent, og at de ikke maatte forbigaa Magistraten, der havde at forebringe slige Andragender for Kongen eller Kollegierne. Tre Uger efter fik Politimesteren

Ordre til at arrestere to Brændevinsbrændere, den ene, fordi han havde understaaet sig til at sige, at naar de ikke fik, hvad de havde søgt, skulde de igen supplicere paa lignende Maade, og den anden, fordi han havde konciperet Suppliken. De skulde dog behandles paa en lemfældig Maade, saaledes som sædvanlige Arrestanter plejede at behandles, men det skulde udforskes, hvem der var Ophavsmanden til Opløbet. Det blev da udfundet, at Konsumtionsinspektør Andreas Windeløv havde sat Ansøgningen sammen, hvorfor han blev arresteret, og de andre slupne løs. Brændevinsbrænderne fik derpaa en alvorlig Advarsel mod at sammenrotte sig i Fremtiden, men det blev dem tilladt at indgive deres Memorialer i Kollegierne. Windeløv sad i Arresthuset i 8 Maaneder, og kom da ud mod Kavtion. 1726 søgte de paany om Lavsrettighed, i det de klagede over, at de, der stode i Kongens Tjeneste, brændte Brændevin af det Byg og Malt, de fik som Maanedskost¹). Men de opnaaede først Opfyldelsen af deres Ønske 1742.

Urmagerens Næring led stort Indpas ved Indførsel af Ure, der især solgtes af Jøder, hvorfor Magistraten 1727 erklærede, at de ikke havde saa meget Arbejde, som de kunde udføre, medens de i forrige Tider kunde holde baade Svende og Dreng, hvorfor den anbefalede Forbud mod at indføre fremmede Urværker og Handel med Urnøgler og Urglas²). De hjemlige Urmagere havde dog næppe stort Forraad. Da Jakob Nikolaj Withs Bo blev vurderet 1706 i Anledning af hans Hustrus Død, havde han kun 12 Ure: to staaende Urværk til 50—25 Rdl., 6 Skibsure med og uden Vækker, et lille Lomme-Guld-Urværk i Arbejde og 3 smaa Sølv Lommeure à 25 Rdl.

---

¹) Bruun, F. Rostgaard I, 231. K. D. VIII, 575, 579. Oversekr. Brevbog 26. Juni 1723. Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 99. ²) Mag. Skr. 18. Avg. 1727.

Pottemagerne boede inde i Byen uagtet de gamle Forbud. 1706 døde der en Pottemager paa Graabrødretory, 1711 en anden i Gotersgade, i det mindste paa sidstnævnte Sted var der Værksted¹⁾).

Aar 1700 Aar der 24 Vejrmøller paa Volden og udenfor Byen.

III.

Læger. Jordemødre. Instrumentister. Dansemestre. Fægtemestre.

1701 fik Tydskeren Johan Kristof Folman (ogsaa kaldet Walmo), der Aaret i Forvejen havde taget Borgerskab som Okulist og „Zahnartz“, Bevilling paa at øve sin Profession overalt i Kongens Riger og Lande, men han maatte ikke bruge eller sælge indvortes Medikamenter²⁾).

1718 søgte Kaspar Drevitz, Okulist, Sten- og Bruchschneider om Bevilling paa at være „Operatør“ her i Staden. Han fremviste Attester for heldige Operationer fra Kalundborg, Viborg, Haderslev, Femern, Tønder og Rostock. Det medicinske Fakultet havde vel tilladt ham at bruge sin Profession, men han maatte ikke bekendtgøre sit Navn og Logemente ved trykte Sedler, og bad nu Kongen, om dette alligevel maatte tillades ham, og at det ikke maatte være nogen til Hinder at komme til hans Operationer³⁾).

Hvorledes disse fremmede „Operatører“ opslog deres Boder paa Torvene, ses endnu af en kgl. Bevilling af 5. Juni 1722 for Frands Anthoni Creutzholer, Mund- og Tandlæge,

---

1) Skifter 1706, Nr 102, 1712, Nr. 554. 2) K. D. VII, 621.

3) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1716—20, S. 381. Her findes en Anbefaling fra en Læge i Rostock, af hvilken man ser, hvorledes Kvæksalvere plejede at helbrede Brokkskader.

til i 3 Maaneder paa de publicque Pladser i Kjøbenhavn uden Vederlag eller Betaling at vise sin Kunst og Haandgreb for alle og enhver, og imidlertid sælge de dertil tjenende Tandlægemidler, Essenser og Tinkurer og for billig Betaling bruge sin Kunst for de Godtfolk i Husene, som begærede det. Da han nu havde gjort saa lykkelige Kure, at enhver havde været vel fornøjet med ham, fik han 18. Sept. 1722 Bevilling til at nedsætte sig i Kjøbenhavn og tage Borgerskab og der og andre Steder i Danmark fremdeles bruge sin lærde Kunst og sælge Essenser og Tinkurer. Han averterede ogsaa Aaret efter i Aviserne som kgl. privilegeret Tandlæge, der boede paa Østergade, hvor det islandske Vaaben udhænger.

1723 averterede ogsaa den kgl. privilegerede venetianske Tandlæge, der logerede i Hummergade.

En hamborgsk Lægesøn kom under Pesten hertil med et Universalmiddel og lovede at give de Fattige 5 Rdl., hvis der døde 1 af hver 10, men efter Sundhedskommissionens Erklæring døde ikke alene de Syge af hans Lægemedel, men raske bleve syge deraf, ligesom han ej heller besøgte de Syge, men solgte sit Middel til enhver, der betalte derfor¹⁾.

Den af Holberg forevige Operatør, Okulist og Broksnider Salomon Povlsen von Qvoten²⁾, der 1716 havde faaet Privilegium som Komediant i de Byer, hvor han kunde faa Magistratens Tilladelse, søgte 30. April 1718 fra Randers Magistraten i Kjøbenhavn om Tilladelse til at spille her, ved følgende Ansøgning, der i Oversættelse fra Tydsk lyder saaledes:

De velbaarne og samtlige høje Herrer takker jeg atter for den høje Godhed, som De have vist mig for mange Aar siden og tildelt mig den højgunstige Permission at agere offentlig saavel med mine italienske Marionetter som ogsaa

---

1) Jfr. Mansa, Pesten 1711, S. 262—63. 2) Se om ham forøvrigt Werlauffs Antegnelser og Kbnh. paa Holbergs Tid S. 243—47.

sidst med levende Personer og fornøje kurieuse Lysthavende med mine Komedier. Efterat jeg nu Anno 1717, da jeg paa Grund af Fasten havde sluttet min Skuebane, havde lovet det samtlige Spektatorium igen at indfinde mig dette Aar med en god Bande, hvorfor jeg har gjort en Rejse til Hamborg og forsynet mig med duelige Agenter, som jeg ikke betvivler dermed tilstrækkelig at kontentere den kurieuse Verden; hvorfor min underdanige Bøn udgaar til Deres Velbaarenhed og samtlige høje Herrer ikke alene at tildele mig igen imod Udredelse af den skyldige Afgift Permission til igen at aabne mit Theater, men ogsaa at der ikke maatte tilstedes Bevilling for nogen anden Bande, som maaske maatte indfinde sig fra fremmede Steder. Da jeg lige nu er ifærd med saa hastig som muligt at fortsætte min Rejse til Kjøbenhavn, trøster jeg mig saa meget mere til at kunne faa. Deres højgunstige Resolution ved min Ankomst, idet jeg dør i al profunde Respekt.“

Alligevel svarede Magistraten: „Kan ej bevilges“, men dette angik alene hans Eneret, thi det findes, at han spillede her 1718 og følgende Aar. Senere blev hans Komadiespil ødelagt af den danske Skueplads og han blev reduceret til sin Lægekunst. Hvorledes det gik tilbage med ham, ses af følgende Skrivelse af 1. Feb. 1727 fra Rentekamret til Magistraten:

„Fra Amtmanden over Møns Land, Hr. Etatsraad Moltke, er os ved Skrivelse af 29. passato bleven tilmeldt, hvorledes at en Person, kaldende sig Salomon von Qvoten, i sidst afvigte Aars December Maaned 10 Dage før Julehelligt har indfundet sig der paa Landet med en liden Svite og taget Logemente i Stege By, hvor han har ladet udraabe paa Skuepladsen sammesteds, at han kunde kurere for adskillige Slags Sygdomme, og da derpaa har anmeldt sig hos ham en Del enfoldige Bønder af Landet, som med en eller anden Bræk og Svaghed fandt sig behæftet, har han antaget dem med Løfte at forskaffe dem deres forrige Helbred igen, imod

at de skulde betale ham, hvis de med hverandre bleve for-
enede om.

„Som nu denne Salomon von Qvoten, uagtet at Akkorden af deslige Bønderfolk med ham var indgaaet, han og derpaa af dem havde faaet Penge og det ligesom indesluttede vidimerede Kopi af den derover af velbemeldte Hr. Etatsraad og Amtmand forfattede Specifikation sligt videre udviser¹⁾, dog alligevel strax derpaa uden at have forrettet Kur paa nogen af de Patienter, sig til ham i den Henseende har adresseret, skal være med de øvrige af hans Svite rejst hemmelig bort fra Landet og brugt derhos den Underfundighed: 1) at han ved Persvasion har bragt nogle til at give sig Attester, ligesom han havde vel kureret dem, da de dog alle skal være befængte endnu af den samme Svaghed, som de før hans Ankomst var klædte med, og 2) blot og alene under Prætext af Opvartning for Patienterne skal have ladet forblive efter sig sin Svoger, nemlig Henrik Christoffer Musheim, som dog fjerde Dagen derefter ogsaa tog sin Vej, tvært imod det lovlige Forbud, som af Byfogden sammesteds Sr. Mikkell Leth skede, hvilken Omgang og Forhold, hvorunder H. K. M.'s Bønder meget ere blevne fornærmede, ikke saaledes kan og bør hengaa.“

Da det nu var venteligt, at denne Person opholdt sig i Kjøbenhavn, anmodedes Magistraten om at forhøre ham og derpaa tage ham i fornøden Arrest, samt underrette Rentekammeret derom.

Rentekammeret takker 6. Marts 1727 Magistraten, fordi den har ladet v. Qvoten arrestere, og meddeler, at den har givet den konstituerede Kammeradvokat Hans Ursin Ordre til at tiltale ham og begæret af Byfogden, at han skulde ordinere ham hans fornødne Underhold.

Samuel v. Qvotens Svigersøn Julius Christian Koch, Trompeter ved Livgarden til Hest, gik imidlertid allerede

¹⁾ Ifølge denne havde 13 Bønder lovet at betale ham ialt 80 Rdl. og forud givet ham 58 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$.

11. Marts i Kavtion for ham, i det han ikke alene tilbød at udrede de 53 Rdl. 3 $\frac{1}{2}$, af hvilke han kontant betalte 25 Rdl., men vilde holde Rentekamret skadesløst, hvis der maatte opdages videre at godtgøre; Resten vilde han betale inden 8 Uger og indestod for Svigerfaderens Tilstødeblivelse indtil Sagens Uddrag. Som en Følge heraf kom v. Qvoten ud af Arresten. Han drev Praxis her 1722, da han kom i Strid med sin Tjener Johan Georg Kruse. 18. April 1732 fik han kgl. Stadfæstelse paa sin Bevilling af 31. Jan. 1716 som Okulist, Sten- og Broksnider.

1728 anbefalede følgende to Personer sig i Aviserne:

„For nogen Tid siden er her til Byen ankommen Alexander Cadot berømt fra Hamborg og andre Stæder fra 30 til 40 Aar af, som besidder den store Videnskab at kurere med Vished og af Grunden ved den Magnetiske eller Sympathetiske Kunst den største Del af alle fortvivlede Svagheder, som ej staa til at belbrede ved de sædvanlige Midler; han har indlogeret sig her i Byen hos Byfogden Sr. Herman Krøyer, og de, som ville vide den sande Beskaffenhed om deres Svagheds Tilstand, have ikkuns at melde sig hos ham og søge hans Raad, da han oprigtig derom siger sin Mening og med største Sikkerhed og Vished fordriver Svagheden og hjælper de under sin Kur antagne Patienter, saa at man med Forundring fornemmer udi de begyndte Kurer, at han i vedvarende Svaghed behandler Urinen af den Syge paa samme Maade, som ellers plejer at ske ved Legemet ved at rense samme ved Stølgang og Sved, for at hjælpe den Syge til sin Helbred igjen.“

Medicus practicus Friderich Augustus Goer anbefaler sine heldige Cure helst med Personer af den militære Stand — han har og cureret en tydsk Præst for en skadelig om sig ædende Krebskade paa Næsen, hvilken 4 Gange forgæves udi Tydskland er bleven plaget med en Salivations-

---

1) R. A. Coll. Breve.

Kur — endeligen har han hjulpet et fornemme Fruentimmer ved den militære Stand, som har været 4 Aar ufrugtsommelig, idet han lykkelig har skilt hende ved hvis der hindrede hendes Frugtsommelighed, saa at hun nu er høj svanger. Alt dette beviser klarligen de ham meddelte Attester.

Det var ikke alene disse Markskrigere, der gjorde Bartskerne Bryderier, men de klagede jævnlig over militære Fuskere. 1726 udstødte de det Jammerraab, at naar de nuværende Chirurgi vare afgaaede ved Døden og i det hele siden Pesten, vilde man føle Mangel paa dygtige Chirurgi og Svende, da det var kommet saa vidt, at ingen Godtfolk vilde lade deres Børn lære Professionen, da man ikke kunde subsistere ved den¹⁾.

Hertil kom jævnlig Strid med de tre Badere, der ogsaa øvede Lægekunst og havde en vis begrænset Ret. 1701 skrive Baderne, „at vi have bevist, at de Poster, som Bartskerne nu i saa mange Aar have hindret udi vores Profession at exercere, ikke alene er konform med kejserlige, kongelige, kurfyrstelige og fyrstelige til Baderne givne Privilegier, men endog paa de fornemste og fleste Steder udi Evropa udi Observans tages, særdeles hvor ikke Bartskerne ved en eller anden høj Patron har kunnet kuldkaſte saa mange Baderes Rettigheder“. Baderne fordrede Frihed til at læge gamle Skader, at aarelade uden- og indenfor deres Huse, at rage Skæg indenfor deres Døre og udhænge et eller to Bækken. Bartskerne vilde kun indrømme dem at rage Skæg i deres Huse de to Badstuedage i Ugen²⁾.

En Bader Baltzer Gotlieb Kretschmer fik 4. Maj 1712 kgl. Bevilling som Bader og Chirurgus. Han siger i sin Ansøgning, at han 1704 fik Bevilling paa at nedsætte sig i

---

1) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1723 fig. S. 778—79. 2) K. D. VII, 577, 637 med Indlæg. Hertil hører Sager i en Pakke i Rigsarkivets 2. Afd. Sager om Kjøbenhavn 1702—35 i indkomne Sager til Kancelliet 1700—30. Topographica.

Odense, men søgte nu til Kjøbenhavn, hvor der var Mangel paa dygtige og erfarne Barberere og Badere, hvilke begge Professioner han havde lært. Han vare Bartskerne særlig paa Nakken. Af en Politiretsdom af 26. April 1718 ses det, at en Barbersvend og en Dreng en Nat havde af deres Mester Chirurgus Hesses Hus udbaaret en opskaaren sort Hund og lagt den udenfor Kretschmers Dør med Hovedet op mod Dørtræet. De skyldige dømtes til at bede Kretschmer om Forladelse og erklære, at de ej havde nogen Intention at tilføje ham nogen Tort, og Hess, der havde befalet Drengen at kaste Hunden bort, maatte bøde 2 Rdl.

Barberamtet lagde ligefrem Raad op om at faa ham dømt ved falske Vidner, hvorom der findes en Retssag.

Baderen Joh. Henr. Beckman blev 1722 idømt en Bøde, fordi hans Svend havde trukket en Tand ud paa en Skræder og brækket hans Kæbeben.

En anden Bader Johan Pheifer og Hustru Karen Løve døde tilligemed alle deres Børn i Pesten 1711. Hans Fader Peter var død 1702 som Stolemager i Kjøbenhavn og var fra Schlesien, hans Moder hed Marie Grosmand, hvis Fætter Kristof Frederik Grosmand var Stadskirurgus i Nibe. Han maa have dyrket Lægekunsten ogsaa udenfor det tilladelige, hvilket ses af hans Bogsamling, der var meget righoldig paa alle Slags Lægebøger¹).

En Anders Lyre, der var Deltager i Sagen med at faa Kretschmer dømt ved falske Vidner, var en daarlig Person, der havde været dømt til Bremerholm. 1709 havde han taget en Person i Kur, der behandlede af Dr. Buchwaldt, og opereret ham, hvorpaa han var død. Lyre vilde imidlertid gøre gældende, at han havde lært Professionen og i nogle

---

¹) Badstuen har han arvet efter sin Svigerfader Johan Løve, hvis Sø Valentin havde en anden Badstue i H. Gejststræde. Hans og hans Kones Familieforhold omtales udførligt i Skiftet efter Pheifer 1718.

Aar været Regimentsbarber, men blev alligevel af Magistraten 23. Dec. 1710 idømt en Bøde af 12 Rdl. for hver af de 5 Operationer, han havde foretaget, og til at give en Revers for ikke oftere at foretage sig Kure eller rømme Staden.

I Juni 1710 blev der udskrevet 2. Barbermestere og 20 Svende til Flaaden. Lavet indvendte, at ved Paasketid var der leveret saa mange Svende, at Mestrene næppe kunde vedligeholde deres Officiner og tilmed sørge for de Saarede, saa mange af dem havde tilsat deres Helbred, og fremmede Svende var det ikke let at faa. Paa den Maade, som Udskrivningen var ordnet, tilføjedes der deres Kollegium den største Tort, og Lavet vilde sættes i den meget sensible Blame udenfor Riget, naar vi „sætte vore peregrinerende Svende fra deres Frihed i servil Tvang“ og overlade dem til Dr. Buchwaldts Diskretion, idet han har sat en ung Barbersvend til Overkirurg hos Gen.-Admiral Gyldenløve og derved toucheret deres Honneur. Lavet fik imidlertid Ordre til ufortøvet at levere 2 Mestere og 11 Svende. Paa et følgende Lavsmøde meldte J. F. Chicorius¹⁾ sig frivillig og en af de yngste Mestere maatte gaa tvungen med, men kun et Par tilbød at afstaa Svende, hvorfor Oldermannen henviste til Helsingør, hvor der var dygtige Mestere, der vare inkorporerede i deres Amt²⁾.

Mange Kure udførtes gratis. Oldermannen skriver 1730: „Naar fattige Patienter komme, saa vide de nok at finde, hvor Barbererne bo, da de maa med Bandager, Medikamenter og andet mere betjene Patienterne og derfor snart aldrig nyde nogen Betaling, ligeledes naar der forefalder adskillige Obduktioner, maa Barbererne efter Byfogdens og Stadsphysici Ordre bivaane og forrette sligt uden ringeste Betaling“³⁾.

---

1) Denne, der var født i Tydskland, tog Borgerkab 1700. 2) R. A. Coll. Breve 6. og 18. Juni 1710. 3) R. A. Coll. Breve 17. April 1730.

1704 overfaldt en Del Svende Barberen Henrik Christian Meinert i hans eget Hus¹⁾. 1730 var en Svend kommen til en ny Mester, og da han lokkede den forrige Mesters Kunder over til den ny, dømtes han af Lavet til at rejse $\frac{1}{2}$ Aar bort fra Staden, før han kunde faa Tjeneste her igen, hvilket ansaas for en mild Straf.

Den Barber, Mester Herman, der nogle Gange omtales i Holbergs Komedier, er Holbergs Nabo Herman Baumann, Chirurgus, der boede næst op til David Skolemesters Gaard. Han blev 1723 tilkaldt, da en Dreng var bleven skudt udenfor det Hus, hvor Holberg boede, i hvilken Sag dennes Vært optraadte som Vidne²⁾.

Det synes at have været Skik, at hvert Lav sluttede Overenskomst med en Kirurg om at betjene Lavets syge Svende. Saaledes gave Skomagerne en saadan Aar 1717 4 Rdl. maanedlig.

Det hændtes ofte, at en Syg ogsaa tilbød en bestemt Pris for Helbredelse af sin Sygdom. Saaledes stævnedes Skarpretteren Jakob Langbøes en Enke for 12 Rdl., af hvilke Penge hendes Mand havde givet de halve strax og lovet det øvrige, naar han blev rask, men uagtet han døde, stævnedes Mester Jakob dog Enken for de 6 Rdl., for hvilke hun paa stod Frifindelse, „efterdi min sal. Mand ved hans Kur blev saaledes restitueret, at han maatte gaa saa glat af med sit Liv“.

Doktor Verner Boyesen stævnedes 1721 Ankersmed Morten Hansen paa Kristianshavn for 122 Rdl. 4 $\frac{1}{2}$ 4 $\frac{1}{2}$ for Medikamenter, Vognleje og Opvartning i 32 Uger, der var anvendt paa hans Hustru, hvis Sygdom var anset for uhelbredelig af alle Læger, af hvilke flere vilde have det daarlige Ben afsavet. Manden havde sagt, at han vilde give Hus og Gaard forat faa hende hjulpen, og hun bad Boyesen sætte alting til Side og opvarte hende og tage de bedste Medi-

1) K. D. VII, 720. 2) Bytingsprot. 29. Nov. 1723.

kamenter og ingen Ting spare, hun vilde betale alt ræsonnabelt, „som jeg og da gjorde og kørte ud til hende Natten saa vel som Dagen, udi Regn og ondt Vejr, saa jeg fordærvede mine Klæder og opgav mange af mine Patienter“. Efter hans Mening var Skinnebenet angrebet af Forraadnelse, saa dér fandtes deraf mangfoldige Stykker som grove Savspaaner, Kødets var raadent med vildt opvoxet Kød, saa store som Æbler og forfærdelige dybe Huller med ulidelig Pine, ja Legemet var saa raadent, at der udfaldt saa stort et Stykke Kød som en Valnød. I hendes udpinte, udvaagede, udmattede og udhungrede Legeme fandt han en Overhaand tagende Rosenfeber, som var Aarsag til Benets Ulykke. Da de andre brave Mænd opvartede hende, havde hun ikke haft en Times Rolighed for Pine, men 2 Dage efterat han var kommen til hende, blev al Pine entlediget og 4 Uger efter gik hun paa Foden og havde siden været hjærtefrisk. Men da der ingen Fare var mere, toge de en anden Læge.

Morten Hansen nægtede derimod at være Monsieur Boyesen en Skilling skyldig, da han havde betalt ham 90 Rdl., men hvis Boyesen havde opfyldt sit Løfte at helbrede hans Hustru, havde han gjerne givet ham en Diskretion til, men hun var ikke kureret endnu. Han fremlagde desuden en Attest fra Tobias Wirth, der underskriver sig „Medic. Cand.“, men ellers kaldes Medicinæ practicus, at hun havde 4 aabne Huller paa Benet og at hendes Vanhelsen og Skade endnu ikke var kureret.

Om Wirth erklærer Boyesen, at han „kender nok den gode Mands Videnskaber i den Forfarenhed, men at kende Urter paa Marken og at vederkvæge sit Legeme, ved jeg Manden kan, thi jeg ræsonnerer, om udvortes Sager er han saa vel erfaren i som jeg i at gøre Skibsankere“.

Ankersmeden fik videre Attest fra 2 Koner, at Boyesen kun havde sendt nogen Salve at smøre paa Benet, men Benet maatte hun selv lade forbinde, da han kun kom en eller to Gange om Ugen og undertiden gav hende ind at

svede paa, og i den Tid, han kom der, forbedrede Benet sig ikke, men da Boyesen udeblev i 2—3 Dage, henvendte hun sig til Badstuemanden, der har betjent hende i 16 Uger og kendelig kurerede den gamle Skade.

Under Sagen fremkom Modpartens Prokurator med nogle ubehagelige Spørgsmaal om Boyesens Studeringer, hvorover denne blev meget vred: „Jeg kan ikke noksom forundre mig over denne selvtagne Myndighed at forespørge mig om min Studering og Lærebrev, det hverken Professorer, Doctores eller andre brave Mænd nogen Tid af mig har forlangt, og det ej engang den Tid, det var dem vedkommende, hvorfor jeg ikke andet hertil svarer, end han og enhver bør være fornøjet og sære den, Gud og Kongen beviser Naade og Ære“. — „Jeg er ikke forbunden til at give mine Patienter Recepter, men at ordinere Medicamenter og hvad der skal gøres, langt mindre at forbinde hende, thi det hører en Barbers Svend eller Dreng til“¹⁾.

Af den Art Sager var der mange. Derfor faldt den Replik i Holbergs „Melampe“: „Vi Doctores lar os min Tro ikke spille paa Næsen“ saa træffende for hans Samtid.

1723 søgte en Formynder Magistratens Tilladelse til at betale Amtmester Hess 30 Rdl., som han forlangte forat helbrede et Pigebarn for Svulster paa Halsen, hvorom Hess vilde have skriftlig Kontrakt. Samme Hess omtales i Extr. Relationer Juni 1724 og Sept. 1725 som dygtig til at operere for Sten. Herfor roses ogsaa Brødrene Buchwald.

1727 var der 21 Mestere; det var da Skik, at en ny Mester betalte 300 Rdl. til Arvingerne efter den afdøde, i hvis Sted han indkom i Lavet²⁾.

Apothekerne havde undertiden Rivaler i Urtekræmmere, undertiden i andre Personer. 1725 udstedtes følgende Avertissement:

¹⁾ Han var dog kun Barber og hans Dokortitel var selvlavet.

²⁾ Mag. Kopibog 26. Avg. 1727.

Hos Mr. Johan Meyer i Admiralgaden faas til Købs efterfølgende Medicinal-Sager: „Essentia miraculosa, Augewasser, Elixir Vitæ, Lebens Balsam, Engelsk Cordial, Essentia mineralis, Gesundtheits The, Glieder Spiritus“. Prisen saa vel som Brugen og disse Medikamenters Nytte er at se af de trykte Specificationer, som følge med enhver af Flaskerne og disse Medikamenter.

23. Nov. 1718 fik Justitsraad Lelius's Enke, eftersom hun ikke havde andet at leve af, Tilladelse til at sælge nogle „medicinske Piller“, der vare tjenlige for adskillige Slags Svagheder, men vare konfiskerede af Apothekerne¹⁾.

1706 fik Bartholomæus Kyblich, der hidtil havde været Apotheker i Kallundborg, Privilegium paa at oprette et Apothek paa Kristianshavn, hvor der intet havde været før.

10. Okt. 1704 nedsatte Kongen en Kommission, der kunde overveje, hvorledes den Misbrug, der hidtil havde været med Jordemødre, bedst kunde forekommes. 1713 fik Magistraten kgl. Befaling om, at da den Misbrug endnu gik i Svang, at Jordemødre ikke vare beskikkede af Øvrigheden og endnu mindre overhørte af erfarne Medici og Chirurgi, skulde der gives Indberetning om, hvor vidt Befalingen var efterlevet. Sidstnævnte Befaling var en Følge af en Klage fra Stadsphysicus Johan Eichel over den Ulempe og Skade, der tilføjedes en Del Barselkvinder af uerfarne Jordemødre. Kongen bestemte derfor 8. Dec. 1713, at Eichel og to andre Læger skulde examinere de herværende Jordemødre og afsætte dem, der ikke viste sig kyndige. De, der viste sig brugelige, skulde derpaa melde sig hos det medicinske Fakultet, der i Forening med andre praktiserende Medici skulde examinere og dernæst approbere dem til Jordemødre. De fleste viste sig imidlertid „hel slette in examine“, hvorfor der blev opsat nogle Regler om Jordemødres Forhold²⁾.

1) Kgl. Res. skrevne paa Supplikker. 2) K. D. VI, 729. VIII, 297, 304, 316, 325.

Til Stadsinstrumentist udnævntes 1710 efter Krøpe-
lins Død Jost Henrich Bechstedt med den Tilsigelse, at hvis
nogen gjorde ham Indpas i hans Næring, skulde den skyldige
bøde 10 Rdl. 1711 fik han Strid med Hautboisterne i
Garnisonen, hvorfor Kongen bestemte, at Bechstedt alene
skulde betjene ved de Brylluper, hvor Bruden var af Borger-
skabet og naar Bryllupet stod i en Borgers Hus; Hof- og
Militæretaten samt de under Universitetet hørende kunde til
Brylluper og Værtskaber betjene sig af hvem de vilde.
1712 vilde Schoutbynacht Judicher til Trompetere ved Sætaten
udskrive tre af hans Svende, hvilke han umulig kunde und-
være, saafremt Kirkemusikken ikke skulde forsømmes; han
fremlagde derfor en Liste over Trompetere, der intet havde
at bestille og ikke havde lært andet end at blæse paa en
Trompet og spille paa Fiol, og dem mente Magistraten
ogsaa, at Judicher først burde tage¹⁾.

Han havde mange andre Fortrædeligheder, thi hvert
Øjeblik blev der musiceret af Fuskere, og Næringen var i de
daarlige Tider taget af. Magistraten skriver saaledes 1. Marts
1713: „Tjenesten er i disse Tider meget ringe, nu Folk af
ringe Stand have ikke Raad til noget til Musikanter at
depensere og andre af højere Stand og bedre Vilkaar ikke
uden Aarsag i saa Maader, det meste muligt er, menagere,
saasom de desforuden have temmelig store Udgifter“. Han
havde nemlig besværet sig over den Skade, der tilføjedes
ham af Artilleribetjente, Soldater, Tamburer, Baadsmænd og
Hautboister ved Garnisonen og Holmen. Saadanne Folks
Uforskamethed gik endog saa vidt, at han 1715 maatte
klage over, at de smed hans Folk paa Døren og tog Instru-
menterne fra dem, hvorfor han ønskede visse faste Bestem-
melser om hans Eneret til Brylluper, hvor en af Parterne
var af borgerlig Slægt²⁾.

1) K. D. VIII, 139, 147. Mag. Skr. 27 Juli 1712. 2) K. D.
VIII, 352.

Det var mangfoldige Klager, der indkom til Magistraten fra Bechstedt. Saaledes i Løbet af et Aar følgende: I Nov. 1717 over en Slagter paa Vandkunsten, der i 2 Dage lod Fuskere spille til Bryllup, hvorfor han blev idømt en Bøde af 4 Rdl. I Marts 1718 opvartede Bechstedt ved et Jøde-Bryllup hos Jakob Franco i Farvergade, og da Brudefolkene beklagede sig over at være uformuende, tog han 10 Rdl. den første og 5 Rdl. den anden Dag, men den tredie Dag lode de sig betjene af Hautboisterne ved Garden under det Paaskud, at de vare Husejerens Børns Informatorer. I Maj havde en Høkerdatter ved Volden Bryllup, ved hvilket man betjente sig af Fuskere-Spillemand, og da Bechstedt lod dem advare, at dette stred imod hans Privilegium, sendte man ham Bud, at hvis han vilde opvarte for intet, kunde han komme med sine Folk, med flere spodske Ord. En Møllersvend, der havde Bryllup udenfor Nørreport overfor Mester Adams Hus, havde ogsaa betjent sig af Fuskere, der afviste ham med Haan, sigende, at de vel vilde se paa den, der vilde gøre dem noget derfor, stolende paa, at en Officer præsenterede sig, som sagde, at han for sin Plaisir havde bestilt dette Spil. Jøden Bernt Jacob holdt i Juni sin Datters Bryllup og lod sig betjene af ham den første Dag for 16 og den anden Dag for 9 Rdl., men havde Lystighed den tredie Dag og dertil bestilt en Fusker, der spillede paa Harpe, og da han klagede, udøste Jøden en Hob spotske Gloser, menende, at han vel kunde gøre sligt uden at adspørge Bechstedt.

I Jan. 1721 klagede han over „Marionetspilleren“, der brugte Fuskere til at spille, de bleve dog enige om at slutte en fælles Akkord.

En Rival havde Bechstedt i Peder Kurrepind, der havde kgl. Bevilling som Musikant i Kjøbenhavns Amt. Da der 1720 var Bryllup i Vibenshus, trængte Bechstedt sig ind i Huset ledsaget af Politibetjente og uddrev Kurrepind, men da Vibenshus var matrikuleret under Gentoftes Sogn og hørte under Ryttergodset, maatte Bechstedt give Kurrepind 10 Rdl.

i Godtgørelse for Næringstab og 16 Rdl. for ubillig Tort, desuden 24 Rdl. i Bøde. „Parternes øvrige Disputer om den Indpas, de ellers tilforn kunne have gjort hinanden, da som samme paa ingen af Siderne betimelig er bleven paataalt, gaa de lige op imod hinanden“¹⁾).

1720 skriver Magistraten om det store Indpas, han har lidt af uberettigede Personer, „til hvis Opvartning den gemene Mand for adskillige Aarsagers Skyld mere har inklineret end at lade sig betjene af ham“, hvilket Magistraten ikke havde kunnet hindre, da disse havde hørt under andre Jurisdiktioner. Bechstedt havde nu forfattet et Reglement, som den anbefalede. Magistraten ønskede bl. a., at naar fornemme Borgere forlangte Musik til Brylluper og ikke vilde, at Gæsterne skulde betale for Fordansen, skulde han have i alt for sin Opvartning 14 Rdl., men hvor Gæsterne betalte for den, da kun 4 Rdl. Magistraten ønskede ogsaa, at han uden Betaling hver Mandag skulde musicere fra Slotstaarnet og desuden ved de Lejligheder, hvor det blev paalagt Borgerskabet at gaa i Optog under Gevær²⁾).

Bechstedt var Broder til Stadsmajor Bechstedt.

Efter Bechstedts Død beskikkedes Andreas Berg 1725. Han holdt ogsaa paa sine Rettigheder. 1727 anklagede han Danselærer Cyriacus Dyssing, hvorom det hedder i en Dom, at saa utilladeligt det er, at Dyssing om Søndagene og Helligdagene har holdt Danseskole, hvorfor han med rette burde have været anset, dersom han af vedkommende havde været tiltalt, saa ubeføjet søger Stadsinstrumentisten Dansemesteren for Indpas udi hans Privilegium, fordi han bruger en Person til at spille for sig. Dyssing holdt kun den ene Karl til at spille for sine Skolarer, og havde Attest fra to Barberere, at han var svag i sin ene Arm og derfor ikke alle Tider selv kunde spille³⁾).

¹⁾ Raadstueprot. 23. Avg. 1723. ²⁾ Mag. Skr. 9. Sept. 1720.

³⁾ Pol. og Kom. Koll. Dom 24. Jan. 1727.

16. Jan. 1728 bestemtes det, at man i Fremtiden kunde akkordere med Stadsmusikanten om Betalingen, men Ingen var tvungen til at bruge ham ved Brylluper, dog skulde han, hvis hans Tjeneste ikke blev begæret, have noget vist af hvert Bryllup efter Folks Stand.

Dyssing havde taget Borgerskab som Dansemester 1725, Aaret efter blev et lignende erhvervet af Johan Samuel Brede; det er de to eneste i denne Periode, og af disse gjorde Brede det endda kun for at sikre sin Stilling¹⁾. 1718 nævnes de to Dansemestere Brinchman og Lambert, der fik Eftergivelse af Skatter i Lighed med Komedianterne; de vare i Virkeligheden ogsaa ansatte ved Hoftheatret, hvor nævnte Brede vel ogsaa hørte til. I et Kopskatsmandtal fra 1704 nævnes saaledes blandt Hofkomedianterne fem Dansemestere: Pilloy, Brede, Le Suer, Lambert og Le Fevre. Disse Mænd vare formodentlig ogsaa søgte Danselærere.

Som en dygtig Musiker anbefaledes 1725 Didrik Kristian Decker af Oversekretær Møinichen og J. S. Simonsen, da han søgte om Organistembede: „Supplikanten har den Naade og Ære at være kendt af Deres Majestæter og det ganske Hof for en i Musikken, særdeles hvad Klaver og Generalbasso angaar, meget erfaren Person, saa at faa skal findes hans Lige, men ingen udi Staden hans Mester derudinden“²⁾.

Offentlige Koncerter begynde 1727. I Juni 1728 averteres paa Tydsk en Koncert af Vokal- og Instrumental-Musik i det store Hus ved Stranden imellem begge Færgesteder, hvor forrige Aar Generalpostamtet havde været. Derover klagede Skuespiller Montaigu som Indgreb i Theatrets Rettigheder, medens der blev gjort gældende, at hvis her gjordes Indgreb imod nogens Ret, var det imod Stadsmusikantens³⁾.

---

¹⁾ Kbnh. paa Holbergs Tid, S. 255. ²⁾ R. A. Koll. Breve 26. April 1725. ³⁾ V. C. Ravn, Koncerter og musikalske Selskaber i ældre Tid, Musikforeningens Festskrift, I, 27.

1723 levede her en Instrumentmager Georg Edvard Hertel, der forfærdigede Trompeter og Valdhorn og anbefaledes af de kgl. Hoftrumpetere og Stadsmusikanten, som glædede sig over, at man nu ikke længer behøvede at sende sine Instrumenter til Udlandet forat repareres¹⁾.

Prøve paa Færdighed som Fægtemester bestod i „saavel med en Floret imod en derudi erfaren Person som ved at give Lektioner“. Magistraten mente, at en enkelt Person ikke skulde have Monopol, men Tilladelse til at søge sit Brød som en anden Borger, „saasom enten Dansemester, Spillemester og andre slige Informatorer, hvoraf flere ernære sig her end En“. I. C. Reersløfs Bestalling 1726 som Stadsfægtemester hedder det, at han „enhver, som hans Information udi Fægten og deslige Exercitier forlanger, paa en offentlig Fægteskole imod billig og ordinaire Betaling maa lære og undervise“²⁾.

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1720—23, S. 792—95. ²⁾ Mag. Skr. 20. Dec. 1723. Se iøvrigt Kbnh. paa Holbergs Tid, S. 115.

Tredie Bog.

Kommunale Forhold.

I.

Befæstning. Ny Gader. Aabne Pladser. Forstæderne. Fællederne.

Ved Belejringen 1700 fik man Øjet op for, at Stadens Befæstning havde adskillige Mangler, hvorfor de ældre Fæstningsværker fra Tid til anden forbedredes. I Torms Antegnelser¹⁾ fortælles, at 1702 bleve de 2 Køkkenkurve i Kalveboderne anlagte. En „Køkkenkurv“ er en smal Vej igennem Vandet uden om Fæstningsværker, saaledes som Langelinie og „Kykkenkoret“ paa Kristianshavn, hvis Navn endnu har holdt sig, uagtet Vandet er forsvundet. Den ene af de 1702 anlagte er vist netop denne sidste, den anden gik uden om Stadsgraven fra Vesterport til Langebro og ses paa adskillige Kort fra første Halvdel af det 18. Aarhundrede.

Ifølge Torms Optegnelser²⁾ bleve Aar 1704 og følgende Aar Gravene imellem Nørreport og Kastellet længer udlagte og uddybede; indtil den Tid var der her tørre Grave med Pallisader i. Samtidig flyttedes Østerport til det Sted, hvor den stod, indtil Fæstningsværkerne i vore Dage sløjfedes.

Bastionerne imellem Vesterport og Langebro vare endnu ikke fyldte indvendig. I Holchs Bastion (udfor Ny Vester-

---

¹⁾ Suhms Ny Saml. II, 5. ²⁾ Smstedes S. 6.

gade) stod 43 Smaahuse¹⁾, der bleve nedbrudte „til Voldgangens Forvidning i Holkens Bolværk“ 1715²⁾). Ligeledes var i Gyldenløves Bastion et Dyb, der kaldtes Luses Hul og hvori der kørtes Dagrenovation. Efterat det var blevet fyldt, saa der kunde opføres en Mølle paa Volden, fik denne Mølle Navn af Lusemølle, forfinet til Luciemølle, hvilket Navn den bar til sin Nedrivning i vore Dage. Derfor udstedtes der Befaling 1715 til Magistraten at tilsige alle, der havde Heste og Vogn, til at lade disse møde ved Vestervold, hvor der til Voldgadens Udvidelse var nedbrudt 3 Huse, og føre Grus og Jord derfra til Opfyldning af Gyldenløves og Helmers Bolværk, hvilket sidste altsaa ej heller var helt færdigt³⁾).

Enhver, der kom til Staden, fik strax ved Portene Indtryk af, at den var en Fæstning. 1706 var der 100 Skilderhuse paa Voldene og for de høje Herrer's Døre. En Mængde Vagthuse beklædte med røde Tagsten fandtes rundt omkring. 1710 var der Vagthuse eller Korps de Garder paa følgende Steder: Hovedvagten paa Kongens Nytorv med Officersværelse, Fangeværelse og Logement til svenske Fanger, ved hver af de 4 Porte, alle med Officersværelse, ved Kristianshavns Port var ogsaa Arresthus, over Nørreport desuden et Hus 37 Alen langt med Port igennem langs Volden, der kaldes nyt Aar 1700, i alle 4 Raveliner med Værelse for Visiterere og Kontrolører⁴⁾, ved Charlottenborg og Amalienborg, begge med Officersværelse, det sidste forfaldent Bindingsværk, ved Toldboden med Officersværelse, paa Slotspladsen med Officersværelse, opført 1708 paa Kongens Bekostning istedenfor en ældre, paa Ulfeldts Plads, ganske forfaldent. Desuden var der et i Stokhuset, foruden Konventstue, Køkken, Løjtnantens Logemente, Vagtstue, Arrestkammer kaldet Rytterkammer, et andet kaldet Kommiskammer, den liden mørke

1) Femte Del S. 51. 2) K. D. VIII, 320, 352. 3) K. D. VIII, 360.

4) De to i Øster- og Nørreports Raveliner, ligesom ved Østerport og Portnerens Hus sammesteds ere opførte 1708.

Kælder, den store mørke Kælder og to smaa mørke Kældere; videre i Rosenborgs Bolværk, i Rysenstens Bastion med Officersværelse, ved Kristianshavns Kallebo med Officersværelse, i Vilhelms Bastion, Frederiks Bastion og Qvintus, alle med Officersværelse og Reserve-Corps de Garde.

Tidligere havde der været flere; saaledes forsvandt 1704 et Vagthus ved Østerport kaldet „Grønlands Eck“ eller „Tobaksdaasen“ og et i gamle Østerports Ravelin, 1708 det ved gamle Østerport, to Arkelihuse hvert paa sin Side af Nørreport og Portnerboligen ved gamle Østerport, desuden et i Kristianshavns Køkkenkurv og i Køkkenkurven ved Rysenstens Bolværk¹⁾.

1707 blev der opført et Arkelihus i Ahlefeldts og et andet i Stadsoberstens Bastion.

1712 byggedes 2 Batterier paa Amager, 1726 et nyt Krudttaarn paa Kristianshavn.

Voldene vare endnu ikke beplantede, men 19. Maj 1714 fik Voldmesteren Hans Henrik Renske Befaling om til Voldens Fornødenhed at plante unge Træer og Torne paa et Stykke Jord ved St. Anne Kirkegaard, 130 Alen lang og 52 Alen bred. Denne Voldplantage forsynede Volden altsaa med de Træer, der stode derpaa til vore Dage²⁾.

1722 arbejdedes der paa Kastelsvolden, og paa Forestilling af Kommandanten Oberst Klenov fik Borgerskabet og Renovationsforpagterne Befaling om at køre al deres Gødning og Renovation dertil³⁾.

1702 fik Dominique Pelli, der havde paataget sig at bygge et Krudttaarn i Kastellet og en Mur om en Redoute paa Kontracharpet lige overfor Rysenstens Bolværk, Toldfrihed for sine Mursten⁴⁾. Samme Pelli byggede den Tid de fleste ny Vagthuse og vel ogsaa Østerport. Han byggede ogsaa for Private, hvorover Murlavet klagede 1707, og

1) Kjøbenhavns Fortifikationsregnskaber. 2) K. D. VIII, 320.

3) K. D. VIII, 548. 4) Rentek. Kopibog 10. Avg. 1702.

Pelli svarede, at han havde indgivet Ansøgning om at benytte sine italienske Murere, og imidlertid for Klavs Biel opført et Hus i Kongens Bredgade, hvortil de danske Mursvende ikke kunde bruges¹⁾.

1729 saa Kommandanten sig nødt til at optage den gamle Skik med at have en Voldskytte, der kunde skyde de mange Hunde, der løb paa Kastelsvolden, hvorfor Natmanden fik Befaling til at afhente de døde Kroppe.

I Frederik IV's Tid udførtes Fæstningens Udenværker, Contracharper og Avantforcer, saaledes som de stode til vor Tid; de bleve færdige Aar 1714; førend den Tid var der intet Fæstningværk udenfor Voldene²⁾. Den Landevej, som indtil da havde gaaet udenom Byen, maatte nu lægges længer ud, og derved fremkom den Farimagsvej, som vi kendte og hvorefter Farimagsgaderne have faaet Navn. Det hedder saaledes i Kæmnerens Regnskab 1707, at Magistraten 21. Sept. havde befalet ham at indrette en ny Vej i en Linie, forat „Kørselen kunde baade i godt Vejr og Regnvejr være magelig for de Rejsende over de mange dybe Huller og Moradser udenom Nørre Accisekontor fra Nørre Stenbro hen til Farimags anlagte Veje, langs de Vænger inden Sortedamssø, formedelst det ny Fortifikations-Anlæg, over Nørre Ravelin forbødes Kørselen og gik vidt ud, over den forrige gamle alfar Landevej imellem Accisekontoret og Ravelinen. Denne Vej blev belagt med en 10 Alen bred Stenbro. Stenbroen, som var Huller i udfør Harbos Have og Sortedamssøen saa og dens Jordveje, derfra indtil det Distrikt, hvor Farimags Bro før stod, eller hvor forbemeldte ny anlagte Vejs Arbejde slap, skal ogsaa repareres. Da man vilde begynde at lægge Stenbroen, kom Oberstløjtnant Scheel, som dirigerer Fortifikationsarbejdet, og begærede, man vilde indeholde, til Fortifikationen var færdig, forat menagere Stadens Omkostning. Derfor skede intet i Aar.“

¹⁾ K. D. VIII, 1 med Indlæg. ²⁾ Suhms Ny Sml. II, 29.

I Kæmnerens Regnskab for 1709 skrives:

„Saasom Stadens Fortifikations Udenværkers ny Anlægning i Aar 1709, dets bedækkede Vej og Avantfosses Contraskarps Udløb saa vidt over den gamle Landevej, at ingen derefter kunde køre imellem Vester- og Nørreport inden Søerne, førend der gjordes Anstalt, saa skal efter Oberstløjtnant Scheels Forslag Vejen gaa over de mange Moradser og Huller fra Vester Stenbro af, tæt forbi den første Møllehave og ned over en Park, hvor Træbroen eller Slusen skal indrettes, at Vandet, som kommer ovenfra Værkerne og Peblingsøen, kunde under løbe og Kørselen derover kunde være, indtil paa det Stykke Jord langs St. Jørgens Sø til Vejen ad Ladegaarden og derfra over de mange Moradser og Parker imellem Fortifikationen og Prins Karls i Brug havende Vænge langs Peblingsøen til Nørre Stenbro.“

Vejen fra Nørre Stenbro og Accisekontoret til det Sted, hvor Farimags Bro før var, var nu helt farlig, og ud mod St. Jørgens Sø opførtes Rækværk, at Folk ikke skulde falde i Søen.

En Sølv-Kaffekande var Stadens Belønning til Oberstløjtnant Scheel for hans Hjælp ved disse Arbejder.

I Regnskabet for 1710 opføres Udgifter til den ny Landevej mellem Vester- og Nørreport: „Nogle af Magistraten vare ude og saa det meget Møg, som Vognene her af Staden i denne passerede Vinter ovenpaa de mange opfyldte Moradser og Hængedynd imellem Vester og Nørre Stenbro og imellem Fortifikationens ny anlagte Avantfosse og St. Jørgens og Peblingsø eller langs Stadens Plads, som Prins Karl i Brug haver, havde udbragt og gjort den i Regnvejrlig ganske ubrugelig og knap nogen derover kunde køre, før samme Vej var optørret“.

1717 opføres 900 Rdl. til „en ny indrettet Landevej med Kampesten og Fyld imellem norden for Farimagsbro hen ad Øster Stenbro“.

St. Jørgens Sø gik da over den nuværende Banegaards Grund, hvorfor Vejen lagdes igennem Søen. I Regnskabet for 1712 omtales „Bolværk uden om den omlagte og opfyldte Landevej i St. Jørgens Sø, at Søen om Vinteren ikke skulde skylle hele Vejen med sin paalagte Stenbro ned i Søen, som den i passerede Vinter allerede havde gjort og udspølet ned i Søen over 2 Alen af Opfyldningen med den paalagte Stenbro og dens oprejste Flintestene, som var en Barriere for de vejfarende, som i mørk Vejrlig samme Vej skulde uden Fare passere“.

Efter Vejens Anlæg blev den Del af Søen, der var indenfor Vejen, lagt tør. Derfor kunde Magistraten 1715 til en Vognmand bortfæste „den Plads og dybe Moradhuller udenfor Vester Stenbros Landevej lidt udenom Fortifikationen, hen ud for St. Jørgens Sø til den imellem Nørre og Vester Stenbro ny anlagte Landevej“.

Alt dette kostede Byens Kasse meget. Magistraten skriver 11. Maj 1716: „Stadens Udgifter have mærkelig trykket, da de gamle Veje uden omkring Staden ere formedelst Contracharpens Udbredelse blevne lagte øde og Staden har maattet igen anlægge og bekoste ny Veje, som mesten med Stenbro ere lagte“.

Forat beskytte de ny Fæstningsværker blev det forbudt at lade løst Kvæg græsse indenfor Søerne, og 1709 blev der anlagt 2 Slagbomme paa Dæmningerne ved Enderne af Sortedamssøen. Derfor findes denne Udgiftspost i Kæmnerens Regnskab 1710:

Antaget 2 fattige Mænd til at have Opvartning ved de 2 Bommes I- og Oplukkelse for Herskabet og andre, som den Vej skal passere, der Aar 1709 blev opbygget, den ene ved Nørre Accisekontor, den anden over Stenbroen ved Harboes Have, for Kvæg og Bæster ikke skulle komme inden Sortedamssø og ruinere den ny anlagte Contracharpe fra Kastellet til Nørreport. 1715 var der opført Hytter for disse Bom-

mænd ved ovennævnte Bomme og en tredie paa Peblingebroen.

De første Søbefæstninger begyndte 1713, da man frygtede for et Angreb af en forenet engelsk-hollandsk Flaade. Paa Schoutbynacht O. Judichærs Forslag nedsænkedes paa Revshalens nordre Pynt tre Orlogsskibe, af hvilke det ene hed Tre Kroner, og to andre Skibe, af hvilke det ene kaldtes den flydende Dok, nedsænkedes paa en anden Grund og dannede Batteriet Prøvesten. Disse Befæstninger vare lettere end de i vore Dage, thi Skibene sattes alene fast paa Grunden og benyttedes som Batterier, saaledes som de vare. Af begge disse gamle Batterier ses endnu Spor nærved de nuværende faste Forter. 1717 forøgedes Tre Kroner med tre andre Skibe. 1720 var Trekroner bemanded med 50 og Prøvesten med 40 Matroser, men 1731 vare de ubrugelige og ifølge en Forestilling fra Generalmajor Scheel og Admiralitetet bleve de nedlagte med Undtagelse af, at et Par Skibe paa Prøvesten bleve tilbage. Det blev da befundet, at det var mere formaalstjenligt at forsvare Reden med Pramme som Aar 1700, og at Prøvesten let kunde erstattes ved Genopførelse af Kristian IV's nu ødelagte Skanse ved Kastруп. Prøvesten blev dog staaende indtil henved 1780, men fra 1745 uden Besætning¹⁾.

Prøvesten blev af Samtiden anset for et vigtigt Anlæg, kaldes af A. Hojer endog den egentlige Nøgle til Østersøen, men med Tre Kroner var man misfornøjet af mange Grunde. Anlægget havde kostet altfor meget og var endda ikke halv færdigt, det dækkede vel Havnen, men kunde ikke holde Stand imod et Angreb fra Land, naar Fjenden havde sat sig fast i Sælland; de Stene og det Sand, hvormed Skibene vare fyldte, opfyldte Indløbet til Havnen, og Værket kunde ikke engang ophæves, da Skibene vare raadne, saa at Sand og

---

¹⁾ Garde, den danske og norske Sømagt II, 281, 369, 405, III, 178—79, 280—81.

Sten vilde flyde ud i Vandet, saa snart man rørte ved dem. Dette Anlæg blev en af Grundene til, at Judichær afskedigedes som Admiral 1725¹⁾).

1717 lod Kongen General Scholten og Oberst Scheel lægge en Plan til Anlæg af Udenværker udenfor Vester- og Østerport, hvilken dog ikke blev udført²⁾). Det af disse gjorte Forslag gik ud paa, at Voldene skulde opføres i en krum Linie fra den yderste Ende af de senere Tømmerpladser hen foran Søerne til Baadsmandsskansen (gl. Kalkbrænderi). 1721 befæstedes Staden end ydermere mod Landsiden ved Søernes Uddybning og Regulering. Allerede 1705 lod Vandvæsenet Søerne rense, men 1724 blev der af Vandvæsenet og Generalmajor Scheel lagt en Plan for en fuldstændig Rensning af alle tre Søer. Arbejdet begyndte 16. Maj 1725, endte 14. Juni 1727 og kostede i alt over 35000 Rdl. med tilhørende Arbejder³⁾).

Ved denne Lejlighed fik Søerne den regelmæssige Form, de have den Dag idag, medens Bredderne forhen gik i Bugter, St. Jørgens Sø gik ind imod Byen og Peblingesøen gjorde en stor Bugt forbi Ladegaarden. Kongen beskikkede Professor Ramus som Tilsynshavende og Magistraten udmeldte 4. Juni 1725 8 Borgere. Arbejdet udførtes af Soldater under Kommando af Officerer, der paa Stadens Bekostning indkvarteredes. Saaledes boede Major Thile 1726 først paa 14. Blegdam og siden i den stærke Mands Have hos Traktør Johan Kyhn. 1727 indkvarteredes Majorerne Scheplein, Tarchel og Eichstorf. Ved begge Ender af Sortedamssø opsattes Stendiger, og da nogle Personer 1729 havde pløjet Søens Dossering for nær, afmærkedes Søens Grund med Kampesten; i 1731 blev der indenfor Søen opkastet en Grav, ligesom der imod Blegdammene Aaret efter plantedes en Pilehæk, saaledes som der var endnu for 30 Aar siden⁴⁾).

1) A. Hojer, Friederich IV's glorw. Leben II, 182, 256. 2) Suhms Ny Sml. II, 86. 3) K. D. VIII. 605. Suhms Ny Sml. II, 41. Regnskab over Rensningen i Rigsark. 2. Afd. 4) K. D. VIII, 637.

Da en Dag om Sommeren 1730 Borgmester Büssing, Raadmand Fogh og nogle udmeldte Borgere vare forsamlede forat opmaale en Jord udenom Glaciet, hvilken Grund tilhørte Byen, men nu var besat af en Skildvagt, sendte Kommandanten Grev Sponneck¹⁾ en Gefrejter til dem forat spørge, hvad de havde for saa nær ved Fæstningens Port, men han fik alene det Svar, at skulde der svares, vilde de gøre det skriftlig, og skulde de arresteres, saa vare de der, de stode paa Byens Grund. De kørte Sponneck selv til Stedet og tiltalte de forsamlede meget „enorme og uanstaaelig“, spurgte tilsidst Justitsraad Büssing, om han vidste, at han var Kommandant, hvortil Büssing svarede: „Ved han ogsaa, at jeg er Borgmester her i Kjøbenhavn,“ og truede med at klage til Kongen, „med andre insolente Ord og Miner“²⁾.

Førend Ildebranden 1728 foregik der ikke mange Forandringer med Gaderne. Aar 1700 blev Voldgaden fra Nørregade til Vestergade reguleret, ifølge en Indstilling fra Politimesteren af 4. Maj³⁾:

„Denne Gade fra Nørregades Hjørne langs hen under Volden imod Vesterport har aldrig siden Belejringen været ret indrettet, at nogen med Vogne kunde der fremkomme, hvorom jeg oftere hos H. K. M. sal. og højl. Ihukommelse har gjort Erindring og engang saa vidt dermed kommen, at afgangne Oberst og Ingeniør Hofman har gjort en Bestik eller Afridsning, hvad de der omkring boende til en Gades Indrettelse af deres Huse og Haverum, som Volden ere komne for nær, skulde indrykke, hvorefter en Del sig og rettede og med deres Huses Bygninger indrykkede, men en Borger ved Navn Peder Tuesen boende paa Hjørnet af Nørregade, hvor Farten i denne Gade først indgaar, saavel som

1) „7. Dec. 1720 har Grev Sponneck som beskikket Kommandant taget Befæstningen og Voldene i Øjesyn og Dagen efter for første Gang uddelt Løsen“ (Extr. Rel.). 2) Collegiebreve 5. og 19. Avg. 1730. Mag. Skr. 9. Avg. 1730. 3) Indlæg til Reskr. 20. Juni 1700.

Hr. Etatsraad Schøller med flere holdt tilbage med deres Huse og Haver at indrykke, saa det saaledes blev henstaaende, hvortil og kommer, at Kommandanten og Ingeniøren med afg. Oberst Hofmans første Bestik ikke have været fornøjede, men vilde have Gaden bredere, hvorfor jeg atter igen og ideligen erindrede, at det maatte komme til en endelig Resolution, hvorledes det med Gaden skulde forholdes, saasom det var en stor Skade for Byen og særdeles for de der omkring boende, at der ingen Passage var“.

Kongen befalede da alle Indbyggere med Heste og Vogn uden Forskel at rydde Pladsen. 3. Nov. indberetter Politimesteren, at Urenligheden nu var bortført mellem Nørregade og St. Pedersstræde, men der var endnu en Rest tilbage paa Grund af Krigen, som Jøderne havde lovet at tage Del i.

Fra Vesterport til Langebro løb den aabne brede Rende, over hvilken der udenfor Vigantsgade blev anlagt en Bro, der 1726 bekostedes af Kongen.

Af ny Stræder fremkom Trompetergangen (nu den Del af Niels Hemmingsensgade, der gaar ud i Skindergade), der var et lille Stræde, som antoges for at høre til nogle Grunde ved dens østlige Side, af hvilke den ene 1689 tilhørte Ambrosius Trompeter, efter hvem Gangen fik Navn. Da Pierre Poumeau, der ejede Joakim Gersdorfs forrige Gaard mellem Kejsergade, Trompetergangen, Graabrødretorv og Skindergade, ud til Gangen vilde forandre sin Stald til Lejehuse med Indgang fra Trompetergangen og Vinduer ud dertil, modsatte Genboerne sig dette, men ved Magistratens Dom af 8. Marts 1703 fik Poumeau Medhold, dog maatte han ikke sætte Trappe frem for Døren til Forhindring for Færdselen.

Ved den nærliggende Tugthusport var der meget snævert, hvorfor Magistraten 1727 for 2000 Rdl. købte Toldkammerer Eberharts Hus paa 6 Fag forneden og paa 2 Fag foroven over Tugthusporten, til Nedrivning, hvilket imidlertid Ilde-

branden 1728 gjorde overflødig¹⁾). Oversekretæren skrev 13. Maj 1727 til Magistraten, „at det var Kongen velgefall, om det jo før jo heller kom til Ende med Købet“.

Nellikestræde, nu Asylgade, var saa snæver, at Magistraten befalede, at den skulde gøres bredere, da en Vogn ikke kunde køre der igennem²⁾).

1729 indstillede Magistraten, at det faldt Folk besværligt at passere Lille Købmagergade paa Grund af dens Snæverhed og fordi mange Vogne holdt der paa Torvedagene forat sælge Kul og deslige, hvilket ikke alene sinkede de Rejsende, men Vognene kørte hinanden itu og Bønderne kom i Disput og Klammeri. Dette gav Anledning til Oprettelse af Kulturvet, da Grundene der vare ødelagte ved Ildebranden³⁾).

Den nuværende Toldbodgade blev anlagt paa Kongens Bekostning for en stor Del i Kristian V's Tid⁴⁾ og 1716 vedligeholdt af Kongen. 1719 beskikkede Politi- og Kommercekollegiet en Vægter i denne Gade, men Grundejerne mente, at det var overflødig og vilde ikke give Bidrag hverken til Vægtere eller Løgter⁵⁾). En stor Del af denne Gade gik først igennem Vand, og det var kun efter Anlægget af Tømmerpladserne imellem Toldboden og St. Anneplads, at den kunde føres helt igennem. 3. Sept. 1719 skriver Politimester Ernst: „Den ny Toldbodgade blev første Gang 1. Sept. forsynet med Løgter og Vægter, saa det bliver i to Aar den realeste og længste Gade i Staden. Paa Toldbodvejen bliver nu borttaget de høje og brede Dynger; udi Uføre kunde man ikke komme til de ny Pladser. For 5 Aar siden skyllede Søen til denne brolagte Vej.“ Og 1 Okt. skriver han: „190 Alen paa den søndre Side af Toldbodgade bliver brolagt i Aar. Toldbodpladsen kan ogsaa blive brolagt i Aar“.

---

¹⁾ Mag. Skr. 10. Marts og 23. Maj 1727. ²⁾ Mag. Skr. 25. Sept. 1724 og 15. Jan. 1725. ³⁾ Mag. Skr. 17. Avg. 1729. ⁴⁾ Femte Del S. 41. ⁵⁾ Mag. Skr. 8. Feb. 1719.

1703 fik Magistraten Befaling om at gøre Forslag om andre Tømmerpladser end dem, der fandtes paa begge Sider af Kanalerne fra Vejerhuset af bagved Slottet, da de vare til stor Hinder for Færdselen og farlige i Ildebrandstilfælde. Magistraten mente, at en saadan Flytning var vanskelig, da de fleste Tømmerhandlere boede der omkring og Pladserne kunde ikke være langt borte for de Bønders Skyld, der søgte Torvet, og for Skibenes Skyld; de kunde ikke være farlige, da Træet under Ildebrande kunde kastes i Vandet, og Pladserne bagved Slottet paa Slotsholmen vare i ethvert Tilfælde til liden Hinder. Kongen gav imidlertid Tømmerhandlerne to Maaneder til at indgive Forslag om andre Pladser og da foreslog de 1705 de nævnte uopfyldte Pladser.

Da det kom til Stykket, betænkte Tømmerhandlerne sig, og først da Kongen havde tilkendegivet dem, at det var hans alvorlige Villie, at alle Pladser paa begge Sider af Kanalen skulde være ryddede til St. Hansdag 1707, faldt de tilføje, og de ny Pladser bleve indhegnede 1708. Samtidig fik Tømmerhandlerne Eneret til at handle med norsk og fremmed Fyrretømmer¹⁾. Pladserne bleve efterhaanden fyldte med Gaderenovation og Gødning. 9. Jan. 1716 indberetter Politimesteren: „Den store Havnekommissions-Plads er saavel som andre der værende ny Pladser, hvilke vare sunkne, paany opfyldt og med et smukt høvlet højt Plankeværk indhegnet, saavel som 2 andre Pladser ved St. Anne Bro paa hin Side. Det lange Wiborgske Bolværk, 150 Alen langt, som i mange Aar har staaet aabent, Havnen og Opfyldningen til stor Skade, er endelig blevet færdiggjort og indelukket“. 2 Nov. 1723²⁾ skriver Kommercekollegiet, at Befalingen om at opfylde Pladserne nu er efterlevet saaledes, at Tømmer-

---

¹⁾ 1718 fik en Mand paa Kristianshavn dog Tilladelse til der at have Tømmerplads og 1723 klages der over, at det ikke var forment at have Tømmer tilfals i sin Ejendom. ²⁾ K. D. VII, 698, 705, 763, 798. VIII, 3—4, 335—37.

handlerne have faaet deres Oplag og desuden en Have paa den anden Side af Gaden, men der var en Plads endnu tilbage ud til Toldbodvejen, som der var det største Besvær med at opfylde paa Grund af Vandløbet fra Nyboder forbi Prinsesse Charlotte Amalies Have (tidligere Prins Karls)¹⁾ og hvorfra der ikke kunde gives Afløb i Stranden, fordi Tømmerhandlerne havde forhøjet deres Pladser, hvorfor Vandløbet maatte ledes hen i Gravene omkring Amalienborg i en lukket Rende gennem Dronningens Tværgade.

1715 kom der Befaling til at planere Amalienborg Slotsplads, hvilket vel kunde gøres nødigt, thi 9. Jan. 1716 beretter Politimesteren: „Den store Amalienborgs Bakke, hvorudi var ved 10000 Læs og hvortil E. K. M. havde beordret Politikollegium at udtælle 500 Rdl. til Interessenterne (nemlig for Renovationen), er bleven bortført og dermed opfyldt, saa vidt kunde tilstrække, saa Amalienborgs Plads, naar ikkun en brolagt Rendesten langs ad anlægges, er en dejlig og stor Plads. Et smukt Bolværk er opsat for Kanalen imod Maltmøllerne af den Højde, at Ingen kan udfalde.“ Det maa herved erindres, at ved den ene Side af nuv. St. Anne Plads da gik en Grav langs Amalienborg Have.

1729 indrettede Kongen Haven til en Mønsterplads for Garden; den var saa stor, at 6 Batailloner der kunde gøre deres Exercits og Evolutioner, uden at Folk kunde trænge sig paa, men man kunde staa udenfor og se over Muren. Kongen havde bygget sig en Pavillon, hvor det kgl. Herskab kunde opholde sig i daarligt Vejr²⁾. Det ses af Extraordn. Relationer, at der samme Aar 10. Maj var Mønstring paa Grønland af Hestgarden og Artilleriet, men Dagen efter af Fodgarden paa den ny skønne Mønsterplads ved Amalienborg.

---

¹⁾ If. et Kort fra 1718 (Indlæg til Resk. 5. Sept. 1718) laa den mellem nuv. Fredericiagade og Toldbodgade, og den halve Del mod Tømmerpladserne var uopfyldt Morads. ²⁾ A. Hojer, Fried. IV. Glorwürd. Leben II, 224.

Frederik IV lod ogsaa „Krindsen“ omkring Kristian V's Statue paa Kongens Nytorv beplante.

Frederik IV opførte adskillige Bygninger: Garnisons Kirke 1703—06, Kastelskirken 1704 og mange større Bygninger i Kastellet, Generalkommissariatet paa Gammelholm 1703. Operahuset i Bredgade (nuv. Rigsdagsbygning) 1701, indviet 1703. Hovedvagten paa Kongens Nytorv, Vajsenhuskirken 1728. Paa Kjøbenhavns Slot byggedes 1701 en ny Løngang ned bag Proviantgaarden, istedenfor en gammel Tømmerbygning; dette Hus staar endnu; desuden samme Aar Stalde og flere andre grundmurede Bygninger ved Slottet. 1725—27 ombyggedes Slottet, og Højesteret indrettedes der¹⁾, men Grunden gav sig snart, saa Kristian VI saa sig nødt til at nedrive det hele 1731. Gæthuset, det senere kgl. Theater, byggedes 1704. 28. Sept. 1715 bestemte Kongen, at de Penge, der indkom for Titler og Bestillinger, skulde leveres Kammerraad Lautrup og samles til Opførelse af en ny Bygning for Kollegierne; 1727 blev den nuv. Kancellibygning tagen i Brug.

I Henseende til private Bygninger var der stor Fremgang i Henhold til Kristian V's Forordninger, de gamle Bindingsværkshuse bleve for en Del i de større Gader ombyttede med ny af Grundmur, om der end af og til bevilgedes Undtagelser, og Husene i de snevne Gader bleve indflyttede til disses Udvidelse. Herom er handlet et andet Sted²⁾. 1720 tillod Kongen, at et Pakhus ved Enden af den gamle Børs, imod Amagerbro, maatte ombygges paa samme Maade som den ældre Bygning, nemlig med de tre Sider af Tømmer og Endegavlen med 1 Stens Blandingsmur udenfor Tømret, da Grunden ikke kunde bære et Stenhus³⁾.

Forat betegne Husene vare de forsynede med malede Skilte, der som oftest gav dem Navn; det var desuden Skik

¹⁾ 1713 fik Højesteret Lokale i Ridderakademiet. ²⁾ Kbh. paa Holbergs Tid S. 53—55. ³⁾ Kgl. Resol. paa Suppliker.

at Haandværkere derpaa fremstillede kgl. Personer¹⁾. Da man 1723 vilde formene dem dette, udtalte Konferensraad Slange, at han „hverken ved eller kan finde nogen Forordning eller Lavsartikel, som reglerer, hvorledes Haandværksfolk skal lade deres Skilte male, saa det hidindtil har beroet paa deres egen Fantasi. Derfor have Skræderne og Parykmagerne hidindtil udi Særdeleshed baade ladet male og endnu male saavel Hans k. Majestæts som Dronningens, Prinsernes og Prinsessernes Portraits paa deres Skilte, som dem lyster.“ Han mente, at ved et kgl. Forbud vilde Kongens Underskrift vanhelliges i Anledning af saadan en lumpen Uenighed, saasom den billigen kan regnes blandt de minima, quæ non curat prætor (Smaating, som ere ligegyldige).

Af andre Skilte nævnes i denne Periode: Vestergade, hvor Skiltet Skibet udhænger, Store Nikolaj Kirkestræde, hvor Christiani Qvinti Brystbillede i Skiltet udhænger, Stadt Paris i Nygade, hvor Skiltet Stadt Paris forhen har udhængt, Røde Løve i Lille Strandstræde, hvor en rød Løve sidder over Døren, Dybensgade, hvor en forgyldt Stjerne staar over Døren, Skvaldergade, hvor Skiltet Stralsund udhænger, Skindergade, hvor Stadt Hamborg udhænger, Store Kongensgade ved Grønland, hvor Skiltet med den forgyldte Tønde hænger ud, Hjørnet af Lille Færgestræde og Lille Kirkestræde, hvor den forgyldte Hjort udhænger o. s. v. Ved andre Huse nævnes ikke Skiltet udtrykkelig, men deres Navne tyde paa, at de ogsaa havde saadanne: Gæstgiverhuset Hvide Drue i Vingaardsstræde 1716, Den danske Krone paa Hj. af Stranden og Færgestræde 1719, Værtshuset Cølln am Rhein i Klosterstræde 1705, Leipziger Messe i Grønnegade 1719, Kransen i Skindergade 1722, Skibet i Larsbjørnstræde, Køge Kro paa Hj. af Mikkalbryggersgade og Lille St. Klømsstræde, Storcken i Lille Færgestræde, Den røde Fortun i Borgergade 1723, Leipziger Messe paa Ulfeldts Plads, den

¹⁾ Om Hattemagernes se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 57—58.

forgyldte Falk ved Gammelstrand 1726, Straasburg i Laxegade, Stadt Hamborg i Lille Færgestræde, Værtshusgaarden Prinsen paa Vestergade, det oldenborgske Vaaben i Store Nikolaj Kirkestræde 1727, Den engelske Børs paa Østergade, Weltkuglen i Gotersgade 1728 o. s. v.

Endvidere opnævntes andre følgende af Særegenheder ved deres Ydre eller Omgivelser; saaledes nævnes Den røde Gaard paa Købmagergade, nuv. Nr. 40 paa Hj. af Klareloderne, Pæretræet ved Stranden 1724, Linden i Fiolstræde 1717, den lille Snorre paa Kristianshavn o. s. v.

Med Raadhuset foregik ikke nogen Forandring i denne Periode. 1708 indrettedes en Sal vesten for Raadhussalen til Politi- og Kommercekollegiet. 1711 opsattes et Tralværk tværs over Politikamret, forat Folk ikke skulde bringe Smitte under Pesten til Politiet. 1717 forsynedes Raadhuset med Frederik IV's Portræt, hvorfor Skildrer Jacobus Robinus's¹⁾ Enke Malene fik 23 Rdl., dog skulde Maleren sætte Versene paa.

Efter Ildebranden holdtes der Raadstue i Præsident Schraders Gaard, hvorfor han fik 300 Rdl om Aaret.

Ved forskellige Lejligheder blev Raadhuset illumineret. Saaledes hedder det, at ved Enkedronning Charlotte Amalies Begravelse 1714 „blev indrettet Illumination og Emblemata for Fronten af Raadhustrappen saa og i alle Raadhusvinduer ud til Gammel Torv, saa og en Pyramide paa Fontainen og 8 udenom samt en Globus paa Porten, alt af skildret Papir, saavel som Lys og Lamper overalt i Mængde til Parade for det høje Herskab, som havde deres Passage over Torvet med Liget imellem formeldte Pyramider og Raadhusets Illumination.“

Da Dronning Lovise blev begravet 2. April 1721:

---

¹⁾ Denne ellers ukendte Maler tog Borgerskab 19. Dec. 1703 og kaldes da Robiano.

„Blev udenfor Raadhuset til Gammel Torv paa Trappen, som blev opbygget af Tømmer og Brædder med skildret Papir paa, hvor indenfor brændte Lamper, saa og blev gjort i alle Vinduerne til Gammel Torv Pyramider af Brædder med paa-hængende Lamper, som brændte saavel paa Salen som nedent i Raadhuset“, hvilket kostede 292 Rdl.

I samme Aars Regnskab opføres:

„Da H. M. Dronning Anna Sofie ved Procession blev indført her udi Kjøbenhavn d. 16. Juli 1721, blev ud til Gammel Torv langs under Salsvinduerne paa begge Sider af Taarnet saa og op om Taarnet udhængt og betrukken med rød Skarlagen med hvide Fabler af Katun paabunden med hendes Navn og Krone af Guldgalloner paasiret for paa Taarnet.“

1724 blev Raadhuset to Gange illumineret ved kongelige Børns Ligfærd til Roskilde.

1707 og følgende Aar blev Springvandet udenfor Raadhuset gjorde istand. Billedet blev ægte forgyldt, tilligemed Sifferet og Siraterne „om Kedelen eller over Bækkenet“. Et nyt Jærngitter efter Model af Stenhugger Chr. Nerger og udført af Klejnsmed Hans Schæbel¹⁾ i 8 Stykker, „der skulle passe paa den ottekantede Ringsamling af Kampesten, som er bleven anlagt om Fontænen“. Der blev endvidere opsat 3 Rader hugne Kampesten udenfor Gitteret samt 8 Afvisere ved de 8 Hjørner. - Dette kostede 3730 Rdl.

Samtidig flyttedes Slyngposten eller den dobbelte Post, der stod ud for St. Clemensstræde, og en Post, der brugtes

---

¹⁾ Det er ret kuriøst, at Klejnsmedefirmaet Schæbel, der i mange Aar har haft Magistratens Arbejde, allerede havde det for 180 Aar siden. Hans Schæbel maa have faaet Borgerskab i Kristian V,s Tid. Der holdtes Skifte efter hans Død 17. Feb. 1728, hans Enke hed Emerenze og de havde 2 Sønner, Herman, 26 Aar, og Peter 19 Aar. Herman tog Borgerskab som Klejnsmed 23. Feb. 1728.

i Ildsvaade, nærmere til Raadhuset, og den første forsynedes med Kongens Krone og Navnetræk.

Saadanne vigtige Indretninger maatte vige ved fyrstelige Personers Optog. 1724 skrives, at den publicke Post paa Gammeltorv ved Kronprinsens Indtog. (1721) var bleven optaget og Rørene dertil opgravede; Politimesteren søgte derfor om at faa den opsat igen, da den næsten var umistelig ved Ildsvaade og savnedes af mange.

1705 nedsatte Kongen en Kommission, der skulde slutte Overenskomst med Bygmestere og Tømmermænd om Opførelse af en Kaserne (Barakker som det kaldes) for Hestgarden, men dette fraraadedes af de 32 Mænd, der mente, at disse kunde forvolde „skadelig Konsekvens“ for de menige Indbyggere og Borgere og fremkalde Nedgang i Konsumtionen¹).

Den Plads, man havde paatænkt at bebygge med Kaserne, var omtrent der, hvor nu Sølvgadens Kaserne staar, og hed St. Anne Kirkegaard, efter den gamle St. Anna Rotunda. Dette ses af en Ansøgning fra en Vognmand 1721, i Anledning af hvilken Magistraten skriver 3. Feb. 1721, at Pladsen „bliver fast daglig brugt til at exercere Soldatesqvet paa, som her udi Staden i Garnison er beliggende,“ og hvis Vognmanden fik Pladsen, skulde der udvises et andet Sted, der ikke var at finde saa bekvemt i Staden. Kommandanten skrev i samme Anledning, „at samme Plads hidindtil er bleven brugt til en Exercerplads for de her i Staden liggende Regimenter, naar de ikke paa Grønland formedelst stærk Blæst eller der sluttede Bataillons kunne exercere“. Han skrev ogsaa, at hvis Vognmanden fik Pladsen, kunde han ikke holde den i Fred, „da Musketererne næppe skulle være at holde fra at gøre sig Veje igennem hans Indhegning til deres sædvanlige Exercerpladser“. Kommercekollegiet mener ogsaa, at da Vognmanden vilde bruge Pladsen til at saa

---

¹) Mag. Skr. 28. Avg. 1709.

Havre i, vilde det ikke give nogen smuk Anseende indenfor Voldene i en kongelig Residensstad. Iøvrigt havde Pladsen kostet Politiet en Del Penge til at indplanke de derpaa liggende Dynger Urenlighed, som vare henlagte af modvillige Køresvende, der ikke adlød den kgl. Befaling om at aflæse imellem Maltmøllerne og Toldboden¹⁾.

Den store Plads St. Anne Kirkegaard omgav Guldhuset i Rigensgade og fik megen Anvendelse. Saaledes er ovenfor omtalt Voldplantagen. 1711 udlagdes en Jord mellem Guldhuset og Stokhuset til Begravelsesplads for Holmens Kirke; imellem denne Plads og Stokhuset var der en Grund, hvorom det hedder: „dette er endnu uopfyldt Sted, af Vand og mange slemme Ting af Skarn og andet belagt“. I Magistratens Skrivelse af 10. Avg. 1716 beskrives de nærmeste Omgivelser. Imod Volden ved Enden af Stokhuset havde boet en Pibemager, men Huset var nedfaldet af Ælde og Grunden lagt til St. Anne Kirkegaard. Et andet nedfaldet Huses Grund brugtes til Kaalhøve. Paa Hjørnet af Rigensgade og Grønland var der en Plads, der tidligere havde været omgivet med Plankeværk og som brugtes til Kongens Postvogne.

Foregik der saaledes kun liden Forandring i Byens Udseende indenfor Voldene førend Ildebranden 1728, saa var der dog et og andet udenfor, der gør Krav paa Opmærksomhed.

Indenfor St. Jørgenssø var der, som omtalt foran, Engbund og Morads nær ind imod Byens Volde indtil Anlægget af Yderværkerne og af den ny Farimagsvej. 1723 fik Krigsraad Gregorius Wulff og Kristoffer Bernts Privilegium paa en Plads til Farveplantage, men da den var for lille, fik de 1728 hele Grunden mellem Gamle Kongevej eller den derved staaende Vejrmølle, Sømøllen, og Ladegaardsvejen, hvilken Plads blev opfyldt af den Jord, der graves op af Søen, imod aarlig Leje til Staden af 40 Rdl.²⁾. Om denne Jord

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1716—20, 544—45. ²⁾ K. D. I, 796.

opkom der Strid med Rentekamret, der paastod, at den hørte under Amtet og tilligemed Frederiksberg havde leveret Hø til Kongens Stalde. Rentekamret havde utvivlsomt Ret, thi Pladsen var en Del af den gamle Kalvehave¹⁾.

1722 blev det paalagt Brygger Klavs Buchvald, der vilde opføre en Bygning i Nærheden af tre Møller udenfor Vesterport, ikke at bygge højere end 10 Alen, da man mente, at et højere Hus vilde tage Vinden bort fra Møllerne²⁾.

1722 udstedtes Fæstebrev til Jens Jensen Rafn paa et Hus udenfor Vesterport ved Tranbroen, i Nærheden af nuv. Værnedamsvej.

Udenfor Vesterport var der mange Beværtninger. Saaledes averteres 1726 til Salg en Køkkeninspektør Rasmus Holdersen tilhørende Gæstekro kaldet Holbæk, til hvilken hørte „en vel konditioneret Karusselbane med tilhørende Inventarium, en kommode Keglebane, en skøn Fugthave, som er indhegnet med nyt Plankeværk, derudi 11 store Valnøddetræer, 64 diverse Sorter Frugttræer samt 2 ny Lysthuse med 16 Lindetræer bebunden“. Det er nuv. Matr. Nr 52 imellem Øhlenschlägersgade og Kaalundsgade³⁾. I en Skattemliste 1723 opføres udenfor Vesterport 18 Øltappere foruden nævnte Gæstgivergaard og der var i det hele kun 27 Skattepligtige, saa næsten alle de, der ikke vare Møllere, holdt Beværtning.

Paa Ladegaarden, der en Tid var Krigshospital, fik Inspektøren Værtshusprivilegium. 1727 tilbødes til Leje et Hus her 200 Alen langt og 22¹/₂ Alen bredt, enten til Anlæg af et Manufaktur eller til Brug for en Traktør. Samme Aar solgte Direktionen for Krigshospitalet Ladegaarden til Stykgætmester Holtzman med Tilladelse til at anlægge en Mølle, i hvilken Anledning der blev foretaget Syn over, hvor der tilforn havde staaet en Mølle og om

---

¹⁾ Om denne se Fjerde Del S. 354. ²⁾ K. D. VIII, 548. ³⁾ En tidligere Ejer var P. H. Korsør, Femte Del S. 329.

Anlægget af en ny kunde ske, uden at Vandstanden i Peblingesøen blev formindsket¹⁾).

Paa Wodrofsgaard havde Regimentskvartermester Wodrof anlagt en Slibe- og Poleremølle, og indrettede 1702 en Mølle for Perlegryn og Snustobak. Omtrent 1716 købtes Wodrofsgaard af Peter Petersen Welloe. Her var ogsaa Beværtning, thi 1723 nævnes Cornelius Melchior, Traktør paa Wodrofsgaard.

Da der 1708 blev opført et Konsumtionskontor (Accisebod) udenfor Nørreport tæt ved de Fattiges Kirkegaard og Sortedamssø, udviste Magistraten dertil en Jord, som den antog for Byens eller Kongens Grund, men Snedker Erik Frandsen Berg erhvervede sig 1717 en Højesteretsdom, der tildømte ham den og paalagde Magistraten at udvise ham en anden. 1722 fik han kgl. Bevilling paa at opsætte en liden Bygning af Bindingsværk ud imod Søen i lige Linie med Konsumtionskontoret, men noget lavere, dog maatte han ikke der holde Værts- eller Drikkehus²⁾). Konsumtionskontoret og vel ogsaa den lille Bygning ved Siden stode indtil Indretningen af de ny Gader indenfor Sørerne i vore Dage. 1717 fandt man endnu her mange Grundvolde af Husene fra den 1658 ødelagte Forstad.

Da en senere Ejer af Bergs Ejendom, Vognmand Lars Larsen, 1728 vilde opføre en Stald, eftersom Stedet kunde blive meget belejligt for de Rejsende, der om Natten ikke kunde komme ind i Staden, blev dette forbudt af Kommandanten Grev Sponneck. Han fik dog 5. Nov. 1728 kgl. Bevilling til at bygge sin Stald, men den maatte ikke være højere end Huset og han maatte vel brygge Øl og brænde Brændevin, men hvis det var nødvendigt for Fæstningens Skyld, skulde Huset nedrives. Oversekretæren tilskrev ogsaa Grev Sponneck 10. Avg. 1729, at Kongen vel

---

¹⁾ Oversekr. Brevbog 5. Sept. 1727. ²⁾ K. D. VIII, 551. Raadstuearkivet Coll. Breve 29. Juli 1717. Mag. Skr. 1. Sept. 1717.

ikke gjerne saa, at de Brandlidte byggede udenfor Staden, forat der ikke skulde blive aabne Pladser indenfor Portene, men denne Lade af Træ havde han dog tilladt.

Ved Skrivelse af 16. April 1709 udviste Magistraten Fattigvæsenet en Plads bagved Acciseboden til at begrave Fattige i.

Ravnsborg, der da var delt i Store og Lille Ravnsborg, købtes 1699 af Kammerjunker Vilhelm Karl Wind, der for 600 Rdl. frikøbte Grunden for Jordskyld, dog skulde Vandvæsenet have uhindret Lov til at reparere de Vandrender, der laa i Grunden og førte Vandet fra Emdrup Sø til Staden. Grunden strakte sig til Malkepladsen paa Fælleden og havde paa den anden Side en Grund, der tilhørte Voldmester Adam Hansen Trællov og i sin Tid havde været ejet af Borgmester Bartholomæus Jensen og som indtog den vestre Side af nuværende St. Hansgade. Denne Grund hed Mester Adams Have, og var vistnok en Beværtningshave. 1720 falbød Trællov i Aviserne denne sin „skønne Lyst-, Frugt- og Køkkenhave, vel besat og indrettet med skønne Lystgange af mangfoldige Eske og andre Træer og Hækker, er derfor et meget nærsomt Sted“. Den blev ogsaa snart erhvervet af den stærke Mand²⁾, efter hvem den en Tid kaldtes den stærke Mands Have.

I Belejringen 1700 bleve baade Ravnsborg og Mester Adams Have ødelagte. Mester Adam klager saaledes 1704, at hans Frugthave ved Ravnsborg udi seneste Ruptur er bleven ruineret, da de store Træer saavel som ved Ravnsborg og langs Blegdammen efter Befaling af de Deputerede udi den kgl. Raadstue bleve afhuggede, fordi de ganske borttog Udsigten fra Volden til Fælleden³⁾. 1725 fik Ejeren af Store Ravnsborg Andreas Behrentz Privilegium paa at brygge Øl og brænde Brændevin.

¹⁾ K. D. VIII, 582—85. ²⁾ Kbnh. paa Holbergs Tid S. 249.

³⁾ Mag. Skr. 6. Feb. 1704.

1727 falbød J. L. Hovgaard Lille Ravensborg, „som til Værtskab er meget belejligt og med gode Staldrum indrettet“. Dette er forskelligt fra det Lille Ravensborg, som nu ligger ved Solitude.

Blaagaard tilhørte Kongens Broder Prins Karl, der havde opført prægtige Bygninger. Dertil hørte en meget stor Grund, der yderligere forøgedes, ved at Prinsen 1706 fæstede og 1713 købte Grunden paa Byens Side af Peblingsøen, saa denne Sø var som ham tilhørende, idet han kunde hindre uvedkommende Adgang dertil, som Ejer af begge Bredderne¹).

Op til Blaagaard stødte Solitude, der tilhørte Assessor C. Braem, siden Grev U. A. Holstein til Holsteinborg, der indrettede Gaarden til Landsted. Da Kronprins Kristian og Sofie Magdalene holdt deres Indtog 18. Dec. 1721, mødtes de Nygifte med Ministrene paa Solitude, hvorfra den højtidelige Procession foregik til Byen. Efter Holstein ejedes Solitude af Grev C. Danneskjold Samsø og efter ham 1728 med Kroholdsret af Stadens Kommandant Grev Sponneck, der 1728 skriver til Magistraten, at han gjerne ønskede et Sted, hvor han kunde indrette et lille Menageri og undertiden trække frisk Luft, og derfor ønskede en Grund imellem Solitude og Aaen eller en anden bag Ravensborg henimod Vejrmøllen, hvor Vognmændene hidtil havde haft Losseplads. Paa en Tid, da han ellers laa i ubehageligt Kævl med Magistraten, skriver han til den i de høffigste Udtryk, undskylder sin Besvær, vil ikke gøre Ulejlighed og takker venligst, da han fik den førstnævnte Grund.

Aaret efter fik han Tilladelse til paa egen Bekostning at flytte en fattig Enkes Hus, med gammelt Halmtag og Fjæleskorsten, der laa lige op til Solitude²).

Paa Hjørnet af Nørrebrogade og Møllegade (nu Nr. 54 —60 paa Nørrebrogade og Nr. 4 i Møllegade) laa et stort

¹) Om Blaagaard se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 267. ²) Raadstuearkivet Coll. Breve 31. Maj, 16. Juni 1728, 1. Avg. 1729.

Gæstgiveri, der 1730 sattes til Avktion efterat have tilhørt Lambrecht Scheel. Det bestod af 3 Længer, „meget vel indrettet til Gæstgiveri med Logementer, Køkken, Spisekammer og Staldrum til 36 Par Heste. Omkring Gaarden er 3 Frugthaver, udi hvilke en Mængde af gode og importante Frugtræer. Der foruden er en stor indelukt Plads til Keglebane eller anden Brug“.

1718 søgte Konrad von Berg om Fæstebrev paa Løgten ved Hyltebro, hvilket Sted han havde købt af Kort Ridder, der havde brudt en Del af Huset ned og ganske fordærvet det tilbagestaaende Skrog, hvorfor han maatte „af Rode“ begynde at sætte noget andet i Stedet. Den gamle Bygning, der nu staar, kan godt være saa gammel, men iøvrigt blev Grunden allerede bortfæstet 1679 til Jakob Rustmester.

Da Sortedamssø blev rensset, blev Parkerne i Blegdammen fyldte med Mudder og Jord fra Søen, hvorfor der 1727 gaves Tilladelse til at indrette ny i 30 Alens Afstand fra Søen og som fyldtes med Vand derfra gennem Trærender, men saaledes at dette ikke kunde løbe i Søen igen¹⁾.

Paa Blegdammen boede nu ogsaa andre Folk end Blegmænd. Et Katuntrykkeri, der var anlagt af Daniel Pedro, men igen flyttet derfra før 1724, er foran omtalt. 1728 omtales et Kørnrøgsbrænderi og Tapetmanufaktur ogsaa som liggende ved Blegdammen udenfor Østerport.

Udenfor Østerport laa der to militære Kirkegaarde fra Tiden kort efter Enevældens Indførelse. 1701 var der Tale om at flytte Holmens- eller Baadsmanskirkegaarden og at opføre et Kapel. Dette ses af Magistratens Skrivelse af 17. Okt. 1701:

If. Begæring af 10. Sept. havde Magistraten udvist den Plads imellem Geh. Raad Harbos Have (ved Enden af Sortedamssø) og Garnisons Kirkegaard til den ny Skibskirkegaards Indrettelse og et Kapels Opbyggelse, men den ansaas ikke

---

¹⁾ K. D. VIII, 731—32.

for bekvem, fordi der ej kunde graves over en Alen, førend man kom til Vand; det ene Sted, som der gjordes Forslag om, tilhørte ikke Staden, men en Borger, som forlangte 500 Rdl. derfor, og paa det andet Sted laa Stadens Vandrender, saa Magistraten intet andet Sted derom vidste end der, hvor den gamle Skibskirkegaard nu var; „om det maatte behage Deres Excellence og de gode Herrer at modtage det Stykke Jordsmon, som forlængst til dens Forvidning er blevet afmaalt, og Kapellet der lade opsætte, og dersom Fortifikationen, som man formener, i Fremtiden skulde blive videre udlagt, saa synes os, at den Bekostning, som da til Kapellets Forflytning vilde medgaa, ikke vorder nær saa importante, som det vilde blive skadeligt for Staden, dersom nu et andet Sted af Fælleden til dette Brug skulde indtages, som og formedelst den lange Vej vilde falde besværlig saavel for Præsten som for Ligbærere“.

Kirkegaarden forblev altsaa paa det forrige Sted, og ved Enden af den op til Østre Landevej fæstede Peter Mørch, Hører til Holmens Kirke og Graver ved Skibskirkegaarden, af Magistraten 4. Feb. 1728 en Grund til at opsætte et Hus paa nærved Kapellet eller Skibskirken og ligeoverfor Garnisons Kirkes Graverbolig.

If. Mag. Skr. af 23. Dec. 1711 var der i Anledning af Pesten udvist en Begravelsesplads imellem Soldaterkirkegaarden og Kontrascharpen. I Magistratens Skrivelse af 9. Avg. 1723 siges, at „Garnisons Kirkegaard har tilforn været Stadens Ejendoms Grund og ikke for Vederlag, men alene ved Bevilling er udmaalt derfra“. 1712 havde Magistraten bevilget en Stenhugger en Plads ved Siden af Kirkegaarden, hvilken Plads Grev Sponneck vilde tilegne Militæretaten, men, skriver Magistraten, „den rette og gamle Kirkegaard er indhegnet med en Grøft for sig selv og separeret fra Stadens anden der omkring liggende Jord, og dette Hus er nogle Alen udenfor denne Indgrøftning“. Det

søs, at denne Stenhugger tillige var Graver ved Kirkegaarden og at man gik med Lig igennem hans Gaard¹⁾.

1711 blev der udlagt Jord til Østre Konsumtionsbod²⁾.

Omkring 1726 blev Harbos Have ved Enden af Sortedamssø købt af Holmsted, der her anlagde et Katuntrykkeri. Han blev 1726 tiltalt, fordi han havde indledet Vand i sin Park fra Vandvæsenets Render.

Fiskerhuset udenfor Østerport omtales i Kbnh. paa Holbergs Tid S. 270. 1721 døde Hans Melkiorsen i Fiskerhuset. Der var to Fiskerhuse, af hvilke det ene hed Stadens Fiskerhus, paa hvilket Konferensraad F. Rostgaard havde faaet Fæste 14. Maj 1723, og han afstod det 1727 til Johannes Vilhelm Smith, gift med Barbara Regine Klein. 1730 kaldtes samme Ejendom det gamle Fiskerhus, da Smith udbød det til Leje. Han skriver da, at det er „bekvemmt baade for et Herskab at lustere paa om Sommeren, saasom dertil findes tvende Staldrum og et anseligt Gaardsrum, saa og til et Værtshus, saasom deri findes skønne apterede Værelser med sine behørige Kakkelovne“. En Beskrivelse af Ejendommen fra 1722 findes i Kjøbenhavn paa Holbergs Tid S. 270—72. Det tilhørte da Kristen Andersen Bay. 1725 blev Stadens Fiskerhus udbudt til Leje tilligemed et vel indgrøftet Vænge. Liebhaveere bedes tage det i Øjesyn „og skønne paa den Velsignelse af Byg og Havre, som Vænget, og de mange skønne Frugttræer, som Haven er velsignet med“. Dette Fiskerhus laa ved den Vej, der nu hedder Classens Vej, og det tilhørende Vænge gik ned imod Strandpromenaden, saa det gamle Hus, der ligger paa Hjørnet af Strandpromenaden, er bygget paa Fiskerhusets Grund, om end Bygningen er meget nyere, men et Hus paa dette Sted findes paa Grundtægningen fra 1738³⁾.

¹⁾ Mag. Skr. 5. og 18. Maj 1729. ²⁾ Mag. Skr. 11. Maj 1711.

³⁾ Kbnh. paa Holbergs Tid S. 270—72.

Længer inde i Nærheden af de kgl. Fiskedamme laa Kongens Fiskerhus. Det kaldes sædvanlig alene Fiskerhuset og siges 1728 at have tilhørt sal. Andreas Høyer. Det beboedes da af Kokken og Traktøren Kristian Hansen, som i Aviserne tilbød sig med Fisk, Vildt, Traktement og anden Opvartning vel at begegne de fornemme Liebhavere for en civil Pris, som vilde unde ham Æren af deres Besøgelse. Det kunde ogsaa faas til Købs og beskrives som bestaaende af 20 Fag Hus af godt Egetømmer med mange bekvemme Værelser med 5 Jærn-Kakkelovne og 12 Fag Staldrum af Fyrretømmer. I Haven var to Fiskeparker og mange skønne Frugttræer.

Ved samme Vej, men nærmere Sortedamssø, laa den saakaldte Gehejmerraad Lentes Have. Om denne Have averteres 1722, at her kunde „Liebhavere herefter for en billig Betaling vorde akkomoderede efter enhvers Stand og Begæring med vedbørligt Traktement af en Traktør, som tillige under sine Gæster den Fornøjelse at betjene sig af den derved beliggende smukke Have. Aaret efter blev Ejendommen udbudt til Salg; da var der en Blomsterhave, hvori et Glashus paa 10 Fag og en Grotte, en Køkkenhave med et lidet Drivhus paa 3 Fag og Frugttræer omkring Plankeværket. Det store Hus midt for Haven var paa 2 Etager og 18 Fag langt, med 8 smukke og vel omtrukne Værelser; ved Siden af dette en Længe paa 30 Fag og 1 Etage højt, med Køkken, Kælder og Domestikværelser, 7 Staldrum, et Skur for 3 Karosser, smaa Barakker for Arbejdsfolk i Baggaarden. Det er denne Ejendom, der paa Kortet fra 1738 betegnes som Grev Laurvigs Have. I Grev Laurvigs Have holdt Kongefamilien Taffel 8. Okt. 1729¹⁾. Her boede ogsaa en Tid Peter den Store 1716.

Rosenengen solgtes af Biskop Bagers Enke til Urtegaardsmand Andreas Bernt, der fik Magistratens Fæstebrev

---

¹⁾ Extr. Relationer.

9. Juni 1722. Han solgte den 1726 til Overlandbygmester Johan Krieger.

Efter Branden 1728 begyndte Folk at bygge udenfor Portene. Saaledes byggede Hans Legan bagved Østre Accisekontor. Hans Genvordigheder i den Anledning fremstilles saaledes af Magistraten:

Hans Legans Gaard paa Købmagergade var brændt i Ildebranden, men han havde nu fæstet af Magistraten en Jord udenfor Østerport med Tilladelse til at opsætte Bygning paa en Etage. Grev Sponneck forbød ham at opsætte den ringeste Bygning, men Magistraten gav ham ikke alene Tilladelse paany og lovede at haandhæve hans Rettighed, hvorfor han den 5. Maj begyndte at opføre en Bindingsværks Bygning efter forevist Tegning; „men hvad skede, det som aldrig er mig sket i min Livstid; jeg maatte strax om Eftermiddagen som en Rebeller, Morder eller anden grov Delinqvent efter Hans Grevelige Excellence Hr. Kommandant Sponnecks Ordre gaa af mit iboende Hus udenfor Staden med min Nathue, i min Vest og med et Par Tøfler paa Fødderne, gelejdet af en Underofficer og tvende Gemene, som havde deres Bajonetter paa Flintene, først til Vagten ved Østerport, derfra til Hovedvagten og siden til Kommandanten, hvor jeg som et Spektakel tvende Timer ved hans Arbejdsvogn i Gaarden maatte læne mig, indtil jeg endelig fik en slet Audience, dog naadigst Permission at gaa hjem igen“¹⁾.

Kort efter Ildebranden 1728 anlagdes Kalkbrønderiet af Dyzar²⁾.

1703 nævnes en Have ved Sortedamssø kaldet Rosen.

Lille Vibenshus nævnes 1726. Store Vibenshus, et Bomhus ved Lyngby Landevej, var Værtshus 1723.

Paa Tueborg dreves Gæstgiveri 1725.

---

¹⁾ Raadstuearkivet, Coll. Breve 5. Avg. 1730. ²⁾ Suhms Ny Saml. II, 42.

Da der 1715 befrygtedes smitsomme Sygdomme blandt Soldaterne, befalede Kongen Magistraten at føre Qvarantænehusene fra Saltholm til en Plads udenfor Østerport og opføre dem paa Byens Bekostning. Dette Aar opførtes der et paa 14 Fag af Bindingsværk og 1716 et paa 24 Fag, hvilket kostede 500 Rdl. Da Lejren var paa Fælleden 1716, maatte der beskikkes 2 Vagter ved Husene, og det var ikke nogen behagelig Post, thi Kæmneren skriver, at den ene blev overfalden, pryglet og ilde medhandlet af adskillige Moskoviter og hans Flint ham fratagen. Husene bleve færdige 1719 og laa norden for Baadsmændsskansen nede ved Stranden. Da man gravede Grunden, gjorde man et mærkeligt Fund, nemlig af et Sølvbæger med det danske Vaaben, men uden den dithmarsiske Rytter, en rund Sølv tallerken med 3 Løver uden Kroner og med 5 Hjærter, samt et fordærvet Sværd¹⁾.

Peblingebroen, den nuv. Dronning Louises Bro, var meget brøstfældig og krævede ofte Reparation, idet Opfyldningen ved Højvande og Storm bortskylledes. 1721 ønskede Magistraten at bygge Broen af Grundmur, men bad Kongen om at bekoste den, da Staden ikke længer havde Indtægt af Kopulationspengene, der tilforn vare benyttede til slige Udgifter. Imidlertid fik Stadens Kasse nogle Aar efter Raad til at bekoste en helt ny Bro, det lange Træbolværk, som udvendig beklædte Dæmningen, der kaldtes Stendammen²⁾, blev taget ned og hele Dæmningen opmuret af Kampesten 1728, hvilket kostede 2542 Rdl. Vindebroen i Midten, „der ej alene vil blive til Zirat, men endog til Nytte for Byen,“ blev opført af Oberstløjtnant Heusser for 1550 Rdl., desuden fik han en „Recompence“ af 50 Rdl., Løjtnant Terkelsen 20 Rdl. og „en anden vedkommende“ 10 Rdl.³⁾.

---

1) Mag. Skr. 23. Juni 1716. 2) Det er formodenlig denne Stendammen, der nævnes 1535—36 (Kbnh. Hist. og Beskr. II, 157, 159). Raadstuearkivet Coll. Breve 17. Feb. 1727.

Vejene udenfor Byen vare i en elendig Forfatning, hvorfor de 32 Mænd 1708 indstillede til Kongen, „at Landevejene her til Staden ere saa meget onde og slemme og særdeles de paa to Mile nær omkring Staden, som fra Køge Kro, Roskilde Kro og Ballerup, at det snart er umuligt, at Bonden og Landmanden med Læs udi Regnvejr kan komme igennem, hvorfor de til slet Pris maa sælge deres Varer i nærmeste Købsteder, og her opstige alle Slags Varer til højeste Pris“. De søgte derfor om, at de Veje, som forhen havde været belagte med Stenbro og nu vare saa opkørte, at snart ingen mere kunde køre derpaa, paany maatte forsynes med Stenbro, hvor dette var nødvendigt, og ellers opfyldes med Sand og Grus¹).

Magistraten maatte ogsaa sørge for sine egne Veje, der vare i en ligesaa maadelig Forfatning. Saaledes holdt Rejsende ikke af at køre paa Vester Stenbro, men foretrak at køre paa Vesterfælled ned forbi Pesthuset, hvorfor der 1711 gjordes en Bom over denne Vej forat hindre Fælledens Ødelæggelse.

De mange Lejrsamlinger paa Nørre Fælled ødelagde Vejene. Saaledes hedder det i Kæmnerregnskabet for 1708: „Saasom en Del af velædle og velb. Magistraten mundtlig befalede den 27. Marts, da de senest vare ude ved Øster Sandgrave og besaa, hvorledes Soldater og Vognmænd fra Frederiksberg og Prins Karls Gaard havde uden Forespørgsel selvraadig efter Ernst Brandenborgs Ordinans ikke alene gravet og mineret adskillige store Miner under Landevejen, men endog under den Kongevej, som løber fra Kastellet hen ad Vartov²), og fordærvet begge Vejene og gjort dem farlige for den Rejsende, særdeles Herskabet, som der ofte passerer, og med Heste og Vogne, ridende eller kørende, uafvidende kunde falde ned med en af Minerne og komme til stor Skade, skal kontinuere med Grøfternes Gravning og de

1) Mag. Skr. 19. Marts 1708. 2) Gammel Vartov paa Strandvejen.

opløbende Miner igen at tilfylde, at de ej skulle grave under Vejen, og at Vejen kunde være god og uden Fare“.

Samtidig befaledes det at forlænge Grøfterne ind ad Øster Mølle fra Bryggervangen i en lige Linie og at kaste det opgravede Ler midt paa Vejen og ovenpaa det Sand og Grus fra Øster Sandgrav.

I Regnskabet for 1711 hedder det, at „Kongevejen fra Øster Mølle til Vibenshus skal opfyldes, forhøjes og med skarp Sand bedækkes, formedelst den og dens Grøfter af den forleden Aar kamperende Militie er saa sløjfet og opgravet, at den i Regnvej er saa hullet og opkørt, at Herskabet for 14 Dage siden havde nær væltet derudi. Hr. Etatsraad og Præsident Nansen var selv den 19. Maj derude og befalede ikke alene Kongevejens Opfyldning og Planering, men endog Grøfterne derom at renovere, at Vandet kunde have sit Løb, som kom af Fælleden, og at Herskabet med Plaser kunde passere den. Grøfterne om Landevejen og Kongevejen uden Nørre- og Østerporte ere mange Steder sløjfede og tilkastede af forbemeldte Militie, som kamperede paa samme Fælleder, hvoraf Grøfterne igen skulle opkastes og renoveres, at Kørselen ikke ganske skal ruinere Fælleden, som dermed er i Værk. Rækværket og Ledet ved Vartov til Rosbæks Bro vil igen repareres, eftersom det andet mesten af Soldater og Dragoner, som kamperede og havde Vagt der i Vinter, er borttaget“.

1714 var Hyltebroen, Broen ved Løgten, falden sammen, hvorfor der blev lavet en midlertidig Bro, da der ikke var Egetømmer at faa.

1717 sluttedes Kontrakt med Italieneren Mark Antoni Pelli om at bygge en muret hvælvet Bro istedenfor den forrige gamle ubrugelige Træbro, hvorfor han skulde have 350 Rdl.; han betingede sig udtrykkelig, at kun de halve Penge maatte være i Sedler.

Lidt før 1728 anlagdes en Vej over Fælleden til Vibenshus, thi i Regnskabet for dette Aar opføres „Pæle til Dæm-

ning for den udi forleden Aar paa Nørre Fælled midt for Blegdammen opkastede Jordvej“. Selve Blegdamsvejen er meget ældre; den bøjede udenom den Dam, der ligger paa Fælleden omtrent midt imellem Nørre- og Østerbro.

Paa Nørre Fælled holdtes 1710 i en 4 Uger Lejr af 15—16000 Mand, hvor de exerceredes 3 Dage hver Uge¹). I den Anledning findes følgende Post i Kæmnerens Regnskab, at Soldaterne havde „selvraadig opkastet og gravet efter egen Fantasi mangfoldige Huller, en Del som var for dem nødvendig og det meste unødigt, alt til deres Hytter og Barakker, og lod det i samme Stand ligge, da de brød op, som var Fælleden og Græsningen en ubodelig Skade, at den i mange Aar ikke igen skal komme sig, hvilken Skade Indvaanerne her i Staden med Vemodighed vil erindre for den Nytte, de af Fælleden indtil denne Ruin have haft og nydt. Hvorover jeg den 21. November efter velædle og velbyrdige Hr. Etatsraad og Præsident Nansens mundtlige Befaling, da han selv med andre havde set den store Desordre og Fælledens store Ruin, skulde igen fortfare med at lade planere den opgravede Tørv og Jord og befundet mange Hobe Hestemøg efter Kavalleriet, Tørven nogenledes igen at faa henlagt i den Sted, som den før laa, samt det efterladte Møg og Halm i Hullerne at lade bortføre. Ellers have samme Tropper til Stadens Fælleds og Jordvejes Skade og Ruin opkastet Grøfterne for Nørre og Øster Fælleds Landeveje samt og til Kongevejen, saa over dem (Fællederne) overalt kunde køres.“

Derfor fik han Magistratens skriftlige Befaling at sætte Grøfterne i Stand, at den Rejsende ikke skulde overfare Fælleden og gøre den endnu mere Skade. Dertil udgav han over 100 Rdl.

Under Pesten 1711 bleve Soldaterne igen lejrede paa Fælleden, i hvilken Anledning Magistraten 8. Juni tilskriver Kommandanten:

---

¹) Suhms Ny Saml. II, 9—10.

„Som en Del af Militien allerede kamperer paa Kjøbenhavns Stads Fæled og vel muligen flere dertil kommer, da som ved sidste Campement ej alene skede stor Skade paa bemeldte Fæled med Jordens Opgravning, som nu muligt formindsker Græsningen, men og Indbyggerne udenfor Staden bleve meget bestjaalne, altsaa er vores tjenstlige Begæring, Hans Excellence vilde have den Godhed for Kjøbenhavns Stads Indbyggere og befale, at Soldaterne ej grave videre op af Fæleden, end de høj nødvendigen behøve, saa og at de vilde holde dem fra at beskadige de der omkring boende under anselig Straf, om nogle derover maatte betrædes. Især bede vi, Deres Excellence vilde lade forbyde, at bemeldte Krigsfolk entholde dem fra Vangenes Diger, Græs og Korn, thi skulle de have Frihed at gaa derind og ud, vilde det ufejlbar geraade Kornet og Græsset til stor Skade, foraarsage Klager og Vidtløftigheder. Slutteligen ville vi tjenstligen bede, at naar Krigsfolket igen opbryder, at de maatte tilholdes at slette og jevne, hvad de have opkastet, hvilket ellers som forrige Gang kommer Staden til Omkostning.“

Ikke mindre Skade led Fæleden i Sommeren 1716, da Russerne laa i Lejr paa Nørre og Øster Fæled. 1719 tillod Kongen efter Præsident Mellers Ansøgning, at 160 Soldater maatte udjevne Hullerne, som Moskovitterne havde dannet. Dette Arbejde varede i 8 Dage, og hver Soldat fik 6 ß daglig af Stadens Kasse.

Større Mønstringer stode ogsaa paa Fælledeerne. Saaledes fortælles i Bircherods Dagbøger: 12. Maj 1705 lod Kongen ud efor Kjøbenhavn ved Fuglestangen Regimenterne af Stadens Garnison gøre deres Krigsexercitier imod hinanden, og havde de samme Tid en Del af det grove Skyts ude hos sig. Fuglestangen stod omtrent ved Tagenshus, altsaa i Nærheden af Rørsøen. I extraordinære Relationer berettes det, at Kongen 29. Maj 1721 mønstrede Grenaderkorpset udenfor Porten. A. Hojer fortæller i Anledning af Indrettelsen af Mønsterpladser i det gamle Amalienborgs Have

1729, at der hidtil ingen ordentlig Mønsterplads havde været for Garden, men naar der skulde holdes Revu over den, skede denne sædvanlig udenfor Nørre- eller Østerport, hvorved forskellige Ubekvemmeligheder vare uundgaaelige¹⁾.

Græsningen blev saaledes ødelagt paa mange Maader og Indtægten for denne var for lille. Medens denne 1707 og 1715 var ca. 360 Rdl., sank den 1716 til 235, var 1720 endnu kun 340, men var 1725 og 1730 over 400 Rdl.

1702 anlagdes en Park paa Vester Fælled til Kvægets Vanding.

Da der 1720 attraaedes en Del af Fælledeerne til Farveplantage, skrev Magistraten, at Staden selv trænger til mere Græsning, end den har, og kunde ikke miste noget uden til høj Pris.

1726 opbød Magistraten Fælledeerne til Udforpagtning, idet Afgiften skulde anvendes til Diger, Rækværk og Bomme. I Betingelserne fastsættes den Pris, som Forpagteren maatte tage for hvert enkelt Kreatur, medens Slagtere og Kvæg-handlere skulde give mindre og Udenbys mere, men der skede intet Bud.

Til Hegn mod Nabomarkerne anvendtes meget, men 1718 var der ingen Bom for den Vej, der gik forbi Falkoner-gaarden, hvorfor Heste og Kvæg gik ind paa Frederiksberg Mark og der bleve optagne. Derfor opsattes en ny Bom. 1727 klagede paa den anden Side Bønderne i Utterslev over, at deres Kvæg blev optaget paa Kjøbenhavns Fælledeer, uagtet der intet Hegn var.

16. Maj 1725 befalede Magistraten Garnisonsskarpretter Frands Mühlhausen at lade samle de udenfor Østerport paa Fælleden liggende Aadsler og brænde dem, og han advaredes mod at lægge Aadsler paa den hidtil brugte Plads til Afsky og Væmmelse for de Færende og allermest for det kgl. Herskab, hvis Fart der ofte faldt forbi; derimod skulde de hen-

---

¹⁾ Friedr. IV's glorw. Leben II, 224.

føres til den af Magistraten udviste Plads ved den saakaldte Baadsmands-Kirkegaard. Af Kæmnerens Regnskab for samme Aar ses det, at den forbudte Aadselskule var tæt ved „den almindelige Landevej paa Øster Fællid“ (Østre Allée) og den ny laa „ved Strandsiden, norden for den gamle Skanse“. Den gamle Skanse og Baadsmands-Kirkegaarden er altsaa det samme, og dette maa altsaa være Baadmandsskansen eller det senere „Gamle Kalkbrænderi“.

I Kæmnerens Regnskab for 1715 er en Udgiftspost til Natmandens Enke, hvis Folk havde anvendt 8 Dage til at bortføre og opbrænde Horsebenene paa et Sted paa Fælliden, at de ej overalt skulde ligge Græsningen til Skade.

Gehejmerraad Moth havde i sin Tid af Borgmester Hans Blats Enke faaet overdraget hendes Del i Bryggervangen, hvilken Del var gaaet over til hans Svigersønner Baron Gyldenchrone og Etatsraad Povl Eggers, hvilke 1719 fordrede deres Part udlagt til Ejendom. Magistraten hævdede, at Moth alene havde faaet en Jord i Fæste afstaaet af Borgmester H. P. Blats Enke, men Jorderne vare Byens Ejendom. Endelig kom et Forlig i Stand, hvorved Etatsraadinde Eggers fik Livsfæste paa Jorden paa samme Betingelser, som andre Fæstere i Bryggervangen havde¹⁾.

Ryvangen bortfæstedes 1728 paa 20 Aar til 12 Bryggere.

II.

Politi. Vægtere. Retter. Byfogden. Straffe.

22. Okt. 1701 udkom en Forordning om Politiets Administration²⁾). Ved denne oprettedes en Politiret, hvis

---

¹⁾ Mag. Skr. 16. Avg., 4. Okt. 1719, 10. April 1726. ²⁾ I femte Del S. 491 omtales et fransk Forslag om Forbedringer ved Politiet fra omtrent Aar 1700. Af Haandskriften, som jeg ikke tidligere kendte, med latinske Bogstaver, ses det, at Forfatteren er H. B. Ernst, den senere Politimester. Det er vistnok stilet til Grev Reventlov.

Præses skulde være en Gehejmerraad og hvis andre Medlemmer skulde være: en Admiral, en af Garnisonens høje Officerer, et Medlem af Hofretten, et af Admiralitetsretten og et af Magistraten, desuden en af de 32 Mænd, der aarlig skulde skifte; Politimesteren eller hans Fuldmægtig skulde være tilstede, naar Sagerne behandlede, og han skulde derpaa for lukkede Døre tilkendegive sin Mening, men saa strax forføje sig af Retten uden at tage Del i Voteringen. Politiretten skulde holdes hver Tirsdag Kl. 8 om Sommeren og Kl. 9 om Vinteren. Sekretæren skulde være en Kancellisekretær.

Kommercekollegiet var oprettet 26. Jan. 1704, forat de, der ønskede at fremdrage noget, der sigtede til at fremme Handel og Manufaktur, kunde have et Sted, hvor de kunde henvende sig og faa Hjælp i Raad og Daad. Dette Kollegium skulde derfor overtage Justitsen i Handels-sager. Det skulde udstede Pas til Skippere, der foer paa fremmede Lande, og skulde derfor samles hver Mandag og Fredag 9—12. Det holdt sin første Samling 15. Feb. 1704.

Da mange af dets Sager faldt sammen med Politirettens, forenedes det med denne 23. Marts 1708 og dannede Politi- og Kommercekollegiet; i dette Kollegium sad altid en af de 32 Mænd; enkelte bleve ogsaa udnævnte for længe Tid, saaledes blev Jørgen Sohl, der 1721 som en af de 32 Mænd havde været Medlem i et Aar, 1728 beskikket af Kongen. Et saadant fast Medlem bar Titel af Kommerceraad og Politiassessor, medens selvfølgelig de etaarige Medlemmer ikke havde saadan Titel. Politi- og Kommercekollegiet ophævedes 5. Jan. 1731, og dets Forretninger overdroges Magistraten og en af de 32 Mænd¹⁾.

Kollegiets Betydning blev næppe stor, og Hovedvægten blev efterhaanden lagt paa de mange særlig kjøben-

---

¹⁾ K. D. VII, 716—17. J. Grundtvig, Meddel. fra Rentek. Ark. 1873—76, S. 26—28.

havnske Forhold, der da hørte under Politiet. Medlemmernes Tal indskrænkedes ogsaa. Saaledes forestiller Kollegiet 1726, at Admiral Frands Trojel ofte er forhindret i at møde, da han skal være tilstede i Overadmiralitetet, og Daniel Weyse skulde hver Dag opvarte i Søetatens Kommissariat, saa Kollegiet ofte maatte holdes af 2 eller 3 og „der dog falder undertiden Sager af Konsekvens og særdeles udi Sø- og Handelssager imellem Købmændene og Borgerskabet, hvorudi to eller tre, som ere tilstede, undse sig for at dømme, men maa opsætte, indtil Kollegium kan blive komplet“. Der var ikke længer nogen Officer Medlem, ej heller havde der i mange Aar været nogen af Admiralitetsretten eller af Magistraten; Kongen beskikkede derfor 21. Juni 1726 Viceadmiral Schindel, Etatsraad Berregaard og Etatsraad Chr. Braem. 1728 var Tallet igen svundet ind, der mødte i hvert Fald altid kun nogle faa, somme Tider en eneste.

Efter Raadhusets Brand 1728 holdtes Møderne en Tid i Vestindisk Kompagnihus bag Børsen, men da dette blev solgt til Købmand Klitgaard og ingen af Medlemmerne havde Plads i deres Huse, lejede man en Lejlighed for 60 Rdl. aarlig.

Bøder under 4 Lod Sølv maatte Politimesteren indkræve uden Politirettens Kendelse, men han skulde gøre Regnskab for dem, da alle Bøder skulde anvendes til at lønne Politibetjentene, der skulde have en bestemt Løn. Ved Politiretten afgjordes ogsaa alle Klager over Politiet.

Det ses af Forordningen, hvad der da regnedes under Politivæsenet, hvilket i det væsenlige er det samme som indtil nyere Tid. Politimesteren skulde have Tilsyn med, at ingen forbudt Religion udøvedes, at Børn af blandede Ægteskaber, hvor den ene var Lutheraner, bleve døbt af lutherske Præster og at disse bleve oplærte i den evangelisk-lutherske Lære, ligeledes at Tjenestefolk og Læredrenge ikke bleve forførte til nogen fremmed Religion. Ogsaa skulde han

tiltale for Udbredelse af forargelige Bøger, baade imod Religionen, Regeringen og gode Sæder.

Han skulde paase, at Søn- og Helligdage tilbørlig bleve helligholdte, at der ingen Tumult og „Kvækere“ foregik i Kirkerne, at der ikke tilføjedes Præster og Kirkebetjente Vold og Fortræd, at der om Søndagen ikke skænkedes i Værtshuse eller arbejdedes paa Værksteder og at der under Gudstjenesten ingen Stimen eller Tumult foregik paa Kirkegaarde eller Gader.

Iøvrigt skulde han efterforske, at intet foregik imod Ærbarhed og Skikkelighed og at Værtshusene vare lukkede Kl. 10. Hvis nogen fordristede sig til Nat og Dag, med draget Gevær at gaa Grassategang¹⁾ eller nogen Fortræd paa Gaderne at forøve eller der blev truffet formummede, sværtede og forklædte Folk, som løb langs Gaderne og ej vilde give sig tilkende, naar Polititegnet blev forevist, skulde de arresteres og dømmes af Politiretten. De ryggesløse Folk og unge Dreng, der omgikkes med Raketter, Sværmere og Nøglebøsser, skulde hudstryges i Børnehuset, hvis deres Frænder ikke vilde bøde for dem.

Han skulde udforske Ophavsmanden til Smædeskrifter og kunde for ringere Forseelser af Modvillighed, Utroskab og Skødesløshed, begaaet af Tjenestefolk, selv idømme Bøder.

Han skulde have Tilsyn med Fremmede, at de ikke vare Spejdere, og maatte ikke tillade nogen, der ikke havde taget Borgerskab, at bruge Handel eller Haandværk. Med Jøder og Tartarer og andre ukristne Personer, der ikke havde kgl. Bevilling, skulde han handle efter de ældre Forordninger. Ligeledes skulde han værge Overholdelsen af Luxusanordningen.

---

¹⁾ „Grassatgaaen, som var et Slags Bakkanaloptog i vore smaa Købstæder, især i Jylland,“ siger G. L. Baden i sin Oversættelse af Tacitus 1797 III, 329.

Med Torvenes Renlighed skulde han have Tilsyn, og at dertil anvendtes Portskillingen, der blev udgivet af dem, der kørte med Læs, hvilken Portskillig skulde udforpagtes aarlig. Paa Torvene maatte ingen sidde, hvor Færdselen kunde hæmmes. Fra Vejerhuset til Højbro skulde brolægges og desuden opsættes et Rækværk, saa de, der solgte Fisk, kunde sidde i Sikkerhed for Vogne og Karosser.

Tilsyn med Gadernes Brolægning og Renselse paahvilede ogsaa ham, ligeledes med Rendestene og Slamkister og Vejene udenfor Staden, Vandvæsenets Søer, Sluser, Grøfter, Dæmninger, Brønde, Pomper.

Vægt og Maal, Brændehandel, skadelig Forprang, ulovlige Omløbere og Indpas i Handelen, Overholdelse af Magistratens Taxter for Brød, Øl og Kød, Forraad paa Kornvarer var alt ham vedkommende. Særlig vedkom ham Sager om Lavsvæsenet og Direktionen over Vægterne, Lygterne og Brandvæsen. Derfor skulde han være tilstede ved Ildebrande og kommandere Brandfolkene til deres Post, hvilken Kommando ingen maatte opsætte sig imod; han skulde bortjage de mange Tilskuere, der vare i Vejen, og skulde hjælpe Folk til at faa deres Gods reddet, hvorfor de Vogne, der skulde bortføre dette, skulde være forsynede med en Klokke¹).

Om Politimesterens Tilsyn med Rejsende findes flere kgl. Reskripter; saaledes paalægges det ham 2. Okt. 1703 at vogte vel paa, at Spejdere ikke trængte sig ind, og hvis han havde nogen Mistanke, da strax tilkendegive det for Storkansleren. Den, der logerede fremmede og bortlejede Kamre, skulde han paalægge at give Fortegnelse over Logerende til Præsidenten eller den øverste Borgmester med Oplysning om de fremmedes Ærende og hvorfra de kom.

Dette sidste blev gentaget ved Reskripter af 14. Nov. 1710 og 2. Avg. 1712, i det sidste med det Tillæg, at de Rejsende Dagen efter deres Ankomst skulde personlig indstille sig for

---

¹) K. D. VII, 641—54.

Politimesteren og gøre Rede for sig. Selv efter Krigens Afslutning blev Befalingen gentaget 9. April 1723, ja det blev paalagt Politimesteren, om det var fornødent, selv at gaa i Værtshuse eller andensteds og „paa en sømmelig Maade“ forhøre sig om de Fremmedes Navne, Stand og Ærende, og hvis han havde Aarsag til at fatte Mistanke, da strax at give Indberetning derom til Storkansleren og Gehejmekonseillet¹.)

Det var navnlig i Krigstiden let at komme i Ulejlighed. Saaledes anbefalede Politi- og Kommercekollegiet 1712 en Person ved Navn Ludvig Carl Cassel, der gik omkring og solgte „thermometriske og barometriske Glas“, til at komme ud af Arresthuset, hvor han havde siddet i over et Fjerdingaar, uagtet Politimesteren ikke havde opdaget noget kriminelt hos ham. Han var nemlig sat fast af Vægterne, „fordi han, da han om Natten stod og drak med dem i en Kælder, adspurgte dem om svensk og dansk Løsen, hvorover de, helst han var en Fremmed og i blaa Klæder, fattede Mistanke til ham, at han maatte være en Spion“.

Fra Kristian V's Tid sad endnu i Begyndelsen af Aarhundredet Klavs Rasch som Politimester, men da han var gammel og svagelig, fik han 1701 Johan Bartram Ernst til Medhjælper, hvorfor han ofte opholdt sig paa sin smukke Gaard Raschenberg (nu Juelsberg) ved Nyborg, hvor han fra Ernst fik Underretning om, hvad mærkeligt der foregik i Kjøbenhavn. I Okt. 1702 skriver Ernst saaledes: „Kongen havde Ord med Eder, at I skøttede ej mere om Kongens Ordre,“ i Anledning af Anlægget af en Rendesten paa Slots- holmen i Trompetergangen, om hvilken mere nedenfor. Maaneden efter anbefaler han Rasch at komme hertil jo før jo heller, førend hans Fjender fik plat Overhaand hos Kongen²).

---

¹) K. D. VII, 709, VIII, 133, 569. ²) Ernstes Brevbog.

I Juni 1703 fik han af Kongen en skarp Paamindelse om at give Møde i Politiretten, hvori han hidtil hel sjelden havde vist sig, at Kongens Tjeneste ikke skulde blive for- sømt paa Grund af hans Udeblivelse. Fra Februar 1704 besørgede han ogsaa sit Embede alene uden Ernstes Med- hjælp, men døde 8. Jan. Aaret efter¹⁾.

Han efterfulgtes af den berømte Astronom Ole Rømer, der havde været Medlem af den Kommission, der udarbejdede Politiforordningen af 22. Okt. 1701. Denne dygtige Viden- skabsmand var tagen i Brug i alle mulige Kommissioner og blev nu sat i en Stilling, der end yderligere optog hans Tid, saa der næppe blev megen Lejlighed for ham til at besørge sit Professorat og passe sin Stilling som Observator. Af hans Indberetninger til Kongen fra 1705 ses det, med hvilken Energi han arbejdede paa at forbedre de forskellige Ting, der hørte under hans Omraade som Politimester.

Da Gammeltove en Tid lang „umanerlig“ havde været opfyldt med Hø- og Halmlæs, saa der ikke var Rum til Kornvogne eller andre Varer, befalede han, at alle Vogne med Hø og Halm skulde holde paa Pladserne indenfor Volden ved Vester- og Nørreport. Han sørgede for, at Gaderne bleve rensede for de store Dynger af Sne og Uren- lighed, saa der i 14 Dage blev udført 4200 Læs. Hos Bagerne og Slagterne gjorde han Undersøgelse om Vægten og Prisen paa Brød og Kød og udvirkede i kort Tid, at Tiggeriet for en stor Del blev afskaffet, ligeledes blev der nu mere skarpt Tilsyn med Nattesæde og Drikkeri i Værtshuse om Søndagen. Han lod Sortedamssø rense og forbedrede Brand- væsenet²⁾. Rømer døde 19. Sept. 1710.

Rømer efterfulgtes af ovennævnte J. B. Ernst, der da var 47 Aar. Han havde i sin Tid rejst udenlands, var i 4 Aar Sekretær og Informator hos Prins Kristian og fulgte

---

1) K. D. VII, 706, 718. 2) O. Rømers Indberetninger for 1705. K. D. V. 791—804.

denne 1695 paa en Rejse i Udlandet, paa hvilken Rejse Prinsen døde. Siden var han en Tid Rasches Medhjælper og var Censor ved Aviserne. 24. Nov. 1703 blev han Borgmester. Han var en Mand med Indfyldelse ved Hoffet, hvorfor han skriver 1701: „Jeg har haft den Lykke at rekommendere mangan brav Karl til Employ“.

I Begyndelsen af hans Embedstid indtraf Pesten, der gav ham meget Bryderi. 1716 var der stor Misfornøjelse med ham, saa der paa Børsen og Raadhuset fandtes Smædeskrifter opslaaede. Der udstødtes i den Anledning et kgl. Reskript af 27. Nov. 1716, „at bemeldte Skandskrifter ere i sig selv meget ukristelige, forargelige og æreskændende Pasqviller,“ hvorfor de offentlig skulde brændes paa Nytorv af Bøddelen, og det blev paabudt alle inden 8 Dage at levere Kopier eller Originaler i Politikamret under Kongens højeste Unaade og 500 Rdl. Mulkt, ligesom enhver, der havde nogen Kundskab om Forfatteren, ufortøvet skulde meddele dennes Navn, mod Belønning af 100 Rdl., hvorimod Angiverens Navn skulde holdes skjult. Grunden til Smædeskriftet ses af følgende Skrivelse fra Ernst¹⁾:

„Næstleden Vinter ved de Svenskes truende Indfald befalede H. Majestæt Kongen Heste af alle Huse til Stykkernes (Kanonernes) Opførsel, som skede med Nidkærhed, skønt Ordren blev først om Aftenen Kl. 8 kundgjort, uanset den onde Snestorm og Frostvejr, saa om Morgenens aldrig manglede Heste. H. Majestæt bevirkede dernæst, at H. kgl. Højhed til Gyldenlund kunde af Indbyggerne godvilligen gøres Tilførsel af Møg; de fleste vare ganske villige, men en og anden fornemme Mand sagde: Politimesteren vil gøre os paa Sidkasten til Bønder. Øxernes Forskaffelse til Norge har og gjort mig mangan Fortræd. E. K. M.'s Befaling til mig at logere Rysserne har jeg gjort med al mulig Nidkærhed og til Ryssernes Fornøjelse, formenende at gøre

¹⁾ K. D. VIII, 402 med Indlæg.

E. K. M. dermed synderlig Tjeneste, at Rysserne bleve paa bedste Maade kontenterede og holdte udi god Humør imod denne Nation, men det inkommoderede og gjorde og en og anden Indvaaner fortrædelig imod mig“.

Han havde mange Ærgrelser. Da han takkede Kongen for hans Protektion i Anledning af nævnte Smædeskrifter, skriver han: „Udbeder jeg mig allerunderdanigst E. K. M.'s videre Protektion, saasom ingen Dag bortgaar, at jeg jo med en ny Attaqve af mine Fjender prosekveres“. Undertiden blev han ligefrem overfalden paa Gaden. Han skriver saaledes 29. Nov. 1716: „Igaar blev den Soldat, som havde med dragen Kaarde uden Føje hugget og saaret min Hest for Chaisen, hvori jeg sad, udi Krigsretten dømt 6 Gange at løbe igennem Spidsroder“.

I Okt. 1718 indkom en anonym Klage til Kongen over Ernst, „hvorudi andrages adskilligt imod dig og den Urigtighed, som udi Politivæsenet skal foregaa,“ hvilken sendtes til hans Erklæring, men den er ikke kendt¹⁾. Den er formodentlig skreven af Torvemester Nagel, med hvem han ved den Tid havde Strid, hvorom nedenfor.

Krigsaarene, i hvilke han virkede, vare ikke heldige til at tilvejebringe rolige Tilstande i Staden, og der foregik mange Uroligheder, hvorpaa han ikke kunde raade Bod.

Ernst døde 22. Dec. 1722 og blev med stor Pragt begravet i St. Petri Kirke ved Aftenstid, og dog var hans Bo fallit. Man faar Indtrykket af, at han var en virksom og dygtig Mand. Hans Rapporter, af hvilke mange ere bevarede, vidne om humoristisk Sans²⁾.

Ernstes Efterfølger Johan Filip Ratechen³⁾ træffe vi første Gang som en af de Studenter, der 1705 søgte de pietistiske Forsamlinger. Han blev Aaret efter Bestyrer af

---

1) K. D. VIII, 459. 2) Ernstes Rapporter findes dels i Indlæg til kgl. Reskripter, dels i to Pakker i Rigsarkivets 2. Afd. 3) En Peter Ratechen var paa hans Tid Amtsforvalter paa Møn.

Dronning Louises Gods Hørsholm. Af denne Bestyrelse havde han megen Modgang; 1718 løb han Fuldmægtig Jakob Almenstrup bort med en Del af Kassen og vigtige Papirer, og efter Dronningens Død 1721 blev der foretaget Undersøgelser af hans Regnskaber, hvilke Undersøgelser begyndte 5 Dage efter hans Udnævnelse til Politimester, hvortil han beskikkedes 15. Jan. 1723. I de 3 Aar, hvori han fungerede som saadan, svævede Sværdet over hans Hoved, indtil han blev overbevist om at have forfalsket Regnskaberne, hvorfor han i 1726 blev arresteret og derpaa opkaldt i Konsillet 2. Marts, hvor hans Afskedigelse blev ham kundgjort. 13. April fik han Rejsepas; hans Formue blev konfiskeret til Dækning af Gælden og han forvistes fra Kongeriget¹⁾.

Ratechen synes at have været en Mand af en venlig Karakter. Han var meget musikalsk; i hans Bo fandtes to Cremonenser Violiner, en til 30 og en til 16 Rdl., en Violin med Skildpadde og Elfenben i Kanten, vurderet til 16 Rdl., desuden 70 Numre Noder, foruden c. 450 Bøger. At han ogsaa, skønt ugift, har været omgivet af Luxus, ses af, at hans Løssøre paa Avktionen efter ham indbragte 4684 Rdl. Hans Ydre var i Forhold til hans Samtidiges noget besynderligt, thi han bar ikke Paryk, men Kalot paa det skaldede Hoved.

Det kunde ikke undgaas, at han undertiden kom i Konflikt. Ubehagelighederne med den afskedigede Torvemester Daniel Nielsen omtales andensteds, men hans Føjelighed greb ind i Byfogdens Interesser. Denne skriver saaledes 1725:

„Hvis velædle og velb. Hr. Justitsraad og Politimester Ratechen var en Gang eller to for at føje Folks Ansøgninger indfaldet mig udi det mig allernaadigst anbetroede Byfoged-Embede, eller den Indpas, som han paa Folks Persvation mig Tid eller anden har gjort i mit Embede, kunde nogenledes

¹⁾ Pers. Tdskr. I, 285—86.

hentydes at vedkomme hans Embede efter D. M.'s allern. Forordninger Politien vedkommende, da skulde det være langt fra mig, at jeg saadant om ham allerunderd. for D. K. M. skulde angive, men siden han efter min allerunderd. Formening saa tidt og ofte følger Folks Ansøgninger og befatter sig med de Ting, som baade ere stridige imod D. M.'s Interesse, Politien uvedkommende og som D. M.'s allern. Lov og Forordninger strikte autorisere mig at forrette“ o. s. v.

Byfoged Krøyers Klage gik ud paa følgende:

For kort Tid siden har Ratechen arresteret en Person ved Navn Marqvi for Gæld paa over 100 Rdl., han var skyldig for Fortæring i sit Logement, og dømt ham til skadesløs Betaling; en anden har han tildømt at indfri sin Vexel paa 50 Rdl.; for faa Dage siden har han ved sine Betjente paa Komediehuset gjort Arrest i Montaignus Kasse, som han havde indsamlet af dem, der besøgte Komedierne, og da Byfogdens Fuldmægtig efter indkommen Rekvisition vilde gøre Arrest i de i Kassen forefundne Penge, have Politibetjentene betjent sig af det Tegn, Kongen havde forundt dem, og derved gjort Arrest i Pengene. Hans Majestæt erindre sig ogsaa den Affaire med den fremmede Person, hvis Bo Politimesteren arresterede efter Kongens forrige Livkarl, Adam de Willatz Begæring.

Politimesteren undskyldte sig med alene at have gjort dette forat tjene Folk, efterdi det ikke koster dem noget at lade Sagerne udføre ved Politikamret og Sagen der kan afgøres i kort Tid, men han lovede ej efterdags at gøre Byfogden Indpas i hans Forretninger¹⁾.

I Marts 1726 læstes i Politi- og Kommercekollegiet Oversekretær Møinichens Brev af 16. Marts, „at Kongen har dimitteret Justitsraad Ratechen fra hans Politimestercharge og befalet Møinichen at kalde Ratechens Fuldmægtig Johan Arentzen for ham, at han ad interim samme

¹⁾ Politi- og Kom. Koll. Mem. Bog 1723 fig. S. 327—28.

Betjening forsvarligen skal forestaa og forrette“. 27. Maj 1726 skrev Politi- og Kommercekollegiet til Kongen: „Vi undse os at forestille, hvor højt Fornødenheden udkræver, at der igen bliver beskikket en ny Politimester, hvis Bestilling nu næsten paa 8 Maaneders Tid og siden forrige Politimesters Arrest af en Politifuldmægtig under Collegii Direktion er bleven forrettet“¹⁾).

En Mand af en ganske anden Art blev Ratechens Efterfølger, den brutale Hans Himmerich, der oprindelig var Student, men nu i en Alder af 44 Aar var kommen hjem efter 20 Aars Tjeneste i russisk og polsk Krigstjeneste og med Titel af Oberst. Han udgav et filosofisk Skrift, som han helligede til Dronning Anna Sofie, hvem han smigrer ved at rose hendes høje Forstand og ualmindelige Aands-evner. Da han siden blev gift med Dronningens Kammerjomfru Elisabeth Bjørnskov, er det sandsynligt, at det er gennem kvindelige Forbindelser, han har skaffet sig Protektion.

I Politi- og Kommercekollegiets Møde 13. Sept. 1726 lod han oplæse sin Bestalling af 2. Sept., men det varede kun kort, inden han søgte at løsrive sig fra enhver Afhængighed af dette Kollegium. Allerede 25. Sept. bad han Kongen om at erklære, at han alene afhang af Hans Majestæt „uden ved noget Indbrud af andres Anordninger at se mig gjort umyndig“. Han mente, at han alene, og ikke Kollegiet, havde at afgøre Politibetjentenes Antagelse, Afskedigelse og Løn samt Politikassens Bestyrelse, og bad om Ansættelse af en Politifiskal, „der skal være Politimesters højre Haand“. Da han ikke havde Borgmesters Løn som sin Formand, bad han nu om at maatte nyde det halve af Politibøderne og Ret til at idømme Bøder indtil 20 Lod Sølv, hvoraf han saa vilde lønne Politi-

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 46, Indlæg til Resk. 21. Juni 1726.

fiskalen. Han blev derpaa beskikket til Borgmester allerede 2. Oktober.

Da Kollegiet i Dec. 1726 havde bestemt, at han skulde lade trykke Plakater om Gadernes Renholdelse og Politibetjentenes Tilsyn med denne, skrev han til Kammerherre Holstein, at han ikke havde saa gode Venner i Kollegiet, som han kunde vente, og derfor nødig vilde have Mundkrig med hele Kollegiet, men heller i en lukket Missive vilde forestille Kammerherren, at ingen uden han selv kunde gubernere over hans Politibetjente, hvem han havde nødig til andet. Det forlangtes, at han skulde have Inspektion med Renovationen, men der var aldrig meddelt ham Kopi af Renovationskontrakten og han havde aldrig set Gadeinspektørernes Instrux.

Derpaa holdt han sig en Maaned borte fra Kollegiet og undskyldte sig med Sygdom¹).

1727 beklagede Grev Wedel Jarlsberg sig over Politifiskal Hjort, der havde læderet hans Avditør paa hans gode Navn og Rygte, og over Himmerich, „fordi han uden dertil given Føje udi et uforskammet Brev til Grev Sponneck har beskyldt ham for Rettens Fornægtelse i en Sag imod Grenader Heins og „Medkonsorter“, og forlanger, at Politimesteren skal gøre ham Afbigt. Pol. og Kom. Kollegiet svarer dog, at det ingen Magt har til at sætte Politimesteren til Rette²).

Himmerichs Adfærd mod Jøderne er et tilstrækkeligt Vidnesbyrd om hans Sinds Raahed, og hans Opførsel ved Kjøbenhavns Ildebrand kan ikke give noget stort Begreb om hans Dygtighed. Dog har han vistnok været energisk i flere Henseender, hvorom en af ham udgiven Samling af Politiplakater bærer Vidnesbyrd. Man har ikke haft videre gode Tanker om ham, da ellers ikke saadant Rygte kunde opkomme, at han under Pesten havde plyndret i forladte Huse og at

---

¹) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 319—20. ²) Smstds S. 460—61.

han var bleven afsat paa Grund af usømmelig Opførsel. Han har vistnok haft megen Lighed med en af sine Efterfølgere, Konferensraad Fædder ved sin arrogante Optræden med embedsmandig Vigtighed.

1728 brændte hans Gaard paa Graabrødretorv tilligemed Renovationskassen, der indeholdt 4000 Rdl., men han fik 18. Juli 1730 Eftergivelse af den halve Sum, forat han saa meget før kunde faa Penge til at forsyne den afbrændte Grund med ny Bygninger. Den afbrændte Gaard maa ogsaa have været ny, thi den beskrives saaledes i et Avertissement i Extraordinaire Relationer 5. Juli 1728:

Udi Velædle og Velbyrdige Hr. Politie-Mester og Borge-mester Himmerichs' iboende Gaard paa Graa Brødre Torv beliggende, ere nu til førstkommende Michaelis paa den øverste Etage udi bemeldte Gaard til Leye at bekomme sær beqvemme og vel indrettede Værelser for en dertil Lyst-havende, tillige med hans Familie, hvilke bemelte Wærelser bestaar 1. udi en sær stor og rum begreben Sahl af 8te Fag Grund-muur, med Vinduer og Udsigt omkring til Torvet og Gaden omklædt inden til med rødt malet Tapetzerie. Udi samme Sahl er en vel indrettet Camin ziiret oven til med et skønt Skilderie. Dernæst 2. en mindre Sahl paa 3 Fag, ligeledes ud til Gaden, behengt med Silke-Tapetzerie og med en ziirlig Blafong under Loftet; Udi hvilken samme Sahl er en beqvem Vindovn. Næst derved 3. er et lidet Apartement paa 2de Fag ligeledes ud til Gaden, beklædt med Silke-Tapetzerie, samt en smuk Plafong under Loftet, beqvem til et Sovekammer. Ved Siden af forbemelte Wærelser er 4. ud til Gaden en liden daglig Stue, som er malet, med Wind-ovn udi, hvorved paa den ene Side er indrettet et beqvemt Gevurtzkammer, og paa den anden Side et beqvemt Skriver-Kantor eller Kammer af et Fag, alt ud til Gaarden, bestaaende af 3 Fag, og omhengt med ulden Tapetzerie; hvorudi ligeledes er en beqvem Windovn. Til disse Wærelser er fra Porten af, hvorigienem en god Indkiørsel til Gaarden, strax

i Forstuen en meget magelig Opgang, paa Italiensk Maade indrettede Trapper, og ligeledes paa den anden Side af Wærelserne Nedgang til det der tilhørende vel og rumt indrettet Køkken, samt Fade-Bord, saa og 2de Kiellere. I Gaarden er en stor og skøn Wedhammer; Et Wognskuur, samt Staldrum til 4 Heste, med vel dertil aptered Lofts-Rum. Ligeledes er der og udi Gaarden fersk baade Spring og Pompevand. Skulle nogen forlange at see forbemelte Wærelser og dertil specificerede Pertinentier, om de dem, til for Leye at beboes, maatte anstaae, staar det dem frit fore udi meerbemelte Hr. Politimesterens Gaard sig derom behageligst at lade indfinde, da Leye-Accorten kand derom blive sluttet.

Himmerich synes fra først af at have staaet sig godt med Oversekretær Møinichen, der laante ham 1500 Rdl., som han skulde have betalt i Juni Termin 1728, men han betalte kun 500 og undskyldte sig med, at han vel havde ventet sig Penge fra sin gode Moster Fru Stiftamtmandinde Pentz, men hun havde undskyldt sig med ingen at have i Øjeblikket. Fra den Tid bliver Tonen anderledes i Møinichens Skrivelser til ham. Han skriver saaledes 22. Juni samme Aar i Anledning af, at René Montaigu havde klaget til Kongen over en Person, der lod sig og sine Exersitser se for Penge til Præjudice for de danske Akteurer, at Politimesteren ifølge Reskr. af 14. Okt. 1726 havde faaet Tilhold om at se til, at ingen gjorde de danske Akteurer Hindring eller Præjudice, og paamindede ham om at handle derefter, „at H. Majestæt i slige Tilfælde, hvor han sin allernaadigste Villie har deklareret, for Klagemaal kan blive umolesteret“. 19. Juli erindrede han Himmerich om denne Skrivelse, da denne havde meldt, at Gen.-Major Arnold vilde lade spille franske Komedier, og bad ham om if. nævnte Reskript at „ville behage at gøre sit Embede“. „Thi vil jeg da vente Hr. Politimesters gode Svar, hvad heller den

ovenbemeldte kgl. Befaling med allerunderdanigst Observance kan vorde efterlevet eller ej¹⁾).

Ved Kristian VI's Tronbestigelse foregik mange Afskedigelser, og Himmerich blev ogsaa fjernet. Grunden dertil kendes ikke, men at den har været vanærende for Himmerich ses af, at han betegnes som „civiliter mortuus“, og Rygtet sagde at han var greben in flagranti paa en af Kjøbenhavns Kirkegaarde. Man vilde ogsaa vide, at han havde under Pesten været med til at plyndre pestsmittede Huse, alt Vidnesbyrd om, hvad man kunde tiltro denne Mand. Tilsyneladende kunde den ny Omordning af Politiet ved Frdn. 5. Jan. 1731 have været tilstrækkelig Grund til hans Fjernelse, og af Betænkningerne til Forordningen ses det, at man var utilfreds med den Maade, hvorpaa Politiet var ordnet i hans Tid. I hans Eftermand Erik Torms Bestalling af 19. Feb. 1731 staar alene, at han træder i Himmerichs Sted, „som vi fra samme Politimesters Embede have forløvet“.

Da O. Rømer 1705 var bleven Politimester, søgte han at faa Politiet forsynet med bedre Personale. Herom skriver Politikollegiet Aaret efter, at Rømer „fandt strax i Begyndelsen en stor Hinder udi sine Forretninger, saavel formedelst Politibetjentene ej vare saa mange, som han behøvede, som og fordi de, som der allerede i den forrige Politimesters Tid vare antagne, vare komne udi en ond Vane med en og anden Selvraadighed“. Han afskedigede derfor en Del af dem og antog andre paa fast Løn med strengt Forbud, „at de intet, hverken Bøder eller Aftingninger, Foræringer eller andre Accidenser af nogen skulde oppebære“. Rømer selv skriver ved samme Tid: „Det er mærkeligt, at ved min Tiltrædelse til Bestillingen angave sig mangfoldige Sollicitanter, som ved Politien søgte at employeres, og nu, siden jeg tvende af dem for Udygtighed eller anden befunden Fejl har kasseret, er jeg i Besværing at finde en eneste dygtig

---

¹⁾ Oversekr. Brevbog.

og skikkelig Person til en Plads igen at forsyne, alt for den ringe Løn, jeg har dem at tillægge og den Opsigt, de holdes under¹⁾).

Ved Reskript af 20. April 1706 bevilgedes der til Betjentenes Løn Politimesteren 1050 Rdl. af Renovationskassen, foruden de 2 Trediedele af Politibøderne, der vare bestemte ved Frdn. af 22. Okt. 1701, hvilket stadfæstedes 1727²⁾). Da Magistraten havde faaet Inspektionen med Renovationen, nægtede den at udbetale Betjentene Løn af Renovationskassen, hvorover der udspandt sig en Strid 1729 med Politimester Himmerich.

Rømer havde faaet Tallet bragt op til 10; 1726 var Tallet det samme, thi det ses, at der da lønnedes 5 med 20 Rdl., 2 med 25, 1 med 30, 1 med 50 og 1 med 60, men da var der desuden en Torvemester, der fik 75 Rdl., en Kopist, der fik 50, en Protokollist og en Fuldmægtig, der hver fik 150. Foruden disse lønnedes en Fyrbøder med 20 Rdl. og en Fejekone med 17 Rdl. 2 $\frac{1}{2}$ ³⁾).

Mange Betjente vare afskedigede Militære. Saaledes ses det, at Frederik Reiser, Fader til den navnkundige Stadschirurgus Reiser, 1703 kom ind i Livgarden, men blev afskediget 1710 paa Grund af, at han var bleven farlig saaret i Skaane. Derpaa blev han 1711 antaget som Rømers Fuldmægtig forat have Tilsyn med Renselsen af smittede Huse i 3 Kvarterer af Byen og var dernæst Protokollist ved Politikamret „med kontinuerlig Okkupation fra Morgen til Aften“. En anden med militær Fortid var nedenfor omtalte Torvemester Nagel. Johan Arentsen blev Kopist ved Politikamret 1712 efter at have været Tjener hos Politimester Ernst 6—7 Aar⁴⁾

---

1) Indlæg til Reskr. 20. April 1706. 2) K. D. VII, 723. 3) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 87. 4) Rigsarkivet. Suppliker 1702—30. Om Reiser se videre Sønnens Ildebrands- og Forfølgelseshistorie.

Politibetjentene bare næppe lovbefaleet Uniform. Det ses af et Tingsvidne, at en af dem 1725 gik i en graa Kjøl med røde Opslag.

1724 aflagde 9 af Politiets Personale Ed til Politimester Ratechen, idet de 5 havde svoret til dennes Formand Ernst, og 1727 fremstilledes 10 Politibetjente første Gang for Politi- og Kommercekollegiet, saa det synes, at Ratechens Efterfølger Hans Himmerich har afskediget adskillige. Der var saaledes en ved Navn Barthold Høvisch, der havde tjent baade i Ernstes og Ratechens Tid, men 1728 klagede over sin Afskedigelse; han siger selv, at han havde tjent som Volontør ved Rentekamret og Generalkommissariatet, havde som Borger i 30 Aar svaret Skatter og i Krigstiden lidt stor Skade paa sin Kapital¹). En anden ved Navn Hans Jensen Juel blev 1725 afsat af Politi- og Kommercekollegiet, „saasom han tilligemed nogle af Badskeramtet havde jaget efter Hofprædikanten Mag. Conradi's Tjener, formedelst de havde ham mistænkt for Fuskeri paa Barberprofessionen, hvilket de ikke have kunnet overbevise ham“. Derfor blev Juel irettesat, men „han beteede sig uskikkelig for os i Retten den Dag, Dømmen gik over ham, han og desforuden ikke er bekvem til at være Politibetjent, eftersom han ikke er saa tilforladelig, som han burde være“. Den anden Politibetjent, der havde været med Juel, blev derimod benaadet af Kongen i Henseende til hans høje Alderdom, fattige Tilstand og mange Børn²).

Politiet optraadte vistnok ofte meget vilkaarligt. Saaledes skriver Magistraten 6. Feb. 1715. „hvorledes en Del Borgere og Stolemagere besvære sig over Politibetjentenes Medfart imod dem saavel som over en paa Politikamret imod dem ergangen Resolution, og da vi ere forsikrede paa, at det ingenglunde er Deres Måjestæts allernaadigste Villie, at

---

¹) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 635. ²) Sammes Mem. Bog 1723 fig., S. 757. Oversekr. Brevbog 26. Okt. 1725.

Borgerskabet, som kommer tilsammen i Skikkelighed og fornødne Samlinger, saaledes skal mishandles,“ bad Magistraten Politi- og Kommercekollegiet mæge det saa, at de dømte kunde blive fri for Straf og Betjentene tilholdes „at bruge nogen Moderation imod Borgerskabet“.

Over en Politibetjent Henrik Bang klagede de Folk, der arbejdede ved Brolægningen 1729, „at han paa Gader og Stræder, hvor de arbejde, tilføjer dem Hug og Slag, som og jager dem fra et Sted til et andet, forbyder dem at oppebære deres fortjente Penge eller afmaale deres Arbejde, uden han er hos, han har ogsaa sagt, at han vil ruinere deres Lav, forlanger af dem 2 β for hver Favn Bro, forbyder dem at gaa fra deres Arbejde og bære Lig, siger at han ikke æstimerer deres Lavsartikler“ o. s. v.¹⁾

De fleste Politibetjente synes at have holdt Beværtning, men de toge hverken Borgerskab eller fik Magistratens Bevilling.

Da en Betjent 1713 skulde indkræve en Bøde, kaldte en Kone ham for en sulten Hund. Manden støvnedes, maatte give Bøde til de fattige og erklære, at hans Hustrus Forseelse er i hans Fraværelse sket af kvindelig Skrøbelighed og Overilelse, ligesom han fik Tilhold om i Fremtiden at holde sin Hustru til større Beskedenhed²⁾. Da nogle Betjente 1724 en Søndag efter Kl. 2 gik ind i en Kælder, hvis Dør stod aaben og hvor der var fremsat Spise, ligesom de fandt 4 Personer i Skænkestuen, brugte Konen „grove og utilbørlige Ord“ imod dem, uagtet de fremviste Polititegnet.

Som Exempel paa Politibetjente fremstilles her de to Torvemestere Carl Casper Nagel og dennes Efterfølger Daniel Nielsen.

Den første Udgave af „Peder Paars“, der udkom 1719, har Holberg dediceret til „Indbyggerne i de Nyboder,

---

¹⁾ Sammes Res. Prot. Nr. 7, S. 682—84. ²⁾ Politiretsdom 20. Okt. 1713. Mem. Bog. 1723 fig. S. 150.

dem, som bo langs ved Volden, item alle dem, som høre under Seigneur Nagels Fane“. Paa Torvedagene var der indtil Kl. 10 oprejst en Fane paa alle Torve, ved Portene og Stranden forat betegne, at indtil den Tid maatte Borgerne kun forsyne sig til deres Huses Fornødenhed, medens det var forbudt at gøre Indkøb til videre Forhandling¹). De, der hørte under Nagels Fane, vare altsaa Torvesidderne og Smaahandlerne. Han var beskikket til Torvemester under Pesten, da man havde oprettet Torve udenfor Portene, thi 17. Nov. 1711 findes den Oplysning i Kommercekollegiets Protokol, at Politimester Ernst den Dag „præsenterede Brev og Instrux for 2 Torvemestere, Carl Caspar Nagel ved Nørre- og Johan Henrik Høyer ved Vesterport“. Nagel var en gammel Militær, der havde tjent ved Garden til Fods og været med de danske Hjælpetropper i Irland og Braband²).

1712 beklagede Toldinspektøren sig over, at han paa Torvet, der holdtes ved Konsumtionsboden, gjorde en saadan „Allarm og Konfusion“ ligeoverfor en Bonde, der kom med 2 Lam, at Kontrolløren ikke kunde forrette sin Tjeneste, og da Inspektøren satte ham i Rette, løftede Nagel sin Stok og brugte mange uforskammede Ord imod ham³).

I samme Sommer kom han i Slagsmaal med Vinhandler Chr. Sohl paa Nørregade. Nagel klagede over, at Sohl havde slaaet ham under hans Embedsforretninger, men da det bevistes, at Nagel vel om Morgenens havde „gjort Forretning“ hos Sohl paa Embedsvegne, men at de om Eftermiddagen alene havde været i simpelt Gade-Slagsmaal, henviste Politiretten Sagen til Byretten⁴). I Byfogedregnskabet for 1713 anføres, at han var dømt til at bøde 3 Gange halvfemte Lod Sølv, fordi han „med en Pistol havde skudt Peder Holter i Ansigtet fuld med løst Krudt“.

1) Femte Del S. 153—54. 2) Kbnh. paa Holbergs Tid S. 118.

3) Smsteds S. 348—49. 4) Politiretsdom 2. Avg. 1712.

10. Avg. 1713 kom Nagel ind i Vinhandler Lunds Hus paa Købmagergade ved Kl. 1 og forlangte en Pægel Vin; da han havde taget sig en Slurk, gik en tilstedeværende Konsumtionsbetjent Schrøder, der med sine Kammerater havde været til Begravelse, hen og „tog uden Meddelelse og Forlov Nagels Glas med Vin, drak det ud og bed Glasset udi Stykker med hans Tænder, hvorover Nagel med Billighed vel maatte finde sig affronteret og spurgte, om saadan Adfærd skede ham til Affront. Derpaa da Schrøder med hans andre Kammerater vilde Nagel til Livs, mens Nagel, som saa sig overmandet og saa for Øjne, at han kom til kort, søgte derfor sin Retirade og lod forblive sin Hat udi den første Stue, hvor han var. Over denne Allarm kom Værten til og bragte disse Konsumtionsbetjente til Rolighed, og gik de saa bort. Da Nagel saa sig befriet af denne hans Arrest, tænkte han først paa sin Hat, men den var ikke at finde nogensteds, maatte saa hjemmefra lade sig hente en anden Hat og gik saa op til Politimesteren forat aflægge sin sædvanlige Rapport om, hvad den Dag paa Torvene kunde være passeret“.

Udenfor Politimesterens Gaard i Frederiksborggade stødte han sammen med de 5 Konsumtionsbetjente, der havde været i Vinhuset, og spurgte dem, om de vidste noget om, hvor hans Hat var bleven af, skældte dem for Tyve og forlangte, de skulde betale ham hans Hat, hvorpaa de fore ind paa ham. En af Konsumtionsbetjentene sagde vel: Kom lader os gaa bort fra den Kanaille, hvorpaa enkelte vel gik nogle Skridt tilbage, men kun for at fare løs paa ham igen. Nagels Prokurator fremstiller Sagen videre saaledes: „Nagel, som saa sig overmandet, raabte Gevalt, Gevalt; besynderligen da Konsumtionsbetjentene flanqverede imod ham paa alle Kanter med dragne Kaarder. Over denne hans højtbedrøvende Stemme, som skraldede knap det sjette Hus fra Aktionen paa den ene Side ind udi Pustervig, hvor Politibetjentene Daniel Nielsen og Anders Christian boede, kom disse begge Politi-

betjente udspringendes af deres Hus til Aktionen og saa Nagel omringet iblandt dragende Kaarder“. Politibetjenten Knud Nielsen, der havde hentet Nøglerne til Politikamret hos Politimesteren, kom til i det samme, og Politikopist Johan Arentsen, der i Gaarden hørte Larmen, kaldte de andre Politibetjente til Hjælp forat afværge Mord, saa de kom paa Gaden uden Hat og uden Kaarde, hvorpaa der blev et vældigt Slagsmaal, under et stort Opløb, hvor Konsumtionsbetjentene bleve overmandede; de 4 førtes til Politimesterens Gaard og derfra med militær Vagt til Raadhuset.

Byfogden tilfandt imidlertid Nagel og Politibetjent Daniel Nielsen at betale Bøder og Processens Omkostning, og Sagen indstævnedes for Magistraten, der 26. Juni 1715 stadfæstede Dommen, idet der gjordes gældende, at det var Nagel, der først havde slaet med Kaarde, og Daniel Nielsen havde slaet en Borger og dennes Kone med sin Stok, medens den ene Konsumtionsbetjent først havde trukket Kaarden, efterat Daniel Nielsen havde kastet ham paa Jorden og slaet ham med sin Stok. Nagel havde faaet et Saar i Haanden, idet han understøttet af en Hestgarde og en Politibetjent havde revet en Kaarde ud af en Konsumtionsbetjents Skede. Prokurator Truels Smit siger om Nagel, at han „nok er bekendt for adskillige Kiammerier“¹⁾.

Et Fjerdingaar efter blev Nagel overfalden paa Amagertorv, hvorom Politimesteren giver følgende Beretning²⁾:

„Med muligste Vinskibelighed har jeg inkvireret om det Overfald, Torvemesteren Carl Casper Nagel næstleden Lørdag Aften er tilføjjet paa Amagertorv, og af vakre Mænds, som omkring boende Købmænds og Borgeres Udsigende, har jeg fornummet, at Aktionen har rejst sig af benævnte Nagels Funktion, da han efter Forordningen tilholdt Amagerbønderne og Kvinder at begive sig fra Torvet, saa at det imod

---

1) Magistratens Domprotokol 1715 S. 329 flg. 2) Indlæg til Reskr. 8. Dec. 1713 (K. D. VIII, 304).

Søndagen kunde renses, hvorpaa da alle Amagere undtagen trende Kvinder begav sig fra Torvet efter Sædvane, men disse Kvinder bleve, Advarsel uagtet, besiddende, og vare tilstede hos dem 3 Artilleribetjente og tvende Matroser, som forment Nagel herudinden, sigende, han skulde lade dem sidde, hvorimod Nagel foreholdt dem, det saaledes at være af E. K. M. forordnet og at de intet havde at hindre ham i hans Funktion, ombedende dem, de vilde lade ham være med Fred, han havde intet med dem at bestille og de ej heller med ham. Dog de moqverede sig over Nagel, sigende, han skulde lade disse Kvinder sidde og fortjene sig en Skilling. Nagel raabte igen: „Min Ven, jeg har intet med eder at bestille, jeg rider udi min Funktion“. Saa har tvende Artilleribetjente, den ene efter den anden, grebet Hesten i Tøjlen, Nagel rykkede derpaa tilbage med Hesten, endnu formanende dem, hvilket saa lidet frugtede, at de uddrog deres Kaarde, Nagel derefter sin ligesaa og udi Aktion huggede en Artilleribetjent over Hovedet, vides ej om til nogen Skade eller ikke, dog retirerede de sig derefter, og iblandt den ene Artilleribetjent, ind udi Fru Assessorinde Crakowitzes Hus og tabte undervejs sin Skede, som Nagel lod optage til Vidnesbyrd imod denne Angriber og beklagede sig for de udi Mængde forsamlede Folk, at han saaledes blev overfalden udi sin Forretning. Udi det samme vorder en Sten, omtrent to Næver stor og som jeg før ansaa for en Bergværkssten end for en Brosten, kastet ham fra bag til paa Hovedet, hvoraf han har bekommet et Saar dobbelt, hvert en Finger langt. Nagel sank derpaa maalløs og udi Besvimelse fra Hesten ned paa Torvet, blev dog af nogle medlidende brave Folk optaget, forbunden udi M. Fabritii Hus, af Madame Krakowitz inviteret i hendes Stue, af Hr. Hofapotheker Becker, som paa Rygtet kom tilløbendes med sine Remediis, endelig, fra en Besvimelse til den anden var overstanden, bragt til rette igen, saasom

Nagel allerede var blaa udi Ansigtet og ellers var bleven suffoceret i hans eget Blod.“

Nagel havde ellers klaget over, at samme Eftermiddag var han bleven truet af en Strandkvinde, at han inden Aften skulde faa en Ulykke. 29. Nov. 1716 skriver Politimester Ernst, at en Matros, der havde stukket Nagel i Brystet, ved Admiralitetsretten var dømt til at kølhales tre Gange og udrede 16 Rdl. i Barberløn.

Det er ikke saa underligt, at Politimester Ernst kan skrive om Nagel, at han i Felttogene havde faaet mangfoldige Saar foruden sine Torveblessurer¹⁾, hvilket sidste synes at betragtes som en selvfølgelig Sag. Han synes at have haft en vældig Røst, der omtales i ovenomtalte Sag om Kampen med Konsumtionsbetjentene, som at den „skraldede“; Ernst skriver 1717, at han „med svar Røst“ hindrede en Lakaj i at hugge en Person med sin Kaarde, og hans Raaben paa Torvet forstyrrede 1712 Konsumtionsbetjentene i deres Arbejde.

Da han boede skraas over for Holberg i en Del af nuv. Nr. 39 paa Købmagergade, har Holberg vist ofte haft Lejlighed til at iagttage denne opblæste, uforskammede Person, der sikkert tog sig kostelig ud i sin Værdighed, naar han paa Torvedagene besteg sin Ganger og red omkring paa Torvene. Var dette ikke saa god en hjemlig Jakob von Thybo, som man kunde ønske sig?

Iøvrigt holdt han Thehus og Spisekvarter. Hans Hustru Lucie Abrahamsdatter døde 14. Maj 1717 og efterlod 2 Børn²⁾.

Han sad i daarlige Omstændigheder; den Bøde, han blev idømt paa Bytinget 1715 (se S. 303), havde han endnu ikke betalt 1723, og da hans Tjenestepige 1714 vilde have ham idømt Alimentationsbidrag, slap han med 30 Rdl. „i Henseende til C. C. Nagels enhver noksom bekendte

1) Kbnh. paa Holbergs Tid S. 118. 2) Smstedes S. 349.

slette Tilstand“. 1718 stævnedes han af Vinhandler Johan Sohl for Gæld, men han paastod at have givet Sohl Betaling i Fuglevildt og Fisk.

1718 kom han i stor Forlegenhed. Politimester Ernst klagede over, at han havde angrebet ham og hans Hustru med ærerørige Ord, og Ernstes Broder Barthold Stuve havde han overfaldet og ilde trakteret med Hug og Slag¹). I den Anledning blev der nedsat en Kommission, hvis Dom Nagel stævnedes for Højesteret. Det ses af denne, at Stuve 20. Sept. 1718 havde været i Nagels Hus, hvor de vare komne i Klammeri, men de gensidige Fornærmelser fandtes at kunne gaa lige op, „thi hvem der har været Aggressor, kan Ingen vide uden Nagels Hustru, som siger, at det var Stuve. Begge Piger have set ham med blot Kaarde og overalt have de nok begge været drukne og grove mod hinanden“. Fru Ernst havde Nagel skældt ud for Canaille og Rapsan og han dømtes til at bede baade Ernst og hans Hustru om Forladelse, bøde 6 Rdl. til Frelsers Kirke og udrede Sagens Omkostninger, medens Kommissionsdommen havde tilkendt Ernst at udrede disse sidste. Selvfølgelig blev han desuden afskediget.

Nagel boede endnu 1725 i Huset paa Købmagergade, men Omstændighederne vare nu vistnok kummerlige, thi i Aviserne 1722 tilbød han sin Hjælp, om nogen vilde lade tage Pletter af deres Klæder eller maatte behøve at lade renovere Guld- og Sølv-Brokade, Guld- og Sølv-Galloner samt Plumager. Han har giftet sig igen; 1726 opføres hans Enke som boende i Huset paa Købmagergade, men 1728 nævnes hun i Frederiksberg Kirkebog som død paa Ladegaarden.

Nagels Efterfølger Daniel Nielsen skulde ved sin Tiltrædelse ligesom sin Forgænger have haft 2 Rdl. ugentlig for Tilsyn med Møllerne, der malede Kongens Magasinkorn, men Magistraten skrev herom 10. Okt. 1718, at „det er Politi-

---

¹) K. D. VIII, 464—65.

mester saavel som os udi frisk Minde, hvor lidet og fast saa godt som intet saadan hans Opsigt frugtede,“ hvorfor det vilde være rettest at sætte hver Mølle under militærisk Opsigt.

1722 klagede Kandestøber Plenge over ham, at han havde brudt ind i hans Hus. Der havde nemlig en Dag nogle Amagerkoner efter Torvetid siddet udenfor dette, og da Daniel Nielsen vilde kræve Bøde af dem, flygtede de ind i Plenges Hus, hvor han fulgte efter dem. Torvemesteren blev imidlertid frikendt¹⁾.

Han kom en Aften Kl. 9 ned i en Kælder, hvor der sad tre Personer, som spillede Styrvolt og fik et Glas. De vilde da ophøre med Spillet, men Daniel sagde: Spiller ikkuns, og Værten sagde, at Klokkeren var ikke saa mange. Saa sagde Daniel til Værten: Hør du grove Knold, ved du ikke, at Tappenstreg er slaget, hvortil Værten svarede: Gud bevare os, maa man ikke tappe og drikke et Krus Øl, efterat Tappenstreg er slagen, vi er ingen Soldater. Derpaa gik Daniel ud og pøb i sin Pibe og kom ind med 3 Vægtere, og 5—6 Vægtere stode udenfor med deres Morgenstjerner. Daniel greb fat i Værten, rev hans Vest itu, og Konen blev saa betaget, at hun maatte lægges paa Sengen. Nu kom Knud Politibetjent til og sagde, at det ikke var Daniels Forretning, hvorpaa der blev stærk Tummel og baade Daniel og Vægterne sloge løs. De tilstedeværende vare Grev Vedels Folk, der logerede i Mads Limes Gaard, men spiste i samme Kælder. Det var vel dem, Daniel Nielsen tog for Soldater²⁾.

Ved Politiretsdom af 19. Nov. 1723 blev han fradømt sin Stilling, fordi han havde afpresset Varer fra Torvebønderne. Herover beklagede han sig til Kongen, idet han kaldte Dommen uretfærdig og fremkaldt ved falske Beskyldninger af hans Avindsmænd, hvorfor han søgte om fri Proces til at appellere Dommen. Han søgte at vække Kongens

¹⁾ Politiretsdom 18. Maj 1722. ²⁾ Bytingsprot. 18. Jan. 1723.

Medynk ved at fortælle, at han i 6^{1/2} Aar havde tjent som Betjent og 5^{1/2} Aar som Torvemester og var nu hjemfalden til Hunger med 3 umyndige Børn og „en paa faldende Fod til Barselseng af Alteration og Sorg sengeliggende Hustru“. Samtidig fremkom han med falske Beskyldninger mod Politimester Ratechen, der skulde have aftvunget ham det halve af konfiskerede Varer og saaledes forsynet sig med en stor Del Høns, Kyllinger, Æg, Ænder, Kapuner, Lam, Smør, Kirsebær, Blommer og Nødder, ja, engang taget 2 Daadyr, hvis Værdi efter Jagtforordningen skulde have været delt mellem Overjægermesteren, Kvæsthuset og Daniel Nielsen, men Ratechen paaviste, at Dyrene vare smaa Kalve, af hvilke den ene var raadden, og at de andre Beskyldninger ogsaa vare uden Hjemmel¹⁾.

En Politibetjent skulde være Fiskal, det er: han skulde inddrive Bøderne.

Politibetjentene bleve 1726 fritagne forat vidne for Byretten; de skulde i Politiforretninger svare for Politiretten, men i andre Sager for Borgretten som hidtil²⁾.

1705 foreslog Vægterinspektør Johan Husmand nogle Forandringer i Vægternes Artikler, der skulde tjene til større Sikkerhed for Borgerne og for Vægterne selv, men disse bleve næppe antagne³⁾.

Vægtervæsenet og Lygtevæsenet havde fra først af staaet under Johan Husmand som Inspektør, men 1689 blev Lygtevæsenet overdraget Branddirektøren for en billigere Betaling, og fra den Tid indkrævede Magistraten Lygte- og Sprøjteskatten i Forening. Husmand vedblev som Vægterinspektør eller Vægterkaptejn, som det siden hed, med Løn af 300 Rdl. Da Husmand imidlertid ikke gjorde Regnskab for Vægterpengene, den Afgift, som hver Vægter indkrævede i sit Distrikt og hvoraf deres Lønning udrededes, vilde

1) Pol. og Kom. Koll. Mem. Prot. 1723—25, S. 81—84, 379—84.

2) K. D. VIII, 668—69. 3) K. D. VII, 746.

Magistraten afskedige ham, men der opnaaedes et Forlig, saa han vedblev til sin Død 1711. Efter ham udnævntes Vicebranddirektør Gregers Romer til tillige at være Vægterinspektør. 1722 blev Vægterløjtnant Knud Bentsen igen dennes Efterfølger.

Det var en stadig gentagen Klage, at der var for faa Vægttere. 1711 resolverede Kongen, at der skulde være 80—100 Vægttere, hvorfor Politimesteren strax antog 12, men da Renselsen af Husene efter Pesten var forbi, maatte de igen afskediges, saa der 1713 kun var 64 foruden de 4 Kurer i Taarnene. Da der dette Aar var mange Tumulter, navnlig af Matroserne, der ikke kunde faa deres Lønning udbetalt, søgte Politimesteren om, at Vægterne maatte faa en Jærnkalt i deres Kabudser, da de fik de fleste Hug i Hovedet. Kongen befalede ogsaa Politimesteren at gøre Forslag om, hvorledes der kunde tilvejebringes de 1800 Rdl. aarlig, som vilde udkræves, hvis Vægternes Tal skulde forøges til 100²).

Det var dog først ved Reskript af 12. April 1728, at Tallet forhøjedes fra 67, som det da var, til 100. Det var umuligt længer at undgaa dette; der var nu 726 Gadelygter, af hvilke 156 vare komne til i de senere Aar, og der var nylig bekostet 400 Jærnarne, hvormed Lygter vare befæstede paa Husene, istedenfor dem af Træ. Der maatte raabes 836 Gange hver Time og de fleste Vægttere havde 4—6 Gader at paase, hvorfor det ofte tildrog sig, at naar de vare i den ene Gade, blev der i den anden begaaet Mord, Tyveri eller Stratenrøveri. Foruden Morgenstjernen eller en halv Lanse fik de nu ogsaa en dygtig Kaarde med Gehæng. Saaledes haabede Politimesteren, at „mange Excesser, som nu her i Staden i Svang gaa, derved skulle kunne hæmmes, saasom

---

1) K. D. VIII, 220. Mag. Skr. 17. Avg. 1707, 31. Jan. 1722. 19. Juli 1728 udstædte Magistraten Instrux for Vægterinspektør og Løjtnant. 2) K. D. VIII, 305 med Indlæg.

Tyveri, Vold og Overlast“. Til Vægtere anbefalede Magistraten at tage Borgere istedenfor fremmede¹⁾.

I Kasketterne bar de 1727 blaa Kvaster.

Da Lygterne ikke skulde tændes paa de Aftener, da det efter Almanakken var Maaneskin, fremkom den Ulempe, at Gaderne vare mørke, naar der var Taage, Sne eller Regn. Derfor bød Kongen 19. Feb. 1714, at Lygterne alligevel skulde tændes saadanne Aftener, og at den forøgede Udgift skulde godtgøres af Brandkassen²⁾. 1728 forhøjedes Lygteskatten og Vægterpengene.

Vægterne vare udsatte for mangan Overlast i disse Tider, undertiden mistede de Livet. Saaledes kom en Aften 1720 2 Personer ind til en Kone paa Hjørnet af Brolægger- og Endeløsstræde og tvang hende til at lade hente Øl, og da dette gentog sig, klagede hun til Vægteren, hvorfor denne bebrejdede den ene, at han saa sent om Natten gjorde Konen Molest. Nu skældte Personen Vægteren for en Hundsfot, hvortil denne svarede: „Skælder du mig for en Hundsfot paa min Post, da skal du gaa med mig i Arrest“. Da kom den anden Person ud af Huset, greb fat i Morgenstjernen med den ene Haand, slog Kabudsen ned over Ansigtet og stødte sin Kaarde i Vægterens Liv, saa han døde nogle Dage derefter³⁾.

Ved Vartov Kirke forefaldt næsten hvert Aar slemme Slagsmaal og Overfald paa Vægtere og Politi⁴⁾. Efter et saadant Slagsmaal 1713 var der ophidset Stemning i Garden imod Vægterne. Politimesteren beretter saaledes:

„Garden til Hest har ikke alene, siden fornævnte Passage er sket, ladet sig mærke med nogen sær Animositet imod

---

¹⁾ Mag. Skr. 14. Juli, 14. Avg. 1728. Indlæg til Reskr. 12. April 1728. ²⁾ K. D. VIII, 312. ³⁾ R. Ark. Koll. Breve 23. April 1720. ⁴⁾ Se for 1705 K. D. V, 798, Politiretsdom 29. Juni 1712 og fra 1713 Stolpes Meddelelse i Danske Samlinger 2. R. VI, 272—73, Politiretsdom 27. og 30. Avg. 1713.

Vægterne, som deraf allerunderdanigst kan sluttes, at da en Vægter, navnlig Dines Pedersen, gik den 13. hujus (Juli) om Natten Kl. 1 paa sin Post, i Adelgaden, slog en Del af Garden til Hest ham Kalk og Sten ned i Hovedet fra de øverste Værelser i en Brændevinsbrænders Hus, hvor Solen til Skilt udhænger. Vægteren Rasmus Gudmandsen har angivet, at i Nat Kl. 12 kom en Matros og trende Garder til Hest gaaende i Springgade og Matrosen foran og slog 6 Vinduer ind paa Lars Hansens Enkes Hus og imidlertid kom 2 Vægtere til, og trak da den ene Garde sin Kaarde til Vægteren og vilde hindre, at de ikke maatte røre Matrosen, endelig tog Matrosen Flugten og Vægterne fulgte med Garderne, indtil de kom udi Grønnegade, hvor da den ridende og gaaende Patrouille mødte dem, hvilken Vægterne bade, at de vilde assistere dem og føre disse 3 Garder i Arrest, men de vilde ikke.“

Disse Gadeslagsmaal tiltrak sig endog Hoffets Opmærksomhed og vare til Morskab. Den senere Politimester Ernst skrev 1702 til Politimester Rasch, i hvis Fraværelse han styrede Embedet: „Ved Kongens Geburtsdag blev ageret paa Komedien en Aktion af 12 Vægtere med nogle, der gjorde sig lystige paa Gaden, som fik brav Hug, og var der en meget tyk Mand, som fik det meste, dog havde han som en vittig Mand udstoppet sig med en Pukkel“.

Undertiden kunde Vægterne vise Opsætsighed. Dette skede 1707, da de skulde ledsage en af Natmandens Folk, der havde fornærmet Vagten i Nørreport, igennem Byen, hvor han paa forskellige Steder skulde piskes¹⁾. Denne Ledsagelse have de formodenlig fundet fornærmelig for deres Ære, især da Inspektør Husmand ikke vilde ride i Spidsen. Herom beretter Politimesteren følgende:

„Efterat H. M.'s allern. Befaling dat. 30. Juli 1707 udi mit Hus var foreløst Vægternes Inspektør Johan Husmand

1) Kbnh. paa Holbergs Tid S. 373.

den 31. Juli, samledes efter min Ordre alle Vægterne den 1. Avg. imod Aftenen paa Raadhuset med deres Inspektør, hans Fuldmægtige og Vægterløjtnanten Hylling, hvor jeg selv komparerede og mønstrede Kompagniet og ansagde baade Anføreren og Vægterne, hvad de anden Dagen havde at gøre og iagttage, nemlig: De møde samtlig paa Raadhuset Kl. 8 Formiddag, de gemene i deres bedste Mundering, Løjtnanten og Inspektørens Fuldmægtige til Hest og Huusmand som Formand at være tilstede og alting at beskikke efter Byfogdens Ordre, som han ogsaa lovede.

„Tirsdagen den 2. Avgust om Morgenen imellem 8 og 9 kom de alle tilsammen paa Raadhuset, hvor Alting passerede som følger, efter Løjtnantens og Undervagtmesterens Relation og Udsigende, som med adskillige Raadstuens og Politions Betjentes samt nogle nærværende Borgeres Overensstemmelse udi holdte Forhør blev konfirmeret, nemlig:

„At hverken Løjtnanten, som betimelig indfandt sig, ej heller andre nærværende fornam af Vægterne nogen Knur eller Tegn paa ringeste Ufornøjelse, medens de forsamledes og en rum Tid derefter. Inspektør Huusmand kom ved 9 Slet og var et Kvarters Tid tilstede i Salen, men ej bestilte eller talte noget med Vægterne, sagde til Løjtnanten, at han var ikke frisk, at han vilde gaa ned til Byfogden at fornemme, hvorledes han med alting vilde have forholdet og dermed gik bort. Kl. imod 10 blev Løjtnanten fordret ned til Byfogden, hvor han fik Beskeden om, hvor mange og i hvad Orden Vægterne skulde følge for, bag og ved Siden af Karren. Kl. halvgaaen 11 kom Løjtnanten til Vægterne paa Raadhuset og endnu fandt til ingen Urolighed, førend han begyndte at rangere dem i den Orden, de skulde holde, da midt i Værket en Vægter ved Navn Peder Sommer brød ud med disse Ord: Hvorfor er Inspektøren og hans Fuldmægtig ikke her, som bør saavel som andre Officerer at være med deres underhavende Folk, hvortil med mere Løjtnanten svarede, at de saa vel, at Inspektøren havde været der og

gik ned at tale med Byfogden, de vidste vel, han var en svag Mand. Jeg, sagde han, skal ride med eder tilligemed Byfogden og derfor ser I vel, jeg har Støvler paa. Imidlertid kastede en Vægter, ved Navn Morten Mortensen, sit Gevær fra sig haardt imod Gulvet, rev sin Belterem af, kastede den med Kabuds og Kjortel fra sig og lagde det tilsammen paa sin Morgenstjerne, sigende: „Gid Djævelen være Vægter paa saadan Maade, hvo der gør ikke som jeg, maa være en etc.“ Hvorpaa de andre begyndte at gøre ligesom han og bleve ved, uagtet alt det Løjtnanten og en Del tilstedeværende Politibetjente baade med Gode og Onde kunde fremføre forat bringe dem til Raison.

„Iblandt andre var fornemmelig en Vægter ved Navn Tille Andersen, som befandt sig meget opsætsig imod en af mine Fuldmægtige, som vilde sætte ham til rette. En anden Vægter ved Navn Ole Jensen, da han saa en af sine Kammerater sidde iblandt andre Folk paa en Bænk med sin Mundering og sit Gevær, løb hen til ham og slog ham i Ansigtet, sigende: „Vil du etc. være bedre end vi andre,“ saa maatte han og en anden endnu. som sad hos, klæde sig af med. Imidlertid bleve Raadhusdørene tillukkede og Bud skikket til Kommandanten, Byfogden og mig, denne Tumult at angive, hvorpaa Byfogden kom strax, da Klokken var imellem 11 og 12, og fik dem med bekvem Formaning og Trusel til at tage deres Klæder paa og sætte sig i Postyr igen, hvorefter alting blev roligt og Exekutionen ordentlig gelejdet og fuldbragt.“¹⁾

Taarnvægterne i Vor Frue Taarn havde 1695 faaet Befaling om at ringe med Vagtklokken et Kvarter om Morgenen om Sommeren Kl. 4 og om Aftenen førend Portenes Lukning, forat Folk kunde vide, naar det Tid var, at der skulde betales Passagepenge; der klagedes 1718 over, at de kun ringede 5 Minuter, da de ikke fik særlig Betaling for Ringningen. De bleve imidlertid truede med den spanske Kappe.

---

1) K. D. VIII, 10 med Indlæg.

1717 befalede Magistraten Kirkeværgerne paa Kristianshavn, at der hver Morgen og Aften skulde ringes med en af de smaa Klokker ligesaa længe som med Vagtklokken i Vor Frue Taarn, da denne ikke kunde høres paa Kristianshavn i Blæst og Storm; derfor skulde den Klokke, der hidtil havde ringet Kl. 7 om Aftenen, bruges til at ringe i Vagt, og den, der ringede Kl. 10 om Formiddagen, ringe Kl. 7. 1722 nægtede Klokkeren at ringe, da han intet fik derfor, og Magistraten gav ham Medhold, men Politi- og Kommercekollegiet befalede det udtrykkelig. Portene lukkedes om Aftenen i Maj—Juli Kl. 9, i Dec. og Jan. Kl. 4.

Magistratens og Byfogdens Interesser berørte hinanden navnlig i Henseende til Skifter. Saaledes mente Magistraten 1712, at det var urigtigt, at Byfogden ved disse fik ligeaa stort Salair som den. 26. Juli 1713 udstedtes et kgl. Reskript, at der havde indsneget sig stor Misbrug, idet Magistraten og Byfogden ved Skifter havde tillagt sig mere, end det var tilladt efter Loven, og at Byfogdens og Raadstueskriverens Fuldmægtige modtog Drikkepenge fra 2 til 20 Rdl. under Navn af velvillig Gave efter eget Behag, desuden tog Byfogden Forseglingsspenge for mundtlige Kald og Varsler paa Bytinget. Alt sligt skulde herefter være afskaffet. Det blev ogsaa forbudt Byfogden alene at varetage Fallitboer, da Magistraten efter Loven skulde være ansvarlig for disse tilligemed ham.

Byfogden havde en Løn af 160 Rdl., til tvende Klædninger 18 Rdl., til en Skriverkarl 13 Rdl. 48 β og til Papir, Penne og Blæk 10 Rdl. Under ham stod 6 Fogedjtjenere, deraf 2 for Kristianshavn, med Løn af 28 Rdl. 52 β , en Underfoged 16 Rdl. 64 β og Slutteren 20 Rdl. 80 β . 1720 indstillede Magistraten Fogedjtjenere til en Løn af 40 Rdl., „i Betragtning af, at de have og udstaa megen Travaille i

---

¹⁾ Mag. Skr. 13. Okt. 1717, 16. Feb. 1718, 31. Marts og 20. April 1722. ²⁾ K. D. VIII, 288.

adskillige Tilfælde i deres Tjeneste og især med Delinkventer og andre Arrestanter“.

Følgende Byfogder vare i denne Periode:

Frederik Eisenberg 1685—1713.

Enevold Brun 1713—24. Han klagede 1715 over, at Magistraten af Passion og Ugunst imod hans Person paafinder ny Maader til at gravere ham fremfor hans Formænd og animerer Borgerskabet til at appellere hans Domme. Han døde 1724, og Magistraten meldte hans Død til hans Svogre Mag. Henrik Roth i Maribo, Mag. Johannes Herfordt i Holbæk og Apotheker Pechel i Helsingør.

Herman Jensen Krøyer ndnævntes 19. Avg. 1724. Han havde i 25 Aar, som han skriver i sin Ansøgning, med Møje fundet Brødet imellem Maribo og Rødby især i Vintertid. Han havde nemlig fra 1699 været Byfoged i Maribo og Herredsfoged i Fuglse Herred og blev 1719 tillige Byfoged i Rødby. 1723 var hans Hustru Anne Sofie Hagedorn død i Maribo¹⁾.

Det i Kristian V's Tid opførte Arresthus viste sig snart for lidet, thi vel var det egentlig bestemt for Stadens Jurisdiktion, men Regeringen indsatte her mange Personer, baade Gældsarrestanter og Forbrydere, især fra Provinserne, der skulde dømmes af Højesteret. Saadanne Fanger bleve underholdte af Byfogdens uvisse Indtægter, hvilket vedvarede lige til 1771, uden at Staden fik nogen Godtgørelse for denne Benyttelse. Vel havde Regeringen i Kristian V's Tid opført Blaataarn ved Langebro som Arresthus for Amtet og for Hof- og Borgretten, men Pladsen her var sagtens for knap. Der klagedes 1700 over Fangernes ilde Medhandling²⁾. Det var først 1803, at dette Blaataarn med Tilbygning indrettedes til tillige at være Tinghus for Kjøbenhavns Birk. Endnu 1831 sattes en genstridig Skuespiller i Blaataarn³⁾.

¹⁾ A. Kall Rasmussen, Musse Herred S. 316. ²⁾ K. D. VII, 532.

³⁾ Overskous Theaterhist. V, 135.

Da Arresthuset altsaa var for lille, maatte Magistraten opføre et nyt og købte derfor 1705 nogle gamle forfaldne Huse lige overfor det gamle i Sluttergade for 906 Rdl. og 1707 en Grund til for 400 Rdl. Denne Plads er i det væsentlige det nuværende Arresthuses Grund, og Stadens Kasse betalte lige til 1840 Jordskyld deraf til Vor Frue Kirke, men efter den Tid har Statskassen deltaget i denne Udgift. Politimester O. Rømer indrømmede, at det var nødvendigt at bygge et nyt Arresthus, da i det ældre de, der vare arresterede for „ærlig Gerning“, maatte sidde blandt Misdædere, men han mente, at det vilde have været ønskeligere at erhverve sig det ridderlige Akademi (det nuv. Raad- og Domhuses Grund), der vilde kunne benyttes ikke alene til Arresthus, men tillige til Bolig for Fattige og vanføre Tiggere og til Rasphus eller lignende Tvangsarbejde for ulydig Ungdom¹⁾.

Magistraten tilskrev derpaa Kæmneren 21. Juni 1706:

„Saasom samtlig høj- og velædle Magistraten nu endeligen har besluttet og resolveret det der udi den kgl. Residensstad Kbnh. saa uomgængelig behøvende Arrest- og Fangehuses Opbyggelse ganske grundmuret og til den Ende approberet denne herhos følgende Afrids, saa vilde han behage paa Stadens Vegne samme Bygning med det allerforderligste at iværkstille efter Tegningen og Stadens Bygmesters videre givende Anledning og strax lade begynde ved den i Sluttergaden dertil købte Pladses Indhuggelse, de understaaende gamle forraadnede Bygningers Afbrydelse, Pladsens Indrettelse til daglig indkøbende Materialiers bekvem Forvaring“ o. s. v.

Fra 1706 til 1712 arbejdedes der nu paa Opførelsen af Bygningen, der, iberegnet Udgifter i 1713, i alt kostede Stadens Kasse 21846 Rdl. Dette smukke Hus, der er afbildet i Thuras Hafnia Hodierna, stod, indtil det ødelagdes

¹⁾ K. D. V, 803.

i Ildebranden 1795. Det ældre Arresthus solgtes 1727 til Vajsenhuset, da dette var blevet indrettet i det nedlagte Akademi, efterat man forgæves havde søgt at faa det indrettet til Rasphus for kivagtige Borgere og ulydige Børn. I Kælderen i det ny var der 11 murede Hvælvinger og 10 Kamre, hver med sin Seng.

1713—14 sad der tre Tyrker og flere Tartarer i Arresthuset. Af Tyrkerne var den ene Kaptejn og den anden Præst, hvilken sidste fik Tilladelse til at rejse hjem imod at aflægge Ed paa Alkoranen paa at skaffe 2—4 Danske eller i hvert Fald Protestanter Frihed, imedens Kaptejnen blev tilbage som Gidsel, thi da Præsten var gammel og svagelig, maatte den tredie Tyrk ledsage ham¹).

1716 sad her en Bande Tartarer eller Tater, af hvilke 30 vare Kvinder og Børn. De, der ikke vare indfødte Danske, bleve ved Skibslejlighed sendte til Lybæk, men de indfødte Mænd bleve tagne til Soldater eller satte til Fæstningsarbejde²).

1704 lod Utilia Kristoffersdatter Munch indsætte i Arresthuset en Studiosus Jakob Bryde, der havde sveget sit Ægteskabsløfte og ikke havde villet lade sig bevæge til at fuldbyrde dette endog efter Tamperrettens Dom. Staklen faldt dog til Føje og Kongen befalede Biskoppen at lade en Præst vie dem i Arresthuset uden foregaaende Lysning, hvis en anden Kvinde, hvem han ogsaa havde givet Ægteskabsløfte, ikke vilde appellere Dommen. Da det kom til Stykket, havde Utilia imidlertid gjort sig usynlig, hvorfor han saa blev siddende i Arresthuset, men ikke som hidtil paa sin egen Bekostning. Han slap vel saa ud, da Fæstemøen sagtens ikke havde i Sinde at betale hans Underhold³).

I Somren 1712 sad her Søren Sørensen Møller fra Grønsunds Færgested, som havde ihjelslaet en Mand fra Dragør, der skulde hente Kongens Brænde. Fra Arrest-

¹) K. D. VIII, 294, 302, 310. ²) K. D. VIII, 398. ³) K. D. VII, 730, 733, 738. Utilia Munchs Fader var Advokat og døde 1698.

huset kom han til Bremerholm. Han var den bekendte Marie Grubbes tredje Mand¹⁾.

Fra April til August 1715 sad i det gamle Arresthus og Exercherhuset 50 svenske Fanger, der hver fik 6 Sk. om Dagen til deres Underholdning og 23 Læs Halm. Aaret efter sad her ogsaa svenske Fanger, over hvem Arrestforvareren klagede, at de talte ilde paa den danske Nation, slog Sten og Kalk paa Folk, slog Vinduerne ud og yppede Klammeri, hvorfor Magistraten bad om, at de maatte sættes paa Bremerholm.

1725 befalede Kongen Byfogden efter Forordningen af 18. Marts 1693 af de uvisse Indtægter at betale Arrestforvareren $\frac{1}{2}$ Lod Sølv om Ugen for dem, der havde begaaet grove Forseelser og vare tiltalte paa Kongens og Stadens Vegne, især da Arrestforvareren nu havde mere Møje end tilforn, idet han maatte forvare adskillige Kvindfolk, der ikke kunde betale Lejermaalsbøder, og for hvilke han ingen Betaling fik²⁾.

1721 anbefalede Magistraten at ansætte en Kirurg ved Arresthuset, da Fangernes Tal var meget anseligere end før.

Siden det ny Arresthus blev taget i Brug, var der altid lønnet en Student til at prædike, hvorfor der blev givet 20 Rdl. om Aaret. 1713 indrettedes der 3 Bænke til dem, der kom i Arresthuset forat være tilstede ved Prædiken og ved Bønnen. 1717 søgte Prædikeren om, at Stadens Folk som tilforn maatte høre hans Prædiken. Man ser af denne Ansøgning, at Arrestanter, der opførte sig uskikkeligt under Gudstjenesten, maatte give Bøde af 4—8 Skilling, men tredje Gang bleve straffede.

4. Jan. 1722 fik Arrestforvareren en Instrux af Magistraten, hvori det hedder, at der skulde holdes Gudstjeneste hver Søn- og Helligdag „udi det dertil indrettede Logement“, og daglig holdes Morgen- og Aftenbøn; den Arrestant, der forsømte at møde hertil, skulde give en Bøde til

¹⁾ Jfr. Pers. Tidssk. 2. Række VI, 84. ²⁾ K. D. VIII, 682.

de Fattige. Hvis nogen Arrestant teede sig uartig eller gav Forargelse ved Gudstjenesten og Bønnen, skulde Arrestforvareren tilkendegive dette for Magistraten, der vilde lade ham afstraffe. Hvis nogen vilde nyde Alterens Sakramente, skulde Arrestforvareren anmode en af Vor Frue Kirkes Præster, eller den, som Arrestanten særlig ønskede, om at komme tilstede. Arrestforvareren skulde i Sygdomstilfælde sende Bud efter den Doktor eller Barber, den Syge ønskede. Ellers var det ikke Arrestforvareren tilladt at sende Bud i Byen mere end en eller to Gange om Dagen, men naar Arrestanterne sendte fremmede i Ærender, skulde Arrestforvareren passe paa, at de ikke bleve udsendte om noget, som ikke burde være eller ikke kunde sømme sig.

De Personer, der bleve antvordede til civil Arrest, skulde han saaledes logere i de dertil ordinerede Stuer, at der ingen Klage foraarsagedes. Han skulde ogsaa staa til Ansvar for, at ingen fik Lejlighed til at undslippe.

Arrestforvareren skulde med sit „Husgesinde“ føre et gudfrygtigt, ædrueligt og aarvaagent Liv, ikke falholde nogen Spisning eller Drik til Overflod, da al umaadelig Drik ganske var forbudt, men det var ikke nogen Arrestant forment at lade hente nødtørftig Underholdning, dog maatte Ingen løbe ind og sælge Frugt, ligesom al uskikkelig Forsamling, Dobbelt og Drik, hvoraf Klammeri og et uskikkeigt Liv og Levned følger, var forbudt.

Misdædere maatte det ikke tillades at have Samkvem med nogen og de maatte ikke have Kniv. Naar Arrestanter skulde i Forhør, skulde Arrestforvareren ledsage dem. Han maatte ikke gaa i Seng, førend han var overbevist om, at alle Ildsteder og Lys vare slukkede, og Ingen maatte være oppe om Vinteren senere end Kl. 9, om Sommeren Kl. 10. Hvis nogen Arrestant var saa skødesløs, at han klinede Lyset enten paa Sengsteder, Bænke, Vindueskarme eller deslige, skulde vedkommende bøde 12 ß første Gang og anden Gang straffes. Det tyder ogsaa paa mindre hyggelige

Tilstande, naar man udtrykkelig forbød Arrestanter at udkaste Skarn eller Vand efter Folk paa Gaden.

I Frederik IV's Tid forefaldt adskillige Henrettelser, nemlig:

1700: 3	1710: 2	1720: 2
1702: 1	1711: 1	1721: 4
1706: 1	1713: 1	1722: 3
1707: 2	1714: 2	1723: 2
1708: 1	1715: 1	1725: 1
1709: 2	1717: 1	1726: 1
	1718: 1	1729: 1

De fleste henrettede vare Barnemordersker. Mange Misdædere bleve dog benaadede for Dødsstraffen og de fleste af de henrettede fik Tilladelse til at begraves i de fattiges Kirkegaard. I det hele var Tiden human, der idømtes undertiden barbariske Straffe, men som oftest benaadedes man for den pinligste Del. Det skede dog ogsaa flere Gange, at Stodderfogderne fik Betaling for at bære en Ligkiste ind i Kredsen og bort igen efter Henrettelsen, „alene for at holde Fangen i rolige Tanker, at han ikke skulde lægges paa Stejle, som dog skede efter Dommen og kgl. Befaling“.

En farlig Forbryder havde man i Albrecht Tygesen, der var arresteret for Mord paa en Borger og som i Forening med 2 andre Fanger deltog i et Mytteri imod Slutteren. Magistraten udvirkede hos Kommandanten, at han blev indsat i Stokhuset og afhentedes af Militære, forat han ikke skulde undslippe paa Vejen, „ifald han havde et Komplot af sine Kammerater, der vilde begynde Handel paa Gaderne“. Kommandanten Grev Sponneck klagede igen til Magistraten over hans slette Opførsel imod Justitsløjtnant Billing, fordi denne havde ladet Staldmesteren visitere ham og frataget ham Rage- og Penneknive. Magistraten mente derfor, at det var bedst, om han blev sat for sig selv under Bevogtning og det blev forbudt enhver at tale med ham uden i

Vagtens Overværelse. Aaret efter blev han skudt, og ved den Lejlighed forefaldt en Udgift til Transport af den gamle Slotsport, der blev stillet bagved ham, forat Kuglerne ikke skulde gøre Andre Skade¹⁾).

En anden farlig Arrestant var bleven arresteret 1721, men blev sat i Kælderen, da han indgød de andre Arrestanter en saadan Skræk, at de ikke turde vidne imod ham. Om hans Undslippelse og gentagne Fængsling beretter Politimesteren følgende til Kongen i Feb. 1722:

„Lars Christensen Ridefoged fra Harrested, som var arresteret, fordi han 2 Jøder havde fraranet en god Del Penge under Skin, han vilde vexle noget Guld, og omsider d. 9. Feb. om Morgenen Kl. 7. da hans Fader, som havde ligget hos ham i Arresthuset, under Forevending at ville hente Mælk, blev af Arrestforvarerens Kone udelukt og efter Aftale lod en Tallerken falde i Døren til Advarsel, at Manden ikke var tilstede og forat holde Døren noget aaben, af Arresthuset udsprungen og echapperet igennem Østerport²⁾).

„Denne Ridefoged er igen attraperet udi et Smedehus ved Harrested, da 2 Skytter, som eftersøgte ham, sagde til Smedens Kone: Gaar hjem, her er Arrestforvareren med Vagten og vil arrestere eders Mand, fordi han har huset den undvigte Ridefoged og undsat ham med en Hest. Hvortil Konen svarede: Nej, da skal han før lide selv, oplukte saa et Kammer, hvor de saa Lars Christensen spille Kort, truede ham med opspændt Bøssehane. L. Christensen sagde: Skænker mig en Kugle. Skytternes Svar: Det have vi ingen Ordre til. L. Christensen igen: Jeg vil skære alle mine Sølvknapper af Kjortelen og give eder, lader mig slippe. Altsaa maatte han dog følge med, Fødderne bleve sluttede i Lænke og han sat i en Kælder i Arresthuset. Dette kostede Arrestforvareren 136 Rdl., hvoraf de 2 Skytter fik 52 Rdl.“

¹⁾ Byfogedregnskab 1723. Mag. Skr. 24. Avg., 24. og 28. Sept. 1722. ²⁾ Om hans tidligere Forsøg paa at undvige se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 358—59.

En underlig Tankegang røber Magistraten i en Indstilling til Kongen af 5. Dec. 1721. En Meneder, der var dømt til at miste 2 Fingre, døde i Slutteriet, men nu mente Magistraten, at det døde Legeme skulde føres til Retterstedet og miste Fingrene, „siden man dog har adskillige Exempler, at Exekution paa Misdæderes afdøde Legemer tilforn er sket“. Man kunde ogsaa lade Liget udføre af Natmanden og begrave under Galgebakken, „siden det er af farlig Konsekvens, om deslige falske Vidner skulde komme i Døds Tilfælde og blive befriede fra at komme i Bøddelens Hænder, som de billigen have fortjent, og Publikum ikke ved nogen kendelig Straf skulde se deslige Misgerninger straffede paa de Afdøde“.

Undertiden blev et henrettet Legeme skænket Bartskeerlavet til at anatomere.

Som Exempel paa, hvorledes man benaadedes for Dødsstraf, kan tjene, at en Person, der havde begaaet Bigami og derfor skulde miste Livet, slap med at udstaa Kirkens Disciplin og en Time i 3 Søndage staa i Gabestokken.

En Student Tanche, der af Byfogden for Mord var dømt til Døden og hans Hoved at sættes paa en Stage, blev af Magistraten dømt til at indsættes i Pesthuset, da det var bevist, at han var afsindig.

Den 3. Juni 1723 om Aftenen ved Kl. 9, da Skrædersvend Mathias Olsen sad ved et Bord i sin Mesters Stue og nylig havde sunget den Psalme: „Fra Mennesken haver jeg vendt min Hu,“ kom Jakob Tanche ind i Stuen og begærede et Glas Øl, og da han havde drukket det, gik han frem og tilbage paa Gulvet uden at tale andet til Mathias Olsen, end da han kom ind: Jeg har haft en Dreng hos Eder idag, hvorfor kom I ikke til mig, hvortil denne svarede, at han vidste ikke noget derom, hvorpaa Tanche mumlede noget og efter nogen Tids Forløb sagde han: „Forfærdes ikke,“ trak sin Kaarde og løb ind paa Mathias; den tilstedeværende Værtinde sprang op og holdt paa Tanche, og man fik Kaarden

vristet fra ham, men da var Mathias stukket i sit venstre Bryst. Da de tog Kaarden fra Tanche, sagde han: „Nej, nej, jeg gør Ingen mere Skade end ham“.

Tanche havde læst for Godtfolks Børn, der kom til ham i hans Logement. Han var født i Laaland af Bønderforældre, Faderen hed Erik Tanche, og boede i Døllefjelde. For Retten vidnede Johannes Ulsøe, at han kun engang havde set Tanche paa Gaden „i en Positure med egne og underlige Gebærder, dog saa ubekendt som han var af Person, saa bekendt var han af Navn, at Ulsøe mange Gange og paa mange Steder havde hørt sige af hans sære besynderlige Væsen“. Sr. Jens Høeberg havde kendt Tanche i 7 Aar „og i de første Aar frekventerede han med ham paa Klosteret, da var han ikke altid lige gal, dog meget pudserlig og latterlig i Lader og Gebærder, fandtes gærne i Indbildninger om Højhed, saa enhver kunde med rette anse ham som den, der var bekendt med Griller og ikke var selv sin Forstand altid lige mægtig“¹⁾.

Dødsstraffen foregik ved den murede Galge paa Vester Fællid. 1726 befalede Magistraten Kæmneren, at den udenfor Vesterport forhen oprejste og nu forfaldne grundmurede Galge bør igen repareres og føres i forsvarlig Stand samt Muren ovenover med hugne Kampesten at beklædes for samme desto bedre at konservere²⁾. De andre Straffe udførtes paa Skafottet paa Nytorv. Her bleve Kvinder kagstrøgne, især usædelige Kvinder. Men ogsaa for denne Straf benaadede Kongen ofte. Skafottet opbevarede paa Materialgaarden, men blev oprejst hver Gang en Exekution skulde foregaa og stod da nogen Tid, indtil Kæmneren kom i Tanker om, at det stod og raadnede, og da maatte Tømmerlavet tage det ned igen. Fra 1708—26 oprejstes Skafottet

---

¹⁾ Bytingsprot. 21. Juni 1723, 10. Jan. 1724. ²⁾ Mag. Skr. 3. Juni 1726.

kun 5 Gange, Vidnesbyrd nok om, at Kagstrygninger ikke var nogen jævnlig Forlystelse.

En Kvinde, der engang var bleven kagstrøgen for Tyveri og nu anden Gang var fængslet for det samme, fik 1701 Tilladelse til at sendes til Vestindien, hvis det Afrikansk-Vestindiske Kompagni vilde tage imod hende. Ellers skulde hun kagstryges med dobbelte Slag, brændes med Tyvsmærke i sin Pande og forvises Landet¹⁾.

1705 blev en mandlig Forbryder, der i Juledagene havde begaaet „skammelig Insolentie“ og derfor var dømt til Bremerholms Arbejde, benaadet med at blive Soldat under Kaptejn von der Weihs Kompagni.

Nogle bleve fortvivlede over de strenge Straffe. En Mand, ved Navn Levin Købke, havde paa Slottet stjaalet en Sølv-Lyseplade, hvorfor han og hans Hustru, denne fordi hun ikke havde angivet ham, bleve dømt til at kagstryges og have Tyvsmærke i Panden. Konen blev benaadet, men Manden, „der havde ladet sig forlyde med, at naar han skulde straffes for Tyveri, vilde han gøre en Ulykke paa sig selv og andre,“ huggede en Kniv i Ansigtet paa en Vægter, hvorfor han 1718 foruden den nævnte Straf dømtes til Arbejde i Jærn paa Bremerholm istedenfor den Landsforvisning, der skulde have fulgt paa Kagstrygningen²⁾.

Den spanske Kappe var en Straf, som simple Folk ofte blev idømt, især for Disciplinærforseelser. At den ikke var vanærende, ses af en Attest fra Magistraten af 29. April 1709 for en Skomagersvend, at han „ikke er kommen til at gaa udi den spanske Kappe for nogen ærerørig Forseelse, men aleneste for hvis Ulydighed, han imod hans Øvrigheds Ordre har ladet se, tilmed er den spanske Kappe ingen Foragt-Straf her, men er en Straf, som andre Lavssvende for slige Forseelser før ham have udstaaet“³⁾.

1) K. D. VII, 631. 2) Mag. Skr. 28. Apr. 1718. 3) Om andre Straffe se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 367—73.

Mange undlode Søgmaal for Forbrydelser paa Grund af Bekostningen. Saaledes kostede en Sag mod en Tyv Justitsraad P. Worm 1713 348 Rdl.

III.

Renovationen.

Efter Krigsurolighedernes Ophør skriver Politimesteren 22. Dec. 1700, at nu efter de fortrædelige Tider vilde man gerne begynde at indrette alt i forrige Orden og Stand, særlig Gadernes Renholdelse. Vognmændene vare delte efter visse Distrikter, saa enhver vidste sine bestemte Gader, hvorfra Urenligheden skulde bortføres hver Lørdag, Tirsdag og Torsdag, men medens der tilforn havde været henved 40 Vogne i Brug, kunde der nu kun tilvejebringes 26, der næppe kunde betjene Hovedgaderne, og til de øvrige Gader var der kun 3 usle og forarmede Sandagere.

Det blev næppe bedre i den følgende Tid, thi Tilstanden skildres saaledes i en kgl. Forordning af 14. Marts 1702 ¹⁾:

„Vi Dag for Dag ugærne maa fornemme, stor Uskikkelighed at gaa i Svang med den megen Urenlighed, som overalt paa Torve, Gader og Stræder daglig tilsamles og ikke efter derom allernaadigst gjorde Anordning jevnlig bortføres, som det sig bør, men at den derimod paa mange Steder ikkun bliver sammenfejlet og i store Hobe og Møddinger henlagt, Staden ikke til ringe Vanheld, foruden den Vederstyggelighed, som saadan Uhumskhed ellers med sig fører, hvilken Uorden fornemlig skal foraarsages deraf, at de vedkommende, naar de blive advarede deres Urenlighed at

---

¹⁾ K. D. VII, 673—74.

bortføre, en Del da skal forevende og skyldte paa, at de selv have eller kunne faa Heste og Vogne til Leje, ikke heller have Rum og Lejlighed i deres Gaarde til saadan Urenlighed at henlægge, og naar dem endskønt Heste og Vogne forskaffes og de ej have fuldt Læs til Vognmændene, skulle de ej med dem om Betalingen kunne forenes; en Del andre, som selv holde Heste og Vogne, skulle støde og beraabe sig paa. naar deres Naboer feje og føre Skarnet bort fra deres Huse, Fortov og Gader, ville de gøre det samme, med flere utidige Forevendinger, der bruges“.

Samme Opfattelse havde ogsaa den Rejsende De Vrigny, der var her 1702; han skriver: „Uagtet Politiet er udmærket i mange Ting, saa har man dog ikke fundet nogen Maade at gøre Gaderne godt rene, ogsaa er der ligesaa meget Støv om Sommeren som i London“¹⁾.

1701 havde General Cormaillon raadet Kongen til at paalægge Beboerne i hver Gade en vis Afgift i Forhold til Grundens Størrelse og derpaa udforpagte Gadernes Renholdelse til den lavest bydende, da Vognmændene saa ofte undskyldte sig med udenbys Rejser og Naboerne indbyrdes ikke kunde enes om i Fællesskab at leje Vognmænd og saa betale disse forholdsvis. I den Anledning blev der nedsat en Kommission, der indkom med et lignende Forslag om at overdrage Renholdelsen baade af Gader og offentlige Pladser til en enkelt Person, hvilket Forslag behagede Kongen, og den kgl. Hofjæger Henrik Richter tilbød at bringe dette Værk i Stand.

Portpengene, der vare udforpagtede for 1400 Rdl., skulde som hidtil anvendes til Renholdelsen af de offentlige Pladser, og desuden de Penge, der bleve givne af dem, der om Aftenen og ellers paa ekstraordinære Tider om Fredagen, Søndagen og andre Helligdage kørte, red eller gik ind og ud af Portene, alt ifølge kgl. Frdn. af 2. og 23. Juli 1695;

---

¹⁾ Relation d'un Voyage S. 478.

fremdeles paalagde Kongen 17. Marts 1702 en Renovations-skat, der blev paalignet alle Huse i Lighed med Lygte- og Sprøjteskatten af Grunden¹⁾).

Da Henrik Richter imidlertid gik fra sit Tilbud, sluttede Kommissionen Overenskomst med Morten Villumsen paa 7 Aar, i hvilken Tid han var forpligtet til at bortføre al Urenlighed baade fra alle kgl. og publicke Pladser og fra alle Gader saavel i Kjøbenhavn, som i Kristianshavn og Nyboder, ligesom fra alle Portene indtil Slagbommene, alt for saa vidt som der var eller blev brolagt. Paa Gaderne skulde Beboerne selv lade Skarnet sammenfeje, men paa de kgl. Pladser, Gader og Fortov og andre brolagte publicke Pladser og Torve skulde han selv lade feje. Af den vedføjede Fortegnelse ses det, at han altsaa skulde lade feje ikke alene Torvene og Broerne, men Pladserne foran alle Statens Bygninger, ikke alene Slotsgaarden og Slotspladsen og foran Kongens Stalde, Materialgaard og Ridehus, foran Charlottenborg, Fortovet foran Rosenborg og Amalienborg Havers Plankeværk, men ogsaa foran Proviantgaarden, Tøjhuset, Laboratoriet, Generalkommissariatet, Operahuset, alle Vagthuse og Sprøjtehuse, den brolagte Vej fra Staden til Toldboden og i Voldgaden, hvor der ingen Folk boede. Han skulde rense den store Rende langs Vestervold, naar Gaden blev brolagt, paa de Steder, hvor ingen boede. Samtidig med Gaden skulde han rense Rendestenene, saa Vandet kunde have fri Fart; de lukkede Rendestene skulde kun renses, naar Vandet ikke havde tilbørligt Afløb, men mindst 4 Gange om Aaret; dog skulde disse aabnes under stærk Regn.

Urenligheden skulde bortføres dels i Pramme dels ved Vogne og hønlægges paa de Steder, som Admiralen og Kommandanten paaviste, dog indenfor Toldboden og indenfor Søerne. Den faste Urenlighed af Rendestenene, der blev siddende i Slamkisterne i Færgestræde, Højbrostræde, Amagertorv, ved

---

¹⁾ K. D. VII, 673—75.

Kanalerne og andensteds, skulde han ogsaa bortføre, ligeledes alt Fejeskarn. Gadefogderne advarede ved Daggry Folk med deres Træskraller om at feje paa Fortovet og Gaden, men desuden skulde hver Vogn forsynes med en Klokke, saa Folk i Tide kunde udbære Skarnet, da man ikke maatte lægge Fejeskarn paa Gaden. Derimod skulde enhver selv lade al Gødning bortføre, med mindre man kunde slutte særlig Overenskomst med Morten Villumsen, der ogsaa paa Forlangende mod en billig Betaling var forpligtet til at feje private Folks Fortov. Is og Sne skulde han ogsaa køre bort fra de Steder, hvor han var forpligtet til at feje, og i Hovedgaderne saa megen Sne, som Beboerne selv fejede tilside, saa der langs Husene kunde være en ren Fodsti, hvor to Personer kunde gaa forbi hinanden.

I Betaling skulde Morten Villumsen det første Aar have 10500 Sletdaler, fordi han dette Aar skulde bortføre alle Dynger og Hobe paa Gader og Pladser, men de andre Aar 10000 Sletdaler. Ved Verners Hus (Guldhuset i Rigensgade) skulde der anvises ham Plads til Stalde og Gaardsrum. Han skulde ogsaa have fri Græsning for syge Heste¹⁾.

25. April 1702 udkom der en kgl. Forordning om Gadernes Renholdelse²⁾, der væsentlig indeholder det samme som Kontrakten med Morten Villumsen, men der findes dog enkelte ny Bestemmelser. Saaledes skulde om Sommeren inden Kl. 8 og om Vinteren inden Kl. 10 følgende Pladser og Gader være rengjorte: Slotsgaarden, Slotspladsen og Vejen forbi Børsen til Amagerport, Holmens Kanal, Kongens Nytorv og Østergade; Købmagergade lige til Nørreport; Færge- og Højbrostræde, Amagertorv, Stenboderne, Vimmelskaft, Nygade, Skovbogade, Klædeboderne; Gammel- og Nytorv, Raadhusstræde, Vandkunsten, Fortovene langs Kanalerne; Vestergade, Nørregade, Graabrødretorv, Gotersgade, Kongens ny

---

¹⁾ K. D. VII, 640, 653, 659—60, 662—68, 674—75, 676. ²⁾ K. D. VII, 678—87.

Bredegade og alle andre anselige Gader. Senere paa Dagen skulde han rense de mindre Gader og efterhaanden bortføre alle Dynger og Hobe langs Kanalerne paa Kristianshavn, i Ny Kjøbenhavn, langs Volden og andre Steder, saa vidt det var ham muligt i det første Aar.

Paa Torvedage skulde han om Sommeren Kl. 5 og om Vinteren Kl. 3 være færdig med Renselsen af Torvene og Portene, saa de vare rene hver Søndags og Helligdags Morgen. Kirkernes Omgivelser skulde være rensede Dagen før hver Kirkegangsdag, altsaa hver Torsdag og Løverdag.

Det blev strengelig forbudt at kaste Gødning og deslige Uhumskhed paa Gaderne eller i Kanalerne, ej heller maatte man udskylle sin Gaard, saa Urenligheden løb i Gadens Rendesten. Naar nogen byggede Hus, gravede Brønd, Kælder eller deslige, skulde Jorden skaffes bort fra Fortovet inden Aften, eller senest i Løbet af 4 Dage.

Med Hensyn til Udførselen af Gødning skulde Vognene være tætte, og det blev straffet, hvis der spildtes paa Gaden. For dem, der ikke selv havde Vogne, skulde Vogmandslavet udføre Møddinger.

Den Skik paa Helligdage og ved Ligbegængelser at strø Sand udenfor Huset istedenfor at feje, hvilket i Regnvejr forarsagede stor Urenlighed og i Tørvejr Støv, blev aldeles forbudt, da Sandet skyllede i Rendestenen og derfra i Havnen, som derved blev opfyldt.

Ved en trykt Plakat af 12. Marts 1704 inddeltes Byen i 3 Dele, hver under Tilsyn af 2 Politibetjente og 4 Gadefogder, og med Opgivelse af, hvor mange Karrer, der hørte til hvert Kvarter, og Kuskenes Navne. Paa denne Fortegnelse findes i alt 30 Karrer¹⁾.

Efterat Morten Villumsens Kontrakt var udløben, blev Gadernes Renholdelse overtaget af nogle Vognmænd fra 1. Maj 1709 til 30. April 1716. At de allerede det første

---

¹⁾ Kollegiebreve i R. Ark.

Aar have vist sig forsømmelige, ses af en Politiretsdom af 26. Nov. 1709.

I denne hedder det, at de ikke havde haft mere end 36 Vogne, skønt de i saadant urent Vejr burde have haft 50, og da de endelig kom med 14 ny, var det Fjælevogne med løse Klapper, som vare utjenlige til at udføre Tønde-Urenlighed. Af de 36 Vogne var der flere, der ikke havde kørt hver Dag, hvorfor en Del publicke Pladser og Gader havde henligget urensede. Uagtet Beboerne ved Volden i rette Tid havde sammenfejlet Urenligheden, var den dog bleven liggende, hvilket gav Anledning til, at Naboerne udkastede, hvad der samledes i Husene, hvilket fremkaldte slem Stank. Vognmændene havde hverken rensed den store Sluse fra Vesterport til Blaataarn eller de lukkede Rødestene og havde udvist stor Selvraadighed, i det Kuskene ikke altid vilde røre deres Træskraller, og hvor de kom, fulgtes de ad i en Flok, holdt sig bagved hinanden og drev Dagen hen, saa Godtfolk mangan Gang ikke kunde komme frem for dem.

Vognmændene undskyldte sig vel med den megen Regn, der bevirkede, at Gaderne vare ligesaa urene Dagen efter som den Dag, de bleve rensede. Nørreport havde været tillukket, Broen ved Toldboden var itu og i Vesterport havde næsten hver Dag været saadanne Gennemmarcher af Soldater, at Vognene ofte stansedes. Endvidere blev Affaldet af det meget Hø, der kom ind i Byen, udtraadt i Vandet af de mange Soldater. De idømtes imidlertid store Bøder og forpligtedes til i Løbet af 8 Dage at rengøre paa de Steder, de havde forsømt.

Efter Pesten, da man havde faaet Øje for de farlige Følger af Urenlighed, hedder det i et kgl. Reskript af 23. April 1712¹⁾, at der „Tid efter anden skal være sanket mange og store Dynger Urenlighed, især ved Rundelen ved

---

¹⁾ K. D. VIII, 246—47.

Vestervold (Holcks Bastion) og paa adskillige deslige Steder, som ikke ere brolagte,“ hvor det ikke tilkom Entreprenørerne at lade dem bortføre. Kongen nedsatte derfor en Kommission, der skulde overveje, paa hvilke Pladser Urenligheden kunde henlægges, hvorefter alle de Indbyggere, der havde Heste og Vogn, skulde tilsiges til at køre Møddingerne bort.

Ved denne Tid klages der ogsaa over, at Skarnet og Urenligheden laa i Mængde paa Gaderne, hvoraf der kunde befrygtes Fornyelse af Pesten, idet Børn og „gemene Folk“ kunde søge efter Stumper og andet Tøj, som var udkastet af smittede Huse, hvorfor Politimesteren fik Ordre 6. Maj 1712 til at sørge for, at al Urenlighed uden Ophold blev ført bort og Gaderne siden altid bleve holdte rene¹⁾.

I Marts 1714 skriver Politimesteren, at Gaderne ingen Vinter havde været saa jævne som nu.

Samme Aar beklager Politi- og Kommercekollegiet sig dog over, at Indbyggerne ikke lod Skarnet paa deres Fortov sammenfeje til de Tider, da Karrerne kom for at hente det, men kun gjorde dette Aftenerne før Søn- og Helligdage, hvorfor Dyngerne bleve adspredte, førend Karrerne kom; nogle fejede slet ikke, hvorfor Skarnvognene ej heller tog Urenligheden med. Den Befaling i Frdn. af 25. April 1702 blev ej heller overholdt, at Urenligheden ved Helligaunds Kirke, paa Amagertov og paa Nørregade skulde være bortført inden Søndag, hvilket var gaående Folk en stor Besvær paa deres Kirkevej²⁾.

Ved den Tid førte man Urenligheden til Toldbodvejen, hvor der var en Mængde Vandhuller, idet denne Vej oprindeligt var ført igennem Vandet; navnlig forelaa det at fylde mellem Vejen og Kastellet; her var allerede temmelig opfyldt 1710, hvorfor det befaledes at jævne Dyngerne, og 1712 var her et saadant Uføre, at Hestene sank i til Bugen, hvorfor man

1) K. D. VIII, 249   2) Kbnh. paa Holbergs Tid S. 67.

søgte om Tilladelse til at losse paa St. Anne Kirkegaard, hvor nu Sølvgadens Kaserne staar, og i en dyb Hule paa Vesterbro. Et andet Sted var Luses Hul, hvor der 1710 var saa opfyldt, at der blev opslaaet Plakater med Forbud mod at bære eller køre Skarn derhen¹⁾. Hvor dette Luses Hul var, ses af en Begæring 1722 fra Renovationskontra-henterne, hvem der var lovet en Plads til at sætte deres Vogne paa imellem Vesterport og Blaataarn. De ønskede enten det Sted, hvor Rundelen havde staaet (Holcks Bastion), eller et Stykke af „Luses Hul, som nu kaldes Gyldenløves Bolværk“. Dette Navn har holdt sig længe, thi Møllen paa Gyldenløves Bastion kaldtes, til den blev nedreven ved Voldens Sløjfning, Luse Mølle, forfinet Lucie Mølle; Hullerne her ere dog næppe selve Bastionen, men det Stykke indenfor den, hvor Filosofigangen siden gik, thi her havde i ældre Tider det Vandløb gaaet, der drev Vandmøllen ved Vesterport og derpaa løb gennem det nuv. Løngangsstræde, ligesom der vel ogsaa har været Huller at fylde paa den indre Side af Bastionen. Til Vognene fandt man dog ingen anden Plads end langs indenfor Volden ved Lars Lejstræde, som dog først udvistes ved Magistratens Skrivelse af 22. Okt. 1727.

10. Marts 1716 udstedte Kongen Befaling til, at i dette Aar skulde alle Skarnvogne tilholdes at henlægge deres Urenlighed paa de Pladser mellem Toldboden og nuv. St. Anne Plads, der skulde opfyldes til Tømmerpladser, og kun saadanne Vogne maatte køre gennem Portene, som kørte for dem, der havde dyrkede Jorder og dertil behøvede Gødning. Endnu 1721 vare disse Pladser ikke helt opfyldte, thi der er da Forhandling om nogle „uopfyldte Mosepladser“, til hvilke Ejerne af de nu indplankede Pladser fik Ejendomsret, naar de opfyldte dem paa egen Haand. Grunden hertil var, at senere paa Aaret 1716 udvirkede Kommandanten kgl. Befaling om, at som hidtil al Gødning, som var nødvendig,

---

¹⁾ Kbnh. paa Holbergs Tid S. 71.

først og fremmest skulde udføres til Udfyldning af Fæstningsværkerne paa Kristianshavn¹).

Til 1. Maj udløb Vognmændenes Kontrakt, men de vilde ikke forny den. Endelig overtog en Vognmand ved Navn Christen Pedersen Renovationen, men hvorledes han røgtede den, fremgaar af det følgende.

I Vinteren 1715—16 var Tilstanden bleven aldeles utaalelig. Under 6. Marts 1716 indgav Politi- og Kommercekollegiet en Ansøgning til Kongen. Kollegiet vidste nok, at Gehejmekonseillet mente, at det var Skyld i al den Uorden, der fandtes i Staden, især i Henseende til Gadernes Renholdelse i denne Vinter, og at ikke alene Kongen havde fattet unaadige Tanker om Kollegiet, men det var ogsaa underkastet et stort Vanrygte hos alle Indbyggere. Kollegiet ønskede derfor, at det tilligemed Politimesteren blev opkaldt for Gehejmekonseillet, det vilde da oplyses, at Kollegiet var ganske uskyldigt, og deraf fremgaa, hos hvem den rette Skyld hvilede.

Præsident Joh. Meller skriver samme Dag: „En stor Del af Indbyggerne fasteligen paastaar, at før Renovations-skat blev paalagt, holdtes Staden bedre og renere, som og tros, idet at de fleste kunde gaa, som nu for Urenligheds Skyld nødes til at age. De fleste af Stadens Indvaanere ønske, Deres kgl. M. allern. vilde ophæve Renovations-skatten og enhver Indbygger da kunde tilholdes at holde rent for sig, saa kunde Passagepengene henlægges til andet nyttigt, som er højt behøvende.“

Dette skrev Præsidenten i Anledning af et Tilbud fra den forrige Renovationsentreprenør Morten Villumsen om at besørge Gadernes Fejning 2 Gange om Ugen over hele Staden. Naar Vognene nu kom til en Gade, var der ikke fejlet, hvorved der opstod stor Strid mellem Fogderne og Indbyggerne. I de 7 Aar, han havde Renoveringen, mødtes

---

¹) K. D. VIII, 382, 386, 524.

han af de største Hindringer. Præsident Nansen og Politimester Rasch tog Anledning til at tribulere ham paa mange Maader, da han dog ingen Skyld havde. Han havde ogsaa i Politimester Rømers Tid som Prøve en Tid overtaget Fejningen af Købmagergade fra Trinitatis Kirke til Amagertorv, hvormed Beboerne vare meget tilfredse, og de ønskede, at han vilde have vedblevet, men han fandt ikke Gehør. Der er mange fornemme Folk, der ikke ville lade sig kommandere af en Gadefoged, der kommer fuld af Brændevin i deres Huse og med Ubeskedenhed tilsiger til Fejning; der svares, min Tjener er ude og kommer snart hjem, min Pige er paa Torvet, i Slagterboderne, og imidlertid bliver der ikke fejtet, og saaledes hindres Renholdelsen¹⁾.

Christen Pedersens Virksomhed bragte det hele i fuld-
stændig Uorden, hvorom Politi- og Kommercekollegiet i Sept,
1716 gav følgende Erklæring:

„Den store Uorden, som dagligen ses her paa Gaderne med deres Urenlighed, kan noksom fortjene Eders Kgl. Majestæts Unaade. Men paa det E. K. M. ikke skal kaste samme Unaade paa de Uskyldige, vilde Kollegiet forestille de rette Aarsager dertil uden det ringeste at stikke under Stolen, paa det Kollegio Skylden ikke skal tillægges.

„Den første Aarsag hertil begyndtes, da Politimesteren for 1 $\frac{1}{2}$ Aar siden forhvervede E. K. M.'s Befaling om de uopfyldte Pladser ved Toldboden med al den Urenlighed, som i Staden kunde samles, og at intet deraf uden Portene maatte bortføres. Dette var en usigelig god Anstalt, havde den med Moderation bleven exequeret, thi det meget lettelig kunde lade sig gøre de 7 Sommermaaneder fra Beg. af April til Oktobers Udgang saa og midt om Vinteren, naar det var haard Frost, men i Nov., Dec., halve Februar og Marts, da den megen Regn og Tøvejr indfalder, kunde det umuligen lade sig gøre, formedelst der var saa blødt, at Heste og

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1716 S. 38—43.

Vogne saaledes derudi kunde sættes, at de ikke igen kunde opkomme. Dette have vi mangfoldigen remonstreret for Politimesteren, ja vi have endogsaa med tiggende Bøn intercederet for Vognmændene, at de maatte henvises udi fornævnte ubelejlige Tider til andre Steder, men forgæves. Over denne Rigueur havde de 3 Vognmænd den Ulykke forleden Aar, at de satte deres Heste til, saa at der var ingen iblandt dem, som jo forleden Aar mistede 4, 5, 6 à 7 Heste, hvoraf en Del af os selv har set et eller to Exempler og derfor kan det med Sandhed vidne.

„Endnu har en streng Rigueur været Aarsag til denne Konfusion. Politimester vil, at Vognmændene, som stode tilforn for Gadernes Renholdelse, skulde hver Morgen møde for Raadhuset med deres Vogne, førend de kørte paa Arbejd, saa og at de skulde møde udi hans Hus om Aftenen forat gøre Regnskab for hvad, som var kørt den Dag. Den første Anstalt var meget god og burde vel at holdes; den anden Anstalt klagede Vognmændene meget over, ikke at kunne holde, saasom de om Aftenen havde nok med deres trætte Heste at bestille, idet de skulde spænde fra og røgte dem med Foder og andet. Over dette, de ikke kom og holdt Bog med Politibetjentene, bleve de optegnede for efterladte Dynger. Naar nu Vognmændene skulde betales deres Kvartal, maatte de korte, hvad de vare optegnede for, og da klagede de højt, at de bleve straffede for det, de ikke havde syndet, hvorfor Kollegium i Begyndelsen modererede Straffen, men dette blev saaledes udtolket af Politimesteren, at han forekastede os offentlig, at vi holdt med Vognmændene, og han kunde derfor ikke faa dem til at gøre deres Skyldighed. Forat befri os for saadant Tillæg, maatte vi bifalde Politimesters Regueur og være ligesaa haarde som han, saa at Vognmændene maatte lade sig korte næst forleden Vinter en Gang 120 Rdl., en anden Gang 172 Rdl. og den sidste Gang 330 Rdl.

„Udi Contagionens Tid (Pesten) bortdøde tvende af de Vognmænd, som stode for Forpagtningen, hvorover de Gader, som dem vare anviste til at renholde, bleve forsømte, hvilke de 3 andre efterlevendes maatte igen antage med den Kondition, at de skulde nyde det, som de bortdøde skulde af Collegio have udi Betaling, hvilket beløb sig til 500 Rdl. Disse Penge tager Politimester til sig, indtil de havde efterkommet deres Skyldighed, men da de havde gjort det, de skulde gøre, klage de, at de aldrig af disse 500 Rdl. have faaet en Skilling.

„Disse Rigueurs og haarde Medfart vare Aarsag, at Ingen udi Collegio var kapabel for enten med det Onde eller Gode at overtale Vognmændene til at antage sig Gadernes Renholdelse længer, da deres Kontrakts Tid nu sidst ultimo Aprilis var til Ende, hvorfor vi bleve tvungne til at lade opslaa Gadernes Renholdelse og Renovation til ny Forpagtning, da Ingen vilde offerere sig dertil, førend længe om længe en ved Navn Christen Pedersen Møller. Vi vare glade, at vi kunde faa nogen dertil og derfor oprette Kontrakt med ham og tage to Mænd til Kavtion for ham, men siden have vi maattet fornemme, at hans Intention ikke var til andet end at bedrage os.

„Saa snart han skulde træde til Kontrakten og efter dens Indhold fremvise, at han havde sine Heste og Vogne komplette og i Beredskab, fremstiller han sig første Gang med saa mange Vogne, som kunde med engang brændes med Politimesters Mærke, og da han skulde komme frem med de øvrige Vogne, spænder han de samme Heste for de andre og kom frem med dem. Saaledes forblindede han Politimesters Øjne første Gang, hvilket lettelig kunde ske.

„Dernæst pantsatte han til sin Broder alle sine Ejendele og deriblandt Renovationshestene og Vognene, hvorfor Kollegiet maatte udbetale 702 Rdl., hvilket var Vognmandens Gæld til Rentekamret for en Forpagtning af en Familieskat, idet

Rentekamret havde formaaet Kommandanten til at stille en Skildvagt, der forbød at spænde Hestene for, førend Pengene vare betalte.“

Derpaa overtog Politimesteren sig Renovationen 5. Avgust, hvortil han i rede Penge havde faaet 1000 Rdl., „dog ligge Gaderne lige urene og langt værre end tilforn“. Kollegiet meddeler ogsaa, at Politimesteren er saa hadefuld imod en Vognmand, at han genner hans Heste ud af hans Stald og lægger ham saa mange russiske Heste ind igen, som kunne opfylde hans Stald (det var den Sommer, da Peter den Store laa her), saa hans Heste maa gaa ude paa Marken og sulte. Naar Kollegiet spørger Politimesteren, hvortil Pengene bruges, „giver han os derfor Papir og Regnskab, verificeret af ingen anden end hans Betjente, hvormed vi os maa lade nøje“.

I en senere Skrivelse undskylder Kollegiet sig for, at det ikke har taget Sagen i sin Haand, med Politimesters haarde Medfart og Politibetjentenes Praktiker. „Først veed man vel, hvad for Slags Folk de ere, hvilke ligesaa vel som Muler og Heste alle Tider bør have Tømme og Bidsler paa, men iblandt dem ere Gadefogderne det argeste Udskud af Folk, som kan være, hvilke lettelig med et Glas Brændevin eller 2 β kunne underkøbes. Naar de ikke kunne faa dette, saa blive de vrede og gøre alt det Onde, de kunne afstedkomme. Disse Folk have hver Aften bragt Politimester Rapport om, hvad Vognene have bortkørt og ikke bortkørt, hvorover en af de andre Betjente holder Bog. Naar disse Gadefogder komme en Aften og sige, at Vognmændene have manqveret meget, faa de denne Berømmelse: du est en brav Karl, du har vel past paa, du skal have noget for din Umage, vil du alle Tider være saa flittig. Hermed animeres dette Folk næste Aften efter at sige dobbelt, ja nogle Snese og hundrede Fauter, hvilke, naar de ere Vognmændene foreholdte, sværge de højt og dyrt, saa Stok og Stene

maa røre sig, at det er usandfærdigt, som de ere opskrevne for.“¹⁾

Den store Mangel paa Arbejdsfolk dette Aar fremkaldte et Forslag fra Politimesteren om at faa nogle af de mange svenske Fanger til at køre Renovationsvognene, men da Kommandanten vilde have, at han skulde svare til dem, blev dette til intet.

I Avgust 1716 faldt der en Politiretsdom i Anledning af nævnte Vognmand Christen Pedersens store Forsømmelighed. I Forhørene vidnede alle Rodemestrene enstemmig, „at Gaderne ere i saa slet Tilstand og Indvaanerne saa misfornøjede, at de nægte at betale Gadeskatten for i Sommer“. En Politibetjent vidnede, „at saa længe han havde været ved Politien, have Gaderne ej været saa slemme som nu, og have Indbyggerne ofte spurgt efter Renovationsvognene og klaget over, at de ej i mange Dage have set disse, som og nægtet at betale Gadeskatten, i hvem der saa krævede den“.

Da Kongen nu „ugærne og med stort Mishag havde maattet fornemme den store Uorden, som i dette Aar har været i Gadernes Renovation,“ befalede han 31. Okt. 1716 Politi- og Kommercekollegiet paany at udforpagte Renovationen og levere Gaderne rensede til Forpagteren, at han kunde levere dem fra sig i samme Stand. Kjøbenhavn og Kristianshavn skulde deles i 4 Distrikter, saa Rensningen kunde gøres samtidig og paa samme Maade i alle Gader²⁾. Imidlertid gjorde Vognmændene Vanskeligheder, idet de ikke vilde afslutte nogen Overenskomst, førend de Bøder (paa 880 Rdl.), som de vare idømte, bleve dem eftergivne; uden vilde de have 1 $\frac{1}{2}$ for hvert Læs.

Kongen befalede derfor Magistraten 28. Nov. at fordele Stadens Renselse mellem Vognmandslavet, Hyrekuskene, Blegmænd, Sandagere og andre, der boede udenfor Staden og

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1716 fig. S. 110—18   ²⁾ K. D. VIII, 400.

holdt Heste og Vogne; med disse skulde der enten sluttes Akkord om en Sum i det Hele eller ogsaa skulde de have 12 β for Læsset; desuden skulde de Indbyggere, der havde Heste og Vogne, hjælpe til at bortføre den Urenlighed, der for Øjeblikket var tilstede, i alle Fald hvad der laa paa enhvers eget Fortov. Kongen tvivlede ikke om, „at jo Renovationen med Succes kunde fuldbyrdes, helst naar det med Fyrighed paa engang bliver angrebet“. Kommandanten fik Ordre til at tillade Udkørsel gennem alle Portene og til at udvise Steder indenfor Søerne, hvor Urenligheden mægtigst kunde henføres, uden at der var Fare for at fordærve Heste og Vogne¹⁾.

Vognmændene klagede imidlertid igen; uagtet deres Kontrakt om Tidsrummet 1. Maj 1711 til 1. Maj 1716 var udløben, bleve de tvungne til fremdeles at holde Gaderne og de publiqve Pladser rene, og Politimesteren lod dem pante, naar de ikke til enhver Tid vare parate²⁾.

Politi- og Kommercekollegiet sluttede imidlertid en Kontrakt 8. Jan. 1717 med Prokurator Svend Krag, hvilken fik kgl. Stadfæstelse 5. April og Udnævnelse til Kommerce-assessor³⁾. Krag skulde oppebære hele Renovationsskatten, Portpengene og Aftenskillingen med Fradrag af 2000 Rdl., og skulde bortføre al Urenlighed fra Gaderne og de publiqve Pladser; i Nyboder vare en Del Gader, hvor Brolægningen var opbrudt, meget opfyldte med Urenlighed, men dem skulde han ogsaa rense hver Sommer. Hele Byen skulde i Løbet af 6 Uger leveres ham i rensset Stand, og han skulde derpaa forpligte sig til at vedligeholde Renovationen i sin Livstid eller dog saa længe han var bosiddende her. Om Sommeren skulde han holde 36 og om Vinteren 50 Vogne eller Kærre med tilhørende Heste og Folk og der skulde overlades ham enten strax eller med Tiden en opfyldt Plads, hvor han

) K. D. VIII, 403—4.   2) K. D. VIII, 405.   3) K. D. VIII, 410—17.

kunde bygge, som han vilde, til sine Heste og Folk. De offentlige Pladser skulde han feje.

Urenligheden skulde udføres til de uopfyldte Tømmerpladser imellem Toldboden og St. Anne Bro (nuv. Kvæsthusbro), ved Volden eller andensteds, som bleve ham paaviste, men Urenligheden af Kristianshavns og Strand Kvarter og hvad der førtes bort med Pramme skulde bruges til Opfyldning af Kristianshavn. Iøvrigt stemmer hans Kontrakt overens med de forrige.

Da Svend Krag i Nov. 1717 beklagede sig over forskellige Ting, erklærede Politi- og Kommercekollegiet bl. a., at vel adskillige Personer vare straffede, fordi de havde kastet Urenlighed paa Gaden, men Krag var selv Skyld i, at dette ikke aldeles havde kunnet afskaffes, idet han „hverken til Dato har haft i Brug saa mange af hans egne tilhørende Vogne eller Kærrer, som engang Halvparten kunde løbe til af de 50 Vogne eller Kærrer, som han i sin Kontrakt har forpligtet sig til om Vinteren at holde, og om han end undertiden har betjent sig af lejede Vogne, have de dog aldrig tilligemed hans egne Vogne opnaaet nævnte Antal. Ej heller har han efter Kontrakten indfundet sig 2 Gange om Ugen forat afhente saavel Urenligheden paa Gaderne som det i Husene samlede Fejeskarn, men i nogle Uger tillige (paa engang) ikke haft en Vogn i visse Gader, hvorudover Folk nødes til, naar Vognene saaledes udeblive, at udkaste det paa de udenfor deres Huse sammenskuffede Dynger Urenlighed“¹⁾.

Det var ogsaa besværligt at aflæsse Urenligheden. Krag klagede over, at Lossepladserne paa de fleste Tider af Aaret vare saa bløde og ubekvemme, at det ikke alene var besværligt og sinkeligt at blive af med Læssene, men Hestene bleve udmattede og ilde tilredte, Vognene fordærvedes og bleve sønderbrudte, hvorfor Kongen 1718 befalede Havnekommiss-

) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1716 fig. S. 245—46.

sionen og Interessenterne i Tømmerpladserne at forkærdige ny Træbroer, hvorfra Vognene kunde losse. Men disse Interessenter vægrede sig, da de endnu ikke havde haft ringeste Fordel af de Træbroer, de tidligere havde bekostet, og der for Øjeblikket opfyldtes den Plads nærmest ved Toldboden, der ikke vedkom dem ¹⁾.

I Sommeren 1718 indgav Krag paany Klager over sine Besværligheder. Folk vedbleve med at udkaste Uhumskheder og Ler, Kalk, Grus, Pjalter og deslige, og fra Tørvevogne og Høvogne spildtes en Mængde Smul; ligeledes efterlode Amagerne paa Torvene saa megen Halm, Rødder og Roetoppe, saa det var forskrækkeligt at se. Folk ved Kanalerne lagde ofte Gødning og anden Urenlighed ud til disse, og andre kastede det lige i Vandet. Gaderne blev ikke fejede i rette Tid paa de bestemte Dage og Indbyggerne skænkede Øl og Brændevin for hans Karle, for at disse skulde se igennem Fingre med, hvad det var for Ting, der blev udbaarne af Husene. Hans Folk blev derved forledede til Drukkenskab og de skikkede sig kun slet, uagtet de havde 4 Rdl. om Maaneden, og forlode Tjenesten i Utide, Hug vilde de ikke tage imod og det var for kostbart for ham at lade dem arrestere, hvilket de ej heller havde noget imod. Hyrekuskene og andre Indbyggere overfaldt ofte hans Folk med Skældsord, Hug og Slag, hvilket gav ham Hindringer og Fortrædeligheder ²⁾.

I Nov. 1718 gav han følgende Beskrivelse af sine Folk: de bestode „af Ribsrebs, hvad som til det Arbejde kan bekommes, fra andre Steder fraløbne, gamle, vanføre, liderlige, syge og skrøbelige, som til andet Arbejde ej ere duelige og af Nød og Trang sig dertil begive, formedelst Folk ikke ere at faa i disse vanskelige Krigstider; saa hænder det sig, at

---

¹⁾ K. D. VIII, 440, 458. Ved Toldboden blev der 1721 opsat 2 Pæle med en Arm paa hver forat betegne, hvor Vognene skulde losse. ²⁾ Kbnh. paa Holbergs Tid S. 68—70.

de, som kunne bekommes, en Del gider ej arbejde, naar det er vaadt og ondt Vejrlig, saa løbe de bort, kunne igen ikke findes, en Del er liderlig og ved Drik og Sus forsømmer Arbejdet og fordærver Heste og Vogne, agter ingen Straf, andre ere syge og skrøbelige og nogle ere bortdøde af Blodgang“. Han søgte derfor om at faa en 20—30 svenske Fanger, hvis han kunde bevæge dem godvillig til at tage Tjeneste hos ham for samme Løn som de andre¹⁾.

I den paafølgende Vinter mistede Krag saa mange Heste, at det var ham umuligt at vedligeholde Renovationsværket, hvorfor Pol. og Kom. Kollegiet lod ham fratræde til 1. Maj 1719. Kollegiet var nu stemt for at lade enhver holde rent for sin egen Dør, imod at Gadeskatten blev ophævet, men da viste sig en ny Entrepreneur „Monsieur“ Jokum Henrik Christoffersen, kgl. Feltvognmester, der tilbød at overtage Renholdelsen for 8000 Rdl. det første Aar og 7500 Rdl. de to næste. Med ham sluttede Kollegiet Overenskomst 9. Maj paa samme Maade som med Krag, dog ikke paa Livstid, men paa tre Aar²⁾.

En Hentydning til Monsieur Christoffersen, der jo i de Aar maa have været en af alle kendt Person, ligger vistnok i Holbergs Jakob v. Thybo 2. Akt, 2. Sc.: „Monsieur Christoffersen! I er mafoi en Nar,“ skønt følgelig Holberg giver ham Fornavnet Jakob; i alle Fald har Publikum vistnok tænkt paa ham, naar det lo af denne Omtale. Han kunde ligesaa lidt som de forrige Entreprenører staa sig ved sit Foretagende og fortæller selv, at det var nærved at gaa ham som hans Forgængere, der derved bleve total ruinerede. I Nov. 1721 indgav han en Besværing, over hvad der hindrede hans Virksomhed. I de sidste Aar havde næsten alle Familier af Sparsommelighed brændt Tørv, hvilket fremkaldte store Masser af Tørveaske, som Entreprenøren burde

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1716 flg. S. 395—96. ²⁾ K. D. VIII, 473—75.

være fri for at udføre. De vanskelige Lossepladser ved Toldboden gjorde hans Arbejde besværligere, end det var i Morten Villumsens Tid. Megen Gødning bortførtes ikke af Koholderne, men de lode den flyde i Rendestenen, og derfra og fra utallige Loca privata flød Urenlighed i Slamkisterne og i de dybe Rendestene, ligesom Vognmændene spildte megen Gødning paa Gaderne. Mange Kældermænd, hos hvilke Folk næsten hele Garnisonen var indkvarteret, lod aldrig et Læs Skarn udføre, men lagde det i Bøtter, Baller og Fjerdinger og undsaa sig end ikke ved højlys Dag ved at kaste disse Vederstyggeligheder midt paa Gader og Fortov. I Flytte- og Slagtetid udfejedes af Husene Halm, Palter og anden Urenlighed; naar der udførtes Mur- og Brolægningsarbejde, fyldtes Gaderne med Grus og Jord, og Bøndervognene spildte Hø og Halm. Endskønt der var Befaling om at gæmme Fejeskarnet i Baller og Bøtter, indtil Vognene kom, „skulde der ikke en i hele Byen hos nogen Mand findes, men de strax kaste ud paa Gaden, om end Vognen holder for Døren; saa er ej heller deres Lejlighed at feje, men de foregive, at deres Pige eller Dreng er ej hjemme, og naar Vognen er bortkørt, saa feje de store Dynger til sammen, hvorover Gaden aldrig kan være ren“. En saadan Uskik kunde kun hæmmes ved, at Kontrahenten selv lod feje. „Desforuden maa jeg tidt og ofte fornemme, at om Nattetider fra en og anden, ja vel og dem af høj Extraktion, ved deres Folk lade udføre saavel fra de i deres Gaarde værende Loca som og Hestemøg, og forat menagere Vejen henlægge de det paa Stadens Gader, især paa Amagertorv, Tolbodgade og ved Malmøllerne (St. Anne Plads)¹⁾.

Skønt hans Tid var udløben til 1. Maj 1722 og uagtet de mange Genvordigheder, ønskede han dog at beholde Forpagtningen et Aar endnu, men Kommercekollegiet erklærer, „at han har holdt Gaderne i meget slet Tilstand og Ind-

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog S. 273—81.

byggerne ere meget misfornøjede med ham,“ hvorimod det foretrak en Overenskomst paa 5 Aar med 9 Vognmænd for en aarlig Betaling af 7500 Rdl. af Renovationsskatten og af Portskilling og Passagepenge. De skulde holde 36 numererede Vogne og Kærrer, hvilke de skulde fremstille paa Raadstuen, naar Kollegiet ønskede at se dem, og de maatte ikke bruge Renovationshestene til andet Arbejde. Byen skulde fordeles til de 9 Vognmænd, saa hver havde sit Kvarter at staa til Ansvar for. I Vintermaanederne skulde de være fri for at udføre til Tømmerpladserne ved Toldboden, men maatte fra de nærmeste Kvarterer udføre Urenligheden gennem Nørre- og Vesterport til de Pladser, der vilde blive dem anviste. De større Gader skulde renses 2 Gange om Ugen, Amager-torv 3 Gange, men de smaa Stræder 1 Gang. Gødning, samt Grus og Jord fra Byggearbejde skulde vedkommende selv bortføre¹⁾. Der er altsaa dog her taget Hensyn til Monsieur Christoffersens Klager.

Ogsaa nævnte Vognmænd havde mange Besværligheder. I Juni 1725 klagede de over, at det var dem fast umuligt at komme til de for nogen Tid siden udviste Lossepladser paa Kristianshavn og ved Toldboden; deres Heste mægtede ikke at køre den lange Vej, og derude maatte de slæbe den ene Hest efter den anden op af Moradser og Dynd, saa de maatte frasige sig Kontrakten²⁾. Kongen befalede derfor Kollegiet 29. Okt. i Forening med Kommandanten Grev Sponneck og to Medlemmer af Magistraten at udfinde Pladser, hvortil Kørselen var mindre besværlig, at Urenligheden ikke skulde blive liggende paa Gaderne³⁾. Ved Toldboden saa der forskrækkeligt ud; allerede i September havde Kollegiet anmodet Grev Sponneck om at udsætte en Skildvagt Nat og Dag, der kunde forbyde Aflosning af Urenlighed, da Toldbodens Bro blev opfyldt ved den daglige Kørsel af alle og

1) K. D. VIII, 538—41. 2) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1723 fig. S. 563—64, 577—78, 619—20. 3) K. D. VIII, 653—54, 655.

enhver med Urenlighed, at ikke al Færdsel til Toldboden herefter ganske skulde blive Folk betagen; Borgerskabets Vogne bleve derfor tilsagte til at bortføre Urenligheden fra Toldbodens Stenbro, hvilket vilde blive en 3—4 Dages Kørsel for enhver Vogn, men heri vægrede flere Bryggere, Møllere og Hyrekuske sig, hvorfor der maatte paalægges dem Bøder. I Okt. anmodede Kollegiet desuden Admiral Judicher om at laane det 40 af Fangerne paa Holmen til at læsse paa Vognene og udjevne Grunden.

Den Kommission, der var nedsat, afgav en Betænkning, der stadfæstedes af Kongen 4. Jan. 1726¹⁾, og hvori der anvistes følgende Pladser til Udkørsel af Renovationen:

1. Den store Enghave udenfor Vesterport, hvor Kongens Materialheste græssede om Sommeren (altsaa det nuværende Tivoli), hvori der var mangfoldige Moradser; over denne Eng kørte man til den saakaldte Küchenkorb langs med Glaciet, hvor der ogsaa var en Plads at opfylde; udenfor Holcks og Rösenstens Bastion var der nemlig igennem Vandet ført en smal Dæmning, hvilket kaldtes en Küchenkorb, og det var denne Dæmning, der ved Opfyldning skulde gøres bredere, hvorved ogsaa de senere Tømmerpladser opstod. Udenfor Vesterport endvidere en Plads paa højre Haand, hvor der allerede var ført Urenlighed, der først skulde planeres; dette er en Del af den Plads, hvor nu Banegaarden findes.

2. Udenfor Nørreport var et stort Sandhul bagved Ravnborg, hvor Kommissionen skulde have Tilsyn med, at Opfyldningen skede ordentlig med nøjagtig Planering; dette synes at være paa Fælleden.

3. Udenfor Østerport en Plads tæt under Vejrmøllen.

4. Paa Kristianshavn skulde opfyldes under Vejrmøllen paa Volden paa venstre Haand af Porten, altsaa ved Lille

---

¹⁾ K. D. VIII, 660—62.

Mølle, og derfra skulde man vedblive langs indenfor Volden lige til Qvintus. Der kunde hertil udkræves nogle Hundrede-tusende Læs, da Vandet havde borttaget en Del af den ældre Opfyldning, foruden hvad der behøvedes til at opfylde Pladsen ved begge Krudttaarne. Da Kongen vilde have sin Ordre til Kommandanten om Kristianshavns Opfyldning efterlevet, skulde det ved Kontrakter iagttages, at al Stadens Urenlighed skulde føres derhen.

Vognmændene tilfredsstillede ikke Borgerne; 30. Marts 1726 klagede Mogens Høg og en Del af de fornemme Borgere til Kollegiet, „at Gaderne ere saa meget skidne“ og bad Kollegiet om at raade Bod derpaa og tilholde vedkommende ufortøvet at gøre rent¹⁾).

De foreslaaede Lossepladser frembød dog ny Vanskeligheder. Kommandanten mindede om, at Kongen havde forbudt at losse udenfor Vesterport. Kollegiet maatte selv kunne huske, hvor misfornøjet Kongen var over den ved begge Sider af Stenvejen udenfor Vesterport af Renovationsinteressenterne foraarsagede „Dybe“.

Derpaa klagede Vognmændene over, at det nu blev dem forment at aflæsse i den store Enghave og paa Pladsen ved Toldboden, skønt der begge Steder var Rum nok til mere, hvorimod det var altfor besværligt at køre til Kristianshavns Vold og til Fælledens hinsides Blegdammen. De kunde derfor ikke holde Kontrakten, men sagde op til Maj 1726; da vilde de levere Staden fra sig i ren Tilstand og opgive Renovationen, der i Længden vilde falde dem umulig. Kommercekollegiet ansøgte derfor om, at de maatte losse ved Toldboden og paa Pladsen imellem Vester- og Nørreport ved Siden af Farveriet. som de i nogen Tid havde haft istedenfor Enghaven, og da Pladsen ved Toldboden igen indrømmedes dem, stilledes de tilfreds denne Gang²⁾, men deres Tid var

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 52. ²⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 177—78. Mem. Bog 1723 flg. S. 804—6.

udløben til Maj 1727, og nu var det lige galt, thi de vilde ikke vedblive længer. De klagede endnu i Feb. 1727 over, at Politimesteren forlangte, at de hver Morgen skulde møde med deres Vogne udenfor hans Hus paa Vandkunsten, hvilket vilde ruinere dem. Pol. og Kom. Kollegiet fandt ogsaa, at det var nok, om de mødte Mandag og Fredag¹).

Kollegiet indstillede til Kongen i Okt. 1726, at det vilde være umuligt at faa ny Kontrahenter til at gaa ind paa at opfylde indenfor Kristianshavns Vold, da deres Heste og Vogne ikke kunde udholde den besværlige og lange Kørsel. Bolværkerne derude vare ej heller i den Stand, at Opfyldningen kunde hjælpe, da Rullingen af Sø og Is især om Vinteren skyllede den bort igen, og da vilde Urenligheden til Kongens Flaades Præjudice fylde Havnen og Hukken. Naar tilmed de, der fik de fjerneste Kvarterer at renovere, i de korte Dage kun kunde køre 2 Læs daglig, blev det umuligt at holde Gaderne rene. Kollegiet søgte derfor om, at det i Forening med Kommandanten maatte udfinde bekvemme Lossepladser, thi den ved Toldboden vilde blive fyldt i 1—2 Aar og den bag Ravnsborg i 3—4 Aar.

Kongen svarede gennem Oversekretair Møinichen, at Renovationen skulde opbydes paa 2 Maader, hvert Kvarter for sig, først med Losseplads hinsides Søerne, dernæst med Losseplads paa Kristianshavn, men der skede intet Bud, uagtet der holdtes Licitation 3 Gange. Da fremstillede der sig en Fynbo ved Navn Andreas Falk, der tilbød sig at udføre Renovationen til Kristianshavn paa 3 Pramme, der skulde ligge ved Blaataarn og Kvæsthuset, hvorfra de skulde bugseres til Kristianshavn, hvor der ved 50 Mand i 14 Dage kunde uddybes en Rende, hvorigennem der kunde sejles lige til Pladsen, der skulde opfyldes. Kollegiet anbefalede dette Tilbud, thi at lade enhver gøre rent for sit Fortov, „duer af adskillige Raisons intet,“ men hvis Kongen hverken vilde

---

¹) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 360.

tillade Sejladsen med Pramme eller indrømme belejligeres Lossepladser, vilde man aldrig kunne faa nogen Kontrakt.

Grev Sponneck, Politimesteren og Oberstlieutenant Heuse-
rich tog imidlertid ud paa Kristianshavn forat bese Losse-
pladserne og kunde ikke gaa ind paa Falks Forslag. Politi-
mesteren beretter, at deres Heste paa den Udflugt sank i til
Bugen, og at det vilde være umuligt her at køre med Læs.
Sponneck vilde have Renovationen kørt til Vilhelms Krudt-
taarn, altsaa midt imellem Lille Mølle og Qvintus, men her-
imod indvendte Kollegiet, at dette vilde koste 20000 Rdl.
om Aaret, da der vilde behøves 80 Vogne, der kun lang-
somt kunde køre ad den daarlige Vej og ofte maatte vente
ved Knippelsbro, naar der gik Skibe igennem, undertiden i
to Timer. Man indkaldte igen Vognmændene, men de vilde
aldeles ikke indlade sig paa nogen Kontrakt. Kollegiet
maatte derfor se sig nødt til at overdrage enhver at holde
rent foran sin Dør, hvilket var uheldigt, da den ene kastede
Urenlighed paa den andens Fortov; de fattige havde ikke
Raad til at lade den bortføre og havde ikke Gaardsrum til
at sanke et helt Læs; „Staden bliver som Følge heraf altid
uren, og der bliver en slem Stank; de som have Heste, maa
frygte for at sætte dem til derude paa Kristianshavn, den
hele Stad kommer i Konfusion, og al den gode Orden, der
nu i 26 Aar har været her med Renovationen, kommer igen
ganske af Lave“²⁾).

Det maa have været underligt i Kancelliet at læse om
„den gode Orden“ siden Aarhundredets Begyndelse, thi alle,
selv Kommercekollegiet havde dog været enige om, at Renova-
tionen i den Tid havde været i høj Grad elendig.

Et nyt Projekt med 30 Renovationsposter og særlig
Kontrahent for hver dukkede frem i Marts 1727, og Kongen
befalede ved Plakater at opfordre Lysthavende til at gøre

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 226—227, 245, 307.
317. ²⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 375, 383.

Tilbud. Alt forgæves, ingen mødte. Kollegiet indstillede paa Ophævelse af Renovationsskatten og Overladelse til Indbyggerne af Renholdelse af Gaderne, hver for sit Fortov, hvorimod de publiqve Pladser og Torve skulde udforpagtes. Politimesteren tilbød at lade Politibetjentene hjælpe Gadeinspektørerne med den første Maj at tilholde Borgerskabet at opkaste Rendestenene og sammenskovle Skarnet, forat Kontrahenterne kunde aflevere Staden ren. Kollegiet var derpaa betænkt paa at tvinge Vognmandslavet til at anskaffe Vogne og Heste, da man ikke kunde paalægge Indbyggerne dette ¹⁾).

Kongen syntes imidlertid ikke om Opgivelse af Renovationens Overdragelse til „Forpagtere“, og befalede 19. Maj 1727 Magistraten og Grev Sponneck at udfinde en Maade, hvorved den fremdeles kunde komme under Forpagtning i Forhold til Renovationsskatten. De skulde indkalde Vognmandslavet og andre Indbyggere og opfordre til at slutte Kontrakt, enten for den hele Stad eller for enkelte Kvarterer, for sig, om Bortførsel ved Vogne eller Pramme, og om de bekvemteste Lossepladser. De bleve ogsaa tilsidst enige med 6 Vognmænd og sluttede Overenskomst paa 3 Aar, hvilket stadfæstedes af Kongen, og ved Reskript af 30. Juni 1727 blev Overinspektionen over Renovationsvæsenet overdraget Magistraten, medens Politimesteren dog vedblev at føre Tilsynet ²⁾). I Oktober 1729 beklagede de 6 Vognmænd sig over, at de skulde sinkes med hver Morgen at møde foran Politimesterens Dør, at Kommandanten nødte dem til at køre ud til Falkonergaarden, at Toldbodvejen var ufremkommelig og der var ingen Bro paa Lossepladsen der, hvorfor de tilsatte den ene Hest efter den anden. De truede med at besvære sig for deres allernaadigste Arve-Herre og

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7. S. 390—91, 415—16.

²⁾ K. D. VIII, 708—10, 719. ³⁾ Mag. Skr. 21. Juni, 7. Juli 1727.

Konge, thi af Magistraten fik de kun liden Assistance, eller ogsaa nødtes de fattige Mænd til at forlade Byen. De klagede ogsaa over, at Folk udkastede Uhumskheder paa Gaderne, hvortil Grunden var, at ingen vilde køre saadant bort, da der nu ingen Losseplads var dertil.

Politimesteren vilde nu have Gaderne saa rene som om Sommeren, men saa maatte han forhindre, at det regnede saa meget, og de kunde ikke finde sig i de Bøder, han paalagde dem, fordi de manglede de befalede Skraller ved Vognene¹).

Det ses, at der 1730 var Losseplads ved Ladegaarden, hvormed Vognmændene ogsaa vare misfornøjede, idet de heller vilde losse udenfor Østerport eller ved Toldbodvejen, hvor der altsaa endnu da ikke var helt opfyldt.

De 1680 antagne Gadefogder, der skulde have Tilsyn med Gadernes Renselse, vilde Magistraten ikke mere lønne paa Grund af, at Staden ikke længer oppebar Kopulationspengene, og henviste dem 1721 til at søge deres Betaling hos Politimesteren, hvis han vilde beholde dem, men Magistraten mente, at de vare overflødige, „ikke at tale om, hvor jiden Effekt man nu i nogle Aar har haft og endnu daglig kan fornemme paa Stadens Gader af deres Forretninger“. Kongen fritog ogsaa Staden for deres Lønning²).

1726 antog man 2 Gadeinspektører i Gadefogdernes Sted, der vare meget efterladne og forsømmelige. 7. Dec. 1726 indgav Inspektørerne en Memorial, at Politibetjentene maatte assistere dem Hus fra Hus, hvor det var nødvendigt, med at advare Indbyggerne om strax at kaste deres Dynger og hvad der opkastedes af Rendestenene midt ud paa Gadeu og jevne det, at Gaderne altid kunde være jevne, Rendestenene rene og ved begge Sider langs Husene en ren Gang, at de, der ikke holdt Rendestenene aabne, strax maatte pantes og at Renovationskontrahenterne bleve tilholdte at lade en

¹) Kollegiebreve i R. Ark. 31. Okt. 1729. ²) K. D. VIII, 546. Mag. Skr. 17. Okt. 1721, 14. Jan. 1722, 4. Feb. 1722, 8. Juni 1722.

Skralle følge med hver Vogn, hvilket Kommercekollegiet billigede.

Da Magistraten 1727 overtog Inspektionen over Renovationen, beskikkedes en Gadeinspektør og 6 Gadefogder, men uden at de fik større Løn end de 2 Inspektører¹⁾. De skulde tilligemed Politibetjentene gaa om i Gaderne og paase, at intet Fejeskarn blev udkastet af Husene, at al Urenlighed blev bortført af Vognene, og de skulde advare Indbyggerne om at feje Skarnet sammen.

Ved Ildebranden i Okt. 1728 ophævedes Renovationen følgelig i den afbrændte Del af Staden, og ingen vilde paatage sig den i de bevarede Bydele, hvorfor Magistraten paalagde Beboerne hver at gøre rent for sit Fortov og paa egen Bekostning lade Urenligheden bortføre til Lossepladsen ved Toldboden og udenfor Vester- og Nørreport.

Fra Øvrighedens Side gjordes der en Del forat løfte Sømmelighedsfølelsen. Det fremgaar saaledes af Fortifikationsregnskaberne, at der 1712 blev anlagt Priveter ved alle Vagthuse, og Havneregnskaberne oplyse, at der blev opført lignende Indretninger under alle Broer, hvortil Trapper førte ned; de have før den Tid næppe været uden ved enkelte Broer; ved Knippelsbro var der i det 17. Aarh. et i den ene Bropille. 1714 indgav Politimesteren et Forslag til Magistraten om Opførelsen af to Loci communes, og Magistraten overdrog ham og Bygmester Ernst 18. Juni 1715 at komme overens om, hvor de skulde staa, men de kom næppe til Udførelse.

Natterenovationen førtes til Kristianshavn. Af Kæmnerregnskabet for 1708 ses det, at Vejen for Natmandens Folk skulde være norden og østen for Børnehuset og norden for Frelser's Kirke og Kirkegaard, Exercenterhuset og Krudttaarnet ud til Kontraskarpen ad Stranden, der skulde indrettes en

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 312—13. K. D. VIII, 668, 723—24.

Bro af Tømmer bagved Exercerhuset, og Kontraskarpen langs Søen skulde opfyldes, saa Natmandens Vogne kunde køre om Natten uden Fare.

1721 anvendtes der 17 Rdl. til en ny Træbro, som Natmanden kunde køre over bagved Frelzers Kirke.

1726 befaledes det, at Natmanden skulde holde Vejen i Stand og kun maatte køre om Natten.

Ogsaa megen Kreaturgødning blev udført til Opfyldning paa Kristianshavn af Sandagerne eller det lille Vognmandslav, der i Sommeren 1726 klagede over, at det under Knippelsbros Reparation var for stort Besvær at age Møget fra fattige Folks og Brændevinsmænds Huse ud paa Kristianshavn, hvorfor de bad om Tilladelse til om Dagen at køre ud af Østerport og om Natten til Toldboden, da de ellers maatte holde op med at age. Kommandanten bemærkede imidlertid hertil, at hvis Kommercekollegiet for Stanks Skyld og deraf følgende Usundhed kunde forsvare at lade dem køre om Dagen, saa kunde de nok køre gennem Østerport, saa snart Brolæggerne vare færdige med deres Arbejde i Porten, men uden kgl. Ordre turde han ikke tillade Aflosning ved Toldboden, da han vidste, hvor nødig Kongen vilde tillade de ordinære Renovationsvogne at losse der¹⁾. I Okt. skriver Grev Spouneck imidlertid, at han ogsaa havde forbudt Kørselen gennem Østerport, da Kuskene ikke lossede, hvor de skulde, men paa den venstre Haand ved Søen, og der gør de saadan en Stank, at ingen kan komme der, og Kongen skal dog der forbi, naar han passerer Østerport eller vil se paa Arbejdet ved Søernes Rensning²⁾.

I 1730 var Lossepladsen bag Vor Frelzers Kirke opfyldt; Magistraten foreslog Grev Spouneck det Hul ved Appareten ved den saakaldte Lille Mølle paa Kristianshavn, tværs overfor den sidste Losseplads, men det vilde ikke vare

1) K. D. VIII, 662. 2) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 195—96, 198—99, 252—54.

længe, inden det ogsaa blev fuldt, hvorfor Magistraten foreslog, at der om Dagen kørtes gennem Østerport til bag Øster Mølle udi en der værende Kule. Det ses, at i Politimester Himmerichs Tid udførtes Koskarn fra Kl. 7 Aften til 7 Morgen, men *Loca privata* kun Kl. 10—5 om Vinteren og Kl. 11—4 om Sommeren¹⁾ — alt i Theorien, thi i Sept. 1728 anmodede Pol. og Kom. Koll. Grev Sponneck om at tillade Vognmændene at køre igennem Portene og anvise dem en Losseplads, da man ingen Vognmænd kunde faa til at køre om Aftenen og mange derfor skyllede Urenligheden ud, saa den løb igennem Rendestenene, hvilket tog Overhaand.

1729 paalagde Politimesteren de Vognmænd, der kørte med Gødning, at have tætte Vogne med Dækkel over, at køre paa bestemte Tider imellem Aften og Morgen og at fare saaledes, at de ikke væltede eller spildte, thi der var mange Klager over Kistevognene, at de „ej alene om højlys Dag gennem Gaderne passere, men og over Kongens Nytorv, naar Vagtparaden er opstillet, saavel som over Slotspladsen og andre publiqve Steder, hvorved en stor ulidelig Stank og Væmmelse foraarsages, ja bemeldte Folk ere endog saa dumdristige og uforskammede, at deres Vogne enten ere saa aabne og utætte eller med Uhumskhed saa overlæssede, at hvor de fare, lægge de en strøet bred Vej efter sig, ja ofte det ganske Læs; tidt og drikke merbemeldte Vognmandskuske sig fulde og af Uforsigtighed indvælte deres Læs paa Folks Fortov“²⁾).

1717 mulkteredes Garnisonens Skarpretter Mühlhausen, der store Bededags Aften havde ladet sine Folk udføre Urenlighed fra det kgl. Akademi og spildt langs Gadene til Kristianhavns Bro, „hvilket har forarsaget stor Stank og

---

¹⁾ Raadstueark. Koll. Breve 23. Dec. 1730. ²⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 618. ³⁾ Raadstuearkivet Koll. Breve 5. Okt. 1729.

Væmmelse for Indvaanerne i samme Gader, da de om Morgenen vilde søge Gudstjenesten“.

Natmanden viste ej altid Hensyn; saaledes klagede Fattigvæsenet 1718 over, at Natmandens Folk i Grøfterne omkring de Fattiges Kirkegaard ved Pesthuset saavel som paa Kirkegaarden henlægge Aadsler, som foraarsage en slem Stank, og 15. Juli s. Aar bad Magistraten Politimesteren om at befale Gadefogderne hver Morgen at underrette Natmanden, om der fandtes Aadsler paa Gaderne, „eftersom der paa adskillige Steder i Gaderne findes døde Hunde og Katte, hvorved Godtfolk inkommoderes“.

Der kunde i Aarevis indenfor Voldene ligge store Møddinger paa ubrolagte Pladser, hvilke Renovationsentreprenørene ikke behøvede at rense og som tilhørende en eller anden Avtoritet ikke vare underkastede noget Tilsyn. Saaledes klagede Undertøjmester Jens Nielsen 1727 over, at han ejede et Hus paa Hjørnet af St. Annegade og Prinsensgade paa Kristianshavn, ved Siden af hvilket der var en aaben Plads, der tilhørte Kirken og var bestemt til Residenser for Præsterne (det er der hvor siden Veterinair-skolen laa); paa denne Plads var der henlagt store Bunker Urenlighed, og hans Lejer havde sagt op paa Grund af Stank. Det oplystes, at man i Løbet af 30 Aar havde benyttet denne Plads som Mødding og at der antoges at ligge henved 200 Læs Uhumskhed, Heste- og Komøg. 1715 siges om den senere Akademigade, nu en Del af Fredericiagade, at den i 20 Aar havde været bedækket med Urenlighed og tildels i store Dynger, saa der var bortført nogle Hundrede Læs og under Snavset fandtes en brolagt Gade.

1719 beklagede Kirkeværgerne ved H. Aands Kirke sig over, at de, der havde Udgang til Kirkegaarden, kastede deres Urenlighed ud paa denne.

1722 klagede Hospitalsforstanderen ved Vartov over, at Renovationsvognene havde aflæsset nogle Snese Læs ved Hospitalets Kirkegaard, der indtog den Del af Halmtorvet,

der var nærmest ved Vartov, saa det for 3 Aar siden opsatte Plankeværk var raadnet i Vinterens Løb, „foruden den fordærlige Lugt og Stank, som saavel for de der omkringfarende som de derved boende deraf er falden og vel tilsidst en Svaghed imellem Folk kan forvoide“.

Ved Garnisons Kirkes Vognskur var der en Plads, hvorhen der hver Nat førtes Urenlighed og Skarn til stor Plage for Naboerne.

En af disse skriver 1716 „at han af Etrd. Lerche har købt et Hus næst op til den Herre Zebaots Kirkes Vognskur paa den østre Side og Hjørnet af St. Strandstræde, da paa den Plads, som nu samme Kirkes Vognskur er staaende, og den øvrige øde, aabne og uindhegnede Plads derfra og til mit Hus ud til Hjørnet af Gaden stod et gammelt Hus, hvorudi Kirkens Graver den Tid boede, og siden han flyttede derudaf, er det nedrevet og paa en Del af Pladsen igen opsat Kirkens Vognskur, men den øvrige Plads ud til Gaden og mit Huses Væg og Mur staaet aaben og øde, hvorfor derpaa om Nattetider kontinuerlig af gemene Folk bliver baaret og lagt alt deres deromkring samlede Urenlighed og Skarn, som er en stor Skam for Kirken, og Gaden saaledes lige udi alle Mands Øjne skal ligge og tilmed kaster en svar Foragt paa mit Hus, at snart derudi for des Aarsage Ingen vil bo hos mig til Leje, ja og mit Huses Væg og Mur deraf bliver forraadnet.“ Han havde ofte beklaget sig for Politimesteren og for Vicekommandanten Oberst Franck; den første havde henvist til Kirkens Forstander, hvilket Franck var, og den sidste foregav, at naar Politimesteren vilde give Kirken Skøde paa Pladsen, skulde han lade den indplanke. Da Ingen vilde kende sig ved Pladsen, maatte den være Stadens publicve Plads, hvorfor han søgte Kongen om, at den maatte blive indhegnet, Urenligheden bortført og Rendestenen for samme Plads repareret.

Politimesteren erklærer, at da der i Staden snarere var for faa end for mange almindelige bejrlige Pladser, mente

han, at den var umistelig „for Allarmplads at plante Kanoner, rangere Batailloner ved store Ligbegængelser og deslige publiqve Sager. Den Skildvagt, som staar strax ved paa Amalienborg Haves Bro, kunde sættes nogle Skridt tilbage paa Pladsen, at forbyde den at vanære“¹⁾).

I Dec. 1720 klagede Politimesteren over, at der var adskillige Pladser, der vel vare opfyldte, men ikke jevnede, iblandt andet St. Anne Kirkegaard, desuden var der en stor Del Urenlighed ved Volden og paa Pladser, der ikke vare brolagte. Holmens Kanal gav om Sommeren en utaalelig Stank paa Grund af, at Vandet var stoppet ved Gæthuset og intet Afløb havde, hvorfor al Urenlighed stansede der. Kongen tillod da, at der blev gravet en Grøft, saa Vandet kunde løbe ud til Dokken imellem Gæthuset og Takkelagehuset²⁾).

Uagtet alt Svinehold havde været forbudt i over 100 Aar, maa man undre sig over følgende Klage fra Kommercekollegiet i Aaret 1709: „Brændevinsbrænderne her udi Staden føre en Inkonveniens med sig, idet de ved deres Brændevinsdrank og Bærme fede Svin og paa Stier opsætte, og derved især om Sommeren i den hede Tid og ved stille Vejr udi deres smaa og lidet luftige Huse skaffe sig selv og de omkringboende en meget garstig og slem Stank“. Ved Reskript af 26. Nov. 1709 blev det i Løbet af 3 Dage paabudt at afskaffe løse Svin i Gaardene og i Løbet af 4 Uger skulde alle Svinestier inde i Byen være afskaffede³⁾).

Graven omkring Amalienborg, der optog Urenligheden fra Nyboder, blev saaledes fyldt med Mudder og Snavs, at den udbredte en slem Stank, hvorfor Kongen befalede Havnekommissionen 4. April 1727 at skaffe et andet Afløb fra Nyboder⁴⁾).

1) Politi- og Kom. Koll. Memorialbog 1716 S 19—20. 2) K. D. VIII, 517. 3) K. D. VIII, 109—10. 4) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 325, 333, 348. Kbnh. paa Holbergs Tid S. 70, 72. K. D. VIII, 706.

1722 fik de Borgere, der havde Heste og Vogne, Befaling om at køre al Hestemøg og Gaderenovation til Kastellet til de Steder, som Kommandanten paaviste ved Kastellets Volde og Værker, saa længe det var nødvendigt.

IV.

Brolægning. Brandvæsen. Vandvæsen. Havnevæsen.

Brolægningen lod meget tilbage at ønske. 1702 blev det paalagt enhver, der havde noget ubrolagt Fortov, at brolægge dette inden Mikkelsdag, ligesom de Gader, der vare ujevne og intet Vandfald havde til Siderne, strax skulde omlægges. Samme Aar blev der nedsat en Kommission til Undersøgelse af Gadernes Vandfald. Aaret efter foreslog Politi- og Kommercekollegiet Ansættelsen af en Mand, der kunde forestaa Brolægningen, og indgav tillige et større Forslag, men dette kom ikke til Udførelse. Dog beskikkede Kongen 1705 Jørgen Andersen Gyrsting til Brolægningsinspektør med aarlig Løn af 150 Rdl. af Renovationskassen, fordi Gadernes Renovation meget hindredes ved de mange ujevne Steder og Huller og Brolæggerlavet bestod af nogle Personer, der ikke vare saa skikkelige og ædruelige, som de burde være, ej heller vederhæftige til at svare til deres Arbejde, saa Indbyggerne ofte havde haft Føje til at besvære sig over dem.

1711 indgav Klavs Siedler et Forslag om Afhjælpning af Gadernes Ujevnhed, der efter hans Mening kom af, at de ikke vare brolagte varigt med store Stene, men ej heller herved blev der noget gjort¹⁾. 1716 skriver Politi- og Kommercekollegiet:

---

¹⁾ K. D. VII, 684, 695, 710, 755, VIII, 192.

„Endskønt vi vel ønskede, at det med Brolægningen her i Staden i Fremtiden kunde komme i bedre Stand, saa se vi dog ikke noget Middel eller Udveje til sligt i disse Tider at kunne foranstalte, thi her er saa stor Mangel paa Brolæggere, at de faa, som her ere, have hele Aaret igennem nok at bestille med det Arbejde, der uforbigængelig strax behøves at forfærdiges.“

Derved var intet at gøre.

Adskillige Pladser laa hen uden Brolægning, da den ene Avtoritet skød Byrden over paa den anden. Saaledes vilde Politimesteren 1722 have Magistraten til at forhøje Stenbroen omkring de ny Sandkister paa Kongens Nytorv, men Magistraten skrev 25. Nov., at den undrede sig over, at nogen paa Stadens Plads og Fortov af selvtiltagen Myndighed havde ladet indrette ny Sandkister, og at de, der havde gjort dette, vel ogsaa fik at besørge det andet.

Paa dette Torv var Brolægningen 1704 meget slet; ved Enden af Nyhavn var et Vagthus og midt paa Torvet en aaben Plads, hvor Soldaterne opmarcherede; der var kun brolagt 12 Alen langs Husene og derfra gjort 2 Trin ned til Pladsen¹⁾. 9. Avg. 1730 anker Magistraten over Brolægningens Brøstfældighed paa Fortovene mellem Hovedvagten og den Rendesten, der kom fra Østergade, og mellem Charlottenborg og Grev Danneskjolds Gaards Fortov.

1715—17 blev Halmtorvet brolagt, det havde indtil da været uden Brolægning. Indtil 1717 havde der ej heller været brolagt udenfor Garnisons Kirke til Strandstræde.

Det ses af Kæmnerregnskabet for 1708, at Politimesteren havde befalet, at Brolægningen overalt i Staden skulde renoveres og omlægges, hvorfor Kæmneren maatte lade forbedre de Dele, der tilkom Kommunen, især nogle Huller paa Kongens Nytorv og ved den røde Bro paa Kristianshavn

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Memorialbog 1716 flg. S. 245. ²⁾ Raadstuearkiv. Koll. Breve 1. Juli 1704.

udfor Børnehuset. Ligeledes nævnes samme Aar: „Paa Ansøgning af den reformerte Menighed, især for Enkedronningens Skyld, der passerer der iblandt, naar der prædikes, formedelst Gotersgades Stenbros ny Indrettelse og store uforholdne Bygning, der har foraarsaget, at Ingen uden Fare med Læs kunde køre fra Gotersgade eller Aabenraa ind i Rosenborggade over Rendestenen for dens Dybdes Skyld, blev der lagt 2 Rendestenskister“.

Denne Mangel paa Nivellement eller, som det da kaldtes, Vaterpas fremkaldte adskillige Klager. Saaledes bad Notarius Publicus R. Ærrebo 1727 om, at Fortovet ved Holmens Kanal maatte udenfor alle Huse blive istandsat paa samme Tid forat man kunde undgaa Ujevnheder¹⁾. Denne Pladses Tilstand fremkaldte ogsaa 1729 den Klage fra Politimesteren, at der udenfor Holmens Kirke og Kommissariatet var saa daarlig brolagt, at Vandet ganske oversvømmede Pladsen, saa de, der boede overfor Kirken, maatte gøre lang Omvej, naar de vilde i Kirke. Pladsen maatte passeres af Vagterne til Slottet og laa saa hæslig lige overfor dette, fast ligesom en Sø. Dens Brolægning, antog Politimesteren, tilkom Staden, da den henhørte til de publiqve Pladser, hvis Fejning og Rensning denne skulde besørge²⁾.

Det vanskelige Spørgsmaal, hvem Brolægningen paa enkelte Steder tilkom, og som ogsaa i vore Dage fremkalder adskillige Retstrætter, var saaledes ogsaa oppe i hine Tider. Af Magistratens Skrivelse af 18. Juni 1715 anfører Magistraten som sin Opfattelse:

Brolægningen af Toldbodvejen vedkommer Rentekamret, den langs Vestervold formodes Kongen at foranstalte, Renden til det Blaa Taarn formodes det halve at tilkomme Kongen,

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 424—26. ²⁾ Raadstuearkivets Koll. Breve 16. og 26. Sept. 1729. 1730 var det endnu ikke afgjort, hvem Brolægningen tilkom (Mag. Skr. 13. Sept. 1730).

det halve Grundejerne. Vestertorv vil Magistraten beordre Kæmneren. Kristianshavns Torv bruges ikke, og der er ingen Penge, men om der med Tiden skal holdes Torv, skal det blive brolagt. Pladsen for Børnehuset tilkommer Børnehuset. Gaden langs Kristianshavns Vold tilkommer halv Kongen og halv Grundejerne. Dronningensgade vedkommer mest Børnehuset. Pladsen overfor Frelser's Kirke kan ikke brolægges, saasom den skal være Kirkebetjentboliger. Af Sølvgade tilkommer det meste Kongen, nemlig langs Rosenborg Have og paa den anden Side, hvor Kongen vil bygge Barakker til Garden, det øvrige Lodsejerne.

Med Hensyn til Toldbodvejen skrev Magistraten 16. Okt. 1719: „Det er os og mange andre i frisk Minde, at H. K. Majestæt selv har haft den Naade at lade anlægge paa sin egen Bekostning den Vej, som gaar til Toldboden, og at samme af Deres kgl. Majestæt vedligeholdes, saavel som Slotspladsen, alle Pladser og Gader for Corps de Garderne og langs ud af Portene til Slagbommene, og skal aldrig kunne bevises, at nogen deslige Slags Reparationer ere gjorte af Byens Midler“.

Springgades Beboere klage 23. Juni 1727, „hvorledes de fremfor andre Stadens Beboere Vinter og Sommer udi hastig faldende Regn og Tøbrud af den fra Nørregade, Skidenstræde, Fiolstræde, Peder Hvitfeldstræde og Lille Købmagergade dem paafaldende stærke Vandflod ofte saaledes inkommoderes, at de i deres lavt liggende Huse og Kældere ej alene tage stor Skade paa deres Effekter og havende ringe Midler, men og undertiden løbe Fare for Livet, det de i saadant Tilfælde afvigte Torsdags Nat næppe bjergede.“ De bad derfor om, at der maatte gøres en med Bræder tillukket Rendesten tvært over Landemærkets Gade, hvor igennem Vandet fra nævnte Gader kunde faa sit Fald ud ad Gotersgade¹⁾.

1) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 437—38.

I Oktober samme Aar fremkom de paany med „et vemodigt Andragende“, „hvorledes vi fremfor nogen her i Staden vorde overvældede med et stort Vandfald, der ideligen baade Nat og Dag som en Bæk løber ovenfra en Del Gaders Rendestene, som støde ind paa Landemærkets Gade, hvorfra Vandet, formedelst det ej kan have sit „Flød“ igennem Slippen, løber tværs over samme Gade ind i Springgade, som gør os stor Skade, fornemmelig naar hastig Regn paa-kommer om Nattetider, saavel om Sommeren ved Tordenskyll som om Vinteren ved Tøbrud, vi da, som bo i lave Huse og Kældere, maa frygte, at vi med vore smaa Børn maa ganske drukne og undergaa, som nogle Gange har været paa det yderste¹⁾, hvis ikke Guds Forsyn og Naboerne havde reddet os. Og ihvorvel vi forat se baade Liv og tilhørende „Fattigdel“ konserveret, have for nogle Aar siden søgt Politimesteren paa Haanden i Haab at nyde Hjælp og nu sidst søgt Kommercekollegium o. s. v.“

Det var allerede 1726 af Kongen blevet paalagt Politio og Kommercekollegiet at lade Stadsbygmesteren og Stads-konduktøren indrette et Vaterpas for Brolægningen, da det nu var aldeles i Uorden og Borgerne daglig besværede sig over Vandløbet, og Aaret efter blev der nedsat en Kommission i samme Anledning²⁾.

Afløbet gennem Rendestenenene var yderlig slet. Af følgende Forslag fra Politimester C. Rasch fra 6. Sept. 1702 kan det ses, hvilke Planer han havde, men hvor vanskeligt det var at føre noget igennem, thi vel blev der nedsat en Kommission, men derved blev det³⁾:

„Saasom fornemmes, at for E. K. M. skal andrages, hvorledes det skulde være bedre, at Rendestenenene, som enten

---

1) Det er næppe Overdrivelse; man mindes, hvorledes under et stærkt Tordenvejr for en 5—6 Aar siden noget lignende var Tilfældet paa Rolighedsvej paa Frederiksberg. 2) D. K. VIII, 683, 701. 3) K. D. VII, 695. Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1723—26 S. 905—10.

paa ny brolægges eller og ganske omlægges og særdeles nu udi Trompeter- eller Løngangsgangen (paa Slotshelmen), bleve anlagte midt udi Gaderne, isteden, som Rendestene nu forefindes, at være paa begge Sider“, vilde han derimod forestille, at „for nogle Aar siden har man befundet for godt og nødtigt at forandre de Gader, hvor Rendestenen ere gaaede midt igennem, som Farvergade, Pilestræde, Snaregade, med mange flere, fordi det kommer med en sund Fornuft mere overens, at en Gade ligesom en Vej er midt udi, hvor meget køres, rides og gaas, ren og jevn, saa parerer og saaledes en Gade ustrideligen bedre og angennemmere udi Øjesynet, som særligen vil formærkes, naar nogle Tropper skulle marchere gennem Gaderne, hvor da Rendestenen, naar den er midt udi, ligesom en lang Grøft, vilde skille dem fra hinanden, og Officerer, som skulle marchere midt for eller efter dem, kom kuns at marchere for den ene Fløj.“

„Ydermere ere de fleste Gader ikkun snævre og ikke saa brede, at tvende Vogne kunne køre hinanden forbi, uden at Hjulene vilde glide i Rendestenen, om den var midt igennem Gaderne, og saaledes da inkommoderer og hindrer hinanden udi Kørselen, isteden at de mødende Vogne ved de forhøjede Rygstene mere skilles og holdes fra hinanden, hvorudover endog ydermere, om Rendestenen var midt i Gaderne, ved det store Kørsel her er udi Staden med Kareter, Folkene, der gaa til Fods, allermest efter foregaaende Regnvejr, som her mere og tiere, nemlig udi et fugtigt Land, indfalder end andensteds, vilde ganske overstænkes og deres Klæder fordærves, naar Hestene eller Hjulene, allermest ved en hastig Kørsel, komme udi Gadens eller Husenes Rendestene at træde, som hvert Øjeblik visseligen vil hændes. Videre ville de, som gaa til Fods, ikke finde nogen Sikkerhed paa Gaderne for den mangfoldige Kørsel, i Steden at de nu allevegne finde Fortove ved Husene, hvor de kunne magelig gaa eller retirere sig hen,

hvor de og have en Rendesten som en liden Grøft til Beskærmelse for sig.

„De, som køre i Kareter, ville selv ved saadan Anstalt af de Tvær-Rendestene, som da fra Husene maatte indledes til midt paa Gaden, ved idelige An- og Paastødelse i lige Maader inkommoderes, allermest om Vintertider, naar disse Tvær-Rendestene skulle holdes aabne og da blive udi Isen mærkelige dybe, foruden at det vederstyggelige Aasyn af en og anden Urenlighed, som flyder efter enhver Haandtering udaf Husene, som af Slagtere, Felberedere og mange andre, vilde meget degoutere de derover gaaende Folk. Og om Vintertide, som disse Lande have 7 Vintermaaneder og ere langt koldere end en Del andre, hvor Gaderne have deres Rendestene midt udi, naar Vandet og allermest Skyll vandet af Springposterne, som flyder udaf Husene, tilfryser, kunde næppe nogen uden Fare for at falde gaa paa Gaderne, efterdi Gaderne, som her ikke med firkantede 8 Toms-Stene ere brolagte, ville endeligen i saa Maader fra Husene til midt paa Gaden temmeligen og mærkeligen synkes og anlægges skraa nedad til midt paa Gaden.

„Hvor besværlige disse Tvær-Rendestene ere at passere udi Vintertider for agende og gaaende, vil jeg kun sætte til Exempel den Tvær-Rendesten fra Boldhusgaden til Kanalen¹⁾, ved hvilken mange kørende og gaaende forleden Vinter bleve meget inkommoderede ligesom ved den Gade fra Højbro langs Kanalen, hvor der findes 9 Udløbsrender over Jorden, som vel udi Vintertid undertiden ej giver for god Overkørsel, hvilket ej staar til at ændres, med mindre de der boende vilde bekoste Render under Jorden.

„Da jeg blev kaldet fra Fyn til at være Politimester, som er nu 21 samfulde Aar siden, da var Løngangsgaden ikkun 10 Alen bred, og da gik Rendestenen i fornævnte Gade langs midt ad, og da havde de Huse og Folk, som

---

¹⁾ Dette er Oversekretær D. Vibes Opfindelse (K. D. VII, 638).

endnu paa denne Side ere, alligevel for deres Huse et lidet Fortov eller Rendesten og det formedelst den anden Sides Huse ved ulykkelig Ildebrand tilforn var afbrændt, og den Inkommoditet, der havdes med den Rende langs Gaden formedelst samme Gades Smalhed, og det afbrændte Sted ej blev bygget igen, men ikkun med et Plankeværk indhegnet, da blev befalet, at den langs Gaden gaaende Rende skulde forlægges og gøres en regulær Gade med Rygsten og Rendestenen ved Siderne og derimod de Huse og Gaarde iboende Folk tillægges et lovligt Fortov, saa de skulde og kunde svare og renholde samme liden Gade, og i saa Maade var alting ved indtaget, at Gaden tværs over til Plankeværket paa den ene Side ej blev renholdt. Omsider har E. K. M. fra den afbrændte Plads købt saa meget til, at Gaden imellem de der staaende Huse og Gaardes Grunde er tvært over til Plankeværket for benævnte afbrændte Plads 16 Alen og Gadens Længde 170 Alen. Vil nu E. K. M. altsaa have, at der skal gøres 2 Veje til E. K. M.'s Ridebane, fornemlig en Vej paa hver Side af denne langs Gaden præterederede gaaende Rende, saa erindres ogsaa, om denne Grøft eller Rende skulde være sirlig nok og komme vel tilpas midt for E. K. M.'s Ridebanes Port og paa de derboende Folks Udløbs-Rendestene.

„For det øvrige kunne Husene her udi Staden, som en Del dog ere byggede paa en sumpig Grund og desforuden have af Grundens Beskaffenhed fugtige Kældere, paa de fleste Steder ikke have saa lige Skade af Rendestenen, som ere paa Siderne af Husene, efterdi de have paa de fleste Steder temmelige og paa mange Steder 3 Alen brede og med Blaaler vel forsynede Fortov.“

Efterat have omtalt Skikke i Udlandet skriver Rasch om de lukkede Rendestene:

„Paa hvilken Maade jeg og efter E. K. M.'s allern. Befaling til en Prøve har ladet anlægge Højbrostræde, som er 164 Alen lang og bred ved Højbroside ikkun 8 Alen

og til Amagertorvs Side 14 Alen, hvorudi findes 15 Gaarde og Familier, thi ved det at de tvende tilforn sammesteds værende brede Trærendestene bleve sammensankede i en Rende under Jorden, saa blev samme desforuden meget smalle Stræde, hvorigennem den allermeste Kørsel her i Staden falder, saa meget bredere; det store Vandfald, der falder underneden, inkommoderer hverken de kørende eller gaaende, hvilke sidste endog have en magelig og forhøjet Fodsti paa begge Sider, og ihvorvel denne Rende gaar midt igennem Gaden, saa kan dog de udaf Husene flydende Urenligheder ingenlunde ses eller foraarsage nogen Vederstyggelighed, saason alle disse Vande enten komme fra de andre Gader eller udaf Husene eller fra Tagene, gaa uformærkt og usynligen deres Vej under Jorden;" dette vilde dog blive for dyrt at iværksætte i flere Gader.

Rasch skriver videre, at han havde tænkt i denne Høst at regulere Købmagergades Rendestene paa begge Sider, da de ved den store Kørsel vare udgledne og forsnevrede, saa Vandet i hastig Regn ikke kunde have sit fri Afløb, hvoraf høje og nedrige Standspersoner inkommoderedes ved, at Vandet løb ind i deres Gaarde og opfyldte deres Kældre.

Den omtalte lukkede Rendesten i Højbrostræde gik imidlertid 1724 itu, og der blev et stort Hul i den meget befærdede Gade. Politimesteren paalagde den nærmeste Grundejer F. Hæsekier at reparere Skaden, men han svarede, at det vedkom ikke ham; Magistraten og Politi- og Kommercekollegiet afviste Sagen, og det hjalp ikke, at Politimesteren ved 2 Politibetjente paany bød Hæsekier ufortøvet at gøre Hullet istand, det var umuligt at faa ham dertil i Mindelighed. Politimesteren klagede nu til Kongen; man kunde befrygte, at et eller andet Menneske skulde komme til Skade, ihvorvel der nu var slaaet et lille Rækværk omkring Hullet, men baade Heste og Vogne og Gaaende kunde let komme i Fald, Skade og Ulykke. Politi- og Kommercekollegiet mente, at hvis Vandledningen skulde

have Varighed, maatte den opmures med Kampesten og Cement, men dette vilde blive for kostbart, og det var Synd at bebyrde Gadens Beboere dermed; derfor foreslog det at tilkaste den store Rende og lægge Rendesten langs Husene, og dette bevilgede Kongen 28. Maj 1725, efterat Hullet havde staaet aabent siden forrige Oktober¹⁾. De underjordiske Rendestene skulde først være vor Tid forbeholdte.

Iøvrigt gav Rendestenskisterne og deres Dæksler Anledning til idelige Reparationer. 1726 søgte Magistraten at sætte dette Arbejde til Licitation, men uden Resultat.

Siden Kristian V's Tid havde Gotfred Fuchs været Branddirektør. Han fik 1707 til Medhjælper Vicebranddirektør Gregers Romer, der anbefaledes af Fuchs som „født her i Staden af honnet Familie, ung, frisk og adræt, lever ædru og skikkelig“. Han var tillige Vægterkaptejn. 1719 beskikkede Kongen endnu en Vicebranddirektør ved Kongens 10 Sprøjter, nemlig Daniel Preisler. Han havde i nogle Aar været Hofklejnsmed og tidligere Sprøjtemester i Glückstad. Et Aars Tid havde han været første Overbrandmester her i Staden. Da Romer døde, blev han 27. Marts 1722 Vicebranddirektør efter denne og Branddirektør efter Fuchs' Død 29. Okt. 1723 med aarlig Løn af 1600 Rdl. til Underholdning for sig selv, Betjente og fornødne Heste. Da „Branddirektørerne over Brandvæsenet“ (Pol. og Kom. Kollegiet) havde andraget, at det var højlig fornødent, at Brandvæsenet kunde blive forsynet med saa dygtige Personer, at der ikke ved en eller to Personers Død skulde fattes nogen, der grundig og rettelig kunde forestaa en fuldkommen Sprøjtes Forfærdigelse og Ansørsel, befalede Kongen 1726 Preisler, at da denne kendte et ungt Menneske, som vilde paatage sig at lære sligt, men hvis Forældre ikke

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1725 flg. S. 293—95. K. D. VIII, 626, 639.

vilde tillade ham det, uden han efter udstaaet Lære kunde aflægges med en aarlig Gage, at lønne ham af Brandkassen i Forhold til dens Tilstand¹).

Det var ikke altid let for Politimesteren at hævde Kommandoen ved Ildebrande ved Siden af Stadshauptmanden og Branddirektøren. Der fremkom derfor følgende Indstilling af 2. Dec. 1703 fra Politimester C. Rasch. Netop i disse Aar arbejdede disse tre paa Forslag til en Omordning af Brandvæsenet, der dog ikke kom til Udførelse²).

„Anno 1685 begyndtes Brandordningen at stiftes ved en Løjtnant ved Navn Herman Gierding³), som kom med H. h. Exc. Hr. Statholder Gyldenløve her ned fra Norge, hvilken højbemeldte H. h. E. til mig anviste, og efter mange Ganges Konferering med hverandre fik man det saa vidt drevet, at der blev anordnet en stor Kommission af alle Jurisdiktioner, for hvilken H. h. Grevelige Exc. Hr. Groskansler Reventlov var Chef og endnu staaer en chef for samme høje Kommission, som blev holdt udi E. K. M.'s Raadstue for Slottet, og fra forbemeldte Tid Brandordningen ved merbemeldte Herman Gierding og mig Tid efter anden under forbemeldte høje Kommissions Godtfindende blev begyndt og stiftet og det forrige Brandvæsen blev afskaffet, befattede Stadthauptmanden sig aldeles intet som tilførn videre dermed, saasom for mange Raisons Skyld ham i saa Maade det aldeles intet vedkommer, men naar nogen Fortrædelighed eller ulykkelig Ildebrand forefalder, da bør han tage Vare paa at kommandere Borgerskabet og lade dem paa deres Allarmpladser forsamles og derfra efter Begæring kommandere de smaa og større Trupper ud, ligesom behøvedes og forlangedes, til det Sted, hvor Ilden er, for efter Anvisning at lade besætte Gader og Stræder, som Ilden er næst, og holde Almuens Folk ude derfra og lade Branddirektøren og Politi-

---

¹) K. D. VIII, 21, 478, 585, 691. ²) Indlæg til Reskript 2. Feb. 1704. ³) Se Femte Del S. 477—78.

mesteren ved Brandfolkene inden deres Circumference arbejde og drages med Ilden, og naar den Post udi Ildsnød holdes vel, saa er det en stor og gavnlig Post, som aldrig ved den sal. Stadshauptmand Niels Enevoldsens Tid saa fuldkommen kunde have, som man gjerne vilde, formedelst hans høje Alderdom og medførende slette Kommando, og maatte man mangen Gang i saa Maader komme ham til Hjælp og gjort det, som man ikke har været beskikket til, og oftere megen Fortrædelighed udstaaet. Som Brandordningen og dens Væsen nu Tid efter anden er bleven forbedret og augmenteret til 21 Slangespøjter og 16 Anbringere, som med 640 Mandskab skal bearbejdes og regeres med Vægttere, i alt 876 Mandskab, kan jeg ikke nægte, at ved Stadshauptmandens Instruktion og medbringende Kommando jo i saa Maade er opvækket nogen Jalousi, saa en Del Officerer, som ere noget højsindede, holde sig til Stadshauptmanden og Brand-Kaptejnen og det formedelst Stadshauptmanden har udvirket Brand-Kaptejnen Eders K. M.'s Bestalling og ellers ladet ham give om Aftenen Ordre eller Parolen, som ellers ej har været tilforn brugeligt, saa han om Natten kan visitere Vagten, som paa Raadhuset holdes. En Del Officerer holde sig til Branddirektøren, og det er ubilligt at vende Folk fra denne og hans Kommando, hvilket kun føder Konfusion.“

Ogsaa ved andre Lejligheder kom det til Rivninger, saaledes vilde Brandofficererne 1723 ikke holde Stadthauptmanden for deres rette Chef; Magistraten ved ikke, om det er „enten Enfoldighed eller utidig Indbildning“, anser dem ikke for bedre end deres Medborgere i de andre Kompagnier og foreslaar, at Brandkompagniet faar en Fane ligesom de andre¹⁾. Allerede 1707 udkom et kgl. Reskript, at der var forarsaget et Slags Jalousi og Misforstand, ved Titlerne i Brandkompagniet af Kaptejn, Løjtnant og Frændrik, imellem dette og Officererne i de gamle Kompagnier, hvorfor der

1) Mag. Skr. 7. Juli 1723. K. D. VIII, 12.

skulde sørges for, at Brandkompagniet uden Præjudice for de andre Kompagnier kunde have sine egne hæderlige karakteriserede Anførere og Subalterner, saa hver efter sin Funktion kunde anføre og kommandere Brandfolket.

Da Rømer var bleven Politimester, tog han sig ogsaa af Brandvæsenet og indberetter saaledes 1708:

„Brandfolkene ere forleden Uge mønstrede og befindes Kompagniet efterhaanden i bedre og bedre Stand, eftersom man befitter sig paa fremfor andre at enroullere Mur-, Tømmer- og Blytækkersvende, Arbejdskarle og andre deslige, som ere bekvemme at gøre Tjeneste ved en ulykkelig Ildbrand, og derimod at udelukke dem, som gøre Profession af Høkeri og andre herfor fremmede Haandteringer, som sig i Brandkompagniet for Privilegier at nyde i forrige Tider have indsneget.“

„Der ere tvende Oberofficerpladser ved Brandkompagniet ledige, som behøve at besættes, nemlig en Kaptejns efter afgangne Niels Jakobsen Murmester og en Fændrik efter Hans Olufsen, ogsaa Murmester; de som staa fore at avancere, ere Løjtnant Nikolaj Finche Tømmermester, som er en god og dygtig Mand til at være i Kaptejnens Sted, og tvende Overbrandmestere.“

Rømer var iøvrigt ogsaa imod, at Brandvæsenets Overordnede bare militære Titler. Dette gav Anledning til et Reskript af 19. Sept. 1707 om at antage dygtige Personer til Brandofficerer og om at tage under Overvejelse, om Brandvæsenet uden Tilsidesættelse af andre borgerlige Officerer kunde have sine egne karakteriserede Anførere og Subalterner, idet der var Skinsyge mellem Brandvæsenets og Borgervæbnings Officerer om Rangen.

Da Himmerich var bleven Politimester, kom han selvfølgelig snart i Konflikt med Brandvæsenet om Overhøjheden. I December 1726 klagede han over, at Stadshauptmand

---

1) K. D. VIII, 12 med Indlæg.

Stuve tiltog sig en Overkommando, der ikke tilkom ham, saa Politimesteren alene var som Inspektør. Da Himmerich var mødt ved en Ildebrand og „jeg mig over de derved forefundne Anstalter med Borgervagtens Anrykkelse og Postering, som ej førend længe efter Ildens Begyndelse og de givne Signaler med Klokkernes Klemtning er sket, hos Stadthauptmanden ved Missive har besværet, har jeg alene faaet til Svar, at Borgerskabet i Kjøbenhavn ej kunde trakteres som Soldatesqve i Felten og jeg derfor ej skulde kunne forundre mig, om noget i saadanne Tilfælde maatte være at desiderere“. Ved samme Tid havde Himmerich en Konflikt med Jakob Petersen Woller, der var udnævnt til Vice-Stadshauptmand og som var mødt ved en Brandmønstring i Stuves Sted, men hvor Himmerich viste ham bort. Han havde vel sin Bestalling med, som var læst i Stadshauptmandens, alle Stads- og Brandkaptejners Nærværelse, men Himmerich vilde ikke antage den for gyldig, da den ikke var læst i Brand- og Vandkommissionen.

Oversekretær Møinichen kaldte begge Parter for sig 16. Maj 1727, hvor de erklærede, „at de efterdags vilde leve sammen i al Fredsommelighed og paa begge Sider stræbe efter, at H. Majestæts Tjeneste hørsommeligt kunde blive befordret; Politimester Himmerich i Særdeleshed deklarerede, at som Vice-Stadshauptmanden idag i Hr. Oversekretærens Presence havde produceret sin Bestalling, saa var han og angaaende denne Post bleven fornøjet og vilde udi næste Session udi Brand- og Vandkommissionen selv notificere, at samme ham er forevist.“

Woller kom kort efter i Strid med Branddirektør Daniel Preisler, thi da han 14. Juni derefter mødte i Brandkommissionen forat beklæde Stadshauptmandens Sæde, havde Preisler indtaget dette og vilde ikke vige „paa min høflige Indsigelse og Forestilling, men prætenderede, at jeg skulde cedere og sidde neden for ham“.

I Anledning af disse Stridigheder gav Stadsbygmester J. C. Ernst følgende Fremstilling af Forretningsgangen i Brandvæsenet:

„Udi Politimester Rasches Tid blev Brandvæsenet først bragt i Stand, og som forrige Branddirektør Garding nyligst havde opfundet de ny Sprøjter og paa hans dødelige Afgang paafulgte Brandmajor Fuchs, bleve Sprøjterne ikke alene Tid efter anden forbedrede og Aar fra Aar mere tillagt Brandordningen eller Brandkompagniet efter Sprøjterne udi Klasser inddelt, at hver vidste sin Sprøjte og Sted udi paa-kommende Ildsvaade at søge og hvis han havde at forrette. Over alt dette var Politimester Rasch som Hovedmand og Chef anset, som alting virkelig stod under hans Ordre og intet, lidet eller stort, ved Brandvæsenet blev foretaget, uden han det beordrede. Deraf haves endnu Brandkompagniets Inddeling i Klasser efter Sprøjternes Antal, visse Officerer at kommandere de andre at staa under deres Ordre, og som alting i de Tider aldeles dependerede af Politimesteren, blev han iblandt kaldet Brandobrister. Han anordnede og, naar Mønstringerne, som aarlig efter Paaske og Mikkelsdag vare satte, skulde holdes, hvor og paa hvad Sted, saa intet uden hans Samtykke skede. Brandinspektøren lod og nogle Dage før Mønstringen til sig kalde alle Brandofficererne og overlagde med dem, hvis imellem Politimesteren og ham var aftalt, gav og siden derom Rapport. Paa Mønstringen mødte Politimesteren, Stadshauptmanden, Branddirektøren, samtlige Oberofficerer, hver tog sit behørig Sæde, og var Stadsbygmester mestendels derhos. Hver Brandmester indgav sin Rulle over sine Folk, som af Politifuldmægtigen blev oplæst og opraabt Sprøjte efter Sprøjte, hvorefter Folkene bleve forløvede. Men naar Sprøjterne bleve prøberede, som skede gjerne i Sommertiden, maatte hver Klasse sig forføje til deres Sprøjte. Paa Mønstringen bleve og de vakante Pladser besatte, Brandsedler og deslige uddelte, og som Branddirektøren bedst maatte vide, hvilke Folk til sligt Værk

vare tjenlige, han og dem ved Ildsvaade skulde bruge, lod Politimesteren det mestendels paa hans Forslag ankomme. Saa havde og enhver Brandmester den Tilladelse om de hos ham manqverende Mandskab paa Mønstringen at gøre Forestilling, hvor de da bleve antagne og udskrevne til de tvende aarlige Brandinqvitioner efter Kvartererne, bleve og ordnede og instruerede, Stadsofficererne, som med dem gik, af Stadshauptmanden, og blev over deres Førretning af Politimester, Stadshauptmand, Branddirektør og Brandofficerer paa Raadstuen i det Kammer over Raadstuedøren eller paa Politikamret holdt Brandcession, sjelden udi Politimesters Hus, og var den Tid gjerne Stadsbygmester derhos. Naar de fandtes nødige, toge efter Politimesters skriftlige Anordning Stadsbygmester og Branddirektører Stederne udi Øjesyn, og fulgte strax derpaa Exekution enten med Forsegling ved Brandruller, Politisegl eller andre Maader, som Politibetjentene forrettede.

„Ved Ildebranden kommanderede Branddirektøren Sprøjterne og foranstaltede alt, hvis imod Ilden behøvedes, dog alt under Politimesters Direktion, som altid var overværende og foranstaltede, hvis der behøvedes af Vand og anden behørig Tilførsel, holdt alle vedkommende til Lydighed og forsaa deres Poster. Stadshauptmanden bespændte med Borgerskabet næst hosliggende Gader, saa at ingen, som ej havde ved Ilden at bestille, maatte komme den nær, at Vandslufferne og Sprøjterne havde fri Passage og Brandfolkene ej bleve hindrede men soutenerede, og blev hvis, som ej havde ved Ilden at bestille, uden Persons Anseelse holdt til Side. Naar Ildebranden var slukket, beordrede Politimesteren Brandinqvitation, og blev derover, som før er meldt, holdt Brandcession, de vedkommende opciterede og efter Sagens Beskaffenheder mulkterede, saa alting Brandvæsenet vedkommende dependede af Politimesteren; jeg mindes ikke, Stadshauptmanden nogen Indvending derudi gjorde. Hoved-Mønstreruller lod og Politimesteren forfærdige saavel som Brandsedlerne, af hvilke, saa mange vare

færdige, ved Mønstringen bleve underskrevne, de øvrige siden omskikkede. Jeg mindes og vel, at Brandkompagniet drog for sig selv, iblandt anført af Politimesteren; veed ikke, jeg saa nogen Tid Stadshauptmanden derhos; de førte og gerne Sprøjter med sig og var altid deres Plads paa Gammeltorv for Raadhuset, hvor de stillede sig som en Bataillon for Raadhuset. Borgerskabet stod i Gaderne. Der blev vel tillagt en nærmere Raison, hvorfor Brandkompagniet var separeret for sig selv, som ikke her kan anføres. Fanen var altid hos Brandfændriken. Udi sal. Politimester Rømers Tid mindes ikke noget at være tillagt, men vel søgt at holde Brandvæsenet udi forrige Stand. Da min sal. Broder blev Politimester, der han havde været Vice-Politimester i saa mange Aar i sal. Rasches Tid og i Ledtog med udi hvis, som da passerede, tog han sig Brandvæsenet med mere Nidkærlighed an, forbedrede det baade med flere Sprøjters Tillæg samt Folkenes bedre Inddeling, saa ikke alene Brandfolkene og Brandvæsenet holdtes udi forrige Stand, som det i sal. Rasches Tid havde været, man blev i mange Poster forbedret og mere exkoleret. I hans Tid var og Fanen altid hos Fændriken, hvorudi ikke skede nogen Forandring, men efter hans Død blev Fanen ved en Afhandling imellem Stadshauptmanden og Brandmajor Fuchs ført fra Brandfændriken og til Stadshauptmanden.

„Brandkassen angaaende, da har den altid staaet paa Politikamret, og havde Politimesteren, Stadshauptmanden og Branddirektøren hver sin Nøgle dertil; Pengene bleve udi deres Presence indlagte og udtagne og ej noget de tre uvidende derved foretaget.

„Hvorledes Politimester Ratechen udi den korte Tid, han var derved, dermed har omgaaet, er mig ikke meget bekendt, dog vilde han nok, saa meget ham muligt, holdt det i den Stand, det havde været udi hans Formænds Tider.

„Overdirektionen over Brandvæsenet havde altid Brandkommissionen, som dog ikke befattede med Kommando eller

Exekution, Løgternes Anstikning og deslige, ikkun saa derhen, at alting ret administreredes med videre¹⁾.

Stort Besvær havde Brandvæsenet af Officerer. G. Fuchs klagede 6. Feb. 1710 til Oversekretæren over en Løjtnant Riis, der med nogle Baadsfolk havde været tilstede ved en Ildebrand, og havde pisket paa Hestene, saa de nær havde rendt Fuchs over. Da denne derpaa bad ham „fare magelig i slige Affærer“, blev Riis vred, „uforskammet greb mig an, tog mig ved Ærmet og sagde: „Du Majorchen, hvad est du for en Major, du er en skøn Major, saadan en Major gør jeg udi, med videre som er usømmeligt at nævne“. I den Anledning søgte Fuchs om Rang med andre Majorer.

Politimester Ernst fremkom 5. Feb. 1720 med følgende Klage²⁾ i Anledning af Branden i „den blaa Haand“ paa Amagertorv:

„Iblandt de ædle Perler og Diamanter, E. K. M.'s Krone er prydet med, befindes Brandordningen, hvis Lige Gud ske Lov ikke vides i Verden at være, en af de principaleste, hvorved og Ildebranden i Forgaars Morges ogsaa lykkelig blev læsket, hvorom idag holdes Brandsession til at udfinde Aarsagen dertil og hvad Forseelser ved Læskningen kan være sket. Men saadan Lykke og Velstand kan snart forrykkes ved det, at Officerer som Ritmestere, Kaptejner, Lieutenanter, som burde at være paa deres Places d'Alarme, endog Søofficerer indfinde sig i Mængde. Naar de holde til Hest og en Bryggersluffe kommer dem nær, slaa de Karlen med Jagtpisken, han slaar om sig igen med Svøben, andre melere sig, hvorvel de undertiden ere beskænkede, med at kommandere Brandfolkene, som da svare, de have deres egne Officerer, de ville gaa derfra, om Officerer, nemlig Militære, ville kommandere. Jeg maa med allerstørste Fortrydelse fornemme, at samme Nat min Kusk, som mig havde henkørt

---

1) En Pakke i Rigsarkivets 2. Afd. 2) Indlæg til Reskr. 7. Feb. 1720.

til Ilden og holdt der i Nabolavet paa den søndre Side af det temmelig brede Torv, da Ilden var paa den nordre Side, da han frygtede sin Vogn maatte brydes i Stykker af Mængden af Folk derpaa stod og efter Formaning vilde med Svøben jage dem bort, bliver anbefalet, som han forsikrer, af Ritmester Kalckreuter at køre bort, dertil meget slaaet og saa værget sig med sin Pisk, skal saaledes være belemmet imellem Rendestenen, Anbringere og Sluffer, at han ej heller har kunnet komme afsted, hvorom ombedes de indlæggende Attestata om Aktionen og hans Blessurer maatte komme i Konsideration, saavel som at jeg engang seivanden med sal. Hr. Raadmand Mangor kørte til en Ildebrand og inden en halv Time var en af os død, saa og at ved denne Ildebrand Gavlen nedfaldt nær ved mig, derfor jeg endelig maa have Tilladelse af en Vogn i Naboskabet, om mig eller andre Brandofficerer i saa farlig Occasion noget kunde tilkomme, saa at denne Kusk var i mit og jeg i Eders K. M.'s lovlige Ærende; det var om Nattetid i stor Storm og Snefog, saa alle Folk syntes hvide udi stor Allarm, saa man ikke saa lettelig kunde kende nogen. Kusken er ilde blesset og beholder ved Fingers Stivhed sin Livstid Ihukommelse af denne Vanlykke¹⁾."

Om Tilsynet med Brandvæsenet hedder det i Ernstes Rapport 20. Feb. 1718: Vorder i alle Huse inkvireret, om Brandredskab er i Stand og tilstede, til Remedering vorder og til mere Præcaution daglig endog om Nætterne inkvireret paa Frue og Nikolaj Taarne om Kurernes Aarvaagenhed, Fyrtøjet prøberes, Fanen med Løgten efterses, hver Aften, om Brandvagten er komplet paa Raadhuset og alart om Natten samt Vægterne paa deres Poster, samt om Løgternes Brænding, som nu ikkun er slet formedelst ved Islandsfarernes Udeblivelse god Havkalvs Tran ikke skal være at bekomme.

---

¹⁾ Om Straffen for Ernstes Kusk se foran S. 38.

Aar 1700 anskaffedes 50 Oxehuder til at dæmpe Ildebrand med, men iøvrigt synes der ikke at være opfundet særlige ny Midler derimod, thi et af Major Øtken 1722 opfundet Middel, der har været i Lighed med de nuværende Flasker, synes ikke at have vundet Anerkendelse¹⁾. 1729 fremkom Hilmar Chr. Frederik Linde i Hamborg med et lignende Forslag, som han alene vilde aabenbare for Kongen, men Politi- og Kommercekollegiet fraraadede at forstrække ham med Penge dertil²⁾.

15. Dec. 1724 indrettedes en Brandkasse af Bidrag fra Officererne ved deres Ansættelse og ved Bøder fra Mandskabet og Officerer for Bortrejse, Udeblivelse, Drukkenskab og deslige. Det bestemtes ved samme Lejlighed, at man skulde ved Ildebrande have forskelligt Brandskilt i Forhold til sin Stilling ved Kompagniet, og ingen Over- eller Underofficerer maatte møde uden Sidegevær³⁾.

1706 opførtes et nyt Sprøjtehus med tilhørende Vagthus for Brandvagten af Grundmur og tækket med Jærnplader, op til Raadhuset imod Gammeltorv. Det ses, at der 1728 var en Sprøjte paa Ladegaarden, og en i Forstæden udenfor Vesterport.

Da der 1715 var opkommen Ildløs i Nikolaj Kirkestræde paa Grund af, at Skorstensfejerens Svende havde forsømt at gøre Skorstenen ren, dømtes han til 20 Rdl.'s Bøde. „Hvad hans Folk angaar, da skal han selv straffe dem denne Gang udi nogle af Politibetjentenes Overværelse med Ris og Krabask enhver efter sin Størrelse og Kræfter, saaat de kunne erindre at gøre deres Gærning en anden Gang tilbørligen, og maa han desforuden have sin Regres til disse sine Folk for sine udlagte Bøder“⁴⁾.

1730 blev der beskikket en Skorstensfejer til foruden den ene, der var tilforn. Den ny, der hed Andreas Nitsche,

1) Om det se Kbnh. paa Holbergs Tid S. 385. 2) Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 679, 705. 3) K. D. VIII, 612—15.

4) Politiretsdom 12. Feb. 1715.

gjorde Fordring paa at ville være Borger, hvorover Magistraten følte sig meget indigneret. Grev Sponneck anbefalede Magistraten at lade ham gaa sin Vej igen. Man var nemlig ikke her vant til at gøre saa meget Væsen af en Skorstensfejers, hvilket ses af den Indignation, det fremkaldte, da den daværende 1727 havde købt en Gaard paa Nytorv¹⁾.

Forsyningen med Drikkevand var af og til maadelig. Saaledes skriver Politimesteren 15. Sept. 1702, at „Vandene og særdeles Pumpevandet ikke aleneste meget formindskes, at paa mangfoldige Steder Vand i Gaardene, ja endog i de publiqve Pumper fattes, men endog befindes mestendels at være fordærvet, ilde lugtende og af en mudrig og forraadnet Smag, som forvoldes af, at de Søer, fornemlig Sortedam her for Staden, hvoraf Vandet hidledes, ere fast tilgroede og tilvoxede med Moradser og Rør, saa at en Del Steder derfor fattes aldeles deres behøvende Vand“. Magistraten fik derfor Befaling til at indgive Betænkning om, hvorledes der kunde raades Bod herpaa²⁾. Den svarede, at den i mange Aar ikke havde haft med Søerne sig at befatte, da Kristian IV 1619 havde faaet dem i Mageskifte for Ordrup Sø og de 3 Damme ved Gl. Vartov foruden 150 Karper om Aaret. Af Ordrup Sø havde den aldrig haft nogen Indtægt og ej heller af de 3 Damme førend 1693, da afgangne Køkkeninspektør Kristian Nielsen havde faaet dem i Leje for 10 Rdl. om Aaret, og Karper vare ikke leverede i over 60 Aar. Det var derimod Vandkommissionen, under hvem Sager om Vandforsyningen henhørte.

Der indkom derpaa en Betænkning af 25. Maj 1703³⁾ fra O. Rømer om Vandvæsenets Tilstand med Forslag om

---

¹⁾ Se Mag. Skr. 16. Okt. 1727, 28. Sept. 1730. Kbnh. paa Holbergs Tid S. 153. ²⁾ K. D. VII, 694 med Indlæg. Mag. Skr. 25. Okt. 1702. ³⁾ Indlæg til Sæl. Tegn. 29. Juni 1703. K. D. V, 796—98, VII, 746. Tegningerne i de kgl. Res. skrevne paa Suppliker, 20. Okt. 1703.

Vandrendernes Omlægning og Søernes Renselse. 1705 bleve ogsaa Vandrenderne over Gravene omlagte og Sortedamssø rensset ved Soldater og Baadsmænd, saaledes at hvert Parti begyndte ved sin Ende af Søen forat kappes. Der blev optaget ikke mindre end 4000 Læs Rødder af Bunden. Det var ikke alene denne Sø, der skulde renses, men en kgl. Befaling af 17. Marts 1705 paabød det samme med Hensyn til Peblingsøen og Utterslev Sø, saaledes at mindst 10000 Kvadratalen aarlig rensedes. Vandrenderne nedlagdes imellem Rosenborg og Qvitzovs Bolværk, 10 Alen under Vandet i Gravene.

I Krigsaarene, da alt gik i Staa, kom Vandvæsenet ogsaa i Forfald. 24. Dec. 1720 klagede Politimesteren til Kongen over, at „Sørne udenfor forgro ideligen og højlig behøve Renselse, paa det Vandet her udi Staden enten ikke ganske skal fattes eller og blive saa raaddent, at det, som ofte sker, stinker og snart kunde foraarsage Sygdom“. Derpaa udstædtes en kgl. Befaling, der gav Anledning til den store Renselse og Omdannelse af Søerne, der er bleven omtalt paa Side 255¹).

I Kristian V's sidste Aar er det vistnok, at Henrik Stahlbach fra Lybæk fremkom med et (udateret) Forslag om Uddybning af Stranden imellem Amager og „Kalbo“, eller hvad vi nu kalde Kalvebodstrand. Han vilde fuldende Uddybningen i 6 Somre og vilde selv have 1500 Rdl. om Aaret og fri Rejse, hver Gang det var nødvendigt for ham at rejse hertil. Desuden vilde Instrumenterne koste 40682 Rdl., til hvis Betjening der daglig udkrævedes 40 Soldater eller Baadsmænd; endvidere skulde han have 300 Personer af samme Slags ved Rammerne, Grøfterne og til at køre med Karrer²). Dette blev dog ikke til noget.

---

¹) Indlæg til Reskr. 23. Maj 1721. ²) Forslaget i Rigsarkivets 2. Afd.

1704 klagedes der over, at Grunden ved Toldboden var saa opfyldt med Uhumskheder, at Skibe ikke kunde komme saa nær, at de kunde losse, hvorfor der maatte opmudres¹⁾.

Kanalerne vare i en daarlig Tilstand. I Begyndelsen af Aarhundredet var der vel foretaget en Oprensning, men i Krigstiden blev intet foretaget. Under Pesten fik Havnekommissionen Tilhold til at lade de Skibe optage, som vare sunkne i Kanalerne, hvis Ejermændene ikke selv gjorde dette inden tre Dage²⁾.

15. Dec. 1724 udstedtes en kgl. Befaling til Havnekommissionen, at da Kanalerne ikke havde været rensede i 16 Aar, vare de nu saa opfyldte med Mudder, at det var aldeles nødvendigt nu at opmudre dem. Til Bekostningen af en ny Muddermølle med 6 Pramme vilde kræves 5—6000 Rdl. og til at holde to Møller i Gang med Heste, Arbejdsfolk og Betjente i 200 Dage 4800 Rdl., hvorfor der blev udskrevet $1\frac{1}{2}$ pCt. Grundskat. Kongen vilde dog selv ved Holmens Muddermølle lade opreuse Kanalen fra Kristianshavns Bro forbi Holmens Kirke, Holmens Kanal og Kanalen bag Børsen, ligeledes fra Prinsens Bro forbi Staldhusene og Bryggerset, samt forbi Tøjhuset og Proviantgaarden til Kristianshavns Bro. Nyhavn, hvis ene Fortov tilhørte Prins Karl som Ejer af Charlottenborg, skulde renses af Byens Muddermølle, men Prinsen skulde deltage i Bekostningen, Kanalerne mellem Kvæsthusets Have og de ny Tømmerpladser og den imod Toldboden tilkom Byen alene, ligesaa hele Kanalen fra Holmens Bro til Prinsens Bro, uanset at her paa den ene Side for en stor Del var Kongens Fortov³⁾.

Til at have Tilsyn med Renselsen udmeldtes af de 32 Mænd Herman Valeur og Didrik Bortmann.

---

1) Rentek. Kopibog 22. April 1704. 2) K. D. VIII, 264. 3) K. D. VIII, 607—10.

I Feb. 1722 faldt den ene Murpille af Holmens Bro ned, fordi Grunden var bortskyllet af Strømmen og Ankrene bortrustede. Træbroen var ganske forfalden, saa den maatte helt gøres i Stand. Broen skulde derfor helt ombygges og flyttes lidt til Siden, saa den mellemste Linie var lige for det mellemste Vindue i Kongens Avdiensgemak og for Midten af Gaden forbi Holmens Kirke. Uagtet et kgl. Reskript af 21. Feb. og uagtet der var Frygt for de andre Bropillers Nedstyrtning, blev der dog ikke gjort noget ved Broen for det første uden de nødvendigeste Arbejder, paa Grund af den paabudte Renselse af Kanalerne, og Broen tænktes opført for nogle af Pengene af den Skat, der blev udskreven til Renselsen. Ved denne Lejlighed skriver Politimesteren, at der ventes kgl. Resolution, om Broen skal forblive paa det gamle Sted eller for Slottets Regelmæssighed nu, da Porten skal være under Taarnet, flyttes til ud for Boldhusgade og da blive den sande Slotsbro eller Nybro, som den tilforn har været kaldt, idet den nu var saa forfalden, at den skulde bygges saa godt som af ny. Det var ved den Tid, Slottet ombyggedes, og det havde da tillige været paatænkt at forlænge Boldhusgade til Kongens Nytorv forat give Udsigt dertil fra Slottet. Først ved Reskript af 9. Jan. og 21. Marts 1728 bevilgede Kongen 2000 Rdl. til Broen af sin egen Kasse, hvorimod den øvrige Del af Bekostningen, ifølge Overslaget 7799 Rdl., skulde afholdes af Havnekassen. Det hedder i Indstillingen herom, at Broen nu forefindes i saa slet Tilstand, at ikke alene den øverste Beklædning er ganske forslidt, men endog de inderste Planker ved idelig og daglig Overkørsel ere saa slette, at derudi findes Huller, saa det befrygtes, at en eller anden let kunde faa Skade. 4. April gav Kongen endnu 6000 Rdl. af Partikulærkassen til Broen, men ønskede, at der strax blev begyndt „uden nogen Times eller Minuts Forsømmelse“.

---

1) K. D. VIII, 584, 607, 695. Subms Ny Sml. II, 44.

I Anledning af Kanalernes Rensning bestemte Kongen 4. Juni 1725¹⁾, at Stormbroen blev optaget, saa Muddermøllen kunde gaa igennem, hvorpaa den blev bekostet oplagt igen for Havnepengene. 1726 blev der sat Nattevagt ved Broen for at hindre Folk i at kaste Urenlighed i Kanalen eller i Vandhuset under Broen.

Da Havnens Rensning 1726 naaede til Prinsensbro eller Ridehusbro (Broen ved Enden af Ny Vestergade var ikke til endnu), skrev Havnekommissionen: „Imidlertid møder os den Ulykke og store Brøstfældighed, ved den saakaldte Prinsens- eller Ridehusbroen er paafalden, hvor Armene dels ere overbrudte og ligge udi Stranden, Resten er og færdig at følge, saa vi ere blevne nødtvungne Broen at indspærre og for Overkørsel at lukke, videre Ulykke at forekomme. Ved derpaa taget Syn er og befundet, at Tømmerværket er mestens forraadnet, saa denne Bro ligesom Stormbroen med nyt Tømmer vil forses og bygges og bringes i Stand igen, som og over samme Bro falder saa stor Passage baade til og fra Kristianshavn, Kollegierne og Tøjhuset, at den ikke kan undværes, men endelig snarest mulig maa sættes i Stand.“

Kongen bevilgede 14. Juni, at Broen strax blev gjort i Stand og at Reparation af Bolværkerne maatte vente til næste Aar, men at Kommissionen skulde sørge for Bolværkerne og at anden Brøstfældighed af Havnen ikke tiltog for meget, saa at baade Broer og Bolværker bleve saa vel vedligeholdte, som Kassens Midler kunde taale²⁾).

Allerede 1703 var Prinsensbro saa forfalden, at „Muren er viget fra hinanden, saa intet uden de blotte Jærnankre holder, og er at befrygte, at Broen maatte falde fra hinanden og Fundamentet nedsynke“.

Knippelsbro var ogsaa bleven meget forfalden. 1703 klager Havnekommissionen, at ved denne Bro „er at befrygte

---

1) K. D. VIII, 641. 2) K. D. VIII. 679.

stor Ulykke og Skade formedelst den idelige Passage derover, hvis ikke den uden længer Ophold vorder hjulpen og kan nu umuligen længer bie efter Reparation⁴. 1712 maatte Kongen udstæde nyt Forbud mod at fortøje Fartøjer ved den, og 1713 blev den underkastet en Hovedreparation, hvorfor der blev udvist 4 Master fra Holmen til de 4 Arme. 1725 var Broen igen aldeles brøstfældig, hvorfor den opførtes paany af Overlandbygmester Krieger for 18600 Rdl. paa Bekostning af Kongens Partikulærkasse¹). Der blev taget Syn over den færdige Bro 26. Nov. 1728²).

1712 forfærdigede Billedhugger Sturmberg 4 Statuer af Træ til Broen og Johan Riesenhof forsynede dem med Kongens Symbolum og Aarstal med Bogstaver af Bly. Det ses af Havneregnskabet, at der i dette Aar blev foretaget betydeligt Arbejde med Broens Reparation.

Børnehusbroen paa Kristianshavn, der ogsaa hed den røde Bro, var 1724 saa forfalden, at Magistraten skrev 6. Nov., at ingen uden største Fare kunde komme over den. Havnekommissionen skrev Aaret efter, at Bjælkerne knækkede af Ælde og Forraadnelse og nedfaldt Stykke for Stykke, saa det blev nødvendigt at tillade Kørsel over Broen ved Blaa-taarn. Reparationen paahvilede Havnekassen, men denne var tom, hvorfor Kongen 19. Nov. 1725 lod en Kommission træde sammen forat foreslaa Midler til at tilvejebringe Penge til Broerne og navnlig overveje et Forslag fra Magistraten om at opnaa Besparelse ved at lade Matroser og Tøjhusfolk faa Malt for moderat Betaling istedenfor in natura. 22. Nov. 1726 befalede Kongen at sætte Broen i forsvarlig Stand jo før jo heller, hvilket skede 1727³).

I den Anledning maatte Amagerne opfylde Vejen ved den lange Kallebos Bro, som Langebro dengang hed.

¹) K. D. VIII, 263, 268. Suhms Ny Sml. II, 42. ²) Kollegiebreve i Raadstuearkivet. Mag. Forslag om at tilvejebringe Midler til Opbyggelse og Reparation af Knippelsbro og andre Broer af 25. Okt. 1725. ³) K. D. VIII, 655, 695.

Ogsaa Vesterports Bropiller vare skrøbelige 1730.

Gangbroen Den røde Bro mellem Knabrostræde og Slotsholmen var aldeles faldefærdig, og da den ansaas for overflødig, da der ikke længer var Postkontor paa Slots-
holmen, blev den aldeles borttaget 1726¹⁾).

Det ses, at Højbro var forsynet med 4 Figurer. Politimester Ernst beretter 1716, at et vanartigt Menneske havde slaat Haanden af en af de 4 Figurer paa Højbro, og 1721: „Paa Højbro staar 4 Søbilleder, hvoraf første Paaskenat Søkongen Neptunus blev nedkastet, saa han laa tværs over Broen“. Han var saa tung, at der skulde 7 Mand til at løfte ham. Disse 4 „Søafguder“ vare forfærdigede af Billedhugger J. C. Sturmberg 1716 og vare overstrøgne med Oliefarve. Han fik derfor 144 Rdl. Omkring Højbro blev der iøvrigt opmudret 1721.

Bolværkerne vare i denne Periode i en maadelig Stand. 27. Okt. 1701 gav Magistraten følgende Fremstilling af Forholdene ved Kristianshavns Kanal:

Politimesteren har strengelig befalet Beboerne af Kristianshavn at gøre ny Bolværk for deres Huse og Pladser i Kanalen sydvest ovenfor den røde Bro. Beboerne besvære sig over Bekostningen og bede om, at Bolværkerne maa forfærdiges af Havnevæsenet. Magistraten har været paa Stedet og fundet „at der udi denne Kanal og for deres Pladser ej kan komme en Færgе ind, som er ladet, meget mindre noget Skiberum, lidet eller stort, thi først er Broen ej saaledes gjort, at noget Skiberum, som har sine Master, kan komme der igennem, dernæst befindes Kanalen paa en Del Steder saa grundig, at man med Heste og Vogne kan fare derud, som og af en og anden daglig sker, hvor og E. K. M.'s egne Heste saa og Stadens Indvaaneres aarligen udrides og svømmes, saasom ingen andre Steder her i Staden findes saa bekvemmelige dertil, og førend der noget

---

¹⁾ K. D. VIII, 695.

Bolværk til Nytte og bestandigt kan nedrammes, eftersom Pælene formedelst Grundens Haardhed besværlig skal kunne nedbukkes saa tilbørlig, som det sig bør, vil Kanalen højnødvendig fordybes, som os synes ikke kan ske paa anden Maade, end den vil ved Mennesker udgraves, eftersom de indrettede Muddermøller hverken kunne komme ind i den Kanal, ikke heller optage saa haard en Grund, som der findes af Sten og Grus. Der findes og et temmelig stort Distrikt for den Plads kaldet Laboratorium, som vil komme E. M. selv til Last.“

1705 gjordes paany Udsættelse over Bolværkets Tilstand her, og 1724 skriver Peter Petersen Wello fra Flensborg, at han havde begyndt en Bygning paa Kristianshavn, men var nødt til at holde op dermed paa Grund af Kanalernes Bedærvelse af Mangel paa forsvarligt Bolværk udenfor Fortovet, hvilket vansirer Staden og Publikum¹⁾.

25. Nov. 1702 skriver Rentekamret, at Kristianshavns Bro, Prinsensbro, Bolværket fra Holmens Bro til den ny Børs og rundt omkring Børsen trængte til Reparation, hvilket allerede var befalet 1697 af Kristian V. Dette Arbejde udførtes 1707, ligesom der blev opfyldt og brolagt langs Bolværket.

1708 opsattes et nyt Bolværk mellem Kvæsthuset og Toldboden.

1712 fik Politi- og Kommercekollegiet Befaling om at inddele alle Bolværker og forfatte et Reglement over, hvem det paa hvert Sted tilkom at holde disse vedlige og nedsætte de Tovpæle, hvorved Skibe kunde fæstes, da de ellers imod Forordningen nødtes til at gøre disse fast ved Bolværkerne. Særlig gjaldt denne Befaling Havnen mellem Højbro og Vragerbroen, hvor ingen vilde antage sig Bolværket. Det var her, det gamle Stenbolværk fra Frederik II's Tid havde været og hvor Havnevæsenet nu havde opsat et Bolværk af Træ.

---

¹⁾ Mag. Skr. 29. Jan. 1724.

1719 indberetter Politimester Ernst: „Den ny Beklædning langs Bolværket fra Højbro langs Fisketorvet, hvor Bolværk, Brostene og Jorden var borte paa en Mands Højde, er nu alt med Jord tilfyldt og i lige Linie 82 Alen, nu vorder Resten snart repareret af Prammændene eller Havnekommissionen“.

I August 1718 berettede Politimester Ernst, at adskillige Mennesker faldt i Stranden og omkom elendig, hvorfor han bad Kongen om at befale, at alle Bolværk ved Holmens Bro og paa Slotspladsen bleve forsynede med Rækværk og at der bag Børsen og ved Slæbestederne blev opsat et højt Bolværk med Bomme.

21. Marts 1721 befalede Kongen Havnekommissionen, at hvis vedkommende Indbyggere ikke vilde reparere de brøstfældige Bolværk samme Foraar eller opsatte Fortøjningspæle indenfor Bolværkerne, skulde Kommissionen gøre det paa Ejernes Bekostning og inddrive Beløbet ved Underfogden¹⁾.

1722 befaledes Beboerne ved Ny Børs at opsætte ny Bolværk i lige Linie med det, der var opsat foran Børsen, men da deres Fortov derved blev saa smalt, at de ikke kunde vende med en Vogn, fik de Tilladelse til at sætte dem længer ud²⁾.

1727 opføres Udgifter til Bolværket ved Gammel Strand fra Holmens Bro til Højbro.

1730 blev der i Bolværket ved Børsen sat 20 Stene med Ringe til at fortøje Skibe ved.

1707 indrettedes en Sandkiste mellem Holmens Kirke og Bro, 1720 en for Hovedet af Nyhavn, 1723 en ud for Store Færgestræde mellem to Slamkister.

Den store Inddæmning mellem Toldboden og Kvæsthuset gav Havnevæsenet Arbejde i mange Aar.

---

¹⁾ K. D. VIII, 511. ²⁾ K. D. VIII, 549.

1729 fik Niels Alsing Bevilling paa at inddæmme en Plads mellem Kristianshavn og Motzmans Plads i Linie med Kommerceraad Munchs Pakhus, 2—300 Alen lang langs Børnehusgraven, som løber imellem den omtalte Grund og Kristianshavn, og mod Motzmans Plads 100 Alen bred. Han vilde der anlægge en Savmølle og søgte om Skattefrihed og Tømmerhandels Privilegium¹⁾.

Havnevæsenets Udgifter vare

1702—15:	30954 Rdl.
1715—19:	9587 —
1719—21:	6476 —
1721—25:	12134 —
1725—26:	7659 —
1727:	4761 —
1728:	7148 —
1729:	3557 —
1730:	3077 —
	85353 Rdl.

Indtægterne bestode i: 1. Accise og Havnepenge. 2. Afgift af Strøsand. 3. Afgift af 96 Render. 4. Bolværkspenge. 5. Stader ved Gammelstrand nærmest Bolværket paa begge Sider af Højbro. 6. Tømmerpladserne ved Toldboden. 7. Sandkister²⁾.

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 666—68. ²⁾ Havne-regnskaberne i Rigsarkivet. Derfra ogsaa flere andre af ovennævnte Oplysninger.

V.

Fattigvæsen. Stiftelser. Skoler. Begravelsesvæsen.

Aar 1708 omordnedes Fattigvæsenet, idet Kongen 26. Okt. beskikkede en Kommission, den saakaldte Fattigdirektionskommission, bestaaende af Stadshauptmand Joh. Meller, Slotspræst Johan Ochsen, Raadmand Jens Kuur, Handelsmændene Jakob Edelberg og Kaj Klinge¹⁾. Tiderne vare imidlertid vanskelige, hvorfor Kongen 4. Maj 1709 befalede, at Oplæsningen fra Prædikestolene af Forordningen om Tiggere skulde opsættes, til dette gudelige Værk var sat paa en saadan Fod, at Forordningen strax kunde blive eksekveret.

Hvad der udfordredes af Egenskaber til at være Medlem af Fattigkommissionen, ses af den Anbefaling, der blev givet P. M. Orsløf, der var bleven Chr. Ramus's Efterfølger som Kapellan ved Holmens Kirke og 9. Jan. 1728 blev beskikket som Kommitteret. Biskop Worm skriver nemlig, at han „selv har været yderlig fattig og veed derfor bedst, hvordan en Fattig er til Mode, foruden han iblandt adskillige rare Pund, Gud har nedlagt hos ham, besidder en god Del Taalmod og Slidsindighed, Dyder, der til et Embede af den Natur ere uomgængelig fornødne“.

Paa Silkehuset eller Kønventhuset modtog de Husarme deres Almisse, men til de Sengeliggende blev den bragt af Kvartermesterne. 1709 var Indtægten 17146 Rdl., Udgiften en 5—600 Rdl. mere. Indtægterne kom dels fra Renter af Kapitaler, dels fra Fattigbøsser, delst fra den saakaldte Kvartalsalmisse²⁾, der var visse Bidrag, for hvilke Borgerne tegnede sig kvartalsvis, (i Aarene 1701—7 for V. Frue, H. Aands og St. Nikolaj Sogne i Gennemsnit 2100 Rdl.

¹⁾ K. D. VIII, 73, 91. ²⁾ Jfr. 4. Del S. 20—21.

narlig), dels ved Gaver fra Kongen og andre af denne bevilgede Indtægter. Saaledes bevilgedes 1710 et Lotteri, der gav 3182 Rdl. 1709 gav Kongen 10000 Rdl. af Grev Rantzaus inddragne Gods Løvenholm, 1710 gav han 2000 Rdl. og bevilgede 1800 Rdl. af den i Justitsraad Lassens Gaard fundne Kapital. Ogsaa mange Bøder skænkede Kongen. 1711 fik Fattigvæsenet Forlagsret til Jesper Brockmands Skrifter. Dr. H. G. Masius testamenterede det 1717 8000 Rdl. 1709 var der 1600 Almissemønstre paa Konventhuset, deraf var en Trediedel aftakkede Soldater, Baadsmænd og disses Enker og Børn. 1710 var der 1674, der modtog Almisse herfra, og af disse var 512 Personer Soldater og Baadsfolk og deres Familier, hvilke burde have været underholdte af Krigshospitalet og Kvæsthuset.

1722 indstillede de Kommitterede, at da Folk frasagde sig Kvartalskollektterne under Foregivende, at de uddelte Almisse til de mange Tiggere for Dørene, og Konventhuskassen ikke paa 6000 Rdl. nær kunde underholde deres egne 1800 Fattige, maatte de Fattige i Hospitaler, Syge og Sengeiggende og Vajsenhusbørn underholdes af de til et Vajsenhus bestemte Kapitaler og de øvrige Fattige søge Føde, hvor de kunde. Det gentoges, at Konventhuskassen burde forskaanes for Almisse til Soldater, Baadsfolk og deres Kvinder og Børn¹⁾.

20. Dec. 1726 nedsattes endelig en Kommission, men det var først 14. Maj 1734, at der udkom Befaling om, at de Militære skulde forplejes af Krigshospitalets og Kvæsthusets Kasse.

I Aarene 1716—17 var Fattigvæsenet i stærkt Forfald, paa Grund af at Kongen havde optaget dets Kapitaler.

---

¹⁾ 1709 befalede Kongen at udmønte Skillemønt af Hensyn baade til Købmændene og til de Fattige, der tog stor Skade ved Mangelen paa Smaapenge, da der nu blev givet saa lidt i Kirketavlerne (K. D. VIII, 85).

1717 tilbød vel de Deputerede for Finanserne en kgl. Obligation for det Tilgodehavende hos Kongen, men i disse Aar havde slige Papirer kun liden Kurs.

I Avgust 1726 maatte man paany afkorte Almisserne, med Undtagelse af for Børnehusets Lemmer, der fik lidt nok i Forhold til deres strenge Arbejde, men dog maatte have noget „forat forekomme videre Oprør og anden derved befrygtende Ulykke, som iblandt slig en vanartet og ryggesløs Pøbel sig lettelig kan tildrage“. Videre undtog man de forældreløse Børn, som vare udsatte til Opfostring hos Folk mod ugenlig Betaling; derimod vare Børnene paa Kniplestuen ikke aflagte saa ringe, at de jo nok kunde lide Afkortning en kort Tid. Endelig skulde Syge og Sengeliggende beholde deres Almisse, men hvis de fik Hjælp desuden af deres Venner, skulde der ogsaa afkortes dem noget.

Om Beboerne af Fattighusene og Sjæleboderne skriver Fattigdirektionen 1709:

„De, som ere udi Sjæleboderne og ikkun nyde 8 à 12 ß om Ugen, skulde man tænke at være saadanne Folk, at naar de derinde havde Husly og deslige Undsætning, som Boderne følger, de da kunde fortjene nogenledes det øvrige med deres Hænders Arbejde i en og anden Maade, saa at dem derfor ikkun var saa ringe Almisse tillagt, paadet dem derved ej skulde gives Lejlighed til Ørkesløshed og Betleri, hvorfor saadanne Folk ville nøje examineres og foreholdes at bruge de friske Lemmer, Gud endnu har forundt dem, til den øvrige Livsophold at fortjene og dem skarp forbydes ved Betleri at søge Almisse, saafremt de ej dobbelt ville straffes mod andre, som ganske intet nyde. Men de Stakler, som aldeles intet kunne fortjene til deres nødtørftige Ophold, anbefales til større Almisse“.

Sjælebodernes Tal var 1709: 29, men da det ved Fundatser ikke var forbudt at sælge de 20, bestemte man sig til at sælge dem, da de ellers med Tiden maatte rent af

sig selv undergaa. Det ses, at man i de følgende Aar bl. a. har solgt Perlegaarden.

Der var 4 Hospitaler, thi det ses, at der 1719 var ansat en Prædiker ved Brøndstrædes og de andre tre Hospitaler, foruden ved Abel Kathrines Hospital. Af de nævnte tre var de to Lille Vartov og Vester Hospital, det tredie er vel Pesthuset. Hvor de to førstnævnte laa, er mig ubekendt.

1709 indrettedes en Del af Børnehuset til Rasp- og Spindehus, efterat man først havde tænkt at købe det gamle Slutteri af Magistraten til Rasphus.

Om Børnehuset udkom 26. Okt. 1708¹⁾ to Forordninger, ved hvilke de inddømte Børn bleve skilte fra Forbryderne. Disse kom i den Afdeling, der hed Rasphuset. Forstanderen hed Tugtemesteren, der skulde beskikke enhver hans Blok at save og raspe paa i den store Blokkestue. Ingen Fange maatte faa mere at spise og drikke end efter den anordnede Spiseordning, men hver Fange blev forsynet med en Kjortel, Buxer og Undertrøje, af Vadmel, en ulden Hue, to Par Strømper, 2 Par Sko, 4 Skjorter og 4 Halsklude, og hver 8. Dag skulde de have rent Linned. Naar den Indsatte ingen Seng bragte med, skulde han ligge paa en Halmsæk, indtil han fortjente saa meget ved sit Arbejde, at der kunde skaffes Seng. Den Indsatte maatte kun smøge Tobak, hvoraf han fik sin Del hver Morgen, i sin Hviletid i Gaarden, og maatte ikke have Ild eller Lys hos sig, men om Aftenen og Morgenen om Vinteren skulde der oplyses med sikre Løgter i Blokkestuen.

Hver Dag skulde Tugtemesteren gøre Afregning paa Karvestok med de Indsatte, over hvad hver havde raspet. Kamrene kaldtes Huller og de skulde hver Dag renses og hver 8. Dag smøges med Malurt, Enebærris og deslige.

---

¹⁾ K. D. VIII, 48—73.

Enhver, der blev indsat, hvad enten det var ifølge Dom eller efter Øvrighedens Befaling, fik strax anvist sin Rasp og Kurv, og der blev vist ham, hvor meget han hver Dag skulde gøre for sin Føde og Underholdning, dog skulde ny Ankomne de første 14 Dage have det noget lettere og de første 8 Dage have fri Kost.

Af Straffe nævnes at miste sin Hud paa Pælen, Pisk, Vand og Brød og strengere Arbejde.

Forældre kunde sætte deres Børn i Rasphuset, dog først efterat Fattigvæsenets Kommitterede havde undersøgt, om der var Aarsag dertil og at Forældrene ikke gjorde det af utidig Ivrighed eller Ondskab, dog skulde Forældrene betale for Kost, Klæder og Lære 1 Rdl. om Ugen, hvis Børnene indsattes alene paa en Tid forat tvinges fra en eller anden Udyd; saadanne kunde ogsaa indsættes paa et Kammer for sig selv uden at ses af andre.

I Børnehuset indsattes fattige Børn, Drengene og Pigerne, under Tilsyn af en Husfader og en Husmoder, desuden var der ansat to Skolemestere til at undervise i Skrivning og Regning og en Læremoder til at lære Piger at spinde, sy, knytte, kniple og deslige. Der blev holdt over, at Børnene fik en kristelig Opdragelse. I Børnehuset kunde kun indtages københavnske Børn, hvis Forældre mindst i tre Aar havde boet her eller hvis Fader havde tjent ved Garden eller paa Holmen. Intet Barn maatte optages, som var under 4—5 Aar og over 14—15. Drengene holdtes skilte fra Pigerne, saa de kun saa hinanden i Kirken og ved Spisning, da hvert Parti sad ved sit Bord. De skulde gaa ens klædte, og der skulde holdes Tilsyn med, at de vare renlige og hele, de fik endog baade Sko og Strømper. I en Seng maatte ikke ligge flere end 3 og der skulde gives rene Lagen hver Maaned. De skulde staa op om Sommeren Kl. 5, om Vinteren Kl. 6 og gaa i Seng Kl. 9. Deres Dag var delt imellem Undervisning og Arbejde i Strømpeknytterens og Raskmagerens Værksteder. Om Middagen gik de parvis til Bords og skiftedes til at

læse til og fra Bords, og der blev læst et Kapitel af Bibelen og sunget en Psalme. Dagen begyndte og endte med Bøn.

Naar Børnene vare voxne, sattes Drengene i Lære i det Haandværk, hvortil de selv havde Lyst, og Pigerne sattes i Tjeneste, men stode under Børnehusets Ret, indtil de bleve 20 Aar.

De Børn, der sattes i Rasphuset, nemlig „løse og modvillige Børn“, som optoges paa Gaderne, eller saadanne, som man ikke kunde have i Børnehuset, skulde sidde ovenpaa i Rasphuset, og der oplæres i Haandværk efter Direktørernes Godtbefindende, ligesom de skulde undervises visse Timer om Dagen af en Skolemester. Ogsaa disse Drengene skulde siden indskrives som Drengene i et Haandværksslav, og ingen maatte siden foragte dem, tværtimod skulde ved Indskrivelsen Oldermænd og de to ældste Mestere takke Øvrigheden for, at fattige Børn kunde lære noget, hvorved de kunde fortjene Brødet i deres Alderdom. Derfor skulde ogsaa de Mestere, der bleve antagne til at arbejde i Rasphuset, indskrives blandt Stadens Lavsmestere.

Fattigdirektionen holdt ikke af Børnehuset. 23. Maj 1709 skriver den, at det ønskeligste er, om de bedste Børn kunde forblive hos Forældre og Venner, indtil man kunde finde et bekvemt Sted, hvor gode Børn kunde indsættes til Ære, Tugt og Lære, paadet den Skam og Bekæmmelse, som følger det Hus, som nu kaldes Børnehuset, paa Grund af den Samkvem, der hidtil har været med de til Tvang, velfortjente Straf og Afsky indsatte og inddømte Misdædere, ej siden skal følge saadanne uskyldige Børn og i Fremtiden bebrejdes dem til Hinder i deres Lykke og Velfærd¹⁾.

I de nævnte Forordninger fra 1709 omtales ikke Spindehuset, der maa have udgjort en Del af det Klæde-

---

¹⁾ Fattigvæsenets Arkiv, hvorfra ogsaa andre Oplysninger nærmest fra Tiden omkring 1709 ere hentede.

manufaktur, som netop blev opholdt ved den billige Arbejds-kraft.

1701 var Børnehuset blevet forsynet med ny Bygninger af Stadsbygmester Johan Konrad Ernst og 1709 tilbyggedes et Hus paa 2 Etager og 23 Alen langt. 1714 købtes Stubbe-mølle i Dyrehaven til Brug for Industrien for 4520 Rdl.

1699 søgte Antoni de Paw fra Altona Kongen om Privilegium paa at oprette et Manufaktur for fin hollandsk og engelsk Klæde og Ratin, hvoraf han vilde forarbejde 50000 Alen aarlig og hvorved han kunde sysselsætte 1600 Personer¹⁾. Der bevilgedes ham Plads i Børnehuset, men den blev ham opsagt 1701, uagtet det erklæredes, at der var Plads nok, især siden det store ny Hus for faa Aar siden var opført.

Paw, der imidlertid var bleven Kommerceraad, gik i Kompagni med Justitsraad Jens Lassen og sluttede 15. Nov. 1704 Overenskomst med Direktionen om Overtagelse af Børnehuset i 10 Aar, inod at de skulde give en Afgift aarlig af 500 Rdl. Faa Aar efter synes Børnehuset dog at blive drevet for Direktionens Regning. 1716 beskikkedes Raadmand Nikolaj Wroe til i Stadshauptmand Mathias Pedersens Sted at antage sig dennes Forretninger saavel ved Ældmanufakturerne paa Børnehuset som i Kommissionen for Fattigvæsenet; Mathias Pedersen var 1710 traadt i Kaj Klinges Sted. 1717 opkaldtes Vandtmagerne paa Raadstuen og bleve tilholdte af yderste Evne at arbejde for Børnehuset³⁾.

Børnehuset var sikkert, uagtet de humane Bestemmelser, et frygteligt Sted at være paa.

---

1) K. D. VII, 637, 655, 728. Kommissioner i Raadstuen foran Slottet 20. Februar 1699, 11. Marts 1701, kgl. Resol. skrevet paa Suppliker 15. November 1704. Om Fabrik anlæget se Sæl. Tegn. 31. Jan. 1705 med Indlæg. Om Kapitalerne Mag. Skr. 2. Dec. 1716. 2) K. D. VII, 641, 693, 710. 3) Mag. Skr. 26. Juli 1717.

1715 var der en Værkgesel, der dømtes forat have skaaret en Dreng tværs over Halsen (hvoraf han dog ikke døde), fordi Drengen havde „fixeret“ ham med, at han paany skulde have Blok om Benet. Han forklarede, at dette gjorde han i Haab om at dømmes til Døde, da han heller vilde miste Livet end gaa med Blok om Benet. Samme Aar vilde en ung Fange, der mente at være kommen i Børnehuset uden Skyld, skære Halsen over paa en Skoledreng, og erklærede ligeledes, at han heller vilde miste Livet end være i Børnehuset.

Aaret efter skar en Pige et lille Barn i Halsen, hun vilde ikke dræbe det, men haabede derved at slippe ud af Børnehuset og faa Anledning til at beklage sig over den hende paalagte Pine og Plage¹).

I de følgende Aar blev det endnu værre. I en Skrivelse af 10. Nov. 1721 beklager Magistraten „de mange Mord og Drab paa nogen Tid, men allermost er at sukke over det meget uskyldige Blod, som i 2 Aars Tid mere end nogen Tid tilforn er sket i Børnehuset med fri Forsæt ved spæde og umyndige Børns Afivelse. Disse Mennesker ville heller lide Døden forat blive befriede for Tvang og Arbejde i Børnehuset, men det synes, at Lovens Straf ikke er Skræk nok; vel er Loven ved Frdn. 19. Okt. 1697 skærpet for grove Mordere, men det vilde være ønskeligt at skærpe Lovens Straf for dem, som tilstaa eller overbevises om at have ombragt deres egne eller andres Born, og om den skyldige har begaaet det i Børnehuset, først at knibes med gloende Tænger, paa det de andre derværende kunde se derpaa og tage sig det til Eftertanke og Exempel, hvilket Magistraten nu bad statueret paa en Kvindesperson, der i Børnehuset havde afivet en andens spæde Barn.

Endnu 1728 forekommer en lignende Grund til Barne-mord, og Aaret efter fremkom en Kvinde med en falsk

---

¹) Magistratens Domprotokol 1715, S. 291, 1717, S. 71, 295.

Angivelse om, at hun havde dræbt sit Barn; uagtet hun var dømt til Spindehuset i 3 Aar, benaadede Kongen hende med $\frac{1}{2}$ Aars Arbejde, hvorpaa hun skulde være fri.

1728 befalede Kongen, at 10 Mænd og 10 Kvinder i Børnehuset skulde sammenvies og sendes til Grønland.

1727 brød en Pige ud af Børnehuset og flygtede til den engelske Ministers Hotel, hvilket var en vanskelig Sag for Fattigdirektionen, men Oversekretæren tilskrev den, at den gjorde bedst i at lade uvidende om hendes Opholdssted, saa meget mere, som de 10 Aar, for hvilke hun var dømt, næsten vare udløbne og Forseelsen var begaaet i hendes Barndom, da hun var 10 Aar gammel!

Ved Reskript af 21. Juni 1726 befalede det, at da onde og tyvagtige Mennesker, der dømtes til at kagstryges og brændemærkes og efter udstaaet Dom bleve løsladte, viste sig meget værre end tilforn, og de, der havde ladet dem paagribe, levede i stadig Frygt for Udførelsen af deres Trusler med Ildspaaættelse og enhver Ulykke, skulde her-efter en Kvindesperson efter udstaaet Straf sættes i Spindehuset paa Livstid.

Ifølge en Opgørelse af 18. Dec. 1708¹⁾ ejede Børne- og Pesthuset følgende Kapitaler:

Frederik II's Gave	10000 Rdl.
Kristian IV's Gave	11826 —
Peder Oxes Gave	1000 —
Frederik IV efter Forskrivning af 18. Juni 1707	
forrenter aarlig	24000 —
Justitsraad J. B. Ernst er skyldig	3000 —
3 Skyldnere	1600 —
Grev Carl Ahlefeldt	4000 —
Præstegaardene forrente	11210 —
	<hr/>
	66636 Rdl.

¹⁾ Hæsekers Sml., Kallske Sml. i Fol. Nr. 41.

	Overført . . .	66636 Rdl.
Jordegods		760 —
Tilgodehavende		1464 —
Manufakturvarers Beholdning af Klæde, Baj og Uld		11500 —
Renter		3100 —
		<hr/>
		83460 Rdl.

Pesthuset havde ingen anden Indtægt end 1200 Rdl., som Kongen gav aarlig; af de 5 Sognekirkers Tavler indkom 1708 190 Rdl. og af de sælandske kgl. Kirker 38 Rdl. Hvad Pesthusets Lemmer ellers behøvede, blev taget af Børnehusets Midler.

Børnehusets Tilstand var uagtet Fabriksvirksomheden maadelig. I Okt. 1715 skriver Fattigdirektionen, at Betalingen for Klæde fra Regimenterne udeblev, Spisemesteren og Fabriksfolkene vilde forlade Stedet, da de ingen Penge fik, og enten maatte Penge anvises eller Fangerne løslades. Kongen lovede vel at afhjælpe Trangen, naar han kom tilbage, men i Januar 1716 gentoges Erklæringen, Lemmerne havde nu længe gaaet ledige, Folkene toge Afsked og Alt var i Yderlighed paa Grund af Pengemangel. I Februar 1717 meldes, at Spisemesteren havde opsagt sin Kontrakt, men vilde vedblive endnu en Uge under Løfte om Betaling. 6. April indgik Direktionen med en ny Forestilling, at Kreditorerne urgerede paa Betaling og det hele Fattigvæsen vilde falde om, hvis Børnehuset, hvor Tiggere og Arbejde skulde holdes i Drift, ikke blev understøttet. Endelig faldt i Maj en kgl. Ordre om Betaling fra Kommissariatet, men i Oktober gentoges Forestillingen om snarlig Hjælp; man havde brugt af de andre Stiftelsers Kapitaler og man havde maatte afkorte Almissen ved Konventhuset.

Det blev 1718 ogsaa nødvendigt at forlange af Politimesteren, at han ikke maatte inddømme nogen paa kortere

Tid end et Aar, da Arrestanterne i kort Tid ikke kunde arbejde saaledes, at Børnehuset havde Fordel deraf.

1718 nægtede Direktionen derfor at levere Klæde til Regimenterne, men 1719 oprettedes et nyt Manufaktur af Klæde og Baj, der blev bestyret af Hollænderen Lamprecht.

15. Marts 1725 var der Ildløs i Børnehuset, hvorfor Oversekretæren paa Kongens Vegne anbefalede den største Forsigtighed her og i Guldhuset.

Pesthuset var overfyldt. 1703 befalede Kongen, at man her skulde modtage fattige Folk fra Sælland, „som udi Ansigterne ere beskadigede“; men da man 1705 vilde indlægge gamle vanføre og svage Tiggere fra Kjøbenhavn, var der ingen Midler til deres Underholdning, hvorfor Byfogden maatte udrede Pengene af de uvisse Indtægter.

1709 tilbyggedes en Fløj paa 30 Fag for 1950 Rdl. Da vare Midlerne saa ringe, at Politimester O. Rømer i 40 Maaneder af sine egne Midler maatte tilskyde 2785 Rdl. og Silkehuset maatte nu overtage Pesthusets Underholdning. Her var ogsaa Plads for Afsindige og formodentlig det eneste Sindsygehospital i hele Landet. 1709 skriver Biskop Bornemann og V. Lerche, at det er umuligt, „at de Daarekister, som her haves ved Hospitalet udenfor Byen, som kaldes Pesthuset, kunne tage imod alle de fattige Folk, som her og der over alt Riget Danmark blive hjemsøgte med det haarde Kors af Vanvittighed og Sinds Forstyrrelse“. Derfor befalede Kongen, at der ved alle Hovedhospitalet i Landet skulde indrettes Værelser for Vanvittige. 1716 gentager Kongen samme Befaling for Sælands Stifts Vedkommende; ved den Lejlighed kaldes Pesthuset ogsaa St. Hans Hospital, et Navn, der forekommer en sjelden Gang i Slutningen af det 17. og i det 18. Aarhundrede, men først blev almindeligt, da Stiftelsen senere flyttedes til Ladegaarden¹⁾.

---

¹⁾ K. D. VII, 707, 757, VIII, 401. Reskr. 29. Juli 1709 med Indlæg.

1723 indlagdes her en fattig Borgerkone, der selv ejede Hus, der var saa forfaldent, at man frygtede for, at det vilde falde ned. Hun hed Karen Fiurens. Hvorledes hun havde det, ses af en Indstilling fra Konventhusdirektionen i Anledning af, at Magistraten 1727 vilde have en sindssyg Kone i Vartov indlagt i Pesthuset:

„Det er bekendt, at i Pesthuset ere saa miserable Logementer, som ikke findes slettere i noget Hospital her i Byen, baade i Henseende til Indrettelsen i sig selv, som og at det for alle Vinde ved den aabne Strand om Vintertide er exponeret adskillige Inkommoditeter, at man billigen maatte have Betænkning i, ja fast Samvittighed over at lade nogen der indkomme, som var vant til bedre, som den forhen indsatte Karen Hans Fiurens eller den ommeldte berettes at have. Og som der da ingen aparte Logementer i Pesthuset ere eller kunne vorde indrettede med Varme, thi at indsætte hende i en af Daarekisterne, om hun ikke paa anden Maade kunde handles, var vel noget for haardt, og at betro hende iblandt de andre Lemmer, kunde Pesthuset da være samme Fare undergIVEN af Ildebrand, som der nu befrygtes for Vartov Hospital, hvor hun har indkøbt sig“. Det anbefalede at sætte hende i Abel Katrines Hospital med de Penge, hun indbragte i Vartov, eller indlogere hende hos godt Folk.

Lemmerne havde ingen Varme i deres Værelser, men der er dog vel blevet et varmt Rum indrettet; 8. Sept. 1711 oprettede Peder Tønnesen et Legat „fattige Lemmer i Pesthuset til nogen Husværelse og Lindring i den Nød, de af Kuld og Frost i Vinters Tid maa lide og udstaa, som jeg saa ofte med Vemodighed har anset og inderligen ynkedes over, saa jeg derover tilligemed min Hustru ofte hos os selv indbyrdes have overlagt og betænkt, hvad Lindring og Hjælp for dem maatte være“. Han opfordrede derfor Direk-

---

1) Mag. Skr. 10. Avg. 1723. Coll. Breve 4. Feb. 1727.

tionen til at indrette 2 Spindestuer i Pesthuset, en i det nybyggede og en i det gamle Hus, og hvis det ikke var nok, da saa mange, som vare fornødne. Til disse Spindestuer skulde købes 2 dygtige Jærnkakkelovne, og han henlagde Renten af 2000 Sletdaler til Indkøb af Brændsel. Renten af en anden Sum skulde anvendes hver Uge til de syge og sengeliggende Lemmer, der skulde have 4, 6, 8 ß, da de ikke selv kunde fortjene noget.

1714 testamenterede Margrete Geisler, Gørtler Peter Henrik Brandts Enke, til Pesthuset 300 Rdl., hvoraf de 200 skulde sættes paa Rente, men 100 ved hendes Begravelse uddeles til de fattigste Lemmer.

1719 havde Pesthuset en Kirke og fik til Altertavle et Epitafium, der laa paa Nikolaj Kirkeloft, og var sat over en ung Karl Hans Rosborg¹). Pesthuset havde en Begravelsesplads tæt inde ved nuv. Vesterbrogade, der laa bagved nuv. Nr. 93 og 95.

Vartov Hospitals Bygninger vare i en daarlig Forfatning. 1701 vare de 3 Længer saa brøstfældige og gamle, at den ene Længe inde i Gaarden var støttet med Stivere, og ud til Farvergade var saaledes, „at man daglig udi stor Fare lever, at samme Hus vil nedfalde“. Den fjerde Længe, som var inde i Gaarden, faldt ned Aar 1700 og blev samme Aar opbygget paany, da det kun var et Halvtagskur, men til at opbygge de 3 store Længer havde Hospitalet ingen Midler²).

1724 begyndte man paa Vartovs Ombygning (den nuværende Bygning) og Kronprins Kristian lagde Grundstenen d. 8. Juli.

Da Gammel Vartov paa Strandvejen, der havde været udforpagtet, kostede ligesaa meget i Vedligeholdelse, som Indtægten var, og trængte til at ombygges fra ny, tillod Kongen 1726, at den maatte sælges ved Avktion. Den

---

¹) Se Fjerde Del S. 126. ²) Indlæg til Reskr. 1. Avg. 1701.

vel beliggende Gaard med over 11 Tdr. Hartkorn udbragte ikke mere end 935 Rdl.¹⁾.

1722 anbefalede Oversekretæren Niels Termensen Lund „saasom hverken det kgl. Konseil eller Kancelliet kan have nogen Fred for ham“ til at komme i Vartov, da han „virkelig er et stort Almisselem“.

Den i Udlandet døde Morten Budolph gjorde i nogle Venners Nærværelse et Testamente 1725, hvorved han oprettede den saakaldte Budolphi Stiftelse. Den indrettedes først i et Hus med 2 Lejevaaninger paa Hjørnet af St. Gertrudsstræde og Pustervig.

1709 oprettedes den civile og borgerlige Enkekasse, men den fandt kun liden Tilslutning, saa den først traadte i Kraft 1727, men det var ikke mange udenfor Magistraten og de 32 Mænd, der indmeldte sig deri.

Tanken om Stiftelse af et Vajsenhus kom ofte op i denne Tid. I Vinteren 1704 fandt man en Aften i Justitsraad Voskamps Dør et vel svøbt og indpakket Barn med en Seddel fæstet paa Brystet med Underretning om, at Barnet var 9 Uger og døbt med Navnet Frederikke Lovise. For Fattigvæsenets Regning blev det sat i Pleje for 2 $\frac{1}{2}$ ugentlig.

1709 købte Fattigvæsenet to Vaaninger i Møntergade for 2000 Sletdaler til et Børnehus, formodentlig til forældreløse Børn, og under Pesten købtes et lignende Hus paa Kristianshavn.

Da det nu oplystes, at mange Børn bleve døbt af Jordemødre, beskikkedes ved Reskript af 10. Okt. 1704 en Kommission til at fremkomme med Betænkning om, hvorledes de Misbrug, der havde fundet Sted ved Jordemødre, bedst kunde forekommes, i det disse hidtil ikke vare beskikkede af Øvrigheden og endnu mindre vare overhørte af erfarne Læger³⁾.

---

1) K. D. VIII, 692. 2) K. D. VIII, 684—26. 3) K. D. VII, 729.

Da det oftere var sket, at man havde fundet spæde Børn henlagte paa Gaderne, hvor de bleve optagne og siden underholdte af Fattigvæsenet som Hittebørn, udstedtes 20. Sept. 1709 en Forordning, der truede Mødrene med Dødsstraf, men dette havde næppe nogen Følge, thi 3. Maj 1713 bestemte Kongen efter Forslag af Politi- og Kommercekollegiet, „i Henseende til den bedrøvelige og onde Medfart med spæde Børns Ombringelse og Henkastelse i Kanalen og andensteds“, at der skulde oprettes et „Vajsen- eller Hittebørnshus“, paa hvis Dør der skulde være saa stort et Trug, at et Svøbelsebarn kunde ligge deri, og med en Klokke, hvorpaa der kunde ringes, hvorved Truget da drejedes ind i Huset. I dette Hus skulde Børn optages til Forplejning, „paa det saadanne ugudelige Mødre, som sligt, en Del af Desperation, en Del af Armod og Letfærdighed, begaa, kunde uden Frygt for at blive røbede henlægge Børnene til Forplejning“. Det skulde kundgøres fra Prædikestolene, at enhver Moder, der ej vilde være Barnet bekendt, skulde ved et Bud lade angive hos en af Sognepræsterne, om Barnet var døbt. Til denne Stiftelse henlagde Kongen forskellige Midler, men allerede 2. Avg. samme Aar opsatte han Sagen til belejliger Tid, da en saadan Stiftelse ikke kunde skilles fra Fattigvæsenet, men dette skulde indgive Betænkning om, hvorledes Barnemord kunde hindres og de allerede henlagte Hittebørn opfostres.

1714 lagde en Kvinde sit treaars Barn i Konventhusets Forstue, hvorfor hun blev dømt til Kagstrygning, men da Magistraten gik i Forbøn for hende, der havde gjort dette under stor Armod af Enfoldighed, benaadedes hun med en Formaningstale i Skriftestolen¹⁾.

1717 lagde en Kvinde sit spæde Barn i en Bagers Forstue, da hun ingen andre Midler havde kunnet finde til at

---

¹⁾ K. D. VIII, 280, 290, 322.

faa det i Pleje, med et Brev, hvori hun anbefalede Barnet til gode Mennesker, og da hun skjult havde været Vidne til, at Barnet blev fundet, gik hun strax hen og anmeldte sin Gærning for Mag. Brinck, Biskoppen og Byfogden, hvilken sidste lod hende arrestere. Ved samme Tid fandt man i en Koks Forstue et dødt Barn i en Æske, samme Aften fandt man en lignende Æske i en Grøft paa St. Anne Kirkegaard og den foregaaende Søndag var der fra Prædikestolene blevet efterlyst et dødt Barn, der var fundet i Gotersgade.

Dette gav Anledning til et nyt Forslag af Politimester Ernst om Oprettelsen af en Stiftelse, hvori Kvinder kunde henlægge deres uægte Børn. Et saadant „Findlingshus“ skulde fra først af kun have en Amme og en anden Kvinde. Der skulde udenpaa Huset være indmuret et Bækken, hvori Børn kunde indlægges, medens der var en Klokke ved Siden, hvorpaa der kunde ringes. Barnemoderen kunde derved faa Tid til at fjerne sig. Bedre Maade at forebygge Barnemord kendte man ikke i Italien. Ligeledes burde ligesom i Paris indrettes et Sted, hvor store og smaa Lig, der fandtes paa Gaden, kunde henlægges, hvorved man „var ikke mere en peine, hvor man til Syn og Efterforskning samt til Begravelsesanstalt saadanne Lig skulde lægge, som imidlertid til Folks uformodentlige Væmmelse blive noget liggende paa publice Steder, hvor de enten ere henlagte eller af sig selv nedstyrtede“¹⁾.

Aar 1720 bevilgede Kongen 2000 Rdl. aarlig af Postkassen til Oprettelse af et Vajsenhus, hvilket ogsaa kom i Stand 1727²⁾. Nødvendigheden af et saadant viste sig daglig.

Mange andre gav ogsaa Gaver dertil, saaledes testamenterede en gammel fransk Sproglærer Chevalier 1715 sine Penge til fattige forældreløse Børn.

1) Pol. og Kom. Koll. Mem. Bog 1716—19, S. 166—169. 2) K. D. VIII, 410, 487. Om Vajsenhuset paa Nytorv se Exners Skrift.

I de første Aar af det 18. Aarhundrede fik man Øjet op for den store Vankundighed, hvori den største Del af Ungdommen befandt sig, og man søgte bl. a. at raade nogen Bod herpaa ved Overhøringer i Kirkerne. I Holmens Kirke blev der 1705 hver Søndag Kl. 12 og hver Onsdag indrettet en Kathekisation „for Ungdommen og andre enfoldige voxne Folk til Undervisning i deres Saligheds Sager“, og Sognepræsten skulde dertil foreslaa en dygtig Studiosus, der fik Løfte om Præstekald efter to Aars Tjeneste¹).

To Aar efter søgte en Studiosus Kristen Hichman Kongen om mod lignende Løfte at „læse for Ungdommen“ i Frelzers Kirke. Hertil bemærkede Biskop Borneman, at „dette er nok en sær Maade, som vore Studiosi nu begynde at søge Promotion paa,“ og om det end var at ønske, at en opbyggelig Kathekisation kunde oprettes her, saa var dette en underlig Ansøgning, idet Sognepræsten hverken kendte Ansøgerens Levned eller Lærdom. Sognepræsten havde ogsaa mindet om, at Forholdene vare forskellige, thi Holmens Ungdom var under Admiralens Kommando og Forældrene havde deres visse Brød i Kongens Tjeneste, medens Kristianshavns Menigheds Ungdom „fra deres fattige Forældres eller deres fattige Husbønders fornødne Tjeneste besværlig kan mistes, og maa en stor Del gaa om at betle Brød til Forældrene og deres andre Søskende“. Dernæst vilde „de paa Kristianshavn i visse Regarde anordnede baade danske og tyske Prædikener herved præjudiceres, saa at den tyske Tolvprædiken om Søndagen, som dog mest er for Krigsfolk og Haandværksburser, maatte derfor afskaffes“. Iøvrigt havde Sognepræsten lovet at ville indrette Kathekisation paa de bekvemste Tider. 29. Marts 1707 befalede Kongen Biskoppen at indrette Kathekisation i Vor Frelzers Kirke og dertil foreslaa et dygtigt Subjekt, hvis Ansøgeren ikke var bekvem²).

¹) K. D. VII. 789. ²) Sæl. Tegn. med Indlæg.

Da Kristen Worm 1707 var bleven Stiftsprovst, tog han sig strax af Skolevæsenet. Han skriver selv herom 16. Maj: „Jeg har nyligen i alle Stadens Kirker Børnene overhørt, men befundet den største Del meget grov og vankundig, hvortil Hovedaarsagen klarligen ses at være Skolemesternes Enfoldighed, hvilke lade sig befale af Forældrene, da de dog selv vide mindre end intet. Jeg har, naar Børnene intet kunde svare, offentlig i Alles Paahør tilspurgt Skolemesteren selv, men erfaret hans Vankundighed at være ligesaa stor som deres, han skulde undervise“.

Kort efter var der ogsaa en Studiosus, der vilde overtage Overhøringen i Vor Frue Kirke. Dette havde Stiftsprovsten dog tænkt sig paa en anden Maade: „Saa vidt jeg forstaar og begriber,“ skriver han, „synes mig Kathekisation at være meget nyttig og høj nødvendig, dog finder jeg det umuligt, at den ene slig Frugt skulde bringe, som maaske tænkes, thi Staden er opfyldt med en stor Del fattige, elendige Børn, som plat intet vide af den enfoldige Børnelærdom, men leve hen i en fast utrolig Grovhed. Disse kunne ingeni lunde af Kathekisationen i Kirken fatte og beholde, hvad dem er høj nødvendigt at vide, helst siden de ej kunne læse og hjemme gennemgaa, hvad de i Kirken hørt have, saa faar man og ej den ryggesløse Ungdom samlet i Kirken. Thi er det høj nødvendigt, at i alle Sogne her i Staden skaffes almindelige Skoler, hvorudi fattige Børn uden nogen Betaling i at regne og skrive samt i deres Børnelærdom undervises, til hvilken Ende jeg allerede saaledes har overlagt det med mine Medbrødre Sognepræsterne her i Staden, at disse Skoler med Guds Bistand kunne stiftes uden nogen over sin Villie at besvære. I det øvrige erbyder jeg mig i Vor Frue Kirke selv at kathekisere, dog at det iblandt i mit Forfald sker under min Opsyn ved mine Medtjenere eller ved Skolemesteren, som den fattige Ungdom underviser, saa have mine Medbrødre

mig tilsagt, at de hver i sin Kirke ligeledes ville katekiseres¹⁾).

At dette ogsaa kom i Gang i St. Nikolaj Kirke, ses af, at Sognepræsten Prof. Jakob Lodberg paa Grund af, at det var for besværligt for ham efter endt Højmesse gudstjeneste at katekiseres Kl. 11—12, fik Tiden henlagt til Kl. 12¹/₂—1¹/₂, da han selv havde Lyst og Attraa til at katekiseres. Derfor skulde der ringes med en af de mindste Klokker før Kathekisationens Begyndelse²⁾).

Det var ikke allevegne, Præsterne syntes om denne Kathekisation; saaledes skiver Mag. Iver Brinck ved Holmens Kirke, at da han efter Biskoppens Ordre vilde visitere og overhøre Ungdommen i de to nybyggede Garnisonskirker, havde han fundet Opposition hos Præsten Mag. Knud Tommerup, „som formener sig, siden de have faaet Kirkerne opbyggede og lige Gang med Sognepræsterne i Kjøbenhavn, ikke længer at have med Holmens Kirkes gejstlige Forum at bestille“. Ved Reskript af 24. Juni 1707 befaledes Garnisonspræsterne ligesom Skibspræsterne at erkende Sognepræsten ved Bremerholms Kirke for deres Provst³⁾).

Følgende Skoleholdere havde da taget Borgerskab:

1701 Erik Nielsen Enner f. i Sælland, 1703 Johan Silche f. i Kjøbenhavn, Peder Jensen f. i Slagelse, Henrik Povlsen f. i Jylland, 1704 Johan Andersen f. i Kjøbenhavn, Christian Nielsen f. i Kjøbenhavn, Oluf Jensen Raa f. i Kjøbenhavn, Hans Wulf f. i Siesvig By, 1705 Alexander Bertholdsen Lemvig f. i Kjøbenhavn, 1707 Sebastian Gebhart f. i Lybæk.

Som en Følge af Worms Indstilling udstødtes et kgl. Reskript 4. Juli 1707 til Magistraten, at den skulde kalde alle Skoleholdere for sig og formane dem til inden Maanedens Udgang at lade sig overhøre af Sognepræsterne, og derpaa

---

1) Indlæg til Reskr. 4. Juli 1707. 2) K. D. VIII, 5. 3) K. D. VIII, 2 med Indlæg.

skulde Magistraten give Bevilling til dem, som fandtes duelige. I Fremtiden skulde de ogsaa være pligtige til at møde i Kirkerne til offentlig Overhøring, saa ofte de bleve opfordrede dertil af Provsten eller Sognepræsterne¹⁾.

Som en Følge heraf maa man herefter vente at træffe nogenlunde duelige Subjekter. 1708 gaves ingen Bevilling, 1709 Søren Andersen f. i Kjøbenhavn, 1711 Daniel Ulrich f. i Kjøbenhavn, Johan Konrad Behm f. i Tydskland, 1713 Andreas Frandsen Bol f. i Kjøbenhavn, men foruden disse 3 er der endnu ingen af de ældre, der have faaet ny Bevilling. Først 17. April 1714 sender Magistraten Biskoppen Fortegnelse over alle Skoleholdere, forat de udygtigste kunde afskaffes, og 14. Juni 1717 Liste over 17 Personer, der ere antagne til Skoleholdere (ingen af Listerne findes).

1716 tilkom Frederik Cleve f. i Lybæk, Peder Stub, Studenter, i David Skolemesters Gaard, Johan Nielsen Hassing, Casper Jørgensen Lemvig, 1717 Johan Frederik Pettersen, Anders Andersen, Jakob Pedersen Salcho, Johanne Nagtergal, Hans Wulf, Regina Helena Sternhagen. Disse 10 og de næst foregaaende 4 foruden 3 af de ældre er det da, der nævnes i Magistratens Skrivelse af 1717.

12. Juni 1716 var der nemlig udkommet det kgl. Reskript, at da de danske Skoler, især efter Pestens Tid ikke vare, som de burde være, skulde der foretages Forbedringer i dem. Ingen, som ikke bekendte sig til den Augsburgske Konfession, maatte fordriste sig til at holde Skole, med Undtagelse af de Skoler, det var de Reformerte tilladt at holde. Det ældre Paabud om Overhøring af Sognepræsten, førend der blev givet Bevilling til Skolehold, blev gentaget, men det var ikke forment at undervise i Bogholderi, til hvilket Magistraten kunde give Bevilling, naar den skønnede, at vedkommende var bekvem; men kun saadanne maatte under-

---

¹⁾ K. D. VIII, 389.

vide i Børnelærdom, som bleve fundne duelige dertil af Sognepræsten.

Det hedder videre i Reskriptet, at da der ikke fandtes saa mange Skoleholdere, som det var fornødent, skulde Sognepræsterne opspørge bekvemme Personer, enten Studenter eller „andre gode Guds Børn“, som de kunde overhøre og sende til Magistraten at beskikkes. Herefter skulde der ses hen til, at Skoleholderne være fordelte omkring i Staden og ikke boede hinanden for nær. Det var ikke tilladt at holde Skrive- og Regneskole alene, uden der tillige oplærtes i Gudsfrygt, hvorfor en saadan Skoleforstander kunde tage en overhørt Medhjælper, ligesom det ej heller var forment de andre Skoleholdere at holde en Person at undervise i Skrive- og Regnekunsten. Det kunde ogsaa bevilges de Enker og ugifte Kvinder, der havde nedsat sig, at holde Skole, naar de vare blevne overhørte, men i Fremtiden skulde ingen „Læremesterske“ antages uden til at undervise Pigebørn alene og Drengene under 4 (!) Aar. Skolemesterens Hustru kunde dog undervise Pigebørnene i et Kammer for sig. Drengene og Pigerne maatte ikke sidde paa Bænk sammen, men hvor der ikke var Lejlighed til adskilte Kammere, skulde de i det mindste hver sidde paa sin Side i Skolen.

Ved Provstens aarlige Overhøring skulde Skoleholderne og Læremesterskerne møde i Sognekirken med deres Ungdom, og naar Præsterne selv katekiserede, skulde disse tilsige de Skoler, de fandt fornøden.

I Betænkningen om nævnte Reskript skriver Magistraten 13. Maj 1716, at det burde paaagtes, „at Skoleholderne vilde give og lade give Agt paa deres Underhørende saavel udenfor som i Skolerne deres Liv og Levned, saasom man har desværre altfor mange Exempler, at Ungdommen 5, 6 à 8 Aar gamle, saa snart de ere ude af Skolen, udbryde i sær forskrækkelige Eder og Bander, saa Haaret maa staa en

paa Hovedet, naar man hører sligt, foruden mange andre Udyder“.

Som en Følge heraf paamindedes Lærerne at have Tilsyn med Børnene i saa Henseende og i forekommende Tilfælde straffe dem og give deres Forseelse tilkende for deres Forældre eller Paarørende. Skoleholdere, der selv førte et uskikkelig Levned, skulde formanens af Sognepræsten, og forbedrede de sig ikke, skulde de straffes og tilsidst afsættes. Inden 4 Uger skulde de alle tages i Ed paa Raadstuen. De bleve fremdeles fritagne for Byens Tynge og Tjenester.

Danskfødte Børn maatte ikke gaa i tyske Skoler eller tyske i danske, med mindre de tillige oplærtes saaledes i Sprogene, at de kunde gøre Rede i det ene Sprog, for hvad de havde lært i det andet¹⁾.

Efter Reskriptets Udstædelse beskikkedes 1717 Oluf Andel, 1718 Kaptejn Leslies Enke Birgitte Marie Unger, tillige i Syning og Bordyring, Morten Bendixen Beck, men efter den Tid opføres ingen flere i Borgerskabsprotokollen.

Disse Skoleholdere vare næsten alle fattige. 1706 døde dog en velhavende Skoleholder Filip Hansen, der ejede Hus i Møntergade, havde Sager baade af Guld og Sølv, Lænestol, 8 Stole med Guldlæder, Skilderier og flere Bøger og hvis Bo gav et Overskud paa henved 2000 Rdl.²⁾. Samme Aar, 2. Avg. døde Enken efter den 1670 afdøde bekendte David Reich („David Skolemester“), men hun var saa fattig, at Boet gik med til Begravelsesomkostningerne; hun hed Anne Hansdatter og ikke Else som i Holbergs Komedier. Blandt hendes Arvinger var hendes afdøde Søn Hans Reichs 3 Børn, og de 4 Døtre Kirstine sal. Niels Frandsens, Kathrine sal. Johan Hessenbergs, Rebekka Bernt Wernickes og den afdøde Datter Sofies Søn Parykmagersvend David von der Heide³⁾.

1) K. D. VIII, 389—93. 2) Skifter 1706 Nr. 140 B. 3) Skifter 1706 Nr. 7. Jfr. C. Bruun, F. Rostgaard I, 2.

Af fornemmere Lærere nævnes de 2 Musiklærere Tydskeren Christian Anthoni, der tog Borgerskab 1709, og Kjøbenhavneren Emanuel Christian Brug 1715, Skrive- og Regnemesteren Herman Mortensen Bretzholtz fra Holsten 1711 samt Pøriseren Sprogmeister Louis de Richebourg 1718. 1711 døde Sprogmeister Mathie Deni, der var gift med en dansk Kone Kathrine Sejersdatter, der døde 1718.

Den finere Undervisning, især for Pigebørn, blev dog vistnok overtaget af Reformerte. I de Privilegier, disse fik 23. April 1714, tillades det dem at holde Skoler, „i hvilke endog Børn af den Augsburgske Konfession maa undervises i et og andet Sprog, i at sy, kniple, knytte og anden Haandgærning,“ og saaledes at der ikke undervistes i Religion i disse Skoler.

1716 klager Skoleholder Joakim Halling over Indpas i Næringen af Maren Pedersdatter, ellers kaldet den engelske Mademoiselle.

En daarlig Person var en tydsk Student Joakim Kristian Munth, der kom hertil 1714 og efterfulgte den velbenedte Bogholder, Skrive- og Regnemester Cave, hvortil han blev anbefalet af Dr. Dürkop, der dog snart fortrød sin Anbefaling paa Grund af Munths Drikfældighed og tyranniske Adfærd mod sin Familie. Man skaffede ham derpaa en Stilling som Auditør, siden som Underofficer, men han holdt kun ud i 8 Dage og døde i et Værtshus 1715¹⁾.

En anden Person af samme Slags var Oluf Anthoni Müller, der 1706 havde undervist Abraham Pelt i Tømmerhandel og Bogholderi. I en senere Retssag vidnes der, „at Müller ved store Ord og skønne Løfter havde formaaet Pelt til 1706 at indgaa en Kontrakt med sig med Forsikring om, at der ved hans Tømmerhandel var store Guldbjerger at finde og at Müller havde store Mysteria og Arcana derved, som

---

¹⁾ R. A. Collegiebreve 27. Okt. 1719.

ingen Andre vare vidende og endnu paafundne af nogen anden Tømmerhandler, hvilke han vilde aabenbare mod en stor Gage og lære denne sin Discipel. Saa slog Pelt sig derpaa henved et Aars Tid til god Pationel og satte sig ved denne figurerende Gamaliels Fødder til at samle og imodtage denne store og hemmelige Visdom, men da imidlertid intet forefaldt, som kunde tjene ham til Lærdom, men Mesteren slog sig til gode ledige Dage, drak og aad, saa at han undertiden hele Uger tillige ej lod sig finde paa Kontoret eller Skolen, og da det første Aars Handel skulde likvideres, befandtes Kapitalen forringet med den store Gage og en Trediedels Profit, som Læremesteren beregnede sig for Arbejdet og Konsten, saa mærkede Abraham Pelt vel, hvorledes han var faren²⁾.

I Maanedl. Postrytter averteres 1708: Hermed gives tilkende, at Mag. Hans Whitte, som logerer ved Stranden i Signr. Oluf Nielsøns Gaard, som holder Thehuus næsten lige mod Vrager-Broen, i indkommende Maaned har sat sig for paa Danske at begynde at holde et Collegium for unge Liebhabere, saavel de Studerende, som andre, paa hvilket hand fra Kløkken 11 til 12 Formiddag vil lære Geographiam og der iblandt ved Lejlighed en Del kortelig af Historia Politica mod en billig Betaling maanedlig.

I Extr. Relationer for 1723 findes følgende: Notificeres hermed for de Liebhabere af fornemme Folk, som behage at lade deres Børn informere udi Timevis, at være sig i Skriven og Regnen, Tydsk, Fransk eller Latine, at ommeldte Information skal i bedste og korteste Maader vorde forrettet. Skulde det og være ventelig, at nogen af Alder havde Lyst til een af Delene, vil man ogsaa for raisonnable Discretion give tilstrækkelig Manuduction.

1726 averteres sammesteds om følgende 3 Lærere: Her befindes i Staden en vel skikket Norsk Person, som i

---

¹⁾ Magistrateus Domprotokol 1715, S. 379 flg.

det Franske, Hollandske og Engelske er meget verseret, hvilken i største Perfection kan lære Liebhabere det dobbelte Engelske Bogholderi efter den Italienske Maade, som nu er brugelig paa de fornemste Kontorer udi Engeland.

Hvo som i det Danske, Franske, Italienske, Tydske og Latinske Tungemaal efter en kort, grundig og let Maade agter at vorde undervist, samme Sprog ret at stave, et godt Brev derudi med adskillige Forandringer i alle Slags Breve til mer Færdighed at skrive, item Historie, Landkort samt visse Exercicer og adskillige Reverencer at lære, ville behage at forespørge sig videre udi Mester David Ursin Possementmagers Hus paa Ulfeldts Plads.

Mr. Daniel Philbert, Kobberstikker fra Paris, underviser Ungdommen i at tegne, saa og i at læse og skrive det Franske Sprog (logerer Kjøbmagergade lige ud for Klareboderne hos Enken Md. Strandberg, som har Galanteri Kram at sælge).

Fornemme Borgere holdt Huslærer til deres Børn. En lille Pige, Maria Frich, havde fra 1701 en Præceptor Thomas Carstensen, der fik 2 Rdl. Kvartalet og 2 $\frac{1}{2}$ til Nyaar. Da hun var svagelig, fik hendes „Sygekone“ nogle Aar senere 2 Rdl. 4 $\frac{1}{2}$ om Halvaaret for Information, men 1707—12 gik hun til Madame Mazard, der fik 8 Rdl. om Aaret for Information i Fransk og Syen. Hvad hendes andre Udgifter angaar, fik hun fra 1703 et Par Randers Handsker om Aaret og 1710 forsynedes hun med et Axelskærf¹⁾.

Vintapper Lavrids Vederking betalte for sin Stivsøn Anders Hansen Rosenberg, der døde i sit 14. Aar 1710, 2 Rdl. om Maaneden til Monsr. Bastian, som gik i Huset og informerede udi Skrive- og Regnekunsten, og han holdt Monsr. Betzer til at informere ham paa Harpe, Monsr. Gram til at informere paa Klaver og en Studiosus til at lære ham at spille paa Fløjte²⁾.

¹⁾ Magistr. Domprot. 1714 S. 147. ²⁾ Skifter 1712, Nr. 524.

Gert Pohlman efterlod sig en Søn og en Datter. For Sønnen blev der 1706 givet 4 Sletdaler om Aaret i Skolepenge, til Nyaar fik Skolemesteren 2 $\frac{1}{2}$ og Høreren (Hjælpe-læreren) 1 $\frac{1}{2}$. Datteren gik til en „Læremoder“ Mademoiselle Maren (formodentlig den forannævnte engelske Mademoiselle), der fik 5 Sletdaler om Aaret og 2 $\frac{1}{2}$ til Nyaar. For hvert Barn gaves 3 $\frac{1}{2}$ om Ugen i Kostpenge¹).

I Smaaskolerne gik det forskrækkeligt til med Straffe. Man oprøres saaledes over en Læremoder Madame Bousse, der mishandlede en lille Pige paa 8 Aar; ikke alene skræmmede hun hende med Skorstensfejeren, men det fandtes, at hun var „over Lænderne ilde pisket, saa der var mange Stribler og Ribler saa brede som en Finger,“ hvilke ikke vare gjorte med et Ris, men med en „Tyrepisk“. Barnet faldt over denne Mishandling i en Sygdom, hvoraf hun døde, og laa under denne i Vildelse og raabte: „Aa nej, aa nej, Madame Bousse, lad mig være, jeg vil gjerne være skikkelig“. Hendes Mand Sieur Bousse var formodentlig af samme Slags; til en Dreng, der blev taget ud af Skolen, da Faderen ikke kunde betale Skolepenge, sagde han: Hils din Mama, men ikke din Papa, thi han er en Hundsfot, Skælm og Canaille²).

Af større Vigtighed end Skoleholderens Skoler var Oprettelsen af de saakaldte Kirkeskoler. Den første var Helliggejstes danske Skole, oprettet 1702 af Sognepræsten Frands Thestrup; dernæst 1706 St. Nikolaj Kirkes danske Skole, 1707 Vor Frue danske Skole, begge oprettede af Stiftsprovst Worm, 1727 Trinitatis Skole. Disse tilvejebragtes ved frivillige Bidrag og ved Udsættelse af Bækkener for Kirkedørene, og Øjemedet med dem var at yde fattige Børn Heldagsundervisning, Brød og Klæder. Ligeledes befaledes ved Reskript

---

¹) Magistr. Domprot. 1707. ²) Bytingsprot. 16. April 1725, 26. April 1728.

af 28. Sept. 1714 at oprette Skoler for Holmens, Garnisons og Citadellets Menigheder¹⁾.

Ved Vor Frelzers Kirke havde fra ældre Tid bestaaet en Skole, der paa en Maade var en Latinskole, der havde samme Rettigheder som Vor Frue Latinskole med Hensyn til at følge Lig og Indtægt af Brudevielser²⁾. Den er sikkert omdannet til en Kirkeskole i Begyndelsen af Aarhundredet. 23. Sept. 1720 skriver Magistraten, at den forat facilitere og betage Mag. Hans Trojel (Sognepræst) den Møje, som han i nogle Aar har haft med Inspektionen over Kristianshavns fattige danske Skole, har formaaet Raadmand Fielsted, som for nogen Tid siden er adjungeret Magistraten til Medhjælp, at modtage Skolens Midler, baade hvad der er indkommet ved Kollekt, i Blokken og paa andre Maader.

Ved St. Petri Kirkeskole virkede en berømmelig Lærer, der hed Meyer, hos hvem Stadskirurg Reiser gik i Skole før Branden 1728. Som det ses foran S. 122, holdt han efter Branden Skole i Dybensgade.

26. Juli 1720 fik Lorens Lous Eneret til at undervise i Navigation. If. Reskript af 7. Nov. 1727 flyttedes Navigationsskolen fra Møn til Kjøbenhavn, hvorved det blev en offentlig Skole. Lorens Lous blev Navigationsdirektør og efterfulgtes af sin Søn Chr. Karl Lous. En ældre Navigations-skole⁴⁾ bestod endnu i Begyndelsen af Aarhundredet. Da saaledes Abraham Nielsen Klog 1720 søgte om at blive Informator ved Navigationsskolen paa Møn, anførte han, at han 1699 efter udstanden Examen var tilsat at holde Navigationsskole paa Bremerholm, hvor han bragte det saa vidt, at mange af hans Skolarer bleve fundne dygtige til Ansættelse i Kongens Tjeneste. Han var ved denne Skole til 1709 og havde siden været Skipper i Kongens Tjeneste.

---

1) Om disse Skoler findes fuldstændig Underretning i Joakim Larsen, Bidrag til Kjøbenhavns offentlige Skolevæsens Historie 1881, S. 6—25. 2) K. D. VII, 634. 3) K. D. VIII, 727—28. 4) Se 3. Del S. 335.

15. Juli 1726 anmodede Oversekretæren Garnisonspræsten Mag. Tommerup om at fremkomme med et Projekt, der mundtlig kunde refereres Kongen, om Oprettelse af en Skole for Garnisonens Børn; det var Meningen, at ved hvert andet Kompagni skulde en Karl, der var i Rullen og som kunde skrive, sættes til at være Skolemester.

I Aaret 1710 opkom den Skik, at Kirkerne holdt Ligvogne. Først fik Holmens Kirke Privilegium paa i 5 Aar at udele saadanne til Personer af Hof-, Land- og Sætaten. Dernæst fik den reformerte Kirke Stadfæstelse paa en Overenskomst med Skræder Johan Andresen om at bortføre Menighedens Lig for en vis Taxt. Samme Mand fik samme Aar Magistratens Bevilling til at holde Ligvogne for Helligaands, St. Nikolaj og Vor Frelsers Kirke. Dernæst fik Garnisons Kirke en Ligvogn, men i den Anledning kom Kirken i Strid med Holmens Kirke, der afgjordes ved Reskript af 12. Jan. 1711, der tillod Garnisons Kirke at bruge sin Ligvogn til de Lig, der begravedes i Kirken, medens Holmens Kirke de 5 Aar ud skulde have Tilladelse til at bortføre andre Lig af Landetaten. 1714 fik Holmens Kirke Forlængelse af sit Privilegium endnu i 5 Aar og 1724 et almindeligt Privilegium indtil videre. 1710 fik Holmens Kirke endvidere Privilegium til at føre Lig til Vor Frue og Trinitatis Kirke.

15. Sept. 1728 tillod Magistraten Kirkeværgerne for Frelsers Kirke at holde Ligvogne for deres egen Menighed, og 19. Dec. 1729 gav Magistraten Privilegium paa 20 Aar til Frands Henrik Buch paa at holde Ligvogne til Helligaands, Nikolaj og Kristianshavns Kirker.

Da de i Kristian V's Tid beskikkede Ligbærere ikke opfyldte deres Pligt i Pestens Tid, fik Studenterne til Tak for deres Hjælp 4. Maj 1712 kgl. Bevilling paa i Fremtiden

---

1) K. D. VIII, 122, 126, 129, 143, 329, 694.

at bære de Lig, hvortil de begæredes, uden at kunne hindres af de andre Societeter. Derved kom Studenterne i saa Henseende til at staa under Politiet, hvorved de følte sig fornærmede, men Kongen bestemte 6. April 1714, at naar nogen Student skulde idømmes Bøder for Forsømmelse i Ligbæringen, skulde en eller to Professorer kende derpaa tilligemed to Medlemmer af Politi- og Kommercekollegiet. 21. Dec. 1714 udstædtes nærmere Bestemmelser, der bl. a. indeholdt, at Studenterne paa Regensen alene skulde være berettigede til at bortbære Lig for Gejstligheden og Borger-skabet, men de maatte ikke formene Naboer og Venner uden Betaling, Skænkning og Spisning at bortbære Lig, ej heller maatte de hindre Studenterne i de andre Kollegier, naar det udtrykkelig begæredes, eller Lavene i at bortbære deres Lavsbrødre og deres Familie, Svende og Drengene. Ogsaa skulde de, der virkede under Pesten, vedblive at være lige delagtige, uanset de ikke længer laa paa Regensen. Professorerne skulde udnævne en eller to Formænd og Studenterne skulde skiftes til at bære uden Klammeri og Trætte. Hver Person maatte ikke tage over 1 Rdl. og der maatte ikke gives mindre end 2 $\frac{1}{2}$, men for Fattige skulde de bære for intet og af kristelig Kærlighed. De skulde altid holde sig skikkelig og renlig i Klæder, baade med Linned og Uldent, saa de selv kunde have Ære deraf, og forat den gemene Mand ikke skulde undse sig for at bruge dem; de skulde bære sorte Kapper. Det var ogsaa nødvendigt at paabyde Tilsyn med, at ingen mødte drukken¹⁾.

Denne Ligbæren var længe en Særret for Regensianerne, og da det var blevet afskaffet, at Studenterne selv bar Lig, vedblev Begravelseskontoret at holdes paa Regensen, der fik en aarlig Afgift deraf; lige til for en 20—30 Aar siden kunde man derfor se Ligbærere i lange Kapper komme ud af Regensens Port.

---

¹⁾ K. D. VIII, 249, 317, 339—41.

Studenternes Ligbæren fik nogen Indskrænkning ved Oprettelsen af et Liglav, der anbefaledes af Magistraten, idet det ikke havde til Hensigt at gøre Indpas i Privilegier ved at bortbære for Penge, men alene gav Forsikring om, at Medlemmerne, der næsten alle vare fattige, paa en sømmelig og skikkelig Maade kunde blive bortbaarne og begravede uden stor Bekostning for de efterlevende. Det blev stiftet af Knapmager Carsten Münster, Peter Struck og Arndt Krug og fik kgl. Stadfæstelse 11. Dec. 1722; det bestod endnu 1827 og vel endnu længer¹⁾. 14. Juli 1730 gav Kongen Stadfæstelse paa et Ligsocietet i Skomagerlavet. Kræmmerlavets Ligbæren for fornemme Folk udenfor Lavet ophørte vistnok 1711.

1705 fik de 9 Bedemænd Tilladelse til, at Tallet maatte indskrænkes til 6, efterhaanden som nogen af dem døde paa Grund af deres slette Næring. Desuden var der særlige Bedemænd for Universitetet og Hofetaten.

6. Avg. 1721 gav Magistraten Johan Buchholtz Bevilling paa „at maa holde saavel Sørgekapper og Flor som Ligklæder til Leje for brave Folk“, dog ikke mod ubillig Leje, men for samme Pris, som hidtil havde været sædvanligt.

Det var vanskeligt at faa Selvmordere begravet. 1705 maatte Kongen udtrykkelig befale Smedelavet at bære Liget af en Bøsse-mager, der var kommen af Dage ved et Pistol-skud, uden at det var bevist, at han selv havde fremkaldt sin Død. Da 1728 en Snedkerdreng i Afsindighed havde affivet sig selv, henvendte Byfogden sig først til Favnsætterne, der nogle Gange tidligere havde udført slige Forretninger, rigtignok „med Allarm og Tvang“, men de nægtede at bære ham, fordi de vare edsvorne Borgere og plejede samme Ret som andre Borgere og fordi i de andre Tilfælde „deres Børn ikke alene udi Skolerne ere blevne saadant

¹⁾ Raadstuearkivet, Kollegiebreve Juli 1722. ²⁾ K. D. VII, 766.

³⁾ K. D. VII, 753.

bebrejdet og forekastet og de desaaarsag maatte tage dem fra Skolerne og andensteds hensat, men endog mødt dem, naar de paa et eller andet Haandværk have søgt at indsætte deres Børn i Lære“. Endnu utilbøjeligere var Snedkerlavet; hvis dette rygtedes udenlands, at det havde baaret en Selvmorder, fik det hverken fremmede Svende herind eller dets Svende vilde holdes for gode i Udlandet, men vilde blive foragtede iblandt andre Nationer. Derpaa søgte man at bevæge de Fattiges Fogder, der altid have bortbaaret Lig af dem, der vare druknede i Kanalerne, og af henrettede, der vare benaadede med Tilladelse til at begraves i kristen Jord. Nu var der flere Fattigforstandere, der lod sig forlyde med, at de ikke vilde se Fogderne indenfor deres Døre og benytte dem, hvis de deltog i denne Ligbæren, men Fogderne maatte dog falde til Føje, da Kongen ved Oversekretæren udtrykkelig befalede det¹⁾.

Naar „Uærlige“ skulde begraves, fik de Fattiges Fogder ligeledes Befaling om at udføre dette, saaledes 1715, da en Natmandssvend var død, men bagefter klages rigtignok over Fogdernes Opførsel ved denne Lejlighed.

Det var ikke altid, Præsterne fulgte de Afdøde til Jorden. Aar 1700 berettede Politimesteren, at fra 14. —19. Nov. var der baaret 38 Lig ud af Østerport, der vare begravede uden nogen Præsts Nærværelse, hvilket gav Anledning til en Undersøgelse om Sundhedstilstanden²⁾.

---

1) Raadstueark. Kollegiebreve 23. Feb. 1728. 2) K. D. VII, 614 med Indlæg.

VI.

Magistraten. De 32 Mænd. Kommunens økonomiske Forhold. Overformyndere. Borgervæbning. Andre af Byens Bestillinger. Lotteri- og Seddelkommissionen.

Ved Rangforordningen af 11. Feb. 1717 fik Borgmestrene Rang i 8. Klasse Nr. 3 og Raadmændene i samme Klasse Nr. 12, men 15. Marts samme Aar fik Raadmændene „i Henseende til deres Flittighed og Redebonhed til vores Tjeneste“ Rang i 7. Klasse Nr. 8 i Gang og Sæde med Kommerceraader¹⁾. Da Borgmestrene derved fik lavere Rang end Raadmændene, fik de altid hver for sig højere Titler; saaledes blev Vice-Borgmester Wivet 2. Dec. 1718 virkelig Kancelliraad, fordi Vice-Borgmestrene før 1717 havde haft denne Rang, og en virkelig Borgmester blev oftest Etatsraad. Magistratsemployeerede vare meget attraade og den Sædvane var efterhaanden indtraadt, at de yngste Raadmænd ingen Løn fik og de yngste Borgmestere fik Raadmands Løn; de kaldtes derfor Vice-Borgmestere, indtil de fik den dem tilkommende Løn.

Magistraten forfattede 21. Jan. 1708 følgende Vedtægt:

Saasom udi de Vedtægter, vores salige Formænd Magistraten udi denne kgl. Residensstad Kjøbenhavn i denne Vedtægtsbog med hverandre have indgaet, ganske intet er henseet til de efterladte Enker eller Børn, thi hidindtil havde efter Vedtægterne været en almindelig Maade, at naar en af Magistraten døde imellem St. Thomæ Dag og næstfølgende St. Hansdag, da ere hans Hustru og Børn blevne ganske udeladte fra at nyde noget af Magistratens Indkomster; alligevel den afdøde kan have gjort al Tjeneste og Umage Raadstuen vedkommende til i Maj eller Juni Maaned og

¹⁾ K. D. VIII, 409.

han er ved Døden afgangen før St. Hansdag, saa har dog hans efterladte Enke og Børn været ganske udeladt fra Magistratens Indkomster, og som før er meldt intet nyt, men den Del er beregnet til Magistraten, som var udi Embedet med den Afdøde. Desligeste naar en af Magistraten har levet St. Hansdag over til henimod Mortensdag, da have hans Enke og Børn bekommet det Aars Deling, men dog ikkun nydt det halve af samme Aars Indkomst af Bistrup Gaard og tilliggende Bøndergaardes Afgift, og det øvrige, som saaledes er delt imellem Magistraten, har været lidet til hver, men derimod er ofte befundet, at det har været meget tungt for en Del de Afdødes efterladte Enker og Børn, og har Magistraten dog af det, som efter de gamle Vedtægter dem var hjemfaldet, maattet give en Del af de efterladte Enker og Børn en ræsonnabel Gave.

Hvorfor os synes at være foraarsagede baade i Henseende til Lovens Mening og andre vel indrettede Vedtægter saa og den kristelige Forsorg, som vi befinde os og vore Efterkommere at være forpligtede herefter mod de Afdødes Enker og Børn at forandre de forrige Vedtægter og derfor nu vores velmenende Vedtægt indrettet, sluttet og vedtaget, saaledes som følger:

1. Hvad Delingerne angaar, da skal herefter forholdes med dem, som tilforn delt er, nemlig udi 14 Dele, deraf bekommer Præsidenten og de andre trende Borgemestere hver halvanden Del, som er tilsammen sex Dele, og de otte Raadmænd hver sin Del af de øvrige otte Dele.

2. Dersom nogen af Magistraten ved Døden afgaar imellem St. Thomæ Dag og næstfølgende St. Hansdag, da skal dens efterladte Enke, ægte Børn og Børnebørn nyde samme Aars fulde Delinger, nemlig den Afdødes Del af forrige Aars December Maanedes Acciseindkomser, Jorden i Magistratens Vang og uden Vesterport af St. Thomæ Deling, af Søtøndepengenes Deling, af Konsumtionspengenes Deling, som H. K. M. lader Magistraten betale efter Kommercereglementet,

item Indkomsterne af Bistrup Gaard og tilliggende Bøndergods, som indkomme og deles om St. Hansdags Tider Aaret næst efter, saavel som af den December Maanedes Deling for det Aar, som den døde afgik udi, og dersom ellers noget andet indkommer, hvad Navn det og have kan, som deles imellem Magistraten for det Aar, den sidst afgangne døde udi, deraf nyder den afdødes Enke, ægte Børn og Børnebørn deres Del, ligesom den sidst afdøde var i Live og han det da burde at nyde. Men dersom en af Magistraten dør udi bemeldte Tid imellem St. Thomæ Dag og næstfølgende St. Hansdag og ikke efterlader sig enten Hustru, ægte Børn eller Børnebørn, da skulle ej hans andre Arvinger nyde noget af forskrevne Indkomst, som en Enke, ægte Børn eller Børnebørn er tillagt, men da deles den Del imellem Magistraten, som var tillige udi Embedet med den afdøde og nød Løn, da han ved Døden afgik.

3. Hænder det sig, at nogen af Magistraten dør imellem St. Hansdag og den næstfølgende St. Thomæ Dag, da falder udisputerlig det Aars Indkomst ganske til den afdødes Enke, ægte Børn og Børnebørn, nemlig af forrige Aars December Maanedes Deling, om den tilforn ikke er indkommen og delt, af St. Thomæ Deling, af Sõtøndepengenes Deling, af Konsumtionspengenes Deling, som H. K. M. lader Magistraten betale efter Kommercereglementet, item af Indkomsterne af Bistrup Gaard og tilliggende Bøndergods, som indkommer og deles om St. Hansdags Tider Aaret næst efter, af den December Maanedes Acciseindkomsters Deling, som indkommer af det Aar, som den døde afgik udi, og dersom ellers noget andet indkommer, hvad Navn det og have kan, som deles imellem Magistraten for det Aar, den sidst afgangne døde udi, deraf nyder den afdødes Enke, ægte Børn og Børnebørn deres Del, ligesom den afdøde var i Live og han det havde at nyde. Og som dette forskrevne udi denne tredie Artikel er ej videre eller mere for en Enke, ægte Børn og Børnebørn, end det en Enke eller Børn er tillagt og meldt

udi denne foregaaende anden Artikel, hvis Mand eller Fader ved Døden kunde være afgangen før St. Hansdag, da have vi desforuden eragtet for billigt at tillægge den af Magistratens Enker, ægte Børn og Børnebørn, som dør imellem St. Hansdag og St. Thomæ Dag næst efter, det halve af alle Indkomsterne, som beregnes og deles for det næste Aar derefter, lige med den af Magistraten, som tager Deling udi den afdødes Sted, som af Enken eller ægte Børn eller Børnebørn og den sidst indkommende af Magistraten, som til Løn er berettiget, nydes hver den halve Del af samme bemeldte Aars Indkomst og alt det, som beregnes til samme Aar og deles imellem Magistraten. Skulde det og hælde sig, at flere end en af Magistraten døde udi et Aar, da skulle disse forskrevne Artikler og Vedtægter tjene for enhver, saa som forskrevet staar, og de, som efter dem kunde være berettigede, ske lige Ret efter Vedtægtens Ord og Mening, men om den Afdøde eller de Afdøde ikke efterlade sig Enker, ægte Børn eller Børnebørn, da blive det halve Aars Indkomster, som skulde have tilfaldet dem, delt imellem Magistraten, som gjorde Tjeneste og nød virkelig Løn med den Afdøde. Og som den sidst indkommende af Magistraten, der tilfalder Løn, nyder ikkun det næste Aar derefter, at den, han tager Løn efter, er ved Døden afgangen, det halve Aars Indkomst, da om han formener, ham i saa Maade noget afgaar, det bliver hans efterladte Enke eller ægte Børn eller Børnebørn igen til gode, idet de nyde Indkomsterne enten efter denne anden eller denne tredie Artikel efter hans egen dødelige Afgang, saa som det følger sig, og helst om han dør før St. Hansdag, da nyder hans Enke, ægte Børn eller Børnebørn et helt Aars Indkomst efter disse Vedtægter, men efter de gamle Vedtægter nød en Enke eller Børn, som vare efter den af Magistraten, som døde før St. Hans Dag, ganske intet.

4. Den sidst indkommende af Magistraten skal lade sig korte udi hans første St. Thomæ Delings Indkomst

50 Rdl., formedelst han træder til Indkomsterne af Vejerhuset, som er Magistratens Ejendom, saa vel som af Søtøndepengene, saa Søtønderne, de nu ere, har Magistraten bekostet af deres egne Midler, og dog nyder han sin Del af de 50 Rdl. i bemeldte St. Thomæ Deling.

5. Dersom nogen af Magistraten bliver forhindret ved Svaghed, Alderdom eller efter anden kgl. Befaling, saa at han ej kan forrette sin Tjeneste ved Raadhuset, da skal han dog, imedens han lever, nyde sin fulde Indkomst og Deling lige med de andre af Magistraten, saa som han forrettede Raadstuetjenesten, og naar han ved Døden afgaar, da skal hans efterladte Enke eller ægte Børn eller Børnebørn alligevel vare lodtagne udi Magistratens Indkomster, saa som meldt er udi denne anden eller tredie Artikel efter Tidens Maade, naar Manden ved Døden afgaar.

6. Hænder det sig, at nogen af Magistraten kvitterer Raadstuen, da skal han dog nyde sin Del af Delingerne efter Tidens Lejlighed, naar han afgaar og kvitterer, ligesom meldt er udi den anden eller tredie Artikel, at en Enke eller Børn er efter den Dødes Afgang tillagt at nyde, og dersom det da fjæde sig, at han takkede af eller kvitterede før St. Hansdag, saa at han intet bekom af Magistratens Delinger udi næste Aar derefter, da skal forholdes med det Aars Deling, som meldes udi denne tredie Artikel, at det skal deles imellem Magistraten, som gjorde Tjeneste med ham, som kvitterede, og den, som nyder Løn efter ham, hver Halvparten, nemlig Magistraten den halve Del og den, som skal nyde Løn, den anden halve Del af alt det, som regnes til det Aars Indkomster¹⁾.

16. Okt. 1724 vedtog Magistraten, at afdøde Medlemmers Arvinger uden Forskel og den, der gik af, i alle Tilfælde skulde nyde det fulde Beneficium af Naadensaaret, saaledes som det var vedtaget i 2. og 3. Artikel om Enker,

---

¹⁾ Magistratens Vedtægtsbog Bl. 84—87.

Børn og Børnebørn. Man vedtog ogsaa at søge kgl. Konfirmation paa de saaledes forandrede Vedtægter, mest forat faa Stadfæstelse paa den Slutning af disse, at hvis noget Medlem af Magistraten døde i slet Tilstand, kunde der ikke lægges Beslag paa Naadensaarets Indkomster.

31. Okt. 1718 fik Magistraten Jurisdiktion i smaa Gældssager, der ikke oversteg 10 Rdl., idet der ofte førtes Processer ved Bytinget om 2, 3, 4 Rdl., ja 4 $\frac{1}{2}$, paa hvilke Sager der anvendtes store Omkostninger, der bragte fattige Folk i Armod¹⁾). Magistraten udstædte herom en Plakat 12. Maj 1721, at ingen Prokurator eller anden for Sagen fremmed Person fik Adgang til denne Ret, men de, der vilde have slige Sager paadømte, skulde hver Mandag Kl. 8—10 indlevere deres Memorialer i Raadstue-Skrivestuen, at de Skyldige kunde faa lærtimelig Advarsel, til Sagen blev foretaget 8. Dagen derefter.

Hvorledes det gik til, naar Magistraten kaldede Kapellaner, ses af følgende Skrivelse af 20. April 1707, da den indstillede Mag. Hans Sidelman til Kapellan ved Helligaands Kirke:

„Efter E. K. M.'s allernaadigste Tilladelse til mig Hans Nansen, at Magistraten maa kalde en Kapellan til H. Gejstes Kirke udi afg. Mag. Anders Meyers Sted, haver man udi en Del af de fornemste Sognemænds Nærværelse, som man dertil haver ladet tilsige udi Henseende til Menigheden desto bedre at fornøje, og da haver man hørt paa 7 Prædikens-Dage 7 Personer prædike, som havde begæret at lade sig høre paa samme Kapellani, og Onsdagen, som var den 19. Aprilis om Eftermiddagen, have vi ladet begære af samme forbemeldte Sognemænd, at de vilde møde i Kirkens Kapel, at man da tilsammen kunde tales ved, hvilken af forbemeldte 7 Personer, som havde prædiket, dennem syntes at have bedst prædiket og til samme Embede kunde være

---

¹⁾ K. D. VIII, 461.

tjenligst, hvor da en Del af vores og de meste af Sognekæmændenes Mening er faldet paa en Person ved Navn Mag. Hans Sidelman, en Del paa en ved Navn Jonas Smit, andre paa en ved Navn Niels Barckmand, hvor vi da lod skrive enhver af disse tre deres Navne paa sin Seddel, rullede saa hver Seddel for sig tilsammen og lagde dem i en Hat, lod saa en liden Dreng indkalde, sagde til hannem, at han skulde tage en af forbemeldte Sedler ud af Hatten, som og skede, hvor da en af Tilstedeværende tog Sedlen af Drengen og læste den op, og da befandt sig, at Mag. Hans Sidelmans Navn stod derudi, hvormed alle tilstedeværende vare vel tilfredse.“

Da Mag. Hans Sidelman var død, valgte Magistraten i Maj 1727 Erasmus Brønsdorf i hans Sted, men et Par Dage efter indløb et Brev fra Oversekretæren, at det var Kongens Villie, at den skulde kalde Krigsraad Gregorius Wulffs Søn Jakob, hvilket skede. Krigsraaden skriver derefter, at paa denne Maade vilde ikke alene Menigheden blive forsynet, „men endog det bedrøvede Sørgehus med de mange derudi værende umyndige, dels diende og endnu ufødte Børn soulageret og oprejst“; han bad Kongen om at stadfæste Magistratens ny Kaldelse, og da hans Søn manglede 1 Aar i de lovbefaalede 25, tilbød han at forpligte sine Arvinger til at udrede den Pension til Sidelmans Enke, som Sønnen havde lovet¹⁾.

Præsidenter²⁾.

1. Hans Nansen (1688—1713) se Femte Del S. 420.
2. Johannes Christensen Meller (1713—24) var Brygger paa Kristianshavn, hvor han 1689 ejede Grunden mellem

¹⁾ Indlæg til Reskr. 21. Maj 1727. Er det ikke denne Præst, fra hvem man har den bekendte komiske Ligrædiken ved Frederik V's Død? ²⁾ De Oplysninger, som her findes om Magistratpersonernes Levned, ere ikke saa udtømmende, som de kunde være, men i Forhold til Udbyttet vilde udførlige Oplysninger have taget en utilbørlig Tid.

Baadsmandsstræde, Strandgade, Kanalen og Vildersgade. 1679 var han Medlem af Vandkommissionen. 1687 blev han en af de 32 Mænd. 1682 var han bleven Værge ved den ikke fuldførte Frelsers Kirke og forblev til 1720 i denne Stilling, hvori han ofrede megen Tid og havde mange Fortrædeligheder, idet der hverken var Midler til at bygge Kirken for eller til at holde den vedlige. 1692 blev han Raadmand og 1700 under Belejringen paa de 32 Mænds Indstilling adjungeret Stadshauptmanden i Embedet, ligesom han blev virkelig Stadshauptmand 1701; samtidig forskaanedes han for Raadmandsforretninger, medens han dog skulde vedblive at oppebære Lønnen. 1709 blev han Justitsraad og 1710 Borgmester. 1713 blev han Præsident og Etatsraad, 1722 Konferensraad og døde 10. Okt. 1724. Han er begravet i Vor Frelsers Kirke, hvor han 1688 fik Begravelsessted. Han var Medlem af en stor Mængde Kommissioner, saaledes Vandkommissionen 1694, Brandkommissionen 1702—3, for Søernes Renselse 1722. 1697 fik han Tilsyn med Garnisonskirkens Bygning. En af hans Døtre var gift med Kaptejn Nikolaj Esben Povlsen og en anden med Købmand Herman Waleur. 1714 købte han paa Avktion den nuv. Postgaard paa Købmagergade, der var en smuk Bygning i Kristian IV's Stil med Aarstallet 1617 over Porten.

3. Johan Schrader 1724—36. Da Meller var død, havde Kongen lovet Embedet til Kristian Møinichen, men da Schrader fik det, fik Møinichen den store Oprejsning at blive Oversekretær i Kanselliet¹⁾. Schrader havde været Krigskommissær og blev 1712 Zahlkasserer og Justitsraad. 1719 blev han Deputeret i Søetatens Generalkommissariat og Etatsraad, 1720 Deputeret for Finanserne og 24. Nov. 1724 Præsident. Senere blev han Konferensraad og døde 20. Sept. 1736. Han var gift med Hans Nansens Datter Sofie, Enke

---

¹⁾ Pers. Tidsskr. II, 168.

efter den 1710 afdøde Borgmester Sigfred Friis Dverig; hun begravedes 8. Juni 1729. Da Schrader blev Præsident, kom han i Strid med Magistraten om forskellige Punkter, der afgjordes ved kgl. Reskript af 31. Marts 1725. Det første Punkt om Beregningen af hans Indtægter det første Aar frafaldt han, og Kongen stadfæstede Vedtægterne, derimod fik han Medhold i at, i Steden for at Raadstueskriveren alene førte Stævningsprotokollen, det retteste var, at enten Præsidenten selv eller en af de tilstedeværende Borgmestere førte den ene Protokol. Da Magistraten skulde takke Kongen for Kopulations- og Sjettepengene (se nedenfor), mente Schrader, at hele Magistraten samlet skulde møde, men det kgl. Reskript udtalte: „Vi ville allernaadigst formode, at herefter, naar deslige og andre Sager forefalde, alting imellem eder collegialiter overlægges, og naar I have os noget mundtlig at proponere, at os da saadant af Præsidenten tilligemed en af Borgmestrene og Raadmændene efter den hidtil sædvanlige Praxis og de eder forlenede og af os konfirmerede Privilegier foredrages, samt at ellers Sagerne i muligste Enighed og Samdrægtighed saaledes forhandles, at vores Tjeneste derved kan befordres, Publici Nytte søges og at det algemene Borger-skab deraf kan tage desto større Exempel og Anledning den samtlige Magistrat med al skyldig Kærlighed og Ærbødighed at begegne“.

Borgmestere.

1. Klavs Rasch (1684—1705) se Femte Del S. 482.
2. Andréas Jakøbsen (Lindberg) 1690—1717) se Femte Del S. 433.
3. Sigfred Friis Dverig (1694—1710) se Femte Del S. 434.
4. Albert Bartholin (1697—1703) se Femte Del S. 434.
5. Johan Bartram Ernst 1703—22) se Side 288.
6. Oluf Rømer (1705—10) se Side 287.

7. Johan Eichel (1710—36). Hans Fader Hans Kristiansen Eichel var Borgmester i Haderslev. Han blev Dr. med. i Jena 1689 og prakticerede i Kjøbenhavn 1698. 19. Sept. 1710 blev han Stadsphysicus og Borgmester, senere kgl. Livlæge, Justitsraad 1717 og Etatsraad 1727. Han døde 26. Marts 1736, 70 Aar gammel. Mærkeligt er det, at 3. Dec. 1710 blev Georg Grundt, der havde megen Betydning her under Pesten, ogsaa udnævnt til Vice-Borgmester og Stadsphysicus, men han tiltraadte ikke.

8, Johannes Kristensen Møller (1710—13) se Præsidenter.

9. Kristian Berregaard (1714—29), Søn af Justitsraad Enevold Nielsen Berregaard til Kjølbysgaard og Vesløsgaard, er født 26. Okt. 1683. Han var Assessor i Hofretten, da han 25. Dec. 1713 beskikkedes til Vice-Borgmester, dog skulde han ingen Løn nyde, førend Stadshauptmand Mathias Pedersen var rykket op paa Raadmands Løn. 1729 blev han Deputeret for Finanserne, Konferentsraad 1731, Amtmand over Andvorskov og Korsør Amter 1734. Han døde paa Borreby 5. Avg. 1750. Han var gift med Jytte Worm, Datter af Konferentsraad Villum Worm. Hun døde 19. April 1741. Om deres Efterkommere se Lengnick's Stamtavle Niels Pedersen Berregaard.

10. Jakob Sidenborg (1717—18). Han skriver 1715, at han i 31 Aar havde været Sekretær ved Hofretten, de 22 Aar uden Løn. 12. Juli 1717 blev han Borgmester og Assessor i Højesteret, men døde allerede 8. Sept. 1718. Hans Enke hed Birgitte „née de Müller“.

11. Nikolaj Wivet (1718—25). Han var kgl. Køkkeninspektør og blev siden Toldskriver ved det indgaende Toldkontor. 2. Dec. 1718 blev han Kancelliraad og Vice-Borgmester og døde 17. Jan. 1725. Hans Hustru

---

¹⁾ Ingerslev, Danmarks Læger II, 57.

Marie Barfod var Søster til Admiral Barfod. En Søn Adam Frederik døde som Student.

12. Johan Povl Brantz (1723—31), er født i Strasborg 1673. Han var Pagehovmester og søgte 1722 om at blive Forpagter af Port- og Passagepengene, naar den daværende Forpagter Jens Graahes Tid var udløben om 3 Aar, men da Kancelliet vilde have Forpagtningen til Avktion, fik han istedenfor 3. April 1722 Ventebrev paa at blive Vice-Borgmester, naar Wivet enten fik andet Embede eller hans Plads ellers blev ledig. 1723 og 1725 var han Direktør ved Lotteriet. Da han 1725 efter Wivets Afgang blev Borgmester, modtoges han med Uvillie af Magistraten, der vilde have ham til uden Overlevering at overtage Wivets Hverv, der vilde paadrage Brantz en Del Besværligheder i Henseende til Ansvar for Penge. 1729 blev han Justitsraad og døde 26. Feb. 1731. Han var gift med Marie Elisabeth Müller, med hvem han gjorde gensidigt Testamente 2 Dage før sin Død.

13. Johan Filip Ratechen (1723—25) se S. 290.

14. Hans Himmerich (1726—31) se S. 293.

16. Rasmus Byssing (1726—44), Søn af Købmand Klavs Byssing paa Kristianshavn og Margrete Ernst, der anden Gang var gift med Konferensraad Niels Slange. Han er født 1668 og var 1706 Økonom ved Kommunitetet, da han giftede sig med Justitsraad Henrik à Møinichens Datter Ingeborg Marie, af hvilket Ægteskab der var en Søn, der blev Økonom efter Faderen. 4. Okt. 1726 udnævntes han til Borgmester og 1729 til Justitsraad.

I en Satire over hans Svoger Kristian Møinichen hedder det om ham:

Hvad skulde Pine Død blandt Magistraten gøre,
 men' du, at Kaal og Kød gør Byens Bedste ud?
 Hvad skulde man i ham Diskretioner køre,
 hvis Regninger bestod i Lage og i Lud?

Og i en samtidig Oplysning hertil forklares det, at han brugte ved hvert andet Ord at bande Pinedød. Han døde 4. Avg. 1744, hans Enke 1750¹).

16. Peter Ramshardt (1728—30). Han blev udnævnt 21. Juli 1728, men i en Fortegnelse over Magistraten opføres han i Slutningen af 1730 som „civiliter mortuus“, hvilket formodentlig vil sige, at han er gaaet Fallit, og der er ikke Tale om, at han ellers har forbrudt sig, thi der findes en Ansøgning fra ham til Kongen af 4. Dec. 1730²), hvori han takker for det Tilbud, han havde faaet om Amtmandsembede i Norge, men han undskyldte sig med Svagelighed baade hos sig og sin Kone, han havde tilmed en gammel Moder paa 70 Aar og i denne slette Tid, da Pengemangelen var saa stor, kunde han ikke finde Midler til uden sin totale Ruin at forlade Byen, han bad derfor om at maatte søge andre Pladser, da han var vel anset af sine forrige Kolleger baade i Raadhuset og Silkehuset. Han blev ogsaa 1734 igen Borgmester, 1740 Justitsraad og døde 8. Juli 1748. I ovennævnte Satire om K. Møinichen antydes det ogsaa, at Ramshardt skylder denne sin Ansættelse; han er vel ogsaa en Slægtning af Møinichens Svigersøn Kabinetssekretær Peter Ramshardt.

17. Mikael Worm (1728—29), Søn af Biskop Kristen Worm og født 31. Juli 1704. Hans Fader søgte for ham 1728 og skriver: „Jeg har paa samme min Søns Optugtelse og Undervisning anvendt al optænkelig Flid, som han og for nogle Maaneder siden er hjemkommen fra at have beset og besøgt fremmede Lande“. Han udnævntes til Borgmester 12. Nov. 1728, men blev Aaret efter Amtmand i Romsdalen, Sønd- og Nordmøre, men igen 1. Dec. 1730 Borgmester i Ramshardts Sted, „hvem Vi have forløvet“.

---

¹) Pers. Tidsskr. II, 162 Giessings Jubell. III, 388. C. Bruun, F. Rostgaard II, 328. ²) Suppliker 1702—30, Personalialia i Rigsarkivet.

Han blev Justitsraad 1736 og døde 15. Avg. 1743. Han var gift med Sara Hedevig Schrader.

Raadmænd.

1. Peter Motzfeldt (1681—1702) se Femte Del S. 444.

2. Lavrids Andersen (1685—1717) se Femte Del S. 449.

3. Joh. Christensen Møller (1692—1713) se Præsidenter.

4. Jens Pedersen Riber (1693—1709) se Femte Del S. 452.

5. Kristian Simonsen (1695—1723) se Femte Del S. 452.

6. Lavrids Nielsen Fog (1693—1735) se Femte Del S. 452.

7. Jørgen Meulengracht (1698—1706) se Femte Del S. 453.

8. Mads Christensen (1700—01) havde været Overførster, By- og Birkefoged i Sorø og forpagtede 1696 Sorø lille Ladegaard. Han blev udnævnt til Raadmand 28. Nov. 1699, men tog først Sæde i Raadstuen 22. April 1700. Han har været formuende, thi han forstrakte en forarmet vesterjydsk Adelsmand med Penge, hvorfor denne indsatte ham og hans Søn Mag. Svend Sparre til sine Arvinger, hvilket Testamente imidlertid blev kuldkastet. Foruden nævnte Søn, der blev Præst i Thorsager, havde han en anden ved Navn Konrad Mathias Sparre. Han døde 21. Maj 1701. Hans Enke giftede sig med Kammerjunker de Schorbiac Lavalese¹⁾.

9. Jens Kuur (1701—16). Om hans Forhold til Pietisterne se foran S. 132. 1716—37 var han Stempel-papirsforvalter. Han døde 29. Dec. 1738. 1708 blev han

---

¹⁾ Saml. til Jydsk Hist. og Topografi VII, 48. Lengnicks Stam-tavle. Mads Christensen Sparre.

Kommitteret ved Fattigvæsenet. Hans Søn Severin Mikael Kuur blev 1715 Avktionsdirektør, en Datter var gift med Maleren Krogk, en anden med Præsten C. D. Friedenreich.

10. Arve Mikkelsen Edelberg (1701—06). Han var allerede Borger 1661 og opbyggede 1674 sin Gaard paa Nørregade. Han blev 1677 en af de 32 Mænd og døde 28. Marts 1706, 82 Aar gammel. En „Krydenerer“ Frederik Edelberg, der døde 1718, var vistnok hans Søn, idetmindste havde denne en Søn Arve. 1722 nævnes en Arve Edelberg i Kolding og samme Aar tog en Mand af samme Navn Borger-
skab her som Købmand.

11. Hans Carstensen (1702—09). Han siger i sin Ansøgning om denne Post, at han havde været i kgl. Tjeneste i 38 Aar og Renteskriver i 22 Aar. Han døde 6. Maj 1709 og er begravet i St. Petri Kirke.

12. Jens Rostgaard (1702—15). Han er født 24. Avg. 1650 i Arild Sogn i Haderslevhus Amt af Bondeslægt og var Brodersøn af den bekendte Hans Rostgaard paa Krogerup, til hvem han sendtes, da han var 12 Aar. Han gik derpaa nogle Aar i Helsingør Skole og tjente siden sin Farbroder ved Fiskerierne i Kronborg Amt, men da han vilde forsvare sig mod en Underofficer og kom til at dræbe denne med en Pistolkugle, for hvilken Forseelse han dog blev fredlyst, gik han i hollandsk Krigstjeneste, men da Kristian V's Krig begyndte mod Sverig, drog han hjem og blev 1675 Fændrik. Efter Krigen tog han igen til sin Farbroder og blev efter dennes Død 1684 Ridefoged og Amtsskriver og 1691 Amtsforvalter i samme Amt. 1703 blev han Krigs- og Landkommissær over Sælland, Møn, Laaland og Falster. Da han udnævntes til Raadmand, fik han i adskillige Aar ingen Løn. Da der 1708 skulde antages Medlemmer af Fattigkommissionen, tilskrev Oversekretæren Rostgaard, at da man havde fornummet, at Hr. Krigskommissarii Legems-konstitution ikke vilde tilstede ham fremdeles at udstaa de Besværligheder, som ved Krigskommissarieembedet forefaldt,

men det dog noksom var bekendt, at han var ingen Elsker af, for megen Frihed, men havde Lyst og Villie til at tjene sin Næste og Jævnkristen, saa havde Kongen befalet at spørge ham, om han vilde være Medlem af denne Kommission.

Han blev 1687 gift med Else Iversdatter, Holger Sørensens Enke, der døde 1741, 92 Aar gammel, paa Farumgaard. Foruden denne Gaard ejede Rostgaard Sejersø og Nexelø. Han døde barnløs 11. Nov. 1715. Han og hans Hustru stiftede 6 Senge i Vartov. Han har samlet en Krønike om Kjøbenhavn, med Titel Kjøbenhavns Opkomst m. m., der blev udgivet 1720 og har oplevet en Mængde Oplag lige til Begyndelsen af dette Aarhundrede, ligesom der bevares udførligere Samlinger af ham, der dog ere meget ukritiske. Han udarbejdede ogsaa et Skrift om Landvæsenet, der aldrig blev trykt.

13. Elovius Mangor (1702—14) var Stadskonduktør. Han ejede en Gaard i Nygade, hvor der 1707 blev fundet en stor Sum Penge. Han var gift med Johanne Herfort og efterlod sig 3 Børn. Han blev dræbt ved et ulykkeligt Tilfælde ved en Ildebrand 8. Feb. 1714.

14. Kristoffer Iversen (1705—14). Han døde 1. Marts 1714. Hans Enke Kathrine Jørgensdatter stiftede 1718 3 Senge i Vartov, til hvilke Etatsraad Helt og dennes Hustru skulde have Belæggelsesret, desuden gav hun 1000 Rdl. til H. Gejst og Nikolaj Skoler og fattige Enker.

15. Kaj Klinge (1710—27), blev en af de 32 Mænd 1705. Ved kgl. Res. 28. Okt. 1713 fik han Raadmands Løn. I Ansøgningen herom skriver han, at han for 4 Aar siden uden Ansøgning var bleven benaadet med Raadmands Bestilling, men fik ingen Indkomst, da Rostgaard fik Brev paa Raadmands Løn, „alligevel han aldrig kommer paa

---

1) C. Bruun, F. Rostgaard I og II, 4—7.

Raadstuen“, og da Eichel blev Vice-Borgmester, skulde han ogsaa have Raadmands Løn. Endskønt han har lidt stor Skade ved Søen, af Fjenden, ved Officererne, som ere blevne i Skaane, og siden, saa og ved Andre, som her i Pesten bortdøde, saa betaler han dog gjerne Skatter og Forstrækninger lige med de Raadmænd, som nyde virkelig Løn. Han havde over 5 Aar assisteret som Kommitteret ved de Fattiges Væsen og i 2 Aar ved Manufakturert paa Børnehuset, som gav daglige og møjsomme Forretninger. Under Pesten var han Medlem af Sundhedskommissionen og 1725 blev han Kommitteret ved Lotteriet. Han døde 17. Marts 1727. Hans Datter Anna Elisabeth var gift med H. H. Kønneinan.

16. Mathias Pedersen Ramshardt (1710—19). Da han søgte om at blive Raadmand, oplyste han, at han havde været Borger i 35 Aar, 9 Aar en af de 32 Mænd og 16 Aar Stadskaptejn. Han blev Stadshauptmand 1713 og 1710 Tilsynsmand ved Manufakturterne i Tugthuset. Han døde 16. Nov. 1719 71 $\frac{1}{2}$ Aar gammel. Hans Hustru Else Kristensdatter døde 1695, med hvem han havde en Søn Kort Mathisen, der blev Præst i Mullerup i Fyn. Han giftede sig anden Gang ogsaa med en Else Kristensdatter († 1748) med hvem han havde en Datter gift med isl. Købmand Bartholomæus Jakobsen.

17. Jens Olsen (1710—19). Han var Brygger og blev 1705 en af de 32 Mænd, var i mange Aar Oldermænd for de Fattiges Forstandere og blev tillige 1710 Kommitteret ved Fattigvæsenet. Han døde 13. Feb. 1719 og overlevedes af sin Enke Bodil, der af tidligere Ægteskab havde en Søn, Monsieur Bredahl, men ingen Børn med Jens Olsen, hvis Søskende fragik Arv og Gæld efter ham.

18. Anders Lavridsen Bech (1711—34). Han er født 1653 i Svindinge i Fyn og blev 1701 en af de 32 Mænd. Han var første Gang gift med Elisabeth Margrete Klein og anden Gang med Else Tarv, født 1658 i Kjøbenhavn, død 1739. 1728 gjorde de Testamente, hvoraf det

ses, at der af første Ægteskab var to Sønner Johan Lorens og Hans Henrik. Om den første siges det, at han til sit 22. Aar havde faaet slig Edukation, som nogen skikkelig Borgermands Søn kunde tilkomme, og havde erhvervet sig temmelige Midler ved Islandsfarter, men da han blev myndig, forlod han den islandske Handel og ødelagde sit Gods, saa han for 5 Aar siden fra Amsterdam maatte gaa til Ostindien, og man havde ikke hørt fra ham i et Par Aar. Han døde 2. Dec. 1734.

19. Peder Ogelby (1714—20). Han ejede en Bryggergaard i Badstuestræde, blev en af de 32 Mænd 1698 og deres anden Formand 1710. Da han søgte om at blive Raadmand, oplyser han at have været Kæmner paa 19. Aar, hvorved der var faldet utroligt Arbejde og særdeles Nærings og Bjerrings Forsømmelse. Han døde 16. Marts 1720.

20. Nikolaj Olufsen Wroe (1714—26). Han tog 1684 Borgerskab som Silke- og Klædekræmmer og var 1702—13 Oldemand i dette Lav. 1705 blev han en af de 32 Mænd og deres ældste Formand 1711. Han boede paa Købmagergade. I sin Ansøgning om Raadmandsposten skriver han, at han havde været Vandinspektør i 12 Aar, 4 Aar Underofficer og 23 Aar Overofficer, 4 Aar Kirkeældste, 4 Aar Kirkeforstander, 4 Aar Fattigforstander, 4 Aar Kurator for Petri Kirke og 2 Aar Medlem af Krigsstyrskommissionen. Han var først gift med Kræmmer Povl Dønnichs Enke Magdalene Wigants, med hvem han kun havde en Datter, gift med Thomas Saur, og anden Gang med kgl. Kammertjener Johan Abroes Enke Anna Nørch. Han døde 11. Okt. 1726. 1711 gav han en Lysekroner til Jyderup Kirke, der endnu hænger der.

21. Hans Stuve (1716—28). Han er født 1667 i Kjøbenhavn, Søn af Bartold Stuve og Halvbroder til Politimester Ernst, ligesom en Helbroder af ham blev adlet med Navnet Løvenstjerne. Han tog 1694 Borgerskab som Købmand, blev 1706 en af de 32 Mænd. 7. Feb. 1716 blev

han Raadmand og Vice-Stadshauptmand og Stadshauptmand 1719; han blev Raa-mand, fordi der ingen Løn tilkom ham som Vice-Stadshauptmand. 1714 blev han Medlem af en Kommission om Guldhuset, 1720 af Sundhedskommissionen, 1722 af Kommissionen for Kanalernes Renselse. Han var gift med med Johan Runkels Enke¹⁾, der var en Datter af Jens Ibsen. Hans Enke hed Margrete Riegels, Datter af Købmand Peder Rigelsen, hun var født i Kjøbenhavn 1673 og døde 22. Maj 1748. Han selv døde 19. Dec. 1728.

22. Herman Høyer (1718—25). Han var Søn af Henrik Høyer, der var en af de 32 Mænd. I sin Ansøgning om at blive Raadmand siger han, at han ikke alene har anvendt sin Tid til Studeringer, men endog beflittet sig paa det, som til Regnen og Skriven henhører, saa han kunde forrette Tjeneste ved Kvæsthuset, Silkehuset og andre Steder, hvor man maatte behøve den. Han var Dattersøn af Mag. Mikael Henriksen, den bekendte Præst ved St. Nikolaj Kirke, og saaledes en Søstersøn af Bispinde Worm, og fik Embedet ved Biskoppens Anbefaling. Han døde 14. Okt. 1725. Hans Enke Kathrine Wiel fik 1729 Bevilling til at brygge Øl, som maatte sælges til Private, men ikke til Kroersker. Hun giftede sig 1737 med Professor H. P. Anchersen og døde 27. Jan. 1762²⁾.

23. Hans Mikkelsen (1719—21). Han tog 1688 Borgerskab som Silke- og Klædekræmmer, blev en af de 32 Mænd 1706 og blev disses Formand 1716. Han døde 25. Okt 1721. Hans Enke kaldes 1723 Madame Spidstrup og boede da i Kjøbenhavn, saa hun har enten giftet sig paany eller første Gang været gift med Spidstrup.

24. Kaspar Rosenberg (1720—29). Han var en

---

¹⁾ Om hende se Femte Del S. 267. Om Stuve: Museum 1891 S. 272 fig. Pers. Tidsskr. 2. R. V, 128 fig. Adelsaarbogen 1891, S. 476. ²⁾ Giessings Jubell. II, 1, 270.

Tid Proviantforvalter paa Kronborg, men blev 1714 Renteskriver¹⁾. Han døde 9. Juli 1729.

25. Mikkel Andersen Fjeldsted (1720—41). Han var Brygger paa Kristianshavn og var født samme Sted 1684. Han blev Student 1701 og kaldes senere Kopist. 1718 blev han en af de 32 Mænd og blev Stadshauptmand 1729. Grunden til at han blev Raadmand var, at han paatog sig det besværlige Værgemaal for Frelsers Kirke, hvilket Præsident Møller ikke længer kunde varetage paa Grund af Alderdom. 1725 blev han Medlem af en Kommission for Broernes Ombygning. Han blev begravet 9. Jan. 1741, hans Enke Marie Kristiane Fyhn, en Præstedatter fra Taarnby, 2. April samme Aar. Deres ældste Søn Andreas kaldes ved deres Død Sekretair, en Datter var gift med Biskop M. Hvid.

26. Kristen Sørensen (1722—30). Han er født 1652 og tog 1693 Rorgerskab som Brygger. 1710 blev han en af de 32 Mænd. 1718 blev han Overformynder, se nedenfor. Han fik først Raadmands Løn ved kgl. Res. af 2. Marts 1729, og det uagtet det endnu ikke var hans Tour. Han døde 23. Nov. 1730. Hans eneste Datter var gift med Enevold Falsen.

27. Kristian Schup (1725—29). Han er født i Lybæk 1666, tog Borgerskab som Kræmmer 1691, blev 1709 en af de 32 Mænd og blev deres Formand 1715. 1717 blev han Stadskaptejn. Han hørte en Tid til de store Grosserere og var en Del Aar Direktør for ostindisk Kompagni. Han var ogsaa Kurator for Petri Kirke, af hvilken han laante 20500 Rdl., men da han blev ødelagt ved den ostindiske Handel, saa det en Tid broget ud for Kirken. 1724 fik han Beskyttelsesbrev mod sine Kreditorer i 5 Aar og 1728 ogsaa for Kirkens Krav saa længe, til han kunde gøre sin

---

¹⁾ Meddel. fra Geh. Ark. og Kongerigets Arkiv 1886—88 S. 284.

Krambod, der var vurderet til 13000 Rdl., i Penge. Efter hans Død fik hans Enke 1729 Forlængelse af Moratoriet, da hun havde oplyst, at Gaarden paa Købmagergade var vurderet til 10500 Rdl.; hun havde 10000 Rdl. i Ostindisk Kompagnis Obligationer og ved Avktion var der udbragt 10000 Rdl. for Kramvarer. Det kunde være blevet ham en Hjælp i hans fortrykte Omstændigheder, at han ved kgl. Res. af 18. Juli 1729 rykkede op til Raadmands Løn, men han døde 30. Avg. samme Aar. Hans Enke Kathrine Lehn var Datter af Abraham Lehn og døde 5. Juli 1736. Deres eneste Datter Kathrine blev gift med Hofapotheker Gotfred Becker, men døde efter et Aars Ægteskab. De havde ogsaa en eneste Søn Kristian Henrik Schup, der 1724 giftede sig med Justitsraad Krigskancelliforvalter Nikolaj Bøgvads Datter Anna Dorthea, der efter sin Faders Død var kommen i Huset hos Schups 1719 og der fik en Søn med Sønnen. Hun blev jaget ud af Huset og den unge Schup blev sendt bort, men 1724 blev der sluttet det Forlig, at hun skulde have 3000 Rdl.; da Schup kort efter fik Protektorium, fik hun imidlertid intet og besværede sig for Kongen, der tillod hende at faa de 3000 Rdl. forud af Boet, med mindre Sønnen vilde ægte hende inden 6 Uger, hvorpaa denne gik ind imod at fritages for Gælden i hendes Faders Dødsbo¹).

28. Niels Pedersen Gjedsted (1725—27). Han var Brygger og tog Borgerskab 1676. I sin Ansøgning om at blive Raadmand skriver han, at han i 14 Aar havde været en af de 32 Mænd og 1714 som den eneste Borger var bleven beskikket til at være tilstede i Krigsstyrs-Taxations-Kommissionen forat give Oplysninger om Borgernes Tilstand, hvilket voldte ham mange Ubehageligheder, da mange gav ham Skyld for, at de vare blevne ansatte for

---

¹) Den ældste af Bøgvads Døtre var gift med Karsten Lysius, Handelsmand i Kjøbenhavn, og den yngste med Oplagsskriver Knud Windekilde.

højt, „hvilken Eftertale jeg idelig har maattet udstaa“. Siden 1712 havde han været Oldermænd for Rodemesterne og for nogen Tid siden var han bleven Medlem af Indkvarteringskommissionen i Bartholins Sted. Han døde 30. Juni 1727, 67 Aar gammel. Han var 1) gift med Bente Jensdatter, Enke efter Anders Pedersen Loumand, 2) med Anna Kristensdatter.

29. Nikolaj Burmester (1725—42). Han er født i Kjøbenhavn 1679, tog 1706 Borgerskab som islandsk Købmand og 1712 som Brygger. 1714 blev han en af de 32 Mænd, hvis Notarius han blev. 1710 og 1721 blev han Kommitteret ved Seddelotteriet og 1722 Direktør for Kvæsthuset, 1722 var han Medinteressent i Porcellainsfabrikken og blev 1725 Medlem af Kommissionen for Broernes Reparation. Da han søgte om at blive Raadmand, fik han Magistratens Vidnesbyrd, at han havde opført sig, som en honnet og skikkelig Borger anstod, saavel ved at vise sin Lydighed mod sin foresatte Øvrighed som al tilbørlig Omgængelse og Tjenstagtighed imod sine Medborgere. 1731 blev han Kommerceraad, 1739 Justitsraad og døde 26. Nov. 1742. Han var gift med Elisabeth, Datter af Anders Svendsen; hun er født 1687 og døde før han.

30. Jens Lassen (1727—29). Han er født 1670 i Spentrup ved Randers, tog 1704 Borgerskab som islandsk Købmand og 1710 som Brygger, blev 1719 en af de 32 Mænd, hvis Formand han blev 1725. Han var en Tid Kvæsthusdirektør og 1722 Deltager i Oprettelsen af Porcellainsfabrikken. Han døde 11. Dec. 1729. Hans Enke hed Kirstine, kaldes ogsaa Madame Fjeldrup, og døde 1. Marts 1748, 57 Aar gammel.

31. Niels Henriksen (1727—43). Han er født i Kjøbenhavn 1672, tog 1704 Borgerskab som islandsk Købmand, blev 1719 en af de 32 Mænd og disses Formand 1725. 1721 blev han Kurator ved Vajsenhuset og 1727 beskikkedes han til at tage imod de Penge, der indkom i

Kjøbenhavn til de Brandlidte i Viborg. Han blev Justitsraad 1739, Borgmester 1743 og døde Natten imellem 8. og 9. Okt. 1745. Han var første Gang gift med Anna Avgusta Brandt, Datter af Regimentskvartermester Avgustus Brandt, men hun døde tilligemed sin Moder Margrete Reichs i hans Gaard i Lille Færgestræde i Pesten 1711. Med hende havde han en Søn Avgustus Nielsen Brandt, født 1708, som var Student. 1712 giftede N. Henriksen sig med Agnete Birgitte Finkenhagen, Datter af Urtekræmmer Johan F. i Admiralgade, med hvem han havde en Søn Henrik, der adledes med Navnet Hjelmstjerne og var en højt anset Videnskabsmand og Bog-samler. Hjelmstjernens Datter og hendes Mand oprettede den Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, ved hvis Midler saa mange literære Arbejder ere understøttede. Men den, hvis Flid Tilvejebringelsen af Midlerne skyldes, var Niels Henriksen, der døde som en meget rig Mænd. Han ejede bl. a. Herregaarden Vesterbygaard. Hans Enke døde 1762¹⁾.

32. Enevold Falsen (1729—43), Søn af Falle Pedersen til Østrupgaard og Elisabeth Dalhusen, der anden Gang ægtede Kancelliraad Chr. Lassen. Enevold Falsen havde 2 Søstre Kathrine Marie, gift med Jørgen Thormølen, og Bente Kirstine gift med Marcus Hageus Fraun. Han blev Student 1712, tog anden Examen 1713 og nedsatte sig som Købmand i Kjøbenhavn, hvor han tog Borgerskab 1715. Han havde imidlertid mere Lyst til Embedsvejen, søgte saaledes 1717 om at blive Stadskonduktør, for hvilket Embede han bød Kongen 2600 Rdl. Kongen vilde imidlertid, at Gehejmeraad Wibe skulde vælge den dueligste blandt Ansøgerne, hvorfor Ramus blev udnævnt, skønt han ikke som de andre havde Penge at tilbyde. Det bliver nedenfor oplyst, hvorledes Falsens Svigerfader Raadmand Christen Sørensen søgte at faa ham anbragt som Overformynder,

---

1) Giessings Jubell. III, 305.

hvilket mislykkedes, hvorimod han blev Direktør for Lotteriet, der efter hans Udsagn havde indbragt Kongens Kasse 23000 Rdl. Ved Ildebranden 1728 ødelagdes hans Formue. Da Kaj Klinge var død, søgte hans Svigerfader om, at Falsen maatte blive dennes Efterfølger, tilbød ogsaa selv at gaa af, da han var 77 Aar og ikke kunde vente, at faa Løn som Raadmand, førend han var 80. 1733 blev han Justitsraad, 1743 Borgmester, 1747 Etatsraad, 1758 adlet og 1760 Konferensraad. Han døde 30. Juli 1761¹⁾.

33. Anthoni Raff (1729—48). Han er født i Kolding 18. Juli 1692, kom tidlig „til Pennen“ og var Sekretair hos Overhofmarskal Grev Kallenberg, da han blev Raadstueskriver 1717. Aaret efter giftede han sig med Madame Anne Augusta Kreyer, sandsynligvis Datter af Kammerraad Ægidius Mechlenburg i Norge (det er vist nok, at hun var født i Norge og havde Stavnnavnet Mechlenburg). Da han søgte om at blive Raadmand, skrev han, at han havde Hustru og 5 Børn og siden Ildebranden ikke havde haft den Indtægt, han kunde leve af. Hans visse Løn var 166 Rdl. 4 $\frac{1}{2}$, og den gik næsten med til Skrivematerialier. Derimod vare Embedsforretningerne voxede i Anledning af Ildebranden 1728, saa han maatte holde 8 Skriverskarle og 3 Drengene med daglig Kost og Logement. Det var ham, der ved Ildebranden var Skyld i, at dog noget af Raadstuearkivet blev reddet. Han blev Kommerceraad 1731, Justitsraad 1740, Borgmester 1748, Etatsraad 1750 og døde 5. Feb. 1758. Efter sin første Hustrus Død ægtede han Dorothea Købke, født Pog. Af første Ægteskab havde han en Datter Margrete, der blev gift med Assessor i Hofretten Nikolaj Burmester.

34. Herman Henrik Kønneman (1729—49) tog 1718 Borgerskab som Lærredskræmmer. Han blev Kommerce-

---

¹⁾ Jfr. biogr. Lexikon.

raad 1731, Justitsraad 1740, Etatsraad 1755 og Borgmester 1749. Han døde 11. Maj 1771.

35. Johannes Waleur (1729—50). Han er født 1701, Søn af Købmand Herman Waleur og Dattersøn af Præsident Johannes Meller. 1727 blev han Assessor i Hofretten og Kancelliraad. Da Stadshauptmand Fjelsted 1729 frasagde sig Værgemaaliet for Vor Frelsers Kirke, overtog Waleur dette imod samtidig at blive Raadmand, hvilket i et Smædeskrift tillægges Oversekretær Møinichen. W. blev Justitsraad 1739, Etatsraad 1749, Borgmester 1750 og døde 20. Sept. 1771. Han giftede sig 21. Marts 1726 med Charlotte Sofie Bølch. Hans 9 Børn findes paa en Stamtable af Lengnick over hans Faders Efterkommere.

Det vilde blive for vidtløftigt her at give en Fortegnelse over de 32 Mænd, over hvilke der kan have fuldstændig Fortegnelse for denne Periode, medens dog deres Forhandlingsprotokoller ikke ere tilstede, af hvilke der sandsynligvis kunde have været fremdraget flere interessante Ting.

I Raadstuearkivet findes „Kopi af den allerunderdanigste Huldskabs- og Troskabsed, som de 32 Mænd og Borgere her i Kjøbenhavn med oprakte Fingre og nedbøjede Knæ gjorde til vores allern. Arvekonge Kong Frederik den Fjerde udi Hans kgl. Majestæts egen Præsens paa Slottet, hvilken Ed af Hans Højgrevelige Excellence Hr. Groskansler Reventlow blev oplæst, som af de 32 Mænd lydeligen blev efterlæst og er som følger¹⁾:

„Vi love og forpligte os hermed at være Eders kgl. M. som vores souveraine Arve-Konge og Herre hulde og tro, Eders kgl. M.'s Gavn og Bedste med højeste Flid at befordre, Skade og Fordærv af yderste Formue at hindre og afværge, i Synderlighed med al Kraft og Formue vores Tanker og Idrætter derhen dirigere, at Eders kgl. M.'s absolutum

---

¹⁾ Jfr. Femte Del S. 457, hvor der meddeles en Betænkning om denne Ed, hvilken alsaar ikke er fulgt.

Dominium, Souverainitet og Arverettighed over Eders kgl. M.'s Kongeriger og Lande uforanderlig konserveret og paa Eders kgl. M.'s retmæssige Arve-Successorer fortsat og forplantet vorder, hvorpaa vi og ville skyldige og forpligtede være at vove Liv, Gods og Blod. Vi ville og ikke tilstede og santykke, at nogen, i hvem det være maa, noget præjudicerligt i nogen Maader derimod enten hemmeligt eller aabenbare foretager, taler eller handler, men saafremt noget saadant imod Forhaabning skulde ske og til vores Videnskab komme, os ikke alene strax uden nogen Afsky derimod at opponere, men endog uden Ophold Eders kgl. M. det samme allerunderdanigst at tilkendegive.

„I Særdeleshed skulle vi efter de Artikler, som Magistraten her i Kjøbenhavn os paa Eders kgl. M.'s allerunderdanigste Behag gjort har, søge og befordre Stadens og Menighedens Gavn og Bedste og i det øvrige os i alle Maader skikke og forholde, som det ærekære og tro kongelige Arve-Undersaatter egner og vel anstaar. Saa sandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord.“

Kommunens Gæld, der Aar 1699 var 6257 Rdl., gik betydelig nedad, saa den 1709 kun var 571 Rdl., men steg derefter gradevis til omtrent 12000 i 1719, der dog atter 1730 var falden til 6900 Rdl. Grunden hertil var de mange overordentlige Udgifter til Veje, Diger, Sluser og Broer udenfor Portene, Opførelse af det borgerlige Exercherhus 1701, Rendestenskister og Dæksler fra 1703, Brolægningen fra 1705, et nyt Bolværk paa Kristianshavn 1705. 1706 tilkom Fontænen paa Gammeltorv og en muret Bygning ved Raadhuset til Vagt- og Sprøjtehus, 1707 det ny Arresthus. 1713 maatte Staden overtage Gaarden Bremer-Schløssel ved Stranden¹⁾, og beholdt denne Ejendom en Del Aar. 1716

¹⁾ I Pontoppidans Origines Hafn., S. 45 fortælles, efter en troværdig Mands Sigende, at der paa Bremerholm for faa Aar siden var nedbrudt en gammel Bygning, hvis Mur var prydet

er Udgift til det ny Høtorvs Brolægning ved Vesterport, og til Indrettelse af et Qvarantænehus ved Toldboden og paa Saltholmen; 1717 repareredes Raadhuset, og saaledes forefaldt adskillige særlige Udgifter, som Kommunens Kasse ikke kunde taale.

Ved Reskript af 26. April 1720 mistede Staden flere betydelige Indtægter. Efter Finansdeputationens Mening havde Magistraten nemlig ingen Føje til at oppebære den halve Del af Sjettepenge paa Byens Vegne og Tiendepenge til sin egen Løn. Magistraten skulde derfor svare til de halve Sjettepenge siden 1709, da Indtægten indtil den Tid var approberet ved Antegnelser og Decisioner. Tiendepenge maatte fremdeles oppebæres, dog ikke til Magistratens Løn, men til Byens Nytte, Bedste og Nødtørft. De 1688 bevilgede Kopulations- og Græspenge bleve derimod fratagne Stadens Kasse og skulde oppebæres i Accisekontoret. Dernæst skulde Magistraten aflægge Regnskab over Stadens Indkomster siden 1660 og forklare, hvorledes Gælden var bleven betalt og hvorledes de af Kongen bevilgede Indtægter vare blevne anvendte. Der hengik imidlertid et Par Aar, uden at Regnskabsoversigten blev leveret, hvorfor Kongen nedsatte en Kommission af Etatsraaderne Kaspar Bartholin og Niels Slange samt Justitsraad Kaalund, der ogsaa udarbejdede den ønskede Oversigt¹).

Det befandtes imidlertid, at Indtægterne i 60 Aar vare anvendte paa lovlig Maade, hvorfor Kongen bevilgede 13. Avgust 1726, at Staden fremdeles maatte nyde fulde

---

med en Sten, der fremstillede Bremens Vaaben, nemlig 3 Tønder og 2 Nøgler over Kors. Dette er ganske sandsynligt en Forvexling med nævnte Hus Bremerschløssel, der ikke laa paa Bremerholm, hvor der paa den Tid umulig kunde have været Pakhus fra Bremernes Tid, thi det sædste Bremerholm var Holmen lige for Slottet, hvilket man i Midten af forrige Aarhundrede ikke vidste. Bremerschløssel er nuv. Nr. 28 ved Gammelstrand. ¹) K. D. VIII, 488—89, 528.

Tiendepenge af Kapitaler, der skulde føres til Udlandet, forud for Sjettepenge, det halve af Sjettepenge, det halve af Sigt- og Sagefald og de fulde Kopulationspenge og Arvefaldsrettigheder.

Af ny Ejendomme fik Staden følgende:

1701 byggedes et Exercerhus bagved Frelsers Kirke, der kostede 1336 Rdl.

1706 opførtes en Corps de Garde og et Sprøjtehus ved Raadhuset.

1713 købte Staden Gaarden Bremerschløssel ved Stranden (nu Nr. 28), for 4500 Rdl. paa Inspektør Husmands Avktion, da han havde pantsat den for henved 2400 Rdl., som han var skyldig.

1727 købte Staden for 2000 Rdl. en Gaard paa Graabrødretorv, der var udlejet til Barberen Neander, til Nedrivning, da den var bygget op til Tugthusporten og tildels over denne, men da den brændte 1728, faldt Gadens Regulering af sig selv.

1729 skænkede Jøden Israel Magnus Gabriel Staden en øde Plads i Amagerstræde.

1715 maa Kommunen have faaet særlige Fordele, thi i Kæmnerregnskabet opføres Udgift af 115 Rdl. for 1 Amers Rinskvind og 1 Oxehoved Franskvin, „som til en fornemme Vind, der har gjort Staden Tjeneste, er udleveret“.

I denne Periode var der Tilbøjelighed til at undslaa sig for Byens Bestillinger, som man hidtil havde anset det for en Ære at forestaa. Allerede 1702, da Jakob Sørensen Graahe søgte Kongen om Fritagelse, erklærede Magistraten¹⁾, at det var noget, Ingen, især blandt de fornemme Borgere, burde fritages for, „thi moxen alle, som nu om Stunder vorde Borgere, ere ej andet end Haandværksmænd, Øltappere, Brændevinsbrændere og saadanne gemene Folk, som hverken

---

¹⁾ Magistr. Skr. 13. Feb. 1702.

til slige Embeder (Overformyndere, Kirkeværger, Oldermænd for Fattiges Forstandere og Fattiges Forstandere) kunne betros eller findes dygtige til dem at forestaa, men dem maa vi employere at gaa med Tavlerne i Kirkerne, være Tingmænd og Rodemestere, og iblandt de gamle Borgere findes ganske faa, som jo tilforn have betjent Byens Bestillinger, og en Del af dem, og det de bekvemste, have udi forrige Tider erholdt kgl. allernaadigst Frihed og Forskaansel derfor, hvorudover det falder os desto besværligere at faa Fattiges Forstandere o. s. v., saa at nogle af de Mænd, som nu sidde i forberørte Byens Bestillinger, have i mange Aar formedelst vor Bøn og Persvasion betjent dem over den Tid, de efter Loven vare skyldige“.

Det, der mindst attraaedes, var at være Overformynder, hvilken Post især efter Pesten var bleven meget besværlig. 1711 var Christen Sørensen bleven Overformynder, og Aaret efter blev islandsk Købmand Niels Therkelsen ham adjuugeret, men 1720 søgte de begge om at blive fritagne. Magistraten indstillede 20. Feb. 1720, at det var umuligt at undvære dem begge; Niels Therkelsen var en gammel skrøbelig Mand og aldeles utjenlig, men C. Sørensen var rask og bekvem, hvorfor den afskedigede førstnævnte og ikke vilde give Slip paa den sidste. Men denne klagede til Kongen og Magistraten bad om, at Kongen vilde finde ham pligtig til at vedblive, indtil Niels Therkelsens Efterfølger var sat ind i Sagerne. C. Sørensen havde rigtignok lovet at forblive i 2 Aar endnu, hvis Magistraten vilde tage hans Svigersøn Enevold Falsen til den anden Overformynder, men ham ønskede Magistraten ikke, da han var en ny Mand, der først havde svoret Borgerskab 1715 og endnu ikke havde forrettet nogen anden af Byens Bestillinger, for hvilke han paa den Maade vilde blive forskaonet, og det vilde efter C. Sørensens Afgang være fortrydeligt for en ældre Borger at træde til Embedet med ham og være hans Adjunctus. Der var ej

heller samme Sikkerhed for Pengene, da Svigerfader og Svigersøn kunde regnes for 1 Person.

Derpaa udnævnte Magistraten Jens Lassen, der undskyldte sig med sine besværlige Forretninger, han havde mistet 14 Skibe og var meget indviklet i den islandske Handel. Nogle Medlemmer af Magistraten beklagede rigtignok, „at her i Staden findes Mangel paa vittige og sufficente Borgere“, men mente, at hans Undskyldning burde tages for gyldig, medens Flertallet udbad sig en kgl. Ordre til Jens Lassen. Kongen gav ham 2 Aars Opsættelse og nu udnævnte Magistraten Hans Albrecht Hæsekier. Om denne oplystes det, at han 1714 ejede 25400 Rdl. og for Aarene 1715—19 skulde betale i Krigsstyr og Kopskat 3191 Rdl. Hæsekier nægtede ved Notarius publicus at tage imod Bestillingen og opsagde sit Borgerskab, idet han paastod, at han ikke havde drevet borgerlig Næring i 18 Aar og at han var tysk født. Magistraten erklærede derimod, at Hæsekier var fuldkommen kapabel, han talte og skrev dansk, søgte Nikolaj Kirke, var ikke mere end 63 Aar, han var ikke syg, men man saa ham baade paa Gaden og i Kirken frisk og sund. Da han levede af at sætte sine Penge paa Rente, var han kendt med Prioriteter og Borgernes Tilstand¹⁾.

Kancelliet resolverede nu, at Magistraten skulde vælge imellem Falsen og Hæsekier, men det syntes Magistraten ikke om. Falsen var Student, før han blev Borger, saa man havde ingen Prøver paa hans Kapacitet, og Hæsekier, der var vel bekendt, havde nu undskyldt sig, idet han havde faaet Titel af Kommerceraad.

Magistraten udmeldte nu Tømmerhandler Didrik Bortman, der viste sig som en lydig Borger²⁾. Han gik dog af nogle Aar efter, fordi han var „skrøbelig og ikke bekvem“.

---

¹⁾ Mag. Skr. 31. Jan., 6. Marts, 15. April, 23. April, 30. April, 15. Maj 1720. ²⁾ Mag. Skr. 5. Juni 1729.

Christen Sørensen gik af 1722, da han blev Raadmand, hvorpaa Gregorius Nielsen blev udmeldt, men han opsagde sit Borgerskab ved Notarius publicus, hvilket Magistraten ikke vilde tage for gyldigt og forbeholdt sig Ret til Tiltale. Kongen fritog ham imidlertid, saa længe han stod i anselige Leverancer til Kongens Tjeneste, og nu udmeldtes Johan Arnold Cølner. Da Magistraten frygtede for, at han ogsaa vilde opsige sit Borgerskab, bad den Kongen om at tilholde ham uden Undskyldning at forestaa nævnte Bestilling, „eftersom allerede den fornemste og største Del af denne Stads vederheftigste og fornemste Borgere, dels ved Deres kgl. Majestæts dem allernaadigst forundte Befrielse, dels ved andre dem allern. anbefalede Forretninger ved Kvæsthuset, Vejerhuset, Politi- og Kommercekollegiet have for alle Byens Bestillinger allernaadigst Befrielse. Skønt denne Stad ikke mangler Indbyggere, er det dog at beklage, at deriblandt findes ganske faa af de Kræfter, som deslige Embeder kan betros.“ Magistraten beordrede 5. Okt. 1722 Prokurator Bjørn Mørk at tiltale Cølner, og da faldt han tilføje.

1723 opsagde P. Hesselberg sit Borgerskab forat blive fri for at blive Overformynder, hvilket Magistraten ikke vilde tage imod, saa meget mindre, som han ikke vilde opgive, hvorhen han vilde flytte. Han var Kirkeværge ved H. Aands Kirke, og da han havde afstaaet sin Krambod, mente Magistraten, at han havde baade Tid og Evne²⁾. Han har dog sluppet.

1725 søgte Cølner om Befrielse, idet han undskyldte sig med, at han som en tydsk Mand ikke var det danske Sprog mægtig, hvortil Magistraten svarede, at han talte dansk meget forstaaelig og det var desuden ingen Berømmelse for ham, at han ikke skulde forstaa det danske Sprog, da han dog i nogle og tyve Aar havde ædet dansk Brød og samlet sig saa meget, at han nu kunde leve vel deraf uden at

---

¹⁾ Mag. Skr. 2. Sept. 1722, 21. Sept., 23. Sept. ²⁾ Mag. Skr. 7. Juni 1723.

arbejde meget derfor. Magistraten klagede ogsaa over, at en stor Del af de bedste Borgere, Vilhelm Edinger, Chr. Schup, Abraham Kløcher, Hans Jørgen Solberg, Nikolaj Burmester, Peter Hessenberg, Niels Henriksen, Hans Pedersen Lange med flere af Kongen vare befriede for Stadens Forretninger¹⁾.

Da Vitus Bering Mathisen søgte om at blive Kommerceraad, bad Magistraten Kongen om, at ingen ved at faa nogen Titel derved kunde befris for at være Overformynder, hvorom Kongen gav Tilsagn²⁾.

I Boertmans Sted udnævntes 1725 Bartold Bechman, fra hvem man ingen Modstand hører, men da Cølnør næste Aar gik af, blev det galt igen. Magistraten udmeldte i hans Sted Assessor Johan Ludvig Clare, men denne skyndte sig med at søge om at blive Kommerceassessor imod at give en Pengesum, og fik udtrykkelig Fritagelse for alle borgerlige Bestillinger.

Magistraten indstillede derfor 31. December 1726 indtrængende, at Kongen naagtet sit Løfte havde fritaget Clare og Thomas Saur. Til at være Overformynder udkræves, at vedkommende maa være „ærlig, suffiçant og lovkyndig, og da disse Egenskaber sjelden ere samlede, maa vi altid foretrække de to første og selv tage os paa at raadføre og vejlede dem, men naar de suffiçanteste og bedste Borgere fritages, løber Magistraten stor Hazard med Resten“. 10. Jan. 1727 bestemte Kongen derfor, at naar der kom Ansøgninger om Karakterer eller om Frihed for borgerlige og Byens Bestillinger, vilde Kongen sende dem til Magistratens Erklæring forat fornemme, om Ansøgerne bavde gjort Byen og Publikum nogen Tjeneste, hvorved de kunde fortjene nogen Benaadning³⁾.

---

1) Mag. Skr. 8. Jan. 1725. 2) Mag. Skr. 20. Juni 1725. 3) K. D. VIII, 699.

Istedenfor Clare tog man Urtekræmmer Baltzer Povlsen Schjøtt, men han vægrede sig, og stævnedes for Bytinget i Jan. 1727. Han beklædte nu Posten i noget over et Aar, da han begærede nt blive fritagen, men i September slap han imod at betale 300 Rdl. til Byens Kasse. Der var nu Tale om at ansætte en fast Overformynder med bestemt Gage under Tilsyn af 2—3 Raadmand, men Magistraten fra-raadede dette, da dens Ansvar vilde blive for stort. Overformynderne kunde nu have 2—300 Rdl. aarlig for Indskrivninger, Afkald og Attester og fik 50 Sletdaler til en Tjener eller Fuldmægtig. Magistraten foreslog, at den, der 4 Aar havde været Overformynder, ligesom Kvæsthusedirektørerne skulde have særlig Adgang til Raadmandsembederne¹⁾. Ved Reskript af 4. Okt. 1728 bestemtes det, at de, der vare benaadede med Karakterer, men vedbleve at bruge borgerlig Næring, ikke kunde fritages for at være Overformyndere og for at svare under Stadens Jurisdiktion; men imod at betale 2—500 Rdl. til Byens Kasse kunde man befriis for det første. Desuden tilsagdes der den, der forsvarelig havde forrettet dette Embede, Befordring.

13. Dec. 1728 beskikkede Magistraten Silkekræmmer Kort Kellinghusen og Gregorius Nielsen til Overformyndere, men da de nægtede at „gøre Haandstrækning“, tilskrev Magistraten dem strax, at Embedet fra denne Dag af vilde blive styret for deres Regning og Ansvar, hvorfor den mente, at de „med desto mere Velvillighed ufortøvet“ vilde tage sig deraf forat forebygge deres egen Nakdel og Skade.

Ogsaa det at være Oldemand for de fattiges Forstandere var en besværlig Post, hertil toges en af de 32 Mænd; saaledes skriver den afgaaende, Raadmand Jens Olsen, 1718: „det er mig ret kært, at jeg bliver entlediget fra saa betynget et Væsen og frelst fra mange Fortrædelig-

---

¹⁾ Mag. Skr. 30. Sept. 1728.

heder, som mig udi Betjeningen i forbigangne besværlige Aaringer baade ved Pesten og andet mig er arriveret“. Hans Efterfølger Jakob Løvberg havde denne Post til 1721, og efterfulgtes af Peder Mathisen.

1725 var der nogle, der vægrede sig ved at ombære Tavlerne i Kirkerne, fordi de vare antagne under Brand-folkene¹).

Det at være Tingmand ansaas for at være særlig uddannende; Magistraten skriver 20. Maj 1706: „At sidde paa Tinget hver 14. Dag og høre, hvad der passerer, hvilket han betjener ikkun et Aar, og naar han ikke selv kan have Lejlighed, kan han bede en anden sidde for sig, saasom dertil altid ordineres dobbelt, og er det den Bestilling, hvorved han kan blive formeret til en oprigtig og fornuftig Borger og lære meget, som kan være hannem med Tiden hel nyttigt“.

Nogle Personer vare meget paatrængende med deres Ansøgninger om Frihed. Saaledes befalede Kongen Oversekretær Møinichen, „forat blive fri for det Overløb, hvorved han bliver inkommoderet af Maler Zakarias Getreuer,“ at paalægge Magistraten at fritage denne for borgerlige og Byens Bestillinger, fordi han havde Kongens Arbejde²).

I Modsætning hertil skriver Magistraten 19. Juni 1726 om Jakob Borris, der søgte noget hos Kongen: „som han er en af de forordnede 32 Mænds Tal og tillige Guld- og Sølvarbejdernes Oldermann, saa har han erklæret for os, at han under den søgende Frihed ikke har den Intention at unddrage sig fra at betjene samme Forretninger, fremdeles ej heller de Ting, som deraf følge og enhver af de 32 Mænd i Stadens Tjeneste kan blive brugt og udvælget til“.

Stadens Pengemangel under Krigen nødte Kongen til fra Tid til anden at udstede Pengesedler, der skulde under-

---

¹) Mag. Skr. 3. Juli 1725. ²) R. A. Coll. Breve 17. Dec. 1729.

skrives af nogle af de 32 Mænd, hvilket ikke var noget ringe Arbejde, da Sedlernes Tal følgelig hver Gang var mange Tusende; fra Juni til September 1714 blev der saaledes underskrevet 140000 Enrigsdalersedler. Det hændte sig derfor, at flere undslog sig, saa Magistraten maatte udnævne andre Borgere. Disse Sedler bleve især i Begyndelsen forfalskede, da de vare udstædte paa simpelt Papir og med almindelig Bogtryk¹⁾ og deres Værdi faldt stadig, da Statskassen ikke kunde indløse dem; i Marts 1721 bleve de kun antagne til $\frac{1}{5}$ af den paalydende Værdi²⁾. Det var intet Under, at Folk nødig vilde have dem og ved Akkorder betingede sig kun en Del af Prisen betalt i Sedler, men det kunde pea den anden Side være farligt at udtale sig ringeagtende om Sedlerne. Ved Magistratens Dom af 15. Feb. 1717 idømtes Øltapper Peder Jensen en Bøde, fordi han havde slaaet Hattemager Kristian Hjorts Kone med en Prygl og givet hende en Ørefigen, men Hjort maatte ogsaa bøde, fordi han havde beskyldt Peder Jensen for at han „paa en skammelig Maade havde foragtet Deres kgl. Majestæts autoriserede Pengesedler og vægret sig ved at tage dem i Betaling“, hvilket han ikke kunde bevise.

Efterhaanden bleve Sedlerne opbrændte paa Raadhuset; saaledes brændtes 12. Nov. 1720 for 300000 Rdl., 4. Sept. 1720, 19. Maj 1721 og 13. Marts 1723 hver Gang til Værdi af 100000 Rdl. i Overværelse af Justitsraad Bornemann, de tre Kommitterede i Politi- og Kommercekollegiet, Stads-haupsmand Stuve, Kommerceraad Munch, Abraham Kløcher, en Borgmester, to Raadmænd og 3 af de 32 Mænd; saaledes i alle Fald 1720. 1727 brændtes Sedler til Værdi af 40000 Rdl. og 1728 „et anseligt Tal“.

---

¹⁾ 1715 tiltaltes Bogtrykker Søren Wering med sin Husholderske, Skibsskriver Jørgen Henriksen og Bogtrykkersvend Gotfred Kyhn ved det kgl. Bogtrykkeri forat have ladet trykke Sedler til 7446 Rdl. ²⁾ Kbnh. paa Holbergs Tid S. 274.

Da Vinhandler Johan Sohl 1728 søgte om at blive Raadmand, anfører han, at han i 26 Aar havde været en af de 32 Mænd, udstaaet stor Besværighed i Pesten med at visitere det hele Kvarter 2 Gange om Ugen og med at underskrive imod 300000 Sedler, hvilket meget havde svækket hans Syn.

Forat faa Penge til Indløsning af Sedlerne oprettede Kongen 1719 et Lotteri, ved hvilket man kunde vinde en Herregaard med Gods. Til at betjene dette udmeldte Magistraten 13. April Borgmester Eichel, Raadmændene Lavrids Fogh og Hans Stuve og af de 32 Mænd Bertel Kløcher, Thomas Saur og Nikolaj Burmester. Da det gik trangt med Afsætningen, bleve alle Embedsmænd tvungne til at tage et vist Tal Lodder; Byfogden, Byskriveren og Raadstueskriveren skulde hver tage 12, en Raadmand 10, en Vice-Raadmand 6, Brandmajoren 6; desuden skulde bemidlede Borgere og unge Personer ansættes. Magistraten skriver derfor til Rentekamret 30. Juni 1720, at den havde ladet en Bog ombære, hvori der var indført, hvor mange Lodder, det tilkom enhver at svare til efter Stand, Charge, Karakter og Betjening.

Til Direktør udnævntes Enevold Falsen, og Magistraten maatte udmelde to af de 32 Mænd til Kollektører, der skulde være tilstede daglig og sælge Lodder, hvorfor der lovedes hver 600 Rdl., naar Lotteriet var til Ende. Lotteriet skulde have Lokale i de 32 Mænds Sal, hvilket var en stor Ulempe, da denne Sal ogsaa benyttedes af Direktionen i Brand- og Vand-Kommissionen, af Rodemestrene, naar der skulde forhandles om Skatterne, ligeledes naar der skulde afhandles noget med de største Lav. Det første Lotteri blev trukket 8. Jan. 1721. I Juni samme Aar oprettedes et nyt „perpetueret“ Lotteri, der fortsattes til Sept. 1723. I Dec. 1723 klagede Lotterikommissionen over, at den var bleven udjaget af de 32 Mænd, der „med stor Ubeskedenhed og Bruit“ bemægtigede sig deres Sal, hvilket gav Anledning til,

at Rentekamret forbød Magistraten at lade de 32 Mænd holde Samling paa de Dage, da Kommissionen holdt Møde. De 32 Mænd mente derimod, at deres Møder ikke kunde hindre Lotteriet videre, da de i 3 Aar kun havde haft 10 Forsamlinger, der bestod i 5 Dage, og Magistraten mente, at de 32 Mænd burde have Satisfaktion for Falsens Beskyldninger.

Ved Forordningen 13. Sept. 1723 var der nemlig paa-budt et nyt Lotteri om Gods paa Laaland, og til Kollektører udnævnte Kongen Borgmester P. Brantz, Raadmand C. Rosenberg, Niels Henriksen og Vitus Bering; Falsen, der 11. Nov. blev udnævnt til Kammerassessor, vedblev at være Direktør¹⁾.

Som ovenfor omtalt blev Johannes Meller Stadshauptmand 1700. Han fik Instrux 22. Marts 1701. Han efterfulgtes af Mathias Pedersen Ramshardt, der døde under Ildebranden paa Proviantgaarden 16. Nov. 1719. 10. Nov. 1719 udnævntes Hans Stuve.

Ved Reskript af 30. Juli 1723 paalagde Kongen Magistraten at indgive Erklæring over, hvilke Friheder der kunde tillægges Borgerofficererne, saa længe de vare i Tjeneste, uden at det øvrige Borgerskab blev for meget besværet. Magistraten svarede 6. Sept., at ved Reskr. 15. Jan. 1670 vare Officerer fra Kaptejner til Gefrejdere fritagne for alle borgerlige og Byens Bestillinger, og hvis Kongen fremdeles vilde lade dem nyde samme Frihed og give dem lige Rang og Dignitet med de militære Officerer i den Tid, de vare kommanderede i Krigsretten, Kommissionen i Stokhuset eller i andre Tilfælde, som afgang af Kommandosager, vederfores der dem en stor kgl. Naade, som var fuldkommen Soulagement nok for den Møje, de havde udi deres Charger. Derimod kunde de ikke befries for Byens Tyngde paa Grund af Borgerskabets slette Vilkaar

---

1) Kbnh. paa Holbergs Tid S. 362. Mag. Skr. 17. Juli 1721, 8. Jan. 1724.

og de Flestes Uformuenhed og ligesaa lidt kunde der gives dem Gage.

Aaret efter vægrede to Kaptejner sig ved at sidde i Inkvisitionskommissionen i Stokhuset, idet de beraabte sig paa Reskriptet af 15. Jan. 1670, der fritog dem tilligemed Løjtnanter, Korporaler og Gefrejdere for alle borgerlige og Byens Bestillinger. Inkvisitionskommissionen blev oprettet 1686 og efter Præsident Mellers Erklæring var der strax opkommen „Dispute“ mellem de Civile (hvortil Borgerofficererne hørte) og de Militære, hvorfor Kommissionen i nogle Aar alene blev holdt af Militære, men 1695 bleve Stadskaptejnerne Peter Dorn og Morten Movridsen Medlemmer og indførte af Vice-Kommandanten Sten Bille, og siden den Tid havde lige til nu to Stadskaptejner vechselvis aarlig uden Vægning siddet sammen med de andre Assessorer. De to klagende Kaptejner fik ogsaa kgl. Befaling om uden Modsigelse at tiltræde Kommissionen.

1727 søgte Borgerofficererne om Frihed for alle Byens Tjenester. Magistraten erklærede herom, at 1670, da de fik ovennævnte Privilegium, gjorde de med Borgerskabet idelig Vagt og anden militær Tjeneste for Garnisonen, som andensteds udi Kongens Tjeneste var kommanderet, men nu var Garnisonen saa stærk, at ingen Vagt skede af Borgerskabet uden Brandvagt om Natten paa Raadhuset med 12 Mand, som kommanderedes af 2 Underofficerer, medens Borgerofficererne „ikke have andet at forrette end at bære deres Karakterer hver efter sin Charge“. Hvis de vare fritagne, vilde de fleste søge at blive Borgerofficerer, og da Kaptejnerne gjorde Forslag om Underofficerer og antog dem paa Stadshauptmandens Approbation, saa vilde de ved Gunst og Gave kunne befri dem, der ønskede Fritagelse for Byens Bestillinger. Siden Pesten havde Borgerofficererne ikke gjort anden Tjeneste end Brandvagt om Natten, undtagen de 4

---

1) K. D. VIII, 600. Mag. Skr. 24. April og 2. Juni 1724.

Gange, de i 16 Aar havde haft Borgerskabet i Gevær ved Indtog, og en Excermester øvede Borgerskabet. Magistraten mente derfor, at der ingen Grund var til at befri dem for Byens Bestillinger mere end andre, da der var 300 Personer, der hvert Aar skulde ordineres til disse.

Et. kgl. Reskript af 21. Maj 1728 paalagde Magistraten at tilkendegive, „hvor særdeles behageligt det vilde være Kongen at fornemme, at de, som ere Os forbundne under en og samme Borgered og Pligt, samtlige med Endrægtighed og som jævnlige i et Baand og Samfund bære Byrden med hinanden uden at søge nogen Slags særdeles Fortrin eller andet at undslaa sig fra det gemene Bedste at befordre“.

Aar 1701 byggedes det borgerlige Excercherus paa Kristianshavn bagved Frelzers Kirke, der har bestaaet til vore Dage.

---

1) Mag. Skr. 12. Juli og 18. Avg. 1727.

Fjerde Bog.

Historiske Begivenheder.

Kort efter Frederik den Fjerdens Regeringstiltrædelse i August 1699 brød Misforstaaelsen med Hertugen af Holsten-Gottorp ud i Krig. Strax efter Nyaar 1700 begyndte Rustningerne til Lands og Vands og i Marts rykkede den danske Hær ind i Hertugens Land. Kongen drog selv afsted i Maj, men forinden tilkendegav han Stadshauptmanden Niels Enevoldsen, at da Garnisonen ikke var stærk nok til at besørge hele Vagten, var Kongen, hvor nødig han vildé, bleven forarsaget til at lade Borgerskabet tage Del i Vagten. Niels Enevoldsen skulde derfor konferere med Kommandanten Gehejmerraad og General-Løjtnant Hans Schack om, hvor mange Mand der behøvedes af Borgerskabet, og Magistraten skulde i Forening med Stadshauptmanden overlægge, paa hvilken Maade dette Vagthold kunde ske til mindst Besvær for Borgerskabet¹). Allerede 10. Maj besatte Borgerne altsaa alle Portene.

Før sin Afrejse nedsatte Kongen en Regeringskommission, kaldet Slotsloven, bestaaende af Knud Thott

---

¹) K. D. VII, 598.

til Gavnø, Kommandanten Hans Schack, Gensch von Breitenau, Deputeret i Rentekamret, Generalmajor Lavrids Munch, Præsident Hans Nansen, Etatsraad Ole Hansen, Generalprokurør Niels Bentzon, F. C. Adeler til Dragsholm, Hans Rosencreutz, Deputeret i Rentekamret, og Politimester Klavs Rasch.

Imidlertid havde England sluttet et hemmeligt Forbund med Holland og Sverig om at tvinge Danmark til Fred, og 8. Juni kom en forenet engelsk-hollandsk Flaade til Gøteborg under Admiral Rookes Overkommando, samtidig med at en svensk Flaade kom sydfra; den danske Flaade krydsede imellem dem forat hindre deres Forening. 27. Juni lagde den engelsk-hollandske Flaade sig ved Lappen, medens den danske laa mellem Helsingør og Hven. Paa Forespørgsel fra dansk Side svarede Rooke, at han ønskede fri Gennemfart, og da dette nægtedes, var man forberedt paa Kamp, da den svenske Flaade brød op fra Karlskrona.

Den 6. Juli viste den svenske Flaade sig ved Stevns, og da det tegnede til, at den vilde gaa igennem Drogden ind i Kongedybet, forlød den danske Flaade sin Plads ved Helsingør og lagde sig tværs for Indløbet til Kongedybet og den svenske lagde sig for Dragør.

Vi ville nu lade den senere Politimester Ernst berette, hvad der foregik de følgende Dage, saaledes som hans Brevkoncepter af 10., 24., 27. og 31. Juli ere indførte i hans Brevbog:

„Den 7. Juli gik den engelske Flaade gennem Sundet Kl. 6 Aften. Dagen forud sejlede Admiral v. Støcken med den danske Flaade fra Helsingør til Renden foran Kjøbenhavn. Admiral Giedde og Etatsraad Hansen vare 7. Juli om Morgenen sendte til den engelske Admiral. Da henad Middag de sidste Skibe af den danske Arrieregarde afsejlede fra Helsingør, skød man 2 Skud fra Helsingborg, hvilket Admiral Rook besvarede. Kl. 1 gik den forenede Flaade under Sejl, med den engelske i Spidsen, og det andet Skib

strøg det øverste Sejl for Kronborg, Admiralskibet hilsede med 3 Skud. Derpaa kom den hollandske Eskadre, der hilsede Kronborg med 9 Skud. Nu ligger Flaaden for Rungstedkro og den danske i Hollænder- eller det store Dyb under Saltholmen. Den svenske Flaade er 35 Skibe og ligger 2 Mil fra den danske og 1 Mil fra Dragør i en Linie paa 2 Mil. Paa Dragør er opkastet 2 Skanser med Kanoner, ligesom ved Kastrup er forfærdiget en Linie og besat med Stykker. Nogle 100 væbnede Bønder holde Vagt derved. Langs Sælands Kyst imod disse to suspekter Flaader kampere nogle 1000 væbnede Bønder med noget Rytteri og med 600 Skytter, hvorved ogsaa et Feltartilleri og særdeles mange Vogne til en Vognborg, der, naar det bliver nødvendigt, skulle bedækkes med Sand. Ligesaa er her i Kjøbenhavn blevet foreslaaet, at enhver skal lade sig antegne, fordi Kavalleriet er posteret her og der, til at anskaffe en Mand til Hest til Omegnens Bedækning, hvilket paa Grund af Embedsmændenes Villighed vil udgøre en god Trop. Oberst Hohendorf er sendt til den engelske Admiral for at høre hans endelige Erklæring, hvilken har svaret, at han havde passeret Sundet, fordi han havde faaet ny Ordre dertil, hvilket ogsaa har obligeret ham til at forene sig med den svenske Flaade og at agere, of- og defencere med den.“

13. Juli gik den svenske Flaade gennem Finterenden østen om Saltholm og til Malmø og forenede sig den 18. med den forenede Flaade, hvorpaa de gik nærmere mod Kjøbenhavn, og den danske Flaade lagde sig ind under Kastellet.

Herpaa følger Ernstes videre Beretning:

„20. Juli kom de 3 Flaader, med Kontrærvind, thi de lode sig bugsere og laverede ned ad Kjøbenhavn med Brandere og Bombarder-Gallioter foran. Først havde de i Sinde, som sluttes af Skillerrummene, de havde kastet overbord, at chargere vor Flaade. General-Admirallieutenant

Gyldenløve skal have tilbedt dem, at de ej vilde lade komme deres Fregatter saa nær til vor Flaade, hvilken svarede, han vilde ikke aleneste passere Flaaden med Fregatterne, men endog med alle Orlogsskibene passere den igennem. Saa blev begæret, at Rook vilde erklære sig kategorice Ven eller Fjende, hvorpaa han skal have svaret, inden 2 Timer skulde de fornemme, hvad han var. Det berettes, at Kongen af Sverig var paa hans Skib samme Aften, hvor der brav blev drukket, og skal Kongen af Sverig have sagt: Mr. Admiral, en Bombe paa min Sundhed. Andre sætte til, at han har faaet Stikpenge, thi han for slig Korruption har været anklaget udi England for nogle Aar siden udi sidste Krig osv.

„Om Aftenen Kl. 11¹/₂ lod de 2 Raketter opfly, hvorpaa Bombarder-Gallioterne begyndte at bombardere paa Flaaden. Strax derpaa, som General-Admiralen vilde, man skulde først fortøve, om de og gjorde nogen Effekt, saa faldt den tredie Bombe paa Vice-Admiralens Skib. Saa begyndte vore Gallioter at bombardere med 9 Bomber igen og blev saa kontinueret til Kl. 2 om Morgen. Fjenden kastede 120 og vor 140 Bomber. Der siges, at en fjendtlig Bombarder-Galliot blev skudt igennem af vore Bombarder og at Stykprammene tvang tilligemed Bombarder-Gallioterne Fjenden til at ej kaste flere Bomber, dertilmed begyndte det at dages. Vist nok er, at man finder meget Vrag af engelske Flag, Spejle, Master her omkring drivende. 2 Bomber ere faldne paa vore Skibe, en paa Vice-Admiral Skinkels Skib, som en Baadsmand med sin Trøje suffocerede, og en paa „Kurprinsen“, som 3 Matroser udkastede igennem Stykportene, sigende: Der har du bedre Rum. Ikkun 2 Mænd ere ihjelslagne. Gud bevarede Flaaden synderligen i denne Nat, thi den laa i Havnen klyngevis paa hinanden, som de i en Hast bedst kunde retirere dem ind fra Renden.

„D. 21. Juli lagde Fjenden sine Brandere og Bombarder-Gallioter forud, Flaaden blev lagt fra hinanden og passerede ud ad Bommen, saa og anden Dagen derefter indtil 16

middelmaadige Skibe. De største ligge udenfor Bommen, 3 eller 4 store gamle Skibe blive nedsmækkede for Mundingen af Havnen, saa og en stor og meget lang stikkede ind Ankret; i Grunden om Flaaden ved Mundingen, som er ladet aaben saa bred, at et Skib kan passere ud og ind, ligge 3 store Stykpramme efter hinanden, som gøre usigelig stor Effekt, thi de skyde visse og skadelige Skud paa Fjendens Skibe imellem Vinden og Vandet, de ere ej lette at ramme og ej heller at attaqvære af Orlogsskibene, som de ligge paa lav Grund. Vor Flaade blev forsynet med Sandsække, 150 Oxehuder, Slangesprøjter.

„D. 22. Juli skede mange Skærmysler mellem Fregatterne, idet vore Fregatter fik fat paa en Bombarder-Galliot og beskøde den brav; som igaar mest engelske Fregatter fremkom, saa agerede denne Dag de Svenske. Om Aftenen sendte vi nogle Bomber til Triple-Flaaden. Omsider blev man var, at de detacherede imod Natten 24 eller 30 Chalupper med 30 Mand paa hver hen til Skovshoved, alle Baade omkring Landet bleve stukne i Brand, 600 Mand Infanteri og 1 Eskadron Garde blev udsendt, Fjenden skød stærkt paa Strandbredden, men turde ej lande, omendskønt han gjorde sig 2 Gange færdig dertil. Dertil bleve hans Chalupper og 2 Fregatter saa beskydte.

„D. 23. Juli avanceredes med Stykprammene videre ind paa Fjenden, som foregaaende Nat med mange Chalupper og Fregatter vilde bemægtige sig den yderste, men blev refuseret, saasom mange Chalupper med 1000 Mand seunderede den, derpaa maatte Triple-Flaaden, som ellers tragtete at indklemme vor Flaade, være nødt til at lægge sig $\frac{1}{2}$ Mil mere tilbage, hvor jeg har set dem ligge igaar langt fra hinanden af Frygt for Bomberne, fra Hven indtil Flinterenden, 80 Sejl stærk. Svensken skal endnu have detacheret 6 Skibe af Østersøen.

„Iforgaars Aftes fik vi Efterretning, at Fjenden vilde bombardere Kristianshavn, hvorudover store Stykker bleve

plantede paa det ny Værk, saa og en Reserve af Militzen og Borgerskabet, enhver Borger med en Lygte opbuden, dog uden at gøre nogen Allarm i Byen.

„Igaar d. 26. Juli lod Admiral Rook Kl. 3 om Eftermiddagen Hr. General-Admirallieutnant Gyldenløve vide, at han vilde bombardere samme Aften og følgende Nat Kristianshavn, saa og at der var endda taget flere Resolutioner, som baade Kongen og Landet vilde falde sensible. Der blev svaret, at man dog formodede, han gjorde ej mere ondt, end han kunde. Derpaa om Aftenen Kl. 9 begyndte 3 Gallioter, som laa paa 8 Fod Vand under Amager, at bombardere efter Krudttaarnet udi det ny Værk og efter Kristianhavns Kirke-taarn, som de havde sat dem til Mærke, og kontinuerede saa med Bomber og Carcassen hasteligen efter hinanden til 2 $\frac{1}{2}$ om Morgenen. 3 Stykpramme og Arca Noe bleve om Aftenen med 50 Chalupper og Baade udlagt paa det ny Værk, hviike holdt dem ved 1500 Skridt videre tilbage, end de ellers kunde have lagt dem. Naar en Galliot kastede 1 Bombe, saa svarede Prammen dem paa Stadens Vegne. Omsider der det mentes, at de vilde ophøre at bombardere, da bleve Prammene indhalede igen, men Kl. 3 begyndte Gallioterne igen og havde lagt sig, hvor Prammene laa, og da faldt nogle Bomber paa den gamle Holm og ved Nikolaj Jansens Hus¹⁾, men Prammene kom ved skrækkelig Skyden af svenske Orlogsskibe endeligen ud igen og varede saa Bombarderingen igen til Kl. 8 om Formiddagen. Ved Guds Bistand er dog ingen anden Skade sket i nogen Maade, end at 2 Master, som laa i Vandet, bleve sønderslagne. Dengang Gallioterne laa paa Prammens Sted, kom 1 eller 2 Bomber ogsaa flyvendes i Enkedronningens Have. Ellers findes Bomberne hele, og saa jeg ingen, der sprang i Stykker, de fleste faldt i Graven for det ny Værk, (som var meget

---

1) Paa Kristianshavn, yderst i Strandgade.

gavnligt for Staden, thi Gallioterne ellers kunde have kommet Byen meget nærmere) og i Søen indenfor, saa og i Rakkerkullen ved Kristianshavns Kirkegaard. Denne hele Formiddag have de 4 Pramme chargeret imod 18 Fregatter, som havde souteneret Bombarder-Gallioterne. Nu føres 6 store Stykker halve Kartover ud paa Pynten af Amager forat diffikultere Gallioterne Lejligheden til at lægge sig saa nær. Videre skal meget Fartøj være samlet for Malmø, at det skal være i saadan Mængde, at det ligner en Skov, saa at man ufejlbarligen maa formode og lave sig til en Landing.

„Inat var atter 600 Mand kommanderet ud paa Amager. Nogle hollandske Skibe ere idag gaaede ad Sundet. Ydermere er der ordineret til Kommissarierne Justitsraad Seckman og Rasmussen at inkvirere paa nogle fordægtige Personer, thi igaar skal en Mand have kastet noget Fyrtøj udi Prins Karls Palais, og er Skildvagten derfor i Arrest.

„31. Juli. Batteriet paa den nordre Pointe af Amager hindrede synligen, at anden Aftenen, nemlig d. 28. og videre ej er blevet bombarderet. De hollandske Bomber gik mest paa Amager Land, muligen med Villie, thi dengang de vare vore Allierede Anno 1659, da klagede den kejserlige General Montekukuli, at de skøde med løst Krudt paa de Svenske, hvorudover han med mange Folks Forlis ej kunde gøre Landgang paa Fyn. De norske skal være ankomne udi Fladstrand. Brevene fra Helsingør medbringe, at de kunne se paa Bakkerne Fanerne og Standarterne af den svenske Armee, og berette Færgemændene, at der skal være 6000 Ryttere. Fartøjerne samles i Landskrona, og formenes, at de først ville transportere paa Hven. Helsingør Borgere vogte Stranden indtil 1 Mil nær Byen. De Svenske have intenteret 2 Gange omtrent Rungsted Kro at lande, som igaar og iforgaars Nat, men da de fornam Aarvaagenhed, turde de ej lande. Kirkebønnen er forandret og bedes nu om en god Fred og lykkelige Fredstraktater, hvilket var godt, forat man kunde faa Kornet ind, at man havde saa

længe Stilstand. Er her kun en god Ordre (Orden), saa synes det umuligen, at Fjenden kan lande med Succes paa Sælland, thi her er 9000 Soldater, 700 Ryttere, 800 Skytter, 1400 brave Matroser, Overflødighed af god Artilleri, hvoraf let kan gøres, uden at Flaaden, som ligger i Havnen, blottes for meget, Corpus af 10000 Mand, som kunde konjungere sig med Landfolkene under en brav General. Siden har Fjenden truet med Bombarden paa Siden af Kalleboen, men det holdes for umuligt for Ugrunden der, tilmed skal „Arca Noe“ didlægges, naar fornøden gøres.“

Det begyndte nu at se alvorligt ud og der var stor Raadvildhed, da Kongen udstædte Ordre fra Glyckstad, hvilke først kunde komme flere Dage efter, og Slotsloven tilligemed de Kommanderende hver Dag ventede paa Fredslutning.

3. Avgust sendte Slotsloven Kongen Rapport om, at Svensken havde indskibet sine Tropper ved Landskrona og medtaget en stor Del Faskiner og spanske Ryttere og at en Mængde Skibe vare at se imellem Landskrona og Hven i Daguingen, og nu saas de imellem Hven og Rungsted Kro. „Det var at ønske, at her i Staden var saa stor Garnison, at man kunde have detacheret nogle Tusende Mand til at hjælpe Landfolket i at gøre Modstand, men Garnisonen er saa svag, at den ej kan blottes, helst da denne Stads Defension os saa højt er anbefalet“¹⁾.

Vi ville ikke dvæle ved Svenskens Landgang ved Humlebæk d. 4. Avgust, men imidlertid se, hvorledes Stemningen var hos Borgerskabet. 2. Avgust oplæstes paa Raadhuset en Skrivelse fra Kongen af 27. Juli, der mindede om Magistratens og Borgerskabets Devotion og Nidkærhed imod hans Forfædre og med Tilkendegivelse af, at han meget gerne havde formummet, hvorledes de ved Fjendens ufor-

---

¹⁾ Indlæg til Reskript af 6. Avg.

modentlige Anfald ogsaa nu vare fremturende i „saadan allerunderdanigst Devotion efter Pligt og Skyldighed“ og lode sig finde redebonne med største Flid og Iver. Kongen forsikrede, at han vilde vide at ihukomme dette ved Lejlighed imod alle og hver især¹⁾).

Borgerskabet var utaalmodigt og syntes, at Schack gjorde for lidt forat hindre Landgangen. Den 5. Avgust indgav de 32 Mænd en Forestilling til Slotsloven, hvori de indtrængende bade om, ut der maatte ske et Udfald imod Fjenden, førend der flere havde sat sig fast, de tilbød Stadens Heste og Vogne til at køre for Fodfolket og lovede selv at besætte Voldene med Borgerskabet. Dernæst forlangte de, at Voldene bleve satte i Forsvarstilstand, og henstillede, om der ikke i det mindste skulde sendes en Styrke udenfor Staden forat hindre Fjenden i at bombardere Staden og Flaaden og endelig at fritage Kvæg, Korn, Fedevarer og andre Levnedsmidler for Konsumtion, at Staden snarere kunde blive provianteret.

Af en Beretning fra Slotsloven ses det, at der ogsaa 6. Avgust udsendtes 2000 Mand Infanteri og 10 Kompagnier Kavalleri, der skulde kampere ved gammel Vartov baade forat rekognoscere og hindre Fjendens Strejfen omkring Staden.

Kongen beklagede ogsaa senere, at Borgerskabets Ønske ikke var fulgt, og mente, at Schack kunde have indtaget Bønder i Staden til at arbejde paa Fæstningsværkerne. Kongen formanede ogsaa Slotsloven til at behandle Borgerskabet med al Høflighed. Borgerne vare i høj Grad forbitrede paa Schack, der ikke engang vilde udlevere Artilleri til et Batteri paa Amager, førend Enkedronning Charlotte Amalie gav ham Ordre dertil. Kongen sendte ogsaa Schacks Svigerfader Grev Reventlou og Generalmajor Cormaillon til

---

¹⁾ K. D. VII, 599.

Kjøbenhavn. Den sidste og Schack kom i et saa heftigt Skænderi udenfor Reventlous Gaard paa Købmagergade, at de trak Kaarderne mod hinanden.

I Dagene fra den 6. til 10. Avgust udfoldede de 32 Mænd en stor Iver og indgik med den ene Memorial efter den anden til Slotsloven. Bygningerne udenfor Staden burde nedrives, Befæstningen istandsættes, Alle med Undtagelse af Gejstlige skulde tilholdes at gøre Vagt, alle unge Karle skulde anskaffe sig Vaaben og Krudt, Krudttaarnet ved Nørreport burde flyttes til Kristianshavn forat afvende Fare for Sprængning. 7. Avgust indsatte de Raadmand Johannes Christensen Meller som adjungeret for den gamle og svage Stadshauptmand Niels Enevoldsen. 10. Avgust ønskede de, at Træerne ved Ravnsborg og andre Steder bleve omhuggede til Batterier og Skansekurve og at der skulde bygges Vagthuse paa Volden.

Sidstnævnte Dag sendte Enkedronningen Hofmarskal F. E. Köttschau og Gehejmeraad Jens Harboe til Raadstuen, hvor førstnævnte holdt en „Oration“ om Borgerskabets Troskab nu som i forrige Tider, og Dronningen lovede, at hun ikke vilde rejse fra Staden, men leve og dø med det¹). Dette gengældte Borgerne ved d. 13. Avg. at sende en Deputation til Enkedronningen med Forsikring om allerunderdanigst Nidkærlighed for det kgl. Arvehus. Dronningen tillod ogsaa Stadshauptmand Meller at udtage Kanoner fra Tøjhuset og føre dem op paa Volden²), og i Kæmnerens Regnskab opføres Udgifter til Opførelse af Corps de Garder paa Volden.

Der gik i disse Dage en mandig Aand gennem Alle i Kjøbenhavn, Mindet om det patriotiske Sind, der vaktes i de samme Dage 1658, gjorde ikke lidet hertil; mange levede endnu, der havde baaret Vaaben i hine Tider til Stadens Forsvar. Borgerne vare utrættelige i at arbejde paa Voldene

---

1) Pers. Tidsskr. 2. R. V, 26. 2) Suhms Ny Sml. II, 4.

og øve sig. Kanoner plantedes paa Voldene, og Renteskriver Johan Neve tilbød sin egen Person og to Sønner samt alt sit Sølvtøj. Studenterne væbnede sig og fordeltes i 2 Kompagnier, hvert paa 200 Mand¹⁾. I Lighed med hvad der skede 1658, tilbød Kongen 15. Avgust Frihed for Vornedskab til de Bønder og Soldater, der holdt sig mandelig.

13. Avgust udsendtes 4 Korporalskaber af hvert Borgerkompagni for at grave Skanser udenfor Vesterport; udenfor Nørreport arbejdede Bønder og Soldater. Ved denne Lejlighed blev efter Magistratens Ordre Ravnsborgs Have og Nabohaven ødelagt. Udenfor Østerport anlagdes Baadmandskansen af Matroserne og blev 17. Avgust forsynet med Kanoner. Det var der, hvor siden Gamle Kalkbrænderi blev anlagt; man erindre, at dette laa paa en Landtunge. Kristianshavns Volde og da navnlig den, der gik ud til Kvintus („det ny Værk“) havde man allerede arbejdet paa i længere Tid og her bleve Arbejderne jævnlig forstyrrede ved Skyden fra de svenske Skibe.

13. Avgust indberettes fra Slotsloven:

„Her udi Kjøbenhavn arbejdes meget flittig af Matroserne paa det Værk udenfor Østerport udenfor Fiskerhuset, som der bliver anlagt forat maintainere Flaaden for Fjendens Kanonade fra Landsiden og menes inden faa Dage at faa det udi Perfektion. Iligemaade anlægges og Redouter for alle Avenuer ved Sortedam og Ravnsborg og er man siden i Sinde at anlægge et Værk udenfor Ladegaarden, desligeste et nede ved Kallebodstrandsiden indtil Stranden, hvoraf med første skal sendes Afridsning“.

Stillingen var imidlertid saa mislig, at Kongen var glad over at kunne slutte Freden i Travendal 18. Avgust, hvorom Efterretning kom 21. Avgust, netop som Svensken var naaet frem til Rungsted Kro. Men var imidlertid ikke sikker paa,

---

¹⁾ Opfordringen til Studenterne fra Slotsloven er af 6. Avgust (D. Mag. 3. R. VI, 179—80).

at Karl XII vilde godkende Betingelserne, hvorfor endnu Dagen efter 1100 Borgere arbejdede paa Volden mellem Vester- og Nørreport.

Det var formodentlig en Hædersbevisning imod Borger-skabet, at Stadskaptejnerne den 24.—30. Avgust endnu holdt Vagt skiftevis i Slotsvagten og Hovedvagten. Disse Kaptejner vare følgende: Jakob Arvesen Edelberg, Mathias Pedersen, Jakob Hoe, Peder Dorn, Gert Polmand, Jens Jørgensen, Reimert Vilde, Just Kjørning, Edvard Weidemand, Morten Movridsen. Den 31. ophørte en Del af Borger-skabets Vagt, saa kun 3 Korporalskaber gjorde Vagt om Dagen, og 3 Sept. afløstes alle Vagterne af Militære. Samme Dag opløstes Studenterkorpset, idet det først stillede til Parade foran Slottet, og hvert Kompagni for sig gav 3 Salver; derpaa marcherede det forbi Charlottenborg, hvor Enkedronningen boede, og derfra til Studiegaarden¹⁾.

Den 11. Feb. 1709 ytrede sig et Jordskælv i Kjøbenhavn, men især i Roskilde, Køge og der omkring²⁾.

I Okt. samme Aar blev Krigen med Sverig erklæret og der gjordes Landgang i Skaane, men efter Slaget ved Helsingborg i Marts 1710 vendte Hæren tilbage til Kjøbenhavn i en sørgelig Tilstand. Der blev dog rustet paany og i Juli laa 15—16000 Mand i 4 Uger paa Fælleden, førend de gik sydpaa forat overføre Krigen til Tydskland. I dette Aar udstedtes to Gange Befaling til Indbyggerne om at forsyne sig med Levnedsmidler for et halvt Aar, og en lignende Befaling gentoges oftere i de følgende Aar.

De mange Saarede førtes til Kjøbenhavn, og Magistraten fik 15. Marts Befaling om at indrette Huse, hvor de kunde indlægges og plejes, ligesom Borgerskabet ved denne Lejlighed og ofte senere fik Anmodning om at levere Senge, Sengeklæder og Lagener. Som Huse, der kunde være tjenlige,

---

1) Witt, Guds Vognborg S. 55—60. 2) Herom er aftrykt et Digt Wielands Samling af danske Vers VII—XI, 388.

opgav Magistraten følgende: Bryggernes Lavshus med en stor umistelig Sal, 33 Alen lang og 10 Alen bred. Det ny Arresthus var 40 Alen langt og 13—14 Alen bredt, men kunde ikke bruges, da det endnu ikke havde Vinduer og Døre. Skrædernes Lavshus var vel en stor Bygning, men indrettet i Værelser og tildels udlejet, der var kun en stor lang Stue 15 Fag lang og 5 Fag bred. Skomagernes Lavshus i Endeløsstræde, hvor der holdtes Fægteskole, havde en Sal paa 3 Fag. Tømmermændenes Lavshus i Peder Hvitefeldtsstræde var 8 Fag langt og 4 bredt og 1 Stok højt. Linden i Fiolstræde var et Værtshus med Have til, der var en Sal 9 Fag lang og 5 Fag bred. Exercerhuset paa Kristianshavn paa et luftigt Sted, 1 Etage højt. Assessor Jakob Arentsens Pakhus paa Kristianshavn. Vineddikebryggergaarden paa Kristianshavn lige for det ostindiske Kompagnis Havn. I Frederiksberg By har Mathias Frandsen en Sal og et Kammer paa 10 Fag og den kgl. Gartner Jens Pedersen en Stue paa 4 Fag. Paa Ladegaarden var 60 store Fag Hus. De svenske Fanger foreslog Magistraten at lægge i Arresthuset¹⁾.

En værre Svøbe end Krigen ramte ved denne Tid den ulykkelige Stad. En frygtelig Pest rasede allerede 1710 i Nordtyskland, udbrød i Marts 1711 i Helsingør og i Juni i Kjøbenhavn. I August og September døde daglig henved 300 Mennesker, og i det hele beregner Pestens Historie-skriver F. V. Mansa Dødsfaldenes Tal til 23000, hvilket stemmer overens med en samtidig Opgivelse. Fra Oktober tog Sygdommen af og ophørte aldeles i Marts 1712 og da fandtes 500 lukkede og ubeboede Huse. Endnu 1714 stode 279 Huse og 105 Kældere ganske ledige, og næppe 150 Huse bleve skaanede for Sygdommen²⁾. Enhver, der kunde, flygtede bort, men for de tilbageblevne var Opholdet rædsels-

---

1) K. D. VIII, 117—18 med Indlæg. 2) Indlæg til Reskript af 23. April 1714 om de Reformertes Privilegier.

fuldt; naar der var en Syg i et Hus blev dette betegnet med et hvidt Kors, og de andre Beboere maatte forpligte sig til ikke at se til de Syge. Det skede oftere, at man jog de Syge ud af Huset, og alle Baand slappedes. Nørreport var den eneste Adgang til Staden, kun Lig maatte føres ud af Østerport, hvor der blev indrettet Begravelsesplads udenfor Kastellet, og kun Syge til det paa Vodrofsgaard og siden paa Ladegaarden oprettede Sygehus maatte bringes ud af Vesterport. Der klagedes over en rædsom Stank over Kirkegaardene, baade de indenbys og dem udenfor Portene, selv paa Bytinget følte Byfogden sig besværet af daarlig Luft. Bander røvede og plyndrede i fradøde Huse. Det værste Pak var Sygeplejere paa Vodrofsgaard, hvor der foregik mange Udskejelser¹). At faa Ligene begravede havde de største Vanskeligheder, da Ligbærerne døde; saaledes henstode i Begyndelsen af Avgust flere Hundrede Lig ubegravede. En Tid fik man vel Soldater og Matroser dertil, men dette blev snart forbudt for Soldaternes Vedkommende. Stadens Garnison blev lagt i Lejr paa Fælleden, hvor den laa hele Vinteren, men i Kastellet døde mange. Begravelserne paa de udenbys Kirkegaarde vare især uhyggelige, da Ligene nedlagdes i dybe Grøfter ovenpaa hinanden, en Tid lang uden at komme i Kiste, hvilket vakte stor Misfornøjelse ligesom Forbud mod Ligfølge og Festligheder ved Jordefærd. Det anføres, at der blev brugt for 10000 Rdl. Sand til at bedække Kisterne i Begravelserne i Kirkerne og de indenbys Kirkegaarde²).

Den Opløsning, der fandt Sted i alle Forhold, betegnes i en Dom saaledes: „Da Pesten her i Byen paa det højeste grasserede, saa at al Korrespondance med alle andre Steder var os forbuden, ja Børn og Forældre endog skyede hverandre, forhindrede en „vis major“ (uafvendelige Begivenheder),

¹) Se Magistratens Domprotokol 1711, S. 426, 428, 570. ²) Meddel. om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 65.

at alle Ting i den Tid ikke saa nøje og punktuelt kunde observeres og efterkommes¹⁾). Mange forbleve dog paa den Plads, hvor de vare stillede, og den nedsatte Sundhedskommission tilligemed Lægerne opfyldte deres byrdefulde Hverv med stor Opofrelse og Udholdenhed. Præsten ved Garnisons Kirke Mag. Knud Tommerup blev vel tiltalt forat have forladt sin Menighed, og en Tid suspenderet, men benaadedes dog; derimod meldte en Mængde Theologer sig som Pestpræster, hvilket for de fleste var den visse Død.

Først 22. Juni 1712 blev der givet fri Færdsel fra og til Staden og under 2. Juli bleve de gamle Skikke med Vielser, Ligbegængelser og andre præstelige Forretninger igen indførte. Derimod blev det først 1. Feb. 1719 tilladt at aabne de murede Begravelser i Kirkerne, hvori Lig fra Pestens Tid vare nedsatte, naar der brugtes Forsigtighed og der saa vidt muligt ikke rørtes ved Klæder eller Lintøj, og Begravelsen derpaa strax bedækkedes med Jord.

Karakteristisk er det for Datidens Kjøbenhavnere, at de endnu, inden Pesten helt var ophørt, kunde hengive sig til al Slags Lystighed og Udskejelser, hvorfor Kongen 14. Jan. 1712 maatte forbyde Julestuer, Spillestuer, Ringkøren, Maskerader og Fastelavnsløben. Der skulde endnu en Prøvelse som den store Ildebrand til for at bringe en større Alvor ind i den letsindige Hovedstad²⁾).

Adskillig Tid efter Pesten vare mange dog fyldte med Frygt for Rædselstidens Tilbagevending. 1714 forhørte Magistraten her sig hos dens Kolleger i Lybæk, men disse havde „behaget at forsikre os om deres Stads og omliggende Rigers Sundhed og god Tilstand“, hvilket Magistraten lod kundgøre til Beroligelse, og den skrev igen til Lybæk 1. April 1714:

---

1) Magistratens Domprot. 1714, S. 570. 2) Pesten i Helsingør og Kjøbenhavn af F. V. Mansa er en Hovedkilde til Kjøbenhavns Historie under Sygdommen. Til dette fortrinlige Skrift, til hvilket meget lidet er at føje, henvises.

„Deres Høj- og Velvisheder maa forsikre sig, at vi paa vores Side ere ligesaa omhyggelige som De forat konservere Kommerciens til Deres saavel som til denne Stads fælles Bedste, og skulde det være os meget ukært, om Handlingen og Kommerciens formedelst løs Spargement eller falsk Rygte skulde uden Føje blive hindret eller stanset“.

Det Qvarantainehus, der 1709 var bleven indrettet paa Saltholmen, bestod i nogle Aar efter Pesten, men 1715 byggedes et nyt udenfor Østerport¹⁾. 1720 blev der igen oprettet en Sundhedskommission i Anledning af Smitsoter i Lande omkring Vester- og Østersøen.

1711 maatte Borgerskabet deltage i Vagthold, men forskaanedes for at staa Skildvagt ved fornemme Herrers Gaarde. I Avgust opkom der særlig Frygt for fjendtlig Landgang og Voldene forsynedes med spanske Ryttere. Brandvæsenet, 800 Mand stærkt, beordredes til at holde sig i Beredskab til at besætte Voldene, alle Lavene og Studenterne fik Ordre til at opgive, hvor stort Mandskab og hvor mange Vaaben, de kunde levere. Det blev endvidere forbudt „gemene Folk“ at flytte fra Staden, hvilket ogsaa var nødvendigt, fordi Pesten dengang rasede paa det stærkeste, at disse ikke skulde udbrede Smitten paa Landet. Der udkom ogsaa Forbud imod, at de Borgere, der skulde holde Vagt, lejede andre for sig, naar de selv havde Svende eller Tjenere over 18 Aar, da der ellers vilde blive Mangel paa Ligbærere²⁾. Men Faren drev over for denne Gang. I Oktober ophørte Borgerskabets Vagthold³⁾.

1712 var der igen Fare for Angreb af Fjenden, hvorfor Politimesteren 6. Sept. lod Opfordring udgaa til alle Lav om at give Meddelelse om, hvor mange Svende og voxne Dreng, enhver Mester og Husbonde havde, og hvilket Forraad enhver havde i sit Hus af Flint, Kaarder, Patrasketter og

---

¹⁾ Se S. 276. ²⁾ K. D. VIII, 155, 179, 180—83. 213. ³⁾ K. D. VIII, 231—32.

Ammunition, forat der kunde gøres Anstalt for at forsyne de uformuende med tilstrækkelige Vaaben. Hvor vel forsynede Folk dengang var, ses af, at 58 Silke- og Klædekræmmere med 66 Tjenestefolk havde 70 Overgeværer, 114 Sidegeværer, 61 Patrontasker og 48 Krudthorn¹).

Foruden de allerede liggende Tropper kom der i Maj 19 Kompagnier til, der laa hele Sommeren paa Fælleden indtil i September, da „Barakkerne“ der bleve nedtagne.

I December 1715 var det indfaldet med stærk Frost, der vedvarede til Februar. Karl den Tolvte samlede i Januar 16000 Mand, med hvilke han besatte Hven, og Natten mellem 2. og 3. Februar gjorde han Forsøg paa at prøve Isen, om den var tjenlig til Landgang; den var da ikke stærk nok, men hvis det ikke var blevet Tøvejr den 5te, havde han et Par Dage efter gjort Landgang i Sælland, der var blottet for Tropper.

Allerede 14. Jan. 1716 fik Magistraten Befaling til at skaffe Staldrum til Gardens Heste, ligesom Kvarterer til svenske Fanger; 17. Jan. bleve 4 Kompagnier af det Bergenhusiske Regiment lagte i Kastellet, og Borgerne, hos hvem de havde været inkvarterede, bleve beordrede til at lade dem tage deres Senge med imod Kaptejnernes Kvittring. Dagen efter fik Amtmanden Befaling til, saa snart som det mærkedes, at Fjenden vilde gøre Indfald, at alt Kvæg i Omegnen, som Ejerne vilde sælge, skulde drives til Kjøbenhavn, medens det andet Kvæg skulde drives til Møn, Laaland og Falster, forat Fjenden ikke skulde bemægtige sig det. Amtmændene i Sælland og paa Smaaøerne fik Opfordring til at sørge for Tilførsel af Kornvarer.

Der oprettedes 6 Poster af Brandfolkene, hver paa 50 Mand, og 30. Jan. udgik Ordre til at udlevere Borger-skabet 2000 Flinter fra Tøjhuset, ligesom 3. Feb. til

---

¹) Meddel. om Silke-, Ulden- og Lærredskræmmerlavet S. 67.

Universitetet om at give Liste over de Studenter, der kunde gøre Tjeneste, og om deres Forsyning med Vaaben. Der udstædtes i den Anledning en Opfordring til Studenterne, men da de vare noget sendrægtige, forfattede Professor M. Anchersen et nyt Program, hvori han „med den dejligste Latin overskændede Studenterne paa det allergroveste“. Man kender kun Begyndelsen, der var fuldstændig i Ciceros Stil¹⁾. 20. Jan. udstædtes en Raadstueplakat, at der skulde gives Fortegnelse over alt Mandkøn, som boede eller logerede i Gaarde, Huse, Logementer og Kældere, hvad enhvers Haandtering var og hvilke mandlige Tjenere der var hos enhver Borger.

Præsident Meller, General-Admiral U. C. Gyldenløve, Kommandanten General-Lieutenant H. C. Schønfeldt, Brigader M. Maul og Stadshauptmand Mathias Pedersen traadte sammen i en Kommission forat overveje, hvorledes Forsvaret skulde ske, om Borgerskabet skulde besætte Courtinerne og Soldaterne Bolværkerne (Bastionerne), hvor Studenterne og Hofbetjentene, af hvilke sidste hvert Korps var paa 400 Mand, skulde staa, naar alle skulde møde og naar der alene skulde være Vagtposter²⁾.

Heldigvis blev det ved blind Allarm.

Paa samme Tid rasede en heftig Koppeepidemi, af hvilke der fra Juli 1715 til Jan. 1716 døde 760 Mennesker, if. Politimesterens Indberetning.

Sommeren 1716 blev meget urolig. Peter den Store havde sluttet Overenskomst med Frederik IV om, i Forening at gøre Landgang i Skaane, og Czaren kom med sin Gallejflaade til Kjøbenhavn 17. Juli. Han havde allerede været ventet Dagen forud over Land fra Falster, i hvilken Anledning Borgerskabet havde staaet i Parade fra Vesterport til Slottet, men om Aftenen blev det sendt hjem med Ordre

---

¹⁾ Luxdorphiana S. 268—69. ²⁾ K. D. VIII, 375—80.

om at holde sig beredt til at samles igen, naar Trommen lod sig høre i Gaderne¹⁾. Ved Middagstid den 17. blev det derimod opstillet fra Toldboden til Slottet, saasnart man havde opdaget, at Flaaden nærmede sig, og Frederik IV kørte til Toldboden, hvorfra han lod sig ro henimod Czarens Skib ved Prøvesten. Da han var kommen ombord i dette, græterede han Ankomsten, som det hedder hos Holberg, og Kanonerne løsnedes. Peter kommanderede selv som Vice-Admiral og sejlede lige igennem Bommen og henimod Motzmanns Plads (det senere Kristiansholm), hvorefter alle Galejerne lagde til ved Bolværket imellem Toldboden og Kvæsthuset. Begge Monarker satte sig derpaa i Kongens Vogn og kørte til Toldboden og derfra gennem Store Kongensgade over Kongens Nytorv, forbi Kanalen over Holmens Bro til Slottet, ledsaget af Ministrene og Hofkavallerer tilligemed en Eskadron af Hestgarden. Under Indtoget blev der tre Gange skudt med Kanoner Volden og Kastellet rundt, ligesom der ved Indsejlingen var saluteret fra den danske Orlogsflaade og fra „det ny Værk“ (Kvintus).

De første Nætter opholdt Czaren sig hos den russiske Gesandt Fyrst Dolgorucky i Grev Danneskjolds Gaard paa Kongens Nytorv, nu det Thottske Palais. Dagen efter Ankomsten sendte Kongen Bud til sin Broder Prins Karls Hovmester Holstein og meddelte ham, at Czaren var opsat paa at komme til at bo i dennes Gaard Blaagaard, hvorfor Holsten skulde skaffe de bedste Sager til Side, ellers blev alt ødelagt. Kongen føjede til, at han havde forestillet, at han ikke kunde raade over sin Broders Hus og vilde gøre alt forat hindre Czarens Ønske. Det lykkedes ogsaa, da han kunde undskyldte sig med Prinsens Fraværelse. Czaren havde ogsaa faaet Lyst til at bo paa Charlottenborg, der

---

¹⁾ Jøden Aron Goldzier klagede siden over, at han var bleven udpantet, fordi han ikke var i Gevær, da Czaren kom til Staden, og over at man i den Anledning havde slaaet hans Kone.

ogsaa tilhørte Prins Karl, og denne gav i Hast Ordre til at flytte sine Kostbarheder, men heldigvis for ham fandt man paa en anden Udvej. 19. Juli befalede Kongen Grossererens Vilhelm Edinger inden næste Dags Aften at gøre sin Gaard ryddelig og den 22. fik Præsidenten og Politimesteren Ordre til at skaffe sig til Laans hos Borgerne det nødvendige Bohave „strax og uden Ophold“¹⁾.

Dette var ogsaa paa høje Tid, thi 23. Juli kom Czarinden ind igennem Vesterport, efterat være modtaget af Kongen og Czaren ved Køge, og kørte i højtidelig Procession gennem Vestergade, Nygade, Kongens Nytorv og Holmens Kanal til Slottet under Salut Volden rundt, 3 Gange gentaget. Efter Aftensmaaltid paa Slottet kørte Czaren og Czarinden til Edingers Gaard, hvor de fra nu af bleve boende.

Edingers Gaard (nuv. Prinsens Palais) var meget anselig, der var saaledes alene i Stueetagen 15 Værelser, og disse vare prægtig udstyrede, flere med Tapeter af Guldlæder. I anden Etage vare der flere store Sale og mange Kamre. I Haven var der 8 Lavrbærtræer, 41 forskellige fremmede Træer i Baller, 132 Urtepotter med Blomster, foruden hvad der ellers var af Træer og andre Planter; der var ogsaa to Lysthuse, i det største en Kakkelovn. Til Czarens Bekvemmelighed anskaffedes bl. a. Omhæng til en stor fransk Seng af karmoisinrød Silkedamask underforet med hvid Taft og med skildrede Buketblommer paa, ligesom et Spærdække af samme Slags Taft, 6 grønne Guldlæders Stole, et indlagt Nøddetræs Bord med to Gueridons.

Czaren boede ogsaa i Gehejmerraad Lentes Gaard udenfor Østerport²⁾ paa nuv. Classens Vej.

---

¹⁾ Brasch, Vemmetofte II, 103. D. Mag. 4. R. II, 196—97. K. D. VIII, 395, 386. ²⁾ Om dennes Beliggenhed se foran Side 274. Dette oplyses ligesom flere andre Ting af et Regnskab over Czarens Indkvartering i Kongerigets Arkiv, 2. Afd.

De fornemme Gæster havde et stort Følge af høje Standspersoner, der indlogeredes rundt omkring i Byen og med deres talrige Tjenerskab sikkert var til liden Glæde for deres Værter; der var i Alt 116 indenbys og 29 udenbys Borgere, der havde Russere i Indkvartering.

Lige for Edingers Gaard var anlagt et Vagthus paa Slotsholmen, hvorhen Garden hver Dag med flyvende Faner og klingende Spil marcherede.

Dette underlige Fyrstepar blev nu Sommeren igennem Kjøbenhavnernes Hovedmærkværdighed. Czaren vilde se alt og viste sig allevegne, hadede Ceremonier og stødte an mod Hoffets formelle Væsen. En særlig Lyst havde han til at komme paa Rundetaarn, to Gange red han derop og en Gang kørte han med Czarinden op og ned i en Karet med 6 Heste for. Han vilde ogsaa se en Bispevielse, hvorfor en Kandidat uventet fik Kaldelse til et Præsteembede og blev 3 Dage efter ordineret af Biskop Worm, hvilken Præstevielse foregik som ellers Bispevielse, og da Præsterne lagde deres Hænder paa den ordinerede, lagde Czaren ogsaa sine¹⁾. Det var ogsaa en besynderlig Personlighed at se paa. Ved hans Ankomst og Afrejse og ellers til daglig var han saaledes klædt: „En gammel og meget plettet rød Kjole af gement groft Klæde, gjort som en Skipperkjole med smaa Opslag, den kunde tilknappes helt op i Halsen. En hvid Lærreds Trøje med hvide Traadknapper og ingen Vest; Buxerne vare af brunt Klæde og gjorde til at binde under Knæerne; paa Benene havde han et Par graa Strømper, som ikke vare bedre end de, vore Jyder sælge paa Torvet. Knæbaandene vare af sort Læder med Messingspænder. Om Halsen havde han en smal Hørlærreds Klud, som var snoet om og stukket ind i Trøjen. Foran Halsen havde han en stor Sølvknap med en Glassten i, men for Hænderne hverken Manchetter

---

¹⁾ Becker, Orion, Maanedsskrift IV, 62—63.

eller Halværmer, saa man kunde se den grove Skjorte langt inde paa de brune Arme. Om Livet havde han et Gehæng af en gammel anløben og forslidt Gallon, hvori han bar en Huggert, som var ligere et Bøddelsværd end en Kaarde, skidne Handsker og i Haanden en stor, tyk Stok med en Læderrem i, paa Hovedet en Kasket, som var overtrukken med grøn Voxdug og ellers gjort saaledes, som Jægerne nu bruge dem, hans Haar vare sorte, krøllede og vel flettede, og dette var denne berømmelige Herres ganske Stads¹⁾.

Udenfor Byen laa en mægtig Flaade af danske, russiske, engelske og hollandske Krigsskibe. Czaren havde medført en Del Tropper, der lagdes i Lejr udenfor Staden, og danske Soldater samledes efterhaanden. Fra 9.—15. Sept. hidførtes fra Meklenborg en russisk Hærstyrke paa 19000 Mand, saa den russiske Hær i Forbindelse med de alt ankomne, af hvilke flere kom over Land, udgjorde 30000 Mand, dog laa Dragonerne paa Hven. Russerne laa i Lejr paa Nørre- og Øster-Fælled, den danske Hær paa 23000 Mand udenfor St. Jørgenssø. Overgangen til Skaane var bestemt til 21. Sept. og den foregaaende Søndag blev der i Kirkerne gjort Forbøn for et heldigt Udfald af Landgangen.

Man var i Kjøbenhavn ikke glad over den store fremmede Hær saa nær udenfor Voldene. Disse holdtes vel besatte med ladte Kanoner, i Portene vare stærke Vagter og det tilloides ikke bevæbnede Russere at komme ind uden forat hente Vand, som de ikke kunde faa paa Fælledeerne; af saadanne maatte kun 100 til 150 inklades ad Gangen og naar et Parti gik ud, kom et andet ind, men ved disse Lejligheder kom der ofte Slagsmaal med de danske Soldater; engang overmandede Russerne ogsaa Vagten. De gravede derfor efter Vand paa Fælleden og traf der paa Vandrenderne, som de skar over. Russerne huggede ogsaa mange

---

1) Becker Orion, Maanedsskrift IV, 176—77.

Træer om „i Lystskoven“ (formodentlig Charlottenlund) forat skaffe sig Brændsel, hvilket dog hindredes af Officererne¹).

I sidste Øjeblik opgav Czaren sit Forsæt. Han følte sig saaret ved den Mistillid, man viste, baade ved at holde Nørre- og Østerport stærkt bevogtede og ved at en Fregat blev lagt mellem Hven og Sælland forat forhindre Dragonerne paa førstnævnte Ø fra at forene sig med Tropperne i Lejren, ogsaa var han misfornøjet med de Danskes Sendrægtighed. Han udskibede sine Tropper 13.—23. Oktober. Selv blev han uagtet de opkomne Misforstaaelser boende i Kjøbenhavn, tog først Afsked med Kongen 26. Oktober og rejste næste Morgen med sin Gemalinde tillands over Beltet, uden noget Optog²).

Det russiske Besøg var meget byrdefuldt for Kjøbenhavn. Magistraten skriver, at en kgl. Befaling af 23. Juli om at skaffe Bolig for Czarens Ministre og Betjente ikke kom den i Hænde, førend Hans czariske Majestæt og Czarinden og den største Del af deres Svite var ankommen, hvorfor det ikke var muligt at slutte nogen Akkord om Logementerne, men „vi maatte imod Indbyggernes Villie hos dem indkvartere disse fremmede Folk; desforuden kunde man ikke vide, hvad Skade enhver paa sit Bohave saavel som Ejendomme kunde tage“³).

Værterne gjorde siden Krav gældende paa 15427 Rdl., men Magistraten forestillede Kongen, hvor stor Byrde dette vilde være paa Byens Kasse, og at saadanne Udgifter, der vare anvendte til alle Kongens Landes Undersaatters fælles Nytte, burde fordeles paa alle Kongens Undersaatter. Magistraten fik imidlertid Summen sat ned til 11457 Rdl., men Kongen mente, at Regningerne burde end mere afkortes, og

¹) Memoirs af P. H. Bruce i Wolfs Journal 1809 I, 285—86.

²) Hovedkilden til det russiske Besøg er Prof. E. Holm Afh. i Hist. Tidsskr. 5. R. III, 1—160. ³) Mag. Skr. 27. Marts 1717.

overdrog dette til Rentekamret, hvorefter Udgifterne skulde paalignes med to Trediedele paa Grunden og en Trediedel paa Næringen, idet de næringsdrivende Borgere havde haft Hovedfordelen¹⁾. Rentekamret satte imidlertid Summen ned til 5699 Rdl. og uagtet de 32 Mænds Indsigelse bestemtes det ved kgl. Resolution af 20. Maj 1720, at der skulde udskrives en Skat af $1\frac{1}{2}$ pCt. af Grundtaxten, med hvilken Sum Værterne blev betalte. Som Exempel paa, hvorledes Fordringerne blev nedsatte, tjener, at Edinger forlangte 3556 Rdl., men maatte nøjes med 1005 Rdl.

Kæmnerkassen havde desuden udlagt 1298 Rdl. til Køb og Leje af Sengeklæder og Møbler, til Reparation af Huse og Logementer, til Ild og Lys, og til Betaling af Personer, der gjorde Opvartning ved Czarens eget Hof. Efter dennes Afrejse solgtes Møbler og Sengeklæder for 345, men Resten, 953 Rdl., stod til Udgift i Kæmnerkassen til 1725, da ogsaa det meste af denne Sum blev godtgjort.

De Folk, der boede udenfor Portene, led megen Overlast baade af vore egne Folk og Russerne. 1719 skrev de saaledes: „Vi fattige og enfoldige Folk bleve i den Tid tribulerede og saa godt som gjorde umægtige af vore Huse og Ejendom, ja mange af os ej havde den Seng tilovers, vi kunde hvile os udi, intet Værelse tilovers for os selv, men tilfælles med Domestikkerne, vore Huse, Porte og Døre stode aabne Nætter og Dage, saa vi derved led meget paa vor Fattigdom og indehavende Bohave, ilde mishandlede af de Gemene og tildels spolerede og borte. De russiske Folk vare tildels endnu slemmere, saa vi toge megen stor Skade“²⁾.

Endnu 1728 var der ikke betalt Godtgørelse derfor, idet man forlangte, at Værterne skulde fremkomme med Beviserne, men dette var umuligt, da de fleste Generaler og

---

¹⁾ K. D. VIII, 420, 441. ²⁾ Det danske Generalitet var nemlig indlogeret paa Blegdamsvejen.

Officerer, baade danske og fremmede, af egen Myndighed toge Husene i Besiddelse¹).

Den Begivenhed, der i Frederik IV's Tid fik størst Betydning for Kjøbenhavn, var den ulykkelige Ildebrand, der udbrød efter Mørkets Frembrud Onsdagen den 20. Oktober 1728. Lige overfor Vesterport endte den snevre Gade Lille St. Clemensstræde, og paa det venstre Hjørnehus til Volden, naar man kom fra Gammeltorv, omtrent hvor nu det højre Hjørnehus af Frederiksberggade staar, laa et lille Hus, hvori der boede en Marketender Peder Rasmussen. Han havde en lille Søn Iver Legel, der var 7 Aar og som havde faaet fat paa en Praas, da Forældrene samme Dag havde støbt Lys, hvilken han hemmelig fik tændt og tog med op paa Loftet forat søge efter noget Legetøj. Her kom han til at vælte Lyset, dette tændte noget Hø, og paa engang stod Loftet i dette Hus og i Værtindens tilstødende Høloft i lys Lue. Det var en rasende Storm den Aften, og alt, hvad Peder Rasmussen hældte paa af Vand, forslog intet. Snart allarmedes Naboerne og den nærliggende Vagt slog Allarm, man fik Bud efter Brandvæsenet, men det varede længe, inden den første Sprøjte kom, og først $\frac{1}{2}$ Time efter kom den næste; isøvrigt var dette ogsaa lige meget, thi Vand var der ikke at faa uden i Rendestenene, hvorfor Snavset snart tilstoppede Sprøjteslangerne.

Der var nemlig den uheldige Omstændighed, at Vandrenderne i disse Dele af Byen ikke gavede Vand, da man netop i disse Dage benyttede det til at fylde Peblingesøen med efter dens Rensning. I en Hast bredte Ilden sig; i disse Egne boede mange Bryggere og andre Folk, der havde forsynet sig med Brændsel for Vinteren, og deres Vedhamre fængede snart i de snevre Gaarde under Stormen og tændte Bindingsværkshusene. Gaderne her omkring vare smalle, saa

---

¹) Mag. Skr. 31. Marts 1728.

begge Sider samtidig kunde komme i Lue og der var ikke Plads til Sprøjter, selv om de havde været tilstede, saa disse smaa Gader St. Clemensstræderne, Vognbadstuestræde, Antiquestræde og Helligkorsstræde vare redningsløst fortabte selv under et bedre indrettet Brandvæsen.

Selve Brandkorpset var uheldigvis ikke den Dag tilregneligt. Folkene havde været til Sprøjteprøve, og det var Skik og Brug, at de bagefter gjorde sig en glad Dag, hvorfor de ikke vare i Stand til at gøre, hvad de skulde; det hjalp nu kun lidet, om det var Politimesteren eller Branddirektøren eller Stadshauptmanden, der kommanderede, Folkene kunde ikke bruges. Men disse Avtoriteter havde formodentlig ej heller rigtigt Omløb i Hovedet, naar det gjaldt, thi den martialske Politimester kunde jo nok af sin Krigskunst have lært, at Slaget ikke er tabt, fordi man et enkelt Sted har maattet vige. Hvis han havde samlet ordentligt Mandskab, thi alle Mennesker vare vel ikke døddrukne denne ulykkelige Aften, burde der dog være gjort et Forsøg paa at redde Vestergade, som Ilden gik imod, og paa at skaffe Vand strax, thi der var Vand nok i Stadsgraven lige udenfor Porten. Men her raadede en anden stram Avtoritet, Kommandanten Grev Sponneck og han turde ikke uden Kongens Ordre aabne Porten, da han var bange for, at Garnisonen saa vilde desertere. Denne Tilladelse kom vel nok, men da var det altfor sent. Et Par Timer efter Brandens Begyndelse brændte Vestergade og snart naaede den Gammeltorv og St. Pederstræde. Hermed vilde Ilden maaske have ladet sig nøje, hvis ikke en anden Ulykke var indtruffen.

I Løbet af Aftenen har der dog været arbejdet paa Slukningen og Avtoriteterne kom mere til Besindelse, men da Ilden var gaaet gennem Larsbjørnsstræde, Studiestræde og St. Pederstræde, have Gnisterne tændt Vedhamrene hos Bryggerne i Nørregade, hvorved det har set ud, som en ny Ild var opkommen. Et vistnok uhjemlet Rygte fortalte, at en ulykkelig Vognmandskarl fra Nørregade, der kørte med

Vand til Sprøjterne, havde klæbet et Lys til en Vedhammer, og hvad enten han blev presset til at hjælpe med Slukningen og blev forment at komme hjem eller han rent glemte Sagen, saa tændte Lyset Brændet og Gaarden stod snart i Lue. Ilden kom til Nørregade Kl. 10—11 og derfra bredte den sig til de andre Huse paa den vestre Side af Gaden, medens Brandvæsenet endnu Torsdag Morgen flere Timer kunde holde Ilden borte fra samme Gades østre Husrække. Derimod tog Ilden fat i St. Petri Kirke samme Morgen Kl. 8.

Samtidig kom Ilden ned ad den nordre Side af Gammeltorv, og man fik da den fortvivlede Ide at sprænge Hjørnehuset mellem dette og Nørregade, Vinhuset Blasen, i Luften, istedenfor at nedbryde de mest udsatte Bygninger. Omtrent Kl. 9 fløj dette Hus i Luften og brændbare Stoffer fore rundt omkring og forøgede Ilden og Rædselen, navnlig da der umiddelbart efter gik Ild i Vor Frue Kirkespir, og hele denne skønne Bygning snart blev et Rov for Luerne. Dermed var Ævret opgivet for denne Dag, Brandvæsenets Sprøjter vare brændte, og enhver tænkte kun paa at redde sit eget. Snart brændte Universitetet, Kannikestræde og Gaderne der omkring, og i Løbet af Dagen Nygade, Vimmelskiftet, hvor Ilden Kl. 8 om Aftenen naaede Helligaands Kirke, der opbrændte, derimod stansede den ved det Hus lige overfor, hvor Petersens Kloster ligger, og som tilhørte Hutstofferer Peter Petersens Enke, der ved Hjælp af Matroser fik Huset dækket med Segldug, som stadig holdtes vaadt, ligeledes stansede Ilden ved Husene sønden for nævnte Kirke.

Natten mellem Torsdag og Fredag gik Ilden over Trinitatis Kirke og lige til Gotersgade, hvor den fortærede hele Husrækken fra Volden til Kaptejn Barfods Gaard ligefor Adelgade, ligesom den fra Vimmelskiftet gik over Skindergade, Graabrødretorv o. s. v. Fra Gammeltorv, hvor det allerede om Torsdagen lykkedes at redde en Del af Vajsen-

huset og dermed den vestre Side af Nytorv, Raadhusstræde og Kalveboderskvarteret, bredte Ilden sig over den østlige Side af Raadhusstræde, hvor der brændte Fredag Morgen Kl. 8 lige overfor Vandkunsten, men paa dette Sted stansede den, da Kronprinsen lod Hjørnehusene til Magstræde nedrive, og derfra over de tilstødende Gader. Sæbesyderiet i Magstræde brændte Fredag Morgen og om Eftermiddagen Kl. 6 —7 kom Ilden henimod Naboløs, der ejedes af Kræmmeren J. G. Häuserich, men her stansedes den ved en kraftig Slukning af Soldater og Matroser, og da Stormen den Dag havde lagt sig, fik man Bugt med Ilden; dog opstod der endnu Frygt for videre Udbredelse Natten efter Fredag, da Vinden havde vendt sig og Gnisterne fra Købmagergade fløj mod Nikolaj Kirke, men her dæmpedes Luerne af Fodgarden. I de ødelagte Bydele stod kun tilbage det Stykke af Nørrevoldgade mellem Gotersgade og Tornebuskegade, Larslejestræde med det tilstødende af Voldgaden paa begge Sider, ligesom hele Vestervoldgade med det yderste af St. Peders- og Studiestræde. Ilden medtog den nordlige Husrække af Store Regnegade, Sværtegade og Silkegade, men gik ikke videre i det Kvarter.

En ubeskrivelig Rædsel greb de ulykkelige Indbyggere i disse Dage, det var, som om Verdens Undergang forestod. Man kunde se Folk knæle paa Gader og Stræder og anraabe Guds Barmhærtighed, men paa den anden Side var der Skarer af Folk, der drog fra Hus til Hus og plyndrede, og naar man fik Hjælp til at flytte sit Bohave, var det højst usikkert, om man saa noget deraf igen. Forbandelser over Øvrigheden og Brandvæsenet genløde paa mange Steder, og det almindelige Rygte udbredte sig, at det var Mordbrændere, der havde forøvet al denne Elendighed.

Derfor tog man ikke i Betænkning at arrestere en hel Mængde Mennesker, om hvem man kunde have nogen Mistanke. Adskillige fattige Folk, der alene havde lidt Ild paa deres Skorsten og enten en Smule Tælle eller Beg

eller andre Sager, der kunde være brændbare, hvis de havde været tilstede i store Partier, blev arresterede. En stakkels gal Mand, der kaldtes Baron von Thurn, blev pinlig forhørt af en allerede om Lørdagen nedsat kgl. Kommission, men kunde intet tilstaa.

Især var der Mistanke til Jøderne, idet man troede, at de vilde hævne sig over de paabudte Møder i Vajsenhuskirken, og der arresteredes 7 Personer, men uden at der kunde findes Skyld hos dem. Folkestemningen krævede dog et Offer, og det viste sig da, at en Galanterikræmmer G. H. Büschel om Torsdagen i Drukkenskab havde talt om selv at ville stikke Ild i sit Hus og havde lagt sig paa Straa med en tændt Pibe i Munden, hvorover han kom paa Pinebænken, idet man vilde have ham til at tilstaa sin Skyld i Brandens Oprindelse, men da man i Løbet af nogle Dage fik fuld Oplysning om Sagens rette Sammenhæng, benaadedes Büschel ikke alene for Straf, men det blev endog forbudt enhver under Kongens højeste Unaade i Fremtiden at fremkomme med nogen ilde Omtale af ham i saa Henseende. Derimod var der 4 Tydskere, der ved nævnte Lejlighed havde været sammen med Büschel og ogsaa vare blevne arresterede, hos hvem man dog ikke fandt noget, der bestyrkede den Mistanke, at det var Hamborgerne, der vilde tage Hævn over, at Kongen havde forbudt sine Under-saafter at handle med dem, men hos hvem der dog fandtes et Udkast til en Skrivelse om de Grunde, der talte for at forny Handelsforbindelsen. Disse 4 Personer bleve forviste fra Kongens Riger og Lande og førte til Tre kroner for at sendes hjem med første Skibslejlighed.

Mange uhyggelige Scener foregik; de uhyggeligste hændte dog ved Blasens Sprængning, da flere Brandfolk omkom i Ilden. Samtidig kom Brygger Jakob Fussings Hustru kørende fra deres brændende Gaard paa Nørregade, Hestene bleve løbske og væltede Vognen. Efter hendes Mands

Beretning¹⁾ blev hun „saa jammerligen sønderknust paa Arme og Ben, at jeg i samme Time maatte lade hende den højre Arm fraskære, hvorefter hun og nogle Dage efter kreperede og døde og efterlod sig altfor tidlig 5 smaa umyndige Børn, hvoraf det ældste ikkun er 10 Aar gammelt. Mine Heste og Vogn, hvorpaa min sal. Hustru var, da denne Ulykke arriverede, bleve og tilligemed Kusken saa ynkelig tilredte, at jeg ikke kunde bruge dem til at redde mit Gods med.“ En Del Syge i Sjøleboderne i Møntergade indebrændte ogsaa.

Mange betydelige Værdier gik til Grunde; de Tab, der føles den Dag idag, ere af de mange videnskabelige Samlinger, Universitetsbibliotheket, en stor Del af Arne Magnussens og flere Lærdes Bibliotheker og Haandskriftsamlinger og, hvad der er følt haardest ved Udarbejdelsen af nærværende Skrift, Raadstuearkivet, af hvilket vel Raadstueskriver A. Raff fik reddet en Del af de gamle Privilegier og en Del nyere Sager, men hvor hele den brændte Række af Stadens Regnskaber og Raadstueprotokoller har ladet os uvidende om en Mængde vigtige Omstændigheder i Borgerskabets Livsvilkaar i det 16. og 17. Aarhundrede, som aldrig ville kunne oplyses af andre Kilder.

De Brandlidte, der ikke kunde leje sig Bopæl i de skaanede Bydele, tyede til Kongens Have og Voldene, hvor de tildels boede under Telte, men nogle Dage efter Branden bleve ved kgl. Forsorg 436 fattige Familier førte paa Bøndervogne ud paa Landet. Andre opførte Fjellehytter paa Tomterne; saaledes skrives endnu i Sept. 1729: „En Del ryggesløse og Skarnsfolk skal opholde sig i de oprejste Fjellehytter paa de oprændte Pladser, hvorudi samme Folk ikke alene langt ud paa Nætterne holde med Skænken, Spil, Dobbelt og deslige, men ogsaa øve Rufferi,“ man søgte derfor

---

¹⁾ Indlæg til Reskript 3. Marts 1730. Det gik altsaa ikke aldeles saaledes til, som Reiser fortæller (min Udgave af hans Ildebrandshistorie S. 31—32).

om et Paabud om disse Skurs Nedrivelse før Vinteren, med mindre Grundenes Ejere vilde indestaa for Beboernes Forhold¹⁾. Endnu i samme Maaned tillod Magistraten Hørkræmmer Hennemved at opsætte en lille Hytte op til Vajsenhusets Kirkegaard til en Hørbod. Andre flyttede sammen i Huse, der i en Fart vare blevne opklinede; saaledes boede 1730 i Mads Christensens Hus ved Nørrevold 57 Familier, i Alt 185 Personer; Huset var opført tildels med Lervægge og havde farlige Ildsteder, hvorfor han fik Befaling om at nedtage de uforsvarlige Huslænger. 8. Avg. 1729 beklager Politimesteren „hvorledes Staden med Løsgængere og unyttige Folk saaledes er opfyldt, at de arme og afbrændte Indvaanere med Hustru og Børn kummerligen maa søge at bjerge sig under nogle sammenslagne og oprettede Brædder paa de brændte Pladser, ja fast aldeles ej endda dertil kunne faa Forlov, saa at de saa godt som maa ligge under aaben Himmel uden at kunne nyde Husly“²⁾.

Vi ville her ikke omtale, hvorledes Staden blev opbygget igen og den Forsorg, Regeringen havde for de Brandlidte, da dette først fuldendtes i Kristian VI's Regeringstid. Selve Branden have vi kun her skildret i korte Træk, da der i de sidste Aar er fremkommet Skildring deraf i flere andre Skrifter. I Kristian VI's Tid paa tænkes der Oprettelse af et Mindesmærke om Ildebranden paa Amagertorv, hvortil Tegning leveredes af Marcus Tuscher. Det skulde bestaa af et Springvand prydet med Statuer, Basreliefs og Indskrifter, der bar en Obelisk med Runeindskrift³⁾.

---

¹⁾ Pol. og Kom. Koll. Res. Prot. Nr. 7, S. 673. ²⁾ R. A. Coll. Breve 8. Avg. 1729, 18. Dec. 1730. ³⁾ Ny D. Mag. IV, 149.

Vi have foran S. 432 omtalt en Historieskriver for Kjøbenhavn i den her omhandlede Periode, nemlig den gamle Raadmand Jens Rostgaard; en ung Mand, der siden blev en af Landets bedste Forfattere, Erik Pontoppidan, udgav 1729 paa Tydsk Memoria Havnæ, der var en Del af hans store Skrift Theatrum Daniæ, der udkom 1730 og ikke har stor Betydning med Hensyn til gamle Efterretninger, men er en vigtig Kilde med Hensyn til Oplysning om, hvorledes Forholdene vare umiddelbart før 1728.

En Forfatter, der vilde have bragt mere ud af Emnet og som anlagde en Kjøbenhavns Historie efter en stor Maalestok, var den indfødte Kjøbenhavner Christian Reitzer, der 1692 var bleven juridisk Professor. Han indgav 17. Nov. 1701 følgende Ansøgning til Kongen:

„Saasom jeg, E. K. M.'s allerringeste Undersaat, der moxen al min Tid har lagt mig efter det, som hører til Studium historicum, intet ønskede heller, end herudi efter det lidet mig af Gud forundte Pund at kunne tjene min Konge og mit Fædreneland, da falder min allerunderdanigste Bøn og Begæring til E. K. M., at mig forat naa samme mit højeste Ønske allernaadigst maatte tilstedes at skrive Kjøbenhavns Bys Historie, saavel som og udi det kgl. Arkiv samt Raadhuset og andre slige Steder at have Adgang til de mig i dette Værk tjenende Dokumenter. Denne tvende Kongerigers Hovedstad, som saa store og mægtige Monarker have udvalgt til deres sædvanlige Blivested, fortjener vel, at dens Oprindelse, Fremvæxt, ypperlige Politi, Indbyggernes Artighed samt Manddom, og hvad Skæbne den i Freds- saa vel som Fejdetider haver haft, bliver for al Verden kundbar, og Efterkommerne skal og af dette Skrift lære til Himlen at opløfte Eders kgl. Majestæts Berømmelse, der ved sin livsaligste Regering og prisværdigste Anordninger dagligen i højeste Maader forfremmer samme Bys Velstand og Prydelse. Ydermere vil jeg hermed faa Anledning til at igennemgaa

en stor Del udaf den danske Historie, og hvad Lykke skal det ikke være mig at kunne, om endskønt med en svag Pen, ligesom afskygge nogle af de Dyder og Bedrifter, som give E. M. et stort Navn iblandt Jordens Konger og som Under-saatterne tilskrive al deres Lyksalighed.“

Dette bevilgede Kongen 26. Nov. 1701. Senere gav Kongen ham Tilladelse til at skrive Kristian V's Historie og tillod ham 6. Juli 1705 at faa al den Underretning, han behøvede, af Arkiverne og Kancellierne. 1707 søgte han om at udgive Niels Krags Historie af Kristian III, hvorved han selv baade vilde have Umagen og Bekostningen ved at tage to Venner til Hjælp, og han agtede, medens han arbejdede paa Kristian V's og Kjøbenhavns Historie, at udgive flere saadanne Skrifter, hvilket Kongen ogsaa bevilgede 17. Juni 1707¹⁾). Reitzers daarlige Omstændigheder nødte ham til at sælge sit udmærkede Bibliothek til Kongen 1721 og hans literære Arbejder maatte stanse, da han 1722 blev Stiftamtmand i Tronhjem og 1726 i Aalborg. Sine sidste 5 Aar levede han i Flensborg, hvor han døde 1736. Men hans kjøbenhavnske Samlinger ere vistnok tabte. Iøvrigt havde han mange andre Samlinger, der ere bevarede; han fik saaledes 10. September 1714 kgl. Stadfæstelse²⁾) paa sin gamle Ven Otto Sperlings Testamente forat Hamburgerne ikke skulde kræve Chronicon Hamburgense af Sperlings gamle Søster i Hamborg, hvilken Krønike han havde skænket Generalløjtnant Johan Rantzau; i Testamentet var det iøvrigt bestemt, at Reitzer skulde besørge Sperlings Begravelse paa sin Bekostning, men Sperling vilde, at Reitzer skulde have alle „af mig selv komponerede og skrevne Manuscripta“³⁾).

¹⁾ Kgl. Resolutioner skrevne paa Suppliker. Jfr. Werlauffs Bibliothekshistorie S. 72—73. ²⁾ Kgl. Resol. paa Suppliker. ³⁾ Jfr. Werlauffs Bibliothekshistorie S. 81—82.

Register¹⁾.

- Abbestee, M. 171.
Adams Have 244, 269—70.
Adeler, Frue 19. F. C. 457.
Adolf Gregersen 81.
d'Agar 39.
Ahlefeldt, Karl 395. Laurvig 36.
Akademi, ridderligt 50.
Albrecht Tygesen 320—21.
Allardus, Lambertus 131.
Almisbreve, falske 59.
Alsing, Niels 386.
Amagerstræde 444.
Amagertorv 190.
Amalienborg 260, 356.
Amsterdam 97—98.
Anatomi 322.
Anchersen, Prof. 122, 473.
Anders Olsen 188.
Andreas Simonsen 57—58.
Angel, Student 75.
Anna Sofie, Dronning, 33, 34, 36, 37, 55.
Anne Hattemagers 62.
St. Anne Bro 259.
St. Anne Kirkegaard 250, 265—66, 332, 356.
Anthoni, Christian 409.
Apothekere 241—42.
- Arf, Nikolaj Jansen 171, 461.
Arkelihuse 250.
Armeniske Købmænd 191.
Arnold, General 91, 296.
Arresthus 54, 315—22, 468.
Aspern, Josias 174.
Assistenshus 192.
Avlsgaard i Springgade 81
—82 i Vestergade 82.
- Badere** 236—37.
Bagere 219—20 Svende 209.
Baker, Peter 174.
Bang, Henrik 300.
Bank 118, 193.
Baptiste, Jean 177.
Barberere 181—82.
Barckman, Niels 424.
Barfod, Marie 428. Kaptejn 482.
Bartholin, A. 426. H. 134, 135. Kaspar 443.
Bartholomæus Jakobsen 433.
Bassette Spil 95.
Bastian, Lærer 411.
Bauman, Herman 239.
Bay, Chr. Andersen 273.
Bech, Anders Lavridsen 433.
Morten Bendixen 408.

---

¹⁾ De S. 96—128 omtalte Jøder ere ikke opførte.

- Bechman, Bartold 448. Johan Henrik 237.
 Bechstedt, J. H. 243—45. Stadsmajor 245.
 Becker, Gotfred 304, 437.
 Bedemænd 416.
 Befæstning 248—55.
 Behm, Johan 406.
 Belejring 1700 456—60.
 Bentzon, Niels 457.
 Berentz, Andreas 269, 274. Kristoffer 266.
 Berg, Andreas 245—46. Erik Frandsen 268. Magnus 132.
 Bergen, Gaard 80.
 Bergen, Didrik v. 195.
 Berlin, Gaard 80.
 Berregaard, Chr. 284, 427.
 Bestujeff, 114.
 Betzer, Musiklærer 411.
 Beutlere 216.
 Bierlanter 87.
 Bihl, Karl 85. Klavs 81, 251.
 Billard 85.
 Bille, Sten 454.
 Billing, Justitsløjtnant 320.
 Bing, Dr. 36.
 Bion, Povl 80.
 Birk, Lavrids 38.
 Bjørn, A. 15—16.
 Bjørnskov, Elisabeth 293.
 Blach, Oluf 174.
 Blasen 482.
 Blegdammene 271, 479.
 Blichfeldt, Chr. 121, 123.
 Blytækkere 8, 229.
 Bløcher, Jakob 7—8.
 Blaagaard 270, 474.
 Blaa Haand, Gaard 38, 374.
 Blaataarn 315.
 Boertman, Didrik 397, 446, 448.
 Bogtrykkersvende 211—12.
 Bohlman, Altman 77.
 Bol, Andreas Frandsen 406.
 Bolværk 383—85.
 Bonfils, Antoine 197.
 Bonsach, Jokum Scverin 196.
 Borgerskab 155—66.
 Borgervæbning 453—55, 467, 471—73.
 Borgmestere 426—30.
 Borneman, Biskop 99, 101, 133, 136, 397, 403. Justitsraad 451.
 Bornich, Løjtnant 87.
 Borris, Jakob 450.
 Botsach, Dr. 134, 135.
 Boué, Pierre 80.
 Bousse, Madam 412.
 Boye, Frederik 90.
 Bracht, Christian 132, 135. Kristoffer 131.
 Braem, C. 270, 284.
 Brandenburg, Ernst 277.
 Branddirektører 366—67. Brandkasse 376. Brandvæsen 366—77. Brandvagt paa Raadhuset 454.
 Brandt, P. H. 399.
 Brantz, J. P. 428, 453.
 Brede, Johan Samuel 246.
 Brede Johansen 210.
 Bremer, Mag. 58. Johan Frederik 58. Thomas 58.
 Bremerschløssel, Gaard 59, 442—43, 444.
 Bretzholtz, Herman Mortensen 409.
 Brinchman, Dansemester 246.
 Brinck, Iver, Mag. 148, 149, 150, 405.
 Brockman, Kaptejn 41. Hans Enevoldsen 81.
 Brolægning 357—59.
 Brover, Marie 11—13.
 Brug, Emanuel Christian 409.

- Bruin, Clas 206.
 Brun, Enevold 315. Jørgen
     44. Kristoffer 73.
 Brunsman, Mag. 101.
 Bryggere 224—25. Lavshus
     468.
 Bryggervang 282.
 Brügman, Alexander 56.
 Brændehandel 189.
 Brændevinsbrændere 229—30,
     356.
 Brøndstrædes Hospital 52, 390.
 Brønsdorf, Erasmus 424.
 Brønshøj 102.
 Buch, Frands Henrik 414.
 Buchholtz, Johan 416.
 Buchwald, Klavs 267. Dr.
     237, 238, 241.
 Budolphi Stiftelse 400.
 Bunneman, Chr. 85.
 Burmester, Nikolaj 438, 448,
     452. Assesor 440.
 Busky, Løjtnant 55—56.
 Busse, Karen 61.
 Byfogden 314—15.
 Büschel, G. H. 484.
 Byssing, Borgmester 256, 428
     —29.
 Bødkersvende 216.
 Bøfke, Assessor 86.
 Bøgvad, Nikolaj 437.
 Bølch, Charlotte Sofie 441.
 Bølge, Abraham 45—46.
 Børn, ulydige 391.
 Børnehuset 48, 49, 51, 52,
     61, 64, 360, 389, 390
     —97.
 Børnehusbro 382.
 Børsen 176.
 Bötticher, Dr. 201.
 Baadsmanskirkegaard, Baads-
     mandsskansen 197, 282, 466.
Cabot, Pierre 79, 81.
 Cadot, Alexander 235.
 Caminat, Alhed 129.
 Cantor, Abraham 206.
 Capion, Etienne 41, 78
     —79, 94.
 Cassel, Ludvig Carl 287.
 Charlotte Amalie, Enkedron-
     ning 464, 465.
 Charlotte Amalie, Prinsesse
     260.
 Charlotte, Madam 55—56.
 Charlottenborg 474.
 Charlottenlund 478.
 Chevalier, Sproglærer 402.
 Choppie, Povl 78—79.
 Christian den Femte, Gaard
     262.
 Christian Hansen 247. Niel-
     sen 377. Simonsen 430.
     Sørensen 436, 445, 447.
     Tobiasen 137.
 Christoffersen, Joh. Henrik
     342—44.
 Cicorius, Johan Frederik 80,
     238.
 Clare, Joh. Ludvig 448.
 Cleve, Frederik 406.
 Coba, Madam 191.
 Colon, Henrik 206.
 Conradi, Mag. 299.
 Corbianus, Snedker 218.
 Cormaillon, General 326, 464.
 „Cornelius“ Cornutus 212.
 Cortou, David 81.
 Crakowitz 304.
 Creutzholer 231—32.
 Cronius, Peder 164.
 Cuphstein, Baron 58—59.
 Cölln, Barber 4. Gaard 262.
 Cølnær, Joh. Arnold 447
     —48.
Daniel Nielsen 39, 302—03,
     306—08.

- Danneskjold-Laurvig 39, 110.
   -Samsø 270.
 Dansemestere 245—46.
 David Jensen 48.
 David, Nathan 206.
 Decker, D. C. 246.
 Deichman, Biskop 35, 36.
 Delling, Henrik 82.
 Deni, Mathie 409.
 Deyel, Søren 27, 28—29.
 Didrik Nikolajsen 78.
 Dolgorucki, Fyrste 474.
 Dorn, Peter 454, 467.
 Dragør 458.
 Drevitz, Kaspar 231.
 Drikfældighed 2, 3—4.
 Drille 62—64.
 Druer, de tre, Gaard 80.
 Dueller 9.
 Duque, Parykmager 72—73.
 Dusehuset 85.
 Dverig, S. F. 426.
 Dyrkop, Adolf 140—48. Dr.
   102, 119, 154, 409.
 Dusard, Felix, 197, 275.
 Dyssing, Cyriacus 245.
 Daarekisten 397.

Eberhard, Kristoffer 129, 130,
   131, 135, 136. Toldkæm-
   merer 257.
 Eckenberg 94.
 Eddikebryggeri 468.
 Edelberg, A. M. 431. Jakob
   387, 467.
 Edinger, V. 171, 173, 174,
   448, 475, 479.
 Eggers, Povl 282.
 Eiby, Kaspar 149.
 Eichel, Johan 145, 242, 427,
   452.
 Eichsdorf, Major 255.
 Ejendomsprisers Fald 207
   —08.
 Eisenberg, F. 315.
 Elers, J. B. 196.
 Engelske Mademoiselle 409,
   412.
 Engelske Børs, Gaard 263.
 Enghave 345, 346.
 Enkekasse 400.
 Enner, Erik Nielsen 405.
 Erdtman Jensen 138—39.
 Erik Nielsen i Arendal 19.
 Erland Nielsen 4—5.
 Ernst, J. B. 2, 9, 38, 59,
   60, 66, 67, 68, 69, 91,
   114, 151, 199, 287, 288
   —90, 305, 306, 311, 373,
   374, 375, 385, 395, 402,
   426, 457—63. J. C.
   351, 371, 393. Kirstine
   Sofie 59.
 Esmark, Mads 81.
 l'Espagne, Madam 72—73.
 Exercerhus, borgerligt 441,
   455, 468.

Faber, Jens 28—29.
 Fabricius, Herman 44, 304.
 Falk, Andreas 347. Ras-
   mus 77.
 Falk, forgyldte, Gaard, 263.
 Falkenberg, Truels 7—8.
 Falkonervejen 281.
 Falsen, Enevold 439—40,
   445, 446, 452, 453.
 Farimagsveje 251—53.
 Farveplantage 198.
 Fasaner, de tre, Gaard 80.
 Fattigvæsen 387—402. Fat-
   tigfogder 52—53, 417.
   Fattigforstandernes Older-
   mænd 449—50.
 Favnsættere 189, 416—18,
   506.
 Felberedersvende 216.

- Fichers, Hans Jørgen 87
   —88, 214—15.
 Fiddelen 65, 506.
 Filip Hansen 308.
 Finche, Nikolaj 369.
 Fire Species 174—76.
 Fiskehandlere 188—89.
 Fiskerhusene 273—74.
 Fiuren, Hans 398.
 Fjeldsted, M. A. 413, 436.
 Fleischer, Filip 31—32, 33.
 Fogh, L. N. 256, 430, 452.
 Folkman, Johan 56.
 Folman, J. K. 231.
 Fordars 245.
 Forevisninger 93.
 Forgyldte Hjort, Gaard 262.
 Forgyldte Tønde, Gaard, 262.
 Forkering 87.
 Forskrivelser til Djævelen 45
   —46.
 Fortun, den røde, Gaard 262.
 Fos, Peter 131.
 Franci, Helene Marie 153.
 Franck, Joh. Adrian 118.
   Oberst 355.
 Franske Moder 2.
 Frederik IV's Udenlandsrejse
   31—32. Prins af Glyks-
   borg 86—87.
 Frederiksberg 468.
 Frelsers Kirke 354, 360.
 Fremmede, Tilsyn med 286
   —87.
 Frensch, P. F. 81.
 Freudenreich, C. 118.
 Friborg, P. 196.
 Frich, Marie 411.
 Friedenreich, C. D. 431.
 Frislagtere 219—20
 Fromholtz, Ernst 81.
 Frue Latinskole 70.
 Frøichen, Pantelaaner 25.
 Fuchs, Gotfred 366, 371, 374.
 Fuel, Normand 33.
 Fussing, J. 484.
 Fuglestangen 9, 280.
 Fyhn, Marie Kristiane 436.
 Fürst, Henrik 206.
 Fyrværkeri 74.
 Fægtemester 247, 468.
 Fællederne 277—82.
 Færgelav 224.
 Fæstemænd 62.
Gabriel, Israel Magnus 444.
 Gadefejning 333—34.
 Gadefogder 350—51. Gade-
   inspektører 350—51.
 Gadespektakler 67—74.
 Galanterikræmmere 177.
 Galge, muret 323.
 Gammeltorv 190, 264—65.
 Garnisi, B. M. 148—53. J.
   M. 149—53. M. E. 150,
   151.
 Garnisons Kirke 45—46, 261,
   355—56. Kirkegaard 272
   —73.
 Gebhart, Sebastian 405.
 Gedeløcke, J. P. 120—27.
 Geisler, Margrete 399.
 Gelmuyden, Student 75.
 Gelskirchen, Kathrine 191.
 Gendern, Elisabeth 96.
 Generalkommissariatet 261.
 Getreuer, Zakarias 450.
 Gied, P. C. 221—22.
 Giedde, Admiral 224, 457.
 Giedsted, N. P. 437.
 Gierding, Herman 367, 371.
 Glashandel 190—91.
 Glyssing, J. O. 131, 132,
   136—37.
 Gløde, J. 6.
 Godske, Johan 81.
 Goer, F. A. 235.
 Gol, P. 225.

- Goldschmidt, Jost 206. Mejr
 201, 206. Moses Mejr
 206. Nathan 206.
 Graabrødretorv 190.
 Graahe, Jakob Sørensen 444.
 Gram, Musiklærer 411.
 Granada, Isak 206.
 Gregorius Nielsen 447, 449.
 Grosmand, K. F. 237.
 Grot, Nicolaus 118.
 Grove, Anders Christian 30,
 302.
 Grubbe, Marie 318.
 Grundt, Georg 427.
 Græspenge 443.
 Grønland 9.
 Grønlands Eck 250.
 Grøper, Henrik 59.
 Guineisk Handel 173.
 Guldager, Hans 102.
 Gulldhuset 193—94.
 Guldlæderfabrik 196.
 Guldtrækkere 198.
 Guterding, J. 7—8.
 Gyldenchrone, Baron 86, 282.
 Gyldenlund 289.
 Gyldenlund, Værtshus 43.
 Gyldenløve, U. F. 367. U.
 C. 459, 464, 473.
 Gyldenløves Bastion 249.
 Gyldensteen, Greve 59, 220.
 Gyrsting, Jørgen 357.
 Gældsret 423.
 Gæstgivergaarde 82—84.
 Gæthuset 261.
 Gaardes Navne 262—63.
Hagedorn, Anne Sofie 315.
 Halle, Lærreds- 193.
 Halland 162—63.
 Halmtorv 288, 358.
 Halunk 30.
 Hamborg 213, 484. Gaarde
 262, 263.
 Hammer, Jørgen 137, Susanne
 28—29.
 Handel 171—92. Handels-
 flaaede 166—70.
 Handskemagere 222.
 St. Hans Hospital 397.
 Hans Carstensen 431. Mikkel-
 sen 435. Olufsen 369.
 Hansen, Ole, Etatsraad, 15,
 17, 18, 20, 25, 457.
 Harbo, Jens 465.
 Harburg 212—13.
 Harlequin 95.
 Hartmand, J. F. 25.
 Hassing, J. N. 406.
 Hattemagere 222—23. Svende
 212—13.
 Hatze, Jakob 131.
 Havnevæsen 379—86.
 Haxthausen, F. 38.
 Hazardspil 90—92.
 Heide, David v. d. 408.
 Hein, Johan 80.
 Heinman, Løjtnant 39.
 Helligaands Kirke 354, 423
 —24.
 Helmers Bolværk 249.
 Helt, Etatsraad 33.
 Hennemved 486.
 Henrettelser 320.
 Henrik Godsen 29.
 Herfordt, Joh. 315.
 Hergens, Ohm 77.
 Hertel, G. E. 247.
 Hess, Kirurg 54, 237, 241.
 Hessenberg, J., 408. P. 447,
 448.
 Heus, Henrik 206.
 Heusserich, Oberstløjtnant 276,
 348. J. G. 483.
 Hexeri 65—66.
 Hichman, Chr. 403.
 Hillebrand, T. 81.
 Himmerich, Hans 62—64,

- 115, 123—27, 293—97,
 353, 369—74, 429, 481.
 Hittebørn 401—02.
 Hjort, C. 451.
 Hjulmandssvende 214—15.
 Hodesant, Pierre 72—73.
 Hoe, Jakob 467.
 Hofman, Oberst 256—57.
 Hohendorf, Oberst 458.
 Holbergs Komedier 24—26,
 40—41, 57—58, 73, 76,
 79, 82—84, 85, 157, 203,
 223—24, 239, 241, 305,
 342, 408.
 Holbæk, Gaard 267.
 Holcks Bastion 248—49, 331.
 Holm, Nikolaj 29.
 Holman, J. V. 196. Oktavius
 198.
 Holmens Bro 380.
 Holmens Kanal 356, 359.
 Holmens Kirkegaard 271—72.
 Holmsted, Frederik 195, 273.
 Holst, P. 192.
 Holstein, U. A. 119, 270.
 Holtzman, Stykmester 267.
 Horn, Jonas 43.
 Horrebøw, Prof. 85.
 Hosekræmmere 190, 222.
 Hovedvagt 261.
 Hundsfot 30.
 Huses Indretning 1—2.
 Huusman, Johan 308, 311.
 Generalmajor 136.
 Hververe 40—41, 84.
 Hvide Drue, Gaard 262.
 Hybken 88—89.
 Hübner, Student 132.
 Hylling, Vægterløjtnant 312.
 Hyltebroen 278.
 Hyrekuske 225—28.
 Hæsekier, F. 365. H. A.
 201, 446.
 Høeberg, Jens 323.
- Høg, Mogens 346.
 Højbro 188, 383.
 Højbrostræde 190, 364—66.
 Højesteret 47, 261.
 Høkere 185—87.
 Hønskræmmere 187.
 Høpner, Bogtrykker 12,
 Sofie 13.
 Hørkræmmere 185.
 Høvisch, Bertel 80, 299.
 Høyer, Henrik, 171, Herman
 435, Johan Henrik 301.
 Haagen, Hans 36.
 Haarhue 228.
- Ignatius, Garde 132.
 Ildebrand 1728 480—86.
 Inkvisitionskommission 454.
 Instrumentmager 247.
 Isak Thomesen 21.
 Islandsk Handel 173.
- Jacob, Bernt 244.
 Jakob Arentsen 468. Hansen
 86. Rustmester 271.
 Jean Jean 191, 205.
 Jens Jørgensen 467. Lassen
 393, 438, 446. Nielsen 354.
 Olsen 433, 449—50.
 Johan Arentzen 292—93, 298.
 Jonas Jonassen 129.
 Jordemødre 242, 400.
 Jordskælv 467.
 Jori, Anders 79.
 Judicher, Admiral 57, 180, 204,
 243, 254.
 Juel, Hans Jensen 299. Jens
 30—31. Niels, Baron 86
 —87.
 Junge, P. 197.
 Jæger, Kaspar 215.
 Jøder 96—128, 230. Bryllup
 244. Kirkegaard 106—07,
 114, 125.

- Jørgen Ejlersen 80.
 St. Jørgens Sø 252, 253,
 266.
- Kadetter** 70.
 Kagstrygning 324.
 Kalckreuter, Ritmester 375.
 Kalkbrænderi 197.
 Kalvebodstrands Uddybning
 378.
 Kanalernes Rensning 379
 —80.
 Kancellibygning 261.
 Kandestøbere 223—24, Svende
 213—14.
 Karl, Prins 270.
 Karmark, Mikael 81, 90.
 Karussel 267.
 Kaserner, paatænkte 265, 360.
 Kastellet 357. Kirke 261.
 Kastrop 254, 458.
 Kathekisation 403—05.
 Katuntrykkeri 195, 273.
 Keglespil 90.
 Kellinghusen, Andreas 171,
 192. Kort 449.
 Kielmansegge, Baronesse 59.
 Kirkeskoler 412—13.
 Kivagtighed 4.
 Kjøge, Jens 32—33.
 Kiørning, Just 467.
 Klavs Richersen 81.
 Klein, Barbara Regine 273.
 Elisabeth Margrete 433.
 Klenov, Oberst 250.
 Klevenov, Didrik 192.
 Klinge, Kaj 387, 393, 432.
 Klog, Abraham Nielsen 413.
 Klouman, P. 173.
 Kløcher, Abraham 17, 37,
 174, 175, 448, 451.
 Bertel 452.
 Knapstedsgaard 43, 85.
 Kneppe paa Næsen 26.
- Knippelsbro 381—82.
 Knud Bentsen 309. Tuesen 14.
 Koch, Julius Christian 234.
 Kokke 78—80.
 Komedier 93—95.
 Kommercekollegiet 283.
 Koncerter 246.
 Kongen af Sverig, Gaard
 228.
 Kongens Nytorv 184, 261,
 358.
 Koppeepidemi 473.
 Kopulationspenge 443—44.
 Kortgevær 67, 71.
 Kortspil 77, 85—92.
 Krabask 39.
 Krabbe, Karen Elisabeth 26
 —27.
 Krag, Svend 339—42.
 Kragerø 19.
 Krakovitz 86.
 Krans, den forgyldte, Gaard
 80, 262.
 Kredit 76.
 Kretschmer, B. G. 236—37.
 Kreyer, Anna Augusta 440.
 Lorens 171.
 Krieger, Overlandbygmester
 275.
 Kristianshavn 403. Apothek
 242. Kanal 383—84.
 Kirkegaard 9. Skole 413.
 Torv 360. Vold 346, 347,
 348.
 Kristoffer Bentsen 198. Iver-
 sen 432.
 Kroerske 76.
 Krog, Niels Pedersen 197.
 Krogk, Maler 38.
 Krone, den danske, Gaard, 81,
 262.
 Krudttaarne 250, 465.
 Krug, Arnt 416.
 Kruse, Johan Georg 235.

- Krøyer, Herman 235, 292, 315.
 Kurrepind, Peder 244—45.
 Kuur, Jens 132—33, 135, 387, 430—31.
 Kvækere 129—39.
 Kyblich, Bartholomæus 242.
 Kyhn, Gotfred 451. Johan Henrik 80, 81, 255.
 Købke, Levin 324.
 Købmagergade 365. Lille 258.
 Købmænd, fremmede 191.
 Køge Kro, Gaard 262.
 Køkkenkurve 248, 250, 345.
 Kønig, Skomager 40.
 Kønneman, H. H. 433, 440—41.
 Kønørøgsfabrik 196.
 Køtschau, F. E. 465.
 Kaalund, Justitsraad 443.
 Kaarder 2—3.
 Kaas, Løjtnant 38.

La Croye, Jean Baptist 81.
 Ladegaarden 267—68, 350, 468, 469.
 Lafont 72. Jules 206.
 Lakajer 46—47.
 Lakfabrik 199.
 Lambert, Dansemester 246.
 Lamprecht 397.
 Lampe, Fabrikant 206.
 Langbøes, Jakob 239.
 Lange, Jens Pedersen 448.
 Langebro 382.
 Lanter 87—88, 89.
 Lapotteri, Løjtnant 74.
 Larpent, Pierre 72—73. Stephan 72—73.
 Lars Christensen 321.
 Laurvigs Have 274.
 Lavene 208—31.
 Lavalese, Descorbiac 86, 430.
- Lavrids Andersen 430.
 Leers, Mathias 171.
 Le Fevre 246.
 Legan, Hans 275.
 Lehn, Abraham 171.
 Leipziger Messe, Gaarde 262.
 Lejrsamlinger 277—80, 467, 469, 477.
 Lelius, Justitsraad 242.
 Lemcke, Frederik 90.
 Lemmel, Mag. 132.
 Lemmerman, J. B. 86.
 Lemvig, Alexander 405. Caspar 406.
 Lentes Have 274, 475.
 Lerche, V. 397.
 Le Suer, Dansemester 246.
 Leslie, Kaptejn 408.
 Leth, Abraham 84. Mikkel 234.
 Levin, Abraham 206. Israel 59. Mejr 206.
 Liebe, G. J. 152. J. M. 132.
 Ligbæring 414—17. Liglav 416. Ligvogne 414.
 Light, Henrik 132.
 Lille Mølle 345.
 Lima, Rachel 206.
 Limkogereri 197.
 Lindberg, Anders 426. Raadstueskriver 43.
 Linde, C. F. 376.
 Lindeman, Steffen 171.
 Linden, Gaard 263, 468.
 Linderhof, Hans 79.
 Linedansere 94.
 Linttrup, Søren 35, 116. Kammerraad 193—94, 261.
 Liphart Madsen 228.
 Lodberg, Jakob 136—37, 143, 405.
 Lohman, Kaptejn 86.
 Lorens Rigelsen 194.
 Lotteri 193, 452—53.

- Loumand, Andreas 438.
 Lous, Christian Karl 413.
     Lorens 170, 413.
 Lund, Niels Termansen 400.
     Ole 80, 81, 302.
 Lunov, Ove 212.
 Luses Hul 249, 332.
 Luvin, Frederik 78.
 Luxus 2—3.
 Lybæk 213, 470—71.
 Lycke, Anders 86.
 Lykkepotte 92.
 Lyngby, P. C. 73.
 Lyre, Anders 237—38.
 Lysius, Carsten 437.
 Lützens, Dr. 132, 135.
 Læger 231—42.
 Lærredsfabrik 195.
 Læssere 506.
 Løgten 271.
 Løvberg, Jakob 94, 450.
 Løve, Mathias 23. Valentin
     237.
- Mads Christensen** 171, 430,
     486.
 Mads Hund 31.
 Magistraten 418—41.
 Magnetisme 235.
 Majestætsfornærmelse 31—37.
 Maltøl 225.
 Mangor, Elovius 432.
 Manister 129.
 Manniche, Chr. 85.
 Manufakturer 193—99.
 Margalita, Aron 127.
 Marionetspillere 95, 244.
 Marqui, 292.
 Masius, H. G. 388.
 Maskerader 95.
 Matroses 68—69.
 Maul, M. 473.
 Mechlenborg, Ægidius 440.
- Meinert, H. C. 239.
 Melchior, Cornelius 268.
 Melhus, Student 75.
 Meller, Johannes 94, 164,
     171, 280, 333, 387, 424
     —25, 453, 465, 473.
 Mellinger, Frands 151.
 Merviben 8, 18, 80.
 Mesterstykker 217—18.
 Meulengracht, Jørgen 430.
 Meyer, Skolemester 122.
     Anders 423. Gert 164.
     Jakob 93, 210. Johan
     41, 242. Josef 206. Ka-
     sten 71—72. Levin 413.
     S. G. 228.
 Michelbecher, V. 173.
 Mikkel Pedersen 80. Polak 42.
 Militære 40—46, 68, 91—92,
     179—84, 243, 388. Exe-
     kution 203. Børn 42, 50
     —51.
 Moltke, Etatsraad 233—34.
 Montaigne, René 246, 292, 296.
 Monte Leone 59.
 Morielli, Kristoffer 131.
 Morten Movridsen 454, 467.
     Villumsen 327—29, 333,
     343.
 Moses, Mejr 196.
 Moth, Lieutenant 152. Mar-
     grete 188.
 Motzfeld, P. 430.
 Motzmans Plads 474.
 Mrockowski, Alexander 31.
 Munch, Lavrids 457. Morten
     36, 451. Utilie 367.
 Munth, Jochim 409.
 Musheim, Henrik Kristoffer
     234.
 Musik, 243—46, 291.
 Mühlhausen, Frands 281—82,
     353—54.
 Münster, Carsten 416.

- Møinichen**, Christian 126, 246, 292, 296, 347, 370.
Müller, Løjtnant 86. Chr. Pedersen 333—34, 336—37. Fredrik 173. Henrik Christian 73, 87. Niels 171, 173. Oluf Anthoni 409—10. Søren Sørensen 317.
Mønstring 280—81.
Mørk, Bjørn 447. P. J. 76. Peder 272.
Nagel, C. C. 300—06.
Nagtergal, Johanne 406.
Nansen, Hans 3, 171, 279, 334, 424, 457.
Narding, Løjtnant 44.
Natmænd 351—52, 354.
Natternovation 351—54.
Navigationsskole 413.
Neander, Barber 444.
Nellikestræde 258.
Nerger, Chr. 264.
Neve, J. 466.
Nidvers, 77, 87—88, 119.
Niels Enevoldsen 368, 456. Hansen, Præst 32. Henriksen 438—39, 448, 453. Jakobsen 369. Sindelsen 81. Svendsen 227. Terkelsen 445.
Nieman, Student 132. Løjtnant 86. Zakarias 196.
Nikolaj Nissen 81.
Nitsche, Andreas 376—77.
Nivellement 458—61.
Noach, J. V. 5—6.
Nold, C. 36.
Nordrup, Hans 138.
Numsen, Kapteju 40.
Nyboder 67.
Nybørs 385.
Nyrnbergere 191.
- Nytorv** 190.
Næder, J. G. 197.
Nørch, Anna 434.
Nørre Konsumtionskontor 268.
Nørreport, udenfor 367—71.
Ochsen, Joh. 387.
Ogelby, Peder 434.
Oldenborgske Vaaben, Gaard 263.
Olderland, Jørgen 81.
Olivarius, Holger 132, 135.
Omløben 177—78.
Operahus 261.
Operatører 231—32.
Oranienbaum, Hus 28.
Orsløff, P. M. 387.
Ostindisk Handel 174.
Overformyndere 444—49.
Overtro 65—66.
Papirfabrik 199.
Papister 148—54.
Paradis, Nørre 41, 84. Vester 82—84.
Paris, Gaard 262.
Parykmagere 228—29.
Passedix 88.
Patrouillen 14.
Pau, Antoine 206, 393.
Paulli, Daniel 96, 134—35, 176. Holger 96—102. Simon 96, 100.
Pavie 72.
Peblingesøen 276.
Peche, Etienne 79.
Pechel, Apotheker 315.
Peder Clausen 132. Mathisen 450. Olsen 80. Svendsen 81. Tuesen 256. Tønnesen 398—99. Uldenvæver 131.
Pelli, Dominique 250. Mark Antoni 278—79.

- Pelsnere 222.
 Pelt, Abraham 409—10. H.
   P. 196.
 Pengesedler 67, 449—52.
 Pentz, Stiftamtmand 296.
 Persiske Købmænd 191.
 Pesten 67, 468—71.
 Pesthuset 14, 47, 49, 51,
   396—99.
 Peter den Store 274, 473
   —80.
 Peter Petersen 482.
 Petri, Daniel 195.
 Pheiffer, Johan 237.
 Phelii, Aron 81.
 Philibert, Daniel 411.
 Pietister 129—38.
 Pilloy, Dansemester 246.
 Pinto, Ernst Christian 127.
 Pistorius, Johan 45.
 Platen, v., Gen. Krigskom-
   missær 42.
 Plegel, Ernst 39.
 Plenge, J. V. 223, 307.
 Plessen, Gehejmerraad 136.
 Plitzkov, Missionær 132.
 Plocbaum, Jørgen 81.
 Plysfabrik 196.
 Pohlman, Gert 412, 467.
 Politi 282—313. Politiret
   282—83. Politi- og Kom-
   mercekollegium 283—84.
   Politimestere 284—96.
   Politibetjente 297—308.
 Polsk Ædelmand 30—31.
 Pommeranstræ, det kronede,
   Gaard 191.
 Pontoppidan, E. 487.
 Pop, Bente 11.
 Porcellænsfabrik 197.
 Portechaiser 228.
 Posthus, norsk 73.
 Pottemagere 231.
 Povl Hansen 223.
- Poulsen, Schoutbynacht 36.
   Espen 425.
 Poumeau, Pierre 78—79, 257.
 Preisler, Daniel 366, 370.
 Prinsen paa Vestergade 80,
   263.
 Prinsensbro 381.
 Priveter, offentlige 351.
 Processer 3.
 Præsidenter 424—26.
 Prøvesten 254—55.
 Pudderfabrik 197.
 Pæretræet, Gaard 263.
- Q**varantainehus 94, 276, 471.
 Quer, Henrik de 98.
 Qvintus 466.
 Qvoten, Salomon v. 232—35,
   506.
- R**acko, Nikolaj 78.
 Raff, Anthoni 440.
 Rafn, Jens Jensen 267.
 Rakkerkulen 462.
 Ramshart, M. P. 393, 433,
   453, 467, 473. Peter 429.
 Ramus, Professor 85, 255,
   387, 439. J. D. 138.
 Rasch, C. 211, 287—88, 334,
   361, 367, 371, 426, 457.
 Rasmus Holdersen 267.
 Randers 232. Handsker 190,
   222.
 Rantzau, C. 488.
 Rasphus 50, 51, 54, 392.
 Ratheken, J. F. 86, 114, 117,
   131—32, 183, 290—92,
   299, 307—08, 373, 428.
 Ravnsborg 9, 86, 269—70,
   345, 466. Lille 270.
 Reersløf, C. 247.
 Regensen 70, 415.
 Reich, David 408.

- Reiser, Frederik 298.
 Reitzer, C. 487—88.
 Rendestene 361—66.
 Renovation 325—57.
 Renske, Hans Henrik 250.
 Rentekammerdreng 47.
 Retz, Peter 191.
 Reventlov, Oberst 182. Storkansler 367, 464.
 Rhode, Amsforvalter 120.
 Riber, Jens Pedersen 430.
 Richebourg, Louis de 409.
 Richter, Henrik 326—27.
 Riegels, Margrete 435.
 Riesenhof, Johan 382.
 Riga, Gaard 80.
 Riis, Løjtnant 374.
 Robinus, Jacobus 263.
 Roch, Kaptejn 16.
 Rodemestere 42, 204.
 Romer, Gregers 309, 366.
 Ronberg, Knud 74.
 Rosborg, Hans, 399.
 Rose, Karl 43.
 Rosen, Have 275.
 Rosenberg, Anders 411. Casper 435—36, 453.
 Rosenborggade 359.
 Rosencreutz, Hans 457.
 Rosenengen 274—75.
 Rosenkilde, Hans 36.
 Rosenschild, J. H. 99.
 Rostgaard, Frederik 34, 273. Jens 431—32, 487.
 Ruhman, Søren 33.
 Rundetaarn 476.
 Russerne 1716 289—90.
 Rüdiger, G. A. 7—8, 30—31, 229.
 Ryssel, Assessor 34—37.
 Røde Bro 383.
 Røde Gaard 263.
 Røde Løve, Gaard 262.
 Rømer, O. 48—51, 54, 178, 288, 297, 316, 369, 373, 377, 397, 426.
 Raa, O. 405.
 Raadhuset 263—64, 485.
 Raadstuevagt 44.
 Raadmænd 430—41.
Salcho, Jakob 406.
 Salomon, Skildrer 132.
 Samsø, Movrids Jørgensen 129—38.
 Sandkister 385.
 Satisfaktionspenge 172—73.
 Saur, Thomas 198, 448, 452.
 Sayaux, Jakob 81.
 Schack, Hans 456, 457, 464.
 Schaffenberg, Chr. 60.
 Scharpeta, A. V. 94.
 Scheel, General 251, 252, 255.
 Schelderup, Student 75.
 Schindel, Admiral 284.
 Schjøtt, Baltzer 449.
 Scholten, General 255.
 Schrader, Præsident 35, 425—26.
 Schreiber, M. 119.
 Schrøder, Konsumtionsbetjent 302. Madam 10—11. G. V. 132.
 Schup, Chr. 436—37, 448.
 Schæbel, Hans 264.
 Schøller, Kristoffer 36. Etatsraad 257.
 Schönfeldt, Kommandant 69, 204, 473. Peter 223.
 Seckman, Justitsraad 462.
 Selman, Jørgen 60.
 Selvmordere 416.
 Senkelmager 221.
 Sevel, Søren 116.
 Severin, Jakob 174.
 Sidelman, Hans 424.
 Sidenborg, Jakob 67, 427.
 Sidler, Klavs 357.

- Silche, Johan 405.
 Silkevævere 192.
 Simonsen, J. S. 246.
 Sjettepenge 443—44.
 Sjøleboederne 389—90, 485.
 Skafot 323—24.
 Skatter 200—04.
 Skibet paa Vestergade 80,
 262, i Larsbjørnstræde 262.
 Skilsmisser 13—14.
 Skilte 261—62.
 Skinkel, Viceadmiral 459.
 Skoler 405—13, franske 55.
 Skomagere 182—83, 209, 321
 —22. Drengene 70—71.
 Lavshus 468.
 Skorstensfejere 31, 376—77.
 Skriftstøberi 197.
 Skrædere 181, 220—21.
 Svende 208—09. Lavshus
 468.
 Skældsord 30—31.
 Skælm 30.
 Skæppespil 91.
 Skaaninger 163.
 Slagterboder 219.
 Slagtere 60, 219—20.
 Slange, Niels 262, 443.
 Sloebaum, 81.
 Sloom, van der 191.
 Slottet 261. Drabantensal 46
 —47.
 Slytter, Kasper 188.
 Smede 224, 416. Svende
 209.
 Smit, Gustavus 225. J. V.
 197, 273.
 Smædeskrifter 289.
 Snedkere 209, 218, 417.
 Svende 210—11.
 Sneedorf, Hans 131, 137.
 Snorre, Gaard paa Kristians-
 havn 263.
 Snustobak 198.
- Sohl, Chr. 301: Johan 36,
 452. Jørgen 283.
 Solberg, H. J. 174, 175, 448.
 Soldater se Militære.
 Solgaard, Gundel 14—26.
 Solitude 270.
 Sommer, Mathias 57.
 Sortedamssø 255.
 Span, Admiralinde 43.
 Span, Admiral, Værtshus 32.
 Spansk Kappe 324.
 Sparre, Svend 430.
 Spech, Chr. 4—5, 41.
 Speier, J. M. 198, 206.
 Sperling, O. 488.
 Spindehuset 63, 392—93.
 Sponneck, Kommandant 86,
 178, 184, 256, 268, 270,
 272, 275, 294, 320, 344,
 348, 349, 352, 377, 481.
 Springgade 360—61.
 Springvandet paa Gammeltorv
 264.
 Sprøjtehus 376.
 Sprøjter, Forpagter 219—20.
 Spaadomme 66—67.
 Stadshauptmand 453.
 Stadskok 78.
 Stadsmusikant 243—46.
 Stahlback, Henrik 378.
 Stege 233.
 Sternberg, Rasmus 174.
 Sternhagen, Regine Helene
 406.
 Stiefken, Lyder 171.
 Stivelsefabrik 197.
 Stjerne, forgyldt, Gaard 262.
 Stokhuset 249, 266.
 Stolemagere 218.
 Stolpe, Nikolaj 39.
 Storken, Gaard 262.
 Stormberg, J. C. 382, 383.
 Stormbro 381.
 Straffe 322—25.

- Stralsund, Gaard 262.
 Strandinger, Otto 129, 130, 131.
 Strandstræde, Store 355.
 Strasborg, Gaard 263.
 Stratenrøveri 69—70.
 Struck, Peter 416.
 Stub, Peder 406.
 Stubbe, Jacob 195.
 Stubbemølle 393.
 Studenter 74, 466, 467, 471, 472—73. Ligbæring 414—15.
 Stuve, Bertel 7—9, 306. Hans 370, 434—35, 451, 452, 453.
 Styrvolt 77.
 Stænkeskæppe 225.
 Stærke Mand 94.
 Stærke Mands Have 269.
 Støcken, Kommandant 35. Admiral 457.
 Succov 18, 19.
 Sukkerraffinaderi 196.
 Svane, Peder 129—38.
 Svend Svendsen 196.
 Svenske Fanger 318.
 Svinehold 356.
 Sværdfe gere 217.
 Syvstjernen, Værtshus 85.
 Sæbesyderi 199.
 Sørnes Rensning 255, 377—78.
 Sølvgade 360.
 Søren Jensen 81. Nielsen 81.
 Tanche, Jakob 322—23.
 Tapetfabrik 196.
 Tarkel, Major 255.
 Tarv, Else 433.
 Tatere 66, 317.
 Teglbænderi 197.
 Tempelman, Lene 14—15, 17, 18.
 Temple, Randi 21.
 Tham, Løjtnant 6.
 Theskænkere 80—81.
 Thestrup, Frands 412.
 Thile, Major, 255.
 Thilou, Bogtrykker 11—13.
 Thomas Carstensen 411.
 Thormøhlen, Jørgen 171.
 Thorstraten, Madam 10.
 Thottske Palais 474.
 Thurn, Baron 484.
 Tideman, Lars 82.
 Tiendepenge 443—44.
 Tiggere 47—55.
 Tingmænd 450.
 Tjenestepiger 176, 177.
 Tobaksdaasen, Hus 250.
 Toldboden 344—45, 346, 349, 350, 352.
 Toldbodgade 258.
 Toldbodvejen 331—32, 359, 360.
 Toll, Løjtnant 86.
 To og tredive Mænd 441—42, 465.
 Tommerup, Knud 45—46, 405, 414, 470.
 Torm, Erik 297.
 Torvehandel 190.
 Torvemestere 300—08.
 Toyon, Matthieu 79—80.
 Tranbroen 297.
 Tranemose, Løjtnant 36.
 Treffort, Guldsmed 74.
 Tre Hjorter 83.
 Tre Kroner 57, 254—55.
 Trojel, Frands 284. Hans 34—37, 413.
 Trompetergangen 257, paa Slotsholmen 362—64.
 Trællov, Adam 269.
 Tueborg 42, 74, 275.
 Tvangslaan 205—06.
 Tychonius, C. L. 102.

- Tyrekamp 87.
 Tømmerpladser 259—60, 332,
 334, 340.
 Tømrere 218. Lavshus 468.
 Tønsberg, Allert 172.
 Taae, Kaptejn 79.
 Taarnvægtene 313—14.

Udenværker 251—53.
 Ulrik, Adolf 78. Daniel 406.
 Ulsøe, Johan 323.
 Unger, Birgitte Marie 408.
 P. C. 31—32.
 Unna, Josef Filip 196.
 Urmagere 230.
 Ursin, David 411. Hans 234.
 Utugtshuse 60—64.
 Uægte Fødsel 64—65.
 Uærlige 417.

Wagner, Dr. 145.
 Vagthuse 249—50.
 Vajsenhus 261, 400—02.
 Valbyerne 187.
 Waleur, Herman 132, 379,
 425. Johannes 441.
 Waltersdorph, Ritmester 42.
 Walther 116.
 Vand, at slaa paa Folk 24
 —26.
 Wandal, Hans 135.
 Vandkunsten 190.
 Vandvæsen 377—78.
 Vartov 354—55, 399—400.
 Gamle 399—400. Lille
 390.
 Vartov Kilde 49.
 Wedel, Johan 80.
 Wedel Jarlsberg 294.
 Vederking, Lavrids 13, 411.
 Weghorst, Andreas 29.
 Wegner, Johan Gotfred 197.
 Weideman, E. 467.
 Veje 277—78.
- Vejerhuset 190.
 Vejrmøller 231.
 Weisman, Ditlev 77.
 Wello, Peter 268, 384.
 Veltkuglen, Gaard 263.
 Wendel, Karl Leanhard 10
 —11.
 Venetiansk Tandlæge 232.
 Werner, Anton 193. Chr.
 206.
 Verner Boyesen 239—41.
 Wernicke, Bent 408.
 Vesterport, udenfor 267.
 Vestervoldgade 256—57.
 Westman, Lavrids 6.
 Vester Hospital 390.
 Vestertorv 360.
 Vestervold 359.
 Vestindisk Handel 173.
 Weyse, Daniel 196, 284.
 Whitte, Hans 410.
 Vibe, Gehejmerraad 33.
 Vibenshus 228, 254, 275.
 Lille 275.
 Viborg Handsker 222.
 Viborg, Løjtnant 42.
 Wiel, Kathrine 435.
 Viereg, Kaptejn 41, 46—47.
 Vilde, Reimert 467.
 Vildman, forgyldt, Gaard 80.
 Willatz, Admiral 292.
 Wind, Holger 41. V. K. 269.
 Windekilde, Knud 437.
 Windeløv, Andreas 230. Pro-
 kurator 23.
 Wineke, Møntmester 132.
 Winsløw, L. 101.
 Wirth, Tobias 240.
 Witenau, Schach von 204.
 With, J. N. 230.
 Wittrog, Ludvig 194.
 Vitus Bering Mathisen 448,
 453.
 Wivet, N. 418, 427—28.

- Wodrof, G. J. 197—98.
 Wodrofsgaard 198, 268, 469.
 Vognmænd 225—28.
 Vogt, Johan 78. Kristoffer
 206.
 Volandt, J. P. 197.
 Voldene 250.
 Volkman, Elisabeth 55. Jo-
 han 81.
 Woller, Jakob Petersen 370.
 Worm, C. Biskop 70, 143,
 149, 387, 404, 412. Mikael
 429—30. Niels 17—27.
 P. 325.
 Voskamp, Justitsraad 400.
 Voss, Peter 81.
 Wroe, Nikolaj 174, 222, 393,
 434.
 Wulf, Gregorius 194, 198,
 266, 424. Hans 405, 406.
 Jakob 424.
 Würger, Joakim 98—99, 171.
- Vægtene 68—69, 92—93,
 308—14.
 Værtshuse, 74—87.
 Ytrecht, Johan 17, 18, 20, 27.
 Zepelin, Major 255.
 Ziegenbalch, Missionær 132.
 Ziegler, Johan Georg 59.
 Zunft 210—15.
 Zøllner, Arnold Didrik 196.
 Ærebo, Rasmus 109, 359.
 Ørtz, Løjtnant 124—25.
 Øster Konsumtionsbod 273.
 Østerport, udenfor 273—76.
 Østers 188—89.
 Øtken, Major 376.
 Aarhus Handsker 222.

Tillæg og Rettelser.

- S. 34. L. 4 fra neden 1726 læs 1725. .
- 65. Fiddelen er if. Vid. Selsk. Ordbog „et Redskab af Træ omtrent som en Fiddel (Violin) med en Ræverumpe og Bjelde i Enden, som bliver spændt om Hænderne og Halsen paa visse Forbrydere, at de dermed skulle gaa offentlig til Skue“. Jfr. Kirkehistsaml. 3. R. V, 672.
  - 189 L. 11 fra neden Favnsættene læs Læssere.
  - 232 Af J. Kornerup, Roskilde i gamle Dage S. 80—81 ses det, at v. Qvoten 18. Nov. 1718 fik kgl. Bevilling indtil videre til „med sine tiltagne Membra af Komedianter at aabne sit Theatrum og offentlig agere Komedie“. Denne Bevilling har ikke været kendt før, da den alene er paategnet hans Ansøgning, uden af hans senere Suppliker, se Werlauffs Antegnelser S. 475.

